International Journal

Intellectual and Cultural Heritage

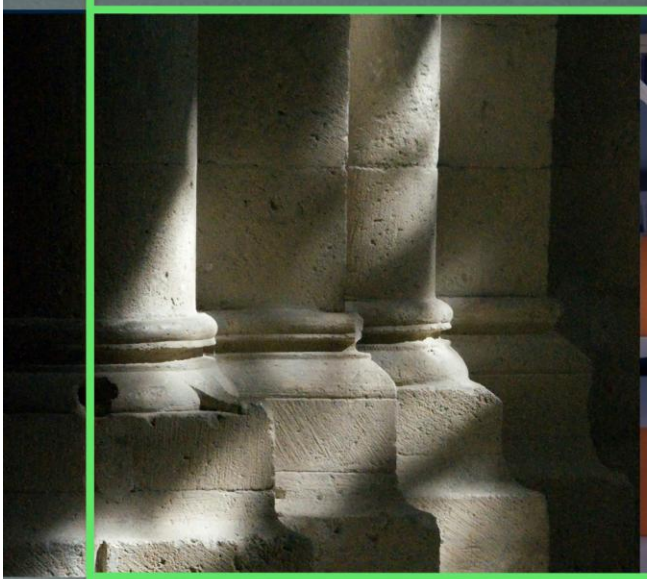

State Museum of History of Uzbekistan
O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

Interscience-service MCHJ

O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI

«INTELLEKTUAL VA MADANIY MEROS XALQARO JURNALI»

«INTERNATIONAL JOURNAL OF INTELLECTUAL AND CULTURAL HERITAGE»

«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ»

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma’rifiy jurnal

2025, Volume 5, Issue 1

TOSHKENT - 2025

TAHRIR HAY'ATI

Bosh muharrir

Ismailova Jannat Xamidovna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Bosh muharrir o‘rinbosari –

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mas'ul kotib

Kushanova Dilfuza Ubaydullayevna – tahririy nashriyot bo‘limi rahbari.

"TURKSOY muzeylari assotsiasiyasi"

Jovid Movsumlu – "TURKSOY muzeylar assotsiasiyasi" bosh koordinatori.
Ismailova Jannat – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey direktori.
Malikova Shirin - Ozarbayjon milliy san'at muzeyi. Muzey direktori.
Rashida Haripova – Qozog‘iston Markaziy davlat muzeyi. Muzey direktori.
Bakashova Jildiz – Qirg‘iziston Respublikasi Davlat muzeyi. Muzey direktori.
Ali Haydar Otalar - 15 iyul nomli Demokratiya muzeyi. Muzey direktori.
Meretgeldi Charyev - Turkmaniston Milliy muzeyi. Muzey direktori.
Emine Emel - Kipr tarix, madaniyat va Turkiya milliy kurash muzeyi. Muzey direktori.
Lyudmila Marin - Gagauz milliy tarixiy-etnografiya muzeyi. Muzey direktori.

"TARIX FANLARI – 07.00.00"

Namazova Alla Sergeyevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Rossiya Fanlar akademiyasi Umumiy tarix instituti bosh ilmiy xodimi (Rossiya).
Zaatov Ismet Ablyatifovich, san'atshunoslik fanlari nomzodi, Xazar universitetining Madaniy antropologiya instituti bosh ilmiy xodimi (Boku, Ozarbayjon);
G‘ulomrizo Amirxoni – tarix fanlari doktori, dotsent, Eron Respublikasi Milliy kutubxonasi va arxivi.
Xalikova Raxbar Ergashevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.
Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.
Qodirova Lutfiya Batirovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

"IQTISODIYOT FANLARI – 08.00.00"

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - texnika fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
Christo Ananth – Injinering bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor. Samarqand davlat universiteti (Hindiston).
Teshaboyev To‘lqin Zokirovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.
Richard Vun – moliya va bank ishi bo‘yicha ekspert, SixClouds Pte Ltd bosh ijrochi direktori va ta'sischisi (Singapur).
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich – iqtisodyot fanlari doktori (DSc), professor. "Ipak Yo‘li" Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Qodirova Zulayxo Abduxalimovna – iqtisodyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.
Summera Xalid - iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, (Hindiston).
Omirtay Amalbek – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Qozog‘iston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi (Qozog‘iston).

"FALSAFA FANLARI – 09.00.00"

Nargis Nurulla-Xodjayeva – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, "Ipak Yo‘li" Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Nazarov Qiyom Normirzayevich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Toshkent irrigasiya va qishloq xo‘jaligi melioratorlari injenerlari instituti.
Ro‘zmatzoda Qodirqul Ro‘zmat o‘g‘li – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti.
Artiqov To‘lanboy Artiqovich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Andijon davlat universiteti.

Haydarov Komil Donaboyevich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.
Samadov Aktam Rafiqovich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.
Nurmatova Umida Jaloliddinova – falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

“FILOLOGIYA FANLARI - 10.00.00”
Ibrohimi Xudoyor – filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent. Tehron Tarbiyat Modares universiteti (TMU) (Eron).
Sirojiddinov Shuxrat Samariddinovich - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Nyu York va Kaliforniya fanlar akademiyasi akademigi. A.Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.
Namatov Mirlan Amanovich –Sharq adabiyoti doktori, poliglot. G’arbiy Yevropa va Yaqin Sharq bo‘yicha rus geografiya jamiyati raisi.
O‘rinbayeva Dilbar Bazarovna - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarkand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi.
Maxmudov Fayzxodja Muzaffarovich - filolog-sharqshunos (sharq mamlakatlari tarixi), arabografik matnshunos. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti.

“PEDAGOGIKA FANLARI – 13.00.00”
Ibragimov Xolboy Ibragimovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.
Musurmanova Oynisa - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Respublika Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti.
Yekaterina Vladimirovna Fedosenko - psixologiya fanlari doktori, dotsent. “Boltiq gumanitar instituti” xususiy oliy ta’lim muassasasi (Rossiya).
Riskulova Kamola Djummayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Puchyon universiteti.
Ibragimov A’lamjon Amrilloyevich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand viloyat pedagogika markazi.
Abdullayeva Barno Sayfutdinovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti prorektori.
Mamarajabova Zulfiya Norboyevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Xaitov Oybek Eshboyevich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti.
Yakubjanova Dilobar Batirovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Abdurahimova Farida Yo‘ldoshevna - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Respublika Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi "Oila va gender"ilmiy-tadqiqot instituti
Narzikulova Firuza Batirovna - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand Davlat Universiteti.

“SAN’ATSHUNOSLIK FANLARI – 17.00.00”
Gil Dj. Steyn - Chikago madaniy merosni saqlash markazi (C3HP) direktori, Chikago universitetining Yaqin Sharq arxeologiyasi professori, Qadimgi madaniyatlarni o‘rganish instituti (ISAC) (AQSh).
Karimova Nigora Ganiyevna – san’atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.
Ruslanova Rida Raisovna - tarix fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent, Boshqirdiston Respublikasi Milliy muzeyi.
Axmedova Nigora Komilevna - san’atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat san’atshunoslik instituti.
Li Kon-Uk – Moskva davlat universiteti antropologiya va etnografiya fanlari nomzodi (PhD). Koreya Respublikasi milliy etnografiya muzeyi, (Koreya).
Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi
Sidikova Mastura Xakberdiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. “Ipak Yo‘li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Muxamedova Munisa Sabirovna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“ARXITEKTURA – 18.00.00”
Ibroximzoda Zafarsho Safo – san’atshunos, muzeyshunos. Tojikiston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi direktori, (Tojikiston).
Nasimov Abdullo Murodovich – texnika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.
Yusupova Mavlyuda Amindjanovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, San’atshunoslik instituti Arxitektura bo‘limi.
Mamatmusayev Toxir Shaydulloyevich – san’atshunos, arxitektura fanlari doktori (DSc), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestasiya komissiyasi.
Ziyayev Abdumannon Abduraximovich – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.
Nurmuxammedova Shoira Zaxidovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti.
Xolnazarova Latofat Samiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

“SOTSIOLOGIYA FANLARI – 22.00.00”
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.
Maxkamov Otabek Muxtarovich - yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasi.
Umarov Abdusalom Odilovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat madaniyat va san’at instituti.
Sodiqova Shoxida Marxabayevna – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi.
Otamurodov Sarvar Sa’dulloyevich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

“SIYOSIY FANLAR – 23.00.00”
Omonov Baxtiyor Axtamovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Milliy Universiteti.
Dadasheva Aqida Abdujabbarovna - yuridik fanlar doktori (DSc), professor. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasi mudiri.
Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Renessans ta’lim universiteti.
Musayev Mansur Tursunpulatovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.
G‘afurov Sarvar Abdurasulovich - siyosiy fanlari doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.
Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich – Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali.

“ISLOMSHUNOSLIK FANLARI - 24.00.00”
Roshdi Rashed – CNRS faxriy doktori, Tokio va Didro nomidagi Fransiya universitetlarining faxriy professori.
Valter Tega – faxriy professor, Bolonya adabiyot va madaniy meros Maktabi vise-prezidenti.
Islamov Zoxidjon Mahmudovich – islomshunos, filologiya fanlari doktori (DSc), professor, O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.
Ziyodov Shovosil Yunusovich - islomshunos, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi.
Muxammedov Ne’matilla – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Tahririyat manzili: 140100, O‘zbekiston Respublikasi,
Toshkent shahri, Sharof Rashidov 3 uy.
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
E-mail: info@iscience.uz.

Internet tarmog‘ining manzili: http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich
ISSN: P –2181-2306, E –2181-2314

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Ismailova Jannat Khamidovna – Doctor of Science in History (DSc), professor. State Museum of History of Uzbekistan Academy Sciences Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

Executive Secretary

Kushanova Dilfuza Ubaydullaevna – Head of the editorial and publishing department

"TURKSOY Museum Association"

Javid Movsumlu - "TURKSOY Museums Union" General Coordinator.
Ismailova Jannat – State Museum of History Uzbekistan of the Academy Sciences Republic of Uzbekistan. Museum Director.
Shirin Malikova – National Art Museum of Azerbaijan. Museum Director.
Rashida Haripova - Central State Museum of Kazakhstan. Museum Director.
Bakashova Jildiz – State Museum Republic of Kyrgyzstan. Museum Director.
Ali Haydar Atalar - 15 July Democracy Museum. Museum Director.
Meretgeldi Chariev - National Museum of Turkmenistan. Museum Director.
Emine Emel - Cyprus Turkish History, Culture and National Struggle Museum. Museum Director.
Liudmila Marin - National Gagauz History and Ethnography Museum. Museum Director.

"HISTORICAL SCIENCES – 07.00.00"

Namazova Alla Sergeevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Chief Researcher, Institute of General History of the Russian Academy of Sciences (Russia).
Zaatov Ismet Ablyatifovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences**,** chief researcher of the Institute of Cultural Anthropology, Khazar University (Baku, Azerbaijan).
Gholamriza Amirkhani – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences**,** Associate Professor. National Library and Archives of the Republic of Iran (Iran).
Khalikova Rakhbar Ergashevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.
Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. State Museum History Uzbekistan Academy Sciences of the Republic of Uzbekistan.
Qodirova Lutfiya Batirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

"ECONOMIC SCIENCES – 08.00.00"

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor. Tashkent State University of Economics.
Christo Ananth – Doctor of Philosophy (PhD) in the subject Engineering. Samarkand State University (India).
Teshaboev To'lqin Zokirovich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), professor. Tashkent Institute of Finance.
Richard Woon - Finance and banking expert, Chief Executive Officer & Founder Six Clouds Pte Ltd (Singapor).
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies.
Summera Khalid – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies, (India).
Omirtay Amalbek – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, State Museum of National History of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

"PHILOSOPHICAL SCIENCES – 09.00.00"

Nurulla-Khodjaeva Nargis Talatovna – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Nazarov Kiyom Normirzaevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agromelioration Engineers.
Rozmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'gli – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Fergana Medical Institute of Public Health.
Artikov To'lanboy Artikovich - Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Andijan State University.

Khaydarov Komil Donaboevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Uzbek-Finnish Pedagogical Institute.
Samadov Aktam Rafikovich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Samarkand State University.
Nurmatova Umida Jaloliddinova – Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor. Institute of Pedagogy Uzbekistan-Finland.

"PHILOLOGICAL SCIENCES - 10.00.00"
Ibrohimi Khudoyor – Associate Professor, PhD, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, (Iran).
Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich – Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Academician of the New York and California Academy of Sciences. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A. Navoi.
Namatov Mirlan Amanovich - Doctor of Oriental Literature, polyglot. Chairman of the Russian Geographical Society of Western Europe and the Middle East (France)
Urinbaeva Dilbar Bazarovna - Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Samarkand Regional Centre for Training of Teachers in New Methods.
Makhmudov Fayzkhodja Muzaffarovich - Arabist, orientalist philologist (history of eastern countries), Arabographic textual criticism. Institute of History under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

"PEDAGOGICAL SCIENCES – 13.00.00"
Ibragimov Kholboy Ibragimovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyozi.
Musurmonova Oynisa - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. The Research Institute 'Family and Gender' under the Republican Committee of Family and Women.
Ekaterina Vladimirovna Fedosenko - Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor. Private Educational Institution of Higher Education 'Baltic Humanitarian Institute' (Russian).
Riskulova Kamola Jummaevna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. University of Puchon.
Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - Doctor of Sciences in Pedagogics (DSc), Professor. Samarkand Centre of Pedagogical Excellence.
Abdullaeva Barno Sayfutdinovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi.
Mamarajabova Zulfiya Norboevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Khaitov Oybek Eshboevich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports.
Yakubjanova Dilobar Batirovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Abdurakhimova Farida Yuldoshevna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Research Institute 'Family and Gender' under the Republican Committee for Family and Women.
Narzikulova Firuza Batirovna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor. Samarkand State University.

"ART SCIENCES – 17.00.00"
Gil J. Stein - Director of the Chicago Center for Cultural Heritage Preservation (C3HP), Professor of Near Eastern Archeology, University of Chicago, Institute for the Study of Ancient Cultures (ISAC)
Karimova Nigora Ganievna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Institute of Art History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.
Ruslanova Rida Raisovna - Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, National Museum of the Republic of Bashkortostan.
Akhmedova Nigora Komilevna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Leading researcher at the State Institute of Art History of Uzbekistan.
Lee Kun-Wook - PhD in anthropology and ethnography, Moscow State University. National Museum of Ethnography of the Republic of Korea, (Korea).
Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher. Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan
Sidikova Mastura Khakberdievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".
Mukhamedova Munisa Sabirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, Kamoliddin Behzod National Institute of Painting and Design.

"ARCHITECTURE – 18.00.00"
Ibrohimzoda Zafarsho Safo – Art historian and museologist. Director of the State Museum of National History of the Republic of Tajikistan.
Nasimov Abdulla Murodovich – Doctor of Technical Sciences (DSc), professor. Samarkand State University.
Yusupova Mavlyuda Aminjanovna – Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Department of Architecture, Institute of Art History.
Mamatmusaev Takhir Shaydullaevich – Art critic, Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), associate Professor. Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan.
Ziyaev Abdumannon Abdurakhimovich - Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Institute of Art History.
Nurmukhammedova Shoira Zakhidovna – Doctor of Sciences in Arshitecture (DSc), associate professor. Tashkent University of Architecture and Civil Engineering.
Kholnazarova Latofat Samievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

"SOCIOLOGICAL SCIENCES – 22.00.00"
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.
Makhkamov Otabek Mukhtarovich – Doctor of sciences in Law (DSc), Associate Professor. Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.
Umarov Abdusalom Odilovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. State Institute of Culture and Art of Uzbekistan.
Sodikova Shokhida Markhabaevna – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.
Otamurodov Sarvar Sadulloevich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Tashkent Institute of Finance.

"POLITICAL SCIENCES - 23.00.00"
Omonov Bakhtiyor Akhtamovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.
Dadasheva Akida Abdujabbarovna – Doctor of sciences in Law (DSc), Professor. Head of the Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.
Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Renaissance Educational University.
Musaev Mansur Tursunpulatovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Social and Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.
Gafurov Sarvar Abdurasulovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Socio-Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.
Ulugov Abduraim Khamzaevich - Doctor of Philosophy in Political Science (PhD), Termez branch of Tashkent Medical Academy.

"ISLAMIC SCIENCES – 24.00.00"
Roshdi Rashed - an Honorary Doctor of CNRS and Professor Emeritus at the University of Tokyo, Mansoura University and Diderot University of France.
Walter Tega - Professor Emeritus and Vice-President of the Bologna School of Literature and Cultural Heritage.
Islamov Zakhidjan Makhmudovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.
Ziyodov Shovosil Yunusovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in History (DSc), Associate Professor, Imam Bukhari International Research Centre under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.
Mukhamedov Nematilla – Doctor of Sciences in History (DSc), Professor. Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Editorial address: Avenue Sh. Rashidov 3,
Tashkent city, 100029, Republic of Uzbekistan,
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
Email: info@iscience.uz

Internet address: http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich
ISSN: P-2181-2306, E-2181-2314.

«International Journal of Intellectual and Cultural Heritage»

ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306

Table of Content - Volume 5 | No 1 (2024)

№	Paper Title	Author name	Page number
1.	ORGANISATION OF TURKISH STATES IN THE WORLD COMMUNITY	Ravshanov Fazliddin Ravshanovich	1-8
2.	POSSIBILITIES OF THE INTERNET IN PROMOTION AND FORMATION OF PUBLIC OPINION	To‘rayev Kamoliddin Samadovich	9-15
3.	ORGANISATION OF THE STATE MUSEUM OF HISTORY AND CULTURE OF NAMANGAN REGION	Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li	16-22
4.	STUDYING RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND LITHUANIA WITHIN THE FRAMEWORK OF WORLD HISTORY	Doniyor BAXRANOV	23-28
5.	SOCIO-ECONOMIC REFORMS IN MAHALLAS OF KASHKADARYA PROVINCE: SOME ISSUES	Jalilov Ixtiyor G‘aniyevich	29-33
6.	HEATING SYSTEM OF THE AKHSIKENT ARCHAEOLOGICAL SITE	Sanjar Olimov Vohidjon o‘g‘li, Jamshid Xoldorov Vahobjon o‘g‘li	34-40
7.	POSSIBILITIES OF PRESERVING HISTORICAL OBJECTS IN OUR COUNTRY	Allaev Murodulla Choriyevich	41-45
8.	MODERN LEXICON IN THE UZBEK LANGUAGE IN THE FIELD OF COMPUTER TECHNOLOGIES	Abdullayev Okhunjon Ikrom o‘g‘li	46-51
9.	PECULIARITIES OF MORPHOLOGY TEACHING AND SCIENTIFIC APPROACHES	Axmadjanova Madina Maxmudjon qizi	52-57
10.	THE ROLE OF MODERN UZBEK THEATRE ART IN OUR SPIRITUAL LIFE	Mahmud Rashidov	58-62
11.	THE ROLE OF MUSIC ART IN THE SOCIO-CULTURAL LIFE OF SOCIETY	Kamildjan Mirzayev	63-66
12.	THE CONTRIBUTION OF JADID EDUCATORS TO THE DEVELOPMENT OF THEATRE ART	Mahmud Rashidov	67-71
13.	IMPLEMENTATION OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING MUSIC	Абдусаламова Фароғат Сунатиллаевна	72-76
14.	THE ROLE OF PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN POLICY STRATEGY OF UZBEKISTAN	Азизов Ильдар Рафаэльевич	77-82
15.	ADVANCED IDEAS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIAL DEVELOPMENT	Abrarov Islomiddin Djamolovich	83-86
16.	THE SIGNIFICANCE OF STUDYING THE WAGE SYSTEM IN UZBEKISTAN	Sherzod Rivojev	87-93

	IN THE 50s OF THE 20th CENTURY		
17.	DEVELOPMENT OF COMPETENCIES OF WORKING IN THE MODULAR-CREDIT SYSTEM OF STUDENTS	Rashidov Nurulloxon Nosirxon o‘g‘li	94-99
18.	THE ROLE OF ABDURAHMAN JAMI IN THE DEVELOPMENT OF SUFI PHILOSOPHY	Bakhrieva Dilfuza Khakimovna	100-103
19.	UNLOCKING ORGANIZATIONAL EXCELLENCE: THE IMPACT OF TRAINING, TECHNOLOGY ADOPTION, EMPLOYEE ENGAGEMENT, AND LEADERSHIP SUPPORT ON PERFORMANCE	Dr. Irtaza Nawaz, Dr. Mehri Khasanovna Vokhidova, Rana Waqas	104-121
20.	METHODS OF DETERMINING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF MEDICAL STUDENTS IN PROFESSIONAL ACTIVITIES	Iminaxunova Iroda Xuseynovna, Asadullayev Muxammadxon Muhammad ugli	122-126
21.	THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LANGUAGES	Fayzullayeva Ruxshona Lutfulloyevna	127-132
22.	THE HARMONY OF MORAL AND LEGAL NORMS IN BUILDING A SUSTAINABLE SOCIETY	Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o‘g‘li	133-137
23.	THE IMPORTANCE OF THE NATIONAL IDEA IN EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM	Musaev Mansur Tursunpo‘latovich	138-142
24.	THE USE OF THE "TOMATO" METHOD FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SELF-CONTROL	PAK GALINA EN—UNOVNA	143-147
25.	THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL CULTURE ON THE SPIRITUAL AND MORAL FORM OF YOUTH IN THE PROCESS OF GLOBALISATION	Xoliqov Yunus Ortiqovich, Bauyrjan Saifunov	148-152
26.	STRUCTURE AND FUNCTIONS OF POLITICAL CULTURE	Ilkhom Uzokov	153-158
27.	THE STUDY OF THE LITERARY AND SPIRITUAL HERITAGE OF ABU ABDULLAH RUDAKI BY EASTERN SCHOLARS	Vaxobova Dilfuza Roziqovna	159-163
28.	APPLICATION OF THE GAME “ASSOCIATIONS” IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS FOR PRIMARY SCHOOL	Muslima Tokhirovna Jabborova	164-168
29.	CONVERSION IN MODERN RUSSIAN	Sadoqat Karimjon Qizi Abdulhamidova, Odina Mahmudjon Qizi Ziroyatova	169-174
30.	IMPORTANT ASPECTS OF POLITICAL CULTURE	Bahodir Mirrakhimov	175-178
31.	IJTIMOIY MO‘LJAL – UChINChI RENESSANSNI BARPO ETISh	Mavrulov Abduxalil	179-185
32.	REFLECTION OF THE MUSICAL TERMINOLOGY OF THE ERA OF THE KARAKHANID STATE IN THE ARCHAIC MUSICAL TERMINOLOGY OF CRIMEA	Ismet Zaatov	186-199
33.	MAFKURAVIY KURASH VA SOG‘LOM MADANIY EHTIYOJ	Mavrulova Munisa Abduxalilovna	200-206
34.	UNITED NATIONS STRATEGIES IN EDUCATION, SCIENCE AND	Farhod Jurakulovich Muradov	207-213

	INNOVATION IN UZBEKISTAN		
35.	LIFE AND LITERARY-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF HOJI MUIN SHUKRULLO FROM THE SAMARKAND JADIDS	Ashurova Khurshida Sag‘dullaevna	214-219
36.	TALABALARDA MUAMMOLI VAZIYATLARNI YENGISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	Gulnara Sultankulova	220-225
37.	АҲМАДАЛИ АСҚАРОВ: АФРОСИЁБ ЁДГОРЛИГИНИ САҚЛАШ ВА МОВИЙ ОСМОН ОСТИДАГИ МУЗЕЙГА АЙЛАНТИРИШ ҒОЯСИ ТАШАББУСКОРИ	Каримова Дилафрўз Обиджоновна	226-234
38.	PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF MUSEUMS IN UZBEKISTAN (on the example of the 60s of the XX century)	Muxamedova Munisa Sabirovna	235-241
39.	THE ISSUE OF STUDYING THE PROBLEM OF POVERTY	Jumayev Oybek Maratovich	242-246
40.	SEMANTIK O‘ZGARISH JARAYONLARIDA QADIMIY VA YANGI TOPONIMLARNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI	Komila Shoyimova	247-250
41.	FAN, TA’LIM VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRASIYaSI ShAROITLARIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARINI BOShQARIShNING INNOVASION OMILLARI	Ismailova Shamsiya Kurultaevna	251-257
42.	ЎЗБЕКИСТОН ЖАМИЯТИДА МИЛЛИЙЛИК ВА ДИН УЙҒУНЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ	ФАРИДА АБДУРАХИМОВА	258-262
43.	IMPROVEMENT OF THE ERGONOMIC COMPETENCE OF THE STUDENTS OF PEDAGOGY IN RELATION TO DIGITAL TECHNOLOGIES	Tukhtamurodov Azizbek	263-268
44.	MADANIYATLARARO INTEGRATSIYANING KUCHAYISHIDA MADANIY DIPLOMATIYANING AHAMIYATI	Dovidxonov Mahmudxon Muhriddinxon o‘g‘li	269-274

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich
"Renessans" ta'lim universiteti
professori, siyosiy fanlar doktori

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier2025

TURKIY DAVLATLAR TAShKILOTI JAHON MAYDONIDA

Annotatsiya: Turkiy davlatlar tashkilotining asosiy maqsadi turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va harbiy hamkorlikni mustahkamlashdan iborat. Uning xalqaro geosiyosiy istiqboldagi roli ko'plab davlatlar tomonidan katta e'tibor bilan kuzatilmoqda, chunki Markaziy Osiyo va Kavkaz mintaqalari energetik resurslar va transport yo'laklari jihatidan muhim ahamiyatga ega. TDTning xalqaro siyosiy kuch sifatida shakllanishiga iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, energetika loyihalarini yo'lga qo'yish, madaniy birlik va xavfsizlik sohasida hamkorlik kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. TDTning rivojlanishi kelajakda Yevroosiyo mintaqasida muhim geosiyosiy kuchga aylanishi uchun imkoniyatlarni oshiradi.

Kalit so'zlar: Turkiy davlatlar tashkiloti (TDT), geosiyosiy kuch, Markaziy Osiyo, Kavkaz, iqtisodiy hamkorlik, energetika resurslari, Turkiya, Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston, transport yo'laklari, madaniy birlik, harbiy hamkorlik, mintaqaviy ixtiloflar, xavfsizlik muammolari, Rossiya ta'siri, Xitoy bosimi, tashqi siyosat, Yevroosiyo.

ОРГАНИЗАЦИЯ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ В МИРОВОМ СООБЩЕСТВЕ

Аннотация. Основной целью Организации тюркских государств является укрепление политического, экономического, культурного и военного сотрудничества между тюркоязычными странами. За его ролью в международной геополитической перспективе многие страны следят с большим вниманием, поскольку регионы Центральной Азии и Кавказа важны с точки зрения энергетических ресурсов и транспортных коридоров. На развитие ОТГ как международной политической силы влияют такие факторы, как развитие экономического сотрудничества, создание энергетических проектов, культурное единство и сотрудничество в сфере безопасности. Развитие ОТГ увеличивает шансы стать важной геополитической силой в Евразийском регионе в будущем.

Ключевые слова: Организация тюркских государств (ОТГ), геополитическая держава, Центральная Азия, Кавказ, экономическое сотрудничество, энергетические ресурсы, Турция, Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, транспортные коридоры, культурное единство, военное сотрудничество, региональные конфликты, проблемы безопасности, влияние России, Давление Китая, внешняя политика, Евразия.

ORGANISATION OF TURKISH STATES IN THE WORLD COMMUNITY

Annotation. The main goal of the organization of Turkic states is to strengthen political, economic, cultural and military cooperation between Turkic-speaking countries. Its role in the international geopolitical perspective is watched with great attention by many countries, since the regions of Central Asia and the Caucasus are important in terms of energy resources and transport corridors. The development of UTG as an international political force is influenced by factors such as the development of economic cooperation, the creation of energy projects, cultural unity and security cooperation. The development of OTG increases the chances of becoming an important geopolitical force in the Eurasian region in the future.

Key words: Organization of Turkic States (OTS), geopolitical power, Central Asia, Caucasus, economic cooperation, energy resources, Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, transport corridors, cultural unity, military cooperation, regional conflicts, security issues, Russian influence, Pressure China, foreign policy, Eurasia.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish(Introduction). Turkiy davlatlar tashkiloti (TDT, ilk nomi “Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashi) turkiy tilli davlatlarning hamkorlik platformasi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi turkiy davlatlar o‘rtasida iqtisodiy, madaniy, siyosiy va gumanitar sohalardagi hamkorlikni kuchaytirishdir. U ta’sis shartnomasi 2009-yil 3-oktabrda Naxchivanda shahrida (Ozarbayjon) tuzilgan va shunga ko‘ra “Naxchivan shartnomasi” nomi bilan mashhur. Dastlab shartnoma Turkiya, Ozarbayjon, Qozog‘iston, Qirg‘iziston hamkorligida tuzilgan bo‘lib, O‘zbekiston unga 2019 yilda rasman a’zo bo‘ldi. Tashkilotning Bosh kotibiyati Istanbulda joylashgan. Vengriya, Turkmaniston va Shimoliy Kipr Turk Respublikasi (VTShKTR) kabi davlatlar unda kuzatuvchi maqomiga ega.

TDT hududi bugun taxminan 4,2 mln kv.km. va aholi soni – 170 mln. kishini qamrab olib, strategik jihatdan g‘oyatda muhim territoriyani birlashtiradi. Tashkilot o‘zining ilk sammitini 2011 yilda ramziy ma’noda Otaturkning vatani Bodrum shahrida o‘tkazgan edi.

Tashkilotning maqsadi shartnoma kelishuvlariga ko‘ra turkiy tilli davlatlar orasida o‘zaro ishonch, do‘stlik va yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarini rivojlantirish, mintaqada tinchlikni ta’minlash, xalqaro maydonda o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va barcha sohalarda hamkorlik qilish. U ayni paytda turkiy xalqlar o‘rtasida tarixiy va madaniy aloqalarni saqlash va rivojlantirish, savdo, iqtisodiyot, transport, energetika va investitsiyalar sohasida hamjihatlikni yuksaltirish kabi barcha a’zo davlatlar uchun umumiy manfaatlarni ham nazarda tutadi.

TDT doirasida bir qator “Turkiy madaniyatni rivojlantirish jamg‘armasi” (TURKSOY), “Turkiy akademiya”, “Turk dunyosi umumiy alifbo komissiyasi” (aslida 1993 yilda tashkil topgan, 2023 yilning 22 sentabrida TDT tarkibiga kiritilgan) kabi boshqa tuzilmalar ham faoliyat olib boradi va a’zo davlatlar o‘rtasida strategik aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Bugun dunyo global o‘zgarishlari fonida turkiy tilli davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, mintaqaviy va xalqaro maydonda hamkorlikda harakat qilish tashkilotning eng e’tiborli masalalaridan biriga aylangan. Shunga ko‘ra tashkilot davlatlari o‘rtasida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarda hamkorlik, boxabarlik borgan sari rivojlanmoqda. Iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish, transport, turizm va energetika sohalarida hamkorlikni kengaytirish, ta’lim, fan va texnologiyalar borasida tajriba almashish asosiy vazifalar qatoridan o‘rin olmoqda.

Tashkilotda Davlat rahbarlari kengashi eng yuqori organ hisoblanadi, Tashqi ishlar vazirlari kengashi esa tashqi siyosatga oid masalalarni muhokama qiladi va a’zo davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlaydi. Tashkilot kotibiyati doimiy ma’muriy organ bo‘lib, uning faoliyati, tadbirlari va strategiyasini muvofiqlashtiradi.

2021-yilning noyabr oyida Istanbulda o‘tkazilgan Turkiy davlatlar kengashining 8-sammitida tashkilot nomi rasman “Turkiy davlatlar tashkiloti” deb o‘zgartirildi. Bu keyingi yillarda turkiy davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchayishiga xizmat qildi. Shu vaqtlardan boshlab TDTning mintaqaviy hamda xalqaro miqyosdagi mavqei mustahkamlana boshlagani kuzatiladi [1]. Bunga sabab dunyoning bir qator mintaqa va davlatlari dunyo resurslarini bo‘lib olishning yangi konsepsiyalarini nafaqat nazariy, balki amaliy ilgari sura boshladilar. Natijada shu vaqtga qadar hukmronlik qilib kelgan xalqaro aloqalar, diplomatik an’analar parchalandi va ayrim hududlarda ochiq harbiy to‘qnashuvlar vujudga keldi. Dunyo mamlakatlari ta’sir hududlari nuqtai nazaridan qaytadan guruhlashish pallasiga kirdi. Bu TDT mamlakatlarini ham xalqaro jarayonlarga hushyor qarashga undamoqda. Shu sababli TDT mamlakatlari bugungi kunda quyidagi vazifalarni o‘zining yaqin kelajakdagi ustuvor vazifalari sifatida ko‘rayapdi:

Siyosiy hamkorlikni rivojlantirish. TDT a’zo davlatlar o‘rtasida siyosiy aloqalarni chuqurlashtirish, ularning xalqaro tashkilotlar va forumlarda o‘zaro muvofiqlashtirilgan pozitsiyasini ta’minlashni maqsad qiladi. Bu o‘zaro siyosiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirishga, umumiy manfaatlar yo‘lida birgalikda harakat qilishga imkon beradi.

Iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish. Iqtisodiy sohada ham a'zo davlatlar o'rtasidagi savdo, investitsiyalar va sanoat hamkorligini rivojlantirish asosiy maqsadlardan biridir. Bu doirada quyidagi sohalarda hamkorlik qilish yaqin kelajakda yuksak darajaga olib chiqilishi lozim: erkin savdo aylanmasi uchun imkoniyatlar yaratish; transport va logistika tarmoqlarini yaxshilash; energetika resurslarini samarali foydalanish va ularni yetkazib berish mexanizmlarini rivojlantirish.

TDT *madaniy va ijtimoiy hamkorlikni oshirish*ga ham keng e'tibor qaratayapdi. Chunki bu hamkorlik hududlar xalqlari o'rtasida yaqinlashuv, qadimiy milliy va tarixiy yaqinlikning qaytadan jonlanishini ta'minlashga xizmat qilishi kerak. Busiz boshqa sohalardagi yaqinlikni mustahkamlab bo'lmaydi. Bunda turkiy davlatlar o'rtasida madaniy merosni saqlash, ayni vaqtda ularni umumturkiy qadriyatga aylantirish muhim o'rin tutadi. Bu doirada umumiy tarix, madaniyat va tilni saqlash hamda rivojlantirish, madaniy tadbirlar, ilmiy konferensiyalar va forumlar tashkil qilish, yoshlar, sport va turizm sohalarida hamkorlikni kuchaytirish va jamiyat barcha uchun buni o'z madaniyati sifatida qabul qilishiga erishish zaruriyati yotadi.

Ta'lim va ilm-fan sohasida hamkorlik madaniy va ijtimoiy hamkorlikni oshirishda ayniqsa ziyolilarning birlashuviga yo'l ochishi mumkin. TDT strategiyasida ta'lim va ilm-fan sohasida tajriba almashish, innovatsiyalar va texnologiyalarni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan maqsadlarni yoshlarni birlashtirish, xususan turkiy tilli davlatlar o'rtasida ta'lim muassasalari va talabalar o'rtasida hamkorlik kuchaytirish, ta'lim dasturlari va stipendiyalarni birgalikda amalga oshirish, ilmiy-tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirish belgilangan strategik vazifalarning ustuvor yo'nalishlari qatoriga kiradi.

TDT a'zolari xalqlarini bir maqsad yo'lida birlashtirishda ustuvor vazifalardan biri *transport va infratuzilmani rivojlantirish*dir. A'zo davlatlar o'rtasida transport infratuzilmasini yaxshilash va ularni xalqaro transport yo'laklari orqali integratsiyalash, bunda yo'nalishlarni muvofiqlashtirish, energetik va savdo-transport yo'llari muammolarini bartaraf etish, tezkor va samarali transport tarmog'ini yaratish jamiyatlar ongida yaxlit hudud dunyoqarashini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Xavfsizlik sohasida hamkorlik. Bugungi kunda shu narsa ayonki, hech bir davlat tashqi bosqin yoki bosimlardan yakka tartibda himoyalana olmaydi. Demakki, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik masalalarida a'zo davlatlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, har qanday tahdidlarga qarshi yonma-yon turish, mintaqada barqarorlikni hamjihatlikda saqlash bo'yicha hamkorlik qilishda qon-qarindoshlikni chuqur anglatish zaruriyat sifatida qaralmoqda.

Inson huquqlari va demokratiyani qo'llab-quvvatlash. Bunda a'zo davlatlarning inson huquqlari bo'yicha huquqiy va madaniy qadriyatlarini hurmat qilish va demokratik tushunchasida esa, ular xalqlarining o'ziga xos xususiyatlarini bir-birlarining hududlarida oyoqosti qilmaslik tamoyillari tushuniladi va bunga asoslangan jamiyatlarni rivojlantirish ham tashkilotning muhim maqsadlaridan biridir. Bu doirada demokratik institutlarni mustahkamlash, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish bo'yicha hamkorlikni yangi pog'onaga olib chiqish talab etiladi.

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish TDT maqsadlarini rivojlantirishda muhim vazifalardan biridir. A'zo davlatlar xalqaro tashkilotlar va forumlarda o'zaro hamkor sifatida bir-birlarini qo'llab-quvatlashlari, birgalikda umumiy manfaatlarni himoya qilishga harakat qilishlari lozim. Turkiy davlatlar tashkiloti o'z vazifalari doirasida ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun turli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yadi. Bu maqsadlar turkiy tilli davlatlarni yaxlit strategik kuch sifatida ko'rsatish, xalqlari o'rtasidagi birdamlikni kuchaytirish va xalqaro maydonda ularning ta'sirini oshirishga yo'naltirilgan [2].

Shuni ta'kidlash lozimki, tashkilotning asosiy maqsadlari iqtisodiy, madaniy, ta'lim va siyosiy sohalarda hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, unda bugungi kunga qadar harbiy ittifoq nazarda tutilmagan. TDT harbiy hamkorlikka oid aniq maqsad va vazifalarni ilgari surmagan bo'lsa-

da, mintaqaviy xavfsizlik, terrorizmga qarshi kurashish va chegara xavfsizligini ta’minlash kabi masalalarda hamkorlik qilishga e’tibor qaratgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review). TDT a’zolariga yaqin joylashgan bir qator davlatlarda TDT harbiy ittifoq va birlashgan kuchga aylanishi mumkinmi, degan savol yuzazaga kelgan. Ijtimoiy tarmoqlarda yoritilayotgan son-sanoqsiz munosabatlarda tashkilotga ayrim davlatlar xavf va ayrimlari esa umid bilan yondashayotganini ko‘rish mumkin [3]. Harbiy ittifoqqa aylanish haqidagi xavotir ko‘proq mintaqadagi nisbatan kuchli davlatlarda namoyon bo‘lmoqda. Buning sababi TDT a’zolarining harbiy ittifoqqa ega bo‘lishi ularning nafaqat bu mintaqada, balki xalqaro jarayonlardagi ta’sirini susaytirishidan qo‘rqishdir. Biroq, a’zo davlatlar o‘rtasida allaqachon ikki tomonlama va ko‘p tomonlama harbiy mashqlar, xavfsizlik sohasida hamkorlik va qo‘shma amaliyotlar o‘tkazilib kelmoqda. Masalan, Turkiya va Ozarbayjon, Ozarbayjon va O‘zbekiston o‘rtasida ittifoqlik kelishuvlari mavjud bo‘lib, ular qo‘shma harbiy mashqlar o‘tkazishda faol ishtirok etmoqdalar.

TDT a’zolarining harbiy ittifoqqa kelishuvi bir qator omillarga bog‘liq. Bunda avvalo a’zo davlatlarning xohishi va maqsadlari birlashishi kerak bo‘ladi. A’zo davlatlar mustaqil tashqi va ichki siyosat yuritgani bois, harbiy ittifoq aniq siyosiy irodani talab qiladi. Hozircha a’zo davlatlar bu yo‘nalishda jiddiy qadamlar qo‘ymagan. Mintaqaviy va xalqaro munosabatlarda TDT a’zolari, xususan Rossiya, Xitoy va G‘arb davlatlari bilan turlicha strategik aloqalarga ega. Harbiy ittifoq bu munosabatlarga ta’sir qilishi mumkin, shu bois davlatlar bu masalada ehtiyotkorlikni saqlashadi. Masalan, TDT a’zosi bo‘lgan Turkiya NATOning faol a’zosi hisoblanadi va bu u uchun yangi harbiy ittifoqqa qo‘shilish masalasida murakkab va ko‘p qirrali bo‘lishi mumkin. Bugun dunyoda yuz berayotgan jarayonlarga nisbatan olganda TDT a’zolari uchun harbiy ittifoq zarur ehtiyojdir. Turkiy davlatlar tashkiloti hozircha iqtisodiy va madaniy hamkorlikka ko‘proq e’tibor qaratmoqda va uning faoliyatida harbiy ittifoq haqida rasmiy ma’lumot yoki harakatlar ko‘zga tashlanmaydi. Lekin geosiyosiy vaziyat va a’zo davlatlar orasidagi harbiy hamkorlik kelgusida kuchayishi mumkin. Buning uchun tashkilotning a’zo davlatlari o‘rtasida harbiy sohada yanada chuqurroq hamkorlik bo‘yicha kelishuvlar talab etiladi.

TDT a’zo davlatlar qudrati, boshqa turkiy tilli davlatlarning birdamlik aloqalari va o‘zaro hamkorligini kuchaytirsa kelajakda xalqaro geosiyosatda muhim o‘rin tutishi mumkin [4]. Buning uchun uning kelajakdagi xalqaro geosiyosiy rolini belgilab berishi mumkin bo‘lgan bir necha omillar va yo‘nalishlar mavjud.

Birinchidan, TDTga a’zo davlatlar boy tabiiy resurslarga, ayniqsa, neft, gaz, oltin va minerallarga ega. Bu borada o‘zaro iqtisodiy hamkorlik va transport yo‘laklarini rivojlantirish ularning global iqtisodiyotdagi o‘rnini kuchaytirishi mumkin. Masalan, “Buyuk Ipak yo‘li”ni tiklashga qaratilgan transport va savdo loyihalari, energetika eksport yo‘laklarining kengayishi Turkiy davlatlarining xalqaro iqtisodiy aloqalarini rivojlantirishi mumkin.

Ikkinchidan, mintaqaviy xavfsizlik masalalarida TDTning o‘rnini yanada kuchaytirish mumkin. Agar tashkilotga a’zo davlatlar xavfsizlik va harbiy sohada hamkorlikni kuchaytirsa, bu ularning nafaqat mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashda, balki xalqaro maydonda geosiyosiy kuch sifatidagi ta’sirini oshiradi. Harbiy ittifoq kelishuvlariga erishilsa, bu a’zo davlatlarni mintaqaviy global kuchlar qatoriga olib chiqishi mumkin.

Uchinchidan, a’zo davlatlar uchun jahon savdosida muhim o‘rin egallash imkoniyatlari bor, chunki ular Yevroosiyo qit’asining strategik nuqtalarida joylashgan. Qozog‘iston va O‘zbekiston Markaziy Osiyoning transport markazlaridir, Turkiya esa Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini o‘taydi. TDT hududida shunga muvofiq transport loyihalarini yaratish va amalga oshirish ushbu davlatlarning geosiyosiy mavqeini kuchaytirishga katta hissa qo‘shadi.

To‘rtinchidan, a’zo davlatlar, ayniqsa Qozog‘iston, Ozarbayjon va Turkmaniston katta energetik resurslarga ega. Bu davlatlar neft va gaz qazib olish va eksport qilishda global bozorga ta’sir ko‘rsatadi. Turkiyaning Yevropa va Yaqin Sharq uchun strategik gaz tranziti markaziga aylanishi TDTning global energetika bozoridagi ahamiyatini yanada oshiradi. Tashkilot kelgusidagi energetika manbalari nuqtai nazaridan muhim darajaga chiqish imkoniyatiga ega.

Beshinchidan, TDT davlatlari madaniy, til, qadriyatlar va turmush tarzi birdamligi orqali tezlikda yaxlit qudratga aylanishi mumkin. Bu tashkilotning global diplomatik maydonda o‘zining siyosiy ta’sirini kuchaytirishga imkon beradi. Umumiy til va tarix asosidagi diplomatik va madaniy aloqalar turkiy davlatlar, ularning aholisi o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish bilan birga, boshqa mintaqalardagi turkiy aholiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu TDTning diplomatik aloqalar va xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlashga yordam beradi.

Oltinchidan, TDT a’zo davlatlari xalqaro tashkilotlarda birgalikda harakat qilish orqali o‘zaro ta’sirini oshirishi mumkin. Agar TDT a’zo davlatlari BMT, YeXHT, Islom hamkorlik tashkiloti, va boshqa xalqaro tashkilotlarda birgalikda siyosiy pozitsiyalarini muvofiqlashtirishsa, ularning xalqaro maydondagi ta’siri sezilarli oshadi. Bu ularga mintaqaviy va global siyosiy jarayonlarga ta’sir qilish mavqeini yaratadi.

Turkiy davlatlar tashkiloti ushbu vazifalarni bajara olsa, kelajakda mintaqa xalqaro geosiyosatda muhim o‘ringa ko‘tariladi. Mintaqaviy va xalqaro miqyosda ta’sirini kuchaytirish uchun a’zo davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro hamjihatlik va siyosiy iroda muhim ahamiyatga ega. TDTning mintaqaviy tashkilot sifatida global kuchlar o‘rtasida mavqega ega bo‘lishi esa a’zo davlatlar xalqlari taqdiriga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Turkiy davlatlar tashkilotining kelajakda xalqaro geosiyosiy strategik kuchga aylanishi ayrim davlatlar va mintaqaviy kuchlar tomonidan turli sabablarga ko‘ra qo‘llab-quvvatlanmasligi mumkin. Masalan, Rossiya o‘zini Markaziy Osiyo va Kavkaz mintaqasidagi asosiy ta’sir kuchlaridan biri hisoblaydi va u hamisha buni saqlab qolishga harakat qiladi. Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishi va o‘zaro hamkorlikni rivojlantirishi esa Rossiyaning bu mavqei pasayishi xavfini tug‘diradi [5]. Yaqingacha Rossiya Markaziy Osiyo davlatlariga aslida mensimaslik ko‘zi bilan qarab kelgan bo‘lsada, TDTning borgan sari rivojlanishi jarayonida endi u bu hududda o‘zining “yaqini” illyuziyasini yaratishga intilmoqda. Turkiy davlatlar tashkilotining mustahkamlashuvi esa Rossiyaning mintaqadagi geosiyosiy mavqeiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri raqobat tug‘diradi. Shu sababli Rossiya Markaziy Osiyoni to‘liq Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi tarkibiga kiritishga urinib, hudud davlatlari birlashuvini to‘sishga intilmoqda. Chunki, Turkiy davlatlar tashkiloti iqtisodiy hamkorlikda ustunlikka erishsa, bu YeOII va Rossiyaning mintaqadagi iqtisodiy ustunligini susaytiradi. Shuningdek, Rossiya KXShT (Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasi Tashkiloti) orqali o‘z xavfsizligi va MO davlatlariga ta’sirini ta’minlashga intiladi. Agar TDT harbiy va xavfsizlik sohasida hamkorlikni kuchaytirsa, bu Rossiyaning mintaqadagi harbiy yo‘nalishdagi mazkur mavqeini ham yo‘qqa chiqarishi mumkin.

Xitoy ham Markaziy Osiyodagi iqtisodiy va infratuzilma loyihalari orqali o‘z ta’sirini mustahkamlab kelmoqda, ayniqsa, uning “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi doirasida. Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishini Xitoy Yevroosiyodagi o‘z iqtisodiy manfaatlariga tahdid deb biladi. Chunki, Turkiy davlatlar tashkiloti orqali transport va savdo yo‘laklarining rivojlanishi Xitoyning Yevroosiyodagi loyihalari bilan raqobatlashishi mumkin [6]. Turkiy davlatlar Xitoyga qaram bo‘lmasdan, o‘z logistika va transport tizimlarini kuchaytirishi Xitoy savdo yo‘llari va bozorlariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Xitoyning Shinjon (Sharqiy Turkiston) mintaqasidagi turkiy tilli uyg‘urlar masalasida muammolari mavjud. Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishi uyg‘urlar masalasida

xalqaro jamoatchilikning e'tiborini yanada orttirishi, bu esa Xitoyning ichki siyosatga oid muammolarini kuchaytirishi mumkin.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Turkiy davlatlar tashkilotining geosiyosiy kuchga aylanishini Eron ham ehtiyotkorlik bilan kuzatadi. Eronning Kavkaz va Markaziy Osiyoda o'zining siyosiy va iqtisodiy manfaatlari bor va TDTning rivojlanishi uning ushbu mintaqalardagi ta'siriga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Eron Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi mojaro, shuningdek, Markaziy Osiyodagi savdo yo'llariga katta ahamiyat beradi. Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishi bu mintaqadagi savdo va transport yo'laklariga ta'sir qilishi, Eronning rolini cheklashi mumkin.bundan tashqari Eron va Turkiya mintaqa liderligi borasida raqobatchi davlatlar sanaladi. Turkiy davlatlar tashkilotining rivojlanishi Turkiyaning mintaqadagi qudratini oshirib yuboradi, bu esa Eron uchun xavotir tug'diradi.

Yevropa Ittifoqi va ayrim G'arb davlatlari turkiy davlatlar o'rtasidagi siyosiy va harbiy hamkorlikning kuchayishini o'zlari manfaatdor bo'lgan boshqa hududlarga ta'siri nuqtai nazaridan ehtiyotkorlik bilan kuzatishda davom etmoqda [6]. Bu bir tomondan ularni TDT ga xayrixohdek ko'rsatadi. G'arb davlatlari xalqaro geosiyosatda Rossiya, Xitoy va Eron pozitsiyasi, qolaversa bugun ular ishtirokida yuzaga kelgan BRIKSning kuchayishini istamaydi. Shu jihatdan Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishi mintaqadagi muvozanatni o'zgartirishi mumkin, buning esa xalqaro munosabatlarga kuchli ta'sir qilishi ehtimoli bor.

Hindiston ham Markaziy Osiyoda o'zining iqtisodiy manfaatlariga ega davlatlardan biri bo'lib, mintaqadagi savdo yo'llariga katta ahamiyat beradi [5]. Turkiy davlatlar tashkilotining kuchayishi Hindistonning mintaqadagi savdo imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Turkiy davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va transport yo'laklarining rivojlanishi Hindistonning bu mintaqadagi savdo yo'llariga kirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Turkiy davlatlar tashkilotining xalqaro geosiyosiy strategik kuchga aylanishiga qarshi chiqadigan davlatlar asosan Rossiya, Xitoy va Eron bo'lishi mumkin, chunki bu davlatlar mintaqada o'zining ta'sirini saqlab qolishga intiladi. Ular Turkiy davlatlar o'rtasidagi harbiy, iqtisodiy va siyosiy hamkorlikning kuchayishi ularning manfaatlariga tahdid tug'dirishini hisobga oladilar. G'arb davlatlari va Hindiston esa mintaqadagi o'z pozitsiyalarini yo'qotishdan ehtiyot bo'lib, TDTning kuchayishini ehtiyotkorlik bilan kuzatadi.

Shuni ham aytish lozimki, TDTning qudratli geosiyosiy kuchga aylanishiga o'z ichidagi bir qator omillar ham to'sqinlik qilishi mumkin. Bu omillar a'zo davlatlar o'rtasidagi ichki ixtiloflar, manfaatlar farqliligi va siyosiy yoki iqtisodiy muammolar bilan bog'liq.

Birinchidan, a'zo davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va geosiyosiy manfaatlar to'liq uyg'un emas. Har bir a'zo davlatning alohida geosiyosiy maqsadlari va manfaatlari bor va bu farqlar tashkilotning birgalikda harakat qilish qobiliyatini pasaytiradi. A'zo davlatlar turli tabiiy resurslarga ega, va ularning iqtisodiy strategiyalari bir-biridan farq qiladi [1]. Masalan, gaz va neft eksporti bilan shug'ullanadigan davlatlar o'zaro raqobatga tushib qolishlari mumkin, bu esa birdamlikni zaiflashtiradi. Transport va logistika yo'laklarini nazorat qilish bo'yicha ham a'zo davlatlar o'rtasida o'zaro manfaatlar to'qnashuvi bo'lishi mumkin. Masalan, Kaspiy dengizidan o'tadigan yo'laklar yoki boshqa savdo yo'llari uchun Turkiya, Ozarbayjon, va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida raqobat yuzaga kelishi mumkin.

Ikkinchidan, a'zo davlatlar siyosiy tizimi va ideologiyasida farqlar sezilarli. A'zo davlatlar o'rtasida siyosiy tizimlar va hokimiyatning boshqarish uslublari turlicha. Turkiyaning prezidentlik tizimi va Markaziy Osiyo davlatlarining avtoritar boshqaruvi o'rtasida siyosiy farqlar bor. Shu kabi, masalan, Turkiya va Qozog'iston kabi davlatlar o'rtasida siyosiy islohotlarga bo'lgan yondashuvlar turli bo'lishi mumkin. Ba'zi a'zo davlatlar demokratiyani kuchaytirishga intilayotgan bo'lsa, boshqalari ko'proq avtoritar boshqaruvni saqlab qolishga harakat qilishmoqda. Bu ichki siyosiy

farqlar TDTning umumiy siyosiy yo‘nalishini belgilashda qiyinchiliklar aniq qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Yana, a’zo davlatlarda o‘zlarining milliy manfaatlarini ustun qo‘yish hissiyoti bor, bu bilan umumiy turkiylik g‘oyasiga asoslangan birdamlikni amalga oshirish oson kechmaydi. Milliylik va turkiylik orasidagi muvozanatni topish qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, a’zo davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi va resurslardan foydalanish imkoniyatlari o‘rtasida katta farq bor [1]. Bu notenglik iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashga to‘sqinlik qilishi mumkin. Turkiya va Ozarbayjon kabi davlatlar nisbatan yuqori iqtisodiy rivojlanishga ega, ammo ba’zi Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiy jihatdan kambag‘allikdan aziyat chekmoqda. Markaziy Osiyo davlatlarining ayrimlari Rossiya yoki Xitoy sarmoyasiga qattiq bog‘langan. Agar turkiy davlatlar o‘zaro iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirmasa, tashqi sarmoyaga bo‘lgan qaramlik saqlanib qolishi va ularni Rossiya yoki Xitoydan mustaqil rivojlanishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, TDTning geosiyosiy kuchga aylanishi tashqi kuchlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmagani kabi, a’zo davlatlar individual shaklda ularning bosimiga ham duch kelmoqda. Bunday bosimlarga birgalikda javob qaytarish irodasi hali-hanuz shakllanmay kelmoqda. Mazkur kayfiyat TDTning yuksak maqsadlarini ishonchsizlashtirish ehtimoli mavjud. Rossiya va Xitoy ommaviy va ijtimoiy axborot tarmoqlari Markaziy Osiyoda bunday kayfiyatni kuchaytirishga zo‘r berib urinmoqda. TDT davlatlarida esa bunga qarshi turish o‘ta sust darajada.

Shunday holatlar ham borki, masalan, Turkiya G‘arb, xususan NATO va Yevropa Ittifoqi bilan geosiyosiy munosabatlarga ega bo‘lsa, Markaziy Osiyo davlatlari Rossiya va Xitoy bilan yaqin aloqalarga ega. Bu tashqi aloqalardagi farqlar TDTning umumiy tashqi siyosatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Turkiy davlatlar tashkiloti ichki va tashqi muammolar tufayli kuchli geosiyosiy tashkilotga aylanishda qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy [4]. A’zo davlatlar o‘rtasidagi manfaatlar turlichaligi, siyosiy tizimlar va xavfsizlik muammolari, iqtisodiy notenglik va tashqi bosimlar asosiy to‘siqlar hisoblanadi. Bu muammolarni hal qilish va a’zo davlatlar o‘rtasidagi birdamlikni saqlash uchun ichki hamkorlikni chuqurlashtirish, tashqaridan keladigan bosimlarni yumshatish va umumiy manfaatlar yo‘lida strategik yondashuvni kuchaytirish kerak.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Turkiy davlatlar tashkiloti kelajakda kuchli va nufuzli tashkilotga aylanishi uchun bir qator muhim qadamlarni amalga oshirishi va a’zo davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada chuqurlashtirishi lozim. Buning uchun quyidagi kabi bir qator asosiy yo‘nalishlarda ish olib borish zarur:

1. Iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash, ya’ni TDTning muvaffaqiyati uchun a’zo davlatlar o‘rtasida savdo va sarmoyani erkinlashtirishga qaratilgan kelishuvlar va tashabbuslar rivojlanishi kerak. Maxsus savdo tariflari va bojxona to‘lovlarini yengillashtirish orqali savdo aylanmasi kuchaytirilishi, a’zo davlatlar o‘zaro investitsiyalarni oshirishi lozim. Turkiya kabi qudratli a’zolar Markaziy Osiyo va Kavkazdagi davlatlarga sarmoya kiritishda faol ishtirok etishi, yirik loyihalarga mablag‘ jalb qilishi kerak. Markaziy Osiyodan Turkiya orqali Yevropaga olib boradigan transport yo‘laklarini rivojlantirish strategik ahamiyatga ega. “Trans-Kaspiy xalqaro transport yo‘laklari” kabi loyihalarni yanada kuchaytirish, logistika tizimlarini zamonaviylashtirish va transport infratuzilmasini yaxshilash iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi.

2.TDT a’zo davlatlari katta energetik resurslarga ega. Neft va gaz sektoridagi hamkorlik va energetika yo‘laklarini rivojlantirish tashkilotga iqtisodiy kuchli platforma yaratish imkonini beradi. A’zo davlatlar o‘rtasida yangi gaz va neft quvurlarini barpo etish, mavjud yo‘laklarni kengaytirish mumkin. Turkiya bu yerda Yevropa uchun tranzit xab bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Turkmaniston

va Ozarbayjon kabi davlatlar TDTning energetika eksportchilari sifatida ushbu loyihalarda faol ishtirok etishi lozim.

3.TDTning mustahkam bo‘lishi uchun a’zo davlatlar o‘rtasida siyosiy birdamlik va diplomatik hamkorlik kuchaytirilishi zarur. **Umumiy diplomatik pozitsiya shakllantirilishi, ya’ni a**’zo davlatlar xalqaro tashkilotlar doirasida, masalan, BMT, YeXHT yoki Islom hamkorlik tashkiloti kabi institutlarda o‘z pozitsiyalarini muvofiqlashtirishlari kerak. Bu ularning xalqaro siyosatdagi mavqeini mustahkamlaydi va ularning ta’sir doirasini kengaytiradi. Turkiy davlatlar o‘zaro xalqaro darajada manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha umumiy strategiyaga ega bo‘lishi zarur. Bu ularning tashqi siyosatdagi ta’sirini oshiradi.

4. TDT o‘zaro madaniy, ta’lim, sog‘liqni saqlash, sport, turizm va mehnat hamkorligini kuchaytirishi zarur. Buning asosiy ustunlaridan biri milliy, madaniy, ma’naviy, til, urf-odat va qadriyatlar yaqinligi hisoblanadi. Madaniy hamkorlik va ta’lim almashinuvi a’zo davlatlarni yanada birlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Turkiy davlatlar o‘rtasidagi ta’lim almashinuv dasturlarini kengaytirish, turkiy tilli universitetlar o‘rtasida ilmiy hamkorlikni kuchaytirish muhimdir. Birgalikda tadqiqot loyihalari, talabalar almashinuv dasturlari yosh avlodlarni o‘zaro yaqinlashtiradi. Umumturkiy festivallar, an’anaviy san’atlar va qo‘shiqlar bayramlari turkiy madaniyatni mustahkamlashga yordam beradi. Bu yo‘nalishdagi hamkorlik turkiylarni o‘zlarining bir butunligini yanada chuqurroq anglashga va birlashishga turtki beradi.

5.Turkiy davlatlar o‘rtasida harbiy va xavfsizlik sohasida hamkorlikni kuchaytirish ham tashkilotning kuchayishiga yordam beradi. Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurash sohasida o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish, xavfsizlik kuchlari o‘rtasida axborot almashish, qo‘shma harbiy mashqlar o‘tkazish, a’zo davlatlar harbiy sohada hamkorlik qilishi orqali qo‘shma harbiy texnologiyalar yaratishga yordam berishi mumkin.

6.TDT kuchli xalqaro tashkilotga aylanishi uchun Rossiya, Xitoy va G‘arb davlatlari bilan o‘zaro manfaatli aloqalar o‘rnatishi zarur. Bu aloqalar TDTning xalqaro maydonda qudratli kuchga aylanishi va manfaatlarini himoya qilishiga imkoniyatlar yaratishiga erishishi kerak. Xulosa qilib aytganda, Turkiy davlatlar tashkiloti agar a’zolar iqtisodiy, siyosiy, harbiy, madaniy va ta’lim sohalaridagi hamkorlikni izchil rivojlantirsalar kelajakda kuchli va nufuzli tashkilotga aylanishi mumkin. U mintaqa geosiyosatida katta qadamlar tashlashi, xalqaro maydonda kuchli, jiddiy va strategik kuch sifatida mavqe qozonishi imkoniyatiga ega tashkilotlardan biridir.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. **Муҳаммадиев Ж.А.** Туркий давлатлар ташкилоти ва Марказий Осиё: янги истиқболлар. -Т.: Фан, 2021. -220 б.

2. **Қараев Ҳ.Т.** Туркий давлатлар ва уларнинг ўзаро муносабатлари тарихи. -Т.: ЎзМУ нашриёти, 2022. -185 б.

3. **Князев А.И.** Турция и тюркские государства Центральной Азии: Геополитика и сотрудничество. -М.: РАН, 2020. -340 с.

4. **Болатов В.А.** Организация тюркских государств и её место в международной политике. -Астана: Евразийский национальный университет, 2021. -270 с.

5. **Cagaptay S.** The Rise of Turkey: The Twenty-First Century's First Muslim Power. New York: Potomac Books, 2014. -320 p.

6. **Aras B.** Turkish Foreign Policy and the Turkic World. London: Routledge, 2018. -245 p.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

To‘rayev Kamoliddin Samadovich
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti ilmiy xodimi

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

INTERNETNING TARG‘IBOT VA IJTIMOIY FIKRNI SHAKLLANTIRISHDAGI IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada internetning targ‘ibot va ijtimoiy fikrni shakllantirishdagi global imkoniyatlari tadriji haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek, inson ma’naviyatiga qarshi yo‘naltirilgan, bir qarashda arzimas bo‘lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko‘zga ko‘rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo‘lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkinligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikatsiya, internet, global tarmoq, mentalitet, g‘oyaviy kurash, targ‘ibot, veb-sayt, ma’naviy tahdid.

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРНЕТА В ПРОДВИЖЕНИИ И ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

Аннотация. В этой статье обсуждается эволюция глобального потенциала Интернета в области защиты интересов и общественного мнения. Также было доказано, что даже небольшое послание, направленное против человеческой духовности, которое на первый взгляд может показаться незначительным, может быть вызвано интенсивностью глобализации в информационном мире и нанести огромный ущерб, невидимый, но непоправимый.

Ключевые слова: информация и коммуникация, интернет, глобальная сеть, менталитет, идеологическая борьба, пропаганда, веб-сайт, духовная угроза.

POSSIBILITIES OF THE INTERNET IN PROMOTION AND FORMATION OF PUBLIC OPINION

Annotation. This article discusses the evolution of the Internet's global potential for advocacy and public opinion. It has also been proven that even a small message directed against human spirituality, which at first glance may seem insignificant, can be driven by the intensity of globalization in the information world and cause enormous damage that is invisible but irreparable.

Key words: information and communication, internet, global network, mentality, ideological struggle, propaganda, website, spiritual threat.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish(Introduction). XXI asrda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internetning hayotimizdagi o‘rni va ahamiyati shiddat bilan tobora oshib bormoqda. Bugun ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda global tarmoqning chegarasiz imkoniyatlarini hisobga olmaslik, undan ma’lum maqsadlar yo‘lida foydalanmaslik, ta’bir joiz bo‘lsa, zamondan orqada qolish, deganidir.

Internet orqali amalga oshiriladigan va katta mablag‘ talab qilmaydigan g‘oyaviy ta’sir va tazyiqning o‘ziga xosligi shundaki, u o‘quvchi, tinglovchi yoki tomoshabinga sezdirilmasdan amalga oshiriladi va bevosita qurbonlarni keltirib chiqarmaydi. Axborot urushi dushmanni yo‘q qilmagan, katta xarajatni talab qilmagan holda, yuqori samara beradi [1].

Bunda g‘oyaviy ta’sir yo‘naltirilgan mamlakatlar aholisining xohish-istaklari, mentaliteti, mavjud muammolari jiddiy o‘rganilgan holda, asosiy diqqat kishilar ongi va dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatishga, shakllangan qadriyatlarni o‘zgartirishga, ularning regulyatorlik rolini kamaytirishga yoki butunlay yo‘qqa chiqarishga qaratiladi.

Bugungi kunda internet g‘oyaviy kurash va targ‘ibotning asosiy maydoniga aylanganini ekstremistik va terroristik qarashlarni targ‘ib qilishdagi o‘rni misolida ham ko‘rish mumkin.

So‘nggi yillarda terroristik tashkilotlar g‘oyalarini targ‘ib-tashviq qilishga qaratilgan veb-saytlarning soni bir necha barobarga oshgan. Bugungi kunda dunyoda terrorchilar foydalanadigan 10 mingdan ortiq internet saytlari mavjud bo‘lib, ularga xizmat ko‘rsatuvchi portallar soni ortib bormoqda[2].

Bugungi kunda inson ma’naviyatiga qarshi yo‘naltirilgan, bir qarashda arzimas bo‘lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko‘zga ko‘rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo‘lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkinligini anglash qiyin emas.

Diniy ekstremistlar va terrorchilarning internetdagi saytlarida tashkilotning maqsadi, tarixi hamda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy mazmundagi ma’lumotlarga keng o‘rin beriladi. Jumladan, terrorchilar kuch ishlatish yo‘liga o‘tishga go‘yoki majbur bo‘lganlarini asoslashga, terror va qo‘poruvchilik harakatlarini ma’naviy va axloqiy jihatdan oqlashga intilishadi. Bunda o‘zlarini “ozodlik kurashchisi”, “partizan”, “qarshilik ko‘rsatuvchi” deb atab, tinchlik tarafdori qilib ko‘rsatishga va ular bilan kurashda hukumat tinch yo‘l bilan harakat qilish lozimligini asoslashga intilish keng tarqalgan. Ular saytlarda hukumat tarafidan qo‘llanilayotgan usullarning “vahshiyligini” yoritishga ham alohida e’tibor beradilar.

Tezkor axborotlar, yangiliklarning bir vaqtning o‘zida bir necha tilda va terrorchilar uchun foydali bo‘lgan yo‘nalishda berib borilishi, ularning faoliyatni oqlovchi, “qahramonligini” kuylovchi qo‘shiqlar, kliplar berilishi bunday saytlarning mafkuraviy hamda emotsional ta’sir quvvatini oshirishga xizmat qiladi[3].

Bunday saytlar, bir tomondan, terrorchilik tashkilotining faol a’zolariga, ikkinchi tomondan, terrorchilarning asl maqsad muddaolarini bilmaydigan, ularni “kurashchilar”, “muxolifat” va shu kabi ijobiy maqom hamda sifatda qabul qilishga o‘rgangan odamlarga mo‘ljallangan. Ulardan jamiyatda tegishli ijtimoiy fikrni shakllantirish va qarama-qarshi (dushman) tomonga psixologik ta’sir ko‘rsatish, qo‘rquv, vahima tarqatish orqali ichki ikkilanishni keltirib chiqarishdek maqsadlar ko‘zlanadi[4].

Mana shunday vaziyatda odam o‘z mustaqil fikriga, zamonlar sinovidan o‘tgan hayotiy-milliy qadriyatlarga, sog‘lom negizda shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo‘lmasa, turli ma’naviy tahdidlarga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko‘rinishdagi ta’siriga bardosh berishi amrimahol.

Yurtimizdagi kechayotgan jarayonlarni keskin va noxolis talqin qiluvchi, bo‘hton, tuhmat va g‘iybat bilan to‘lib-toshgan materiallarni o‘qiyotgan yurtdoshlarimiz yuqoridagi ma’lumotlardan to‘g‘ri xulosa chiqaradilar, deb umid qilamiz, albatta.

Tobora kuchayib borayotgan bunday xatarlarga qarshi doimo sergak, ogoh va hushyor bo‘lishi talab etiladi. Bunday tahdidlarga qarshi har tomonlama chuqur o‘ylangan, puxta ilmiy asosda tashkil etilgan, muntazam va uzluksiz ravishda olib boriladigan ma’naviy tarbiya bilan javob berish mumkin. Bu sharoitda axborot xavfsizligini ta’minlash uchun virtual olamda ham faol harakatlar olib borish zarur.

Eng avvalo, g‘arazli maqsadda amalga oshirilayotgan tashqi g‘oyaviy ta’sirlar, mamlakatimizda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga xolis yondashuv bayrog‘i ostida berilayotgan bir yoqlama axborotlar va baholarning oldini olish, ularga qarshi ob’ektiv ma’lumotlarni kishilarga tezkor, tizimli va tadrijiy yetkazib berish masalasi dolzarb vazifa hisoblandi.

Bugun axborot ham iste’mol qilinadigan tovarga aylangan ekan, har bir inson o‘zida uni iste’mol qilish madaniyatini tarbiyalashi lozim. Yoshlar shaxsiy xarakterdagi axborot himoyasi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, o‘zi foydalanayotgan salbiy axborotlardan himoyalana olishi zarur[5].

Axborot iste’moli madaniyati, eng umumiy ma’noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma’lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilimlar, qobiliyat va malaka tizimini anglatadi.

Inson o‘zida bunday madaniyatni tarbiyalashi uchun u yoki bu axborotni eshitar ekan, hech bo‘lmaganda: “Bu axborotni kim uzatayapti?”, “Nima uchun uzatayapti?” va “Qanday maqsadda uzatayapti?” degan savollarni o‘z-o‘ziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishi kerak.

Shundagina turli g‘oyalar ta’siriga tushib qolish, taqdim etilayotgan ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ergashishning oldi olinadi. Shakllangan axborot iste’moli madaniyati milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimizga zid bo‘lgan xabar, ma’lumotlarga nisbatan o‘ziga xos qalqon rolini o‘taydi, shaxs dunyoqarashi va xulqidagi sobitlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Yosh avlodda bu jihatlar shu darajada shakllangan va qaror topgan bo‘lishi lozimki, ular virtual makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olsin. Faqat shundagina, globallashuv jarayonlarida yoshlarning ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ergashish, ularni noto‘g‘ri talqin qilishining oldi olinadi. Axborot iste’moli madaniyatiga ega yoshlar, salbiy va noxolis axborotlar ta’siriga tushib qolmaydi, chunki ularda bunday axborotlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet shakllanadi [6].

“Kimki axborotga ega bo‘lsa, u dunyoga egalik qiladi”, – degan fikr bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani emas. Shunday ekan, bugungi kunda yoshlarda axborot olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish hayotiy-amaliy ahamiyatga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha faoliyatni yanada rivojlantirish kelgusida jamiyatimiz oldida turgan muhim va ustuvor vazifalardan ekanini ta’kidlash zarur:

– yoshlarning axborot muhitidagi ijtimoiy ongini monitoring qilish tizimini shakllantirish;

– o‘sib kelayotgan avlodning media-savodxonligini muntazam oshirib borish;

– virtual axborot hududida yoshlarning ustuvor nuqtai-nazarlari va qiziqishlarini muntazam o‘rganish;

– kelajak avlodning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga zarar yetkazuvchi axborotdan aholini himoya qilish;

– yoshlarning ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi “ommaviy madaniyat” tahdidi va yot oqimlarning haqiqiy mohiyatini fosh etuvchi ma’lumotlarni yetkazish tizimini yo‘lga qo‘yish[7].

Ochiq axborot tizimlarida axboriy-psixologik xavfsizlikni ta’minlash hozirgi kunning dolzarb talabi hisoblanadi. Har bir davlat buning ustida bosh qotirmoqda. Bu jahondagi yangi geosiyosiy taqsimot, yangi mintaqaviy nizolarning yuzaga kelishi, millatchilik, shovinizm, din niqobidagi ekstremizm, ekologik halokatning tahdidi kuchayishi va turli yuqumli kasalliklarning tarqalishi bilan bog‘liq. Bugungi kunga kelib, iqtisodiy, siyosiy va boshqa maqsadlarga erishish uchun harbiy ustunlik yoki kuchning o‘zi yetarli emas. Raqib tomonga axboriy-psixologik tazyiq o‘tkazish ham zarur bo‘ladi. Axborot tushunchasi bugungi kunda global ma’no kasb etdi. U inson tafakkuriga ta’sir o‘tkazuvchi, insoniyat hayoti va taqdirini u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, goh salbiy, goh ijobiy mohiyat kasb etuvchi vositaga aylandi[8].

Ochiq axborot tizimi deganda axborot vositalari va unda berilayotgan axborotlarning oshkoraligi, dunyo axborot maydonida axborot almashinuv jarayonining jamiyat ehtiyoji sifatida namoyon bo‘lishi va axborotlarning shaxs hayoti-faoliyatining ajralmas qismiga aylanib borishi jarayoni tushuniladi. Axborot agentliklari, gazetalar, jurnallar, jurnal tarzidagi nashrlar, boshqa nashr mahsulotlar, radio, televideniye, audio va videomahsulotlar Ochiq axborot tizimlari (OAT) hisoblanadi. Internet, matbuot xizmati, jamoatchilik bilan aloqalar, davlat, jamoatchilik va boshqa tashkilotlar va muassasalar, reklama agentliklari bo‘yicha tuzilmalar ham shular jumlasidandir.

Hozirda internet orqali tarqalayotgan va yil sayin tobora keng xilma-xil tus olayotgan virtual zo‘ravonliklar, shuningdek, elektron OAV (ommaviy axborot vositalari) larida tasvirlanayotgan jangari manzaralar, yoshlarning ma’naviy rivoji va tafakkuriga ta’sir qilmoqda. Ayni paytda internet tarmog‘i hayotimizga tahdid ham olib kelmoqda. Axborot-psixologik havfsizlik bu bevosita inson ruhiyatiga ta’sir o‘tkazishi orqali uni o‘z aqidalaridan, muqaddas ideallaridan, e’tiqodlaridan ayiradigan buzg‘unchi g‘oyalardan asrashdir. Demak, axborot-psixologik xavfsizlikka ehtiyoj, eng avvalo bevosita inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning daxsizligi, millat va milliy qadriyatlar, jumladan, urf – odatlar, an’analar, tarixiy va madaniy meros, avlodlar vorisiyligi, millatning istiqboli bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlarga ma’naviy – ruhiy ta’sir buzg‘unchi g‘oyalar va tajovuzkor mafkuralarning mavjudligidan kelib chiqadi.

Bugungi kunda, rivojlangan texnika davrida turli xil ma’lumotlarni ommaviy axborot vositalari orqali tez va oson topish mumkin. Jumladan, buzg‘unchilik, tajovuzkorlik, noaxloqiy xulqni shakillantiruvchi ma’lumotlar ham anchagina. Ayniqsa, bunday manbalar o‘sib kelayotgan yosh avlodlar ongiga ta’sir ko‘rsatayotganligi achinarli holdir. Ommaviy axborot vositalari ta’siridagi buzg‘unchi yoki ongni zararlovchi g‘oyalarning oldini olish faqat yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga e’tiborni kengaytirish va to‘g‘ri tashkil etish hamda sifatli ta’sirni kuchaytirishdan iborat. Bunda,

albatta, pedagoglar, psixologlar, jamoatchilik, ota-ona kabi bolaga ma’sul shaxsalarning bilim saviyasi va hayotiy tajribalari ahamiyatlidir[9].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (literature review). O‘z davrida og‘zaki nutqning paydo bo‘lishi bilan axborot uzatish imkoniyatlari kengaygan bo‘lsa, yozma nutq rivoji bu borada o‘ziga xos yangi bosqichni boshlab bergan edi. Hozirgi fan-texnika taraqqiyoti, integratsiya va globallashuv sharoitida esa axborot makonida tub sifatiy holat kechmoqda. Endilikda axborot uzatish nafaqat xilma-xil (radio, televideniye, matbuot, telefon, faks, pochta, internet va b.) shakllari, balki, o‘ta tezkorligi bilan ham jamiyat taraqqiyotining oldingi davrlardagidan farq qiladi. Bunday sharoitda, axborot iste’moli jarayonida ham yangi tendensiyalar kuzatilmoqda. Axborot turli ijtimoiy qatlamlar, professional va milliy guruhlar vakillariga har xil ta’sir qilishi barobarida uni iste’mol qilish amaliyoti turli guruhlarda bir-biridan keskin farq qiladi. “Kimki axborotga ega bo‘lsa, u dunyoga egalik qiladi” degan fikrning paydo bo‘lishiga ham axborotning yuqoridagi xususiyatlari sabab bo‘lgan. Axborot har bir nizoning uchinchi tomoniga aylanib qoldi.

Olimlar urushga munosabatning o‘zgarganini aytishar ekan, qurolning yangi turi kashf qilinganini ta’kidlashmoqda. Bu qurol axborotdir. Bunday qurol yordamida buzg‘unchilar insonning ongi va qalbini nishonga oladi. Bu qurol yordamida ongga berilgan zarbalar kishini adashtiradi, uni o‘z manfaatlariga zid harakat qilishga undaydi. Shu tariqa nafaqat millatning turmush tarzi, balki uning yaxshilik va yomonlik, oq va qora, savob va gunoh, rost va yolg‘on haqidagi tasavvurlari ham o‘zgaradi. Odamlar dunyoqarashini buzg‘unchi g‘oyalar ta’siriga olayotgan g‘arazli kuchlar dunyoni o‘z xohish-irodalariga bo‘ysundirishga urinmoqda. Siyosiy kuchlarning asl maqsadlarini o‘z vaqtida sezish va anglash katta ahamiyatga egadir [10].

E’lon qilinmagan axborot urushlari zamirida yolg‘on axborot tarqatish, ijtimoiy ongni egallash, milliy va madaniy qadriyatlarni yo‘q qilish, yot va begona qadriyatlarni singdirish kabi yovuz maqsadlar yotgani aniq. Bu tahdidlardan doimo ogoh bo‘lishimiz kerak. Internet virtual, ammo ob’ektiv hodisadir. Uning hayotimizga kirib kelishiga to‘siq qo‘yib bo‘lmaydi. Lekin yoshlarni undan oqilona foydalanishga o‘rgatish lozim. Internet orqali ijobiy ma’lumotlar bilan birga yoshlar xulqu-odobiga salbiy ta’sir etuvchi axborotlar uzatilayotgani aniq. Axborot iste’moli madaniyatini shakllantirish orqali bunday ta’sirlarning oldini olish kerak. Sog‘lom aql egalari internet qulayliklaridan o‘z bilimlarini oshirish yo‘lida oqilona foydalanadi. Lekin ba’zi yoshlar esa ushbu tarmoqdagi yovuzlikka, ma’naviy tanazzulga sabab bo‘ladigan saytlarda “sayr qilib” o‘zlari va atrofdagilarning ongini zaharlashlari mumkin. Bunday saytlar, bir tomondan, terrorchi tashkilotining faol a’zolariga, ikkinchidan, terrorchilarning asl muddaolarini bilmaydigan, ularni “kurashchilar” maqomda qabul qiluvchi o‘rgangan odamlarga mo‘ljallangan. Ulardan jamiyatda tegishli ijtimoiy fikrni shakllantirish va muxolifat tomonga psixologik ta’sir ko‘rsatish, vahima tarqatish orqali ichki ikkilanishni keltirib chiqarishdek maqsadlar ko‘zlanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Internetga bog‘lanib qolish shaxsning yurish-turishida beqarorlik keltirib chiqaradigan kasallik hisoblanadi. Virtual olamga bog‘lanib qolish zerikishdan, o‘zini yolg‘iz his qilishdan, bekorchilikdan va internetning o‘ziga tortadigan ko‘p jihatlaridan kelib chiqadi. Amerikalik ruhshunos olima Kimberli Yang «internetga qaramlik» iborasini birinchi bo‘lib ishlatgan. Olima ushbu kasallikning quyidagi belgilarini sanagan:

1.Internetga bog‘lanib qolgan kishi vahimachi, sarosimaga beriluvchi bo‘lib, internetga bog‘lanmasa, tushkunlikka tushadi.

2.Oilaviy vazifalarga, ijtimoiy munosabatlarga beparvo bo‘lib, jamiyatdan begonalashadi.

3. O‘z vazifasini bajarishda sust bo‘ladi.

4. Uyqudan to‘satdan uyg‘onib, birdan internetga ulanishni istaydi.

5. Muammolarga qarshi turish, ularni hal etishda ojizlik qiladi, hayot qiyinchiliklariga bardosh berolmaydi.

6. O‘qishda o‘zlashtirishi pasayib ketadi.

7. Ixtirochilik qobiliyati yo‘qoladi.

Internet ikki taraflama - ham yaxshilikka, ham yomonlikka xizmat qilishi mumkin. Yoshlarning vazifasi uning imkoniyatlaridan yaxshilikka xizmat qildirib, yomonligidan ehtiyot bo‘lish choralarini ko‘rishdir. Internetdan foydalanishning inson bilimini oshirish, axborot olishning qulayligi, uzoqni yaqin qilish, qulay aloqa vositasi va boshqa shu kabi bir qancha ijobiy taraflari bor. Biroq terrorchi tashkilotlarning zamonaviy targ‘ibot usullarida internet asosiy o‘rinni egallayotgani barchani hushyor bo‘lishga undaydi. Qayd etish kerakki, terrorchilikka qarshi kurasgda e’tiqodiy butunlikka erishish muhim ahamiyat kasb etadi.

Terrorchilar zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanishga urinayotgan bir vaqtda ularga qarshi eng zamonaviy uslublarda kurashish lozim. Bunday tahdidlarning oldini olishning asosiy yo‘li yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdir. Ko‘p foydalaniladigan internet saytlarini aniqlab, ularga ma’naviy – ma’rifiy ma’lumotlarni tizimli va tadrijiy ravishda joylashtirib borish kerak. Shundagina internetdagi tahdidlarga qarshi immunitet hosil qilish va ko‘lamini kengaytirish mumkin. Yoshlarda internetdan olinayotgan axborotlarga tanqidiy yondashish va uning ishonchli manbalar asosida o‘z dunyoqarashini kengaytirish, zararli ma’lumotlarni inkor eta bilish idrokini hosil qilish g‘oyat muhim[11].

Xulosa (Conclusion) Axborot xavfsizligini ta’minlashda quyidagi vazifalarni bajarish kerak: Milliy-ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib etish orqali yoshlarni to‘g‘ri e’tiqoddan ayiradigan buzg‘unchi g‘oyalardan asrash; Mahalliy axborotlar ta’sirchanligini oshirish choralari ko‘rilmasa, yot g‘oyalar milliy qadriyatlarni barbod etish orqali tarixan do‘st bo‘lgan xalqlar va millatlar orasiga nizo solishi turgan gap, bunday paytda har qanday voqea va hodisaga aql-idrok yo‘rig‘i bilan yondashish lozim. Tahdid qancha ko‘p bo‘lsa, qo‘rquv, hadik va ishonchsizlik shuncha ko‘payadi. Ana shunday paytda vaziyatdan kelib chiqib, yoshlar axloqini tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarda axborotni saralay olish, ya’ni axborot iste’moli madaniyatini yuksak darajaga ko‘tarish uchun, eng avvalo, yosh yigit-qizlarda sog‘lom e’tiqod va sezgirlik tuyg‘ularini shakllantirish muhim. Internet saytlarida yoshlarga kuchli ta’sir etuvchi axborotlarni quyidagicha tasniflash mumkin.

Birinchi toifadagi axborotlar sirasiga yot, buzg‘unchi g‘oyalar (diniy ekstremizm va terrorchilik g‘oyalari, millatchilik, irqchilik, sadizm kabilar)ni kiritish mumkin.

Ikkinchi toifadagi axborotlar esa garb hayot tarziga xos, o‘zbek mentalitetiga zid odatlar va ko‘nikmalarni targib etadi. Bu ayniqsa, g‘arb yoshlarining kiyinishi, odatlarini targ‘ib qiluvchi maqolalar, kliplar, filmlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Uchinchi toifaga esa pornografik axborotlarni kiritish mumkin.

To‘rtinchi toifaga esa hali tekshirilmagan, o‘z isbotiga ega bo‘lmagan turli hujumkor axborotlarni kiritish mumkin.

Internet saytlaridan tarqatilayotgan bu kabi yot g‘oyalar va axborotlarni yoshlar tomonidan qabul qilinayotganligi va uning oqibatlari jahondagi barcha mamlakatlari xalqini ham tashvishga solmoqda.

Yoshlarimiz ongini egallashga qaratilgan har qanday xatti-harakatlarga, milliy manfaatlarimizga rahna solishga, ma’naviyatimizga tajovuz qilishga, umrimiz mazmuni bo‘lgan tarixiy xotiramizni buzishga urinayotgan g‘arazli kuchlarga karshi doimo ogoh turishimiz darkor. Ana shundagina bizni hech kim, hech narsa o‘z tanlagan yo‘limizdan ortga qaytara olmaydi va biz ko‘zlagan ulug‘vor maksadlarimizga albatta yetamiz[12].

Demak, bugungi yoshlarimiz Internetning bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan ikki jihatini, ya’ni uning «oqi va qorasi»ni yaxshi idrok etmoqdalar. Bundan ko‘rinadiki, jahon tarmog‘idan samarali foydalanish, unda yoshlar auditoriyasiga foydali bo‘lgan milliy segmentni yanada chuqurlashtirish, ular uchun bilim va professional ko‘nikmalarni boyitish yuzasidan yangi imkoniyatlarni yaratish to‘g‘risida ko‘proq bosh qotirish davri keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. М.:Канон-Пресс-Ц. 2003
2. Айдарбек Тулепов. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя.-Т.: “Мовароуннаҳр”,2016
3. Srivastava K.M. Social media in business and governance. Sterling. New Delhi, India. 2013. 267.
4. Raymond G. The Internet: The good, the bad and the ugly. https://www.teachers.ab.ca
5. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981; Тоффлер Э. Третья волна. М., 2002;
6. Бахриддин Умаров, Мяссар Ахмедова. “Очиқ ахборот тизимларида ахборотпсихологик хавфсизлик”.- Тошкент.: -2012.
7. Урсул А. Информатизация общества. Введение в социальную информатику. М., 1990;
8. Моисеев Н.Н. Расставание с простотой. М., 1998.
9. Айдарбек Тулепов. Интернетга ин қурган “ўргимчаклар”.-Т.: “Мовароуннаҳр”,2014.
10. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структурации. М. Академический проект 2018. - 528.
11. Дўстмуҳаммад Х. Оммавий ахборот воситаларини ривожлантиришнинг демократик андозалари. –Т.: “Ўзбекистон”, 2005 йил. – Б. 25.
12. Алимов Б. Интернет газеталар кўпаядими? “Ҳуррият” газетаси, 2012 йил 11 июль. 4-б.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li,
Namangan Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Ilmiy rahbar:
Mansurov Ulug‘bek Umarovich,
t.f.f.d. (PhD), dotsent

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 14th Janvier 2025

NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYINING TASHKIL ETILISHI

Rezyume. Mazkur maqolada Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining tashkil topishi va faoliyati davri xaqida atroflicha ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar. Namangan viloyati, madaniy muassasalar, eksponatlar, ko‘rgazma zallari, ko‘rgazma zallari, ko‘chma muzey, muzey xazina-fondi, madaniy hayot.

ОРГАНИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме. В данной статье представлена подробная информация о периоде создания и деятельности Государственного музея истории и культуры Наманганской области.

Ключевые слова. Наманганская область, учреждения культуры, экспонаты, выставочные залы, передвижной музей, музейный фонд, культурная жизнь.

ORGANISATION OF THE STATE MUSEUM OF HISTORY AND CULTURE OF NAMANGAN REGION

Resume. This article provides detailed information about the period of creation and activities of the State Museum of History and Culture of Namangan region.

Keywords. Namangan region, cultural institutions, exhibits, exhibition halls, mobile museum, museum fund, cultural life.

Kirish (Introduction):

Muzeylar ajdodlarimizning avlodlarga qoldirgan munosib merosini targ‘ib qiluvchi, bizni ming yillik ildizlarimiz bilan bog‘lovchi, shuningdek bugungi rivojlanish va taraqqiyot davrlarini o‘zida aks ettiruvchi, o‘zligimizni namoyon etuvchi boy ma’naviy xazinadir.

Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi keksa va navqiron muzeylar sirasiga kiradi. Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ma’naviy-ma’rifiy muassasa bo‘lishi bilan birga ajdodlar merosini saqlaydigan, avlodlarga ko‘rsatib faxr iftixor tuyg’ularini shakllantiruvchi maskandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review):

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mustaqillik yillarida tarixchi olimlar tomonidan bajarilgan tadqiqotlarda Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining ba’zi qirralari ochib berilgan. Mazkur tadqiqot mualliflari Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining tashkil topishi va taraqqiyoti masalalariga ham qisman e’tibor berganlar. Shuningdek, tarixchilar tomonidan muzeylar tarixining dolzarb masalalariga oid tadqiqotlarda Namangan shahrida tashkil topgan mazkur muzeydagi turli davrlarga oid eksponatlar sonining yillar davomida to‘ldirilib borilishi tahliliga ham alohida to‘xtalinganligini ko‘rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology):

Maqola tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, davriylik, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo‘lib, unda bugungi tez fursatlarda rivojlanayotgan globallashuv zamonida madaniy maskanlardan biri bo‘lgan muzeylar faoliyatiga doir amalga oshirilgan ishlar haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results):

XX asr bo‘sag‘asida shaharlardagi madaniy muassasalar tizimida muzeylarni tashkil qilinishi ham o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Dastlabki o‘lkashunoslik muzeyi 1899 yilda Farg‘ona shahrida ochilib, u 3 ta (tabiat, etnografiya, qishloq xo‘jaligi) bo‘limlardan iborat bo‘lgan [1, – B.181-182]. Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi Namangan viloyatida 1920-yilda tashkil etilgan bugungi kunda 100 yillik tarixga egadir [2, – B. 18]. 1918-yil 19-apreldagi Turkiston Respublikasi Xalq Komissarlari sovetining dekretiga asosan Namangan shahrining markazidagi savdogar Hamdam Qalandarov do‘koni binosi 1920-yilda muzey uchun ajratib berildi. Muzey Namangan shahridagi 1-maktabning fizika fani o‘qituvchisi Ivanov Vladimir Ivanovich tashabbusi bilan tashkil etilgan. Vladimir Ivanov 1919-yili xalq ta’limi nozirligiga yozgan xatida o‘quvchilarga puxta bilim berish maqsadida Namangan shahrining maktablaridagi barcha fizika o‘quv asboblarini bir joyga jamlash va yagona fizika laboratoriya xonasini tashkil etishni taklif qilgan. Bu taklif esa xalq ta’limi nozirligi tomonidan ma’qullangan. Mahalliy tashkilot Turkiston oqsoqollari Kengashi madaniyat bo‘limining qaroriga asosan Namangan shahar xalq ta’limi bo‘limi tasarrufida fizika muzey kabineti ishga tushdi. Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi tashkil bo‘lgan dastlabki yillarda jamg’arma fondi, bo‘lim va ekspozitsiyalarni ochish uchun yetarli eksponatlar yo‘q edi. Asosan eksponatlar geologiya, minerologiya va zoologiyaga tegishli ashyolar bor edi. Bular ichida qisman mahalliy aholini uy ro‘zg’orda foydalanadigan etnografiya buyumlari uchrar edi.

1920-yilga kelib xalq ta’limi bo‘limi yangi muzeyni moddiy texnika bazasini mustahkamlashga e’tiborini kuchaytirib, eksponatlar sotib olish uchun mablag’ ajratdi. 1920- yilda ish boshlagan maskanda 1922-yilga kelib eksponatlari soni 900 taga yetdi. Muzeyni kengaytirish va eksponatlar sonini ortishida hamda xalq qo‘lidagi tarixiy osori-atiqalarni to‘plashda shahar aholisi qo‘ldan kelgancha o‘z yordamini ko‘rsatdi. Natijada 1923-yilga kelib muzeydagi eksponatlar turlariga qarab quyidagi bo‘limlar tashkil etildi:

1. Zoologiya.
2. Minerologiya.
3. Anatomiya.
4. Numizmatika,.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

5. O‘quv qurollari [3].

1923-yilning so‘ngida muzey 6 bo‘limdan iborat bo‘lib, eksponatlarning soni 770 tani tashkil etdi. 1922 – 1927-yillarda muzey tomonidan ilmiy xarakterdagi quyidagi ishlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan:

a) Etnografiya bo‘limini mahalliy aholining kiyim-kechaklari bilan to‘ldirish, uy – ro‘zg’or buyumlari ya’ni idish-tovoq kollektsiyasini to‘ldirish. Chust hunarmandlari mahsulotlari erkak va ayol do‘ppilari hamda pichoqlari kollektsiyasini boyitish;

b) Tabiatshunoslik bo‘yicha kollektsiyani to‘ldirish maqsadida yoz faslida viloyatning Chust, Yangiqo‘rg’on va Kosonsoy tumanlariga ekskursiya (poxod)lar uyushtirish;

v) Mahalliy aholining turmush tarzini hunarmandchilik san’atini, savdo-sotiq ishlarini, mehnat faolligini aks ettiruvchi fotosuratlar ko‘rgazmasini tashkil etish;

g) Aholi hadya qilgan sopol buyumlar kollektsiyasini tartibga keltirish;

d) Aholidan numizmatikaga oid eksponatlarni yig’ib olish va ularni davrlashtirish ishlarini amalga oshirish va boshqalar [4, – B. 11-12].

Muzey faoliyatini yuritishda 1920 – 1927-yillarda V.I.Ivanov muzeyga rahbarlik qilgan. Har bir muassasa va tashkilotni taraqqiyotida rahbarning o‘ziga xos roli bor. Xuddi shunday muzey rivojini va rolini oshirishda 1927–1937- yillarda muzeyga mudirlik qilgan Inomjon Nizambayevning ham alohida o‘rni bor. I.Nizambayev ma’rifatli inson bo‘lib, viloyatda maorifni rivojlantirishda ham ulush qo‘shib, muzeyga tarixiy eksponatlarni jamlash va fondni to‘ldirishda alohida jonbozlik ko‘rsatgan. Buni isbotini tarixiy hujjatlarga muhrlangan hisobotlardan, qayd etish daftarlaridan hamda 1930-yilga kelganda muzey xazina fondidagi eksponatlar soni 3000 taga, ziyoratchilar soni esa 20 000 ga yetganida ko‘rish mumkin. Dastlabki shakllanish davrida ma’lum bir shaxslar uchun xizmat qilgan muzeylar, asta-sekin ommaviylashib bordi va jamiyat madaniyatining ajralmas bir qismiga aylandi.

1930-yillardan keyin muzey jamoasi Namangan aholisini, ayniqsa maktab o‘quvchilarini tabiatga qiziqishlarini hisobga olib, sohaga oid eksponatlar to‘plash va namoyish etishga e’tiborni kuchaytirdi. “O‘lka geografik tuzilishi”, “Aholisi”, “Tuproqlari”, “Iqlimi”, “Suv manbalari”, “Tog’lari” kabi mavzularda ma’lumotlar to‘plandi. I.Nizambayev say’i-harakati bilan Namanganda hosil bayrami tashkil etilib, bunda shahar hunarmand birlashmalari tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar ko‘rgazmasi bo‘lib o‘tdi. Ko‘rgazma yakunidan so‘ng ularning ko‘p qismi muzey xazina fondiga hadya etildi, bu esa o‘z-o‘zidan eksponatlar soni ortganligini ko‘rsatadi.

1938-yilda muzey ko‘rgazma zallarini qayta jihozlash maqsadida muzey vaqtinchalik yopiladi. 1939-yilda tabiat, tarix, sotsializm qurilishi bo‘limlari tashkil etilib, jihozlash ishlari tugagach, yana o‘z ishini davom ettirdi. 1940-yilga kelib esa eksponatlar soni 10000 tani tashkil etdi. Namangan viloyat o‘lkani o‘rganish muzeyi 1941-yil mart oyida O‘zbekiston Respublikasi hududida Namangan oblastini tashkil topishi munosabati O‘zSSR Oliy Sovetining Namangan oblasti bo‘yicha tashkiliy komiteti tomonidan Namangan shahar o‘lkashunoslik muzeyini Namangan oblast o‘lkani o‘rganish muzeyi maqomida qayta tashkil etish to‘g’risida qaror qabul qilindi [5, – B. 58].

1941-yil 2-jahon urushi bo‘layotganligi sababli 1943-yilga qadar muzey o‘z faoliyatini vaqtincha to‘xtatdi. 1943-yil 8-sentyabrda O‘zbekiston Oliy Sovetining Namangan viloyatini tashkil

etish bo‘yicha tashkiliy qo‘mitasi tomonidan Namangan viloyat o‘lkashunoslik muzeyini qayta ochish to‘g’risida qaror qabul qilindi va muzey o‘z faoliyatini yurita boshladi ya’ni 1943-yildan viloyat o‘lkani o‘rganish muzeyida 4 ta bo‘limga ega bo‘lgan holda qaytadan ish boshladi [6, – B. 21]. Bu davrlarda muzeyga Haydarali Zokirov, keyinchalik Nabijon Ahmedov, Ivan Malenkov, Obidjon Kamolovlar rahbarlik qildilar. Ular rahbarlik qilgan davrlarda muzey ilmiy muassasa maqomida:

– o‘lka tabiati va tarixini o‘rganish;

– tabiat haqidagi ilmiy bilimlarni targ’ib etish;

– o‘lka tabiiy resurslari namunalarini yig’ish va targ’ib etish;

– viloyat ahlini Vatanga mehr va muhabbat ruhida tarbiyalash ishlarida ko‘maklashish kabi faoliyat turlarini olib borildi.

1945-yil 20-oktyabrdagi O‘zbekiston SSR xalq komissarlari Kengashining 1766-sonli Qarori bilan Namangan viloyat o‘lkashunoslik muzeyi Namangan viloyat xalq maorifi bo‘limidan Namangan madaniy – oqartuv muassasalari bo‘limi tasarrufiga o‘tkazildi [7, – B. 12].

1960-yilning 25-yanvarida O‘zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidumi Farmoniga binoan Namangan viloyati tugatilishi munosabati bilan viloyat o‘lkashunoslik muzeyi ham ayni vaqtda Andijon viloyatiga bo‘ysunuvchi Namangan shahar o‘lkashunoslik muzeyiga aylantirildi. 1966-yili ushbu muzeyga 74 019 nafar kishi tashrif buyurgan. Muzey bo‘yicha 518 ta ekskursiya tashkil etilgan. 1966-yili viloyat tumanlarida ko‘chma muzey faoliyat yuritgan. Ushbu muzeyni 9108 kishi tomosha qilgan. Ko‘chma muzey ekspozitsiyalari bo‘ylab 222 ta ekskursiya tashkil etilgan. 1967-yil 1-yanvarda muzey ixtiyorida 22 375 ta eksponat mavjud edi [8, – B. 9].

1967-yil 18-dekabrda O‘zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidumining Farmoniga binoan Namangan viloyati qayta tiklandi. Natijada 1968-yilda Namangan shahar o‘lkashunoslik muzeyi Namangan viloyat madaniyat boshqarmasi tasarrufidagi viloyat o‘lkani o‘rganish muzeyiga aylantirildi [9, – B. 15-16].

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi xazina-fondida 64 455 dan ortiq eksponatlar mavjud. Shulardan 3 mingga yaqini noyob ashyolardir. Jumladan, Qoraxoniylar, Somoniylar, Amir Temur va Qo‘qon xonligi davriga oid tangalarni bu o‘rinda alohida tilga olish joiz [10, – B. 20-21]. 1970-yildan boshlab muzey ilmiy xodimlari etnografik ma’lumotlar hamda eksponatlar yig‘ish ishlarini kengaytirishdi. Natijada juda ko‘plab Namangan viloyatida rahbarlik qilgan va frontda qahramonlik ko‘rsatgan insonlar to‘g‘risida ma’lumotlar jamlangan. Respublikadagi keksa ma’naviy-ma’rifiy muassasa bo‘lgan muzey mazkur binoda 1988-yilga qadar faoliyat yuritgan. Namangan viloyatidagi madaniy muassasalar va ular binolari tekshiruvdan o‘tkazilganda, Namangan viloyat o‘lkashunoslik muzeyiga ham bino ajratish kerakligi ta’kidlandi va muzey uchun yer ajratish va yangi maxsus bino barpo etish masalasi viloyat hokimligining kun tartibiga kiritildi. Namangan viloyat o‘lkani o‘rganish muzeyi uchun yangi bino qurilishida bir qator rahbar xodimlarning xizmatlari katta bo‘lgan. Jumladan, viloyat partiya komitetining 1-kotibi viloyat ijroiya komitetining raisi Botirali Hakimov, viloyat madaniyat boshqarmasi boshliqlari Umarxon Iminov, Hafiza Ahmedova, Sanoat Ziyayevalarning say’i – harakatlarini alohida ta’kidlash mumkin.

Muzeyning eski binosida faoliyat yuritish davr talabiga javob bermay, ishchi guruh tomonidan o‘rganilib, Namangan oblast 1-sekretari vazifasidagi Rajabov say’i-harakati bilan Respublikadagi keksa ma’naviy-ma’rifiy muassasa bo‘lgan muzey mazkur binoda 1986-yilga qadar faoliyat yuritdi.

1986-yilda Namangan shahar hokimligi buyrug’iga asosan tipovoy loyiha asosida qurilish ishlari boshlangan va 1988-yilda nihoyasiga etkazilgan.1988-yil avgust oyida zamonaviy, yangi va ko‘rkam binoga ko‘chib o‘tildi.

Muzey Namangan shahar N. Namongoniy ko‘chasi 41-uyda joylashgan. Umumiy yer maydoni 5322 kv.m bo‘lib, shundan 1700 kv.m ko‘rgazma zallari, 520 kv.m eksponatlarni saqlash maydonini tashkil etadi. Ko‘rgazma zallari 7 ta, ma’muriy xizmat xonalari 6 ta, xo‘jalik va qo‘shimcha xonalar 8 tani tashkil etadi [11].

Xodimlarning jonbozliklari va samrali mehnatlari natijasida muzey 1998-yilda 1-toifali muzeylar qatoriga kirdi [12, – B. 78]. Ibrohimjon Yunusovich Yusupov 2004-yil avgustidan Namangan viloyat o‘lkani o‘rganish muzeyiga direktor bo‘lib tayinlandi. Shu kundan boshlab muzeyning ilmiy salohiyatida tubdan o‘zgarishlar yasaldi, muzey taraqqiyotida rivojlanish bosqichiga ko‘tarildi.

Jumladan, 2004-2008-yillarda 3-qavatda tarix, etnografiya, Namangan viloyati sporti, mustaqillik yillarida Namangan, Namangan adabiy muhiti ko‘rgazma zallari zamon talabi asosida rejali tematik-ekspozitsion reja asosida jihozlandi.

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi 2010-yil o‘zining 90 yillik yubileyini nishonladi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yildagi № 68 Qarorini bajarish uchun O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari Vazirligi tomonidan “SKM-muzey” Dasturi ishlab chiqilgani va 2013-yil oxiriga qadar 17 mingga yaqin eksponatlarni ilmiy pasportlari, suratlari ilmiy xodimlar tomonidan talab darajasida tayyorlandi va mas’ul xodimlar tomonidan kompyuterga kiritilganini e’tirof etamiz. 2014-yili esa 3731 dona eksponatlarni SKM ga tushirib, kompyuterga tushirilgan eksponatlar sonini 18 057 donaga yetkazildi.

2016-yilda ham shu an’anani davom ettirgan holda viloyatimizning Pop, To‘raqo‘rg‘on, Mingbuloq, Yangiqo‘rg‘on, Uchqo‘rg‘on, Chust, Namangan, Chortoq tumanlarida ko‘chma ko‘rgazmalari tashkil etildi. Unda “Muzey tarixiy yodgorliklar maskani”, “Mustaqillik – milliy g‘ururimiz”, “Farzand tarbiyasida muzeylarni o‘rni”, “Ajdodlar merosi maskani” kabi mavzularda muzey, viloyat tarixi, tabiati, etnografiyasi, san’atini ifodalovchi eksponatlar mavjud. Viloyatimiz tabiati, tarixi, etnografiyasi, san’ati va madaniyati, hunarmandchiligi va boshqa jihatlarni o‘zaro bog‘liq o‘rganish, istiqlol yillaridan oldin ta’qiqlangan mavzular: milliy o‘zlikni anglash, tasavvuf kabi ko‘plab mavzularda tadqiqot olib borish imkoniyati vujudga keldi. O‘lka tarixiga oid muzey ko‘rgazma zallarida va muzey xazina fondida 66827 ta eksponatlar mavjuddir [13, – B. 38].

2012-yil 27-mart O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri o‘rinbosari A.Aripov tasdiqlagan bayonnoma qaroriga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida 18-may “Xalqaro muzeylar kuni“ ning 35 yilligini keng nishonlash rejalashtirilgan va Namangan viloyat hokimligida ham bu to‘g’rida Dasturi ishlab chiqildi va 21- aprelda tasdiqlandi.

2012-yil 18-may kuni “Muzeylar xalq tarixi ko‘zgusidir“ mavzusida Namangan viloyatidagi barcha muzeylarni jamlagan holda festival tashkil etildi. Bu festivalda Farg’ona, Andijon muzeylari rahbarlari ham ishtirok etishdi [14].

Hozirgi kunda Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida jami 47 023 dona eksponat mavjud bo‘lib, shundan 355 ta rassomchilik, 15 288 ta foto – suratlar, 27 ta haykaltaroshlik, 7445 ta arxeologik, 7093 ta numizmatik, 3367 ta etnografik, 11 140 hujjatlar 2308 tasi boshqa buyumlarni tashkil etadi. Muzeyda 4 ta bo‘lim, 3 ta sektor bo‘lib, Xazina, Adabiyot va san’at, Tabiat, tarix bo‘limlari bo‘lsa, Mustaqillik, san’at, ma’naviyat sektorlaridir va ular o‘z yo‘nalishlari bo‘yicha faoliyat yuritadi. 2012-yil 1-may holatiga kelib muzeyda 57 shtat birligi mavjuddir.

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida bugungi kunda 57 ta xodim bo‘lib, shulardan 23 tasi ilmiy xodimlardir.

Ilmiy fond ishlari: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida” gi qonunini ro‘yobga chiqarish uchun zarur bo‘lgan normativ – huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida”gi 68-sonli qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari Vazirligi tasarrufidagi sertifikatsiya va kompyuterlashtirish markazi hamda muzeylarni qo‘llab-quvvatlash Respublika “O‘zbekmuzey” jamg‘armasi mutaxassislari tomonidan “SKM – muzey” hamda “SKM – GID” dasturi ishlab chiqilgan edi. Bu dastur asosida muzey ashyolarini hisobga olish va boshqarishni avtomatlashtirish tizimiga o‘tilgan edi.

“SKM – muzey” dasturining asosiy vazifasi Respublikamizdagi barcha muzeylar fondidagi eksponatlar harakatini nazoratga olish, mahalliy va xorijiy ko‘rgazmalarni o‘tkazish jarayoniniyengillatish hamda “SKM – GID” dasturi orqali sensorli kiosklar yordamida fond zaxira xonalaridagi eksponatlar haqida qo‘shimcha ma’lumotlar berishdan iborat.

Davlat katalogini yaratish jarayoni mamlakatimizda faoliyat ko‘rsatayotgan muzeylarga toifa berish, muzey ashyolari va kolleksiyalarini qayta ro‘yxatdan o‘tkazish, muzey xodimlarini malakasini oshirish tadbirlarini o‘z ichiga oladi.

Hisobot yilida jami ilmiy xodimlar tomonidan 2536 dona eksponatlarga ilmiy pasportlar yozilgan. Fonddagi “hujjatlar” va “Arxeologiya” bo‘limlariga tegishli eksponatlar talab darajasida suratga oldirilmoqda. Yil davomida “SKM – muzey” dasturiga tushirish ishlari davom etdi va 3731 dona eksponat “SKM – muzey” dasturiga kiritildi. Hozirga qadar dasturga tushirilgan eksponatlar soni 18057 donani tashkil etadi.Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida haqida, undagi o‘zgarish va yangiliklar, tarixi, ko‘rgazma zallari haqida internetda ham ma’lumot olish uchun muzey shaxsiy sayti www.nammuzey.uz nomi ostida yaratilgan.

Muzeyda o‘tadigan tadbirlarni qiziqarli o‘tkazish va tashrif buyuruvchilarni jalb etish uchun yangiliklardan tashqari maxsus voqealarni tashkil qilishga harakat qilishmoqda. Maxsus voqea muzey va uning atrofidagi zerikarli, ko‘nikilgan hayot maromini buzishi, jamoatchilik uchun voqeaga aylanishi lozim. Masalan, taqdimotlar, ochilishmarosimlari, ochiq eshiklar kuni, yubileylar, konferensiyalar, davra suhbatlari, uchrashuvlar va hokazo. Albatta har bir shunday tadbirlarda ommaviy axborot vositalari va keng jamoatchilik ham ishtirok etadi. Maxsus voqea esa olingan taassurotlarni bevosita ifodalash, erkin fikr almashish, yangi hamkorlik topish va bir vaqtning o‘zida

reklama qilish imkoniyatidir. Muzey jamoasining sa'yi-harakatlari va samarali mehnatlari tufayli 1998-yildan boshlab 1-toifali, 2017-yildan oliy toifali muzeylar qatoridan o'rin oldi [15]. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi "2017 – 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida" gi 975-sonli Qaroriga muvofiq Namangan viloyati o'lkani o'rganish muzeyining nomi Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyiga almashtirildi [16].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations):

Xulosa qilib aytganda, Namangan viloyati o'lkashunoslik muzeyi viloyat aholisining ma'naviy olamini boyitish bilan bir qatorda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda asosiy vosita vazifasini o'tamoqda.

Foydalanilgan manbaa va adabiyotlar ro'yxati.

1. ЎзР МДА, Р.394-фонд, 3-рўйхат, 2-иш, 181-182-варақлар.
2. Haydarov Z. U. Namangan viloyatining sovet davri va mustaqillik yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tarixi: qiyosiy tahlil: Tarix fanlari nomzodi. ilmiy dar. olish uchun yozilgan diss. Avtorefarati. – Toshkent, 2007. – B. 18.
3. Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi joriy arxividan.
4. Мирзалиев Э. Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи: кеча ва бугун. – Фарғона, 2010. – Б. 11-12.
5. Гласс Ю. И., Ланда Л. М. Музеи Узбекистана. – Ташкент, 1961. – С. 58.
6. Turdiyev B. I. Yoshlarni milliy qadriyatlarga xurmat ruhida tarbiyalashda muzeylarning o'rni(Namangan viloyati o'lkashunoslik muzeyi misolida). Bitiruv malakaviy ishi. – Namangan, 2014. – B. 21.
7. Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейининг 2006 йил йиллик ҳисоботидан. – Namangan, 2006.– Б. 12.
8. НВДА, 796-фонд. 1-рўйхат, 45-иш, 9-варақ.
9. Мирзалиев Э. Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи: кеча ва бугун. – Фарғона, 2010. – Б. 15-16.
10. Axmadaliyeva L. O'lmas yodgorliklar maskani. // Ta'lim va tafakkur. 2006. - №3. – B. 20-21.
11. Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi joriy arxividan.
12. Мирзалиев Е. Наманган маданияти тарихидан лавхалар. – Наманган, 1994. – Б. 78.
13. Мирзалиев Э. Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи: кеча ва бугун. – Фарғона, 2010. – Б. 38.
14. www.nammuzey.uz.
15. Namangan viloyati tarixi va madaniyati tarixi davlat muzeyi joriy arxividan.
16. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 11 dekabr " 2017-2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida " gi 975 – sonli Qarori / Lex.uz

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Doniyor BAXRANOV,
Fan va texnologiyalar universiteti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi

Taqrizchi: tarix fanlari doktori,
dotsent I.Ostonaqulov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

JAHON TARIXI DOIRASIDA O‘ZBEKISTON VA LITVA MUNOSABATLARINI O‘RGANISH

Annotatsiya: Maqolada jahon ijtimoiy tarixi kontekstida O‘zbekiston bilan Litva davlati o‘rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hamkorlikning XXI asr birinchi choragi tarixi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: : O‘zbekiston, Litva, savdo-iqtisodiy hamkorlik, xo‘jalik aloqalari, iqtisodiy va madaniy hamkorlik, transport, qishloq xo‘jaligi, yonilg‘i sanoati, oziq-ovqat va yengil sanoat, meva va sabzavot konservasi, ip gaz-lama, mashina, asbob-uskuna, sut, go‘sht va baliq mahsulotlari, sariyog‘, "Inkaras" aksiyadorlik jamiyati.

ИЗУЧЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА И ЛИТВИ В РАМКАХ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ

Аннотация. В стате описивается история экономического, социалного и культурного сотрудничества Узбекистана и Литви в первой четверти XXI века в контексте мировой социалной истории.

Ключевые слова: Узбекистан, Литва, торгово-экономическое сотрудничество, экономические отношения, экономическое и культурное сотрудничество, транспорт, селское хозяйство, топливная промишленност, пишевая и легкая промишленност, плодоовошное консервирование, газ, машини, оборудование, молоко, мясная и рибная продукция, сливочное масло, АО "Инкарас".

STUDYING RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND LITHUANIA WITHIN THE FRAMEWORK OF WORLD HISTORY

Annotation. The article describes the history of economic, social and cultural cooperation between Uzbekistan and Lithuania in the first quarter of the 21st century in the context of world social history.

Key words: Uzbekistan, Lithuania, trade and economic cooperation, economic relations, economic and cultural cooperation, transport, agriculture, fuel industry, food and light industry, fruit and vegetable canning, gas, machinery, equipment, milk, meat and fish products, cream oil, JSC "Inkaras".

Kirish (Introduction)

O‘bekistonning Litva bilan do‘stligi asosan Sho‘ro davrida shakllangan. Litva Respublikasi Sharqiy Yevropada, Boltiq, dengizi bo‘yida joylashgan davlat. Mayd. 65,2 ming km2. Aholisi 4 mln.dan ortiq (2024). Poytaxti – Vilnyus shahri. Ma’muriy jihatdan 44 tuman (rajonas)ga bo‘linadi. Litva mustaqil demokratik respublika. Amaldagi konstitusiyasi 1992 yili qabul qilingan (1996 yili o‘zgartishlar kiritilgan). Davlat boshlig‘i – prezident. U umumiy teng va to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan 5 yil muddatga saylanadi. Qonun chiqaruvchi oliy organi “seym” deb nomlanadi. Bir palatali parlament. Ijroiya hokimiyatni hukumat amalga oshiradi. [1]

Litva hududi Sharqiy Yevropa tekisligida, Boltiq dengizining janubiy-sharqiy sohillarida, Nyamunas (Neman) daryosining o‘rta va quyi oqimi havzalarida joylashgan. Yer yuzasi pasttekislik va qirlardan iborat. Markazida O‘rta Litva pasttekisligi joylashgan. Sharqi va jan.da Boltiq qator tepalari bo‘lib, Litva hududida Z qirga bo‘linadi. Dengiz sohilida qum tepa va plyajlar ko‘p. Litvada neft, ohaktosh, dolomit, shisha qumlari, gil, torf, bo‘r, gips, kahrabo va shifobaxsh buloklar bor. Buloqlar atrofida kurortlar barpo etilgan. Litvada dengiz iqlimi kontinental iqlim bilan almashinib turadi. Daryolari Boltiq dengizi havzasiga mansub. Ko‘llar baliqchilik va suv parrandachiligida foydalaniladi. Hududining 17% yaylov va o‘tloq; 7% ga yaqini botqoqlik. [2]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Litva tarixiga oid adabiyotlar rus tilida juda ko‘p. Litva tarixi mahalliy mualliflar tomonidan turli davrlarda, turli munosabatlarda qayta-qayta yozilgan[1]. Mazkur tadqiqotlar Litva tarixi, siyosiy hayoti to‘g‘risida yetarli ma’lumotlarni beradi. Ammo Litvaning Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O‘zbekiston bilan aloqalari tarixiga oid ma’lumotlar juda kamdir. Bu mavzu asosan, har ikki mamlakat mustaqillikni qo‘lga kiritgandan keyin yoritila boshlandi[2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot tarixiylik, qiyosiy tahlil va sivilizatsion metod asosida yozildi. O‘zbekistonning tashqi siyosati uchun ustivor bo‘lgan milliy istiqlol g‘oyasi tadqiqotning ilmiy asosi bo‘lib xizmat qildi.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

1795 yili Litva yerlari Prussiya, Avstriya, Rossiya o‘rtasida bo‘linib ketdi. Litva Rossiyaga qo‘shildi. 19-asr ikkinchi yarmida podsho hukumati zulmi ostida Litvada millatchilik siyosatini

[1] Барановский В., Поташенко Г. Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь. Вильнюс, 2005.; Великие князья Литовские. / сост. в. спечюнас; пер. с лит. В. Пахомова. Вильнюс, 2006.; Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 г. / пер. С лит. Г. Ефремова. Москва, 2005.

[2] Aholisining 81% litvalar, shuningdek, ruslar, polyaklar, beloruslar ham yashaydi. Rasmiy til – litva tili. Dindorlarning aksariyati – katolik. Shahar aholisi 68,5%. Yirik shaharlari: Vilnyus, Kaunas, Klaypeda, Shyaulay. Litva katta tarixga ega mamlakat. 1240 yili Buyuk Litva knyazligi vujudga keldi. 13-asrdan Litvaga nemis ritsarlarining bosqinchilik yurishlari boshlandi. XIII-asr o‘rtalarida rus yerlarining feodal tarqoqligidan foydalanib, Litva knyazlari belorus, ukrain, rus yerlarini qo‘shib oldi. Gedimin, Olgerd va Keystut knyazliklari davrida Buyuk Litva knyazligi ancha kengaydi. XIV-asr o‘rtalarida Minsk, Sharqiy Volin, Podolye, Kiyev Litvaga ko‘shildi. Bu davrga kelib Litva Sharqiy Yevropada eng yirik davlatga aylandi. Ichki va tashqi kurash sharoitida Litva Polsha bilan Krevo ittifoqini tuzdi. XIV-asr ikkinchi yarmidan shaharlarda hunarmandchilik, kulolchilik, oyna ishlab chiqari, zargarlik rivoj topdi. Kaunas, Trakay kabi shaharlarda qasrlar qurildi. XV-asr o‘rtalarida Buyuk knyazlar kengashi asta-sekin Panlar radasiga aylandi. XVI-asrdan Panlar radasi va seym davlat hokimiyatining asosiy organlari bo‘lib qoldi.

kuchaydi. O‘lkada milliy ozodlik harakati boshlandi. 1888-yili Vilnyusda Litva kasaba uyushma harakatiga asos solgan O‘zaro yordam kassasi va Litva sotsial-demokratiyasi tashkil topdi. Birinchi jahon urushi yillarida Litva hududi harbiy harakatlar maydoniga aylandi. 1915-yil kuzida Litva hududini Germaniya qo‘shinlari bosib oldi. 1918-yil 16-fevalda Litva davlatining mustaqilligi e’lon qilindi. 1918-yilning dekabrida Litva hududining katta qismida sho‘ro hokimiyati o‘rnatildi. 1919-yili Litva-Belorussiya sho‘ro respublikasi e’lon qilindi. [3]

1920-yili Litva bilan RSFSR o‘rtasida imzolangan shartnomaga muvofiq, sho‘ro hukumati Litva mustaqilligini tan oldi. 1940-yili iyunda Litva hududiga sho‘ro qo‘shinlari kiritildi. 1940-yili iyul oyida Xalq Seymiga saylovlar bo‘lib o‘tdi. 1940-yili 21 iyulda Litva sho‘ro respublikasi e’lon qilindi. 1941-yili Litvani nemis-fashist qo‘shinlari bosib oldi, 1945-yili sho‘ro armiyasi tomonidan ozod qilindi. 1990-yilgacha Litva Sovet Ittifoqi tarkibida bo‘ldi. 1990-yil mayda Litva Oliy Kengashi Litvaning davlat mustaqilligi haqidagi deklaratsiyani qabul qildi. Litva 1991-yildan BMT a’zosi. 1992-yil 5-avgustda O‘zekiston Respublikasi bilan diplomatiya munosabatlari o‘rnatdi. Litva industrial-agrar mamlakat. Yalpi milliy mahsulotda sanoatning ulushi – 51,2%, qishloq xhjaligi ulushi – 24,7%. Sanoatning asosiy tarmoqlari – mashinasozlik va metall ishlash, yog‘ochsozlik, kimyo va neft kimyosi sanoati, binokorlik materiallari, to‘qimachilik va oziq-ovqat, neftni qayta ishlash sanoati. Energetika xo‘jaligida gidroenergiya va torf ikkilamchi ahamiyatga ega. Litva issiklik elektr stansiyasi va Vilnyus issiqlik elektr markazi keltirilgan gaz, mazut, ko‘mir bilan ishlaydi.

Shyaulyayda velosiped, moped dvigatellari, Panevejisda avto-kompressorlar ishlab chikariladi. Panevejisda yirik oyna zavodi deraza oynasi va oyna bloklari ishlab chiqaradi. Qog‘oz sanoatining asosiy markazlari – Kaunas, Grigishkes. Kaunasdagi qog‘oz fabrikasi yuqori sifatli qog‘oz, Klaypeda, Grigishkes, Pabradada karton, Klaypedada sellyuloza va faner, Kaunasda gugurt, Klaypeda, Vilnyus, Grigishkes, Kazlu-Rudada yog‘och plitalar ishlab chiqariladi. Yengil sanoatda to‘qimachilik va trikotaj, tikuvchilik, poyabzal tarmoqlari rivojlangan. Go‘sht, sut, baliq sanoati rivojlangan. Klaypeda – baliq ovlash va baliq, sanoati markazi. Baliq Boltiq, Barens dengizlaridan va Atlantika okeanidan ovlanadi. Qand-shakar, un, konditer, spirt-araq, pivo sanoati hamda meva va sabzavotni qayta ishlash, o‘simlik moyi olish rivojlangan.[4]

O‘rta maktab darsliklarida hamda oliy ta’lim dasturlarida O‘zbekistonning Boltiq bo‘yi respublikalari bilan o‘rtasidagi aloqalar tarixi juda kam o‘rganilgan deyish mumkin. Bu tarixga oid materillarni asosan O‘zbekiston va Litva davlatlari tashqi ishlar vazirligi matbuot xizmati saytlardan topish mumkin. Undan tashqari “Dunyo” axborot agentiligi xabarlari orasida O‘zbekistonning Litva bilan aloqasiga tegishli materiallar ham mavjud. Ularda keltirilgan iqtisodiy, ijtimoiy fakt va raqamlarni tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilish tarix fani uchun dolzarb sanaladi. Bu maqolada O‘zbekiston bilan Litva o‘rtasidagi munosabatlarning mustaqillik yillaridagi tarixini ko‘rib chiqamiz. O‘zbekiston bilan Litva davlati munosabatlari sobiq sho‘ro davrida tor doirada rivojlanib kelgan bo‘lsa, mustaqillik munosabati bilan butunlay yangi sharoitda davom etdi. O‘zbekiston Respublikasi bilan Litva Respublikasi o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar 1995 yilda imzolangan savdo-iqtisodiy hamkorlik haqidagi bitimga asoslanib olib borilmoqda. [5]

Shu bitimga binoan, ikkala mamlakat savdo-sotiqda bir-biriga ko‘p qulaylik yaratib berish va bevosita xo‘jalik aloqalari o‘rnatish ko‘zda tutilgan. Natijada mamlakatlar o‘rtasidagi tovar aylanmasi 1994-yildagi 23,692 mln. AQSH dollaridan 2001-yilda 29,9 mln. dollarga yetdi. Litva

prezidentining 1997-yil fevraldagi O‘zbekiston Respublikasiga tashrifi chog‘ida ikki tomonlama savdo-iqtisodiy munosabatlarni yanada chuqurlashtirish haqida kelishib olindi. 2002-yil sentabrdan boshlab ikki mamlakat o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratildi va bir qancha muhim shartnomalar imzolandi. Jumladan, transport, qishloq xo‘jaligi, yonilg‘i sanoati, oziq-ovqat va yengil sanoat sohalarida hamkorlik qilinadigan bo‘ldi.

Shu vaqtdan boshlab O‘zbekiston-Litva savdo-iqgisodiy hamkorlik hukumatlararo komissiyasi ish boshladi. O‘zbekiston Respublikasidan Litvaga paxta tolasi, neft va neft mahsulotlari, rangli metall, tomat mahsuloti, meva va sabzavot konservasi, o‘g‘it, ip gazlama, qimmatbaho toshdan yasalgan mahsulotlar yuborib turiladi. Litvadan O‘zbekistonga esa mashina, asbob-uskuna, sut, go‘sht va baliq mahsulotlari, qand-shakar va qandolat, yog‘och va mebel, trikotaj, poyabzal va bosh kiyimlar, sariyog‘ va o‘simlik yog‘i kabilar yuboriladi.[6]

Davlatlar o‘rtasida imzolangan shartnomalar ko‘p o‘tmay o‘z samarasini bera boshladi. Bozor iqtisodi sharoitida “O‘zbekiston-Litva” ishbilarmonlar hamkorligi kengashi tashkil etildi. Mamlakat elchixonasi ko‘magida O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi delegatsiyasining Litvaga tashrifi tashkil etildi. "Dunyo" xabariga ko‘ra, tashrif doirasida Vilnyus shahrida "O‘zbekiston-Litva" ishbilarmonlar hamkorligi kengashini tashkil etish to‘g‘risidagi bitim imzolandi va yangi tashkil etilgan platformaning birinchi majlisi bo‘lib o‘tdi.

Tashrif doirasida O‘zbekiston va Litva ishbilarmon doira vakillari va kompaniyalari rahbarlari ishtirokida biznes-forum bo‘lib o‘tdi. Bundan tashqari ikki mamlakat biznes vakillari o‘rtasida B2B shaklida muzokaralar uyushtirildi. Bo‘lib o‘tgan muzokaralar natijasida O‘zbekistonda ishlab chiqarilayotgan keng turdagi to‘qimachilik, meva-sabzavot, kimyo mahsulotlari, kimyoviy o‘g‘itlar va metall prokatini Litvaga yetkazib berish bo‘yicha 30 million AQSH dollariga teng eksport shartnomalari imzolandi. O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi hamda Litva tadbirkorlari bilan teng ulish asosida Klaypeda shahrida o‘zbek savdo uyini tashkil etish masalasi kelishib olindi. Ushbu savdo uyi O‘zbekistonda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni Litva va YEI davlatlari uchun eksport qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qiladi. [7]

"O‘zbeksavdo" tashkilotlari Litvadagi "Avokado", "Vekta", "Klaypedos Balday prekiba", "Liora", "Inkaras" singari aksiyadorlik jamiyatlaridan sovitkichlar, mebel, ro‘zg‘or asboblari, kiyim-kechak, poyabzal, attorlik buyumlari, zig‘ir tolasidan to‘qilgan gazlama, deraza parda, mo‘ynali bosh kiyimlar oladi. Yuk tashish sohasidagi hamkorlik O‘zbekiston Respublikasi uchun ayniqsa ahmiyatlidir. Klaypeda portidan o‘zbek tovarlari Germaniya, Polsha, Niderlandiya, Belgiya, Shvetsiya, Finlandiya, Daniya va Fransiyaga yuboriladi. "O‘zbekmebel" davlat aksiyadorlik jamiyati "Audeyas", "Avokado" korxonalari bilan tuzgan shartnomalarga binoan, yuqori sifatli mebelbop gazlama, yog‘och tolali plitalar va yelim oladi. O‘zbekiston Respublikasida litvalik sarmoyadorlar ishtirokida tashkil etilgan 22 qo‘shma korxona faoliyat ko‘rsatmoqda. Litva Sanoatchilar konfederatsiyasi ikki mamlakat o‘rtasida savdo-iqtisodiy, transport, logistika, "yashil" energiya, qishloq xo‘jaligi va boshqa manfaatdor sohalarda o‘zaro hamkorlik aloqalarini olib bormoqda. Litva transport va kommunikatsiya vazirligi e’tirofiga ko‘ra, O‘zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng katta iqtisodiy salohiyatga ega bo‘lgan davlat sanaladi.

Madaniy hamkorlik sohasida ham katta ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1992-yil Toshkentda tuzilgan Litva madaniyati jamiyati, 1994-yil Vilnyusda tuzilgan o‘zbek milliy jamiyati samarali ish olib borayotir, ikkala xalqning madaniy merosini saqlash va targ‘ib qilishga, tilini o‘rganish va adabiy asarlarini tarjima qilib nashr etishga hissa qo‘shayotir.[8]

Siyosiy maydonda ham bu ikki mamlakat o‘rtasidagi aloqalar yildan yilga rivojlanib bormoqda. O‘zbekiston va Litva parlamentlari orasidagi hamkorlik ham kengaymoqda. Jumladan, Litva Seymi spikerining o‘rinbosari boshchiligidagi delegatsiya amaliy ish yuzasidan O‘zbekistonda mehmon bo‘ldi. Delegatsiya a’zolari O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Spikerining o‘rinbosari bilan uchrashdi. Bu o‘z navbatida O‘zbekistonda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiy sohalarni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalarning rolini yana-da kuchaytirish maqsadlariga xizmat qildi. Litvalik parlament a’zolari O‘zbekiston Qonunchiligidagi yangiliklar, sud-huquq tizimini isloh qilish, iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash yo‘nalishlarida olib borilayotgan ishlarga yuqori baho berdilar. Ayni paytda O‘zbekiston bilan Litva o‘rtasida 33 ta hujjat imzolangan bo‘lib, ular ikki mamlakat aloqalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Parlamentlararo hamkorlik o‘z ichiga savdo, investitsiya, sog‘liqni saqlash, innovatsiya va ta’lim sohalaridagi hamkorlikni mustahkamlashni ham qamrab oladi. Xullas, 2013-yildan beri Litva Seymida tashkil etilgan O‘zbekiston bilan hamkorlik bo‘yicha parlamentlararo guruh hamda Oliy Majlis Qonunchilik palatasida Litva parlamenti bilan hamkorlik bo‘yicha guruh faoliyati sezilarli natijalarga erishdi.[9]

“Ta’lim va karera” xalqaro ko‘rgazmasida Litva va O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlari o‘rtasida memorandumlar imzolangan. Istiqbolda ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish sohalarida ham o‘zaro aloqalarni kengaytirish rejalari bor. Uchrashuvlarda savdo-iqtisodiy munosabatlarni yangi bosqichga yuqoriga ko‘tarish, madaniy-gumanitar va parlamentlararo aloqalarni mustahkamlashda ikki mamlakat o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlash masalalari ham muhokama etilgan. Litvalik mutaxassislar O‘zbekistoning bir qator vazirlik va idoralarida ikki tomonlama manfaatli shartnomlarni ham qabul qilishda qatnashdilar. Shu kungacha Vilnyusda O‘zbekiston-Litva iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha hukumatlararo komissiyasining to‘rtta yig‘ilishi bo‘lib o‘tgan.

Litva tomonining ma’lum qilishicha, 2012-yili ikkitomonlama tovar ayirboshlash 57% ga o‘sgan va 40,6 mln. yevroni tashkil etgan. 2013-yilning yanvar-aprel oyilarida esa 2012-yilning shu davri bilan taqqoslaganda o‘sish 3 barobarga ortgan. Kelgusida axborot texnologiyalari, qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoati, qurilish materialari ishlab chiqarish, transport va tibbiyot xizmati sohasidagi Litva kompaniyalarining O‘zbekiston bilan hamkorlik qilishi kuchayadi.

O‘zbekiston Litva bilan transport sohasida hamkorlik qilishdan manfaatdor. Masalan, O‘zbekistonga strategik ahamiyatga ega bo‘lgan Klayped porti va Sharq-G‘arb yo‘lagida yuklarni tashish uchun Litva transport va logistika infrastrukturasidan foydalanishni taklif qilingan. Bu ish ko‘p yillardan beri o‘z natijalarini berib kelmoqda.

O‘zbekiston Litva bilan sport sohasini rivojlantirish bo‘yicha ham hamkorlik qilib kelmoqda. O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti va Litva sport universiteti rahbariyatlari o‘rtasida onlayn uchrashuv bo‘lib o‘tganligi matbuotda e’lon qilingan. Onlayn uchrashuvda Litva sport universitetidan universitet rektori professor Diana Reklaiteine va universitet yuristi Saulius

Valasevicius ishtirok etgan edi. Mazkur uchrashuvda O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti rahbariyatidan universitet rektori, professor Mahmudjon Boltabayev, ilmiy ishlar va innovaciyalar bo‘yicha prorektor Kamil Bayazitov, Xalqaro hamkorlik bo‘limi boshlig‘i Shuxrat Toshturdiyev va O‘zbek - Belarus qo‘shma jismoniy tarbiya, sport va turizm fakulteti dekani Gulsara Asatova qatnashdi. Mazkur onlayn uchrashuvdan ko‘zlangan maqsad ikki universitet o‘rtasida umumiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha shartnomalar imzolashdan iborat bo‘lib, tomonlar turli yo‘nalishlar bo‘yicha hamkorlik qilish borasida muzokara olib bordilar. Bular asosan, universitetlar o‘rtasida talabalarning akademik almashinuvi joriy etish, shuningdek professor-o‘qituvchilarning malakasini oshirish bo‘yicha bir nechta takliflar ilgari surildi.

Litva sport universitet jismoniy tarbiya va sport sohasidagi o‘quv dasturlarini taqdim etadigan mutaxassislik oliy o‘quv yurti hisoblanadi. Bugungi kunda bu yerda mahalliy va dunyoning turli burchaklaridan 1500 dan ortiq talaba tahsil oladi. Universitet Litvadagi eng katta jismoniy tarbiya va sport fanlari markazi bo‘lib, mamlakatning sport qadriyatlari va an’analarini qo‘llab-quvvatlaydi. Universitet bitiruvchilari orasida ko‘plab taniqli olimlar, dunyoga mashhur murabbiylar, taniqli sportchilar, taniqli jamoat arboblari bor. Bir qator bitiruvchilari Olimpiya chempionlari, jahon va Yevropa chempionlari hisoblanishadi.[10]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

O‘zbekiston dengiz transportidan foydalanish uchun Boltiqbo‘yi respublikalari bilan hamkorlik qilishga doimo intilib keladi. Bu masalada Latviya va Estoniyaga qaraganda Litva bilan aloqalar juda samarali deyishga barcha asoslarimiz bor. Bundan tashqari Litva Markaziy Osiyo davlatlari bilan hakorlik qilishda ko‘proq O‘zbekistona qiziqadi. Negaki, O‘zbekiston mahsulotlar Litva mahsulotlari bilan tovar ayirboshlashga juda mos keladi.

Har bir mamlakat o‘zida yo‘q mahsulot qaysi mamlakatda bo‘lsa o‘z mahsulotini u yerda mavjud bo‘lmagan tovarga ayirboshlashni istaydi. O‘zbekiston va Litva hamkorligi shu jihatdan bir biriga foydalidir. Bundan tashqari litva xalqi bilan o‘zbek xalqi o‘rtasida milliy va diniy muammo bo‘lmagan. Litva Bu esa o‘zaro iqtisodiy hamkorlikni emin-erkin rivojlantirishga keng yo‘l ochadi. Ayni kunlarda o‘zbek migrantlari Yevropaga Litva orqali chiqish imkoniga ham egadir. Bu o‘z navbatida ikki do‘st mamlakat hukumatlari o‘rtasidagi sherikchilikning yanada mustahkamlanishiga ko‘mak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1]. Эйдентас А. И др. История Литвы. Вильнус. 2013. 318 с.
[2]. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Barcha to‘plamlari (A.B,.. Y.) “L” harfi.
[3]. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Barcha to‘plamlari (A.B,.. Y.) “L” harfi.
[4]. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Barcha to‘plamlari (A.B,.. Y.) “L” harfi.
[5]. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Barcha to‘plamlari (A.B,.. Y.) “L” harfi.
[6]. https.// uz.wikipedia.org.
[7]. Kun/uz. 2024. 10.05.
[8]. Oid.gov.uz.
[9]. Zamin.uz. 2023. 31.05.
[10]. Yangi O‘zbekiston. https.// www.yuz.uz

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Jalilov Ixtiyor G‘aniyevich
Axborot texnologiyalari va menejment
Universiteti Tarix kafedrasi dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

Taqrizchi- s.f.d.,dots. M.Musayev

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

QASHQADARYO VILOYATI MAHALLALARIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY ISLOHOTLAR: BA’ZI CHIZGILAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo mahallalarida istiqlol davrida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bayon etilgan. Shuningdek, maqolada Qashqadaryo viloyatining geografik joylashuvi, etnodemografik holati va voxaning o‘ziga xos farqlanib turuvchi xususiyatlari to‘g‘risidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, Qashqadaryo viloyati, mahalla, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, istiqlol davri, kichik bizness, eksport,aholi bandligi, oilaviy tadbirkorlik, ishlab chiqarishga ixtisoslashuv.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ В МАХАЛЛЯХ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация. В данной статье описываются социально-экономические реформы, проводимые в районах Кашкадарьинской области в период независимости. Также научно анализируются географическое положение Кашкадарьинской области, ее этнодемографическая ситуация, уникальные отличительные черты региона.

Ключевые слова: Узбекистан, Кашкадарьинская область, махалля, социально-экономические реформы, период независимости, малый бизнес, экспорт, занятость, семейное предпринимательство, специализация производства.

SOCIO-ECONOMIC REFORMS IN MAHALLAS OF KASHKADARYA PROVINCE: SOME ISSUES

Annotation. This article describes the socio-economic reforms carried out in the districts of Kashkadarya province during the period of independence. Also geographical position of Kashkadarya region, its ethno-demographic situation, unique distinctive features of the region are scientifically analysed.

Keywords: Uzbekistan, Kashkadarya province, mahalla, socio-economic reforms, independence period, small business, export, employment, family entrepreneurship, specialisation of production.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish (Introduction). Qashqadaryo geografik joylashuvi, etnodemografik holati, geosiyosiy va geoiqtisodiy omillarga ko‘ra mamlakatimizning o‘ziga xos farqlanib turuvchi viloyatdir. Uning hududida joylashgan shahar va qishloqlar, ya’ni mahallalar ham bir-biridan ma’lum bir xususiyatlarga ko‘ra farqlanadi. Tadqiqotlar ushbu viloyatda o‘z navbatida aholining joylashuv xususiyatlarida ma’lum o‘ziga xosliklar mavjudligini tasdiqladi. O‘zbekistonda keyingi yillarda fuqarolar yig‘inlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash maqsadida **1 ming 163 ta** mahalla idorasi yangidan qurildi, **3 ming 612 ta**si rekonstruksiya qilindi va ta’mirlandi**. 110 ta** tuman va shaharda **“Mahalla markazi”** majmualari barpo etildi, **4 ming 319 ta** mahalla binolarida kutubxonalar tashkil qilingan [1]; Ammo viloyatning ayrim tumanlaridagi mazkur masalada anchagina muammolar mavjudligi aniqlandi.

Shuningdek yana muhim muammolar qatorida turuvchi masala bu, viloyat aholisi, ayniqsa yoshlar bandligi bo‘lib, ularning ish bilan ta’minlanishi mahallalarning ijtimoiy ko‘rsatkichlarini qay darajada ekanligini anglatadi. Vaholanki, yoshlarning bandlik ko‘rsatkichlari respublikaning turli viloyatlarida turlicha bo‘lib, bu borada tadqiqotchi I. Bobojonovning yozishicha, 2018 yilning oktabr oyida Bandlik va Mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Respublika aholi bandligi va mehnatni muhofaza qilish ilmiy markazi mutaxassislari tomonidan mamlakatda ishsizlik darajasi va kambag‘allik holatlarini aniqlash maqsadida ijtimoiy so‘rov o‘tkazilgan.

Mazkur so‘rovnomada 66 ta shahar va tumanlardan 330 ta fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, 3300 nafar uy bekalari va 17 ming nafardan ortiq fuqarolar qatnashgan. So‘rovnoma natijasiga ko‘ra, Qashqadaryo viloyatida ishsizlik ko‘rsatkichi eng yuqori bo‘lib, u – 9,7 % ni tashkil qilgan. Ushbu ko‘rsatkich Toshkent shahrida eng past ko‘rsatkich – 7,9 %, ishga joylashish istagida bo‘lgan fuqarolar esa 1 368,6 kishini tashkil qilgan. Yoshlar orasida ishsizlik darajasi (30 yoshgacha) 15,1 %, 16-25 yosh atrofidagilar 17 % dan ortiq, ayollar orasida 12,9 % ni tashkil etgan [2, B.122];

Yuqoridagi ma’lumotlar asosida viloyat mahallalarida ishsizlik muammosining sabablarini quyidagi omillar bilan izohladik. Ular quyidagilardir:

Birinchidan, viloyat mahallalari aholisining aksariyat qismi qishloq joylarida istiqomat qilib, bu yerlarda aholini ish bilan ta’minlash, tadbirkorlikka jalb qilish bo‘yicha muammolarning yetarlicha ekanligidir;

Ikkinchidan, ayrim mahallalar markazdan uzoqda joylashgan bo‘lib, ularning joylashgan o‘rni va tabiiy sharoitining noqulayligidir;

Uchinchidan, aholining o‘sish darajasi va migratsiya jarayonlari ham muhim omillardan birib bo‘lib, viloyatda hamon tug‘ilishning yuqori darajada saqlanib qolishi ham bandlik muammosini keltirib chiqarmoqda.

To‘rtinchidan, aholining aksariyat ishsiz qatlami mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan kasblar bo‘yicha talabga javob bermaganligi ham ta’sir ko‘rsatadi. Bunday holat Toshkent shahri mahallalarida ham ko‘zga tashlanadi [2, B.123];

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review). Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha Muborak tumani respublikamizda eng oldingi o‘rinlarni egallab, aholining bunday tez o‘sishi nafaqat tabiiy ko‘payish, balki aholi migratsiyasi bilan ham bog‘liq bo‘lib, tabiiy resurslarni o‘zlashtirish natijasida bu yerga ko‘plab oilalar ko‘chib kelgan [3];

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mahallada aholi bandligida hududning shakllanishi va rivojlanishida tabiiy- iqtisodiy hamda ijtimoiy omillar muhim rol o‘ynaydi. Viloyat mahallalarining shakllanishi va rivojlanishining asosini iqtisodiyot tarmoqlari orasida asosan qishloq xo‘jaligi va chorvachilik, qisman hunarmandchilik, tuman markazidagi va shahar mahallalarida sanoat tashkil qiladi. Bu jihatdan mahallalar uch toifaga bo‘linadi:

-aholisining asosiy qismi qishloq xo‘jaligi va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi mahallalar;

- aholisining asosiy ko‘pchilligi qishloq xo‘jaligi bilan band mahallalar;

-aholisining katta qismi qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilik bilan shug‘illanuvchi mahallalar;

-aholisining ko‘p qismi ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik va sanoat tarmoqlari bilan band mahallalar;

-aralash mahallalar. O‘z navbatida, qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan mahallalar bog‘dorchilik va uzumchilik, hunarmandchilik bilan shug‘ullanadigan mahallalardan tashkil topgan. Qishloq xo‘jaligi va chorvachilikka ixtisoslashgan mahallalarning maxsulot yetishtirish holati ham har xil. Nisbatan katta mahallalar sug‘orma dehqonchilik rivojlangan tumanlarda vujudga kelgan bo‘lib, chorvachilik bilan shug‘ullangan aholining yashash manzillari uncha katta emas.

Qashqadaryo viloyati mahallalarini ijtimoiy-demografik tavsifiga ko‘ra quyidagi toifalarga ajratishni lozim topdilib, unda mahallalarning katta-kichikligi bo‘yicha quyidagi guruhlarga ajratildi va o‘zgarishlar dinamikasini quyidagi ma’lumotlarda ko‘rish mumkin:

(4-jadval)

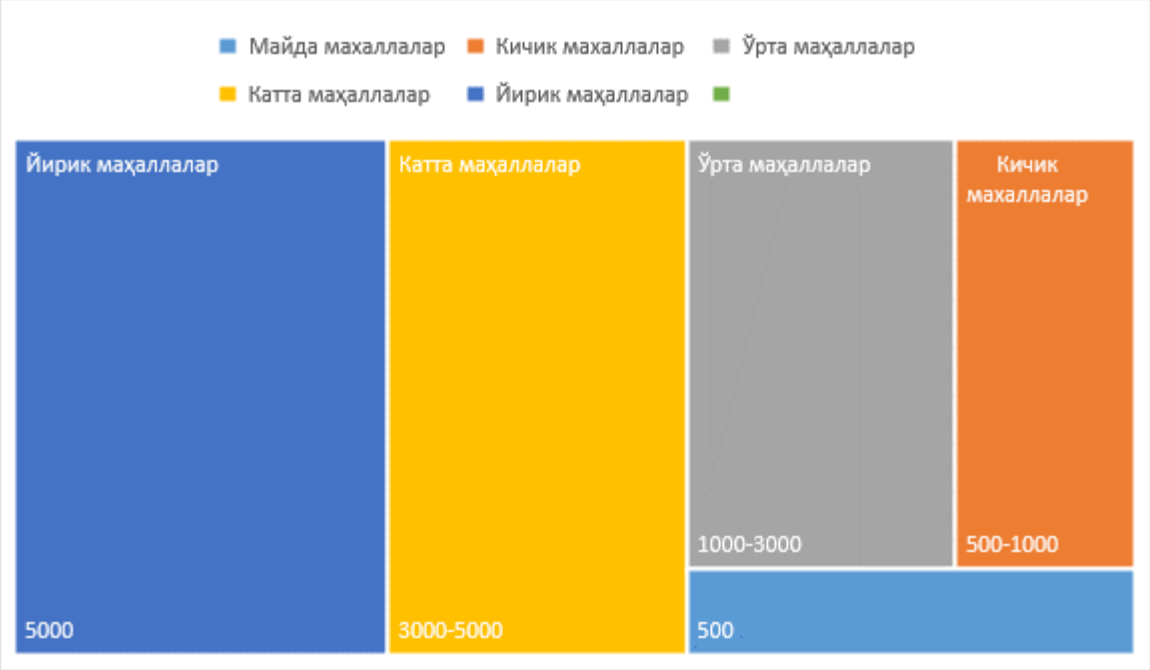

O‘zbekistonning ko‘plab boshqa hududlariga qaraganda, Qashqadaryo viloyatida mahallalari aholisining joylashuvida tog‘ va tog‘oldi hududlarida joylashgan kichik qishloq va ovullarning o‘rni anchagina sezilarli.

Fikrimizcha, Qashqadaryo viloyati sharoitida qishloq mahallalarini ularning tasnifidan kelib chiqib qisman optimallashtirish lozim. Ya’ni, bu hududda aholisi 500 nafar kishigacha bo‘lgan

mahallalarni aholi soni 100 nafar kishigacha, 101-200 nafar kishi, 201-300, 301-500 nafar kishidan iborat bo‘lgan mahallalarga birlashtirish o‘rinli. Bunday guruhlashtirish Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy-ijtimoiy va geografik xususiyatlarini o‘zida aks ettiradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Uni aholi zichligi yuqori bo‘lgan, qishloqlar tizimida yirik qishloqlar ko‘pchilikni tashkil qiladigan respublikamizning boshqa hududlari sharoitida qo‘llash maqsadga muvofiq emas. Umuman olganda, viloyatda mahallalar aholisining o‘sish sur’atlari borasida tumanlar darajasida farqlar katta. Bu avvalambor, aholining turmush tarzi, ularning bandligi, atrof-muhitning ta’siri, urbanizatsiya darajasi va boshqa omillar bilan bog‘liq.

Qashqadaryo viloyati mahallalari umumiy tavsifida vohaning o‘ziga xos tabiiy sharoiti va joylashuv xususiyatlari e’tiborga molik bo‘lib, unga ko‘ra oilaviy tadbirkorlik va kasanachilikda o‘ziga xos etnomuhit shakllangan. Xususan, mazkur sohalarning rivoji natijasida har ikkala viloyatda ham o‘ziga xos an’ana shakllanganligini e’tiborga olib, kelajakda ushbu sohalar rivojiga alohida e’tibor qaratish muhim hisoblanadi.

Viloyat misolida oilaviy tadbirkorlikda Kitob tumanidagi “Voha mash’ali” kichik korxonasi, Chiroqchi tumanidagi gilamdo‘zlik korxonasi, Qarshi shahri, G‘uzor, Kitob, Shahrisabz, Chiroqchi, Qamashi va Muborak tumanlari bo‘limlarida ro‘yxatdan o‘tgan 600 nafardan ortiq hunarmand faoliyat olib borib, viloyatda hunarmandchilikning zargarlik, milliy cholg‘u asboblari yasash, chokli buyumlar, kashtachilik, zardo‘zlik va biser tikish ustaxonlari tashkil etilgan [4, B.201-202]; Bu esa mazkur viloyatda azaldan an’anaviy xalq hunarmandchiligi turlariga alohida e’tibor qaratilganligini tasdiqlaydi.

Lekin viloyat mahallalarida sohada amalga oshirilgan ishlar qatorida muammo va kamchiliklar ham mavjud. Xususan, yirik sanoat salohiyatiga ega viloyatda import tovarlarining ulushi yuqori darajada saqlanib qolgan. Ichki bozorning mahalliy mahsulotlarga ehtiyoji o‘rganilmagan. Tayyor kiyim-kechak, charm ishlab chiqaruvchi korxonalar imkoniyatlaridan samarli foydalanish yo‘lga qo‘yilmagan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). 2012 yilgacha bo‘lgan davrda viloyatda talab yuqori bo‘lgan mahalliy mahsulotlar bilan viloyat ichki bozori past darajada ta’minlangan. Gipsokarton, turli xil gofrokarton, bir martalik idishlar, qog‘oz paketlar, qurilish va qishloq xo‘jaligi texnikalari butlovchi qismlari, tish yuvish pastasi va shampun, mix mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlari mavjud emas, bo‘lsa ham ular faoliyati hali talab darajasida emas. Xizmatlar sohasida 758 ta ta’mirlash, 1 078 ta veterinariya xizmati va go‘sht do‘konlari, 1 214 ta hammom va poyafzal tikish (ta’mirlash) xizmati, 1 319 ta kimyoviy tozalash (ximchistka) va maishiy jihozlarni ta’mirlash, 938 ta sartaroshxona va go‘zallik salonlari xizmatlariga aholi o‘rtasida ehtiyoj bo‘lishiga qaramasdan sohalarga tadbirkorlik subyektlari jalb qilinmagan edi [5, B.338].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Shu bilan birga mahallalarda aholi bandligi, ayniqsa yoshlar bandligini ta’minlash borasida kichik biznes, xususiy tadbirkorlik sohalari, qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan mahallalar, bog‘dorchilik va uzumchilik, hunarmandchilik bilan shug‘ullanadigan mahallalardan tashkil topganligini, bu viloyat mahallalarida an’anaviy hunamrandchilikning mainatqaga xos kashtachilik, gidamdo‘zlik, do‘ppido‘zlik, beshikchilik, qandolatchilik kabi sohalari shakllanganligi va rivojlanib kelayotganligini tasdiqladi. O‘z navbatida qishloq xo‘jaligi va chorvachilikka ixtisoslashgan mahallalarning (Chiroqchi, Dehqonobod, Ko‘kdala,

Yakkabog‘ tumanlari mahallalarida) maxsulot yetishtirish holati ham deyarli bir-biriga yaqin ko‘rinish kasb etadi. Nisbatan katta va aholisi zich joylashgan mahallalar lalmi va sug‘orma dehqonchilik rivojlangan tumanlarda vujudga kelgan bo‘lib, bunday mashg‘ulot turi bilan shug‘ullangan aholining yashash manzillari o‘ziga xos tarzda tarkib topganligini ko‘rsatdi.

Xullas, istiqlol davrida O‘zbekistonda, jumladan Qashqadaryo viloyati mahallalarida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yuqori pog‘onaga ko‘tarildi. Jahon andozalariga mos iqtisodiy-ijtimoiy hayot shakllanib, bu jarayonda mahalla instituti yetakchi o‘ringa egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston mahalla tizimi xodimlari va faollariga Murojaati. https://uza.uz/posts/250751
2. Bobojonovov I. O‘zbekistonda yosh avlodni tarbiyalash jarayonida mahalla institutining roli (Toshkent shahri mahallalari misolida. 1991-2019 yy.). Tarix fanlari bo‘yicha falsafa dokt. (Phd) diss.-T. 2021. –B. 122.
3. https://www.samdu.uz/cy/news/32671
4. Mirzayev O. O‘zbekiston xalq amaliy san’atini qayta tiklash va rivojlantirish omillari. // “Boysun-bahori” ochiq folklor festivali. “Jahon sivilizatsiyasida boysunning moddiy va ma’naviy madaniyati” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi ilmiy maqolalar to‘plami. -Toshkent. 2019. -B 201-202.
5. Nadirxanov U. Regionalniye aspekti privlecheiniya inostrannix investitsiy v ekonomiku. // Strategiya dalneyshego povisheniya konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomiki. - Tashkent., 2012. -S 338.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sanjar Olimov Vohidjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti magistranti
sanj01010928.arch@gmail.com.
Jamshid Xoldorov Vahobjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti magistranti,
Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi
assafnurbek@gmail.com

Taqrizchi- s.f.f.d., O.Aripdjanov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

AXSIKENT ARXEOLOGIK YODGORLIGINING ISITISH TIZIMI

Annotatsiya: Ma’lumki, insoniyat paydo bo‘lgan davrdan beri o‘zi uchun qulay bo‘lgan sharoitni yaratib keldi va bugungi kungi yutuqlarga erishdi. Tarix davomida duch kelgan muammolarni orttirilgan tajribalar asosida hal qildi. Bulardan odamlar o‘zlari yashaydigan uylarining haroratini saqlash asosiy o‘rinlardan biridir. Qadimgi davrlardan beri dolzarb bo‘lgan ushbu masala bugun ham, davlatlar energiya tanqisligiga duch kelayotgan bir davrda, yana ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan o‘rta asrlar davrida Farg‘ona vodiysidagi markaziy shaharlardan biri bo‘lgan Axsikentda ham xonadonlardagi xonalar haroratini saqlash uy qurilishidagi eng asosiy o‘rindagi vazifalardan hisoblangan. Buni Axsikent yodgorligida so‘nggi paytlarda olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlar natijalari aniq ko‘rsatib beradi. Ushbu maqolada Axsikent yodgorligida aniqlangan isitish tizimlari, uning O‘zbekistondagi boshqa arxeologik yodgorliklaridan aniqlanganlaridan farqli va o‘xshash jihatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Axsikent yodgorligi, kan, ondol, sandal, o‘rta asrlar hammomi

СИСТЕМА ОТОПЛЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА АХСИКЕНТ

Аннотация. Известно, что с момента зарождения человечества оно создало для себя благоприятные условия и достигло тех успехов, которых оно достигло сегодня. На основе накопленного опыта было решено проблемы, возникавшие на протяжении всей истории. Одной из главных задач людей является поддержание температуры в домах. Эта проблема, актуальная с древних времен, сегодня становится еще более важной, когда страны сталкиваются с нехваткой энергии. В развитом Средневековье в Ахсиканте, одном из центральных городов Ферганской долины, поддержание температуры помещений в квартирах считалось одной из важнейших задач при строительстве дома. Об этом наглядно свидетельствуют результаты недавних археологических исследований на памятнике Ахсикент. В статье рассматриваются отопительные системы, выявленные на памятнике Ахсикент, а также их различия и сходства с системами, выявленными на других археологических памятниках Узбекистана.

Ключевые слова: памятник Ахсикента, кан, ондоль, сандал, средневековая баня.

HEATING SYSTEM OF THE AKHSIKENT ARCHAEOLOGICAL SITE

Abstract. It is known that since the birth of mankind, it has created favourite conditions for itself and achieved the successes it has achieved today. Based on the accumulated experience, it solved problems that arose throughout the history. One of the main tasks of people is to maintain the

temperature in their homes. This problem, relevant since ancient times, is becoming even more important today when countries are faced with energy shortages. In the developed Middle Ages in Akhsikent, one of the central cities of the Fergana Valley, maintaining the temperature of the premises in apartments was considered one of the most important tasks when building a house. This is clearly evidenced by the results of recent archaeological research at the Akhsikent monument. The article discusses the heating systems identified at the Akhsikent monument, as well as their differences and similarities with the systems identified at other archaeological sites in Uzbekistan.

Keywords: Akhsikent monument, kan, ondol, sandalwood, medieval bath.

Kirish (Introduction)

Axsikent arxeologik yodgorligi Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumani hududida joylashgan bo‘lib, maydoni va tarixiy ahamiyati jihatidan Farg‘ona vodiysidagi yirik qadimgi shaharlardan biridir (1-rasm). Tadqiqotlarga ko‘ra, dastlab mil.avv. III asrda Axsikent 40 gektar maydonda Farg‘ona davlatining poytaxti sifatida tashkil qilingan [Anorboyev, 2022: 36]. Rivojlangan o‘rta asrlarda Farg‘ona shahri, Farg‘ona-Axsikat deb atalgan va bu davrda Farg‘onaning poytaxti bo‘lgan. Bu esa shahar mazkur davrlarda shaharning muhim mavqega ega bo‘lganidan dalolat beradi.

Farg‘ona vodiysi orqali o‘tgan xalqaro savdo yo‘lining shimoliy va janubiy yo‘nalishlarining Axsikent shahridan o‘tishi uning rivojiga xizmat qilgan omillardandir. IX – XIII asrlarda shahar 3 qismdan – qal’a, shahriston, raboddan tashkil topgan. Qal’aning faqatgina janubiy devorining bir qismi va Qoraxoniylar davriga mansub kazarma saqlangan [Anorboyev, 2022: 43]. XX asrning 80 – yillarida arxeolog olim A. Anorboyev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, X asrda Axsikat shahri hududi 400 gektardan ortiq bo‘lgan [Анарбаев, 1988: 184]. XIII asrda Chingizxon Xorazmshohlar davlatini bosib olish davomida Farg‘onaga ham qo‘shinning bir qismini yuborishi va shaharni vayron etilishida asosiy rol o‘ynagan [Anorboyev, 2022: 43].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Qadimiy Axsikent shahrida ilk bor tadqiqotlarni rus olimi N. I. Veselovskiy boshlab berdi. Bu ilmiy izlanish kichik ko‘lamda olib borilib, natijada o‘rta asrlarga taalluqli kulolchilik mahsulotlari aniqlangan [Веселовский, 1891: 15-19]. Undan keyin arxeologiya havaskorlar to‘garagi tomonidan Farg‘onada, xususan, Axsikent yodgorligida qisqa tadqiqotlar olib borildi. XX asrning 30 – yillari oxirlariga kelib Farg‘ona vodiysida Katta Farg’ona, Shimoliy Farg’ona va Janubiy Farg’ona kanallarining qurilishi munosabati bilan M. E. Masson boshchiligida katta arxeologlar jamoasi ish boshladi [Анарбаев, 2013: 12]. 1939-yillarda M. E Masson Eski Axsidagi tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, bu yerda 2000 yil oldin shahar markazi bo‘lganligini aniqladi. [Массон, 1940: 53]

1948-yildan boshlab A. N. Bernshtam Eski Axsi hududida arxeologik qazishmalar olib boradi va shaharning me’moriy rejasini yaratdi [Анарбаев, 1988: 171]. Keyingi davrlarda, 1950-yillarning 2-yarmidan boshlab va 1967-1969, 1971-1977-yillarda Farg‘ona shaharlari qatori Axsikat shahrini O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix va Arxeologiya instituti hamda O‘zbekistonning ko‘plab muzeylari xodimlari, ulardan keyin 1950-yillarning ikkinchi yarmi, 1967-1969, 1971-1977-yillarda

Y. G‘ulomov, S. Rahimov, I. A. Ahrorovlar tomonidan keng ko‘lamdagi tadqiqotlar olib borildi. Natijada yodgorlikning ark, 2 ta shahriston va katta hududni egallagan raboddan iborat ekanligi aniqlandi [Анарбаев, 2013: 18].

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Axsikent yodgorligidagi hozirgacha bo‘lgan tadqiqotlar davomida anchagina qurilmalar aniqlanib, ular orasida rivojlangan o‘rta asrlarga taalluqli hammom qoldiqlari ham muhim ahamiyatga ega topilmalardan hisoblanadi. Bu hammomda yer ostidan isitish tizimi qo‘llanilgan bo‘lib, u 5 ming yil oldin yaratilgan, *ondol* deb atalgan tizim [Bean, Olesen, Kim, Arch, 2010: 50-55] asosida qurilgan. O‘tgan yillardagi tadqiqotlarda sandal va ondol shaklidagi mahalliy va mahalliylashtirilgan isitish tizimlari aniqlangan bo‘lib, Shimoliy Xitoyda paydo bo‘lgan va qadimgi Rimda takomillashgan “kan” kabi [Kubayev, 2023: 201-209] isitish tizimi aniqlanmagan edi. Bu turdagi qurilmalar O‘zbekiston hududidagi ko‘plab arxeologik yodgorliklarda, xususan, Jarqo‘ton, Xontepa, Kofirqal’a, Qanqa kabilarda tadqiq qilingan hamda ularning kirib kelishi migratsiyalar, savdo aloqalari bilan bog‘liqligi hamda bunday tizimlarning bir qismi mahalliy an’analarga moslashtirilganligi haqidagi gipotezalardan kelib chiqib [Kubayev, 2023: 201-209], Axsikent yodgorligida *kan* isitish tizimiga o‘xshash qurilmaning aniqlanishi o‘rta asrlardagi Farg‘ona poytaxtining qadimdan Xitoy bilan nafaqat savdo aloqalarida, balki qurilish madaniyatida ham integratsiya qilganligini, shuningdek, O‘zbekiston hududidagi boshqa shaharlar aholisi o‘rtasidagi madaniy aloqalarni aholining turar-joylari misolida chuqurroq o‘rganishni taqozo qiladi.

Axsikent arxeologik yodgorligida 2024-yilda olib borilgan tadqiqotlar davomida ko‘plab qurilish qoldiqlari, turar joylar va boshqa noyob topilmalar aniqlandi. Ular orasida XI obyektning janubiy va g‘arbiy transheyasida qazib ochilgan isitish tizimiga ega xonalar e’tiborni tortadi (2-rasm). Mazkur xonalarning qatlamlari qoraxoniylar davriga mansub yerosti tagxonasi [Anorboyev, 2022: 55] bilan bir xil qatlamda joylashgan. Shu e’tibordan bu isitish qurilmalarini o‘z ichiga olgan xonalar va turar-joy qoldiqlarini X – XII asrlarga oid deyishga asos bo‘ladi.

Isitish tizimi janubiy transheyaning 2-xonasida, qo‘zg‘almas nuqtadan 1,60 sm pastda xonaning pol qismi joylashgan bo‘lib, poldan 60-70 sm pastdan pishgan g‘ishtdan issiqlik o‘tishi uchun maxsus yo‘laklar ishlangan. Yo‘laklarning balandligi 30, eni 25 sm kenglikda. Bu qurilish uslub jihatidan ilk o‘rta asrlar yodgorliklari bo‘lgan Farg‘ona vodiysidagi Qayrag‘och va Xorazmdagi Haydartepa yodgorliklaridagi xonalarni isitish tizimlariga juda o‘xshash. Bunda pol yoki supa ostidan maxsus yo‘laklar orqali markazlashtirilgan isitish tizimi hosil qilinib, u “kan” deb ataladi hamda janubiy transheya 2-xonasida aniqlangan ushbu qurilma ba’zi jihatlariga ko‘ra “kan” tizimini eslatadi. XI obyekt janubiy transheyasidagi xonadagi issiqlik o‘tuvchi yo‘laklar bu xonaga yaqin boshqa xonadan olib o‘tilgan bo‘lishi mumkin. Xonaga yaqinroq boshqa xona “olovxona” vazifasini o‘tab, bu yerdagi issiqlik yuqorida tilga olingan yo‘laklar orqali atrofdagi xonalarga o‘tkazilgan [Kubayev, 2023: 201-209]. Mazkur issiqlik o‘tuvchi yo‘laklar transheyaning shimoliy kesmasidan janub tomonga 1 metrgacha davom etgan va tugagan. Tugagan joydan 80 sm janubda diametri 20 sm, saqlanib qolgan balandligi 25 sm bo‘lgan, tikka qo‘yilgan sopol quvur joylashtirilgan. Tadqiqotchi Genri Jeymsning xulosalariga ko‘ra, bunday tartibda joylashtirilgan 3, 3,5 metr balandlikkacha o‘rnatilgan quvurlar orqali “kan” ichidan o‘tgan taxta yo‘laklarda harakatlanuvchi tutun tashqariga

chiqarilgan [Evan, James, 1888: 136-137]. Bu quvur xonaning devorlari orasiga joylashtirilib, nafaqat xona supasi, balki devorlarini ham yetarli issiqlik bilan ta’minlash imkonini bergan. Mazkur texnologiya Jarqo‘ton yodgorligida qo‘llanilgan usulning takomillashtirilgan shaklidir. Jarqo‘ton yodgorligida devorga o‘rnatilgan o‘choq-kaminlar faqatgina ovqat pishirish vazifasini bajaribgina qolmay, isitish uchun ham ishlatilgan [Rahimov, 2008]. Ularning o‘choq olovxonasi old ochiq qismi gumbazsimon shaklda bo‘lib, ichki qismi yuqoriga qarab torayib borgan va mo‘ri-dudburonga aylanib ketgan [Kubayev, 2023].

O‘zbekiston hududida joylashgan X-XI asrlarga oid deyarli barcha qadimgi turar-joylarni isitishda “sandal” tizimi keng ommalashgan [Kubayev, 2023]. Xususan, bunday uslub Axsikent yodgorligi XI obyektning sharqiy transheyasida ham aniqlangan. 2-xonaning shimoliy devoridan 1 metr janubda, xonaning g‘arbiy chegarasiga yopishtirilgan holatda pishgan g‘ishtlardan terilgan sandal qurilgan (3-rasm). Sandalning ostki qismiga 2-xonaning shimolidagi devori va 1-xonadagi supa ostidan olib kelingan, kul qoldiqlari saqlangan pishgan g‘ishtli yo‘lak qurilgan. Bu yo‘lak “kan” tizimidagi issiqlik o‘tuvchi “tunnel”larni eslatadi. Ushbu sandal xonaning markazida emas, balki g’arbiy chekkasida joylashgan. Bu jihatdan Samarqanddagi arxeologik yodgorliklarga o‘xshash tomonlari bor, chunki sandallarning xona chekkasida uchraydigan turlari ham aniqlangan [Saidov, 2012]. Samarqandning IX – XII asrlar qatlamlaridan aniqlangan ushbu qurilma, shuningdek, ko‘chma o‘choqlar joylashtirish uchun qo‘yilgan, degan fikrlar ham mavjud [Kubayev, 2023].

Yuqoridagi kabi alohida shaxslarning uylarini isitish uchun qurilgan tizimlardan tashqari, Axsikent yodgorligida jamoat hammomlarining haroratini ko‘tarish uchun “ondol”ga o‘xshash usuldan ham foydalanilgan. Ma’lumki, ondol tizimida olovxona turar joy tashqarisida joylashtirilib, ma’lum bir xonani isitish uchun mo‘ljallangan. Olovxonaga bog‘langan yo‘laklar orqali yer ostidan isitish tizimi samaradorlikni oshirgan [Kubayev, 2023]. Xuddi shunday uslubda isitilgan 2 ta hammom Axsikent yodgorligining rabod qismida aniqlangan. Qoraxoniylar davriga mansub sharqiy hammom majmuasi 3 ta qurilish davriga ega bo‘lib, 13 ta xonadan iborat. 7-8- xonalardan tashqari barcha xonalar issiq bo‘lgan hamda xonalarning asosiy qismi yer sathidan pastda joylashgan. Issiq xonalarning hammasining poli tagida o‘txona bilan bog‘langan issiqlik yo‘lakchalari (shaxtalar) va devor ichiga o‘rnatilgan sopol quvurlar mavjud. Hammomning 12-xonasi go‘laxxona deb atalib, u yerdan o‘t yoqilgan. O‘txonada yoqilgan o‘t va undan paydo bo‘lgan issiqlik 4-xonaning poli tagidagi pishiq g‘ishtdan arka ko‘rinishida qurilgan balandiligi 1 m., kengligi 0,60m. bo‘lgan yo‘lakchalar va devor ichiga o‘rnatilgan sopol quvurlar orqali xonaning poli va devorlarini bir me’yorda isitgan [Anorboyev, 2022: 75] .

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa qilib aytganda, ilk o‘rta asrlarga oid Sug‘d vohasidagi arxeologik yodgorliklarda aniqlangan *kan* va *ondol* tizimlariga o‘xshash qurilmalar Farg‘ona vodiysida, shuningdek, qadimgi Axsikent shahrida ham foydalanilgan. Rivojlangan o‘rta asrlar davrida Axsikent eng yirik savdo va iqtisodiy shaharlardan biriga aylangan paytda bu yerda nafaqat alohida xonadonlarda, balki jamoat hammomlarida ham yetarlicha haroratni ta’minlash uchun Xitoy va Koreyada dastlab qo‘llanilgan kan va ondol uslublari keng foydalanishda bo‘lgan. Bunday shakldagi isitish tizimlarining ilk shakllari yuqoridagi davlatlarda foydalanilganligi hisobga olinsa, Axsikent shahri va Sharq davlatlari

o‘rtasidagi integratsiya qadim ildizlarga borib taqalishi va u hududlardagi qurilish uslublari O‘zbekiston hududida, xususan, Farg‘ona vodiysida mahalliy an’analarga moslashtirilganligi oydinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

1. A. Anorboyev. Farg‘onaning qadimgi shaharlari va ularning Markaziy Osiyo tarixida tutgan o‘rni. – Toshkent. Fan. 2022, – B. 36-75.
2. А. Анарбаев. Ахсикент – столица древней Ферганы. – Ташкент. Тафаккур. 2013. – С.12.
3. K. A. Rahimov K. A. Sopolli madaniyatining isitish va oshxona o‘choqlari (Jarqo‘ton materiallari asosida) // IMKU. – Toshkent. Fan. 2008
4. H. Evan, al. M. James. The long white mountain // Longmans, Green companies. New York and London. P. 1888. 136-137.
5. M. Saidov Samarqandning o‘rta asr bezakli sopol o‘choqlari va ularning turar joylardagi o‘rni // O‘zbekiston arxeologiyasi. - № 1(2) son. Samarqand, 2012.
6. R. Bean, B. Olesen, K.W. Kim, D. Arch. The history of radiation heating and cooling systems. // Ashrae Journal. – 2010. – Pp. 50–55.
7. S. Kubayev. Qadimgi O‘zbekiston hududida turar-joylar isitish tizimi // Muzeyshunoslik XXI asrda: tadqiqotlar, an’analar va innovatsiyalar (Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari). O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi. Toshkent, 2023. – B. 201-209.
8. А. А. Анарбаев. Ахсикент в древности и средневековье (итоги и перспективы исследования) // СА. №1. С.184. М., 1988
9. Н. И. Веселовский. Отчет о работах в Средней Азии в 1884-1885 гг. // ОАК за 1882-1888 гг. СПб., 1891.С. 15-19.
10. Т. И. Лебедова. Здание близ Кафиркалы под Самаркадом – замок или дахма. Вып. 30. Ташкент, 1999. С. 152-165
11. М. Е. Массон. Экспедиция археологического надзора на строительстве Большого Ферганского канала // КСИИМК. Вып. IV. С. 53. М.-Л., 1940

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ilovalar

1-rasm. Axsikent yodgorligining aerokosmik surati.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

2-rasm. Janubiy transheyadagi isitish tizimi.

3-rasm. Sandal va unga ulangan pishgan g‘ishtli yo‘lak

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Allaev Murodulla Choriyevich
Tarix falari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
IIV Qashqadaryo akademik litseyi Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar
fanlar kafedrasi boshlig‘i
E-mail: allayevmurod093@gmail.com

Taqrizchi- f.f.f.d., N.Haqqulov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

MAMLAKATIMIZDA TARIXIY OBYEKTLARNI ASRASH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining milliy tiklanish bosqichida tarixiy me’moriy meros yodgorliklarini saqlash va ta’mirlash masalalari hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlarning eng asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanadi.Maqolada mamlakatimizda tarixiy me’moriy yodgorliklarni saqlash ishlarining mohiyati ochib berilib, moddiy-madaniy yodgorliklarga bo‘lgan munosabat, mamlakatlardagi yodgorliklar va ularni ta’mirlash kabi masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston madaniy meros obyektlarini asrab-avaylash bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar va turizm sohasini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Shahrisabz, arxitektura va shaharsozlik, Butunjahon merosi, arxeologiya merosi, madaniy meros, “Me’mor” ta’mirlash uyushmasi, O‘zbekturizm, turizm sohasi, rekonstruksiya.

ВОЗМОЖНОСТИ СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация. На этапе национального возрождения развития нового Узбекистана вопросы сохранения и реставрации памятников историко-архитектурного наследия являются одним из основных направлений реформ, проводимых нашим государством. В статье анализируются такие вопросы, как раскрытие сущности сохранения исторических архитектурных памятников в нашей стране, отношение к материальным и культурным памятникам, а также состояние памятников в странах и их реставрация. В статье также анализируется работа по сохранению культурного наследия Узбекистана и возможности развития туристической сферы.

Ключевые слова. Архитектура и градостроительство, Всемирное наследие, археологическое наследие, культурное наследие, реставрационная ассоциация «Меъмор», Узбектуризм, туристический сектор, реконструкция.

POSSIBILITIES OF PRESERVING HISTORICAL OBJECTS IN OUR COUNTRY

Abstract. At the stage of national revival of the development of new Uzbekistan, the issues of preservation and restoration of historical and architectural heritage monuments are one of the main directions of reforms carried out by our government.

The article analyzes the nature of the work on the preservation of historical and architectural monuments in our country, the attitude towards material and cultural monuments, monuments in the countries and their restoration. The article also analyzes the work being carried out on the preservation of cultural heritage sites in Uzbekistan and the opportunities for developing the tourism sector.

Keywords. Architecture and Urban Planning, World Heritage, Archaeological Heritage, Cultural Heritage, “Me’mor” Restoration Association, O‘zbekturizm, Tourism Sector, Reconstruction.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish (Introduction)

Mustaqillikning dastlabki-yillaridan boshlab, O‘zbekiston hukumatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri tarixiy shaharlar va obidalarni asrab-avaylash va tiklash bo‘ldi. Buyuk davlat va jamoat arboblari, allomalar yubileylari munosabati bilan keng ko‘lamda ta’mirlash va rekonstruktsiya ishlari amalga oshirildi. Bu jarayonda nafaqat obidalarni asl holiga qaytarish, balki ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishga ham alohida e’tibor qaratildi. Jahon miqyosida madaniy meros obyektlarini himoya qilishga bo‘lgan e’tibor ortib borishi O‘zbekistonga YUNESKO bilan hamkorlikni kuchaytirishga turtki bo‘ldi.

1992-yil 27-iyulda O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti “O‘zbekturizm” milliy kompaniyasini tashkil qilish to‘g‘risida”gi farmonga imzo chekdi va aynan 1992-yilning 20-oktyabrida Vazirlar Mahkamasining 424-sonli qarori asosida Dastur qabul qilindi. Bu milliy turizmni tashkil qilish uchun asos bo‘ldi. 1993-yil O‘zbekiston 120 dan ortiq davlatni birlashtirgan Jahon turistik tashkiloti (VTO)ga a’zo bo‘ldi [1].

Tarixiy va madaniy yodgorliklar O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonuni bilan huquqiy muhofazaga olingan. Qolaversa, bir qator huquqiy hujjatlar ham qabul qilinmoqdaki, ular obidalarning tiklanishiga, qayta chiroy ochishiga sabab bo‘ldi [2;21].

O‘zbekiston tarixiy-madaniy meros bo‘yicha xalqaro qonunlar, konvensiyalarni o‘rganish va qabul qilishga alohida e’tibor qaratdi. Samarqand shahri “The Huffigton Post” internet nashri tomonidan inson o‘z umri davomida hech bo‘lmasa bir marta borib ko‘rishi shart bo‘lgan dunyodagi 50 shahardan biri sifatida e’tirof etilgan [2;23].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot ishida tarix fanida keng qo‘llaniladigan tarixiylik tamoyili, xronologik va tizimli yondashuv, arxiv materiallarining ilmiy-qiyosiy tahlili, og‘zaki tarix, masalaga ilmiy yondashuv kabi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

1992-yili O‘zbekiston va Turkiya davlatlari hukumatlari tuzgan o‘zaro shartnomaga muvofiq madaniy aloqalarni yanada kuchaytirish maqsadida Turkiyadan bir guruh kishilar respublikamizga tashrif buyurishdi. Ulardan Turkiya Respublikasi Madaniyat vazirining o‘rinbosari Yahyo Oqsuybey, vazirlik bosh boshqarmasi boshlig‘i Ilxon Shamshekbey, vazirlikning mas'ul xodimlari Dug‘on Chevekbey, Murdjella Kaxverknlar Qashqadaryo viloyatida ham mehmon bo‘lishdi. Ular Qashqadaryo viloyati madaniyat boshqarmasi boshlig‘i Mamatqul Rajabov hamrohligida viloyat musiqali drama teatriga tashrif buyurishdi, xalq og‘zaki ijodining ravnaq topishiga munosib hissa qo‘shib kelayotgan ayrim baxshilarning chiqishlarini tingladi, amaliy san'atimiz namunalari, tarixiy va madaniy yodgorliklarimiz bilan yaqindan tanishdilar. Shuningdek, ikki mamlakat vakillari o‘rtasida tarixiy yodgorliklarni ta’mirlash sohasida hamkorlik aloqalarini o‘rnatishga kelishib olindi [3].

1972-yilda YUNESKO tomonidan qabul qilingan rezolyutsiya [4] va 1983-yilda BMT tomonidan belgilangan “Yodgorliklar va tarixiy joylarni asrash xalqaro kuni” O‘zbekiston uchun madaniy merosni saqlash bo‘yicha xalqaro standartlarni qo‘llashga turtki bo‘ldi. O‘zbekiston bir

qator tarixiy shaharlari va obidalar majmuasini YUNESKOning “Butunjahon madaniy va tabiiy merosi” ro‘yxatiga kiritishga muvaffaq bo‘ldi. Xiva Ichan-Qal’asi (1991), Buxoro tarixiy markazi (1993), Shahrisabzdagi Amir Temur va Temuriylar davri me’moriy yodgorliklari (2000) va Samarqand tarixiy yodgorliklari (2001) shu ro‘yxatga kiritilgan. Samarqandning “Butunjahon merosi” ro‘yxatiga kiritilishi uning jahon miqyosidagi ahamiyatini yanada oshirdi va sayyohlik salohiyatini kengaytirdi. Samarqandning dunyodagi eng go‘zal shaharlar qatoriga kiritilishi esa uning turizm sohasidagi o‘rnini yanada mustahkamladi.

O‘zbekiston madaniy meros obyektlarini turizm sohasida qo‘llash orqali iqtisodiy rivojlanishga erishishga harakat qilmoqda. "O‘zbekturizm" milliy kompaniyasining tashkil etilishi (1992) va Jahon turizm tashkilotiga a’zo bo‘lish (1993) turizm sohasini rivojlantirish uchun muhim qadamlar bo‘ldi. Tarixiy obidalarni ta’mirlash va tiklash ishlari turizm infratuzilmasini yaxshilash bilan birga amalga oshirilmoqda. Mehmonxonalar, transport va boshqa xizmatlarning rivojlanishi sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan.

1997-yilning to‘qqiz oyi mobaynida Xiva va Buxoro shaharlarining 2500-yillik yubileylariga tayyorgarlik ko‘rish munosabati bilan tarix va madaniyat yodgorliklarida davlat byudjeti hisobidan 259,1 mln so‘mlik ta'mirlash-tiklash ishlari amalga oshirildi. Bu mablag‘ning 74 mln. so‘mi Xiva, 185,1 mln. so‘mi Buxoro shahridagi obyektlar uchun sarf qilindi [5].

O‘zbekistonda sohani rivojlantirishning huquqiy asoslari ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etib borildi. 1995-yili “Arxitektura va shaharsozlik” bo‘yicha qonun qabul qilindi. Ushbu yangi qonunga muvofiq tarixni, madaniy boyliklarni, iqlimni, hududimizga xos bo‘lgan holatlarni e'tiborga olgan holda 148 ta milliy-davlat “Qurilish me'yorlari va qoidalari” ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etib borildi [6].

1996-yil aprel oyida O‘zbekiston “Butunjahon madaniyat va tabiat merosini saqlash konvensiyasi”ga qabul qilindi. Mazkur konvensiyaning umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan boyliklarini hisobga olish “Butunjahon merosi ro‘yxati”ga 1996-yil iyun oyida respublikaning 22 ta tarixiy yodgorligi ro‘yxati yuborildi. O‘zbekiston Respublikasi YUNESKO tashkilotining teng huquqli a'zosi sifatida Xivadagi Ichanqal'a qo‘riqxonasi (1990) hamda Buxoroning tarixiy markazida (1993) joylashgan yodgorliklar, Shahrisabz shahridagi Amir Temur va temuriylar me'moriy yodgorliklari (2001) va Samarqand shahri markazidagi tarixiy yodgorliklar (2002) Xalqaro jahon madaniy merosi qo‘mitasiga 13 ta mashhur yodgorliklar sifatida ro‘yxatga olindi [7].

1996-yil 14 martda Vazirlar Mahkamasining “Toshkentda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi huzurida Temuriylar tarixi davlat muzeyini tashkil qilish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish to‘g‘risida”gi hamda “Xalqaro Amir Temur jamg‘armasini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. 1996-yilning aprel oyida Parijda, YUNESKO qarorgohida Amir Temur tavalludining 660-yilligi keng nishonlandi. Eng quvonarlisi shundaki, 1996-yilning 26 aprelida “Amir Temur” ordenini ta'sis etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yilning 28 avgustidagi farmoniga asosan Samarqand va Shahrisabz shaharlari Amir Temyp ordeni bilan mukofotlandi. 1996-yilning 18 oktyabrida Toshkent shahrida Temuriylar tarixi davlat muzeyi ochildi. Shu kuni Samarqand va Shahrisabzda ham Amir Temur haykallarining tantanali ochilish marosimi xalqaro miqyosda keng jamoatchilik o‘rtasida tashkil etildi.

“O‘zbekiston Respublikasining shaharsozlik kodeksi” loyihasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 2-iyundagi farmoniga muvofiq ishlab chiqilib, unga shaharsozlik sohasini xalqaro darajaga ko‘tarish, shuningdek, aholi punktlarini rejalashtirish va qurishga, respublika hududlarini rejalashtirishga nisbatan shaharsozlik talablarining asosiy qoidalarini qonuniy ravishda mustahkamlash zaruratidan kelib chiqib yondashildi [8;47].

2001-yil 30-avgustda “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi yangi qonun qabul qilindi. Milliy qonunchilik tizimidagi ushbu ijobiy o‘zgarish sohada jadal sur'atlar bilan ish yuritish va respublikada mavjud madaniy meros obyektlarini hisobga olish, ularning texnik holatidan kelib chiqqan holda barcha imkoniyatlarni ishga solib, qurilish-ta'mirlash va bunyodkorlik ishlarini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Respublikada yetti mingdan ortiq yodgorliklar bo‘lib, ularning 2500 tasini arxitektura yodgorliklari tashkil etadi, 2700 dan ziyodi arxeologiya va 1000 dan ortiq mahobatli san'at yodgorliklari davlat himoyasiga olingan. Shundan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov tomonidan 2008-yil 7 avgustda imzolangan 938-sonli qaror asosida muqaddas qadamjolarni saqlash va obod etish xayriya jamg‘armasini tashkil etish borasida amalga oshirilayotgan ishlar naqadar muhim ekanligini ko‘rsatish mumkin [9].

1991 – 2009-yillar mobaynida turli mavzularda xalqaro miqyosda 25 ta tadbir o‘tkazildi. Bu tadbirlar respublikadagi shaharlar, tarixiy shaxslar hamda bevosita yoki bilvosita tarixiy-madaniy yodgorliklar bilan bog‘liq .

O‘zbekistonning har bir hududi tarixiy jarayonlarda ishtirok etgan bo‘lsa ham, bugungi kunda Qashqadaryo viloyatida jami 1321 ta moddiy-madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, shundan 1043 ta arxeologiya, 210 ta arxitektura, 43 ta monumental, 35 ta diqqatga sazovor joylar mavjud. Ma'lumki, O‘zbekistonda mavjud tarixiy obidalarning 411 tasi YUNESKO ro‘yxatiga kiritilgan. Islom madaniyati obidalarini asrab-avaylash va tarixiy obidalarga boy davlat sifatida O‘zbekiston 9-o‘rinni egallab turibdi. Madaniy tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan obyektlardan 545 tasi arxitektura, 575 tasi tarixiy, 1457 tasi san'at va 5500 dan ortig‘ini arxeologik obyektlar tashkil etadi [10].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations

Jahon sayyohlik tashkiloti (YUNVTO)ning 2011-yil oktyabr oyida Janubiy Koreyada o‘tgan Bosh assambleyasida O‘zbekiston Respublikasi ikkinchi marta BMT Jahon sayyohlik tashkiloti Ijroiya kengashi a'zosi etib saylandi. Bu maqomga dunyoning kam sonli davlatlari sazovor bo‘lgan. Mamlakatimizning ushbu tashkilotga a'zoligi doirasida va xalqaro maydonda tarixiy-madaniy merosimizni ommalashtirish, shuningdek, turizm industriyasini rivojlantirish maqsadida 2014--yilning iyun oyida Ispaniyaning Santyago-de-Kompostela shahrida bo‘lib o‘tgan BMT Jahon sayyohlik tashkiloti Ijroiya kengashining 98-sessiyasida Ijroiya kengashning navbatdagi 99-sessiyasini Samarqandda o‘tkazish to‘g‘risidagi qaror qabul qilindi [11].

Bu xalqaro maydonda O‘zbekiston obro‘sining tobora oshib borayotganidan va mamlakatimizning ulkan sayyohlik salohiyati jahon hamjamiyati tomonidan yuksak e'tirof etilayotganidan yorqin dalolatdir [20].O‘zbekiston madaniy merosini asrab-avaylash va turizm sohasini rivojlantirishda xalqaro hamkorlik muhim rol o‘ynaydi. Turkiya bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalar tarixiy obidalarni ta’mirlash va tiklash ishlarini yuqori sifatli amalga oshirishga yordam bermoqda. Bunday hamkorlik nafaqat moliyaviy yordamni, balki texnologik

tajriba almashinuvini ham o‘z ichiga oladi. Madaniy almashinuv dasturlari orqali O‘zbekistonning madaniy merosini dunyoga targ‘ib qilish imkoniyatlari kengaymoqda.

O‘zbekiston madaniy merosini asrab-avaylash va turizmni rivojlantirish bo‘yicha kelajakdagi rejalar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

-zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali obidalarni saqlash va tiklash ishlarini yanada takomillashtirish

-turizm infratuzilmasini rivojlantirish va sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish

-madaniy meros obyektlarida zamonaviy turizm turlarining (ekoturizm, agroturizm va boshqalar) rivojlantirish

- madaniy merosni targ‘ib qilish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni kuchaytirish

-yoshlar orasida vatanparvarlik va milliy g‘urur tuyg‘ularini tarbiyalashda madaniy merosni faol ishlatish.

O‘zbekiston madaniy meros obyektlarini asrab-avayla sh va ular orqali turizmni rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar va xalqaro hamkorlik madaniy merosni saqlash va uni kelajak avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi. Kelajakda turizm sohasini yanada rivojlantirish orqali O‘zbekistonning jahondagi o‘rnini mustahkamlash va mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жаҳон Туризм Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Бали шаҳрида (Индонезия) бўлиб ўтган мажлиси, 1993 йил. X сессия Манба: Основополагающие документы ЮНВТО. Том 1. Февраль, 2016. – С.19 – 21.
2. Савриев Ж. Навоий вилояти тарихий ёдгорликлари таъмирланишининг асосий йўналишлари (1991 – 2020 йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Бухоро, 2020. – Б.20-23.
3. Маданий меросга бой ўлка // Қашқадарё ҳақиқати, 1992 йил 13 октябрь.
4. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/heritage.shtml
5. Абриев Р. Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда тарихий-меъморий обидаларни таъмирлаш ва қайта тиклаш тарихи (Зарфашон воҳаси мисолида). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т., 2018. – Б.16.
6. Miralimov M.M. “Bino va inshootlar arxitekturasi” (Fuqaro binolari arxitekturasi). O‘quv qo‘llanma. –Toshkent:2018.- B.3.
7. Ҳошимов М. ЮНЕСКО фаолиятида диний бағрикенглик тамойиллари (Ўзбекистон Республикаси мисолида). Тарих фан. номз. дисс... автореф. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2009. – Б.11-13.
8. Ҳаққулов С. Ўзбекистонда замонавий шаҳарсозлик ва меъморчилик соҳасининг ривожланиши (1991-2021) // ҚарДУ ХАБАРЛАРИ, 2023,3/2-son. –B47.
9. Каримов И.А. “Тарихий хотира ва инсон омили – буюк келажагимизнинг гаровидир” рисоласини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Тошкент. 2012. – Б.89-90.
10. Bo‘riyev A. O‘zbekistonning moddiy-madaniy merosi obyektlarining YUNESKO umumjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilish tarixi //International scientific journal of Biruni. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 49.
11. Самарқанд нуфузли анжуман мезбони // https://uza.uz/posts/66974

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Abdullayev Okhunjon Ikrom o‘g‘li,
Teacher of Karakalpak State University
https://orcid.org/0009-0006-1793-1583
E-mail: abdullayev-oxunjon@mail.ru

Taqrizchi- s.f.f.d., O.Aripdjanov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

O‘ZBEK TILIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI SOHASIGA DOIR ZAMONAVIY LEKSIKA

Annotatsiya. Mazkur maqola o‘zbek tilidagi kopyuter texnologiyalari sohasiga doir zamonaviy so‘zlar tahliliga bag‘ishlangan. Tilning lug‘at tarkibi uzluksiz ravishda to‘lib boradi va bu lingvistik hodisa fan va texnikaning rivojlanishi, ularning jamiyatdagi mavqeining oshishi hisobiga, so‘nggi yillarda fan va texnika taraqqiyotining jadal sur’atlarda o‘sishi natijasida yuzaga kelgan yangi tushuncha va hodisalarni atash, nomlash uchun yaratilgan yangi maxsus terminlar hisobiga yuz bermoqda. Odatda, mohiyat-maqsadiga ko‘ra ilmiy-texnik adabiyot o‘zida ilm-fan va texnikaning so‘nggi yutuqlarini aks ettirishi kerak, neologizmlar esa jami leksikaning nisbatan katta foizini tashkil etadi.

Texnikaviy terminologiya o‘zbek tili so‘z boyligining salmoqli qismini tashkil qiladi. U texnikaning doimiy taraqqiyoti bilan bog‘liq ravishda tinimsiz boyib, takomillashib boradi. Maqolada bugungi kunda turmushimizning turli-tuman sohalarida ishlatiladigan texnikalar sonining juda keng ko‘lamni tashkil etishini hisobga olib shu sohaga doir so‘zlarni tahlil qilish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: leksika, so‘z, termin, zamonaviy leksika, kompyuter texnologiyalari, mobil ilova, server, superkompyuter, mobil texnologiya, AKT (Axborot-kommunikatsion texnologiyalari).

СОВРЕМЕННАЯ ЛЕКСИКА В ОБЛАСТИ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу современных слов в области компьютерных технологий в узбекском языке. Словарный состав языка непрерывно пополняется, и это языковое явление происходит за счет развития науки и техники, повышения их статуса в обществе, новых специальных терминов, созданных для обозначения новых понятий и явлений, возникших в результате стремительного роста науки и техники в последние годы. Как правило, по своей сути научно-техническая литература должна отражать последние достижения науки и техники, а неологизмы составляют относительно большой процент от общей лексики.

Техническая терминология составляет значительную часть лексики узбекского языка. Она непрерывно обогащается и совершенствуется в связи с постоянным развитием техники. В статье поставлена цель проанализировать слова, относящиеся к этой области, учитывая, что количество техники, используемой сегодня в различных сферах нашей жизни, составляет очень широкий круг.

Ключевые слова: лексика, слово, термин, современная лексика, компьютерные технологии, мобильное приложение, сервер, суперкомпьютер, мобильные технологии, ИКТ (информационно-коммуникационные технологии).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

MODERN LEXICON IN THE UZBEK LANGUAGE IN THE FIELD OF COMPUTER TECHNOLOGIES

Annotation. This article is dedicated to the analysis of modern words related to the field of computer technologies in the Uzbek language. The vocabulary of the language is continuously replenished, and this linguistic phenomenon occurs due to the development of science and technology, the increase in their status in society, new special terms created to name new concepts and phenomena that have arisen as a result of the rapid growth of science and technology in recent years. As a rule, scientific and technical literature should reflect the latest achievements of science and technology, while neologisms constitute a relatively large percentage of the total vocabulary.

Technical terminology constitutes a significant part of the vocabulary of the Uzbek language. It is constantly enriched and improved in connection with the constant development of technology. The article aims to analyze words related to this field, taking into account the fact that the number of equipment used in various spheres of our lives today is very large.

Keywords: vocabulary, word, term, modern vocabulary, computer technologies, mobile application, server, supercomputer, mobile technology, ICT (Information and Communication Technologies).

Kirish (Introduction). Bugungi kunda ushbu sohaning terminlari professor Renat Doniyorov tomonidan tadqiq qilingan. Ma’lumki, tillar leksikasini boyitish, asosan, ichki resurslarda foydalangan holda so‘z yasash usulidan va boshqa tillardan leksemalar o‘zlashtirish hisobiga amalga oshiriladi[1, B.12]. So‘z yasash mohiyati va uning xilma-xil usullari (sintetik, analitik, leksik), o‘zlashtirmalarning ahamiyatiga yetarli baho bera olish va ulardan chiqadigan umumlashmalar bo‘yicha nazariy va amaliy xulosalar chiqarishga imkon tug‘diradi. Shu jihatdan olib qaraganda, ayrim tillar leksikasini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mubolag‘asiz ta’kidlash joizki, ayni kezlarda o‘zbek tili terminologik tizimiga G‘arbiy Yevropa tillaridan bevosita va bilvosita yopirilib kirib kelayotgan terminlarni tartibga solish, unifikatsiya qilish, ularni o‘zbek tili yoki qoraqalpoq tili qoidalariga bo‘ysundirish qiyin kechmoqda [2, B.124].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Chetdan kelayotgan axborotning haddan tashqari ko‘pligi va serqirraligi terminologiyaga xos jihatlarni har doim ham diqqat markazida ushlab turish imkoniyatini bermayapti. Bu holat terminlarni o‘zlashtirish, kalkalash, izohlash paytida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda. O‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishga zarur e’tibor qaratilmoqda, so‘z yasash usullaridan har doim ham unumli iste’foda etilmoqda, deb bo‘lmaydi. Chet tilidan o‘zlashayotgan terminlarni aynan qabul qilish an’anasi hamon yetakchilik qilmoqda.

Kompyuter lingvistikasining muhim tushuncha kategoriyalaridan “freymlar” (vaziyatning tematik tipiklashgan bilimlar deklarativ namoyishi uchun mo‘ljallangan kotseptual strukturalar), “ssenariy” (stereotip vaziyat yoki stereotip xulq haqidagi bilimlar namoyishi uchun taqdim qilingan konseptual strukturalar), “plan” (aniq maqsadlardagi yutuqlarga olib boruvchi bilim strukturasi, imkoniyatlar) bir qator masalalarning yoritilishiga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). AKT terminlariga doir lingvistik jihatidan bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Lynch Donal “A study of the lexicography of computing and information texnology and its practical applications” asarida AKT

terminlarini bir til doirasida tadqiq qilgan bo‘lsa, Слепов Н.Н. “Англо-русский тольковый словарь сокращений в области связи, компьютерных и информационных технологий” asarida qiyosiy yo‘nalishda tadqiq qilgan. N.Slepov, E.Maslovskiy kabi mutaxassislar AKT terminologiyasining leksikografik jihatlariga e’tibor qaratgan va ikki tilli tarjima lug‘atlarini tuzganlar. Qolaversa, AKT terminlarining leksikografik masalalari D.Kadirbekovaning “Inglizcha–o‘zbekcha axborot-kommunikatsiya texnologiyalari terminologiyasi va uning leksikografik xususiyatlari” nomli dissertatsiyasida zamonaviy AKT terminlari qiyosiy tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ushbu tadqiqot orqali hozirgi kunda o‘zbek va qoraqalpoq tili leksikasining tez va o‘zgaruvchan va faol qatlamini AKT terminologiyasi sohasiga doir leksik birliklarni tahlil qilishdan iborat. AKT sohasidagi terminlarni kompyutersiz tasavvur qilib bo‘lmaydi [3, B.52]. Chunki bu terminlar kompyuter bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Ular quyidagilar:

Server kompyuteri(Server computer) kompyuter tarmog‘ida asosiy axborotlar bazasini saqlovchi maxsus ajratilgan kompyuter.

Super kompyuterlar (Super computers**)** – juda katta tezlikni talab qiladigan va katta hajmdagi masalalarni yechish uchun mo‘ljallangan kompyuterlardir. Ular oddiy shaxsiy kompyuterlarga nisbatan bir necha yuz barobar tez ishlaydi va maxsus amallarni bajaradi.

Shaxsiy kompyuterlar (Personal computer) (ShK) hammabop va qo‘llashda turli xil talablarni qondiruchi, bir kishi foydalanadigan kompyuterlardir. Shaxsiy kompyuterlarga kundalik ishlarimizda qo‘llaydigan, uyda, ish joylarida joylashgan kompyuterlar, masalan, Pentium tipidagi kompyuterlar kiradi.

Portativ kompyuterlar(Portable computer) yo‘lda olib yurishga mo‘ljallangan ko‘chma shaxsiy kompyuterlardir. Portativ kompyuterlarga Lap Top, Note Book, Palm Top, Elektron kotiblar (PDA), organizer kabi kompyuterlarni kiritishimiz mumkin.

Kompyuter-bloknotlar(Computer notebook) stolda foydalaniladigan ShKlarning barcha vazifalarini bajaradi. Ular uncha katta bo‘lmagan kitob hajmidagi chemodancha ko‘rinishida tayyorlanadi.

Cho‘ntak kompyuterlari (Pocket computer) (Palm Top, bu “kaftdagi” degan ma’noni bildiradi) 300 gramm og‘irlikka ega. Ular to‘laqonli shaxsiy kompyuterlar bo‘lib, mikroprotsessor, operativ va doimiy xotira, odatda monoxrom suyuq kristalli displey, ixcham klaviatura, ko‘chmas SHKga axborot almashuv maqsadlarida ulanish uchun port bo‘limlariga ega. Elektron yozuv daftarchalari (organizer – organayzerlar) ixcham kompyuterlarning “eng yengil sinfi”ga kiradi (bu sinfga ulardan tashqari kalkulyatorlar, elektron tarjimonlar va boshqalar kiradi); ularning og‘irligi 200 grammdan oshmaydi.

Mobil ilova — ma’lum bir platforma (ios, Android, Windows Phone va boshqalar) uchun ishlab chiqilgan smartfonlar, planshetlar va boshqa mobil qurilmalarda ishlashga mo‘ljallangan dastur. Ko‘pgina mobil ilovalar qurilmaning o‘zida oldindan o‘rnatiladi yoki ularni App Store, Google Play va boshqalar kabi onlayn dastur do‘konlaridan bepul yoki pullik yuklab olish mumkin.

Ushbu atama 2007-yildan beri juda mashhur bo‘lib, 2010-yilda Amerika Dialektik Jamiyati tomonidan “Yil so‘zlari” ro‘yxatiga kiritilgan.

Dastlab, mobil ilovalar elektron pochtani tezda tekshirish uchun ishlatilgan, ammo ularning

yuqori talablari boshqa sohalarda ham kengayishiga olib keldi, masalan, mobil telefon va GPS o‘yinlari, suhbatlashish, video tomosha qilish va internetdan foydalanish mumkin [4, B.56].

Ta’lim uchun mobil ilovalarning ahamiyati nafaqat yangi texnologiyalar nuqtayi nazaridan ularning umumiy mavjudligi va jozibadorligi, balki ular taqdim etayotgan imkoniyatlar tufayli ham ortib bormoqda: talabalarning topshiriqlar bo‘yicha hamkorlikada ishlashi, maktabdan tashqarida o‘rganish, hamma gapirish, qatnashish imkoniyatiga ega (aksincha qo‘l ko‘tarish bilan).

Leksik sath tez o‘zgaruvchanlik xususiyatiga ega. *Disketa* [*ingl.* diskette – kichik disk] texnika sohasiga oid bu leksema kompyuterning tashqi ma’lumotlar saqlanadigan, almashinuvchi yassi qurilmasi; egiluvchan magnit diskli kasseta sifatida izohlangan bo‘lib, hozirgi vaqtda arxaik xarakterga ega [5, B.8].

Google ilovalari (disk, pochta, play market, Google Maps, Google Earth) - fayllargatezkor kirish, kerakli dasturlarni yuklab olish uchun qulay interfeys. Onlayn ravishda sun’iy yo‘ldosh interaktiv xaritalari,virtual globus.

Onlayn–kutubxona (Aldebaran, Artefakt, Arxiv “TarraNova”, samoLIT, LitRes, LitMir va.b.) – Ba’zi manbalarda onlayn tarzda kitobni yuklab olish yoki o‘qish mumkin, turli janrdagi asarlarning katta to‘plami.

Mobil texnologiya – bu foydalanuvchi qayerga borsa, u yerga boradigan texnologiya. U portativ ikki tomonlama aloqa qurilmalari, hisoblash qurilmalari va ularni bog‘laydigan tarmoq texnologiyasidan iborat. Hozirgi vaqtda mobil texnologiyalar smartfonlar, planshetlar va aqlli soatlar kabi internetga ulangan qurilmalar bilan tavsiflanadi. Mobil texnologiya – foydalanuvchilarning mobil qurilmalar orqali ma’lumotlarni almashishda qo‘llaniladigan usul va vositalar majmuyi hisoblanadi.

Gadjet – kichik, qo‘lda olib yursa bo‘ladigan texnologik qurilma bo‘lib, u odatda bir yoki birnecha funktsiyalarni bajarishga mo‘ljallangan bo‘ladi. Gadjetlarning yana bir o‘ziga xos xususiyati shuki, ular ko‘pincha yangilik sifatida qabul qilinadi va katta qiziqish bilan o‘rganiladi. Bunday qurilmadan har bittasi o‘zining original dizayni hamda foydaliligi bilan maqtovlarga sazovor bo‘ladi. Shu sababdan ham gadjet o‘zigacha ishlatilib kelingan ko‘pchilik ixtirolardan ustun turadi. Gadget so‘zining kelib chiqishi XIX asrga to‘g‘ri keladi. Gadjet atamasini kemaning kichik mexanik qurilmasi, otishga mo‘ljallangan kichik mexanik asbob, aksessuar, barcha mayda detallar uchun belgi sifatida ishlatilgan. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, gadjet atamasining konnotatsiyasi ixchamlik va harakatchanlik belgisi sifatida o‘rnatildi. O‘zbek tilida hamixcham mexanik qurilma sifatida ishlatiladi.

Kontent – axborot tizimini ixtiyoriy mazmundagi axborot – matn, grafika, multimedia bilan to‘ldirish. Gipermatnli belgi qo‘yish vositalari bor sahifa ko‘rinishida tashkil qilinadi. Kontentning ahamiyatli ko‘rsatkichlari bo‘lib, uning hajmi, dolzarbligi va relevantligi hisoblanadi. Veb-saytning axborot resurslari (mazmuni, axborot to‘ldirilishi, mazmunli axborot). HTML-hujjatda shu sahifaning qisqacha tavsif joylashtiriladigan bir nomli maydondagi xizmat axborotining qismidir. Izlovchi mashinalar uchun ahamiyatlidir. Kontent termini o‘zbek tiliga o‘zlashishi natijasida kontenti boshqarish tizimi termini ham paydo bo‘ldi. Applet –applet atamasi oxirgi paytlarda ayniqsa, umumjahon o‘rgimchak to‘ri (WWW) texnologiyalarining rivojlanishi tufayli keng tarqalgan. Ushbu texnologiyalar interaktiv veb-sahifalarini yaratish maqsadida appletlarni veb-hujjatlariga qo‘shish

imkonini beradi. Bunday appletlarni yaratishda odatda, Java dasturlash tili qo‘llaniladi, shuning uchun ham ular Java appletlari deyiladi. [6, B.116].

Terminologiyada uchta jarayon mavjud ular: terminlashish, transterminlashish va determinlash. Transterminlashish terminlarning sohalararo ko‘chib yurishidir, bionika termini ham shunday terminlar sarasiga kiradi. Botnet –ma’lum sondagi xostlardan iborat va botlar (avtonom dasturiy ta’minot) ishlayotgan kompyuter tarmog‘i. Odatda, botnet tarkibidagi bot qurbon kompyuterida yashirin o‘rnatiladigan va badniyat shaxsga (botnet “egasiga”) kompyuter resurslaridan foydalangan holda ma’lum harakatlarni bajarishga imkon beradigan dasturiy ta’minotdir. Botnetlar ko‘pincha spam yuborish, uzoqdagi tizimda parollarni birma-bir ko‘rib chiqish, xizmat ko‘rsatishni rad etish kabi noqonuniy yoki ruxsat etilmagan faoliyat uchun foydalaniladi. Botnet bot termini asosida yasalgan.

Brandmauer –“Tarmoqlararo to‘siq” yoki “fayrvol” atamalarining sinonimi (ingliz tilidan “olovli devor” deb tarjima qilinadi). Tashqaridan kompyuterga yoki kompyuterlar guruhidan foydalanishni nazorat qiluvchi va hujumlarni bartaraf qiladigan dastur va apparat ta’minotining birikmasi. Asosan, internet tarmog‘iga ulangan lokal tarmoqda ishlatiladi. Qo‘shma terminlarning komponentlari genetik materiallariga ko‘ra turlicha bo‘ladi. Bir til qatlamiga mansub so‘z birliklaridan tashkil topgan qo‘shma terminlar, turli til qatlamiga mansub so‘z birliklaridan tashkil topgan qo‘shma terminlar. Brandmauer termini esa bir til, ya’ni ingliz tilidagi *brand+mauer* so‘zlarini qo‘shiluvidan hosil bo‘lgan qo‘shma termindir.

Buffer – ma’lumotlarni vaqtincha saqlash uchun ishlatiladigan kompyuterning tezkor xotira yacheykalarining bir qismi. Boshqa (masalan, kompyuterga kiruvchi) qurilmalardan kelgan ma’lumotlar bilan birgalikda qayta ishlash zarurati tug‘ilganda, ular buferdan chaqirib olinadi. Ma’lumotlarni buferga yozish va vaqtincha eslab qolish jarayoni buferlashtirish deb ataladi. Yuqori tezlikli katta bufer *kesh-xotira* deb ataladi. *Buffer* terminining tuzilishiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, birgina lug‘aviy ma’no ifodalovchi bir o‘zakdan tashkil topgan sodda termin hisoblanadi. Termin ijtimoiylashuvi natijasida buffer terminiga o‘zbek tili morfem tizimiga tegishli bo‘lgan “lash”, qoraqalpoq tilidagi “lew” affiksi qo‘shilib *“bufferlash”* va *“bufferlew”* terminlari paydo bo‘lgan.

Xulosalar (Conclusions). Dunyoning yetakchi davlatlari bilan o‘rnatilgan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, ijtimoiy, madaniy, diniy va boshqa aloqalar negizida taraqqiyotning yangi pallasini boshidan kechirayotgan xalqimiz chet ellardan olib kelinayotgan eng so‘nggi texnika va texnologiyalar bilan oshno bo‘lmoqda, ularni kundalik hayotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Vatandoshlarimiz, ayniqsa, iste’dodli yoshlarning xorijning nufuzli oliy ta’lim muassasalarida tahsil olishi, yosh mutaxassislarning chet ellardagi universitetlarda malaka oshirishi, zamonaviy axborot texnologiyalarining insonlar turmushidan o‘rin olishi kabi omillar oqibatida yangidan yangi tushunchalar va ular bilan bog‘liq terminlar tilimizning so‘z xazinasidan o‘rin olmoqda.

Adabiyotlar

1. O‘zbek tili leksikologiyasi (jamoa) – Toshkent, “Fan”, 1981-y., – 12-b.

2. Hojiyev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati, 1974. – 124-b.

3. Islomov I., Bobojonov Sh. O‘zbek tilining so‘zlar darajalanishi o‘quv lug‘ati. 2007-y., 52-b.

4. Bazarov O. O‘zbek tilida darajalanish: Filol. fan. dokt. dis. ... avtoref. - T., 1997. – 56-b.

5. To‘raxojaeva A. Mustaqillik sharoitida o‘zbek tili ijtimoiy-siyosiy leksikasining taraqqiyoti. Filol.fan.nom.ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan diss. avtoreferati. –Toshkent, 2012.8-b.

6. Фахри Камол. Лексикология ва семасиология // Ҳозирги ўзбек адабий тили. Икки томлик. 1-том. Фонетика, лексикология, морфология. – Тошкент: “Фан”, 1966.–Б.116.

7. Шомақсудов Ш., Долимов С. Қайроқи сўзлар (халқ иборалари). – Тошкент: “Ўз.МЭ”, 2011. – Б. 224.

8. Худойберганова Д. Тил. Тафаккур. Маданият. – Тошкент: “Nodirabegim”, 2020. – Б.30.

9. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М, 1972. С 76.

10. O‘zbek tili leksikologiyasi (jamoa) – Toshkent, «Fan», 1981-y., – 12-b.

11. Hojiyev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati, 1974. – 124-b.

12. Islomov I., Bobojonov Sh. O‘zbek tilining so‘zlar darajalanishi o‘quv lug‘ati. 2007-y., 52-b.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Axmadjanova Madina Maxmudjon qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili ta’limi kafedrasi tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0005-9609-7015
sadiya170420@gmail.com

Taqrizchi - f.f.d.,dots. K.Haydarov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

MORFOLOGIYA TA’LIMI XUSUSIYATLARI VA ILMIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqola ona tili ta’limida morfologiyani o‘qitishning lingvistik va metodik asoslarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda morfologik bilimlarning o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, grammatik qoidalarni amaliy qo‘llash va savodxonlikni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada interfaol, muammoli, amaliy va kommunikativ metodlar orqali morfologiyani samarali o‘qitish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro tajribalardan, jumladan, Xitoyning “Ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan metod” (POA) va fanlararo yondashuvlar tajribasidan foydalanishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot morfologik ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini samarali qilish va ularni murakkab lingvistik qiyinchiliklarni hal qilishga tayyorlash zaruratini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: morfologiya, grammatik minimum, til ko‘nikmalari, interfaol metodlar, kommunikativ yondashuv, fanlararo integratsiya, madaniy ong, lingvistik savodxonlik, o‘quv dasturlari, ta’lim samaradorligi.

PECULIARITIES OF MORPHOLOGY TEACHING AND SCIENTIFIC APPROACHES

Abstract: This article is devoted to the study of the linguo-methodological bases of teaching morphology in the system of native language.morphology in the system of native language. It emphasises the importance of of morphological knowledge in expanding the vocabulary of learners, applying grammatical rules in practice and improving literacy. The article analyses effective methods of teaching morphology, such as interactive, problem-based, practical and communicative approaches. It also emphasizes the importance of using international experiences, including China's ‘Production-Oriented Approach’ (POA) and interdisciplinary approaches. The study emphasizes the need to develop morphological skills in order to make the process of language learning language effectively and prepare students to deal with complex language tasks.

Keywords: words: morphology, grammatical minimum, linguistic skills, interactive methods, communicative approach, interdisciplinary integration, cultural awareness, linguistic literacy, curriculum programmes, learning effectiveness.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ МОРФОЛОГИИ И НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация: Данная статья посвящена изучению лингвометодических основ преподавания морфологии в системе родного языка. В нем подчеркивается важность морфологических знаний в расширении словарного запаса учащихся, применении

грамматических правил на практике и повышении грамотности. В статье анализируются эффективные методы обучения морфологии, такие как интерактивный, проблемный, практический и коммуникативный подходы. В нем также подчеркивается важность использования международного опыта, в том числе китайского «Производственно-ориентированного подхода» (POA) и междисциплинарных подходов. Исследование подчеркивает необходимость развития морфологических навыков, чтобы сделать процесс изучения языка эффективным и подготовить студентов к решению сложных языковых задач.

Ключевые слова: морфология, грамматический минимум, языковые навыки, интерактивные методы, коммуникативный подход, междисциплинарная интеграция, культурная осведомленность, языковая грамотность, учебные программы, эффективность обучения.

Kirish (Introduction)

Morfologiya tushunchasi tilshunoslikda so‘zlarning tuzilishi va ularning grammatik xususiyatlarini o‘rganadigan fan sifatida tilning asosiy komponentlaridan biridir. Morfologiya asosan so‘zlarning shaklini, ularning o‘zgarishini va ularning boshqa so‘zlar bilan bog‘lanishini tahlil qiladi. Bu tushuncha tilning boshqa sohalari bilan birgalikda, masalan, sintaksis va leksikologiya bilan o‘zaro aloqada rivojlanadi.

Morfologiyani o‘rganish o‘quvchining mustaqil va ijodiy tafakkur doirasini kengaytiradi, so‘zning turli shakllarini o‘rganish va yangi so‘z hosil qilish, ularni o‘zaro qiyoslash va tanlash, tanlab olingan so‘zni gap tarkibida hamda bog‘lanishli nutqda o‘rinli ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [1.86]. Shuningdek o‘quvchilarni morfologiyani o‘qitish bilan tanishtirish lug‘at boyligi, imlo va tilni tushunish qobiliyatini oshirishga zamin yaratadi. Ularni murakkab so‘zlarni samarali dekodlash va talqin qilish ko‘nikmalari bilan jihozlaydi [2.122]. Morfologiyani o‘qitish metodikasi so‘zlarning tuzilishi va shakllanishini o‘rgatish tamoyillarini tushunishni o‘z ichiga oladi. U murakkab lingvistik tushunchalarni soddaroq komponentlarga ajratishga qaratilgan. Morfologiyani samarali o‘rgatish so‘zlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni, ularning ildiz shakllarini, prefiks va qo‘shimchalarni ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi. Bu o‘quvchilarga so‘z shakllanishini tartibga soluvchi naqsh va qoidalarni tushunishga yordam beradi. Morfologiya grammatikaning bir qismi bo‘lib, so‘zlarning shakllari, bu shakllarning hosil bo‘lish yo‘llari va so‘zlarning ma’lum belgilar asosida guruhlarga, ya’ni so‘z turkumlariga bo‘linishini o‘rganadi. Shu bois, morfologiyani o‘qitishda asosiy e’tibor so‘zning tuzilishi, yasalishi, so‘z turkumlariga bo‘linishiga qaratiladi [3.205]. Morfologiya (yunoncha morpheme meaning “shakl” va logos meaning “so‘z”) - grammatikaning so‘zlarning ichki tuzilishi, ularning grammatik kategoriyalari va ularning ma’nolariga qaratilgan bo‘limidir [4].

Morfologik bilimlar lingvistik ko‘nikmalarni rivojlantirishda, ayniqsa so‘z boyligini oshirish va o‘qib tushunishni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Lingvistik ko‘nikmaning o‘zi esa – tilni o‘rganish va undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan bilim va malakalar majmuasidir. Bu ko‘nikmalar tilning strukturasi, grammatikasi, leksikasi va fonologiyasini qamrab olib, tilni tushunish va ifodalash qobiliyatini rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, lingvistik ko‘nikmalar o‘quvchilarning o‘qib tushunishi va yozish qobiliyatiga bevosita

ta’sir qiladi. Morfologiyaga oid lingvistik ko‘nikmalar esa tilshunoslikda so‘zlarning tuzilishi, shakllanishi va o‘zgarish qonuniyatlarini o‘rganishga asoslangan ko‘nikmalardir. Bu ko‘nikmalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

So‘z turkumlarini farqlash: so‘zlarni ot, fe’l, sifat, ravish kabi grammatik guruhlarga ajratishni bilish.

So‘z shakllarini tanib olish: so‘zlarning yasovchi va shakl yasovchi affikslari yordamida qanday hosil bo‘lganini tushunish.

So‘zlarning turlanish va tuslanish qoidalarini bilish: o‘rganilgan qoidalarga asoslanib, otlarni turlantirish yoki fe’llarni tuslash.

Shakl va ma’no uyg‘unligini tushunish: so‘z shaklining o‘zgarishi ma’noga qanday ta’sir qilishini anglash (masalan, zamon, nisbat yoki egalik).

So‘z yasash qoidalarini qo‘llash: lug‘at boyligini oshirish uchun o‘zlashtirilgan yasama so‘zlarni yaratish.

Morfemik tahlil: so‘zlarni ildiz, qo‘shimcha, o‘zak kabi qismlarga ajratib tahlil qilish.

Ushbu ko‘nikmalar ona tili ta’limida, ayniqsa, til qoidalarini tushuntirishda va grammatik minimumni belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, **morfologik bilim (ko‘nikma)** – til o‘rganishda so‘zlarning tuzilishi, shakllanishi va grammatik vazifalarini tushunish qobiliyati – lingvistik ko‘nikmalarning ajralmas qismi hisoblanadi. Uning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Grammatik bilimlarni o‘zlashtirish

Grammatik qoidalarni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun morfologik ko‘nikmalar muhim omil sanaladi. Bu ko‘nikmalar yordamida o‘quvchilar so‘zlarning shakllari va grammatik rolini yaxshi tushunib, o‘z bilimlarini mustahkamlaydi. Shuningdek, morfologik ko‘nikma, o‘quvchilarga so‘zlarning tuzilishi va ularning grammatik funksiyalarini tushunishga yordam beradi. Bu, o‘quvchilarning tilni to‘g‘ri va samarali qo‘llash qobiliyatini oshiradi. O‘quvchilar, so‘zlarning morfologik tuzilishini bilish orqali ularni muloqotda to‘g‘ri ishlatishlari mumkin [5.254].

Tilni tushunish va amalda qo‘llash

Morfologik ko‘nikmalar so‘z tuzilmalari va grammatik vazifalarni yaxshiroq anglash imkonini yaratadi. Bu esa tilni samarali ishlatish uchun muhim poydevor bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, morfologik bilimlarning rivojlanishi o‘quvchilarning so‘z boyligi, tushunish va to‘g‘ri talaffuz qilish qobiliyatlarini oshiradi [6.254].

Leksik salohiyatni boyitish

Morfologik tuzilmalarni o‘rganish orqali o‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘zlashtirish va ularni kontekstda to‘g‘ri qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ularning til boyligini kengaytirishga xizmat qiladi. Morfologik bilimlar til o‘rganish jarayonida, ayniqsa, so‘z boyligini oshirish va o‘qib tushunishni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, morfologik bilim – ya’ni so‘z tarkibidagi morfemalarning tuzilishi va ma’nosini anglash qobiliyati – turli tillarda va ta’lim sharoitlarida so‘z boyligini oshirishga yordam beradi.

O‘qib tushunishni rivojlantirishning morfologik bilimlardagi o’rni

Morfologik bilimlarning ahamiyati faqat lug‘at boyligini rivojlantirish bilan cheklanmaydi; u o‘qib tushunishini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Gudvin va hamkorlari murakkab so‘z

shakllarini anglash qobiliyatining o‘qib tushunish jarayonida muhim rol o‘ynashini aniqlaganlar [7.265]. Tige va Shatshneyder tadqiqotlarida esa morfologik ongni o‘qitish natijasida o‘quvchilar lug‘at boyligini oshirishga va shu orqali o‘qish qobiliyatini yaxshilashga erishganliklari ta’kidlangan [8.293].

Aniq va tushunarli muloqot hamda savodxonlik

Morfologik qoidalarni chuqur o‘zlashtirish o‘quvchilarga o‘z fikrlarini aniq, izchil va mantiqan asoslangan tarzda ifodalash imkonini beradi. Bu esa nafaqat ularning og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki kommunikativ qobiliyatlarini ham sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, morfologik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish hamda tilni mukammal o‘zlashtirish jarayonida asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, morfologik ong, ya'ni tilning eng kichik ma'no birliklari – morfemalarni aniqlash va ulardan samarali foydalanish qobiliyati, turli yosh guruhlari hamda turli tillarni o‘zlashtirish jarayonida o‘qish va yozish ko‘nikmalarining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu jarayon morfologiyaning nafaqat lingvistik asoslarini, balki uning pedagogik va kognitiv jihatlarini ham o‘rganish zaruratini ta’kidlaydi. Grammatik minimumni belgilash maktab ta’limida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu o‘quvchilar uchun eng zarur bo‘lgan grammatik qoidalar va tushunchalarni aniqlab beradi, ularning ortiqcha va murakkab qoidalar bilan chalg‘imasdan, asosiy bilimlarni egallashlariga imkon yaratadi. Shu bilan birga, grammatik materiallarni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va qobiliyatlariga mos holda tanlash orqali ularni bosqichma-bosqich o‘zlashtirishga ko‘maklashadi.

Ona tili ta'limida morfologiyani o‘qitish samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodlar eng ko‘p tavsiya etiladi. Bu metodlar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan:

Interfaol metodlar: Ushbu metodlar o‘quvchilarning dars jarayonida faol ishtirokini ta’minlaydi va grammatik qoidalarni amaliy kontekstda o‘rganish imkonini beradi. Klasterlash, insert texnologiyalari, munozara va rolli o‘yinlar kabi usullar morfologik tahlilni qiziqarli va samarali qiladi.

Muammoli ta’lim metodlari: O‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish va mustaqil o‘rganish qobiliyatini shakllantirish uchun muammoli vazifalar, tahlil va sintez yondashuvlari qo‘llaniladi. Masalan, “So‘z qanday qilib bir nechta turkumga oid bo‘lishi mumkin?” kabi savollarni yechish.

Amaliy metodlar: Grammatik qoidalarni real hayotda qo‘llashni rag‘batlantirish uchun morfemik tahlil, mashqlar va mustaqil ishlar tashkil etiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning so‘zlarni tuzilishi va shakllanishini yaxshiroq anglashlariga yordam beradi.

Ko‘rgazmali metodlar: taqdimotlar, diagrammalar, kartochkalar kabi vizual vositalar orqali bilimlarni tushunishni yengillashtiradi va darslarni samaraliroq qiladi.

Induktiv va deduktiv metodlar: Induktiv metod o‘quvchilarga misollar asosida grammatik qoidalarni mustaqil aniqlash imkonini bersa, deduktiv metodda ular avval qoidalarni o‘rganib, so‘ng amaliy mashqlar orqali mustahkamlaydilar.

O‘yin va texnologik metodlar: Interaktiv dasturlar, onlayn platformalar va ta’lim o‘yinlari o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, morfologik qoidalarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, “So‘z turkumini toping” kabi o‘yinlar samarali.

Integrativ metod: Morfologik ko‘nikmalarni boshqa fanlar yoki adabiy matnlar bilan bog‘lab o‘qitish orqali bilimlar yanada boyitiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish: Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olib, dars jarayonini tashkil etish til o‘rganishdagi samaradorlikni oshiradi.

Kommunikativ metod: Grammatik qoidalarni real hayotdagi vaziyatlarda qo‘llashni o‘rgatadi va o‘quvchilarning amaliy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu metod tilni o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Ushbu metodlar morfologiyani o‘qitish jarayonini interaktiv, samarali va o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan holda tashkil etishga yordam beradi.

Morfologiyani o‘qitish bo‘yicha xalqaro tajribalar o‘quvchilarning lingvistik ko‘nikmalarini rivojlantirish va morfologik bilimlarni samarali o‘zlashtirishga qaratilgan. Xitoyda ishlab chiqilgan “Ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan metod” (POA) morfologik bilimlarni amalda qo‘llash va o‘quvchilarni faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi. Bu metod o‘quvchilarning morfologiyani real hayotiy vaziyatlarda o‘rganishiga yordam beradi.

Fanlararo yondashuvlar morfologiyani boshqa fanlar bilan bog‘lash orqali talabalarni tanqidiy fikrlashga undaydi va morfologik bilimlarni kengroq kontekstdagi ahamiyatini ochib beradi. Bundan tashqari, ***madaniy ongni rivojlantirish*** morfologik tuzilmalarni o‘z madaniy kontekstida tushunishga yordam beradi, bu esa o‘quvchilarning tilning madaniy ahamiyatini chuqurroq anglashini ta’minlaydi.

Morfologiya o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, grammatik qoidalarni amaliy qo‘llash va savodxonlik darajasini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu bilimlar tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirib, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta’lim samaradorligini oshirish uchun interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni joriy qilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va o‘qituvchilar malakasini oshirish zarur. Ushbu yondashuvlar nafaqat tilni o‘rganish jarayonini samarali qiladi, balki o‘quvchilarni murakkab lingvistik masalalarni hal qilishga tayyorlaydi. Shu sababli, morfologik ta’limni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B. To‘xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. Toshkent – 2006. 86-bet
2. Atiyazov S. O‘zbek tili ta’limida morfologiya o‘qitish metodikasining ahamiyati // Recently scientific researcher’s theory. Vol. 2. – B. 122-127.
3. Xolmonova Z. , Yusupova T. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Navoiy universiteti nashriyot-matbaa uyi, 2019. – 205-bet.
4. Fozilova R. The detailed examination of each part of speech, including its grammatical categories and syntactical functions // Pedagogs. – 2024. – Vol. 58. Issue-4. –B. 12-bet.

5. Law J. , Wouters J. , & Ghesquière P. Morphological awareness and its role in compensation in adults with dyslexia // Dyslexia. – 2015. – №21(3). – B. 254-272. https://doi. org/10. 1002/dys. 1495
6. Goodwin A. , Huggins A. , Carlo M. , Malabonga V. , Kenyon D. , Louguit M., … & August D. Development and validation of extract the base: an english derivational morphology test for third through fifth grade monolingual students and spanish-speaking english language learners // Language Testing. – 2011. – Vol. 29(2). P. 265-289. https://doi. org/10. 1177/0265532211419827
7. Tighe E. and Schatschneider, C. Exploring the dimensionality of morphological awareness and its relations to vocabulary knowledge in adult basic education students // Reading Research Quarterly. – 2015. –Vol. 50(3). P. 293-311. https://doi. org/10. 1002/rrq. 102

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mahmud Rashidov

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
“Estrada va ommaviy tomoshalar san’ati” kafedrasi professori

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 22th Janvier 2025

ZAMONAVIY O‘ZBEK TEATR SAN’ATINING MA’NAVIY HAYOTIMIZDA TUTGAN O‘RNI

Annotatsiya: Asrlar mobaynida shakllangan, avloddan-avlodga bebaho meros sifatida o‘tib kelayotgan urf-odatlar, marosimlar, bayramlar zamirida ma’naviyatimizning asosiy g‘oyalarini singdirish muhim omildir. Ko‘p sonli teatr shakllari, janrlari, uslublari, til vositalari mavjud. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek teatr san’atining ma’naviy hayotimizda tutgan o‘rnini xususida tahliliy fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Teatr san’ati, uchinchi renessans, tarbiya, salohiyat, madaniyat, tendensiya, tomoshabin, aktyor.

МЕСТО СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА В НАШЕЙ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация: Важным фактором является закрепление основных идей нашей духовности в традициях, обрядах и праздниках, которые формировались веками и передавались из поколения в поколение как бесценное наследие. Существует большое количество театральных форм, жанров, стилей и языковых средств. В статье даются аналитические размышления о месте современного узбекского театра в нашей духовной жизни.

Ключевые слова: театральное искусство, третий ренессанс, образование, потенциал, культура, тенденция, зритель, актер.

THE ROLE OF MODERN UZBEK THEATRE ART IN OUR SPIRITUAL LIFE

Annotation: An important factor is the consolidation of the main ideas of our spirituality in traditions, rituals and holidays that have been formed over centuries and passed down from generation to generation as an invaluable heritage. There are a large number of theatrical forms, genres, styles and linguistic means. The article provides analytical reflections on the place of modern Uzbek theater in our spiritual life.

Key words: theatre arts, third renaissance, education, potential, culture, trend, spectator, actor.

Kirish. O‘zbekiston xalqining benihoya boy va rang-barang madaniyati necha ming yillar davomida yorqin tarixiy voqealar silsilasida, o‘lkamizning betakror tabiati va turli madaniyatlarning

bir-biriga ilhombaxsh ta’siri natijasida shakllanib, ravnaq topib kelmoqda. Buyuk ipak yo‘li chorrahasida joylashgan bugungi O‘zbekiston hududida turli davrlarda o‘ziga xos sivilizatsiyalar vujudga kelgan. Ushbu o‘lka fan va madaniyat markazi sifatida butun dunyoga dong taratgan, bu yerda hayrotomuz go‘zallikka ega shaharlar barpo etilgan, buyuk shoirlar va allomalar yashab ijod qilgan. Buyuk ilmiy kashfiyotlar, adabiyotlar va san’at, xalq og‘zaki ijodining o‘lmas obidalari shu maskanda yaratilgan. Bu noyob milliy, tarixiy-madaniy meros, haqli ravishda butun insoniyat xazinasi bo‘lib, ayni paytda xalqimizning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan ulkan hissasidan dalolat beradi[1].

Istiqlol davrida tarixiy asarlarga munosabat birmuncha o‘zgardi. Yurtimizning mafkuraviy talablaridan kelib chiqib, buyuk ajdodlarimiz haqida ko‘plab spektakllar sahnalashtirildi. Bu borada professor D.Rahmatullayeva quyidagi fikrlarni bildiradi: “Tarixga munosabatning o‘zgarishi natijasida madaniy qadriyatlarga qiziqish ortdi va o‘z-o‘zidan sahnalarda ko‘p ming yillik tarixning ijtimoiy qatlamlarini ko‘rsatishga bo‘lgan ehtiyoj uyg‘ondi. Natijada mamlakat va xalq taqdiri bilan bog‘liq qator tarixiy voqea va hodisalar bugungi kun nuqtai nazaridan mushohada etilmoqda. Shu bilan birga, teatrlar mamlakatimiz tarixida alohida o‘rin tutgan buyuk allomalar hayoti va faoliyatiga bo‘lgan qiziqishlarni qondirish yo‘lida ham faol ishtirok etmoqda” [2].

Teatr san’at turi sifatida barcha san’atlar sintezidir. U adabiyot, aktyorlik, rejissyorlik, musiqa, plastika, rasm, sahna texnikasini o‘z ichiga oladi.

Ekspressivlikning asosiy vositasi aktyor bo‘lib, u harakat orqali sahnada sodir bo‘layotgan voqealarning mohiyatini tomoshabinga yetkazadi. Shu bilan birga, aktyor tirik odam bo‘lishi shart emas – bu qo‘g‘irchoq yoki odam tomonidan boshqariladigan har qanday narsa bo‘lishi mumkin. Teatrning san’at turi sifatida xususiyatlari mavjuddir.

Sintetik tabiat. Teatrda turli xil san’at turlari va ilmiy ishlanmalar birlashtirilgan: adabiyot, tasviriy san’at, musiqa, xoreografiya, vokal va boshqalar.

Ijodiy jarayonning kollektivligi. Bu nafaqat teatr harakatlarining bevosita ishtirokchilariga (aktyorlar, rejissyorlar, dramaturglar va boshqalar), balki tomoshabinlarga ham tegishli. Teatrlarning ayrim turlari:

Drama teatri. Spektakl adabiy asarga asoslangan – drama yoki improvizatsiyani o‘z ichiga olgan ssenariy.

Opera teatri. Opera asarlarini namoyish etish uchun maxsus mo‘ljallangan musiqiy teatr binosi.

Balet teatri. Sahna san’ati turi, mazmuni musiqiy va xoreografik obrazlarda aks ettirilgan spektakl.

Qo‘g‘irchoq teatri. Qo‘g‘irchoq teatri spektakllarida personajlarning tashqi ko‘rinishi va jismoniy harakatlari odatda hajmli, yarim hajmli va tekis qo‘g‘irchoqlar bilan tasvirlangan va yoki ko‘rsatilgan.

Teatrda deyarli barcha san’at turlari birlashadi. Bitta dramatik spektakl bir vaqtning o‘zida adabiyotni (spektakl matni, ssenariy), tasviriy san’atni (to‘plamlar, rekvizitlar, kostyumlar), instrumental va vokal musiqasini (sahnada, sahnada yoki yozuvda ijro etiladigan), xoreografiyani (sahnalashtirilgan va yoki improvizatsion aktyorlik raqslari) va boshqalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy teatr texnik imkoniyatlardan keng foydalanadi (sahna dizayni, uning mashinasi, yorug‘lik va ovoz uskunalaridan foydalanish, turli xil sahna effektlari, masalan,

tutun, tasvir proeksiyasi va boshqalar). Hatto ilmiy yutuqlar teatr o‘z maqsadlari uchun foydalanishni o‘rgandi! Bu haqida kam odam o‘ylaydi, lekin aktyor va rejissyorning ishi psixologlarning bir necha avlodlarining ilmiy ishlanmalariga asoslanadi.

Tibbiyot va fiziologiya aktyor uchun sahna harakati, akrobatika, sahna nutqi va vokal bo‘yicha majburiy mashg‘ulotlar bilan bevosita bog‘liq. Teatr rivojiga tarixchilar va adabiyotshunoslarning tadqiqotlari katta xazina olib keldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy izlanishlar olib borishning qiyosiy-tarixiy tahlil metodidan foydalanildi.

Spektaklni yaratishda juda ko‘p odamlar ishtirok etmoqda. Aktyorlar (ko‘pincha bir nechta aktyorlar), rejissyor, rejissyor yordamchilari, kompozitor, dekoratsiyalar, kostyumlar, rekvizitlar, tikuvchilar, butaforlar, musiqachilar, grimyorlar, kostyumlar bo‘yicha rassomlar... bundan tashqari, spektakl ustida ishchi sahnalar (yoritgichlar, tovushchilar, boshqa sahna effektlari bo‘yicha mutaxassislar) ishlaydi. Teatr ma’muriyati, buxgalterlar, prodyuserlar, reklama bo‘yicha mutaxassislar – bularning barchasi badiiy asar yaratishga katta hissa qo‘shadi. Spektaklning butun taqdiri butun teatr jamoasi ishining uyg‘unligiga bog‘liq: sahnalashtirish to‘g‘risida qaror qabul qilishdan boshlab uch yuz yillik yubiley tomoshasiga qadar. Ko‘p odamlar o‘z harakatlarini muvofiqlashtirish, ijodiy konsensusga erishish va san'at olamida yangi va chiroyli narsalarni yaratish qanchalik qiyinligi haqida gapirishga arziydimi? Biroq, teatrning “kollektivligi” teatr jamoasining ishi bilan cheklanmaydi. Rejissyorlar “teatr tomoshabinsiz mavjud emas” degan iborani takrorlashni juda yaxshi ko‘radilar. Bu haqiqatan ham shunday. Hatto eng zo‘r mashq qilingan spektakl ham tomoshabin ko‘rmaguncha badiiy asar emas. Tomoshabin spektaklning to‘liq hammuallifidir.

Tahlil va natijalar. Rassom ajoyib rasm chizishi mumkin va u ko‘p yillar davomida mukammal bo‘lib qoladi. Yozuvchi ajoyib roman yoki she’r yaratishi mumkin va ko‘p yillar o‘tgach kashf etilgan munosib asar, albatta, o‘z o‘quvchisini topadi va muallifiga shon-sharaf keltiradi. Teatr tomoshasi faqat ijro paytida mavjud. Uni saqlash, tomoshabinlarning keyingi avlodlariga yetkazish mumkin emas. Har bir spektakl “bu yerda va hozir” tamoyili asosida yashaydi, har bir spektakl o‘ziga xosdir. Aktyorlar (va ba’zi tomoshabinlar) aniq bilishadi: bir xil spektaklni o‘ynash bir xil darajada mumkin emas.

Spektakl tirik mavjudotdir, u tushunarsiz o‘zgaradi, yangi sifatga ega bo‘ladi, tafsilotlar va nuanslar bilan to‘lib-toshgan. Uni yaratish jarayoni kiyinish mashqlari bilan tugamaydi – tayyor asar tomoshabinda tekshirilishi kerak va ko‘pincha tomoshabinlarning reaksiyasi yoki uning yo‘qligi spektaklda o‘zgarishlarga olib keladi.

Buyuk tariximizdan bizga ma’lumki, har bir davrda yurtimiz qo‘shni mamlakatlar va davlatlar bilan faol hamkorlik aloqalarini o‘rnatib kelishgan. Bu orqali ko‘plab sohalar rivojlangan, do‘stlik munosabatlari o‘rnatilib tinchlik-totuvlikka erishilgan. Milliy davlatchiligimiz asoslari haqidagi mulohazalarni siz buyuk yozuvchi Abduqahhor Ibrohimovning “Bizkim, o‘zbeklar” asaridan o‘qib bilishingiz mumkin. Bu asarda vatanparvarlik, madaniyatimizning mustahkam, baquvvat ildizlari haqidagi o‘y-mulohazalar keltirilgan. Jumladan, Markaziy Osiyo hududida joylashgan O‘zbekiston Respublikasidagi tinchlik va barqarorligi butun mintaqada mo‘tadil siyosiy iqlim, tinchlik va barqarorlik bardavom bo‘lishiga sabab bo‘luvchi omillardan biri bo‘lib kelgan va ayni kunlarda ham shunday. Bu mulohazani shuning uchun ham aytmoqdamizki, milliy davlatchiligimiz tarixini

shunday chuqur, keng ko‘lamda va har tomonlama o‘rganaylikki va targ‘ib qilaylikki, do‘stu nodo‘stlarimiz bizkim, o‘zbeklar haqiqatan ham qadim xalqlardan biri ekanimizni, davlatchiligimiz ham boy tarix, tajriba va an’analarga ega ekanini, bu davlatchilik nafaqat o‘zbek xalqimizning taqdirida, balki bir qator Sharq xalqlari qismatida ham ijobiy o‘rin tutganini rad etib bo‘lmaydigan dalillar qarshisida lol qolib, e’tirof etsinlar, noilmiy qarashlaridan, yuqoridan boqishlaridan voz kechsinlar. Lekin ularning tan olishlari birinchi masala emas, uzluksiz ravnaq eta borishlik millatni o‘z-o‘zidan e’tirof ettirib qo‘yajak. Asosiysi shuki, unitalayotgan tariximizni o‘zimiz chuqur bilib olaylik. Ana shunda bugunimizning qadriga ko‘proq yetamiz, kelajakka ishonchimiz yanada oshadi, qaddimiz yanada tik bo‘ladi[3].

Inson ruhiyati cheksizlikni, cheksizlikdagi sokinlik va betakrorlikni istaydi hamisha. Bunga erishish maqsadida esa ilm olamiga murojaat qiladi. Men bolaligimdan adabiyotga, musiqaga, kitob o‘qishga umumiy olganda ijodiy faoliyatga qiziqardim. Shu boisdir balki kasbiy hayotim ham madaniyat, san’atga bog‘langandir. Atrofimizdagi olam, butun dunyo-yu borliq mo‘jiza aslida. Mo‘jizaviy dunyoda qilgan orzularimizning ro‘yobini ko‘rish esa kishini yanada olg‘a borishga undaydi.

Xulosa va takliflar. Ilm olish butun umr davom etadigan faoliyat bo‘lib cheksiz ummon kabidir. Uning asl afzalligini anglash uchun u bilan ko‘proq va puxta shug‘ullanmoq kerak. Ilmning afzalligi shularda ko‘rinadi-ki, u ko‘paygani sayin o‘zingiz va atrofingizdagi olamni yaxshiroq taniy boshlaysiz. Ilmning afzalligini sizni hech narsangiz qolmaganida ham tark etmasligi, ishlatilgani sayin ko‘payib borishi va albatta oldingizga qo‘ygan orzularingizga ertaroq yetishishingizga ko‘maklashishidan bilsangiz bo‘ladi. Alisher Navoiy bobomiz “Ulug‘lik xushboyliklarini taratuvchi muhabbat shabadalari” nomli asarlarida ilmning ahamiyati haqida quyidagi jumlalar keltiriladi: Ilm – biz ko‘p ishlatadigan atama. Ammo chuqur va nozik mazmunga ega ekanini Abu Tohir al-Abhariy bayonida yozadi: “Andin so‘rdilarki: Haqiqat nedur? Dedikim: Barchasi ilmdur. Dedilarki: Ilm nedur? Dedikim: Barchasi haqiqatdur”. Ya’ni har qanday haqiqat – ilm bilan isbotlanishi va har qanday ilm – haqiqatga tayanishidir.

Yangi O‘zbekistonda olimlarimizning ilm bilan shug‘ullanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilgan. Davlatimiz rahbari tomonidan ham bunga katta e’tibor qaratilib, yuksak taraqqiyotga ilm orqali erishish ko‘zda tutilyapti. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Yurtimizda Uchinchi renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm kerak”-deb ta’kidlaganlari bejiz emas.

Inson hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, tevarak atrofda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar ba’zan uning turg‘un holatdagi qarashlarini o‘zgartirishga turtki bo‘ladi. Atrofimizdagi olam, butun dunyo-yu borliq mo‘jiza aslida. Mo‘jizaviy dunyoda qilgan orzularimizning ro‘yobini ko‘rish esa kishini yanada olg‘a borishga undaydi.

Zamon tezlashib, tobora globallashib, xalqlar va davlatlararo integratsiya jarayonlari jadallashib borayotgan bugungi kunda millatlararo totuvlik va bag‘rikenglikni, konfessiyalararo birdamlikni, jahon hamjamiyati bilan madaniy aloqalar ta’minlash nafaqat O‘zbekiston, balki dunyoning ko‘plab mamlakatlari uchun dolzarb masala hisoblanadi. Dunyoda qancha millat, xalq bo‘lsa, har biri o‘ziga xos fe’l-atvor, urf-odatlarga ega. Insonparvarlik, bag‘rikenglik qatorida

millatlararo totuvlikka intilish azaldan xalqimizning yuksak fazilati hisoblangan. Madaniy-ma'rifiy tadbirlar asosida xalqlarning birlashuvi yanada jadallashgan.

O'zbekiston davlatining milliy siyosati ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar va barqarorlikni ta'minlash, mustaqillik va suverenitetni mustahkamlash, xalqlar o'rtasida ishonch, hamkorlik, ma'naviy birligini saqlash, turfa shaklli, shu bilan birga, yaxlit madaniy makonni yuzaga keltirishda ta'sirchan, samarali mexanizmga aylanayotganidan dalolat beradi. Binobarin, bunday makonda har qanday etnik jamoa vakillari teng ijtimoiy-huquqiy maqomga ega bo'lishi ularning milliy an'ana va tarixiy qadriyatlarga tayangan holda barqaror rivojlanishi, ma'naviy o'zligini saqlab qolishiga imkoniyat yaratadi[4].Insoniyatning har bir tarixiy bosqichda yashagan avlodlari tomonidan yaratilgan va keyingi avlodga yetib kelgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar majmui meros hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2019. – 276 b.
2. Rahmatullayeva D. Tarix va teatr. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 264 b.
3. Ibrohimov A. Bizkim, o'zbeklar: Milliy davlatchiligimiz asoslari haqida mulohazalar. – Toshkent: Sharq, 2001. – 267 b.
4. Musayev O. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar rivoji: monografiya/–Toshkent: Istiqlol nuri, 2016. 2

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kamildjan Mirzayev

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti

“Milliy qo‘shiqchilik” kafedrasi professori

Taqrizchi- t.f.f.d., M.Muxamedjanova

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 24th Janvier 2025

MUSIQA SAN’ATINING JAMIYATIMIZ IJTIMOIY-MADANIY HAYOTIDAGI O‘RNI

Annotatsiya: Bugungi zamonda barcha ezgu niyatli insonlarni birlashtirish, yoshlarni yuksak gumanistik ideallar ruhida tarbiyalashda musiqa san’atining o‘rni va ahamiyatini hech narsa bilan o‘lchab, baholab bo‘lmaydi. Shu sababdan maqolada musiqa san’atining jamiyatimiz ijtimoiy-madaniy hayotidagi o‘rni to‘g‘risida tahliliy fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, san’at, musiqa, ohang, ijtimoiy, sog‘lom muhit, hayot, jamiyat.

МЕСТО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Аннотация: В современном мире роль и значение музыки в объединении всех людей доброй воли и воспитании молодежи в духе высоких гуманистических идеалов невозможно измерить и оценить ничем. По этой причине в статье дается аналитический взгляд на роль музыки в социально-культурной жизни нашего общества.

Ключевые слова: Культура, искусство, музыка, мелодия, социальный, здоровая окружающая среда, жизнь, общество.

THE ROLE OF MUSIC ART IN THE SOCIO-CULTURAL LIFE OF SOCIETY

Annotation: In the modern world, the role and significance of music in uniting all people of good will and educating youth in the spirit of high humanistic ideals cannot be measured or assessed by anything. For this reason, the article provides an analytical view of the role of music in the socio-cultural life of our society.

Key words: Culture, art, music, melody, social, healthy environment, life, society.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Kirish

San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning
hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy
qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi.
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev

O'zbekiston xalqining benihoya boy va rang-barang madaniyati necha ming yillar davomida yorqin tarixiy voqealar silsilasida, o'lkamizning betakror tabiati va turli madaniyatlarning bir-biriga ilhombaxsh ta'siri natijasida shakllanib, ravnaq topib kelmoqda. Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashgan bugungi O'zbekiston hududida turli davrlarda o'ziga xos sivilizatsiyalar vujudga kelgan. Ushbu o'lka fan va madaniyat markazi sifatida butun dunyoga dong taratgan, bu yerda hayrotomuz go'zallikka ega shaharlar barpo etilgan, buyuk shoirlar va allomalar yashab ijod qilgan. Buyuk ilmiy kashfiyotlar, adabiyotlar va san'at, xalq og'zaki ijodining o'lmas obidalari shu maskanda yaratilgan. Bu noyob milliy, tarixiy-madaniy meros, haqli ravishda butun insoniyat xazinasi bo'lib, ayni paytda xalqimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan ulkan hissasidan dalolat beradi[1]. Ushbu fikrlar muhtaram Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgandan keyin katta amaliy o'zgarishlar bo'ldi. Xalqaro hamjamiyat bilan yanada mustahkam aloqalar o'rnatish uchun qator ishlar amalga oshirildi.

So'nggi vaqtlarda mamlakatimizda milliy madaniyatni, musiqa san'atini yanada rivojlantirish, yangi O'zbekistonning yangi tarixini yaratish, moddiy va nomoddiy madaniy meros durdonalarini saqlash va targ'ib etish, xalq og'zaki ijodiyoti va havaskorlik san'atini yanada ommalashtirish, yurtimizning jahon madaniy makoniga faol integratsiyalashuvini ta'minlash, madaniyat va san'at sohasini takomillashtirishga qaratilgan ishlar bo'lmoqda. 2020-yilning 26-may kuni "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekison Respublikasi Prezidenti farmoni e'lon qilindi. Ushbu farmonda milliy musiqa san'atimiz va yurtimizdagi madaniy integratsiyani faollishtirgan omillar keltirib o'tildi. Jumladan:

Muhtaram Prezidentimiz tomonidan imzolangan "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonda so'nggi vaqtlarda yurtimizda milliy madaniyatimizni tizimli rivojlantirish, Uchinchi renessans davrida yangi O'zbekistonning yangi tarixini yaratish, mustahkam poydevor barpo etish, moddiy va nomoddiy madaniy merosimizni asrab-avaylash va targ'ib etish, xalq og'zaki ijodiyoti va havaskorlik san'atini yanada rivojlantirish, yurtimizning jahon madaniy makoniga faol integratsiyalashuvini ta'minlash, madaniyat va san'at sohasini innovatsion usullarda takomillashtirishga qaratilgan rejali chora-tadbirlar amalga oshirilganligi ta'kidlab o'tilgan.[2] Jumladan, mamlakatimizda muntazam ravishda o'tkaziladigan Xalqaro maqom san'ati anjumani, Xalqaro baxshichilik san'ati festivali, "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali, "Buyuk ipak yo'li" xalqaro folklor san'ati festivali hamda "Raqs sehri" xalqaro festivali tashkil etilyotganligi, o'zbek mumtoz va folklor san'atining noyob namunalari va an'analarini hamda madaniy muloqotni yanada rivojlantirish bo'yicha samarali tizim yo'lga qo'yilganligi yuqorida bildirilgan fikrlarni tasdiqlaydi.

Xalqimizning umummilliy boyligi hisoblanadigan madaniy merosimizni va musiqamizni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va undan foydalanish borasida mamlakatimizda qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari YUNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro‘yxatiga, “Boysun madaniy muhiti”, “Shashmaqom musiqasi”, “Navro‘z”, “Katta ashula”, “Askiya”, “Palov madaniyati va an’analari” nomzodlari Insoniyat nomoddiy madaniy merosi reprezentativ ro‘yxatiga, Usmon Qur’oni, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar to‘plami, Xiva xonligi devonxonasi hujjatlari Jahon xotirasi ro‘yxatiga kiritilgani yurtimiz madaniy merosining dunyo miqyosida e’tirof etilganiga yorqin misol bo‘la oladi. Jahon hamjamiyati bilan hamkorlikda O‘zbekiston madaniy merosini o‘rganish va targ‘ib qilish borasida qator amaliy loyihalar, tadbirlar, konferensiyalar va festivallar muntazam ravishda o‘tkazilib kelinmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma’lumot o‘rnida, 2019-yilning 22-27-avgust kunlari Toshkent, Samarqand hamda Buxoro shaharlarida O‘zbekiston madaniy merosini o‘rganish, saqlash va ommalashtirish Butunjahon jamiyatining “O‘zbekiston-buyuk yo‘llar va sivilizatsiyalar: imperiyalar, dinlar, madaniyatlar chorrahasi” nomli III xalqaro anjumani bo‘lib o‘tdi. Ushbu anjumanda ishtirok etish maqsadida xorijdan ko‘plab ekspertlar, olimlar, jurnalistlar taklif etildi.

Musiqa san’atini rivojlantirishda rahbarlarning o‘rni va ularning faoliyati ham muhim hisoblanadi. Rahbar tomonidan jamoaga o‘rgatishni oldindan rejalashtirib qo‘yilgan asarni puxta va mukammal o‘zlashtirilib olish, so‘ng uni ishtirokchilarga qay usulda o‘rgatish rejasini tuzadi. Mazkur rejada ashula va raqs ansamblida mavjud bo‘lgan xonandalar, sozandalar va raqqosalar uchun bu asarning qaysi bir jihatlari murakkabligi, asarning badiiy talqini va uni o‘rgatib bo‘lishning taxminiy bo‘lsada muddati, o‘rganish jarayonida nimalarga alohida e’tibor berish lozimligi, yo‘l qo‘yilayotgan kamchiliklarni qanday bartaraf etish yo‘l-yo‘riqlari kabilarni belgilab olib, xormeyster, musiqa rahbari va baletmeysterlarga topshiriq beradi. Murakkab va qiyinchiliklar tug‘diradigan holatlarini yengilroq yengib o‘tish maqsadida ba’zi guruhlar bilan jamoa rahbarining o‘zi ham ishlab ko‘rsatishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. Professor J.Shukurovning ta’kidlashicha: “Ashula va raqs ansambllarida asarni asosan tinglab turib, ya’ni notasiz tarzda o‘rganib olish odatiy tusga aylanib ulgurgan. Shuning uchun ham xonandalar guruhi rahbari xormeyster, sozandalar guruhining musiqa rahbari kabi mas’ullarning o‘zlari asarning ijro talqinini jamoa rahbarining talabiga muvofiq mukammal o‘zlashtirgan bo‘lgan bo‘lishlari shart. Aks holda bular bilan jamoa rahbari talqinlari orasida tafovutlar paydo bo‘ladi va ishtirokchilarning ijrolarida qo‘nimsizliklar paydo bo‘lib qolishi mumkin”. Bundan shunday xulosa qilishi mumkinki, jamoa rahbarlarining o‘zaro ijodiy tomonlama kelishmovchiliklari, jamoaning ijodiy hamfikrligi va ijro hamohangligiga albatta salbiy putur yetkazadi[3].

O‘rganilayotgan davrda o‘zbek musiqa ijrochiligi, san’at turlari nazariy-uslubiy va amaliy jihatlarida ma’lum siljishlar yuz berdi. Shu o‘rinda o‘zbek milliy san’atining yozma ravishda to‘planishiga e’tibor berilishi, ularni qayta ishlash bilan bog‘liq masalalarni hal etishga kirishilganligini ijobiy hol sifatida baholash mumkin. O‘zbek xalq musiqa ijodiyotini o‘rganish va ularni yozib olish maqsadida 1919-yil dekabrda Maorif xalq komissarligining Musiqaviy-etnografik bo‘limi tuzildi. Bu bo‘lim shu yili Toshkentda ochilgan Xalq konservatoriyasi qoshida ish boshladi.

Mazkur komissiya faoliyatida G‘.Zafariy, V.Uspenskiy, N.Mironov, E.Melngaylislar turli mavzudagi qo‘shiqlarni notaga olib, taig‘ib qila boshladilar. 1923-yil V.Uspenskiy Buxoroga borib, yirik maqom ustalari Ota Jalol Nosirov va Ota qiyos Abdug‘anilar ijrosida Shashmaqomni notaga tushirdi va 1924-yil nashr qilindi. V.Uspenskiy tadqiqot ishlari bilan ham shug‘ullanadi. U 1927-yil “O‘zbek klassik musiqasi” nomli maqolasini nashr qildi.

Shu yili A.Fitrat ham o‘zining “O‘zbek klassik musiqasi” nomli kitobini yozdi. Fitrat bu kitobda ”Shashmaqom” qismlari, ijrochi-musiqachilar, musiqa cholgu asboblari haqida ma’lumot beradi.

Xulosa va takliflar. Musiqashunos tadqiqotchilar N.Yuldasheva, M.Raxmatovalar o‘zlarining izlanishlarida quyidagi fikrlarni aytib o‘tadilar [4]: “O‘zbek milliy san’atshunosi G‘ulom Zafariy milliy musiqa taraqqiyoti uchun o‘zining salmoqli hissasini qo‘shdi. U XIX asr ikkinchi yarmi - XX asr boshlarida Turkistonda yashab ijod qilgan mashhur xonanda va sozandalarning faoliyatlari haqida ma’lumot to‘pladi. Uning qalamiga mansub “Musiqa muammosi”, “O‘zbek musiqasi to‘g‘risida”, “Sharq kuylari va cholgulari” kabi maqolalari tarixdan bizga malum. Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, XIX asr va XX asrda yurtimizda musiqa ilmini va ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ko‘plab olimlar va muallimlar o‘z hissalarini qo‘shdilar.

Musiqa san’ati jamiyatimizning ijtimoiy-madaniy hayotida muhim va ajralmas o‘rin tutadi. U insonlarning hissiy va estetik dunyosini boyitib, ruhiy holatini yaxshilashda, ijodiy fikrlash va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Musiqa nafaqat individual tarbiya vositasi sifatida, balki jamiyatdagi birlashuv, do‘stlik va hamjihatlikni mustahkamlashda ham faol ishtirok etadi. Shuningdek, musiqa san’ati xalqning madaniy merosini saqlash va uni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Musiqa jamiyatimizning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini ta’minlashda, uning estetik va axloqiy rivojlanishida katta rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. – Toshkent.: O‘zbekiston NMIU, 2019. 399 b.
2. Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni //Xalq so‘zi. -2020. -28 may.
3. Shukurov J.T. Badiiy jamoalar bilan ishlash uslubiyoti. – Toshkent.: 2020. 223 b.
4. Yuldasheva N., Raxmatova N. O‘zbek musiqa adabiyoti:– T.: Iqtisod-Moliya, 2016. – 144 b.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mahmud Rashidov,
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
“Estrada va ommaviy tomoshalar san’ati” kafedrasi professori

Taqrizchi- t.f.f.d., M.Muxamedjanova

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 22th Janvier2025

JADID MA’RIFATPARVARLARINING TEATR SAN’ATI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI

Annotatsiya: Jadid ma’rifatparvarlari xalqimizning kelajagi uchun katta ishlarni amalga oshirishdi. Inson qadri va ta’lim-tarbiyani rivojlantirish ularning asosiy g‘oyalaridan biri edi. Ular bu ishlarni teatr san’ati orqali amaliyotga joriy etishni ko‘zladilar Ushbu maqolada jadid ma’rifatparvarlarining teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi haqida tahliliy fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik harakati, “Shuhrat gazetasi”, Abdulla Avloniy, matbuot, o‘zbek teatri, taraqqiyot, modernizatsiya, spektakl, ijtimoiylashuv, jadid.

ВКЛАД ДЖАДИДСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИИ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация: Новые просветители совершили великие дела ради будущего нашего народа. Одной из их главных идей было поощрение человеческого достоинства и образования. Они стремились воплотить эти идеи в жизнь посредством театрального искусства. В этой статье представлен аналитический взгляд на вклад джадидского просвещения в развитие театра.

Ключевые слова: Джадидское движение, «газета Шухрат», Абдулла Авлони, пресса, узбекский театр, развитие, модернизация, перформанс, социализация, джадид.

THE CONTRIBUTION OF JADID EDUCATORS TO THE DEVELOPMENT OF THEATRE ART

Annotation: The new enlighteners did great things for the future of our nation. One of their main ideas was to promote human dignity and education. They sought to implement these ideas through theatrical art. This article presents an analytical look at the contribution of the Jadid Enlightenment to the development of theater.

Key words: Jadid movement, “Shukhrat newspaper”, Abdullah Avloni, press, Uzbek theatre, development, modernization, performance, socialization, jadid.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Inson va jamiyat hayotida, xalqning ma'naviy dunyosini, ongu tafakkurini yuksaltirishda teatr san'atining o'rni va ahamiyati beqiyosdir.
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev

Kirish. Teatr hech qachon o'zining ijtimoiy xususiyatlaridan alohida bo'lolmaydi u har doim jamiyat hayoti bilan, o'zi mansub va mavjud bo'lgan jamiyatning bir bo'lagi sifatida faoliyat yuritadi. Bu ham mafkuraviy tomondan, ham madaniy tomondan jamiyatning bir bo'lagi sifatida, jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarning ishtirokchisi hamda ifodachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Mustaqillik teatr san'atida uzoq yillik tarixga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy jarayonlarning yangi davrini boshlab berdi. Yangi siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar teatr san'atining ham yangicha tamoyillar asosida rivojlanishini talab qilishi tabiiy. Xususan, mafkuraviy yangilanishlar davrida zamon va tarixga ob'yektiv munosabat bildirish talabi qo'yildi. Taraqqiyotning bozor iqtisodiyoti yo'liga o'tgan jamiyatning teatrga munosabati va zamonaviy jarayonlarning badiiy ijodga ta'siri oldingidan o'zgacha ko'rinish oldi. Bu esa, mustaqillik davri ijtimoiy-madaniy jarayonlarida teatr san'atining tutgan o'rnini, dastavval, uning tarixiy-nazariy xususiyatlari asosida ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Jadidchilik harakatining asoschisi Ismoil G'aspirali o'zbek jadidchilari harakatiga ta'sir qildi va o'rnak ko'rsatdi. G'aspirali doimiy ravishda o'zbek jadidchilik harakatining ilg'or namoyandalari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Tavallo, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Hamza va boshqalar bilan uchrashib, o'zbek, tatar, tojik bolalari uchun yangi uslubli maktablarni tashkil qilishda, matbuotchilikni rivojlantirishda va o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarini amaliyotga chiqishida ko'maklashar edilar[1]. Ular eski turmushni, urf-odatlarni, maktablarda ta'lim-tarbiya usulini isloh qilish, iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy yuksaklikka olib chiqishga qaratilgan dasturning asosiy yo'nalishini ishlab chiqdilar.

A.Avloniy, Munavvar qori, M.Behbudiy, Cho'lpon va boshqa bir qator ziyolilarimiz XIX asr oxiri – XX asr boshlarida teatrchilik harakatini amalga oshirishga kirishdi. Natijada 1914-yili Samarqand va Toshkentda birinchi dramaturgiya namunasi hisoblangan Behbudiyning "Padarkush" asari asosida ilk spektakllar sahna yuzini ko'rdi. Keyingi yillarda yevropa tipidagi zamonaviy teatr shakl va usullarini o'rganish, ijodiy o'zlashtirish, ularni milliy tomosha san'ati tajribalari asosida qo'llash, realistik teatr unsurlarini spektakl talqinida mujassam etishga intilish kuzatildi. 1914-1924-yillar teatr san'ati uchun tom ma'noda ijodiy izlanishlar hamda professional shakllanish davriga aylandi.

Birinchi o'zbek milliy teatr truppasi 1913-yili "Turon" nomi bilan Toshkent shahrida tashkil topgan. Dastlab kichik tarjima sahna asarlari qo'yib, ma'rifiy tadbirlar uyushtirib rasmiy faoliyatini 1914-yil 27-fevralda Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" fojiasi asosida sahnalashtirilgan spektakli bilan boshlaydi. Teatrning tashkilotchilari Toshkent shahrining o'lka miqyosidagi baobro' jadid ziyolilari bo'lib, Turkiston uchun yangilik bo'lgan teatr ishlarini san'atning bu turi rivojlangan mamlakatlar tajribasini puxta o'rganib amalga oshirishga qaror qiladilar. Ular ishni teatrning tarkibiy tuzilishi, ijrochi kuchlar – aktyor va rejissorlarning vazifalari, ijodiy, tashkiliy, moliyaviy ishlarni

boshqarish, teatr jamoasi haq-huquqlarini o‘zida ifodalovchi hujjat – teatr Nizomini yaratishdan boshlaydilar.

Jadidchilik harakatining yirik namoyondalaridan biri, buyuk shoir, yozuvchi, dramaturg, pedagog, jurnalist va xalq arbobi, o‘zbek madaniyati va adabiyotining asoschilaridan biri Abdulla Avloniydir. U o‘zbek pedagogikasi, dramaturgiyasi, milliy teatri, jurnalistikasi, bolalar adabiyotini yangi darajaga olib chiqqan. Abdulla Avloniy she’rlari 15 yoshidan boshlab matbuotda ko‘rina boshladi. Jadidchilik harakati rahbarlaridan biri bo‘lgan Avloniy 1904-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida jadid maktabini, 1909-yilda “Jamiyati xayriya” uyushmasini tashkil etadi. 1905-1917-yillarda matbuotdagi qizg‘in faoliyati, ko‘plab publitsistik maqolalari bilan “bir yoqdan milliy islohot uchun mafkura hozirlag‘on, ikkinchi yoqdan el orasiga o‘zgarish tuxmini sochg‘on” ham (Abdulla Avloniy bo‘ldi. Avloniy o‘zi nashr etgan “Shuhrat” (1907) nomli gazetasi faoliyatini shunday baholagan edi.

U Turkistonda birinchilardan bo‘lib maktabga geografiya, kimyo, xandasa, fizika fanlari kiritilishiga ta’sir ko‘rsatdi, ta’limni real turmush bilan bog‘lashga intildi, bir dars bilan boshqasi o‘rtasida muayyan tanaffusni, bir sinfdan ikkinchisiga o‘tishdagi imtihonni joriy etdi, ta’lim tizimining dunyoviy yo‘nalishini kuchaytirshiga alohida e’tibor berdi. Uning “Birinchi muallim” (“Muallimi avval”, 1909), “Ikkinchi muallim” (“Muallimi soniy”, 1912) nomli darsliklari, “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913), “Gulistoni maktab” (1917), “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” (1909-1916, 6 qism) kabi qo‘llanmalari maktablarda o‘qitilgan. Avloniy “Turon” (1917) gazetasiga “Yashasin xalq jumhuriyati” degan shiorni tanladi, “Turon” nomli teatr to‘garagini tashkil etib, iqtidorli yoshlarni to‘pladi, ayrim rollarni ijro etishda o‘zi ham qatnashdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yozishda olimlarimizning ilmiy maqolalaridan foydalanildi. Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy izlanishlar olib borishning qiyosiy-tarixiy tahlil metodidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Abdulla Avloniyning “Shuhrat” gazetasi — milliy, adabiy, ilmiy, siyosiy gazeta hisoblanadi. Ushbu gazeta 1907-yil 1-dekabrdan haftada 2 marta chiqa boshlagan. Sahifalarida xurofotga qarshi maqolalar chop etilgan. Zamona talabiga javob beradigan kadrlar tayyorlash kerakligini targ‘ib qilgan. Gazetada rasmiy muharrir Abdulla Avloniy deb yozilsa-da, ammo amalda unga Munavvarqori Abdurashidxonov rahbarlik qilgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Tursunxo‘ja Homidxo‘ja o‘g‘li va Shoir Miskin Toshkandiylar gazetaning asosiy mualliflari sanalgan. 1907-yilda o‘z hovlisida “Shuhrat” gazetasini chiqara boshladi[2]. Gazetaning yo‘li ayon bo‘lishi bilan do‘stidan dushmani ko‘payadi. Natijada, 10-soni chiqib bekildi. Redaksiya asbob-ashyolari, qog‘ozlar va materiallar hammasi musodara qilindi. Lekin Avloniy bo‘sh kelmadi. A.Bektemirov nomiga ruxsat olib “Osiyoni” chiqara boshladi. Bu gazetalar o‘zbek milliy matbuotining dastlabki namunalari bo‘lishi bilan ham muhim edi.

O‘qishdan so‘ng pedagogika bilan shug‘ullanadi, yangi o‘quv tizimiga asos soladi va Sharq hamda G‘arb tillarini o‘qitish taklifini beradi. Avloniy birinchi bo‘lib jo‘g‘rofiya, kimyo, astronomiya va fizika fanlarini Turkiston maktabida o‘qitish taklifini beradi, u darslar orasida tanaffuslarni, o‘quvchilar bir sinfdan ikkinchisiga o‘tishi orasida imtihon topshirish tizimini yo‘lga qo‘yadi[3]. Shunday qilib, Turkistondagi ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘taradi. 1895-yildan e’tiboran, Avloniy “Qobil”, “Shuhrat”, “Hijron”, “Avloniy”, “Surayyo”, “Abulfayz”, “Indamas” kabi

tahalluslar ostida ijod qilarkan, feletonlar va dramatik asarlar yozadi. U o‘z xalqini ta’lim olib, ma’rifatli bo‘lishga chorlagan. 1909-yil u jadidchilik uslubidagi maktabni ochadi. Behbudiy bilan birgalikda u “Turon” ruppasiga asos solishadi va “Padarkush” pyesasini sahnalashtirishadi. 1917-yil revolyutsiyadan so‘ng “Yashasin xalk jumhuriyati” shiori bilan “Turon” gazetasini nashrdan chiqara boshlaydi.

1913-yilda Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari bosilib chiqdi. 1917-yilda ikkinchi martta nashr qilinadi. Kitob maktablarning yuqori sinf o‘quvchilariga darslik sifatida yozilgan. Lekin asrimiz boshlaridagi o‘zbek jadid ma’rifatchiligining noyob hodisalaridan bo‘lgan bu asarning ahamiyati faqat maktab doirasi bilan cheklanmadi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi[4].

XX asrning 20-yillari juda murakkab davr bo‘lib, unga nisbatan yengil, bir yoqlama qarab bo‘lmaydi. O‘sha davr siyosiy-ijtimoiy holatini anglagan holda imkon qadar xolis munosabat bildirish lozim. Tadrijiy ravishda millat istiqloli sari intilayotgan jadidlarning harakatlarini 1917-yildan bolsheviklarning hokimiyat tepasiga kelish jarayonlari uzib qo‘ydi. Bu davr O‘zbek teatri, xususan, dramaturgiyasi g‘oyaviy (jadidlar hamda sovetlar o‘rtasidagi) kurash maydoniga aylandi va qaysidir ma’noda o‘zida haqiqiy demokratik tamoyillarni namoyon qildi.

Sho‘rolar davrida o‘zbek teatr san’ati targ‘ibotchilik rolini, kishilarni hukmron mafkura nuqtai nazaridan tarbiyalash funksiyasini bajardi. Ehtimol shu bois mumtoz merosga murojaat etishda asarlarning zohiriy tomonlari ko‘proq e’tiborda bo‘lib, botiniy jihatlarga diqqat qaratilmagandir. Aslini olganda teatr insonnni shaxs sifatida shakllanishiga yordam beruvchi, kishining botiniy xis-tuyg‘ularini uyg‘otish, fikrlash va mushohada qilishi uchun imkoniyat, shart-sharoit yaratib berishga qodir bo‘lgan qudratli kuch bo‘lmog‘i lozim[5]. Bu borada xalq ijodiyoti va mumtoz adabiyot munosabatlarini chuqur o‘zlashtirishi muhim o‘rin tutadiki, ana shunda hayotning butun silsilasi, dramatik, poetik ko‘rinishi, oq-qora va turfa ranglardagi ifodasini idrok qilish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Oktabr to‘ntarishidan keyin sobiq Rossiya imperiyasining barcha o‘lkalarida birin-ketin sho‘ro hukumati va uning tartiblari o‘rnatila boshlandi. Sho‘ro hukumati xalqni ikki sinfga bo‘lib yuborgandi. Biri ishchi va kambag‘al dehqonlar sinfi ikkinchisi esa mulkdorlar sinfi. Ana shu mulkdorlar sinfining mol-mulkini musodara qilib, davlat ixtiyoriga o‘tkazish, egalarini esa sinf sifatida tugatish, xususiy mulkka egalikni yo‘q qilish sovet davlatining birlamchi vazifalaridan edi.

Bu vazifalar hamma sohada bo‘lganidek, san’at va madaniyat sohasida ham birin-ketin amalga oshirildi. Xususiy hisoblangan jamoat va tomosha binolari, kutubxonalar, ular bilan bog‘liq mulk va jamoalar – teatr to‘dalari, musiqa, sozanda va xonanda uyushmalari, sirk va dorbozlik bilan shug‘ullanuvchi guruhlar hisobga olinib davlat ixtiyoridagi idoralarga bo‘ysundirilib, davlat ko‘rsatmalariga binoan ish yuritadigan qilib qo‘yildi. Sho‘rolar tuzumining o‘rnatilishi qonuniy tarixiy jarayon, kommunistlar partiyasi esa xalqlar xaloskori sifatida baholanib, kechagi va bugungi kunni qarama-qarshi sinflar kurashi nuqtai nazaridan baholash va tahlil qilish davlat mafkurasi maqomini oldi. Qarama-qarshi sinflar kurashini ijtimoiy fan, adabiyot va san’at tomonidan aks ettirishda rus ishchilari sinfini mazlum ommaning, xususan, rus bo‘lmagan xalqlarning peshqadam og‘asi sifatida, kommunistlar partiyasi va sovet davlati rahbarlarini dohiy, sifatida targ‘ib va ta’rif etish adabiyot va san’atning bosh vazifasi etib belgilandi[6].

Xulosa va takliflar. Boshqa sohalarda bo‘lgani kabi, maorif va madaniyat, san’at sohalarida ham barcha ko‘rinishdagi ijodiy jamoalar va ularning ko‘chmas mulklari birin-ketin hisobga olingach, davlat tasarrufiga o‘tkazildi. Chunonchi, “Sovetskiy Turkestan” gazetasining 1918-yil 16-avgust sonida bosilgan maqolada ochiq-oydin shunday deyilgan edi: “Teatr daromad keltiruvchi tashkilot sifatidagina emas, avvalo, zamonning siyosiy-badiiy maqsadlarini to‘g‘ri anglab, yuz berayotgan hodisalarga mos ravishda javob topa bilishi, ommaning san’atga bo‘lgan tashna qalbini qondira olishi bilan davlat muassasasi bo‘lishi kerak” [7].

Jadidchilik harakati hamda o‘zbek jadid dramaturgiyasi haqida san’atshunos olim Sh.Rizayev ham o‘zining tadqiqotlarida muhim ma’lumotlarni keltirib o‘tadi. Olimning fikricha, o‘zbek jadid dramaturgiyasi va teatrining shakllanishi, avvalo, ijtimoiy hayot taqozosi va ehtiyoji tufayli sodir bo‘lgan[8]. 1911-yilda Maxmudxo‘ja Behbudiy “Padarkush yoxud O‘qumagan bolaning holi” nomli 3 parda 4 manzarali milliy, birinchi fojia”sini yozadi. Ushbu asar 1913-yili Samarqandda alohida kitob holida chop etiladi. “Padarkush” pyesasining e’lon qilinishi bu Behbudiy yoki Samarqand shahri ziyolilari uchun ahmiyatli bir hodisa bo‘lmay, butun Turkistonda ijtimoiy-madaniy hayotning yanada jonlanmog‘i uchun, teatr havaskorlari negizida yangi-yangi ma’rifatchi jamoalar maydonga kelishi uchun turtki bo‘lgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. – Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2009-yil. 278 b.
2. Olim, Oltinbek. Jadidlar. Abdulla Avloniy.: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 158 b.
3. https://arboblar.uz/uz/people/avloni-abdulla.
4. Karimov B. “Ma’naviyat asoslari”. – Toshkent.: Donishmand ziyosi, 2021. – 488 b.
5. Tojiboyeva O. Epos va teatr. Birinchi kitob. – T.: San’at jurnali nashriyoti, 2015. – 236 b.
6. Tursunov T., XX asr o‘zbek teatri tarixi. – Toshkent, 2009.
7. Keltirilgan manba

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Абдусаламова Фароғат Сунатиллаевна
Руководитель хора Государственного учреждения «Государственный симфонический оркестр Узбекистана» при Министерстве культуры Республики Узбекистан.
Email: farogat0192@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Durdona Rasulova

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МУЗЫКЕ

Аннотация: Статья посвящена анализу механизмов современных педагогических технологий в обучении музыке, с акцентом на их применение в образовательной системе Узбекистана. Рассматриваются цифровые и интерактивные методы, аудиовизуальные технологии и мультимедийные ресурсы, способствующие повышению эффективности музыкального образования. Проведен сравнительный анализ опыта Узбекистана и зарубежных стран, таких как Финляндия и Южная Корея, выявлены перспективные направления для заимствования лучших практик. Особое внимание уделено сохранению национальной идентичности в музыкальном образовании через использование инновационных подходов к изучению узбекского музыкального наследия. Обозначены проблемы, связанные с нехваткой оборудования и недостаточной подготовленностью преподавателей, а также предложены рекомендации по интеграции современных технологий в образовательный процесс для подготовки конкурентоспособных учителей музыки.

Ключевые слова: музыкальное образование, педагогические технологии, Узбекистан, цифровые платформы, интерактивные методы, национальная идентичность, аудиовизуальные технологии.

MUSIQA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Annotatsiya: Maqola musiqa ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalar mexanizmlari tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, unda asosiy e’tibor ularni O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llashga qaratilgan. Musiqa ta’limi samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi raqamli va interfaol metodlar, audiovizual texnologiyalar va multimedia resurslari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston hamda Finlyandiya, Janubiy Koreya kabi xorijiy mamlakatlar tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirishning istiqbolli yo‘nalishlari belgilab olindi. O‘zbek musiqa merosini o‘rganishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali musiqa ta’limida milliy o‘zlikni saqlashga alohida e’tibor qaratilgan. O‘zbek musiqa merosini o‘rganishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali musiqa ta’limida milliy o‘zlikni saqlashga alohida e’tibor qaratilgan. Musiqa o‘qituvchilarining uskunalar yetishmasligi va yetarli darajada tayyor emasligi bilan bog‘liq muammolar ko‘rsatib o‘tilgan hamda raqobatbardosh musiqa o‘qituvchilarini tayyorlash uchun ta’lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish bo‘yicha tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, pedagogik texnologiyalar, O‘zbekiston, raqamli platformalar, interfaol usullar, milliy o‘ziga xoslik, audiovizual texnologiyalar.

IMPLEMENTATION OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING MUSIC

Abstract: The article is devoted to the analysis of the mechanisms of modern pedagogical technologies in music teaching, with an emphasis on their application in the educational system of Uzbekistan. Digital and interactive methods, audiovisual technologies and multimedia resources that contribute to the improvement of the effectiveness of music education are considered. A comparative analysis of the experience of Uzbekistan and foreign countries, such as Finland and South Korea, is carried out, promising areas for borrowing best practices are identified. Particular attention is paid to preserving national identity in music education through the use of innovative approaches to the study of Uzbek musical heritage. The problems associated with the lack of equipment and insufficient training of teachers are identified, and recommendations are offered for the integration of modern technologies into the educational process to prepare competitive music teachers.

Keywords: music education, pedagogical technologies, Uzbekistan, digital platforms, interactive methods, national identity, audiovisual technologies.

ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

Современное образование стремительно изменяется и музыкальное обучение не является исключением. В эпоху цифровизации и глобализации, музыка приобретает новые формы, а преподавание этой дисциплины требует внедрения современных педагогических технологий.

В настоящее время педагогические технологии стали играть ключевую роль в обучении музыке, способствуя эффективному формированию профессиональных компетенций у будущих учителей. В Узбекистане, стране с богатым музыкальным наследием, сохранение и развитие традиционных музыкальных ценностей в сочетании с современными технологиями становится важной задачей. Кроме того, в условиях модернизации отечественной системы образования особое внимание стало уделяется интеграции информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), инновационных методик и национальных традиций в процесс музыкального обучения.

Применение данных инновационных методов в музыкальном образовании позволяет готовить учителей, способных эффективно передавать знания и развивать творческие способности у обучающихся.

МЕТОДЫ (Methods)

Данное исследование основано на анализе современных педагогических технологий, применяемых в музыкальном образовании. Использовались методы контент-анализа научной литературы, педагогических экспериментов и сравнительного анализа образовательных программ. Исследование проводилось на базе Государственной Консерватории Узбекистана и музыкального факультета Ташкентского педагогического университета с участием преподавателей и студентов. Анализировались современные педагогические технологии, применяемые в Узбекистане и за рубежом. Экспериментальный подход заключался в апробации цифровых технологий на занятиях с будущими учителями музыки в ряде вузов Узбекистана.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

РЕЗУЛЬТАТЫ (Results)

Одним из ключевых результатов исследования стало выявление эффективности применения цифровых технологий в преподавании музыки. В Узбекистане активно используются мультимедийные ресурсы, такие как интерактивные доски, специализированные музыкальные приложения и программы. Например, использование программных средств для нотной записи (Finale, Sibelius) облегчает процесс обучения теории музыки и аранжировки [1].

Кроме того, ИКТ, предлагают новые возможности для обучения музыки, освоения соответствующей теории и практики. Онлайн-платформы, такие как Moodle и Google Classroom, позволяют проводить интерактивные занятия, организовывать тестирование и предоставлять студентам доступ к мультимедийным материалам. В Узбекистане активно внедряются такие ресурсы, как ZiyoNET, способствующие еще большей цифровизации образовательного процесса [2].

Примером успешного применения ИКТ является использование виртуальных музыкальных инструментов. Программы, такие как Synthesia и GarageBand, помогают студентам развивать навыки игры на фортепиано, гитаре и других инструментах в виртуальной среде, что особенно важно при ограниченных ресурсах учебных заведений.

Кроме того, внедрение платформ дистанционного обучения, таких как ZOOM и Moodle, показало свою актуальность в условиях пандемии COVID-19 [3]. Студенты могут работать с видеоуроками, записанными исполнениями и интерактивными заданиями, что способствует их самостоятельной работе и повышению интереса к предмету.

Вместе с тем, Узбекистан обладает уникальным музыкальным наследием, включающим маком, народные песни и инструментальные мелодии. Внедрение современных педагогических технологий должно учитывать специфику национального музыкального искусства. В ходе исследования было разработано несколько методик, направленных на использование цифровых технологий для изучения узбекской традиционной музыки. Например, создание мультимедийных презентаций с разбором макомов, что позволяет студентам лучше понимать структуру и стиль произведений.

Важно также, активно внедрять интерактивные методы, такие как работа в группах, дискуссии и игровые формы, также активно внедряются в музыкальное образование. В Узбекистане особое внимание уделяется междисциплинарным связям, когда музыка рассматривается в контексте истории, литературы и изобразительного искусства. Такой подход способствует развитию у студентов широкого кругозора и творческого мышления [4].

В свою очередь аудиовизуальные технологии, такие как видеозаписи концертов и документальные фильмы о жизни великих музыкантов, помогают создавать более глубокое представление о музыке и ее истории. В Узбекистане активно используются записи народных ансамблей и оркестров для изучения различных стилей и направлений традиционной музыки.

ОБСУЖДЕНИЕ (Discussion)

Сравнительный анализ показал, что зарубежные страны, такие как Финляндия и Южная Корея, активно применяют новейшие технологии в музыкальном образовании. В

Финляндии, например, используется методика «Musical Futures», которая включает обучение через практическую игру на инструментах с первых уроков [5]. В Южной Корее акцент делается на цифровые платформы и онлайн-ресурсы, такие как SmartMusic, что позволяет студентам развивать навыки самостоятельного анализа музыкальных произведений [6].

Узбекистан может перенять опыт интеграции технологий в систему музыкального образования, создавая национальные онлайн-платформы с контентом, основанным на узбекской музыкальной культуре. Также важно наладить международное сотрудничество, чтобы внедрить лучшие мировые практики.

Результаты исследования показали, что внедрение современных педагогических технологий значительно повышает эффективность музыкального обучения. Тем не менее, есть определенные трудности, такие как нехватка оборудования в некоторых образовательных учреждениях и недостаточная подготовленность преподавателей к использованию новых технологий. В Узбекистане необходимо продолжать работу по повышению квалификации учителей музыки и созданию условий для применения инновационных методов.

Важным аспектом является сочетание традиционных методов преподавания с современными. Например, живое исполнение и разбор произведений с преподавателем не должны терять своей актуальности, так как это способствует формированию у студентов эмоциональной связи с музыкой. Вместе с тем, использование технологий делает обучение более доступным и интересным.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

Современные педагогические технологии играют ключевую роль в развитии музыкального образования в Узбекистане. Интеграция цифровых и интерактивных методов позволяет не только улучшить качество обучения, но и сохранить богатое музыкальное наследие страны. Для успешного внедрения таких технологий требуется комплексный подход, включающий материально-техническое обеспечение, повышение квалификации педагогов и разработку новых методик. Только таким образом можно подготовить профессиональных и конкурентоспособных учителей музыки, способных передать свои знания и вдохновить новое поколение музыкантов.

СНОСКИ/REFERENCES/ ИҚТИБОСЛАР:

1. Бергер Н. Современная концепция и методика обучения музыке. Серия «Модернизация общего образования». - СПб., 2004- с.129
2. Абдуллаханова А., Алиматова Н., «Цифровизация системы образования в Узбекистане»// https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-sistemy-obrazovaniya-v-uzbekistane/viewer
3. «Обеспечение эффективного дистанционного обучения во время пандемии COVID-19», Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании// https://iite.unesco.org/ru/events/obespechenie-effektivnogo-distantsionnogo-obucheniya-vo-vremya-covid-19/

4. Жабборова М.У. «Интерактивные и креативное методы на уроках фортепиано, формирования и развитие творческих талантов»// scientific journal «Scienceand Education»// https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/723

5. Е.П. Салдатова «Влияние цифровых технологий на содержательный компонент музыкального образования»// https://urok.1sept.ru/articles/706244

6. В.О. Никифорова «Цифровые технологии в современном музыкальном образовании: систематический обзор трендов научных исследований в межстрановой перспективе»// https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-tehnologii-v-sovremennom-muzykalnom-obrazovanii-sistematicheskiy-obzor-trendov-nauchnyh-issledovaniy-v-mezhstranovoy

7. Т. Стражникова «Современные технологии обучения в музыкальном образовании»// https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tehnologii-obucheniya-v-muzykalnom-obrazovanii?utm_source

8. Артемова Е. Г., Бодина Е. А., Балабан О. В. «Инновации в современном музыкальном образовании в контексте мировых тенденций»// https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-sovremennom-muzykalnom-obrazovanii-v-kontekste-mirovyh-tendentsiy?utm_source=

9. Головизнина М. В. «Применение современных педагогических технологий на уроках музыки в начальной школе»// https://vkr.pspu.ru/uploads/7965/mGoloviznina_vkr.pdf?utm_source

10. Овсянкина Г. П. «Современные методы исследования в области педагогики музыкального образования»// Журнал «Современные проблемы науки и образования», 2018 №6

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Азизов Ильдар Рафаэльевич
доцент кафедры «Управление бизнесом и предпринимательство»
PhD Высшей школы бизнеса и предпринимательства при
Кабинете Министров Республики Узбекистан
ildar8707@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

O‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSAT STRATEGİYASINI RIVOJLANISHDA PARLAMENT DIPLOMATİYASINING O‘RNI

Annotatsiya: Maqola O‘zbekistonning tashqi siyosiy strategiyasini amalga oshirishda parlament diplomatiyasining rolini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Parlament faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, natijalari va muammolari ko‘rib chiqiladi. Mintaqaviy hamkorlik, iqtisodiy va gumanitar aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan muvaffaqiyatli tashabbuslar misollar orqali keltirilgan. Mamlakatda parlament diplomatiyasining samaradorligini oshirish bo‘yicha istiqbollar va tavsiyalar belgilangan.

Kalit so‘zlar: parlament diplomatiyasi, tashqi siyosiy strategiya, O‘zbekiston, xalqaro hamkorlik, mintaqaviy hamkorlik.

РОЛЬ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗВИТИИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: Статья посвящена анализу роли парламентской дипломатии в реализации внешнеполитической стратегии Узбекистана. Рассматриваются основные направления парламентской деятельности, её результаты и вызовы. Приведены примеры успешных инициатив, направленных на укрепление регионального сотрудничества, экономических и гуманитарных связей. Определены перспективы и рекомендации по повышению эффективности парламентской дипломатии в стране.

Ключевые слова: парламентская дипломатия, внешнеполитическая стратегия, Узбекистан, международное сотрудничество, региональное сотрудничество.

THE ROLE OF PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN POLICY STRATEGY OF UZBEKISTAN

Abstract: The article is devoted to the analysis of the role of parliamentary diplomacy in the implementation of Uzbekistan's foreign policy strategy. The main directions of parliamentary activity, its results and challenges are considered. Examples of successful initiatives aimed at strengthening regional cooperation, economic and humanitarian ties are given. Prospects and recommendations for improving the effectiveness of parliamentary diplomacy in the country are identified.

Key words: parliamentary diplomacy, foreign policy strategy, Uzbekistan, international cooperation, regional cooperation.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире дипломатия становится важным инструментом для решения глобальных и региональных вызовов, обеспечения безопасности и продвижения национальных интересов. Одним из ключевых её направлений является парламентская дипломатия, представляющая собой взаимодействие между законодательными органами различных государств. В отличие от традиционной дипломатии, которая осуществляется на уровне исполнительной власти, парламентская дипломатия предоставляет дополнительные возможности для укрепления межгосударственных отношений, обмена опытом и продвижения культурных ценностей.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев неоднократно подчеркивал важность развития международного сотрудничества на всех уровнях, включая парламентское. «Мы должны активно использовать площадки международного диалога для продвижения национальных интересов и укрепления нашей независимости», отметил он в одном из своих выступлений [1].

Особенность парламентской дипломатии заключается в её гибкости и неформальном характере, что позволяет обсуждать широкий спектр вопросов, включая экономическое сотрудничество, культурный обмен и глобальные вызовы. В условиях современной международной политики парламентская дипломатия становится важным дополнением к традиционным внешнеполитическим механизмам.

Узбекистан, находясь на пересечении важных транспортных и торговых маршрутов, активно развивает межпарламентские связи. Это позволяет не только укреплять двусторонние отношения, но и продвигать свои интересы на региональном и глобальном уровнях.

Таким образом, современные вызовы и динамика международных отношений требуют от Узбекистана использования новых инструментов для укрепления сотрудничества, защиты национальных интересов и продвижения внешнеполитических целей особенно в Центральной Азии. Одним из таких инструментов безусловно может является парламентская дипломатия, которая эффективно дополняет традиционные формы дипломатии,

В данном контексте парламентская дипломатия играет всё более значимую роль в реализации внешнеполитических приоритетов Узбекистана. Предоставляя уникальные возможности для взаимодействия и решения актуальных политических и экономических вопросов.

Методология

Для проведения исследования использовались следующие методы:

– **Анализ документов.** Были изучены официальные документы, связанные с внешнеполитической стратегией Узбекистана, включая законы, постановления и международные соглашения. Особое внимание уделено анализу выступлений и инициатив Президента Узбекистана, а также материалов Законодательной палаты Олий Мажлиса.

– **Сравнительный анализ.** Исследованы подходы к парламентской дипломатии в таких странах, как Финляндия, Турция, Южная Корея и Казахстан, что позволило выявить их успешные практики и адаптировать их к условиям Узбекистана.

– **Качественное интервью.** Проведены углубленные интервью с представителями парламента, включая членов межпарламентских групп дружбы, и с экспертами в области международных отношений. Интервью касались стратегии использования парламентской дипломатии для продвижения национальных интересов.

– **Контент-анализ публикаций и отчетов**. Проанализированы научные статьи, отчёты Сената и Законодательной палаты Олий мажлиса, международных организаций и аналитические материалы, посвященные роли парламентской дипломатии в современных международных отношениях.

– **Обзор статистических данных**. На основе данных официальных сайтов палат Олий Мажлиса изучены статистические данные о количестве и тематике межпарламентских встреч, ратифицированных соглашений и проведённых международных форумов с участием парламентариев Узбекистана.

РЕЗУЛЬТАТЫ

25 сентября 2020 года в Узбекистане была утверждена Концепция парламентской дипломатии [2]. В ней определены стратегические цели и задачи, приоритетные направления, принципы и механизмы осуществления деятельности Олий Мажлиса в сфере международного сотрудничества. Принятие данного основополагающего документа придало сильный импульс активизации парламентской дипломатии в стране. В документы были определены основные задачи и направления работы парламента во внешней политической стратегии Узбекистана.

Так, в качестве основных направлений парламентской дипломатии Узбекистана можно отметить:

1. Укрепление регионального сотрудничества. Центральная Азия является приоритетным направлением внешней политики Узбекистана. Парламентская дипломатия способствует углублению интеграции в регионе, укреплению доверия между странами и поиску совместных решений по вопросам безопасности, экологии и экономического развития. Межпарламентские встречи и форумы, организуемые Узбекистаном, становятся площадками для обсуждения ключевых вопросов региона.

2. Развитие двусторонних отношений Парламентарии Узбекистана активно участвуют в межпарламентских группах дружбы с различными странами. Эти группы способствуют развитию двустороннего взаимодействия в таких сферах, как торговля, инвестиции, образование и культура. Прямые контакты между парламентариями помогают укреплять взаимопонимание и открывать новые возможности для сотрудничества.

3. Продвижение инициатив в международных организациях Узбекистан активно использует платформы таких организаций, как Межпарламентский союз (МПС), Парламентская ассамблея Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и другие. Парламентарии страны продвигают инициативы, направленные на решение глобальных проблем, включая борьбу с изменением климата, защиту прав человека и обеспечение устойчивого развития.

4. Формирование позитивного имиджа страны Участие узбекских парламентариев в международных мероприятиях способствует укреплению позитивного имиджа страны. Они

представляют Узбекистан как надёжного и ответственного партнёра, готового к сотрудничеству в решении ключевых мировых вызовов [3].

Анализ показал, что парламентская дипломатия Узбекистана активно развивается и играет ключевую роль в укреплении внешнеполитических позиций страны.

Основные результаты исследования включают:

Расширение географии межпарламентских связей. Узбекистан наладил взаимодействие с парламентами 73 стран, включая такие государства, как Россия, Китай, Германия и Турция. По данным Олий Мажлиса, за последние три года количество межпарламентских визитов увеличилось на 40%, что свидетельствует о растущей активности в данном направлении [3].

Продвижение национальных инициатив на международных форумах. Участие парламентских делегаций Узбекистана в международных организациях, таких как Межпарламентский союз и Организация исламского сотрудничества, способствовало поддержке региональных инициатив, включая вопросы водных ресурсов и обеспечения стабильности в Центральной Азии. Например, в 2022 году Узбекистан в рамках летней сессии ПА ОБСЕ в г. Бирмингем Узбекистан совместно с Казахстаном инициировал и добился принятия резолюции по устойчивому развитию, что отражает обновлённую внешнюю политику страны [4].

Укрепление экономических связей. Парламентская дипломатия способствовала ратификации ряда соглашений о сотрудничестве в сфере торговли и инвестиций. По данным Министерства инвестиций, промышленности и торговли, за последние пять лет объём двусторонней торговли с ключевыми партнёрами, такими как Китай и Турция, вырос на 25% [5].

Развитие гуманитарного сотрудничества. Парламенты Узбекистана и других стран активно взаимодействуют в области культурного обмена, образования и науки. К примеру, в 2021 году был запущен совместный образовательный проект с Южной Кореей, направленный на обмен опытом в области цифрового образования и внедрения инновационных технологий [6].

Несмотря на очевидные преимущества, парламентская дипломатия в Узбекистане сталкивается с рядом вызовов:

Во-первых, актуальным остается вопрос организации системы регулярного повышения квалификации парламентариев Узбекистана по вопросам внешней политики, обучения навыкам дипломатического протокола и этикета, владения иностранными языками. Кроме того, успех парламентской дипломатии требует от парламентариев глубоких знаний в области международных отношений, дипломатии и права.

Во-вторых, ограниченность ресурсов, в том числе кадровых и финансовых. Парламентская дипломатия требует значительных финансовых и организационных ресурсов для проведения международных мероприятий и поддержания активных контактов с зарубежными партнёрами. Важным аспектов является укрепление кадрового потенциала соответствующих служб и подразделений аппаратов Сената и Законодательной палаты Олий Мажлиса.

ОБСУЖДЕНИЕ.

Парламентская дипломатия становится всё более значимым элементом внешнеполитической стратегии Узбекистана. Она позволяет не только укреплять двусторонние отношения, но и активно участвовать в решении глобальных проблем.

Примером успешной парламентской дипломатии является инициатива Узбекистана по созданию Международного центра водной дипломатии в Ташкенте, которая получила поддержку ряда государств. Кроме того, межпарламентские группы дружбы способствуют установлению прочных политических и экономических связей, что особенно важно в условиях растущей конкуренции за ресурсы и инвестиции.

Вместе с тем, для повышения эффективности парламентской дипломатии Узбекистану необходимо продолжать работу по подготовке высококвалифицированных специалистов в области международных отношений, а также усиливать информационное сопровождение парламентских инициатив на международной арене.

Для повышения роли парламентской дипломатии в Узбекистане необходимо:

1. Усиливать подготовку парламентариев через образовательные программы и тренинги по вопросам дипломатии и международных отношений.

2. Увеличить кадровый и ресурсный потенциал профильных служб аппаратов палат Олий Мажлиса.

3. Расширять участие в международных мероприятиях, таких как форумы, ассамблеи и конференции.

4. Укреплять взаимодействие с гражданским обществом, чтобы учитывать мнения и интересы различных групп населения при выстраивании внешнеполитической стратегии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Парламентская дипломатия играет важную роль в укреплении позиций Узбекистана на международной арене. Она дополняет усилия традиционной дипломатии, предоставляя новые возможности для развития сотрудничества, продвижения национальных интересов и решения глобальных вызовов. В условиях растущей взаимозависимости государств парламентская дипломатия становится важным инструментом, который будет способствовать дальнейшему развитию внешнеполитической стратегии Узбекистана.

Иқтибослар/сноски/references:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана// https://president.uz/ru/lists/view/5774

2. Постановление Кенгаша Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан Кенгаша Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 25.09.2020 г. «Об утверждении Концепции парламентской дипломатии Республики Узбекистан»// https://lex.uz/docs/5293122

3. Отчет об итогах деятельности Сената Олий Мажлиса в 2023 году//https://senat.uz/ru/plenary-sessions/post

4. Выступление Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиеева на первом пленарном заседании Сената Олйи Мажлиса Республики Узбекистан V созыва 19 ноября 2024 года// https://president.uz/ru/lists/view/7714

5. Резолюция ПА ОБСЕ «Реализация Целей устойчивого развития в Центральной Азии», Бирмингем, 2022 г. (OSCE PA Resolution “Implementation of the Sustainable Development Goals in Central Asia”, Birmingham, 2022).

6. Статистические данные Министерства министерства, промышленности и торговли республики Узбекистан// https://gov.uz/ru/miit/activity_page/savdo

7. «Узбекистан - Южная Корея: взаимное доверие и интерес - главные принципы особого стратегического партнерства» 16.12.2021 г// https://yuz.uz/ru/news/uzbekistan---yujnaya-koreya-vzaimnoe-doverie-i-interes---glavne-printsip-osobogo-strategicheskogo-partnerstva?utm_source=chatgpt.com

8. Лесников А. А. «Понятие «парламентская дипломатия»: современные теоретико-методологические подходы». В статье исследуется содержание понятия «парламентская дипломатия» через освещение конкретных компетенций парламента во внешнеполитической сфере, а также трактовка парламента как «площадки» для дипломатических взаимодействий.

9. Коньков А. Е., Чуков Р. С. «Парламентская дипломатия и культура парламентского диалога в современной политике». Статья рассматривает парламентскую дипломатию как набирающий значимость международный политический инструмент взаимодействия между государствами и обществами.

10. Варлен М. В. «О возрастающей роли парламентской дипломатии в многополярном мире». В статье анализируется значимость парламентской дипломатии в условиях глобализации и многополярности, а также её роль в укреплении доверия между странами.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Abrarov Islomiddin Djamolovich
Siyosiy fanlar buyicha falsafa doktori (PhD)
Shahrisabz shahar 2-son Politexnikum direktori

Taqrizchi: siyosiy fanlari doktori,
dotsent M.Musayev

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

JAMIYAT RIVOJLANISHIGA DOIR DAVLAT SIYOSATINING ILG‘OR G‘OYALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi jamiyat hayotining zamonaviy infratuzilmasi rivojidagi taraqqiyot hamda “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturining amalga oshirish to‘g‘risidagi g‘oya ilgari suriladi. Global maydonda kechayotgan tahlikali jarayonlarga nisbatan faqat mustaqil va qat’iy yondashuvga ega bo‘lgan, ma’naviy va jismoniy barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularning ta’lim olishi ta’minlash orqali kelajakda ijobiy natijalarni qo‘lga kiritish mumkinligi yorirtilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, davlat, siyosat, innovatsiya, taraqqiyot, huquq, texnologiya.

ПЕРЕДОВЫЕ ИДЕИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация: В статье представлен прогресс в развитии современной инфраструктуры для современного общества и идея реализации программы «От бедности к процветанию». Было подчеркнуто, что только воспитывая духовно и физически зрелую молодежь, обладающую самостоятельным и решительным подходом к опасным процессам, происходящим на мировой арене, обеспечивая ее образование, можно добиться позитивных результатов в будущем.

Ключевые слова: общество, государство, политика, инновации, развитие, право, технологии.

ADVANCED IDEAS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract: The article presents the progress in the development of modern infrastructure for modern society and the idea of implementing the programme ‘From Poverty to Prosperity’. It was emphasised that only by bringing up spiritually and physically mature young people with an independent and decisive approach to the dangerous processes occurring on the world stage, providing their education, it is possible to achieve positive results in the future.

Key words: society, state, policy, innovation, development, law, technology.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda butun dunyo, insoniyat murakkab davrni boshidan kechirmoqda. Har bir davrning o‘z taraqqiyot omillari, ehtiyojlari, talablari va hayotiy tamoyillari bo‘ladi. Har bir zamonning o‘z qarashlari, munosabatlari tafakkur tarzi mavjud. Shunday ekan, bugungi zamonaviy rivojlanish davrida o‘ziga xoslik, “Kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida Respublikamizda barqaror va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlari ta’minlanganligi kambag‘allik darajasini 2019-yildagi 23 foizdan - 2023-yilda 11 foizga qisqartirishga imkon yaratdi. 2025-yil yakuni bilan kambag‘allikni 6 foizgacha qisqartirish maqsad qilindi”[1], deyiladi farmonda. Bu esa zamonning yangi tizimlariga bo‘lgan ehtiyoj va safarbarlik ekanligi mamlakatning har bir fuqarosi tomonidan kengroq mulohaza qilishni davr talabi deb qabul qilish lozim. Bizning bosh maqsadimiz, deydi Prezidentimiz

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Shavkat Mirziyoev “Yangi O‘zbekistonni barpo etishdan iborat. Ammo uni yoshlarsiz qurib bo‘lmasligini ham yaxshi tushunamiz. O‘sib kelayotgan yoshlarning huquq va manfaatlarini ta’minlash, ularni el-yurtimizning fidoyi farzandlari etib tarbiyalash hal qiluvchi ahamiyatga ega”[2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review). Tinchlik farovonlik davrida o‘ziga xoslik davlat siyosatining zamonaviy jamiyatni yanada rivojlanishiga bo‘lgan barqarorlik sari ilg‘or g‘oyalar asosidagi “Hududlarda aholi turmush shart-sharoitini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash dasturlari”ning [3] natijadorligiga erishish bilan birga yangicha yondashuv va milliy tajribaga suyangan holda zamonaviy chora-tadbirlarini qo‘llash, rivojlanishni yuqori bosqichga olib chiqish maqsadida ishlab chiqilgan yuksak g‘oyalarni amalga oshirish va davlat boshqaruvida o‘ziga xoslikni jallashtirish, jahon taraqqiyotida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan o‘ziga o‘rnini topish kabi masalalarda quyidagicha masalalarni o‘rtaga tashlaydi.

Bininchidan, aholining yuqori daromadli barqaror ish bilan bandligini ta’minlash, yoshlarning innovatsion va raqamli texnologiyalarga asoslangan ta’lim olishi va kasb-hunar o‘rganishi, barcha qatlamlarning tibbiy va ijtimoiy xizmatlardan foydalanishi uchun shart-sharoit yaratish hamda mahallalar infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishlarida kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish hisobiga 2024-yilning qolgan davrida 500 ming, 2025-yilda 1 million nafar aholini kambag‘allikdan chiqarish davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining hamda barcha darajadagi davlat organlari va tashkilotlarining birinchi darajali vazifasi etib belgilanishi.

Ikkinchidan. Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Ijtimoiy himoya milliy agentligining kambag‘allikni qisqartirish sohasida erishilgan ijobiy natijalar va to‘plangan milliy tajriba hamda ilg‘or xalqaro amaliyot asosida har bir fuqaroni o‘zi va farzandlari kelajagi uchun mas’uliyat bilan yondashishga undaydigan va salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun imkoniyat yaratishga qaratilgan “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish to‘g‘risidagi taklifi ma’qullansin[4], – degan g‘oya ilgari surilgan edi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev tomonidan ko‘rsatib berilgan dasturda belgilab qo‘yilganki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yildagi PQ – 330- sonli “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora tadbirlar to‘g‘risidagi qarori hamda “2024-yil 1-noyabrdan boshlab “Kambag‘al oilalar uchun yettita imkoniyat va mas’uliyat”[5] tamoyili asosida amalga oshiriladi: “barqaror bandlik va yuqori daromad topishga erishish - tadbirkorlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rnatish hamda har bir mahallaga yetakchi tadbirkorlarni jalb qilish, tomorqadan samarali foydalanish, har bir tuman va shaharda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga turtki beruvchi kamida 5 tadan “drayver” loyihalarni amalga oshirish, qo‘shimcha 50 ming gektar ekin maydonlarini kambag‘al oilalarga ijaraga berish, ularga kichik ishlab chiqarish uskunalari, ko‘chma do‘kon, motoroller, skuter kabi vositalarni bo‘lib to‘lash sharti bilan berish”[6], to‘g‘risidagi qarori xalqning xursandchiligini oshirdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Bugungi kunning yana bir dolzarb masalasi sifatida ta’lim olish va kasb-hunar o‘rganish, farzandlarni xorijiy tillarga, kasb-hunarga yoki mutaxassislikka o‘qitish, o‘sib kelayotgan yoshlarning huquqlari va manfaatlarini ta’minlash, yoshlarni jamiyatning fidoyi farzandlari etib tarbiyalash dolzarb masala sifatida ko‘tarilgani, haqida “ta’lim olish va kasb-hunar o‘rganish 2024-2025-yillarda kambag‘al

oilalar farzandlarining maktabgacha ta’lim bilan qamrov darajasini 80 foizga yetkazish, oilaning kamida bitta farzandini xorijiy tillarga, kasb-hunarga yoki mutaxassislikka o‘qitish, bitta farzandi, xususan, qiz farzandining oliy ma’lumotga ega bo‘lishi uchun sharoit yaratish, bolalarni kompyuter savodxonligiga o‘rgatish, axborot texnologiyalari va dasturlash bo‘yicha o‘quv kurslarida o‘qishi uchun sharoit yaratish, shu jumladan, maktablarda to‘garaklar tashkil etish”[7], kerakligi belgilab berilganligi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda global maydonda kechayotgan taxlikali jarayonlarga nisbatan faqat mustaqil va qat’iy yondashuvga ega bo‘lgan, ma’naviy va jismoniy barkamol yoshlargina qarshi tura oladi. Jamiyatda rivojlanishni yanada takomillashtirish maqsadida xalqimizning ilmiy salohiyatini va ilm-fan sohasidagi tarixiy an’analarini inobatga olgan holda ish ko‘rish, shu bilan birgalikda yoshlarni ish bilan ta’minlash, tadbirkorlikka o‘rgatish uchun yaxshigina shart - sharoitlar yaratilayotganligi, turli chora-tadbirlarning amalga oshirilishi yuzasidan ishlab chiqilayotgan qarorlarda belgilab qo‘yilmoqda shu o‘rinda aytadigan bo‘lsak, “kafolatlangan davlat tibbiy xizmatidan foydalanish-kambag‘al oilalarning har bir a’zosi bir yilda bir marta to‘liq tibbiy ko‘rikdan o‘tishi, ularning o‘z sog‘lig‘i uchun mas’uliyatini oshirishi (kundalik turmush tarzi va ovqatlanishda zararli odatlardan voz kechishi), har bir farzandi sport to‘garaklariga qatnashishi uchun imkoniyatlar yaratish, oilaning tibbiy xizmatlarga o‘z hisobidan sarflaydigan xarajatlarini ikki barobar qisqartirish”[8], deb ta’kidlanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Zamonaviy jamiyatni barpo etishda aholining turmush sharoitlarini yaxshilash maqsadidagi shaharda va qishloqlardagi uy joy qulishini tizimli amalga oshirilishi aholini doimiy uy bilan ta’minlash imkoniyatini yaratish to‘g‘risidagi qarorlarda siyosiy tarmoqlarning o‘ziga xos ulushi nihoyatda katta ekanligini ta’kidlash lozim. Bundan tashqari yana bir yangi tizimning rivodlantirilishini aytish joizdir, bu - “ijtimoiy xizmatlardan foydalanish - ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish ko‘lamini kengaytirish orqali oilalarning mehnat qilish imkoniyatini cheklovchi omillarni bartaraf etish, xususan, o‘zgalar parvarishiga muhtoj shaxslarga kunduzgi qatnov asosida qarab turish, bolalarni tarbiyalash va kunduzgi parvarishlash xizmatlarini yo‘lga qo‘yish”[9] kabi masalalar ishlab chiqilganligi fikrimizning dalilidir. Globallashuv davrida jahonning ko‘pgina taraqqiy etgan davlatlari “axborot jamiyati”, “bilimlar iqtisodiyoti”, “raqamli iqtisodiyot” iqtisodiyot yo‘lini tanlagani, zamonaviy dunyoda inson kapitali, intellektual salohiyat, innovatsion g‘oyalar, yuqori texnologiyalar jadallik bilan rivojlanayotgan ekan zamonaviy taraqqiyotning kaliti aynan ilm - fan va ta’limda ekanligini anglash va inson kapitaliga investitsiya kiritishning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi rivojlanayotgan davlatning asosiy masalasi ekanligi siyosiy jarayonlarda namoyon bo‘lmoqda. Shu o‘rinda yana bir misol, “yashash sharoitlarini yaxshilash - ipoteka tizimidan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, mahallalarda ekologik toza materiallar va texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy “yashil” turarjoylarni qurish yoki rekonstruksiya qilish, toza ichimlik suvni yetkazish, xonadonlarda energiya tejovchi innovatsion yoritish, isitish va issiq suv ta’minoti hamda chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini joriy etish”[10].

Innovatsion texnologiyalar orqali dastur va loyihalarni amalga oshirishda fuqarolar bilan o‘tkazilgan yuzma-yuz muloqotlar va o‘rganish natijalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu o‘rinda aytish mumkinki, bugun hududlardagi aholini o‘ylantirib kelayotgan muammolar xalq

vakillarining saylovchilar bilan o‘tkazgan muloqotlari, sektor rahbarlarining sayyor qabullari orqali shu bilan bir qatorda, Respublika darajasida tuzilgan ishchi guruh tomonidan o‘tkazilgan o‘rganish natijalari doirasidagi takliflar asosida shakllantirilib kelinayotganligi ham bugungi mislsiz rivojlanishlar samarasi desak ayni muddao, “davlat tomonidan mahallalar infratuzilmasini rivojlantirish – tomorqalarni sug‘orish suvi, mahallani elektr energiyasi va internet bilan uzluksiz ta‘minlash hamda uning tuman markazi bilan transport jihatidan bog‘langanligini yaxshilash, ichki yo‘llarni ta‘mirlash, hududlarni jadal kompleks rivojlantirish dasturlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish”[11].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Davlat organlari xodimlari bilan muloqotning to‘g‘ridan-to‘g‘ri tashkil qilinishi turli bo‘g‘inlardagi davlat hokimiyati organlari kambag‘al oilalar bilan muntazam ravishda ishlayotganligi hamda to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatishi, birdamlikda harakat qilishi hamda rahbarlarni kambag‘al oilalarga biriktirish, ularning muammolarini birgalikda yechishga ko‘maklashish kabi masalalarning yaxshi yo‘lga qo‘yilganligi davlat siyosati darajasiga ko‘tarligan masalalar eng dolzarb ekanligi barchamizga ayondir. Xulosa sifatida aytish mumkinki “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha Respublika Komissiyasi tarkibi tashkil etilgan holda Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi hamda uning hududiy organlari Respublika va hududiy Komissiyalarning ishchi organlari etib belgilanganligi aholi manfaatlari yo‘lidagi qadamlardan biri ekanligini ta’kidlash joizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 23.09.2024 yildagi PF-143-son (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2024 y., 06/24/143/0740-son)
2. Mirziëev Sh.M. Milliy tiklanishdan- milliy юksalish sari. – T.: “O‘zbekiston” 2020. -B. 175.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 23.09.2024 yildagi PF-143-son (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2024 y., 06/24/143/0740-son)
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 23.09.2024 yildagi PF-143-son (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2024 y., 06/24/143/0740-son)
5. https://kun.uz › changelang
6. https://kun.uz › changeling
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 23.09.2024 yildagi PF-143-son (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2024 y., 06/24/143/0740-son)
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 23.09.2024 yildagi PQ-330-son https://kun.uz › changelang
9. Mirziëev Sh.M. Milliy tiklanishdan- milliy юksalish sari. – T.: “O‘zbekiston” 2020. -B. 175.
10. Mirziëev Sh.M. Milliy tiklanishdan- milliy юksalish sari. – T.: “O‘zbekiston” 2020. -B. 175.
11. Mirziëev Sh.M. Milliy tiklanishdan- milliy юksalish sari. – T.: “O‘zbekiston” 2020. -B. 175.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sherzod Rivojev
Fan va texnologiyalar universiteti tadqiqotchisi
(Toshkent, O‘zbekiston)

Taqrizchi: tarix fanlari doktori,
dotsent I.Ostonaqulov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

XX ASRNING 50-YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA MEHNATGA HAQ TO‘LASH TIZIMINI O‘RGANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada XX asrning 50-yillarida O‘zbekistonda mehnatga haq to‘lash tizimi tarixi, xususan fuqarolarni xalq xo‘jaligini tiklash va rivojlantirish maqsadiga xizmat qiluvchi zayomlarga ixtiyoriy-majburiy obuna qilish masalalari o‘rganilgan.

Tayanch so‘zlar: O‘zbekiston, XX asr 50-yillari, iqtisodiyot, qishloq xo‘jaligi, ta’lim, sog‘liqni saqlash, statistik ma’lumotlar, gazeta-jurnal materiallari, mehnatga haq to‘lash tizimi, zayom va obligatsiyalar, fuqaro.

THE SIGNIFICANCE OF STUDYING THE WAGE SYSTEM IN UZBEKISTAN IN THE 50s OF THE 20th CENTURY

Annotation

The article examines the history of the wage system in Uzbekistan in the 50s of the twentieth century, in particular the issues of voluntary-compulsory subscription of citizens to loans serving the purposes of restoration and development of the national economy.

Key words: Uzbekistan, 50s of the 20th, , economy, agriculture, education, health care, statistical data, newspaper-magazin e materials, labor payment system, bonds and bonds, citizens.

ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ОПЛАТЫ ТРУДА В УЗБЕКИСТАНЕ В 50-ГОДОВ XX ВЕКА

Аннотация

В статье рассматривается история системы оплаты труда в Узбекистане в 50-е годы XX века, в частности вопросы добровольно-принудительной подписки граждан на кредиты, служащие целям восстановления и развития народного хозяйства.

Ключевие слова: Узбекистан, 50-е годы XX века, экономика, сельское хозяйство, образование, здравоохранение, статистические данные, газетно-журнальные материалы, система оплаты труда, облигации и облигации, граждан.

Kirish (Introduction)

Tarixshunoslikda O‘zbekistonning XX asr 50-yillari tarixi iqtisodiyoti, qishloq xo‘jaligi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimi, yakkahokim firqaning siyosiy faoliyati tarixi ancha keng o‘rganilmoqda. Ahamiyatlisi o‘sha davrdagi statistik ma’lumotlar va gazeta-jurnal materiallaridan tanqidiy-qiyosiy va tarixiy-xolislik tamoyiliga ko‘ra foydalanish ko‘zga tashlanadi. Bu o‘z navbatida

bugungi bozor iqtisodiga o‘tilgan vaqtda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ammo o‘sha davrlarda mehnatga haq to‘lash tizimi tarixini o‘rganishga e’tibordan chetda qolmoqda.

Buning asosiy sababi iqtisodiy tahlillar, hisobotlar uzoq yillar mobaynida tekischilik, og‘riqli nuqtalarni atay chetlab o‘tish tamoyiliga ko‘ra olib borilgan. Aslida arxiv materiallaridagi hukumat qarorlari ularning mohiyati, ko‘zlangan maqsadini bilib olishda xolis manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun keyingi yillarda sho‘ro davrida arxivga olingan materiallardan ilmiy manba sifatida foydalanish sezilarli kuchaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Rossiyalik iqtisodchi va tarixchi tadqiqotchilar M. D. Novikov, YE.D. Tverdyukova, M.M. Xarunova, R.SH.Xarunov, R.N.Bazir, A.S. Vashuk, YE.Y.Selezneva, S.V. Primachenko, A.M. Xakova, V.V.Xamalinskaya, S.M.Pinayev, V.N.Mamyachenkov, V.V. Shvedov, Y.V.Bogdashkina, A.V.Zotova asarlarida zayom va obligatsiyalarni mehnat jamoalariga joylashtirish tarixi regional aspektda o‘rganilgan. [1] Ularning tadqiqotlarida voqelikka o‘sha davr mahsuli sifatida qarab, yoppasiga tanqid qilish yoki butunlay ijobiy pozitsiyada turib emas, balki obyektiv tahlil qilish yo‘li yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ammo O‘zbekistonda mazkur masalada tadqiqotlar olib borilmagan. Biz bu maqolada o‘sha davrda mehnatga haq to‘lashda zayom va obligatsiyalar qanday maqsadda joylashtirganligi tarixini yoritishga harakat qilamiz. O‘zbekiston tashqarisida bu masalaga fuqarolar qanday munosabat bildirgan va bu masalani bugungi kunda o‘rganishning ahamiyati xususida fikr yuritamiz.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot O‘zbekistonning harakatlar Strategiyasida ilgari surilgan g‘oyalar asosida yozildi. Tarixiylik, xolislik va sivilizatsion metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Ma’lumki, II jahon urushi Sho‘ro davlati g‘alabasi bilan tamomlanib, tinch qurilishga o‘tilgandan so‘ng O‘zbekiston respublikasining ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy hayotida xalq xo‘jaligini tiklash, tashkiliy va madaniy oqartuv masalalari asosiy o‘rinni oldi. “SSSR xalq xo‘jaligini qayta tiklash va rivojlantirishning 1946-1950 yillarga mo‘ljallangan besh yillik rejasi to‘g‘risilagi qonun qabul qilinganligi munosabati bilan firqa tashkilotlarining tashviqot-targ‘ibot ishlari to‘g‘risida sobiq ittifoq komfirqasi markazqo‘mining qarorini amalga oshirish borasida ishlar qizitib yuborildi. Kasaba uyushmasi va yoshlar tashkilotiga partiya rahbarligi yanada kuchaydi. 1958 yilda Respublikada ixtirochilar respublika jamiyati tashkil etildi va u O‘zbekistonda xalq xo‘jaligini rivojlantirishga xizmat qila boshladi. Urushdan keyingi 5 yilliklarda respublika yoshlarning ijtimoiy hayot sohalaridagi hissasi katta bo‘ldi. Chunonchi yoshlar brigadalaridan 1148 tasi va respublikaning ishchi yoshlaridan 80 ming kishi 1947 yilda 4-5 yillik topshiriqlarni muddatidan oldin bajarish uchun yurish e’lon qilib, besh yillikning ikki yili rejasini muddatidan ilgari bajardilar. Rejaga asosan respublikada sanoat ishlab chiqarish 89 foizga, qishloq xo‘jalik mahsulotlarini esa 52 foizga ko‘paytirish ko‘zda tutilgan edi. Birinchi navbatda sanoatning ximiya, elektroenergetika, qishloq xo‘jalik mashinasozligi, kon sanoati (birinchi qayta ishlash sohasini) tarmoqlarini rivojlantirishga katta e’tibor berilgan edi. Qishloq xo‘jaligi sohasida esa asosan paxtachilikni rivojlantirishga e’tibor qaratilgan edi. [2]

Rejada respublika viloyatlari xo‘jaliklaridagi ustivor tarmoqlar ham belgilab berilgan edi. Jumladan? Farg‘ona vodiysida paxtachilik, Toshkent viloyatida ko‘proq paxtachilik, sabzavotchilik, chorvachilik, ko‘mir, rangli metallurgiya, ximiya, energetika sohalarini, Buxoro viloyatida paxtachilikni, qorako‘lchilik va pillachilikni rivojlantirishga ko‘proq e’tibor berilgan edi. 1946-1950 yillar maboynida respublikamizda 150 ta yirik sanoat korxonalari qurib ishga tushirildi. Sanoatning yangi tarmoqlari qora va rangli metallurgiya, stanoksozlik vujudga keldi. Ikkita yirik “Chirchiqselmash” va “O‘zbekselmash” mashinasozlik zavodalari qurilib ishga tushirildi. 1950 yilda 1946 yilga nisbatan mashinasozlik 19 barobar o‘sdi, tabiiy gaz olish 3 barobar o‘sdi, elektroenergiya

480 mln.dan 2.665 mln.kvt soatga yetdi, yengil va to‘qimalik sanoati 128.7 foizga ko‘paydi. Qishloq xo‘jalik xodimlariga 9 mingdan ortiq traktor va qishloq xo‘jalik asbob uskunalari yetkazib berildi. Respublikada 30 sentnerchilik harakatida minglab paxtakorlar qatnashdilar.

Urushdan keyingi 1946-1950 yillarda xalq xo‘jaligining harbiy izdan tinch qurilish yo‘liga o‘tkazilishi ma’lum darajada ijtimoiy sohadagi masalalarini hal qilish imkoniyatlarini bera boshladi. 1947 yili oziq ovqatga bo‘lgan kartochka tizimi bekor qilinib, chakana savdoning tiklanishiga erishildi. Shu yili pul islohati ham o‘tkazildi. Xalq ta’limini qayta tiklashga e’tibor qaratildi. 1945-1946 o‘quv yillarida respublikada 4483 ta maktab bo‘lgan bo‘lsa, 1950 yilda ularning soni 5005 taga yetdi. Oliy ta’limni rivojlantirish sohasida ham sezilarli ishlar qilinib, 1945 yildagi 33 ta o‘rniga. 1950 yilda 37 ta oliy o‘quv yurtlari faoliyat ko‘rsata boshladi. Shu yillarda mehnatkashlarning turmush sharoiti ham qisman yaxshilandi. Aholiga savdo xizmatini yaxshilash maqsadida savdo tarmoqlari kengaytirildi. [3]

Ko‘rinadiki, mamlakat miqyosida iqtisodiy va moddiy o‘sish yuz bergan. Ammo statistik ma’lumot va hisobotlarda, ular asosida yozilgan iqtisodiy tadqiqotlarda mehnatkashlarning bajargan ishiga qanday tartibda haq to‘langani juda kam qayd etiladi. Sho‘ro davrida bu masalaning muhokama qilinishi davlatning odamlarni arzon ishchi sifatida ishlatish yo‘lidan borganligini oshkor etib qo‘yar edi. Shuning uchun bu masala mamlakat tashqarisida sotsializm tuzimini qoralovchi burjua ilmiy tadqiqotlarida ko‘proq o‘rganilgan. Mamlakatda esa faqat oshkoralik va qayta qurish davridagina bu masalani o‘rganish boshlandi. Maxfiy saqlanuvchi hujjatxonalar ochilganda aholi mehnatiga haq to‘lanishi tizimini ochiqlovchi materiallar saqlanib turganligi ma’lum bo‘ldi. Rossiyalik iqtisodiy-siyosiy tadqiqotchilar arxivlarida saqlanuvchi noyob materiallarni o‘rganishga muvaffaq bo‘lishdi. Masalan, M.A.Klinova o‘zining “Советские внутренние займи 1946-1957 гг. в политическом дискурсе и прессе” maqolasida SSSR xalq xo‘jaligini rivojlantirish uchun davlat ssudasini aholi orasida joylashtirish munosabati bilan KPSS Markaziy Qo‘mitasiga kelib tushgan shikoyatlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha majlis bayonnomasidagi fikrlar keltirib o‘tilgan: “SSSR xalq xo‘jaligini rivojlantirish uchun davlat zayomining aholi o‘rtasida taqsimlanishi munosabati bilan (1956 yil) KPSS Markaziy Komiteti ishchilar, xizmatchilar va kolxozchilardan SSSR qarorini qo‘pol ravishda buzganligi to‘g‘risida shikoyatlar qabul qilmoqda. Xatlarda bir qator korxona va muassasalarda kredit berish to‘g‘risidagi hukumat qarori e’lon qilinishidan avval ishchi va xizmatchilar o‘rtasida ssudaga obuna bo‘lish yashirin ravishda olib borilayotgani aytiladi. Mahalliy ravishda kreditga ro‘yxatdan o‘tishda ko‘pincha ma’muriyatga ruxsat beriladi, obuna bo‘lishning ixtiyoriylik prinsipi buziladi, ishdan bo‘shatish, lavozimni pasaytirish va hokazolar orqali qo‘rqitish qo‘llaniladi. Bu yerda alohida xatlardan ba’zi parchalar mavjud”. M.K. Rojkovaning “XX asrning 40-60-yillarida Rossiyaning O‘rta Osiyo bilan iqtisodiy aloqalari” monografiyasida markaz bilan milliy respublikalar o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy hamkorlik, Rossiyaning sanoat sohasidagi yutuqlaridan O‘zbekiston va Qozog‘istonda qishloq xo‘jaligi sohasida foydalanish masalalari, Sibir o‘lkasini meva-sabzovot bilan ta’minlashda O‘rta Osiyo respublikalarining hissasi statistik ma’lumotlar va matbuot materiallari asosida yoritilgan. Ulug‘ Vatan urushi davrida Rossiyadan evakuatsiya qilingan zavod va fabrikalar keyinchalik O‘rta Osiyoda sanoatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shganligi ta’kidlab o‘tilgan. [4].

Shu o‘rinda “Kredit”, “ssuda”, “zayom” so‘zlariga izoh berib o‘tish lozim bo‘ladi. Bu uch so‘z “ishontirish, ishonish, qarzni tan olish, aniqrog‘i qadimgi hindevropa tilida «chin ko‘ngildan ishontirish» degan ma’noni bildiradi. Davlatning moliyaviy ahvolini yaxshilash maqsadida chiqarilgan qimmatbaho qog‘oz. Aniqrog‘i mehnat qiluvchi ishchiga ish haqi sifatida pul o‘rniga keyin to‘lab berish evaziga berilgan, ammo ayni muomalada unga hech narsa sotib olib bo‘lmaydigan, pul o‘rnida ishlamaydigan quruq qog‘oz ma’nosini bildiradi. Badiiy adabiyotlarda shunday fikr keltirilgan: “Turkiston general-gubernatorligi hokimiyat tepasiga kelishi bilanoq,

davlatning moliyaviy ahvolini yaxshilash maqsadida, xalqqa o‘ttiz million so‘m miqdorida qarz, ichki zayom soldi”. Bu parchada qarz berish ijobiy emas, balki, o‘z manfaatini o‘ylab, mahalliy xalqni o‘ziga iqtisodiy qaram qilib olish siyosati tilga olinmoqda [5].

Demak, chor Rossiyasi davrida ham, Sovet davlatining dastlabki davrlarida ham moliyaviy ahvoli nochor bo‘lgan hukumat o‘z fuqarolarini ishlatish, ularga mehnatiga yarasha haq berish masalasida turli moliyaviy metodlarni ishga solib kelgan. Naqd pul o‘rniga vaqtdan yutish maqsadida obligatsiyalar, zayomlar ishlab chiqarib mehnat jamoalariga, zavod va fabrika ishchilariga ixtiyoriy-majburiy obuna bo‘lishga undab kelgan. Ayrim zayomlar olti oylik, bir yillik bo‘lgan. Zayomning mohiyati amalda mehnatkash o‘z haqini 20 yildan keyin oladi, demakdir. Bu ham aslida odamlarga kam maosh berib ishlatish amaliyotining bir ko‘rinishi bo‘lgan.

Sho‘ro mafkurachilari sotsialistik mo‘l-ko‘lchilikka erishish yo‘lida odamlarni davlatga bepul ishlab berishga da’vat etishgan, keyinchalik har bir narsadan bepul foydalanishga ishontirishgan. Zayomga ishlashni esa shavkatli mehnat, umumxalq manfaati uchun jonbozlik ko‘rsatish, deb ko‘klarga ko‘tarib maqtaganlar. Sodda va ishonuvchan o‘zbek xalqi buni to‘g‘ri va olijanob ish deb hisoblagan, hatto “Nega endi? degan savol berishni xayoliga ham kelmagan. Ammo Rossiya, Ukraina, Boltiqbo‘yi respublikalari mehnatkashlari bunday rejimga juda erta qarshi chiqishgan. Masalan, markazko‘mga yozilgan shikoyat xatida ahvolni tushuntirishga harakat qilishgan. Mazkur maqolada xatlardan quyidagi namunalar keltiriladi: Vilnyusdagi (Litva) “Sparta” trikotaj fabrikasining ishchisi o‘rtoq V.N. yozadi: “Men sil kasalligi bilan og‘ir kasalman, shifokorlarning fikricha, men 2 oy davomida Qrimning janubiy qirg‘og‘idagi sil kasalligiga qarshi sanatoriyga borishga majbur bo‘ldim. 27 aprel kuni borishim kerak bo‘lgan kurortga chipta olganimdan so‘ng, pulni olish uchun ko‘rsatma berishi uchun zavod direktoriga murojaat qildim. Zavod direktori zayomga imzo chekishimni talab qildi. Umuman olganda, men kreditga ro‘yxatdan o‘tishdan bosh tortmadim, lekin taklif qilingan miqdor uchun ro‘yxatdan o‘ta olmadim, chunki ... Menga davolanishim uchun, dori sotib olish uchun pul zarur. Zavod direktori va zavod kasaba qo‘mitasi raisi mening sog‘lig‘imni hisobga olmadilar, vaucherimni olib qo‘yishdi va uni allaqachon ikki marta sayohat qilgan boshqa ishchiga berdilar va zavodda 6 yil ishlaganimdan beri hech qachon bunday sayohat qilmaganman. Menga shunday qilganliklari juda achinarli”.

Pechora (Komi Respublikasi) temir yo‘li Kizima stansiyasi deposi o‘t yoquvchisi o‘rtoq Petrushkin shunday yozadi: “Oilam 7 kishidan iborat, o‘zimga kichkinagina uy quryapman, yashashga joyim yo‘q, partiya tashkilotchisi o‘rtoq Sharipov esa maosh o‘rniga zayomga yozilishimni talab qilmoqda, lekin bu miqdorga yozila olmayman. Axir oilamni qanday boqishim mumkin? Do‘konlarda hech narsa yo‘q, bozorda chayqovchilardan yuqori narxlarda oziq-ovqat sotib olishga to‘g‘ri kelmoqda”. Bryansk (Rossiya) lokomotiv zavodi xodimi, o‘rtoq Ye. A. Gorbacheva kreditga ro‘yxatdan o‘tishda unga nisbatan qo‘llanilgan qattiq bosimdan noroziligini bildiradi. Yozadi: “Men zavodda 1927 yildan beri ishlayman, erim frontda halok bo‘ldi. Men oyiga 495 rubl ishlayman, qo‘shimcha ravishda zararga tavon sifatida oyiga 120 rubl to‘laydilar. 25 yillik faoliyatim davomida birinchi marta sanatoriyga yo‘llanma oldim va ma’muriyatga ta’til berish uchun ariza berdim. Mexanik o‘rtoq Mamuten 650 rubl zayomga imzo chekishimni talab qilib, ta’tilga imzo chekmadi. Men unga 300-400 rublga obuna bo‘lishim mumkinligini aytdim. Shundan so‘ng, Mamuten arizamni menga qaytarib tashladi va meni ishdan bo‘shatish bilan tahdid qilib, idoradan haydab yubordi. Vaucherim yo‘q, unga 285 rubl to‘ladim, bir tiyin ham qolmadi. Sanatoriyga borishimga to‘sqinlik qilmasligi uchun ma’muriyatga ta’sir ko‘rsatishingizni so‘rayman”.

Odessa (Ukraina) avtomobil yig‘ish zavodi ishchisi o‘rtoq Ijitsa sex boshlig‘i o‘rtoq Burovsev va sex partiya tashkiloti kotibi o‘rtoq Glushchenko ustidan shunday shikoyat qilgan: “Ustaxona payvandchisi Dashkevich ta’tilga chiqishi kerak edi, biroq sex boshlig‘i ta’tilga ruxsat berib, undan kredit olish uchun imzo chekishni talab qildi. O‘rtoq Dashkevich yarim kundan ko‘proq vaqt

davomida ko‘zlarida yosh bilan ustaxonani aylanib chiqdi va undan ta’tilga imzo chekishini iltimos qildi. Keyin ustaxona boshlig‘i, partiya tashkiloti kotibi, brigadir uni 300 rublga imzo chekishga majbur qilishdi. Bu yilgi kredit ishchilar oladigan maoshdan oshiqchadir. Hamma o‘z ixtiyori bilan imzo chekadi, ammo kredit olishda bizni majburlamasliklarini so‘raymiz”.

Moskvalik partiya a’zosi temir yo‘l transporti xodimi D.V.Chuzavkov yozadi: “25 aprel kuni partiya qo‘mitasi kotibi menga qo‘ng‘iroq qilib, kredit olish uchun imzo chekishni taklif qildi. Men unga hali hukumat ko‘rsatmasi yo‘qligini aytdim, lekin u, baribir, oyiga 600 rubl ishlab olishimga qaramay meni 900 rublga obuna bo‘lishga majbur qildi. Mening qaramog‘imda xotinim va ikki farzandim bor, men rad eta olmadim, aks holda bundan ham battar bo‘lishi mumkin edi, ish o‘rnimni yo‘qotishim mumkin edi, lekin bunday tahdidlar bor edi. Partiya qo‘mitasi kotibining xatti-harakati noto‘g‘ri, deb o‘ylayman”.

Bir imzosiz xatda Xerson viloyati, Borislav tumani “Erkin baliqchi” arteli ma’muriyatining 29 apreldan boshlab kreditga yozishni boshlaganligi xabar qilingan: “Ular nafaqat kredit berish to‘g‘risidagi hukumat qarori e’lon qilinishidan ancha oldin kredit olish uchun ro‘yxatdan o‘tishni boshladilar, balki baliqchilarni obuna qilishga majburlashmoqda va ularni ishdan xaydash bilan qo‘rqitishmoqda. Ular ishlarini tashlab ketishmoqda. Bunday bosim bilan biz o‘tgan yilgidan bir necha barobar ko‘p miqdorda obuna bo‘lishimiz kerak. Men o‘z ismimni bildirmayman, aks holda keyin nafaqat Borislavda, balki oblastda ham joy topolmayman deb qo‘rqaman”.

Kolomna zavodidan kelgan imzosiz xatda Kuybishev ishchilarning kredit olishda ko‘rilgan choralardan noroziligini xabar qilingan: “Qachongacha ular bizni qarzga imzo chekishga majbur qiladi? Ular sizni 1500 rublga obuna bo‘lishga majbur qilishadi va ishchi 1000 rublga obuna bo‘lishni xohlasa, ular unga bunday gap tarqatish kerak emasligini aytishadi. Suhbatda ular tahdid va ishdan bo‘shatishga ishora qiladilar. Ular ishchilarning ish haqi kamaytirilayotgani, lokomotiv ishlari tugatilayotgani va boshqa ishga o‘tkazilayotganini hisobga olgisi kelmaydi. Qachongacha ishchi o‘z daromadini o‘zi tasarruf eta olmaydi? Kursk pedagogika instituti o‘qituvchilari T. Davidova va Kuznesovning ma’lumoticha, Kursk shahar partiya tashkilotlarida yig‘ilishlarida kommunistlar bir yarim-ikki oylik ish haqi miqdorida kredit olish uchun ro‘yxatdan o‘tishlari shartligi aytiladi. Nega hukumat ko‘rsatmalari joylarda buzilayotgani ta’kidlanadi. Moskvalik A.I.Markeeva shunday yozadi: “Nodavlat-notijorat tashkilotlari to‘liq maoshim uchun kredit olishimni talab qilmoqda. 3 farzandim bor. Men 600 rubl ishlayman oyiga, chegirmalar va kvartira haqi to‘lashdan tashqari, butun oila uchun 400 rubldan ortiq pul qolmaydi, bundan tashqari, men onamga oyiga 50 rubl yuboraman. Meni mahalliy qo‘mitaga, partiya tashkilotchisi huzuriga olib borishdi – hamma 600 rublga obuna bo‘lishimni talab qilib turib oldi, lekin men 400 rublga obuna bo‘lishim mumkin edi. O‘lgan bo‘lsangiz ham, bu miqdorni qaytarib bering”.

Moldaviya SSR Glodyanskiy tumanidan N.A.Tixonova tuman partiya qo‘mitasi kotibi o‘rtoq Korn ma’muriyatini tanqid qilib yozadi: “Joriy yilning 30 apreli kolxozchilar o‘rtasida ssudaga muddatidan oldin obuna bo‘lganligi munosabati bilan tuman partiya qo‘mitasi kotibi menga telyefon orqali “Pobeda” kolxozining joriy hisob varag‘ini Kishinyovdagi “9-May” arteli foydasiga hisobdan chiqarishni to‘xtatishni ko‘rsatma berdi. Tuman partiya qo‘mitasi kotibining noqonuniy talabini bajarishdan bosh tortdim. Qo‘ng‘iroqdan 20 daqiqa o‘tgach, taqdirim hal bo‘ldi, meni tuman partiya qo‘mitasining byurosiga taklif qilishdi, ishning uddasidan chiqa olmayotganimni aytib, ishdan bo‘shatishdi. Tuman partiya qo‘mitasi kotibining injiqligi tufayli ishsiz qoldim”.

Bokudan kelgan xatda ellik olti yoshli dengizchi o‘rtoq G.V. yozadi: “O‘g‘lim dengizchi bo‘lib ishlab, oyiga 445 rubl oladi. Idora mudiri o‘rtoq Perpelyukov va partiya tashkiloti kotibi o‘rtoq Zverev uning voyaga yetmaganligidan foydalanib, bir yarim oylik maoshga qarzga yozdirib qo‘yishga majbur qilishdi. Men ular bilan shu masalada gaplashdim, o‘g‘limni nimaga asoslanib bu summaga obuna bo‘lishga majbur qilishganini isbotladim, hali hukumatning kredit berish

to‘g‘risidagi qarori yo‘q, lekin ko‘z yoshlarimga e’tibor bermadilar. Tuman partiya qo‘mitasiga bordim, lekin u yerda ham hammasi to‘g‘ri bajarilganligini aytishdi. Bunday qo‘pol buzilish faqat aholi o‘rtasida norozilikni keltirib chiqarishi mumkin. 8 may kuni kompaniya kredit obunasini deyarli to‘liq yakunladi. Men ona sifatida o‘zimni kamsitilgan deb hisoblayman, yolvorishga, yig‘lashga majbur bo‘ldim, bu inson qadr-qimmatini haqorat qilishdir”.[6] Ushbu ma’lumotlarni batafsil keltirishdan maqsad mamlakatning turli regionlaridan markazga jo‘natilgan xatlar o‘sha davrning haqiqiy iqtisodiy ahvolini aks ettirishini ko‘rsatishdir.

XX asrning 50-60- yillarida O‘zbekistonda ham ish haqi evaziga zayom berishni qo‘llab-quvvatlash, targ‘ib etish juda ham tashkiliy suratda olib borilgan. Gazetalarda yutuqli obligatsiyalar tiraji doimo chop etilgan. 10 minglab obligatsiyalardan oz miqdoriga yutuqlar chiqqan. Nomigagina qo‘yilgan kam sonli katta yutuqlar juda ko‘z-ko‘z qilingan. Yutuq chiqqan shaxsning fotosurati berilgan. Shu bilan birga zayomga yozish tadbirlari muntazam o‘tkazilib turilgan. Yuqori tashkilotlar quyi tashkilot rahbarlariga zug‘um o‘tkazib, mehnatkashlarning oylik maoshdan katta qismini zayom olishga undashni talab qilishgan. O‘sha davrdagi matbuotda munosabat-maqolalar ham bosilgan. Masalan, 1952 yili yozuvchi Oybek nomidan “Pravda Vostoka” gazetasida zayomga ish haqini o‘tkazish xalq xo‘jaligini tiklash uchun bu juda zarurligi haqida maqola bosilgan. Shunisi e’tiborliki, katta maosh oladigan fuqarolarni obuna qilish urf bo‘lgan. Staxanovchilik harakatiga qo‘shilganlar, zavod ishchilari, kolxoz zveno boshliqlari katta foizga obuna etilganlar. O‘qituvchilar, vrachlar ham ixtiyoriy-majburiy obuna etilgan. Buni sodda qilib “oylikdan bosib qoldi” deyishgan. Paxta yig‘im-terim davrida terilgan paxta puliga ham 60 foiz zayom berilgan. O‘sha davrlarda natural soliq undirish ham O‘zbekistonda davom ettirilgan. Uy hayvonlaridan, parrrandadan ham soliq olingan. 10 ta tovug‘i bor xo‘jalik oyiga 30 ta tuhum topshirgan. Odamlar tinchlikda yashayotganligi, qorni to‘yib ovqat yeyish baxtiga erishgani, yil sayin farovonlik sari odimlanib borilishidan mamnun edilar. Kommunizm qurish g‘oyasini sodda odamlarga singdirish shu kabi yo‘llar bilan olib borilgan. [7]

Harbiyda xizmat qilish ham bu davrda 3 yillik bo‘lgan. Keyinroq bu muddat 2 yillikka tushirilgan, ammo harbiy dengiz flotida 3 yil xizmat qilish 1980 yilgacha saqlanib qoldi. Markaziy Osiyo fuqarolari harbiy xizmat davrida harbiy tayyorgarlikdan o‘tgandan so‘ng asosan qurilish ishlariga jalb etilgan.

Odamlardan arzon ishchi kuchi sifatida foydalanish sotsialistik mulkni himoya qilish bahonasida antiqa usulda olib borilgan. Masalan, matlubot jamiyati tomonidan ochilgan qishloq oziq-ovqat magazinlari mudirlari arzimagan kamomad uchun 3-5 yilga ozodlikdan mahrum etilib, Rossiyaning ichkari viloyatlariga surgun qilinib, aybdorlar sog‘liqqa zararli zavodlarda, sovuq mintaqalarda ozgina maosh evaziga ishlab berishgan. Tuman va shahar mehnat bo‘limlariga kamomad bilan sudlanganlar ro‘yxati berib qo‘yilgan. Ular odamlarni turli hududlarga taqsimlab jo‘natib turgan. Sud-prokratura bo‘limlari xodimlariga ham qiyin bo‘lgan, ular “odam ovlash” rejasini bajarmayotganlikda ayblanib, “xayfsan” berib turilgan. Majburiy mehnat muddatini o‘tab kelgan kishi uyga qaytgandan keyin ham, “qamalib chiqqat kishi” sifatda o‘zi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘ida yura olmay, paxta yetishtiriladigan cho‘l hududlarga bosh olib ketgan. Afsuski, bunday og‘ir jinoyat bo‘lmagan ish bilan sudlangan kishilar buni juda adolatli ish deb hisoblaganlar, hech kimga shikoyat ham qilishmagan. O‘zbekiston aholisidan yuqori tashqilotlarga oylik maoshidan shikoyat yozish deyarli sodir bo‘lmagan. [8]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Aholidan yig‘ilgan mablag‘lar xalq xo‘jaligini tiklash besh yillik planni bajarish va mamlakat mudofaasining moliyaviy-iqtisodiy mudofaa qudratini mustahkamlashga sarflangan.[9]

Davlat ichki lotoreyasi yutuqli deb taqdim etilgan bo‘lishiga qaramay, ishlaganlarga amalda hech vaqo berilmagan. Bora bora odamlar mehnatga haq to‘lashdagi bunday ko‘zbo‘yamachilikni anglab yetib, davlatning pul undirishdagi bunday mobilizatsiya tashviqotini inkor eta boshladilar.

Ammo bu kabi inkor Boltiqbo‘yi Respublikalari va Rossiyaning Sibir hududlariga qaraganda O‘zbekistonda juda sekin yuz ko‘rsatdi.

Keyinroq esa fuqarolar o‘rtasida davlat tashkilotida nomigagina ishlash, “qo‘l uchida” ish bajarish, qo‘shib yozish, hisob-kitobni soxtalashtirish, majlislar bayonnomasini soxta tuzishga moyillik kuchaya boshladi. Fuqarolar orasida xususiy sektorda ishlashga moyillik, chayqovchilik, xo‘jasizlik holatlari avj ola boshladi. Davlat tuzumi esa eskicha tartib va talabni davom ettirishdan voz kechmadi, jazolash, majburlash usulini kuchaytirdi. Ammo ortiq bunday yashash mumkin emasligi ayon bo‘lib, sotsialistik tuzumdan voz kechildi. Qayta qurish va oshkoralik yillaridagina Sho‘ro iqtisodida mehnatga haq to‘lashda adolatli siyosat olib borilmaganligi ochib tashlandi. Ayniqsa, O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda totalitar tuzumning iqtisodiyotni ekstensiv rivojlanishda tutib turilishi keng tahlil qilib berildi. Jumladan, “XX asrning o‘rtalaridan boshlab jahondagi ko‘plab mamlakatlarda ijtimoiy sheriklikning turli jihatlarini tadqiq qilishga kirishilganda sobiq sho‘rolar ittifoqida bu masalaga umuman e’tibor berilmadi. Buning sababi shundaki, sobiq sho‘rolar tuzumida hukmron bo‘lgan sinfiy kurash nazariyasi ijtimoiy sheriklikni inkor qilar edi. Ijtimoiy sheriklikning mehnat munosabatlarini tartibga solish imkoniyatlari ham inkor qilinib, bunday muammolar faqat kapitalistik ijtimoiy munosabatlarga xos, deb e’lon qilingan edi”. [10]

Sho‘ro davlatning 50-yillardagi mehnatkashlarga ish haqi berish, soliq undirishdagi sotsialistik tartibni bugungi kun bilan solishtirib ko‘rish, bozor iqtisodi sharoitiga qiyoslash juda katta iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishga yordam beradi. Bugungi iqtisodiy islohotlar inson mehnatini qadrlash, uning manfaatlarini himoya qilish uchun qilinayotganligi ravshanroq ko‘zga tashlanadi. Mazkur mavzuni yana davom ettirib, tahliliy tadqiqotlarni ko‘paytirish lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1]. Новиков М. Д. Организационно-правовые особенности проведения советских внутренних массовых займов 1946-1957 гг. 2020.; Новиков М.Д. Отношение населения советского союза к выигрышам по государственным займам 1946-1957 годов. 2019.
[2]. Твердюкова Е. Д. Выигрыши по государственным внутренним займам в 1920-е гг. в СССР и проблема нетрудовых доходов (об одном избирательном казусе) 2018.
[3]. Харунова М.М., Харунов Р.Ш., Базыр Р. Н. Государственные внутренние займы тувинской народной республики и СССР в Туве (1920-1940 гг.) М. 2020.
[4]. Haydarov I. O‘zbekiston xalq xo‘jadigini boshqaruv tashkiloti tarixi (1950-1960 yillar). Oriental jurnal of cocial scences. 2022. № 5. B.154-159.
[5]. Sodiqov H., Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi. 2-kitob. Sharq. T.: 2022. B.24-25.
[6]. Рожкова М.К. Экономические связи России со Средней Азией 40—60 годы XIX в. М., 1963.
[7]. https. //. my.gov.uz.service.
[8]. Ващук А.С., Селезнева Е.Ю. Фискальная политика на Дальнем Востоке России (середина 1940-х-1950-е годы) 2007., Примаченко С.В., Хакова А. М., Хамалинская В.В. Опыт использования государственных ценных бумаг для финансирования бюджетных расходов в Советский период. 2019., Пинаев С.М. «Займы индустриализации» конца 1920-х гг. и особенности их реализации. 2011., Мамяченков В.Н., Иванов Е.А., Шведов В.В. Внутренний заем 1957 года и завершение эпохи «добровольно-обязательных займов» (на материалах среднего урала). 2020., Богдашкина Ю.В. Бюджетная политика Мордовской АССР в годы Великой Отечественной войны. 2016., Зотова А.В. Госзаймы в Ленинграде в период Великой Отечественной войны. 2013.
[9]. Клинкова М.А. Советское займы 1946-1957 гг. в политеческом дискурсе и прессе. Russian jurnal of economic history. Vol.17. № 3. М.: 2021.
[10]. Hasanov R., Utamurodov A., Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. T.: 2019. 400 b. B.263.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Rashidov Nurulloxon Nosirxon o‘g‘li,
Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika nazaryasi va tarixi
nurulloxonrashidov0@gmail.com

Taqrizchi- p.f.f.d., U.Q.Maqsudov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 11th Janvier 2025

TALABALARNING MODUL-KREDIT TIZIMIDA ISHLASH KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Kredit-modul tizimi (KMT) butun dunyoda talabalarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish va ularga tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqolada KMT orqali talabalarni o‘qitish jarayonida ularning ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish yo‘llari, metodlari va afzalliklari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: modul-kredit, texnologiya, elektron kutubxona, raqamli vositalar, mobil ilovalar, axborot, MS Excel, SPSS, Slack, dasturlar, platformalar,sun’iy intellekt.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПО РАБОТЕ В МОДУЛЬНО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация: В моей статье система кредитного модуля (ГМО) будет сосредоточена на формировании навыков самостоятельного обучения студентов во всем мире и предоставлении им возможностей для критического мышления. В данной статье будут проанализированы пути, методы и преимущества развития компетентности учащихся в процессе обучения через КМТ.

Ключевые слова: модуль-кредит, технология, электронная библиотека, цифровые инструменты, мобильные приложения, информация, MS Excel, SPSS, Slack, приложения, платформы,искусственный интеллект.

DEVELOPMENT OF COMPETENCIES OF WORKING IN THE MODULAR-CREDIT SYSTEM OF STUDENTS

Annotation: in my article, the credit-module system (KMT) will focus on the formation of independent learning skills of students all over the world and creating opportunities for them to think critically. This article analyzes the ways, methods and advantages of developing their performance competencies in the process of training students through KMT.

Keywords: module-Credit, Technology, Electronic Library, digital tools, mobile applications, information, MS Excel, SPSS, Slack, applications,platforms, artificial intelligence.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

KIRISH

Modul-kredit tizimi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish haqida bir qator olimlar o‘z tadqiqotlarida fikr bildirganlar. ”Talabalar erishgan bilim va ko‘nikmalarni baholashda shaffoflikni ta’minlaydi. Tizim mobillikni oshirib, talabalar va o‘qituvchilar uchun o‘qish va ish tajribasi almashinuvi imkoniyatini beradi.”[1] Bu fikrlar AKTning ta’lim jarayoniga kiritilishi, o‘qitish samaradorligi va talabalar ko‘nikmalarini rivojlantirishda qanday ahamiyat kasb etishini yoritadi. Kredit-modul tizimi (KMT) butun dunyoda talabalarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish va ularga tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini yaratish uchun keng qo‘llanilmoqda. Ushbu maqolada KMT orqali talabalarni o‘qitish jarayonida ularning ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish yo‘llari, metodlari va afzalliklari tahlil qilinadi. Modul-kredit tizimi talabalarni bilimini baholash va o‘quv jarayonini boshqarishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Modul kredit tizimi nafaqat an’anaviy ta’limni takomillashtirishga, balki innovatsion o‘qitish metodlarini qo‘llashga ham katta imkoniyat yaratadi. Talabalarning quyidagi ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligi haqida so‘z yuritiladi: Mustaqil o‘qish va tadqiqot ko‘nikmalari: talaba o‘z-o‘zini rivojlantira olishi. Vaqtni samarali boshqarish: o‘quv vaqti va vazifalarni o‘z vaqtida bajarish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: murakkab masalalarni o‘zlashtirish va kreativ yondashish qobiliyatlari. “ Kreditlar ta’lim dasturlaridagi ish hajmini, talabalarning o‘zlashtirishi va ko‘nikmalarini baholashni aks ettiradi. Tizim individual ta’lim yo‘nalishlarini rivojlantirishga yordam beradi va talabalarni mustaqil ta’lim olishga rag‘batlantiradi”[2]. Ta’lim jarayonida foydalaniladigan amaliy usullar haqida gapiriladi. Masalan: Loyihalash usuli: o‘zaro guruhlarda ishlash orqali loyiha yaratish va jamoaviy kompetentsiyalarni rivojlantirish. Interfaol usullar: dars va seminar mashg‘ulotlarida o‘zaro muloqot va munozara tashkil etish orqali analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Elektron resurslardan foydalanish: onlayn materiallar, raqamli platformalar va texnologiyalar orqali mustaqil ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish. KMT orqali kompetentliklarni rivojlantirishning ijobiy va salbiy jihatlari keltiriladi. Masalan, tizim xodimlarining motivatsiyani oshirish, talabalarning mas’uliyatini kuchaytirish kabi yutuqlari va ma’lum texnik yoki tashkiliy to‘siqlar tahlil qilinadi. AKT vositalaridan samarali foydalanish: Talabalar o‘quv jarayonida turli axborot texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganishadi.

Raqamli savodxonlikni oshirish: Raqamli vositalarni, dasturiy ta’minotlarni va mobil ilovalarni samarali boshqarish talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Bu kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida muhim hisoblanadi.

Masofaviy ta’lim imkoniyatlari: Modul-kredit tizimi masofaviy ta’lim bilan birga o‘tishi mumkin. Bu esa AKT vositalari yordamida bilim olish, mustaqil ishlash va natijalarni elektron shaklda baholash ko‘nikmalarini o‘stiradi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish va ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish: AKT talabalarga katta hajmdagi ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va izohlash imkonini beradi. modul kredit tizimining asosiy tushunchalari, uning maqsad va vazifalari tushuntiriladi. Kredit-modul tizimining

asosiy elementi sifatida mustaqil o‘qitish hamda individual yondashuv yoritiladi. Shuningdek, talabalar uchun individual ta’lim yo‘llarini ishlab chiqish, ularning vaqtni boshqarish, o‘zini o‘zi baholash va nazorat qilish qobiliyatlarini oshirish imkoniyatlari haqida ma’lumot beriladi. Talabalar kompetentliklarini rivojlantirishning o‘rni va muhimligi modul kredit tizimining bir-biriga bog‘liq jihatlari tahlil qilinadi. Talabalarning quyidagi ko‘nikmalar rivojlantiriladi: mustaqil o‘qish va tadqiqot ko‘nikmalari: talaba o‘z-o‘zini rivojlantira olishi. Vaqtni samarali boshqarish: o‘quv vaqti va vazifalarni o‘z vaqtida bajarish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: murakkab masalalarni o‘zlashtirish va kreativ yondashish qobiliyatlari. Loyihalash usuli: o‘zaro guruhlarda ishlash orqali loyiha yaratish va jamoaviy kompetentsiyalarni rivojlantirish. Interfaol usullar: dars va seminar mashg‘ulotlarida o‘zaro muloqot va munozara tashkil etish orqali analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Elektron resurslardan foydalanish: onlayn materiallar, raqamli platformalar va texnologiyalar orqali mustaqil ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish.

Ma’lumotlar tahlili dasturlari MS Excel, SPSS yoki Python kabi dasturlar yordamida talabalar ilmiy va amaliy izlanishlar olib borishadi. Bu ular uchun kelajakda tadqiqot olib borishda muhim ahamiyatga ega

Loyihalar va guruh ishlari: Modul-kredit tizimida talabalar ko‘pincha guruhlarda ishlashadi, bu jarayonda axborot texnologiyalarining hamkorlikka mo‘ljallangan vositalaridan foydalanishadi. Google Docs, Microsoft Teams, Slack kabi platformalar orqali talabalar masofadan turib hamkorlikda ishlashni o‘rganadilar. Bu esa zamonaviy ish bozorida talab qilinadigan jamoaviy va masofaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

“Kredit modul tizimi raqamli ta’lim platformalari bilan uyg‘unlashib, masofaviy ta’lim uchun ham moslashtirilmoqda. Talabalar o‘qish jadvalini o‘z ehtiyojlariga moslashtirishlari uchun imkon yaratadi” [3]. Onlayn resurslardan foydalanish: AKT vositalaridan foydalangan holda talabalarning ochiq manbalardan bilim olishlari, masalan, Coursera, edx, Khan Academy kabi platformalar orqali qo‘shimcha darslar olishlari imkoniyati kengayadi. Bu ularga o‘qituvchilar taqdim etgan materiallarni mustaqil chuqurlashtirishga imkon beradi.

Axborot xavfsizligi va etikasi: AKT bilan ishlashda talabalarga kiberxavfsizlik qoidalarini o‘rgatish ham muhimdir. Talabalar shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, xavfsiz axborot almashish va texnologiyalarni etik jihatdan ishlatish bo‘yicha tushunchalarga ega bo‘lishadi. Modul Kredit tizimida o‘quv rejasini loyihalashning ahamiyati yoritiladi. Ayniqsa: Integratsiyalashgan yondashuv: fanlararo yondashuv orqali talabalar ko‘nikmalarini kompleks ravishda rivojlantirish. Tanlov kurslari va o‘ziga xos yo‘nalishlar: talabalarga kasbiy va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda mustaqil tanlov imkoniyatini berish rejalashtirilgan.

Kompetentlikka yo‘naltirilgan ta’lim metodlari. Modul kredit tizimi sharoitida talabalarning kompetentliklarini rivojlantirish uchun amaliy metodlar haqida batafsil to‘xtalish mumkin. Bular: Muammoli ta’lim usullari: talabalar amaliy muammolar ustida ishlash orqali kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishadi. Simulyatsiya va amaliyot darslari: real hayot sharoitlariga yaqinlashtirilgan vaziyatlarda talabalarni faol ishtirokga jalb etish orqali o‘quv jarayonini qiziqarli va amaliy qilish. Misol uchun: Onlayn ta’lim platformalari va ilovalar: talabalarning bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish va chuqurlashtirish imkoniyatlari. Axborot texnologiyalaridan foydalanish: internet resurslari, ilmiy adabiyotlar va kurslar orqali bilim olish jarayonini soddalashtirish. Formatif va

summativ baholash: doimiy nazorat va yakuniy natijalarni baholash orqali bilimni o‘zlashtirish darajasini aniqlash. Bu ularga yangi texnologiyalar va dasturlar bilan tez tanishib, ularni o‘z kasbiy faoliyatlarida qo‘llash imkonini beradi.

Axborot texnologiyalaridan mustaqil foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi - ma’lumotlarini qidirish, tahlil qilish va ishlatish qobilyatini oshirish. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki: Modul-kredit tizimi talabalarda quyidagi asosiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi: vaqtni boshqarish, mustaqil o‘qish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va guruhda ishlash qobiliyatlari. Bu esa nafaqat ta’limda, balki mehnat bozorida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion pedagogik yondashuvlar, masalan, loyiha asosida o‘qitish, aralash o‘qitish va gamifikatsiya, KMT samaradorligini oshirish uchun muhimdir. Xalqaro tajribalar, jumladan, Yevropa, AQSh va Osiyo mamlakatlaridagi muvaffaqiyatli amaliyotlar KMTning afzalliklarini ko‘rsatmoqda. Ushbu tajribalarni lokal sharoitlarga moslashtirish O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi uchun muhim ahamiyatga ega. KMTda muvaffaqiyatga erishish uchun ta’lim muassasalari talabalar va o‘qituvchilar uchun zaruriy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratishi kerak. Bu akademik maslahat xizmatlari, malaka oshirish dasturlari va texnologik yechimlarni o‘z ichiga oladi. Raqamli manbalardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganadilar, bu esa ta’lim sifatini oshiradi.

MUHOKAMA:

Modul-kredit tizimi (KMT) zamonaviy ta’lim tizimining muhim mexanizmi bo‘lib, talabalarning mustaqil ta’lim olish qobiliyatini rivojlantirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlarini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu tizim talabalardan faqat bilimlarni o‘zlashtirishni emas, balki ta’lim jarayonida faol ishtirok etishni, o‘z vaqtini samarali boshqarishni va murakkab vaziyatlarda yechim topa olishni talab qiladi. Shunga qaramay, KMT talabalar va o‘qituvchilar oldida bir qator yangi vazifalar va qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. *Birinchidan*, KMTda talabalar uchun asosiy qiyinchiliklardan biri bu vaqtni boshqarish va mustaqil ta’lim olishdir. An’anaviy ta’lim tizimida talaba ko‘proq o‘qituvchi ko‘rsatmalariga bog‘liq bo‘lsa, KMTda esa o‘z ta’lim yo‘nalishini belgilashda mustaqil qaror qabul qilish talab etiladi. Bu, ayniqsa, bir vaqtning o‘zida bir nechta modullarda ishlashni talab qiluvchi talabalar uchun muhim. *Ikkinchidan*, KMTning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning tayyorligiga bog‘liq. O‘qituvchilar talabalarni modul-kredit tizimiga moslashtirish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion uslublarni o‘zlashtirishlari zarur. Shu bilan birga, o‘qituvchilar KMTga mos ravishda muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish va boshqa kompetensiya rivojlantiruvchi uslublarni qo‘llashga tayyor bo‘lishlari kerak. Xalqaro tajribadan kelib chiqib, KMTning muvaffaqiyatli joriy etilishi talabalar va o‘qituvchilarni kerakli vositalar bilan ta’minlashni talab qiladi. Yevropadagi ECTS tizimi talabalarning akademik erkinligini ta’minlash, kreditlarni ko‘chirish va baholash tizimining shaffofligi orqali katta muvaffaqiyatlarga erishgan. Singapur va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda esa KMTga texnologiyalarni integratsiya qilish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu davlatlar KMTni nafaqat ta’lim tizimiga, balki mehnat bozorining talablariga moslashtirishga muvaffaq bo‘lgan.

Modul kredit tizimi orqali kompetentliklarni rivojlantirishning ahamiyati umumlashtiriladi va kelajakda ushbu tizimni yanada rivojlantirish yo‘llari taklif qilinadi. Kredit-modul tizimiga (KMT) o‘tish zamonaviy oliy ta’limda muhim o‘zgarish bo‘lib, bu tizim talaba markazli ta’lim, moslashuvchanlik va kompetensiyalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratadi. Mazkur yondashuv talabalar tomonidan ta’lim jarayonining boshqaruvini o‘z zimmasiga olishni talab qiladi va bu ularda vaqtni boshqarish, mustaqil o‘qish, muammolarni hal qilish hamda o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish kabi asosiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ushbu kompetensiyalar nafaqat talabalarning akademik natijalarini yaxshilaydi, balki ularni global mehnat bozoridagi murakkabliklarni muvaffaqiyatli yengib o‘tishga tayyorlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, KMT samaradorligini oshirish uchun talabalarga zarur kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha kuchli yordam mexanizmlarini joriy etish lozim. Ta’lim muassasalari loyiha asosida o‘qitish, aralash o‘qitish va gamifikatsiya kabi innovatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish orqali talabalarni jalb qilishi va ularning o‘quv jarayonini real hayot talablariga moslashtirishi zarur. Shuningdek, ta’lim boshqaruvida o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytiruvchi raqamli texnologiyalardan, masalan, ta’lim boshqaruvi tizimlari (LMS), onlayn hamkorlik vositalari va e-portfolio platformalaridan keng foydalanish zarur.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, KMTning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi o‘qituvchilar, ta’lim muassasalari va siyosatshunoslar o‘rtasidagi hamkorlikka bog‘liq. Yevropadagi ECTS modeli kreditlarni ko‘chirish va moslashuvchan modul dizayni afzalliklarini namoyon etadi. Shu bilan birga, Singapur va AQSh kabi mamlakatlarda raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish tajribalari kompetensiyalarni rivojlantirish va o‘qishni dinamik va shaxsiylashtirilgan qilishda muvaffaqiyatli amaliyot sifatida qaraladi. Shunga qaramay, o‘qituvchilar va talabalar orasida o‘zgarishlarga qarshilik, ayrim hududlarda texnologik infratuzilmaning yetishmasligi va baholash tizimlarining kompetensiyalarga asoslangan ta’limga moslashtirilishidagi qiyinchiliklar hali ham muhim to‘siqlar hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun maqsadli siyosiy choralar, o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlari va texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha strategik investitsiyalar talab etiladi. Umuman olganda, kredit-modul tizimi faqatgina ma’muriy tuzilma emas, balki zamonaviy ta’limning transformatsion vositasidir. Kompetensiyalarni rivojlantirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash orqali KMT talabalarning akademik yutuqlari va umrbod o‘qib-o‘rganish qobiliyatlarini oshiradi. Ta’lim sohasi rivojlanishda davom etar ekan, KMTni muvaffaqiyatli tatbiq etgan ta’lim muassasalari o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchan, bilimdon va innovatsion bitiruvchilarni tayyorlash orqali XXI asr talablariga javob bera oladi. Agar qo‘shimcha ma’lumot yoki ilmiy manbalardan foydalansangiz, maqolangiz ilmiyroq va asosli bo‘ladi. Shu asosda yaxshi maqola tayyorlashingiz mumkin. Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajribada modul-kredit tizimi axborot texnologiyalari bilan chuqur integratsiyalangan bo‘lib, bu talabalarni zamonaviy texnologik dunyoga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayonlar o‘z ichiga masofaviy ta’lim, AKT vositalari orqali guruhli va mustaqil ishlash, ma’lumotlar tahlili va raqamli savodxonlikni keng joriy etishda alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. "The Bologna Process and the European Higher Education Area" --Various Authors[1]
2. "Implementing the European Credit Transfer and Accumulation System” --Robert Wagenaar and Andrejs Rauhvargers.[2]
3. "Higher Education in the Digital Era: the Current State of Transformation around the World" --Educational Experts[3]
4. Kayumov, A. (2021). Credit-module system in higher education: experience of introduction and implementation. Tashkent: "National University of Uzbekistan press".
This book details the experiences, methodological approaches and practices of the implementation of the credit-module system in the higher education system of Uzbekistan
5. Information on the organization of educational processes based on the modular system.
6. Gosling, D. (2003). Modularisation: A New Approach to Learning? Educational Developments, 4 (1).
7. The impact of the modular system on education and its effectiveness.
8. Knight, P. T. (2001). A Briefing on Key Concepts: Credit, Learning Outcomes, and Threshold Standards. The Higher Education Academy.
9. Basic concepts about the credit system and educational results.
10. Kayumov, A. (2021). Credit-module system in higher education: experience of introduction and implementation. Tashkent: "National University of Uzbekistan press".
This book details the experiences, methodical approaches and practices of the implementation of the credit-module system in the higher education system of Uzbekistan.
11. Saidov, M., & Rakhmatov, N. (2020). The role and advantages of the credit-module system in Uzbek education. Uzbek Journal Of Education, 12(3), 45-52.
The article covers the advantages of the credit-module system in the Uzbek educational system, its effectiveness and application.
12. Khodjayev, I. (2019). Specificity of the modular system in education and methodological recommendations on it. Tashkent: Pedagogical University Press.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Bakhrieva Dilfuza Khakimovna
Samarkand State University named after Sharof Rashidov
dilfuzabakhriyeva98@gmail.com
(Uzbekistan, Samarkand)

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Kholiqov Yunus

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

РОЛЬ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ В РАЗВИТИИИ СУФИЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация. В XV веке Абдурахман Джами был крупным представителем суфийского тариката Накшбандия и учения вахдат ул-вуджуд в Мавераннахре и Хорасане и внес достойный вклад в развитие суфизма. Примечателен тот факт, что мыслитель внес концепцию вахдат ул-вуджуд основанную Ибн ал-Араби, в тарикат Накшбандия в XV веке и развил её в своей деятельности.

Ключевые слова: суфизм, вахдат ул-вуджуд, Накшбандия, духовное совершенство, мурид, муршид.

ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИ РИВОЖИДА АБДУРАХМОН ЖОМИЙНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Аннотация. Абдураҳмон Жомий XV асрда Мовароуннаҳр ва Хуросонда Нақшбандия тариқати ва ааҳдат ул-вужуд таълимотини буюк намояндаси бўлиб, тасаввуф фалсафасини ривожланишида ўзини муносиб ҳиссасини қўшиб келган. Айниқса ушбу жараёнда мутафаккирнинг XV асрда тасаввуфга, Нақшбандия сулукига Ибн ал-Арабий асослаган ваҳдат ул-вужуд таълимотини олиб кириши ва ривожлантирилиши диққатга сазовордир.

Калит сўзлар: тасаввуф, ваҳдат ул-вужуд, Нақшбандия, маънавий комиллик, мурид, муршид.

THE ROLE OF ABDURAHMAN JAMI IN THE DEVELOPMENT OF SUFI PHILOSOPHY

Annotation. In the 15th century, Abdurakhman Jami was a major representative of the Sufi tariyah Nakshbandia and the doctrine wahdat ul-wujud in Maverannahr and Khorasan and made a worthy contribution to the development of Sufism. It is noteworthy that the thinker introduced the concept of “Wahdat al-Wujud” founded by Ibn al-Arabi, in the tariff of the Nakshbandia in the 15th century and developed it in his activities.

Keywords: Sufism, Wahdat ul-Wujud, Nakshbandia, Spiritual Perfection, Murid, Murshid.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Введение

Суфийское наследие мыслителей Востока имеет гуманистическое значение в гармонизации современных культурных процессов, сохранении общечеловеческих ценностей и создает возможности для духовного и нравственного развития народов мира. В связи с этим, эффективное использование духовного наследия мыслителей Востока в том числе и Абдурахмана Джами для защиты населения, особенно молодежи от таких пороков, как “духовная нищета” и “моральная деградация” имеет уникальное методологическое, теоретическое, идеологическое, духовное и просветительское значение во времена усиления морального упадка в современном процессе глобализации.

В мировой науке философские исследования в области гуманизма развивались на основе таких теорий и концепций как персонализм, антропоцентризм, космоцентризм, социоцентризм. Особенно, проведение научных исследований и изучение научно-духовного наследия мыслителей Востока, в частности философской сущности суфийских воззрений Абдурахмана Джами в духовно-нравственном био-социальном мире, создало совершенно новое учение о человеке в мировом философско-гуманистическом учении. В этом смысле, необходимость исследовать влияние современного общественного развития на духовно-нравственный, социальный облик личности и процесс духовного развития человека как целостного явления, на основе гуманистических взглядов Абдурахмана Джами, является требованием времени.

В нашей стране проводятся масштабные реформы направленные на глубокое изучение и внедрение научного и духовного наследия великих мыслителей, воспитание подрастающего поколения в духе благородных традиций. “Сохранение и изучение, передача из поколения в поколение исторического наследия является одним из главных приоритетов нашего государства. Это имеет чрезвычайно важное значение потому что в условиях нынешней глобализации возникают новые вызовы, в том числе такие, как угроза все большего распространения “массовой культуры”, культа потребительства, опасность разрушения морали, ценностных ориентиров” [Мирзиёев Ш.М. 1. 29-30]. В связи с этим возникает необходимость глубже изучить сущность таких гуманистических идей Абдурахмана Джами, как духовное совершенство человека, толерантность, трудолюбие, смирение, справедливость, выдвинутых в его философско-суфийских взглядах.

Методы исследования

В статье использованы такие методы научного познания как анализ и синтез, обобщение, исторический и логический.

Анализ литературы. Творческое наследие Абдурахмана Джами, одного из великих мыслителей, уже давно является объектом изучения философов, обществоведов, литературоведов, искусствоведов. Так как его философско-суфийские взгляды, имеющие конструктивное значение и сегодня имеют особое место в воспитании гармонично развитой молодежи. С этой точки зрения, интерес к духовному наследию Абдурахмана Джами не оставил равнодушным западных ученых. Например, в исследованиях таких ученых как Х.Алгар, Э.Браун, Х.Дабаши, Х.Массе , А.Мубаллиг, Я.Рипка, У.Читтик, А.Хикмат, Н.Хирави, в определенной степени рассмотрены философско-суфийские идеи мыслителя.

Вместе с этим, в странах СНГ проведены А.Афсахзодом, Е.Э.Бертельсом, А.Гулиевым, А.Мирзоевым, М.Раджабовым, А.Қурбанмамадововым и другими.

В Узбекистане Х.Аликуловым, О.Бозоровым, М.Болтаевым, Б.Валиходжаевым, С.Каримовым, Н.Комиловым, Г.Наврузовой, Н.Сафаровой, Р.Носировым, М.Жакбаровым, Ж.Холмўминовым, Р.Шодиевым, А.Хусейновой, А.Каюмовым были рассмотрены и изучены

философско-суфийские, общественно-философские, общественно-этические, гуманистические взгляды мыслителя.

Обсуждение и результаты

Заслуга Джами перед обществом была в том, что он внес концепцию вахдат ул-вуджуд основанную Ибн ал-Араби, в тарикат Накшбандия в XV веке и развил её в своей деятельности. Дело в том, что в XV веке начали больше уделять внимание практическому аспекту Накшбандизма, который развивался в социально-политическом направлении. И была вероятность того, что данный тарикат мог бы стать учением об этических правилах. Развитие теоретико-философских аспектов тариката Накшбандия было требованием времени. Джами внедрив суфийскую концепцию вахдат ул-вуджуд в тарикат Накшбандия, обогатил её новым смыслом.

Мухйиддин ибн ал-Араби (1165-1240) был одним из великих ученых и оставил большое научное наследие в истории ислама. По словам Абдурахмана Джами, у него было более 500 работ. Особенно его работы “Фусус уль-Хикам”, “Футухот уль-Маккия” стали очень популярными в истории философско-суфийских взглядов. Существует определенное сходство между суфийскими взглядами Абдуррахмана Джами и Ибн ал-Араби и эта схожесть неслучайна. Насколько нам известно, одним из шейхов, который проложил путь к учению вахдат ул-вуджуд для Джами, был Ходжа Мухаммад Порсо, точнее, его книги “Фазл ул-Хитаб” и “Шархи фусус”. В то же время мыслитель изучал эту доктрину не только из работ Ибн ал-Араби, но и из многочисленных комментаторов его учения. Например, среди них - комментарии шейха Садриддина Куниави, Фахриддина Ираки, Абдулразака Кашани, Давида Кайсари, Саида Фергани, Муайяддина Джанди, Хуссейна Хорезми и других. Абдулвосе Бохарзи, автор “Макамати Джами”, который много раз беседовал с Джами на эту тему, цитирует слова мыслителя: “Я начал читать книги Ибн ал-Араби 10-15 лет назад, но понять их было очень трудно. Как только я начал читать произведения написанные в русле Кунии, я начал понимать загадочный мир шейха Ибн ал-Араби”. Абдурахман Джами провел 38 лет своей жизни, изучая это направление, которое он позже развил в ряде своих философских и мистических взглядах. В своей книге “Философские аспекты суфизма” российский ученый М.Т.Степанянц называет Абдурахмана Джами одним из самых ярких последователей и комментаторов учения Ибн ал-Араби. [Степанянц М.Т. 2. 15]

Абдурахман Джами оставаясь на позиции Накшбандия, ставит себе цель развить учение вахдат ул-вуджуд. Для достижения цели он выбирает два пути: первый - писать комментарии к произведениям Ибн ал-Араби и его продолжателям, второй - писать самостоятельно научно-теоретические произведения на основе учения Ибн ал-Араби. Таким образом, на протяжении 1459-1492 годов сам пишет произведения, относящиеся к учению “Вахдат ул-вуджуд”. Например ученый Мухсин Джахонгирий, считает Джами продолжателем учения Ибн ал-Араби и утверждает, что мыслитель внес существенный вклад в развитие учения вахдат ул-вуджуд и был после Садриддина Куниявий самым знаменитым комментатором. Философские идеи Джами, основанные на концепции вахдат ул-вуджуд, отражаются во всех его произведениях, в том числе они ярко отражаются в таких произведениях как “Комментарии к четверостишиям”, “Дуррат ул-фохира”, “Накд ун-нусус”, “Лавоех”, “Лавомеъ”, “Комментарии фусус ул-хикам”, “Ашшиъат ул-ламаот”. “Джами в вопросе вахдат ул-вуджуд и был последователем Ибн ал-Араби, но в комментировании этого учения не выходил за рамки мазхаба Ханафия. Вместе с этим, внедряя учение вахдат ул-вуджуд в тарикат Накшбандия, развил это учение с накшбандийскими взглядами” [Холмуминов Ж.3. 215]. Изучение

произведений Абдурахмана Джами помогает лучше понять настоящую суть учения Ибн ал-Араби.

Взгляды мыслителя о “Совершенном человеке” имеют особое место в развитии суфийской философии. Кроме Джами о *Совершенном человеке* высказывали своё мнение Ибн ал-Араби, Азизиддин Насафи, Фаридуддин Аттор и ещё ряд других просветителей. Джами очень ценил собрание рассказов Шейха Саъди Ширази “Гулистон” и поэтому в 1486-87-х годах написал произведение “Бахаристан”. Это произведение состоит из рассказов о жизни, истории личностей из различных слоёв общества, и оно написано в лёгком, доступном стиле. Каждый рассказ имеет большое воспитательное значение, которое призывает читателя к духовному совершенству. Во взглядах Джами, Человек считается неотделимой частью природы и находится в центре Вселенной. К лучшим качествам Человека, по мнению мыслителя, относятся: изобретательность, трудолюбие, скромность, справедливость, любовь к науке и просвещению. Раскрывая значение науки и просветительства, он описывает их как солнце, освещающее дорогу жизни Человека.

Один из видных исследователей творчества Джами, А.Афсахзод, отмечает, что “Суфийский дух в творчестве Джами начинается с самого начала его творческого пути”. В философско-суфийских произведениях Абдурахмана Джами не только отражается образ *Совершенного человека*, но и описываются способы и методы достижения духовного совершенства.

Взгляды Абдурахмана Джами о *Совершенном человеке* отличаются тем, что он старается приблизить образ *Совершенного человека* к реальной жизни. Для этого ему необходимы два качества: обладать высшими моральными ценностями и осознать свою человеческую сущность.

Заключение

1. Комплексное глубокое изучение духовного наследия Абдурахмана Джами дает нам возможность анализировать суфийско-философские воззрения мыслителя.
2. Джами в XV веке в Мавераннахре и Хорасане был одним из великих представителей суфийского тариката Накшбандия и учения вахдат-ул-вуджуд. Изучать взгляды мыслителя учитывая этот факт, поможет нам правильно оценить его суфийско-философские взгляды.
3. Изучение суфийско-философского творчества в духовном наследии Абдурахмана Джами, даёт нам возможность понять сущность учения Ибн ал-Араби вахдат ул-вуджуд

Библиография:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – I жилд, Тошкент, “Ўзбекистон”, 2018. – Б. 29-30
2. Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма.Москва: Наука, 1987, –Б. 15
3. Холмўминов Ж.М. Жомий ва вахдат ул-вужуд таълимоти. Тошкент.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.- Б.215.
4. Авксентьев А.В. Ислам на Северном Кавказе. – Ставрополь, 1973. С.115.
5. Хайруллаев М.М. К изучение истории вольнодумных идей... Ташкент, 1991. – с.7-10
6. Богоутдинов А.М. Избранные произведения. – Душанбе: Дониш, 1980, с.7.
7. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. М.: 1965. С.54.
8. Акимушкин О.Ф. Суфийские братства: сложный узел проблем. – М.: Наука, 1989. - с. 8.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Dr. Irtaza Nawaz*
Senior Lecturer, Department of Foreign Economic Activity and Tourism, Tashkent State University of Oriental Studies, Uzbekistan.
PhD Scholar Management Sciences, The Institute of Business Management and Administrative Sciences (IBMAS), The Islamia University of Bahawalpur, Pakistan; Email: Irtaza.joiya@yahoo.com ; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1794-7740

Dr. Mehri Khasanovna Vokhidova
Associate Professor, Head of Department of Foreign Economic Activity and Tourism, Tashkent State University of Oriental Studies, Uzbekistan;
Email: mehri_voxidova @tsuos.uz

Rana Waqas
PhD Scholar Management Sciences, The Institute of Business Management and Administrative Sciences (IBMAS), The Islamia University of Bahawalpur.

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

UNLOCKING ORGANIZATIONAL EXCELLENCE: THE IMPACT OF TRAINING, TECHNOLOGY ADOPTION, EMPLOYEE ENGAGEMENT, AND LEADERSHIP SUPPORT ON PERFORMANCE

Annotation. This study aims at investigating the effects of the put-in-place employee training programs on the acceptance of technology with employee engagement as the mediator and leadership support as the moderator that provides the much-needed means for enhancing the organization's performance. This is a quantitative and cross-sectional research study as questionnaires were administered to 260 participants from various organizations. SEM was used to establish mediation and moderation tests. Therefore, the findings indicate that organization training and the extent of technology usage exercise the impact of engagement on performance. They also found out that the support originating from the leaders also strengthens this link because they enhance both engagement and resultant effectiveness. However, causality cannot be established due to the cross-sectional study design adopted in this paper, and therefore researchers should contemplate the longitudinal studies. In other words, for pragmatic consequences, it has been found that general training is essential with the aid of this complex technology and enhancement of leadership contribution to ensure the employees have the necessary motivation to practice the training. However, this study is based on previous research, and it offers substantive findings on the association of those variables for additional study and practice in the future.

Keywords: Employees Training Programs, Technology Adoption, Employee Engagement, Leadership Support, Organizational Performance

РАСКРЫТИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО СОВЕРШЕНСТВА: ВЛИЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ, ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ, ВОВЛЕЧЕННОСТИ СОТРУДНИКОВ И ПОДДЕРЖКИ РУКОВОДСТВА НА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Annotatsiya. Целью данного исследования является изучение влияния внедренных программ обучения сотрудников на принятие технологий с вовлеченностью сотрудников в качестве посредника и поддержкой руководства в качестве модератора, что обеспечивает столь необходимые средства для повышения эффективности организации. Это количественное и перекрестное исследование, поскольку опросы проводились среди 260 участников из разных организаций. SEM использовался для установления тестов на посредничество и модерирование. Таким образом, результаты показывают, что обучение в организации и степень использования технологий оказывают влияние на эффективность. Они также обнаружили, что поддержка, исходящая от руководителей, также усиливает эту связь, поскольку они повышают как вовлеченность, так и результирующую эффективность. Однако причинно-следственная связь не может быть установлена из-за перекрестного дизайна исследования, принятого в данной статье, и поэтому исследователи должны рассмотреть продольные исследования. Другими словами, для прагматических последствий было обнаружено, что общее обучение имеет важное значение с помощью этой сложной технологии и повышения вклада руководства, чтобы гарантировать, что у сотрудников есть необходимая мотивация для практики обучения. Однако данное исследование основано на предыдущих исследованиях и предлагает существенные выводы о взаимосвязи этих переменных для дальнейшего изучения и практики в будущем.

Ключевые слова: Программы обучения сотрудников, Внедрение технологий, Вовлеченность сотрудников, Поддержка руководства, Организационная эффективность

TASHKILIY MUKAMMALLIKNI NAMOYON QILISH: O‘QITISH, TEXNOLOGIYANI QABUL QILISH, XODIMLARNI JALB QILISH VA ETAKCHILIKNI QO‘LLAB-QUVVATLASHNING SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Аннотация. Ushbu tadqiqot xodimlarni o'qitish dasturlarining xodimlarni vositachi sifatida jalb qilish va moderator sifatida yetakchilikni qo'llab-quvvatlash bilan texnologiyani qabul qilishga ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu tashkilot samaradorligini oshirish uchun juda zarur vositalarni taqdim etadi. Bu miqdoriy va tasavvurlar bo'yicha tadqiqotdir, chunki turli tashkilotlardan 260 ishtirokchi orasida so'rovnomalar o'tkazildi. SEM vositachilik va moderatsiya testlarini o'rnatish uchun ishlatilgan. Shu sababli, natijalar shuni ko'rsatadiki, tashkilotni o'qitish va texnologiyadan foydalanish darajasi ishtirok etishning samaradorlikka ta'sirini amalga oshiradi. Ular, shuningdek, rahbarlar tomonidan qo'llab-quvvatlash ham bu aloqani mustahkamlashini aniqladilar, chunki ular ishtirok etishni va natija samaradorligini oshiradi. Biroq, ushbu maqolada qabul qilingan tasavvurlar bo'yicha tadqiqot dizayni tufayli sababiy bog'liqlikni aniqlash mumkin emas, shuning uchun tadqiqotchilar longityud tadqiqotlar haqida o'ylashlari kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, pragmatik oqibatlarga ko’ra, ushbu murakkab texnologiya yordamida umumiy trening muhim ahamiyatga ega ekanligi va xodimlarning mashg'ulotlarni o'tkazish uchun zarur motivatsiyaga ega bo'lishini ta'minlash uchun yetakchilik hissasini oshirishi aniqlandi. Biroq, ushbu tadqiqot oldingi tadqiqotlarga asoslangan va kelajakda qo'shimcha o'rganish va amaliyot uchun ushbu o'zgaruvchilarning assotsiatsiyasi bo'yicha muhim topilmalar taklif qiladi.

Kalit so'z: Bandlik ta'lim dasturlari, texnologiyani qo'llash, bandlikni jalb qilish, yetakchilikni qo'llab-quvvatlash, tashkilot faoliyati

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Introduction

Today in the dynamic and competitive business world, the need for organizational excellence is more fruitful for sustaining success or growth. Agility and performance are of great concern to companies, that are seeking enablers that can help them stay in the market and alive forever (Coulson-Thomas, 2022). The ones that are worth mentioning among the enablers: employee training programs, technology adoption, employee engagement, and leadership support are all pivotal factors that considerably affect organizational success (Reio & Ghosh, 2009).

Training programs and advanced technologies are present in many companies, but their presence does not guarantee an increase in organizational effectiveness. More emphasis has been placed on specifying and measuring the position of employee engagement as a mediator. Organizational commitment refers to the extent, to which the employee is involved and enthusiastic in his work and has been linked to various organizational results (Kahn, 1990; Schaufeli & Bakker, 2004). Thus, there is a causal relationship where engaged employees are likely to contribute to the organizations goal, thus affecting performance directly (Harter et al., 2002).

Leadership support also moderates this relationship in a way that makes it even more complicated. Management is responsible for balancing the engagement toward the execution of training and mentoring strategies and embracing technological solutions (Bass, 1985). Hypothesis 4 proposed the moderation role of leadership support in the relationship between training efficacy and technology adoption on the level of employee engagement and stressed that while this can facilitate the impact of these factors it can also diminish it. Such support from a leader helps to enhance the results of such actions because when people are engaged, they perform better in an organization thus improving organizational performance (Yukl, 2013; Avolio et al., 2009).

The fact that technology is advancing at a faster pace together with the call for continued learning and training requires further research on the relation of these two factors. The COVID-19 crisis has increased organizations digitization and embraced the importance of the leadership in such change (Mishra etal., 2021). From this perspective, understanding the indirect relationship between SHRM and I&T investments via the mediator of employee engagement and the direct interaction between the mediator and leadership support is of strategic significance for organizations seeking to facilitate superior organizational performance through human capital and technology solutions.

The purpose of this research is to examine the multiplism of the factors as the level of trainings provided to the employees, the level of technology implementation, the level of employee's engagement and organizations performance, based on the leadership support as the moderating factor. Consequently, it aims to contribute to the theoretical development of the field and offer valuable recommendations for managers and leaders regarding the improvement of organizational performance.

Literature Review

Employees Training Program

Training programs for employees play a very vital scope in improving employees' competencies, knowledge, and performance in the organization (Nmadu et al., 2021). It is a program meant to help employees gain full knowledge and capabilities to perform their job roles and finally results in the overall organization performance (Ayers, 2015). In most academic research and the business field view, the importance of the employees' training programs is evident, and it has been considered to have cultures of healthy learning and continued professional empowerment (Blackburn & Rosen, 1993).

Employee training programs come in numerous forms such as On-the-Job training, seminars, workshops, e-learning modules, and mentorship programs among others (Varghese et al., 2023). Every training method targets the learning gap area identified and meets the requirements of the employees undergoing the training (Baldwin, 2006). When conducting training for employees, the design and delivery factors are important considerations to reflect on in maintaining the standard and relevance of the training conducted (Arthur et al., 2003).

Technology Adoption

Organizational development may be also associated with technology adoption because the effective application of technologies provides a competitive edge for organizations (Bilgihan & Wang, 2016). Thus, It includes the adopting of computer technology to do records and the owners involvement in the computer reports generation process" (Mohd Yusof & Abd Aziz, 2015). Organizations considering the adoption of new technology might say that it leads to greater efficiency, productivity, and innovation (Thatcher & Oliver, 2001).

The significance of technology adoption as a process that should be dynamic; hence, it includes the overall acceptance, implementation, and assimilation of innovative technologies in the business (Goes, 2016). The adoption of technology is not just a technical decision but a cultural and organizational change that requires understanding and support from all the actors, clear communication, and unceasing support (Awa et al., 2016). Knowledge of the factors that influence technology adoption can protect organizations from the complexities of technological change and ensure that navigating them will facilitate the benefit of new tools and systems (Sträub, 2009).

Employee Engagement

One of the most important aspects of organizational success is employee engagement, which refers to the measure of the level of emotional and psychological commitment of employees to their job and their employing organization as well (Jose & Mampilly, 2014). An engaged employee is a motivated, satisfied, and dedicated individual who puts their best effort into their work leading to high productivity and job satisfaction with low turnover (Yusri, 2020). Given the favorable nature and exponential impacts of employee engagement on the individual and the organization, employee engagement has become increasingly researched and widely talked about in contemporary organizational management and research (Henokh Parmenas, 2022).

Employee engagement is associated with a positive working environment, increased personal well-being, and organizational success (Clack, 2021). This includes but is not limited to employees who choose to go beyond their existing job description in terms of complying with their mission, ventures in problem-solving and creativity, and voluntary effort (From, n.d.).

Leadership Support

Leadership support is an indispensable factor to organizational success, as it embraces two main areas, i.e. engagement with employees and guiding the strategic decisions of the organization (Fullan, 2008). A good leadership support system implies sharing leadership, delegating responsibilities, guiding and mentoring others, and setting a good example; such techniques encourage staff to put forth their best performance and contribute to the organization's overall development (Combs et al., 2006). It is well documented that the influence of leadership styles on employee work performance and organizational results has been recognized in professional practice and research, meaning that leadership remains the crucial factor in the equation for the company's success (Steyrer et al., 2008).

There is a high chance that the organization will end up with an environment that is favorable for teamwork in which the employees feel appreciated, accepted, and motivated to work to the best of

their abilities when the management support is there (Yusri, 2020). The most notable among transformational leaders is that they can motivate and change the perspective of their followers which leads to the shaping of a common vision if this is done always, the work culture gets better off having collaboration and innovation as the values (Kao, 2017). Proving a caring attitude towards staff health and development leaders may encourage reliability, loyalty, and a sense of belonging to the organization (Hassan et al., 2014).

Employee Training Programs and Employee Engagement

Employee training programs and employee engagement share a common ground in the realm of organization development and performance; the two parties are an essential part of workforce improvement within the concerned organization. This relationship is characterized by a dynamic interaction and reinforcing mechanism since the effectiveness of the workforce training programs can lead to boosting employee engagement levels, while those who are highly engaged in their tasks or job roles are likely to engage in and demonstrate their participation in any training initiative (Shuck & Herd, 2012).

The fact that useful training programs can take the engagement level of employees higher, by the means of providing them employees with the knowledge, skills, and resources such as needed for job performance or success (Sendawula et al., 2018). An environment that has engaged employees whose work, workplace, and organization are a source of the same feelings prevents them from missing training opportunities as they will see these opportunities as very essential and also perceive them as relevant which leads to an increase in willingness to participate and enthusiasm for learning and developing activities (Attridge, 2009).

H1: *Employee training program is positively associated with employee engagement.*

Technology Adoption and Employee Engagement

Technology adoption alongside Employee Engagement can be seen as critical drivers of organization success, which in many cases develop and influence each other, technology adoption and employee engagement are more closely connected than it is most commonly believed as the technological developments could be pivotal to the way that employees engage with their work environs and could become an important aspect of their levels of motivation, job satisfaction, and productivity (Knox & Marin-Cadavid, 2023).

The technological research indicates the innovation between employees and the organization through which employees get tools that help the accomplishment of certain tasks or the creation of a platform for smooth collaboration and communication (Griffin & Hauser, 1996). When workers can use technologies, which are designed for ease and simplification of work procedures as well as enable workers to produce more and to have more certainty in their work they are more likely to enjoy and feel like personal workers. Technology adoption equips individuals with a sense of empowerment and autonomy, inspiring them to be more attentive and to achieve the ultimate joy (Hon & Rensvold, 2006).

H2: *Technology adoption is positively associated with employee engagement.*

Employee Engagement and Organizational Performance

Motivation and commitment of employees can be measured through employee engagement which will affect the organizational outcomes on indicators like productivity, earnings, consumer satisfaction, and most importantly staff retention. Emotional investment, higher levels of engagement, motivation, and commitment are the key features of engaged employees, which are

likely to provide better organizational performance and lead to the organizations overall success (Shahid & Azhar, 2013). Companies with a high level of engagement of employees commonly have better results in financial performance, maintaining talented colleagues, and satisfied customers than their competitors in the market (Gonring, 2008).

Engaged individuals will do things way far from the common assumption, spark proactive minds, and come up with some smart solutions for the company. At the level of the enterprise operating like that, productivity could be increased, better quality, and overall performance is also enhanced. Also, employee engagement provides more flexibility and ability to overcome difficulties and adhere to change which improves their colleagues' collaboration and support towards each other positively and therefore, the context of organizational performance where the output will be higher (Rock, 2009).

H3: *Employee engagement is positively associated with organizational performance.*

Employee Engagement as a Mediator between the Relationship of Employee Training Programs and Organizational Performance

Human capital engagement is that it goes through the relationship between employee training programs and organizational performance (Anosa, 2021). The Employee Training Programs play a significant role in the accumulation of expertise and improvement of professional skills of workers (Imran et al., 2014). They provide workers with the necessary tools, which are required for earning success in the workplace and therefore the implementation of organizational objectives. The research indicated that engaged employees will derive value from training units and are more likely to engage in training opportunities, so effectively they can perform their jobs very well and the effectiveness of the total organization also improves (Renwick et al., 2013).

Employee engagement not merely accentuates the efficacy of the training programs, but also very much contributes to the improvement of the organization's performance (Hoon Song et al., 2012). Animations characters who are involved have the qualities of being motivated, dedicated to the job, and emotionally attached to their work, which ultimately leads to higher production of goods, job satisfaction, and retention. Through the establishment of an involvement culture, organizations can create a work environment that fosters support, and employees who are more willing to engage with training, utilize their new skills correctly, and increase the efficiency of their performance overall (Memon et al., 2020).

H4: *Employee engagement plays a mediating role between the Employees Training Programs and Organizational Performance*

Employee Engagement as a Mediator between the Relationship of Technology Adoption and Organizational Performance

Technology adoption mediates it via employees' engagement; employees' engagement in turn is a key factor of organizational performance. Technology adoption, which consists of the development of new instruments and mechanisms and their integration into the processes of the organization, can increase the level of efficiency, productivity, and innovation within the organization. The investigation has revealed that employee involvement can be very useful in driving the process of technology introduction, as it inspires the employees to give the acceptance to such changes, find a way to cope with the new systems, and reach the highest return for such an investment (Johnson et al., 2018).

Employees, who are engaged with their work, are bright, fervent, and passionate about what they do. In addition, such staff members are more receptive to novel technologies and they can use the technology in their everyday tasks (Selwyn et al., 2017). An enhanced level of commitment resulting

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

from such high involvement is bound to impact the outcomes of technology implementation positively, bringing increased adoption rates, increased user satisfaction, and better performance (Student et al., 2021).

The linkage between technology adoption, employee participation, and organizational effectiveness is multilevel and firsthand. Organizations that emphasize employee engagement programs where engaging technology along with the culture of the organization is the main priority creates a culture of workers where they are motivated to learn, adapt to, and use technology to enhance their productivity. The involved employees act as the promoters of technology in the organization that enhances the buying capacity, and improvement and finally contributes to more productivity, effectiveness, and competitiveness of the undertaking (Wu et al., 2003).

H5: *Employee engagement plays a mediating role between Technology Adoption and Organizational Performance.*

Moderating Effect of Leadership Support

Employee involvement is the primary [Technology adoption – performance] interaction that is contemplated. The adoption of technology, the process comprising the integration of newly introduced tools and systems into business processes, is meant to lead to increased efficiency, production, and innovation within organizations (Fullerton & Wempe, 2009). Engaged employees are more proactive about new systems and most relevant of all about the maximum benefits of the adoption.

Organizational achievement has proved equal to the survival or success of a company. The better its performance the more chance the company has for prosperity. The contemporary business environment has created an environment of competition, and companies are looking for ways to increase their effectiveness in the pursuit of competitiveness and meet the complex desires and expectations of the various critical stakeholders. It implies the importance of complete cognizance of the main pillars that encourage organizations to perform better (Aina & Atan, 2020).

H6: *Leadership support moderates the relationship between the employee's training program and employee engagement.*

H7: *Leadership support moderates the relationship between technology adoption and employee engagement.*

Figure 0-1: Research Framework

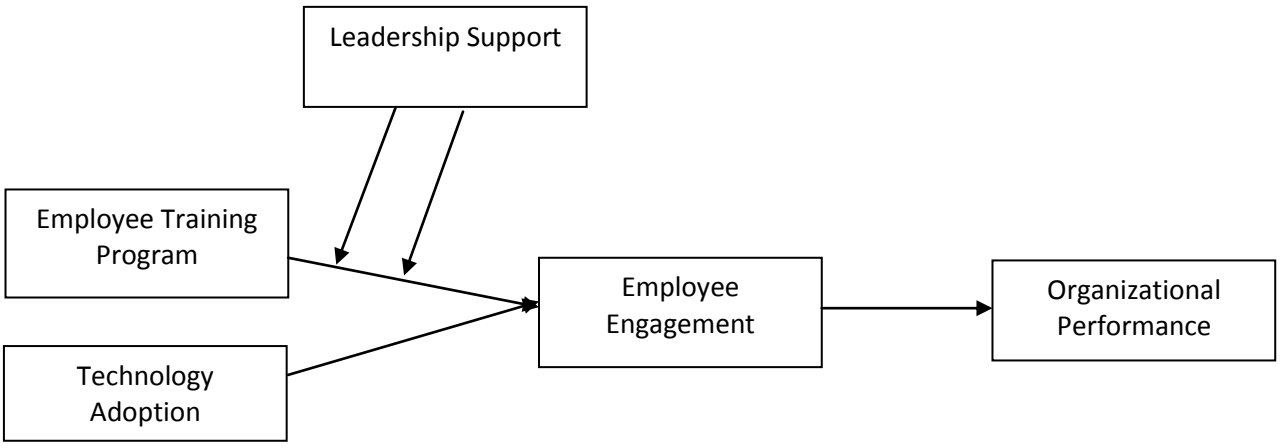

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Methodology

Sample and data collection

To test the above hypotheses and the whole model, this study collected empirical data by issuing questionnaires. The data sources for the questionnaire were mainly from the employees of the Public Sector University of Punjab. We created 321 questionnaires in total, and 260 questionnaires remain valid after excluding the ones with incomplete information or false behaviors. Table 1 provides the demographic profile of the respondents. As shown in Table 1, the number of men is almost twice the number of women. The sample is generally well distributed in position, years of work, and education.

Table 0-1: Demographic Analysis

Category	Options	Frequency	Percentage
Gender	Male	177	90.0
	Female	83	10.0
Age	18 to 25 Years	80	15.7
	26 to 33 years	108	54.5
	34 to 42 years	42	22.5
	43 and above	30	7.3
Education	Bachelors	102	39.8
	Master	76	11.4
	MS/MPHIL	54	42.3
	PhD	28	6.6
Experience	Less than 5 years	73	16.6
	6-10 Years	56	53.6
	11-15 years	85	19.3

16-20 years	32	7.3
Above 20 years	14	3.2

Note: Table 3.1 shows the demographic analysis of respondents.

Measures

The questionnaire was mainly composed of four parts. The first part was the basic information of the respondents, the second part was the employee training programs, the third part was the technology adoption, the fourth part was the employee engagement, the fifth part was the organizational performance survey, and the sixth part was the leadership support survey.

After the prior work, the final version of the questionnaire contains 3 items on employee training programs, 6 items on technology adoption, 6 items on employee engagement, 4 items on organizational performance, and 3 items on leadership support. In this study, a five-point Likert scale was used in the questionnaire.

Statistical procedure

SAS software is used to analyze the demographic information that is gathered. SmartPLS 4.0 software is what is used to handle data. PLS-SEM is a nonparametric as well as multivariate method for path model estimation in the presence of latent variables. This study undertook a deep investigation of the link between employee training programs, technology adoption, employee engagement, leadership support, and organizational performance, which has not been a popular area of discussion in published information. On the other hand, the level of complexity is demonstrated as a result of adding moderating variables to the relationships.

Results

Assessment of measurement model

We determine internal consistency reliability, convergent validity, and discriminant validity by setting up the measurement model. CR scores are used to analyze and measure internal consistency reliability. As in the Table, CR scores are higher than the criteria 0.7 which is recommended. All constructs got a Cronbach's alpha of the range higher than 0.7, meaning high internal consistency. Additionally, we undergo the convergent validity by calculating factor loadings and average variance extracted (AVE). Exhibiting the loadings of all constructs greater than 0.7 as appears in Table. Furthermore, the AVE scores are also higher than the obtainable threshold of 0.5 ranges. The convergent validity of this study should be rated as quite good. The kind of validity that takes into account the degree to which factors that make up the constructs only relate to that construct is called discriminate validity. This is determined by looking at the AVE square root of the constructs and comparing it with the absolute value of the correlation coefficients between constructs. We find the defrayed square root values, which are presented in Table above to illustrate that all the constructs in the diagonal row exceed the correlation factors among constructs. The weight of each factor occurs only among the other factors whereas the cross-loadings do not occur. In this research, the discriminating aspect can be constituted by that result.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Table 0-1: Factor Loadings, Reliability, and Validity

	Items	Factor Loadings	Cronbach's alpha	Composite reliability (rho_c)	Average variance extracted (AVE)
EE	EE1	0.773	0.780	0.858	0.603
	EE2	0.762			
	EE3	0.791			
	EE4	0.778			
ETP	ETP1	0.712	0.841	0.893	0.677
	ETP2	0.855			
	ETP3	0.860			
	ETP4	0.854			
LS	LS1	0.870	0.851	0.909	0.770
	LS2	0.908			
	LS3	0.853			
OP	OP1	0.848	0.802	0.870	0.627
	OP2	0.823			
	OP3	0.746			
	OP4	0.746			
TA	TA1	0.857	0.861	0.906	0.708
	TA3	0.872			
	TA4	0.859			
	TA5	0.774			

Note: Table 4.1 shows the variables and their indicators, factor loadings, Cronbach's alpha, composite reliability, and average variance extracted.

Table 0-2: Discriminant Validity (Forner Larcker Criterion)

	EE	**ETP**	**LS**	**OP**	**TA**
EE	**0.776**				
ETP	0.765	**0.823**			
LS	0.741	0.811	**0.878**		
OP	0.773	0.744	0.728	**0.792**	
TA	0.760	0.759	0.807	0.770	**0.841**

Note: The most often used method for assessing discriminant validity is the Fornell-Larckercriterion (Nawaz, Iqbal et al.). So here above Table 4.2 shows the discriminant validity, the diagonal values are greater than their corresponding values.

Figure 0-1: Structure Model

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

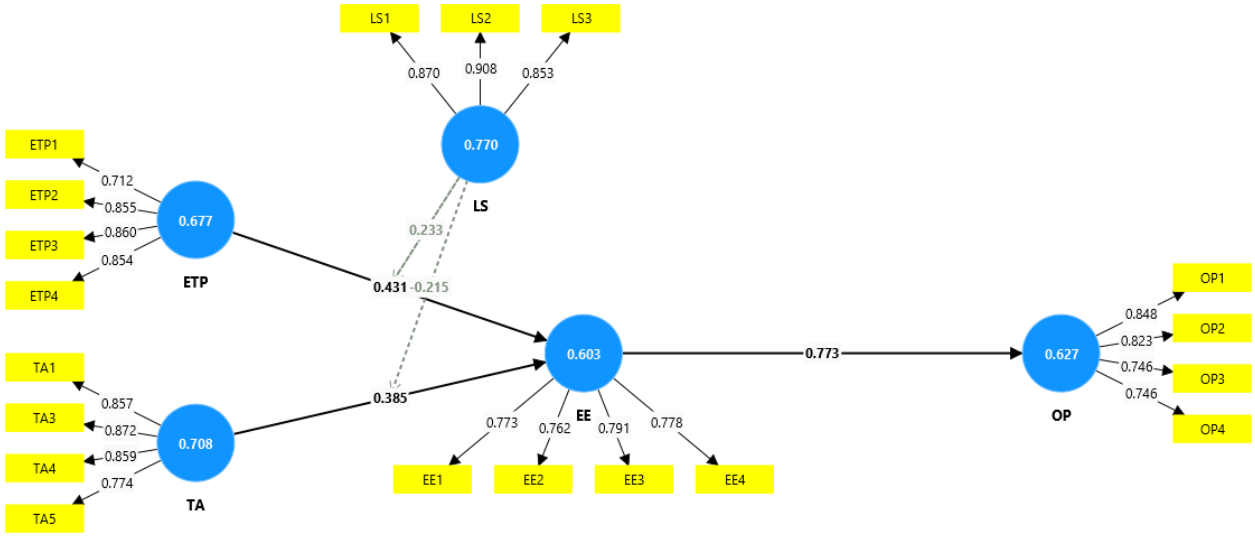

Assessment of structure model

Firstly, we test the interrelationships among the dimensions of employee training programs, technology adoption, employee engagement, leadership support, and organizational performance by assessing the structure model. We carry out the Bootstrap algorithm (*N*= 5000) to attain the path coefficients and test the significance results of them. As shown in Table 6, the all hypotheses we proposed are supported.

Table 0-3: Direct Effects

Hypotheses	Beta	Standard deviation	T statistics	P values	Decision
EE -> OP	0.773	0.024	32.064	0.000	Supported
ETP -> EE	0.431	0.058	7.448	0.000	Supported
TA -> EE	0.385	0.077	4.979	0.000	Supported

Note: Table 4.3 shows the direct effects and study results.

Table 0-4: Specific Indirect Effects

Hypotheses	Beta	Standard deviation	T statistics	P values	Decision
ETP -> EE -> OP	0.333	0.049	6.844	0.000	Partial Mediation
TA -> EE -> OP	0.297	0.060	4.983	0.000	Partial Mediation

Note: Table 4.4 shows the mediating effects and study results.

Next, we test the moderating effects of leadership support on the relationships between the employee training program and employee engagement, technology adoption, and employee engagement by using the Bootstrap algorithm (*N*= 5000) of Smart PLS 4.

Table 0-5: Total Indirect Effects

Hypotheses	Beta	Standard deviation	T statistics	P values	Decision

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

LS x ETP -> OP	0.180	0.041	4.338	0.000	Supported
LS x TA -> OP	-0.166	0.038	4.383	0.000	Supported

Note: Table 6 shows the moderating dating effects and study results.

Discussion and Conclusion

Conclusion

By employing SmartPLS, the result indicates that both dependent variables namely employee training and technology adoption have positive impact on the organizational performance. Staff training programs increase competency and knowledge of staff, which is crucial for organizational success on the other hand other technological implementations increase the efficiency of operations within an organization. People engagement is as considered a key moderator; it helps in explaining the relationship between training, technology acceptance and firm performance. Employees who work with passion produce results and are loyal to the company and the organization they are working for. Support from management is also emphasized as critical because it enhances employee participation as well as the sustainability of training and technological enhancement programs. Thus, the research outcomes can be useful in indicating that organizations should pay more attention to the improvement of training processes, information technologies, as well as the encouragement of effective leadership and active employees' engagement. Thus, oriented investments in these areas will ensure sustainable development of organizations and the strengthening of a competitive position in the market.

Theoretical implications

Virtually, this study offers theoretical contributions to subsidiary relationships within the organizational behavior, talent management, and leadership fields. It aligns with a combination of the practices of training and development, employees and technology acceptance, employee's engagement, leadership support, and organizational effectiveness model from the human resource development, organizational behavior, and leadership perspectives. It is noteworthy that the paper focuses on the engagement of employees as the navigator between the intervention programs, technology acceptance, and organizational outcomes underlining the significance of employee-related variables and their attitudes in shaping the individuals' behaviors in the process of solving the organizational problems. *Hypothesis 4*, therefore, surfaces as a moderating factor, revealing that leadership support is central to adopting change and enhancing employee's engagement. It also examines the relationship between the human resource development activities and technological advancements and show that they are two strands that relate in an organization in the achievement of better performance. This calls for the consideration of environmental factors comprising organizational climate as well as industry characteristics in capturing these relationships. Further research should note that the impact of the training program is relative to the contextual factors that either enhance or lessen the correlation between the information acquisition, technology acceptance, reported levels of employee engagement, the organizations leadership support and organizational performance.

Practical implications

Studies reveal that for those who intend to harness organizational enhancement and strategic aims, the leaders and staffs need to pay concentrations on the effective training programs for the uptake of the available technologies. Such programs give a better outcome and clearly show that the issue of

this work consists in the allocation of resources for its financing. Employers should order quality and relevant training courses that can help solve the existing challenges among the employees. Further, the promotion of a culture that supports the growing aspects of technology in an organization encourages efficiency in the execution of work, thus improving the quality of products and services delivered. Management should decentralize engagement because it acts as a robust moderator of success. This entails encouraging the employees to speak and share ideas, provide incentives for the same, and make them autonomous. Thus, engaged employees should be valued as they are the key to the organization's success, increased productivity, and performance.

Another important moderator is the management support which indicates the necessity of the managers actions in the process of organizations changes and employee's involvement in innovations. It is recommended that leaders show interest in career development of the employees as well as technological interests, thus they have to get more involved in these activities. In practical terms, organizations should target strategic promotional schemes, staff training, use of innovations and leadership support to improve on performance. By putting in place such measures, it makes it possible to fully actualize organizational change since it creates room that allows for consistent adjustments, hence ensuring sustainable viability of the business in the future.

Limitations and suggestions for future research

The research discusses the relationship between the management's employee training programs, technology adoption, employee participation and engagement, leaders support and organizational effectiveness. Though, it employs a cross-sectional method that cannot establish causality though it may establish a relation. Subsequent research should look at the dynamic process from a time-evolving perspective and also determine other factors such as the organizational culture, the type of industry or environment. Self-rating makes bias hence it is recommended that there should be a variety of operational procedures in data accumulation so as to have better results. External validity is restricted by variances in the sample; therefore, the study should be carried out in different contexts. Also using multiple methods of analytical techniques that include covariance-based SEM or Hierarchical Linear Modeling can afford different perceptions. Thus, the usage of this type of research is important to describe the temporal patterns of these associations and open offerings with key moments of influence. Understanding the relations is enriched by use of multilevel analysis and the inclusion of mixed method research models to enhance understanding of the driving factors of organizational performance. Studying modern trends in training and development in the context of strengthening competition through the application of such tools as artificial intelligence, machine learning, and virtual reality is essential for increasing the effectiveness of training and practical activities.

References

Aina, R. Al, & Atan, T. (2020). The impact of implementing talent management practices on sustainable organizational performance. *Sustainability (Switzerland)*, *12*(20), 1–21. https://doi.org/10.3390/su12208372

Akram, M. S., Goraya, M. A. S., Malik, A., & Aljarallah, A. M. (2018). Organizational performance and sustainability: Exploring the roles of IT capabilities and knowledge management capabilities. *Sustainability (Switzerland)*, *10*(10). https://doi.org/10.3390/su10103816

Albrecht, S. L., Bakker, A. B., Gruman, J. A., Macey, W. H., & Saks, A. M. (2015). Employee engagement, human resource management practices and competitive advantage: An integrated approach. *Journal of Organizational Effectiveness*, *2*(1), 7–35. https://doi.org/10.1108/JOEPP-08-2014-0042

Allioui, H., & Mourdi, Y. (2023). Unleashing the Potential of AI: Investigating Cutting-Edge Technologies That Are Transforming Businesses. *International Journal of Computer Engineering and Data Science*, *3*(2), 2737–8543.

Anosa, I. C. (2021). Human Capital Development and Organizational Productivity in Selected Manufacturing Firms South-East. *International Journal of Business & Law Research*, *9*(1), 39–51.

Anyadighibe, J. A., & Ekom, F. A. (2021). Total Quality Management Practices And Organizational Performance. *International Multilingual Journal of Science and Technology (IMJST)*, *6*(2), 2528–9810. https://doi.org/10.20370/agmx-8431

Arthur, W., Bennett, W., Edens, P. S., & Bell, S. T. (2003). Effectiveness of training in organizations: A meta-analysis of design and evaluation features. *Journal of Applied Psychology*, *88*(2), 234–245. https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.2.234

Attridge, M. (2009). Measuring and managing employee work engagement: A review of the research and business literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*, *24*(4), 383–398. https://doi.org/10.1080/15555240903188398

Awa, H. O., Ukoha, O., & Eke, B. C. (2016). Adoption of emerging ICTs: The role of actors in a social network. *Cogent Business and Management*, *3*(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2016.1259879

Ayers, R. S. (2015). Aligning individual and organizational performance: Goal alignment in federal government agency performance appraisal programs. *Public Personnel Management*, *44*(2), 169–191. https://doi.org/10.1177/0091026015575178

Bakker, A. B., Albrecht, S. L., & Leiter, M. P. (2011). Work engagement: Further reflections on the state of play. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *20*(1), 74–88. https://doi.org/10.1080/1359432X.2010.546711

Baldwin, S. (2006). Organisational justice Intro. *Institute for Employment Studies*, 1–21.

Beer, M., Voelpel, S. C., Leibod, M., & Tekie, E. B. (2005). Strategic management as organizational learning: Developing fit and alignment through a disciplined process. *Long Range Planning*, *38*(5), 445–465. https://doi.org/10.1016/j.lrp.2005.04.008

Bilgihan, A., & Wang, Y. (2016). Journal Internastional. *Technology Induced Competitive Advantage: A Case of US Lodging Industry*, *7*(1), 1–25. file:///C:/Users/USUARIO/Downloads/innovacion tecnologica.pdf

Blackburn, R., & Rosen, B. (1993). Total quality and human resources management: lessons learned from Baldrige Award-winning companies. *Academy of Management Perspectives*, *7*(3), 49–66. https://doi.org/10.5465/ame.1993.9411302347

Brad Shuck, M., Rocco, T. S., & Albornoz, C. A. (2011). Exploring employee engagement from the employee perspective: Implications for HRD. *Journal of European Industrial Training*, *35*(4), 300–325. https://doi.org/10.1108/03090591111128306

Brockner, J., Flynn, F. J., Dolan, R. J., Ostfield, A., Pace, D., & Ziskin, I. V. (2006). Commentary on "radical HRM innovation and competitive advantage: The Moneyball story." *Human Resource Management*, *45*(1), 127–145. https://doi.org/10.1002/hrm

Clack, L. (2021). Employee Engagement: Keys to Organizational Success. *The Palgrave Handbook of Workplace Well-Being: With 80 Figures and 92 Tables*, 1001–1028. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30025-8_77

Combs, J., Liu, Y., Hall, A., & Ketchen, D. (2006). How much do high-performance work practices matter? A meta-analysis of their effects on organizational performance. *Personnel Psychology*, *59*(3), 501–528. https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00045.x

Coulson-Thomas, C. (2022). Executive, Board and Corporate Agility. *Effective Executive*, *25*(1), 13–33. https://www.proquest.com/scholarly-journals/executive-board-corporate-agility/docview/2672393449/se-2?accountid=46437%0Ahttps://media.proquest.com/media/hms/PFT/1/62s9N?_a=ChgyMDIzMDkxMjIzNTM0NjU1NDo3NzkwMTYSBTQyMDM1GgpPTkVfU0VBUkNIIg4xNzUuNDUuMTkxLjI1Myo

Demirbag, M., Tatoglu, E., Tekinkus, M., & Zaim, S. (2006). An analysis of the relationship between TQM implementation and organizational performance: Evidence from Turkish SMEs. *Journal of Manufacturing Technology Management*, *17*(6), 829–847. https://doi.org/10.1108/17410380610678828

From, A. E. (n.d.). *Driving Growth Through Innovation : How Leading Firms are Transforming Their Futures*.

Fullan, M. (2008). The Six Secrets of Change. *International Journal of Data Mining and Bioinformatics*, *4*(6), 59□62. http://www.michaelfullan.ca/images/handouts/2008SixSecretsofChangeKeynoteA4.pdf

Fullerton, R. R., & Wempe, W. F. (2009). Lean manufacturing, non-financial performance measures, and financial performance. *International Journal of Operations and Production Management*, *29*(3), 214–240. https://doi.org/10.1108/01443570910938970

Goes, J. B. (2016). *Organizational Assimilation of Innovations : A Multilevel Contextual Analysis Author (s): Alan D . Meyer and James B . Goes Published by : Academy of Management Stable URL : http://www.jstor.org/stable/256344 Accessed : 03-03-2016 04 : 52 UTC Your use o*. *31*(4), 897–923.

Gonring, M. P. (2008). Customer loyalty and employee engagement: An alignment for value. *Journal of Business Strategy*, *29*(4), 29–40. https://doi.org/10.1108/02756660810887060

Griffin, A., & Hauser, J. R. (1996). Integrating R & D and marketing: A review and analysis of the literature. *Journal of Product Innovation Management*, *13*(3), 191–215. https://doi.org/10.1016/0737-6782(96)00025-2

Hamann, P. M., & Schiemann, F. (2021). Organizational performance as a set of four dimensions: An empirical analysis. *Journal of Business Research*, *127*(February 2020), 45–65. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.01.012

Harrison, J. A., Rouse, P., & De Villiers, C. J. (2012). Accountability and Performance Measurement: A Stakeholder Perspective. *Journal of CENTRUM Cathedra: The Business and Economics Research Journal*, *5*(2), 243–258. https://doi.org/10.7835/jcc-berj-2012-0077

Hassan, S., Wright, B. E., & Yukl, G. (2014). Does Ethical Leadership Matter in Government?

Effects on Organizational Commitment, Absenteeism, and Willingness to Report Ethical Problems. *Public Administration Review*, *74*(3), 333–343. https://doi.org/10.1111/puar.12216

Henokh Parmenas, N. (2022). Employee Engagement: Turn Over Prevention Strategies and the Key To Improving Performance Management in a Multinational Company. *Journal of Economics, Management, Entrepreneurship, and Business (JEMEB)*, *2*(1), 8–12. https://doi.org/10.52909/jemeb.v2i1.70

Hon, A. H. Y., & Rensvold, R. B. (2006). An interactional perspective on perceived empowerment: The role of personal needs and task context. *International Journal of Human Resource Management*, *17*(5), 959–982. https://doi.org/10.1080/09585190600641271

Hoon Song, J., Kolb, J. A., Hee Lee, U., & Kyoung Kim, H. (2012). Role of transformational leadership in effective organizational knowledge creation practices: Mediating effects of employees' work engagement. *Human Resource Development Quarterly*, *23*(1), 65–101. https://doi.org/10.1002/hrdq.21120

Imran, M., Maqbool, N., & Shafique, H. (2014). Impact of Technological Advancement on Employee Performance in Banking Sector. *International Journal of Human Resource Studies*, *4*(1), 57. https://doi.org/10.5296/ijhrs.v4i1.5229

Johnson, A., Nguyen, H., Groth, M., & White, L. (2018). Workplace aggression and organisational effectiveness: The mediating role of employee engagement. *Australian Journal of Management*, *43*(4), 614–631. https://doi.org/10.1177/0312896218768378

Jose, G., & Mampilly, S. R. (2014). Psychological Empowerment as a Predictor of Employee Engagement: An Empirical Attestation. *Global Business Review*, *15*(1), 93–104. https://doi.org/10.1177/0972150913515589

Kamel, N. (2019). Implementing talent management and its effect on employee engagement and organizational performance. *Society of Petroleum Engineers - Abu Dhabi International Petroleum Exhibition and Conference 2019, ADIP 2019*. https://doi.org/10.2118/197665-ms

Kao, R.-H. (2017). The relationship between work characteristics and change-oriented organizational citizenship behavior. *Personnel Review*, *46*(8), 1890–1914. https://doi.org/10.1108/pr-01-2016-0012

Kataria, A., Garg, P., & Rastogi, R. (2013). Aakanksha Kataria - EE dan OE - role of OCB. *IJBIT (International Journal of Business Insights & Transformation))*, *6*(1), 102–113.

KHALIQ RAZA, DR. FAHAD KHAN AFRIDI, & SYED IMRAN KHAN. (2021). Impact of Training on Employees Performance and Job Satisfaction: An Empirical Study of Plastic Industry of Hayatabad Industrial Estate. *Journal of Business & Tourism*, *3*(1), 113–129. https://doi.org/10.34260/jbt.v3i1.65

Knox, S., & Marin-Cadavid, C. (2023). A practice approach to fostering employee engagement in innovation initiatives in public service organisations. *Public Management Review*, *25*(11), 2027–2052. https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2055775

Memon, S. B., Qureshi, J. A., & Jokhio, I. A. (2020). The role of organizational culture in knowledge sharing and transfer in Pakistani banks: A qualitative study. *Global Business and Organizational Excellence*, *39*(3), 45–54. https://doi.org/10.1002/joe.21997

Mkhize. (2021). A dministratio Publica ASSOCIATION OF SOUTHERN AFRICAN SCHOOLS AND DEPARTMENTS OF PUBLIC. *Administratio Publica*, *29*(1), 130–147.

Mohd Yusof, M., & Abd Aziz, K. (2015). Evaluation of Organizational Readiness in Information Systems Adoption: A Case Study. *Asia-Pacific Journal of Information Technology and Multimedia*, *04*(02), 69–86. https://doi.org/10.17576/apjitm-2015-0402-06

Mubarak, F., & Noor, A. (2018). Effect of authentic leadership on employee creativity in project-

based organizations with the mediating roles of work engagement and psychological empowerment. *Cogent Business and Management*, *5*(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2018.1429348

Nawaz, I., et al. "MEDIATING IMPACT OF RISK PERCEPTION ON ANTECEDENTS DRIVING AGRICULTURAL ENTREPRENEURIAL INTENTION."

Nmadu, T., Idris, A., Idonije Aidelokhai, D., & Adamu, I. (2021). The effects of training on employee performance in an organization. *Zamfara Journal of Politics and Development*, *2*(2), 1–9.

Purcărea, A. A., & Dănălache, F. (2008). The effect of organizational culture on business. *UPB Scientific Bulletin, Series D: Mechanical Engineering*, *70*(1), 23–32.

Reilly, C. A. O., & Tushman, M. L. (2008). *Ambidexterity as a dynamic capability : Resolving the innovator ' s dilemma*. *28*, 185–206. https://doi.org/10.1016/j.riob.2008.06.002

Reio, T., & Ghosh, R. (2009). Antecedents and Outcomes of Workplace Incivility. *Computational Complexity*, *2*(1), 1–9. https://doi.org/10.1002/hrdq

Renwick, D. W. S., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green Human Resource Management: A Review and Research Agenda*. *International Journal of Management Reviews*, *15*(1), 1–14. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x

Robertson, I. T., & Cooper, C. L. (2010). Full engagement: The integration of employee engagement and psychological well-being. *Leadership and Organization Development Journal*, *31*(4), 324–336. https://doi.org/10.1108/01437731011043348

Rock, D. (2009). Managing with the Brain in Mind. *Strategy and Business*, *56*(54), 59–67. http://executivepotentialplus.com/docs/ManagingwiththeBraininMind.pdf

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES Assessment of Human Resource Management Practices & Organizational Performance in the case of Harmony Hotel in. (2019). *December*.

Selwyn, N., Nemorin, S., Bulfin, S., & Johnson, N. F. (2017). Left to their own devices: the everyday realities of one-to-one classrooms. *Oxford Review of Education*, *43*(3), 289–310. https://doi.org/10.1080/03054985.2017.1305047

Sendawula, K., Nakyejwe Kimuli, S., Bananuka, J., & Najjemba Muganga, G. (2018). Training, employee engagement and employee performance: Evidence from Uganda's health sector. *Cogent Business and Management*, *5*(1), 1–12. https://doi.org/10.1080/23311975.2018.1470891

Shahid, A., & Azhar, S. M. (2013). Gaining Employee Commitment: Linking to Organizational Effectiveness. *Journal of Management Research*, *5*(1), 250. https://doi.org/10.5296/jmr.v5i1.2319

Sheldon, K. M., Turban, D. B., Brown, K. G., Barrick, M. R., & Judge, T. A. (2003). Applying Self-Determination Theory To Organizational Research. *Research in Personnel and Human Resources Management*, *22*(03), 357–393. https://doi.org/10.1016/S0742-7301(03)22008-9

Shuck, B., & Herd, A. M. (2012). Employee Engagement and Leadership: Exploring the Convergence of Two Frameworks and Implications for Leadership Development in HRD. *Human Resource Development Review*, *11*(2), 156–181. https://doi.org/10.1177/1534484312438211

Singh, S. K., Burgess, T. F., & Heap, J. (2016). Managing performance and productivity for organizational competitiveness. *International Journal of Productivity and Performance Management*, *65*(6). https://doi.org/10.1108/ijppm-05-2016-0090

Sonmez Cakir, F., & Adiguzel, Z. (2020). Analysis of Leader Effectiveness in Organization and Knowledge Sharing Behavior on Employees and Organization. *SAGE Open*, *10*(1). https://doi.org/10.1177/2158244020914634

Steyrer, J., Schiffinger, M., & Lang, R. (2008). Organizational commitment-A missing link between leadership behavior and organizational performance? *Scandinavian Journal of Management*, *24*(4), 364–374. https://doi.org/10.1016/j.scaman.2008.04.002

Sträub, E. T. (2009). Understanding Technology Adoption : Theory and Future Directions for Informal Learning Author (s): Evan T . Straub Published by : American Educational Research Association Stable URL : http://www.jstor.com/stable/40469051 REFERENCES Linked references ar. *Review of Educational Research*, *79*(2), 625–649.

Student, M. T., Kumar, R. R., Omments, R. E. C., Prajapati, A., Blockchain, T.-A., Ml, A. I., Randive, P. S. N., Chaudhari, S., Barde, S., Devices, E., Mittal, S., Schmidt, M. W. M., Id, S. N. A., PREISER, W. F. E., OSTROFF, E., Choudhary, R., Bit-cell, M., In, S. S., Fullfillment, P., … Fellowship, W. (2021). No 主観的健康感を中心とした在宅高齢者における健康関連指標に関する共分散構造分析Title. *Frontiers in Neuroscience*, *14*(1), 1–13.

Teresko, J. (2004). Driving employee engagement. *Industry Week*, *253*(9), 74. https://doi.org/10.1177/2329488414525399

Thatcher, M. E., & Oliver, J. R. (2001). The impact of technology investments on a firm's production efficiency, product quality, and productivity. *Journal of Management Information Systems*, *18*(2), 17–45. https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045685

Urbancova, H. (2013). Competitive Advantage Achievement through Innovation and Knowledge. *Journal of Competitiveness*, *5*(1), 82–96. https://doi.org/10.7441/joc.2013.01.06

Varghese, L., Yallappa Kambar, M., Jayesh Natvarbhai, S., & Jha, S. (2023). *Remittances Review EMPLOYEE TRAINING AND DEVELOPMENT: ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF VARIOUS TRAINING METHODS Remittances Review*. *8*(4), 2342–2354. https://doi.org/10.33182/rr.v8i4.161

Wu, F., Mahajan, V., & Balasubramanian, S. (2003). An Analysis of E-Business Adoption and Its Impact on Business Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *31*(4), 425–447. https://doi.org/10.1177/0092070303255379

Yukelson, D. (1997). Principles of effective team building interventions in sport: A direct services approach at Penn State University. *Journal of Applied Sport Psychology*, *9*(1), 73–96. https://doi.org/10.1080/10413209708415385

Yusri, A. Z. dan D. (2020). 済無No Title No Title No Title. In *Jurnal Ilmu Pendidikan* (Vol. 7, Issue 2).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Iminaxunova Iroda Xuseynovna
Doctor of Pedagogical Sciences, DSc, Ferghana Healthcare Medical Institute, Associate Professor
iiminahunova86@mail.ru

Asadullayev Muxammadxon Muhammad ugli
Student Ferghana Healthcare Medical Institute

Published under peer review:
M.Kadirova.

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

METHODS OF DETERMINING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF MEDICAL STUDENTS IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. New requirements related to the formation of communication competencies of a modern specialist. Communicative competence is one of the qualities that contribute to the formation of a person throughout his life, allowing a person to realize the reality surrounding him by each side. Today, research work is being carried out in the world on the development of the doctor's deontology and his communicative competence.

Key words: innovative approach, integration, communicative competence, communicative ability, professional competence, medical education, comparative analysis, distance learning in medical education, pedagogical categories, mechanics, empathy.

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Новые требования, связанные с формированием коммуникативных компетенций современного специалиста. Коммуникативная компетентность - одно из качеств, которые способствуют формированию человека на протяжении всей его жизни, позволяя человеку осознавать реальность, окружающую его каждой стороной. Сегодня в мире проводится исследовательская работа по развитию деонтологии врача и его коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: инновационный подход, интеграция, коммуникативная компетентность, коммуникативные способности, профессиональная компетентность, медицинское образование, сравнительный анализ, дистанционное обучение в медицинском образовании, педагогические категории, механика, эмпатия.

XORIJIY TILLARNI O`RGATISHDA MUSTAQIL TA`LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Zamonaviy mutaxassisning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish bilan bog’liq yangi talablar. Kommunikativ kompetentlik - insonning butun hayoti davomida shakllanishiga ko’maklashadigan, insonning atrofidagi haqiqatni har bir tomoni bilan anglashiga

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

imkon beradigan fazilatlardan biridir. Bugungi kunda dunyoda shifokor deontologiyasi va uning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Kalit so‘zlar: innovatsion yondashuv, integratsiya, kommunikativ kompetentlik, kommunikativ qobiliyat, kasbiy kompetentlik, tibbiy ta’lim, qiyosiy tahlil, tibbiyot ta’limida masofaviy ta’lim, pedagogik toifalar, mexanika, empatiya.

I. INTRODUCTION

Today, research work is being carried out in the world on the development of the doctor's deontology and his communicative competence. At the German Higher Medical Pedagogical School Akkon Hochschule für Humanwissenschaften, at the Federal Health Centers JOICFP, JSHEP, a system of research has been established aimed not only at developing the professional competence of doctors, but also at developing their communicative competence.

The global medical education system is also currently conducting a number of studies aimed at developing communicative competence in preparing future doctors for professional activities. These studies are recognized in the UNESCO Concept of International Education until 2030, international projects and seminars - trainings, conferences, webinars implemented by the World Health Organization. Also of great importance is the improvement of teaching aids, electronic resources aimed at developing the communicative competence of future doctors.

II. METHODOLOGY

The development of communicative competence of the medical student in preparation for professional activity.

Research Objectives

elucidating the theoretical-methodological bases of the process of developing communicative competence in preparing medical students for professional activity;

clarifying the forms and methods of developing the communicative competence of medical students in the teaching of humanities and qualified medical pedagogical practices, and the criteria of formation;

improvement and implementation of the model of development of communicative competence of future medical workers in the modern educational process;

development of recommendations on training manuals and practical projects aimed at developing the communicative competence of medical students in preparing them for professional activities.

Research Methods..

Observing the development of the communicative competence of the student of medical education in order to reach the intended goal and find a solution to the set task, analyzing and summarizing the research; sociological research, group and individual interviews, interviews (written and oral), questionnaire interviewer; pedagogic training, integrative diagnostics, external evaluation; The method of analysis of the results of the test was used in the implementation of the mathematical statistical method.

The scientific novelty of the study is as follows:

the criteria of impulsivity, expressiveness, speed of entering into communication oriented to medical education were determined, and the modernized mechanism of communication through webbal, novebal and paralinguistic tools was improved in the future medical school;

improved implementation of tasks for adaptation, training, education of the indicator pad, qualified competence of medical education students in brewing competencies, qualification, medical pedagogical practice;

the model of developing the communicative competence of the future doctor for professional activity is determined by the standards, criteria, and the lower, middle, and higher levels of the communicative competence of the medical student with a cognitive component;

methods such as "Press conference", "Critical (late) situation analysis" aimed at developing the communicative competence of the medical student for professional activities.

The practical results of the study are as follows:

08.09.2020, with the order 5313000 of the Biomedical Engineering field of study, the topic "Communication culture in medical education" was included in the development of the Psychology and Pedagogy module.

According to Order No. 121 of the Ministry of Higher and secondary special education of the Republic of Uzbekistan dated June 4, 2021, a modular program of Professional Psychology, professional pedagogy was prepared for 5313,000 biomedical engineering educational areas. The program includes the topics" professional educational activities and requirements for it"," Organization of the process of professional education"," experiences of foreign education;

the research materials were used in the process of teaching elective courses, professional pedagogical subjects "speech culture and fundamentals of proceedings in medical education" in medical higher educational institutions;

Students of all medical higher education institutions used the e-learning manual, which received the DGU 15704 certificate in the e-learning manual on the subject of" professional pedagogy";

to assess the effectiveness of the formation of communicative competency of medical education students, a diagnostic methodology for the reasons for the motivation of students' professional activities was determined and substantiated.

III. LITERATURE SURVEY

Pedagogical – psychologist scientists.N.Azizhoujaeva [1], P.X. Zhuraev[2], O.I.Inoyatov[3], N.A.Muslimov[4], O.M.Musurmanova [5], G.T.Makhkamova[6], D.I.Ro' zieva[7], N.C.Safaev[8], N.V.Sirova[9], M.R.Kadirova [10] scientific research reveals the content and essence of the concepts of "competence", "communication", pedagogical-psychological and communicative competence and its components.

on methodological improvement of professional competence of students in medical higher educational institutions in our country M.R.Kadirova[10], with issues of development of professional thinking in students of medical higher education institutions through pedagogical communication, formation of professional competence in students of medical colleges, G.N.Kurbanova, E.Yu.Rahimova, a psychologist scientist with issues of diagnosing the motivation of educational activities of students of the institute of Medicine G.D.Kuldasheva, professional in future doctors with issues of development of the system of education of spiritual qualities conducted by N.D.Akhmedova.

Of the pedagogical-psychologist scientists who conducted research in the CIS countries, yu.N Emelyanov, E.I.Belyankova, A.V Bagdanova, V.N Vvedensky, I.A Gaynicheva, A.V Dubakov, A.A Bodalyov, C.G.Zogol, Yu.M. Zhukov's research reveals the contexts of comunicative competence, interpersonal relationships in professional activities.

From studies aimed at the development of professional qualities of medical personnel A.A.The study of the ethnopedagogical culture of Petrov's general practitioner, o.V.Studies on the

issues of studying the psychological mechanisms of Doctor professional identity of Denisov have been studied.

From scientists in foreign countries Meyers[11], M.Glozier[12], O.Olsson[13], B.Tomar [14] conducted research in studies on communicative competence in young people in addition to linguistic competencies, as part of other, cognitive (cognitive, psychological, sociospiritual).

IV.THEORY AND DISCUSSION

There is no doubt that the role of communicative competence in preparing future medical personnel for professional activities is important. One of the main factors of communicative competence is the implementation of regular collection, analysis and regulation of specified data. The use of verbal and nonverbal communication methods is important for future medical personnel to engage in communication. However, effective communication should imply that in any case people are able to understand each other in an interpersonal relationship. At the same time the idea of the importance of communication for the full-fledged formation of a person not only as a person, but also as a subject of activity, the researcher L.P. He was thrilled by Grimakda: "another reason why a person is human is that he treats himself intensely with those like him... from birth, a constant relationship with people – the conditions that must be carried out in a full-fledged development of the individual, help maintain the mental balance of communication, soften the emerging conflicts and conflicts, remove stress from the state, increase the prestige of its place in social life".

It is so difficult to distinguish between the concepts of" communication "and" attitude " that the researcher reflecting on this, V.M.Kurbatov gives his following two definitions: "communication is the process of attitude, the connection of two and more individs, the transmission of information by one person to another. In a narrower sense – the process of sending information from the sender to the recipient(from the communicator to the recipient)", but we have the right to agree to this definition.

"Attitude"is a process of human interaction and cooperation in which the exchange of activity, information, emotion, skills, competence, the result of labor occurs". Indeed, communication is sufficiently complementary.

Today, it is proposed to talk about a series of social roles, which each individual plays almost every day for the rest of his life. Social roles may not necessarily be connected with each other, and they do not even have to go after each other, nevertheless they can exist closely together at the same time, even in one communicative-domestic situation. Among the main roles, the" role for all "or the behavior to be demonstrated stands out; the" role for the group", including the professional and the" role for oneself", which is sharply different from both the previous ones etc.

VI. RECOMMENDATION AND CONCLUSION

1. Studying the important problem of today in the formation of communicative competence in future doctors, it is necessary to note that the transition to a multi-stage system of training qualified specialists in medical education coincides with the requirements of today's modern field of medicine for future doctors who are acquiring modern knowledge. In the course of the analysis of the research carried out, it was determined that there is now a need to develop mechanisms for the development of communicative competence in the preparation of future doctors for professional activities in an existing medical educational institution, in the preparation for professional activities in the system of traditional medical education. It is important to note that today the training of Doctors With modern knowledge is changing at an accelerated pace, because society does not need just a professional doctor, but a competent specialist who works on the basis of innovative approaches, has new methods

of treatment. In accordance with this rule, the effective preparation of future doctors for their further professional activities in medical education is playing an important role today.

2. During the study, it was determined that the problem of interdisciplinary integration processes of the formation of communicative competence of students of medical education in the process of their professional training, the search for and scientific justification of the processes and conditions of qualification and medical pedagogical practice requires an urgent and subsequent (deeper) theoretical understanding.It has been confirmed that it is necessary and possible to solve it in terms of systematic, competency and personal-activity approaches.

REFERENCES

1. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014.

2. Джураев Р.Х., Махмудов А.Х. Системный подход к проектированию модели личности магистра / ж. Фан – СПОРТ, Ташкент. – №4. – 2010. с. 12-16.

3. Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: дисс.докт.пед. наук: Ташкент, 2003. - 236 с.;

4. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 120 бет.

5. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Пед.фан. д-ри... дис. – Тошкент: ТДПИ, 1993. – 364 б.

6. Махкамова Г.Т. Формирование межкультурной компетенции студентов филологического вуза (английский язык): дис. … докт. пед. наук. – Т., 2011. – 335 с.

7. Рўзиева Д. Олий таълим муассасаси талабаларида миллий ифтихор туйғусини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари: Пед. фан. док. дисс. – Т., 2007. – 255 б.

8. Сафаев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи: Автореф. дисс доктора псих.наук. – Т., ТГПУ, 2006. – 38 с.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Файзуллаева Рухшона Лутфуллоевна
Student of the Faculty of English Philology and Translation Studies
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Supervisor M.Melikova
Doctor of Philosophy (DSc), Associate Professor

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация: Глобализация оказывает масштабное и неоднозначное влияние на развитие национальных языков, формируя как возможности для их обогащения, так и угрозы для их сохранения. В статье анализируются ключевые аспекты этого процесса, включая заимствование иностранных слов, вытеснение национальных языков глобальными, такими как английский, и исчезновение малых языков. Рассматривается влияние глобальных изменений на культурную идентичность, а также роль национальных языков в сохранении традиций и самобытности. Особое внимание уделено вопросам адаптации языков к новым условиям, их месту в международной коммуникации и путям сохранения языкового разнообразия в условиях глобализации. Обсуждаются вызовы и перспективы, связанные с сохранением языковой уникальности в современном мире.

Ключевые слова: глобализация, национальные языки, заимствование слов, исчезновение языков, культурная идентичность, доминирование английского языка, языковая адаптация, сохранение языков, международная коммуникация, малые языки, влияние глобализации, языковая уникальность.

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LANGUAGES

Abstract: Globalization has a large-scale and ambiguous impact on the development of national languages, creating both opportunities for their enrichment and threats to their preservation. The article analyzes key aspects of this process, including the borrowing of foreign words, the displacement of national languages by global ones, such as English, and the disappearance of small languages. The influence of global changes on cultural identity, as well as the role of national languages in preserving traditions and originality are considered. Particular attention is paid to the issues of adaptation of languages to new conditions, their place in international communication and ways to preserve linguistic diversity in the context of globalization. The challenges and prospects associated with the preservation of linguistic uniqueness in the modern world are discussed.

Keywords: globalization, national languages, borrowing words, language disappearance, cultural identity, dominance of English, language adaptation, language preservation, international communication, small languages, impact of globalization, linguistic uniqueness.

GLOBALLASHUVNING MILLIY TILLAR RIVOJIGA TA’SIRI

Annotatsiya: Globallashuv milliy tillar rivojiga keng ko‘lamli va noaniq ta’sir ko‘rsatib, ularni boyitish imkoniyatlarini ham, saqlanishiga tahdidlarni ham yaratadi. Maqolada ushbu jarayonning asosiy jihatlari, jumladan, xorijiy so'zlarning o'zlashtirilishi, milliy tillarning ingliz kabi

global tillar bilan almashtirilishi va kichik tillarning yo'q bo'lib ketishi tahlil qilinadi. Global o'zgarishlarning madaniy o'ziga xoslikka ta'siri, shuningdek, milliy tillarning an'analar va o'ziga xoslikni saqlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Tillarning yangi sharoitlarga moslashishi, ularning xalqaro muloqotdagi o‘rni va globallashuv sharoitida til xilma-xilligini saqlash yo‘llariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zamonaviy dunyoda lingvistik o'ziga xoslikni saqlash bilan bog'liq muammolar va istiqbollar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy tillar, o'zlashtirilgan so'zlar, tilning yo'qolishi, madaniy o'ziga xoslik, ingliz hukmronligi, tilga moslashish, tilni saqlash, xalqaro aloqa, kichik tillar, globallashuvning ta'siri, lingvistik o'ziga xoslik.

Введение. Глобализация является одним из ключевых процессов современного мира, оказывая влияние на все аспекты человеческой жизни — экономику, культуру, образование, науку и, конечно, языки. В условиях роста международной коммуникации национальные языки сталкиваются как с новыми возможностями, так и с серьезными вызовами. С одной стороны, глобализация способствует распространению идей, технологий и культурного обмена, что обогащает языки новыми словами, понятиями и выражениями. С другой стороны, усиливается доминирование глобальных языков, таких как английский, что нередко приводит к угасанию малых языков, вытеснению национальных языков из общественной жизни и потере языковой самобытности.

Обзор литературы. Глобализация оказывает значительное влияние на национальные языки, вызывая как процессы унификации и доминирования глобальных языков, так и ответные меры по сохранению и развитию локальных языковых традиций. Вопросы языковой политики, лингвистической идентичности и культурного разнообразия активно обсуждаются в научной литературе. В данном обзоре рассмотрены ключевые исследования, посвященные этим аспектам. Вопрос о взаимодействии глобализации и национальных языков анализируется в рамках нескольких научных подходов: социолингвистический подход (Fishman, 1991; Crystal, 2003) изучает, как изменения в обществе, вызванные глобализацией, отражаются на языковом ландшафте; культурологический подход (Appadurai, 1996) рассматривает язык как элемент культурной идентичности, подвергающийся влиянию глобальных коммуникаций; политико-лингвистический подход (Phillipson, 1992) анализирует концепцию лингвистического империализма и доминирование английского языка. Дэвид Кристал в книге «Английский язык как глобальный» (2003) объясняет, почему английский стал лингва франка современного мира. Он указывает, что: «Доминирование английского – это не только следствие экономической и культурной экспансии, но и результат развития новых технологий, основанных на англоязычных системах» [1]. Филиппсон (1992) в работе «Лингвистический империализм» вводит термин, описывающий влияние английского языка на другие языки и культуры. Он отмечает: «Распространение английского языка не является нейтральным процессом; оно часто сопровождается угнетением местных языков и культур» [2].

Исследования показывают, что английский активно вытесняет национальные языки в академической среде, бизнесе, информационных технологиях. По данным Григория Каменева (2018), в странах, где английский широко используется, наблюдается снижение интереса к изучению национальных языков. Однако существуют и противодействующие тренды. К примеру, французская языковая политика направлена на сохранение позиций французского языка через законодательные меры (Billig, 1995).

По данным ЮНЕСКО, около 40% языков мира находятся под угрозой исчезновения. Дэвид Харрисон (2007) в книге «Когда умирают языки» подчеркивает важность языкового разнообразия [3].

Методология исследования. Исследование базируется на междисциплинарном подходе, сочетая методы социолингвистики, культурологии, политической философии и глобалистики.

Анализ и результаты исследования. Национальные языки, являясь важным элементом культурной идентичности, играют ключевую роль в сохранении традиций и исторической памяти. Однако в условиях глобализации они вынуждены адаптироваться к изменяющимся реалиям, что выражается в активном заимствовании иностранных слов, упрощении грамматических конструкций и вытеснении национальных языков из ряда сфер, таких как наука, бизнес и интернет-коммуникация. В некоторых регионах эти процессы приобретают угрожающие масштабы, приводя к исчезновению целых языков.

Несмотря на очевидные риски, глобализация открывает и новые перспективы для национальных языков. Современные технологии и глобальные платформы позволяют языкам выходить за пределы национальных границ, привлекая внимание к уникальным культурным особенностям. Развитие двуязычия и мультилингвизма становится важным инструментом сохранения языков в эпоху глобальной унификации.

Цель данной статьи — исследовать, каким образом глобализация влияет на развитие национальных языков, оценить риски и возможности, которые она создает, а также предложить пути сохранения языкового разнообразия. Важность этой темы обусловлена не только культурной, но и социальной значимостью языков как инструмента общения, посредника культурного обмена и носителя уникального мировоззрения.

«Язык народа есть важнейший компонент его национальной культуры, который формируется вместе с образованием этноса, являясь предпосылкой и условием его существования. Поэтому проблемы этнической самобытности, противостояния все нарастающим процессам глобализации нельзя решать без учета главного инструмента культурного самовыражения - языка» [171, 1]. Эти слова подчеркивают ключевую роль языка в сохранении национальной культуры и этнической идентичности. Язык действительно является не просто средством общения, но и важнейшим инструментом, через который народ выражает свое мировоззрение, передает традиции, ценности и историческую память. Он формируется вместе с этносом, отражая его особенности, образ жизни и взаимодействие с окружающим миром.

В условиях глобализации, когда усиливается давление унификации и стандартизации, язык становится одним из главных рубежей, на котором народ может отстаивать свою самобытность. Без сохранения и развития национального языка теряется уникальность культуры, а вместе с ней размывается этническая идентичность.

Рассматривать проблемы глобализации без учета роли языка невозможно, так как он является сердцевиной культурного самовыражения. Противостояние унификации требует осознания ценности языка не только как коммуникативного средства, но и как хранителя духовного наследия. Именно благодаря языку народы сохраняют свое место в мировом культурном пространстве, не растворяясь в общем потоке глобальных изменений.

Глобализация открывает перед национальными языками новые перспективы, связанные с заимствованием лексики, обменом культурными ценностями и распространением идей. Современные технологии, такие как интернет и социальные сети, способствуют интеграции языков в глобальное пространство, позволяя им развиваться и обогащаться. Например,

термины, связанные с IT-технологиями, экономикой и международной торговлей, активно входят в национальные языки, расширяя их лексический состав.

Однако заимствование иностранных слов может быть как обогащающим, так и разрушительным процессом. Если новые термины органично встраиваются в язык, они способствуют его развитию. Но чрезмерное заимствование без адаптации может привести к утрате уникальных языковых черт и постепенной ассимиляции языка доминирующими глобальными языками, такими как английский [53, 3]. Заимствования могут обогащать язык, если они вводятся органично и адаптируются под его нормы. Это позволяет языку развиваться, оставаясь актуальным в условиях глобализации. Опасным этот процесс становится, когда собственные слова и выражения замещаются иностранными, что ослабляет связь языка с его культурными корнями. Поэтому важно сохранять баланс между заимствованием и защитой национальной языковой самобытности.

Одним из самых заметных последствий глобализации является доминирование крупных мировых языков, что угрожает национальным и региональным языкам. Английский язык, будучи основным средством международной коммуникации, активно вытесняет национальные языки из ключевых сфер, таких как бизнес, наука и образование.

Например, в международных университетах значительная часть программ преподается на английском, что способствует его распространению, но одновременно снижает уровень использования национальных языков в академической сфере. Это явление особенно заметно в странах с развивающейся экономикой, где знание английского часто воспринимается как ключ к успеху [25, 2]. Действительно, использование английского в международных университетах открывает студентам доступ к мировым знаниям, научным исследованиям и карьерным перспективам. Однако это также снижает роль национальных языков в академической среде. Если обучение ведётся преимущественно на английском, национальные языки могут постепенно утратить свою значимость в научных дискурсах, что ослабляет их развитие и приводит к снижению их функциональной ценности. Важно искать баланс, например, развивать двуязычные программы, которые позволят сохранить национальные языки в науке и образовании, не препятствуя международному сотрудничеству.

Глобализация усиливает тенденцию к исчезновению малых языков, особенно в регионах с ограниченными ресурсами для их поддержки. По данным ЮНЕСКО, более половины из существующих 7000 языков в мире находятся под угрозой исчезновения [5]. Основная причина этого явления — ассимиляция малых языков более крупными, а также снижение числа носителей, передающих язык новым поколениям. Проблема исчезновения малых языков действительно усугубляется в условиях глобализации. Одной из главных причин этого процесса является ассимиляция носителей малых языков в более крупные языковые сообщества. Особенно тревожно, что молодые поколения всё реже используют родные языки, отдавая предпочтение более распространённым языкам, таким как английский, испанский или китайский. Однако утрата малых языков означает не только исчезновение средств общения, но и утрату уникального культурного наследия, традиций, мировоззрения и самобытности народов. Чтобы остановить этот процесс, необходимо не только фиксировать уровень угрозы, но и разрабатывать конкретные меры по сохранению языков: внедрение образовательных программ, поддержка носителей языка на государственном уровне и использование современных технологий для популяризации языкового многообразия.

Кроме того, язык — это не просто средство общения, но и важнейший элемент менталитета народа. Потеря языка зачастую означает не только утрату связи с культурой, но и изменение восприятия мира. Это может затруднить межкультурное понимание, так как в

языке зашифрованы уникальные представления о мире, о человеке и обществе. Также стоит упомянуть о психологическом аспекте — носители малых языков могут испытывать чувство неуверенности или стыда за свой родной язык, что ведет к снижению его использования. Это также является частью борьбы за сохранение языков: важной задачей является создание позитивного имиджа малых языков в обществе.

Национальные языки являются важнейшим элементом культурной идентичности. Они формируют основу для самовыражения народа, сохраняя традиции, фольклор и историческую память. В условиях глобализации поддержка национальных языков становится важным инструментом для сохранения культурного многообразия.

Перспективами для сохранения языковой уникальности в условиях глобализации могут стать комплексные меры, направленные на поддержку и развитие национальных и региональных языков, включая образовательные инициативы, государственную политику по защите языкового наследия, цифровизацию культурного контента, а также активное использование современных технологий для популяризации языков среди молодёжи и в международном сообществе.

Одним из важнейших путей сохранения языковой уникальности является развитие образовательных программ, направленных на изучение и преподавание родных языков. Включение национальных языков в школьные программы, создание языковых курсов и использование родных языков в университетах и научных учреждениях могут существенно способствовать их сохранению. Это также может помочь уменьшить социальную стигматизацию, которая иногда сопровождает малые языки.

Использование современных технологий для сохранения языков также играет важную роль, так как цифровые платформы, мобильные приложения, онлайн-курсы и социальные сети позволяют не только популяризировать малые и редкие языки, но и создавать условия для их изучения, передачи новым поколениям и интеграции в глобальное информационное пространство. Современные информационные технологии могут сыграть ключевую роль в сохранении языков. Например, создание онлайн-ресурсов и приложений для изучения и популяризации редких языков, а также использование мультимедийных форматов (видео, аудио) для распространения языковых знаний и культурных особенностей может привлечь внимание широкой аудитории. Многие технологии, такие как автоматический перевод и цифровые словари, могут помочь сохранить и даже развить языковое разнообразие.

Интеграция малых языков в мировую культуру играет важную роль в их сохранении, поскольку распространение национальных традиций, литературы, музыки и искусства через международные платформы, образовательные программы и культурные обмены способствует повышению интереса к этим языкам и укреплению их значимости в глобальном пространстве. Важно, чтобы малые языки имели возможность быть услышанными и признанными на международной арене. Это может быть достигнуто через создание культурных и образовательных проектов, направленных на продвижение таких языков в международной культуре и науке. Программы обмена, международные конференции и фестивали, посвященные языковому и культурному разнообразию, могут повысить видимость малых языков.

Поддержка со стороны государства является важным фактором в сохранении языкового многообразия, поскольку разработка и внедрение образовательных программ, создание законодательных инициатив, финансирование культурных проектов и продвижение национальных языков в медиа и официальных сферах способствуют их развитию, укреплению позиций и передаче будущим поколениям. Государственная поддержка играет ключевую роль

в сохранении языковой уникальности. Это может включать создание законодательных инициатив, направленных на защиту языков, а также финансовую поддержку инициатив по сохранению языков. В некоторых странах уже существует законодательство, регулирующее использование национальных и региональных языков в официальных сферах, таких как образование, средства массовой информации и администрация.

Сохранение диалектов и региональных вариаций играет важную роль в поддержании языкового многообразия, так как они отражают культурные особенности различных народов, передают уникальное историческое наследие и обогащают общий язык, а их изучение, документирование и использование в образовании и медиа способствует их сохранению и дальнейшему развитию. Диалекты и региональные языковые вариации представляют собой важную часть культурного наследия. Их сохранение требует особого подхода, который включает в себя не только документирование и изучение, но и активное использование диалектов в повседневной жизни, в культуре и искусстве.

Признание языков как части мирового культурного наследия играет ключевую роль в их сохранении, поскольку официальное признание на международном уровне, включение в списки нематериального наследия ЮНЕСКО, а также проведение культурных и образовательных инициатив способствует повышению их статуса, привлечению внимания к их значимости и стимулированию усилий по их защите и развитию. Организации, такие как ЮНЕСКО, уже предпринимают шаги для защиты исчезающих языков, включая создание программ и проектов по сохранению лингвистического разнообразия. Важно признать значение языков как неотъемлемой части мирового культурного наследия, что потребует международных усилий по их защите и популяризации.

Выводы. Глобализация представляет собой как угрозу, так и шанс для национальных языков. Несмотря на то, что доминирование крупных языков и технологическое развитие создают вызовы для малых языков, существуют реальные возможности для их сохранения через образование, технологии, государственную поддержку и международное сотрудничество. Важно помнить, что сохранение языковой уникальности — это не только задача отдельных стран или народов, но и глобальный процесс, который требует объединённых усилий на уровне общества, науки и международных организаций.

Использованная литература и первоисточники:

1. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003.
2. Phillipson, R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992.
3. Harrison, K. When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge. Oxford University Press, 2007.
4. Nussbaum, M. Cultures of Human Development. Harvard University Press, 2011.
5. Billig, M. Banal Nationalism. Sage, 1995.
6. Haugen, E. *The Ecology of Language*. Stanford University Press, 1972.
7. Billig, M. *Banal Nationalism*. Sage, 1995.
8. Болышева Н. Н. Развитие языка в условиях глобализации: социально-философский аспект: Дисс. канд. филос. наук. Красноярск, 2006. с. 171.
9. Грэддол, Д. Будущее английского языка?. British Council, 2000. с. 25.
10. Кристал, Д. Язык и Интернет. Cambridge University Press, 2006. с.53.
11. Ридченко Н. О. Национальные языки в эпоху глобализации. Евразийский научный журнал, 2016. с. 293.
12. ЮНЕСКО. “Атлас языков мира, находящихся под угрозой исчезновения.” https://unesco.org (https://unesco.org/) (разделы 3–5).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o‘g‘li,

Researcher at Namangan State University
ORCID ID 0009-0001-2990-5650
e-mail: mirjalolrustamaliyev@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of political sciences (DSc)
N.Dehkanov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

BARQAROR JAMIYATNI BARPO ETISHDA MA’NAVIY VA HUQUQIY ME’YORLAR UYG‘UNLIGI

Annotatsiya. Ma’naviy va huquqiy me’yorlar uyg‘unligi jamiyatlarda barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ma’naviy qadriyatlar va madaniy an’analarga asoslangan ma’naviy me’yorlar Ma’naviy xulq-atvorni uyg‘otish va jamiyat ishonchini oshirish orqali qonunchilik asoslarini to‘ldiradi. Ushbu maqola ushbu ikki soha o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadi, taniqli olimlarning fikrlari va real dunyo misollariga asoslanadi. Unda ma’naviy qadriyatlarning huquqiy tizimlarga integratsiyalashuvi boshqaruvni qanday mustahkamlashi, adolatni ta’minlashi va jamiyatdagi muammolarni hal etishi o‘rganiladi. Madaniy xilma-xillik va globallashuv kabi muammolar qiyinchiliklar tug‘dirsa-da, ma’naviy va huquqiy normalarning sintezi adolatli va barqaror jamiyat taraqqiyotiga erishish uchun muhim bo‘lib qolmoqda.

Kalit so‘zlar: Ma’naviy me’yorlar, huquqiy me’yorlar, barqarorlik, boshqaruv, axloq, adolat, jamiyat totuvligi, madaniy xilma-xillik, qonunchilik asoslari.

ГАРМОНИЯ МОРАЛЬНЫХ И ПРАВОВЫХ НОРМ В ПОСТРОЕНИИ СТАБИЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Абстрактный. Гармония моральных и правовых норм играет решающую роль в обеспечении стабильности в обществе. Моральные нормы, основанные на моральных ценностях и культурных традициях, дополняют законодательную базу, прививая нравственное поведение и повышая общественное доверие. В этой статье исследуется взаимосвязь между этими двумя областями, опираясь на мнения видных ученых и примеры из реальной жизни. В нем рассматривается, как интеграция моральных ценностей в правовые системы может укрепить управление, обеспечить справедливость и решить социальные проблемы. Хотя такие проблемы, как культурное разнообразие и глобализация, создают проблемы, синтез моральных и правовых норм по-прежнему имеет важное значение для достижения справедливого и устойчивого развития общества.

Ключевые слова: Моральные нормы, правовые нормы, стабильность, управление, мораль, справедливость, социальная гармония, культурное разнообразие, правовая база.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

THE HARMONY OF MORAL AND LEGAL NORMS IN BUILDING A SUSTAINABLE SOCIETY

Abstract. The harmony of moral and legal norms plays a crucial role in ensuring stability in societies. Moral norms, based on moral values and cultural traditions, complement the legal framework by instilling ethical behavior and increasing public trust. This article explores the interrelationship between these two areas, drawing on the ideas of prominent scholars and real-world examples. It examines how the integration of moral values into legal systems can strengthen governance, ensure justice, and solve problems in society. Although challenges such as cultural diversity and globalization pose challenges, the synthesis of moral and legal norms remains essential for achieving just and sustainable social development.

Keywords: Spiritual norms, legal norms, stability, governance, ethics, justice, social harmony, cultural diversity, legal foundations.

Kirish (Introduction). Jamiyatdagi barqarorlik tarix davomida sivilizatsiyalar tomonidan ko‘zda tutilgan maqsaddir. Bu tinchlik, tartib va o‘sish, farovonlik va inson qadr-qimmatini oshirish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu barqarorlikning markaziy o‘rni Ma’naviy va huquqiy normalarning uyg‘unligidadir. Ma’naviy me’yorlar - bu madaniy, diniy va falsafiy qadriyatlarga asoslangan inson xatti-harakatlarini boshqaradigan yozilmagan tamoyillar. Huquqiy normalar esa jamiyatdagi xatti-harakatlarni tartibga solish va adolatni ta’minlash uchun boshqaruv organlari tomonidan o‘rnatilgan kodlashtirilgan qoidalardir[1]. Bu me’yorlarning yaqinlashuvi qonunlar jamiyatning Ma’naviy intilishlarini aks ettiradigan asos yaratadi, axloq esa bu qonunlarga qonuniylik va rioya qilishni mustahkamlaydi. Har qanday jamiyatning barqarorligi uning huquqiy normalarni ma’naviy qadriyatlar bilan muvozanatlash qobiliyatiga tayanadi. Huquqiy me’yorlar tartibni ta’minlovchi majburiy tuzilmalarni ta’minlaydi, ma’naviy me’yorlar esa ma’naviy xulq-atvorni ilhomlantiradi va jamoalarning ma’naviy tuzilishini mustahkamlaydi. Ushbu maqola ushbu tamoyillarning uyg‘unligi barqaror jamiyat qurishga qanday hissa qo‘shishini o‘rganadi, ilmiy istiqbollarga va amaliy qo‘llanmalarga e’tibor qaratadi[2].

Davlat boshqaruvi boshqaruvning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, unga jamiyat manfaatlariga xizmat qilish, adolatni ta’minlash va jamiyat farovonligini ta’minlash mas’uliyati yuklangan. Ushbu sohada axloqiy qarorlar qabul qilish shaxsiy manfaatlardan ustun turadigan va jamoaviy manfaatlarni birinchi o‘ringa qo‘yadigan universal tamoyillarga rioya qilishni talab qiladi. Axloqiy xulq-atvorning ko‘plab yo’naltiruvchi asoslari orasida ma’naviy tamoyillar chuqur poydevor sifatida ajralib turadi[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Ma’naviy me’yorlar - bu jamiyatda nima to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, yaxshi yoki yomon deb hisoblangan norasmiy, madaniy ko‘rsatmalar. Ular umumiy e’tiqodlar, urf-odatlar va tajribalardan kelib chiqadi va shaxslararo munosabatlar va jamiyatning jipsligi uchun Ma’naviy asosni ta’minlaydi. Masalan, halollik, hayotni hurmat qilish, adolat va mehr-oqibat kabi qadriyatlar. Ma’naviy me’yorlar qonuniy kuchga ega bo‘lmasa-da, individual va jamoaviy xatti-harakatlarga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Jon Finnis kabi olimlarning ta’kidlashicha, huquqiy normalar jamiyatning Ma’naviy e’tiqodlariga mos kelganda samaraliroq bo‘ladi. Finnisning tabiiy huquq nazariyasi adolat va jamiyat uyg‘unligiga erishish uchun Ma’naviy tamoyillarni huquqiy asoslarga birlashtirish muhimligini ta’kidlaydi[4]. Maks Veberning dinning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqidagi tahlili ma’naviy me’yorlarning birlashtiruvchi kuchini ta’kidlaydi. Veber ma’naviy qadriyatlar huquqiy tizimlarning samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan ishonch va hamkorlikni rivojlantirishini ta’kidlaydi[5].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Huquqiy normalar qonunchilik, sud pretsedentlari va normativ-huquqiy bazalar orqali rasmiylashtiriladi. Ular jamiyatda tartib o‘rnatish, huquqlarni himoya qilish va nizolarni hal qilish uchun yaratilgan. Ma’naviy me’yorlardan farqli o‘laroq, huquqiy normalar davlat mexanizmlari tomonidan amalga oshiriladi va ko‘pincha ularga rioya qilmaslik uchun jazo choralarini ko‘radi. Ularning maqsadi adolat, tenglik va javobgarlikni ta’minlash, shu bilan birga shaxsiy erkinliklarni jamiyat manfaatlari bilan muvozanatlashdir. Amartya Senning adolat bo‘yicha ishi tengsizliklarni bartaraf etish va adolatni targ‘ib qilish uchun huquqiy tizimlar axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni aks ettirishi kerakligini ta’kidlaydi. Senning "qobiliyatli yondashuvi" boshqaruvda inson qadr-qimmati va farovonligi ustuvor bo‘lishi kerak degan g‘oyaga mos keladi[6].

Ma’naviy va huquqiy normalarning o‘zaro bog‘liqligi. Ma’naviy va huquqiy normalar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan bir-biriga ta’sir qiladi va shakllantiradi. Yaxshi ishlaydigan jamiyat ularni o‘zaro mustahkamlash zarurligini tan oladi:

Axloq huquqning asosi sifatida: Qonunlar ko‘pincha o‘z qonuniyligini axloqiy tamoyillardan oladi. Jumladan, o‘g‘irlik, qotillik va firibgarlikka qarshi huquqiy ta’qiqlar inson qadr-qimmati va adolatini ustuvor deb hisoblaydigan umuminsoniy Ma’naviy qadriyatlarga asoslanadi. Ma’naviy konsensusdan uzilgan qonunlar jamiyat barqarorligiga putur yetkazuvchi zolim yoki adolatsiz deb qabul qilinishi xavfi bor[7].

Huquq axloqning kodifikatsiyasi sifatida: Huquqiy normalar axloqiy tamoyillarni rasmiylashtiradi, ularning jamiyatda izchil qo‘llanilishini ta’minlaydi. Masalan, diskriminatsiyaga qarshi qonunlar tenglik va inklyuzivlik kabi Ma’naviy qadriyatlarni kodlashtirib, Ma’naviy ideallarni amaldagi qoidalarga aylantiradi.

Huquqiy bo‘shliqlarda ma’naviy ko‘rsatmalar: Qonunlar noaniq yoki jim bo‘lishi mumkin bo‘lgan sohalarda ma’naviy me’yorlar yo‘l-yo‘riq beradi. Ma’naviy mulohazalar ko‘pincha sud qarorlari, qonunchilik ustuvorliklari va jamoatchilik fikriga ta’sir qilib, adolat jamiyat qadriyatlariga mos kelishini ta’minlaydi.

Huquqning axloqni shakllantirishdagi roli: Vaqt o‘tishi bilan huquqiy normalar maqbul xatti-harakatlar standartlarini belgilash orqali jamiyat axloqiga ta’sir qilishi mumkin. Masalan, bolalar mehnatini taqiqlovchi yoki atrof-muhitni muhofaza qilishni talab qiluvchi qonunlar asta-sekin jamiyatning ushbu masalalarga munosabatini shakllantirdi[8].

Ma’naviy va huquqiy normalarning uyg‘unligi jamiyatda ishonch, qonuniylik va uyg‘unlikni ta’minlaydi. Quyida ularning uyg‘unligi barqarorlikka hissa qo‘shishning asosiy usullari keltirilgan:

Boshqaruvning qonuniyligi va ijtimoiy hamjihatlik. Qonunlar umumiy ma’naviy qadriyatlarni aks ettirsa, ular jamoatchilik oldida qonuniylikka erishadi. Fuqarolar o‘zlari ma’naviy jihatdan adolatli deb hisoblagan qonunlarga ko‘proq rioya qiladilar, bu esa majburlash orqali ularni amalga oshirishga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi. Masalan, ko‘plab demokratik davlatlarda fuqarolik huquqlari to‘g‘risidagi qonunlar tenglik va adolat haqidagi ma’naviy e’tiqodlarga mos keladi va keng jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Ma’naviy va huquqiy normalar birgalikda xulq-atvorning umumiy asosini ta’minlaydi, birlik va o‘zaro tushunishni kuchaytiradi. Tegishli me’yorlarga ega jamiyatlar nizolarning pastroq darajasini boshdan kechiradi, chunki shaxslar va guruhlar maqsad va axloqiy mas’uliyat hissini baham ko‘radi.

Nizolarni hal qilish va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlash. Uyg‘unlashtirilgan normalar nizolarni hal qilishning aniq mexanizmlarini taklif qiladi. Ma’naviy tamoyillarga asoslangan huquqiy tizimlar adolatning adolatli va xolis sifatida qabul qilinishini ta’minlaydi, norozilikni kamaytiradi va yarashuvga yordam beradi. Ma’naviy va huquqiy normalarni uyg‘unlashtirishga ustuvor ahamiyat beradigan jamiyatlar boshqaruv uchun barqaror poydevor yaratadi. Ushbu uyg‘unlik uzoq muddatli

barqarorlik uchun muhim bo‘lgan Ma’naviy yaxlitlikni saqlagan holda o‘zgaruvchan jamiyat ehtiyojlariga moslashishni ta’minlaydi[9].

Huquq va erkinliklarni himoya qilish. Ma’naviy tamoyillarning huquqiy tizimlarga integratsiyalashuvi asosiy huquq va erkinliklarni himoya qiladi. Masalan, ma’naviy qadriyatlarga asoslangan inson huquqlari to‘g‘risidagi qonunlar shaxslarni haqorat va kamsitishlardan himoya qiladi, hamma uchun qadr-qimmat va tenglikni ta’minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ma’naviy va huquqiy normalarni uyg‘unlashtirish muammolari. Ularning o‘zaro bog‘liqligiga qaramay, ma’naviy va huquqiy normalar o‘rtasidagi uyg‘unlikka erishish qiyin emas:

Madaniy xilma-xillik va rivojlanayotgan axloq: Plyuralistik jamiyatlarda turli xil axloqiy qarashlar umume’tirof etilgan huquqiy normalarni yaratishni murakkablashtirishi mumkin[10]. Turli qadriyatlarni muvozanatlash qonun ijodkorligiga inklyuziv va ishtirokchi yondashuvlarni talab qiladi. Ma’naviy qadriyatlar ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar ta’sirida vaqt o‘tishi bilan rivojlanadi. Huquqiy tizimlar barqarorlik va uzluksizlikni saqlagan holda ushbu siljishlarga moslashishi kerak.

Axloq va qonun o‘rtasidagi ziddiyat: Keng tarqalgan Ma’naviy e’tiqodlarga zid bo‘lgan qonunlar ijtimoiy tartibsizliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, aparteid yoki segregatsiya siyosati kabi adolatsiz qonunlarning tarixiy misollari bunday mojarolarning beqarorlashtiruvchi ta’sirini ko‘rsatadi.

Amalga oshirish muammolari, globallashuv va axloqiy *relativizm*: Huquqiy normalarning ma’naviy qadriyatlarni aks ettirishini ta’minlash korruptsiya, tengsizlik yoki avtoritarizm sharoitida qiyin bo‘lishi mumkin. Shaffoflik va javobgarlik bo‘lmasa, qonunlar jamoat manfaatiga xizmat qilmasligi mumkin. Globallashgan dunyoda mamlakatlarda turli xil ma’naviy va huquqiy normalar, xususan, inson huquqlari, atrof-muhit siyosati va savdo qoidalari kabi sohalarda keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin[11].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Barqaror jamiyatlarni barpo etish uchun Ma’naviy va huquqiy me’yorlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan sa’y-harakatlarni amalga oshirish kerak. Asosiy strategiyalarga quyidagilar kiradi:

- Inklyuziv qonun ijodkorligi: Qonun ijodkorligi jarayoniga turli manfaatdor tomonlarni jalb qilish qonunlarda jamiyatning barcha qatlamlarining ma’naviy qadriyatlarini aks ettirishini ta’minlaydi.
- Ma’naviy yetakchilik: Ma’naviy halollik namunasi bo‘lgan yetakchilar jamoatchilik ishonchini uyg‘otadi va Ma’naviy boshqaruv standartini o‘rnatadi.
- Ta’lim va xabardorlik: Ma’naviy tarbiya va huquqiy savodxonlikni oshirish fuqarolarga ushbu normalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni va ularning jamiyat barqarorligidagi rolini tushunishga yordam beradi.
- Sud nazorati: Mustaqil va xolis sud tizimi qonunlarning Ma’naviy tamoyillarga mos ravishda talqin qilinishi va qo‘llanilishini ta’minlaydi.
- Moslashuvchanlik va islohot: Huquqiy tizimlarni muntazam qayta ko‘rib chiqish va isloh qilish ularning rivojlanayotgan ma’naviy qadriyatlar va jamiyat ehtiyojlariga mos kelishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Ma’naviy va huquqiy normalarning uyg‘unligi barqaror jamiyatlarning tamal toshi hisoblanadi. U ishonch, qonuniylik va hamjihatlikni rivojlantiradi, jamiyatlarga muammolarni hal qilish va umumiy manfaatni ilgari surish imkonini beradi. Madaniy xilma-xillik, rivojlanayotgan qadriyatlar va global murakkabliklar qiyinchiliklar tug‘dirsa-da, inklyuziv boshqaruv, ma’naviy yetakchilik va ta’lim orqali ushbu me’yorlarni

moslashtirishga qaratilgan qasddan sa’y-harakatlar ushbu to‘siqlarni engib o‘tishi mumkin. Qonunlar umumiy ma’naviy tamoyillarni aks ettirishini ta’minlash orqali jamiyatlar adolat, tinchlik va farovonlik uchun barqaror poydevor yaratishi, shaxslar va jamoalar o‘zaro hurmat va hamjihatlikda ravnaq topadigan dunyoni barpo etishi mumkin. Ma’naviy-huquqiy me’yorlar uyg‘unligi barqaror jamiyatlarning tamal toshi bo‘lib, ishonch, adolat va hamjihatlikni mustahkamlaydi. Ushbu tamoyillarni integratsiyalashgan holda, davlat boshqaruvi tenglik va barqarorlikni rag‘batlantirish orqali jamiyat muammolarini samarali hal qilishi mumkin. Qiyinchiliklar mavjud bo‘lsa-da, olimlarning istiqbollari va real misollar bu sintezning transformatsion salohiyatini ta’kidlaydi. Barqaror jamiyat qurish uchun nafaqat mustahkam huquqiy tizimlar, balki ma’naviy qadriyatlar tomonidan ta’minlangan ma’naviy yo‘l-yo‘riq ham talab qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Toxtabayevna I. O. DAVLAT BOSHQARUVINING ASOSIY PRINSIPLARIDAN BIRI HAM QONUNIYLIKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – T. 28. – №. 5. – C. 210-212.
2. Tolibovna R. N. JAMIYATNING MA’NAVIY BARQARORLIK DARAJASINI ANIQLASH MEZONLARI //PEDAGOG. – 2024. – T. 7. – №. 4. – C. 29-32.
3. Оболонский, Александр Валентинович. “Политическая этика, власть, право”. Вопросы государственного и муниципального управления 1 (2007): 79-106.
4. John Finnis: Highlights the interdependence of legal and moral norms in fostering societal stability (Finnis, 1980, Natural Law and Natural Rights, p. 23).
5. Max Weber: Discusses the role of spiritual norms in promoting societal cohesion and enhancing the legitimacy of legal systems (Weber, 1920, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, p. 112).
6. Amartya Sen: Links the incorporation of spiritual norms with the promotion of justice and human capabilities (Sen, 2009, The Idea of Justice, p. 54).
7. Марков, Юрий Геннадьевич. “Этика и право: проблема единства”. Государство и право 4 (2011): 88-90.
8. Amartya Sen: Links the incorporation of spiritual norms with the promotion of justice and human capabilities (Sen, 2009, The Idea of Justice, p. 54).
9. Марков, Юрий Геннадьевич. "Этика и право: проблема единства." Государство и право 4 (2011): 88-90.
10. Mexroj, Bannaqulov. "MADANIYATNING TARKIBIY QISMLARINI O‘RGANISHDA SINERGETIK YONDASHUV." UNIVERSAL JOURNAL OF TECHNOLOGY AND INNOVATION 1.8 (2023): 82-87.
11. Yuldasheva, F. X. "GLOBALLASHUV VA GLOBAL ONGNING SHAKLLANISHI." ILMIY XABARNOMA (2023): 5.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Musaev Mansur Tursunpo‘latovich
Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti bo‘lim boshlig‘i, siyosiy fanlar doktori (DSc), katta ilmiy xodim

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

YOSHLARNI VATANPARVALIK RUHIDA TARBIYALASHDA MILLIY G‘OYANING AHAMIYATI

Annotaciya. Mazkur maqolada yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy g‘oyaning ahamiyati haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada insonni o‘z xalqiga bo‘lgan sadoqati va fidoiyligi ona Vatanini himoya qilishi, uni cheksiz sevishi uning haqiqiy vatanparvarligini anglatishi borasidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Vatan, vatanparvarlik, tarbiya, jamiyat, mafkura, sadoqat, odob-axloq, fazilat, birdamlik, maqsad, manfaat.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛНОЙ ИДЕИ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Аннотация. В данной стате научно анализируются мнения о значении националной идеи в воспитании молодежи в духе патриотизма. Также в стате приводятся мнения о том, что верност и преданност человека своему народу защищают свою Родину, и его безграничная любов к ней, означают его истинный патриотизм.

Ключевые слова: Страна, патриотизм, воспитание, общество, идеология, верност, манеры, добродетел, единство, цел, интерес.

THE IMPORTANCE OF THE NATIONAL IDEA IN EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM

Annotation. This article scientifically analyzes opinions on the importance of the national idea in educating young people in the spirit of patriotism. The article also provides opinions that a person’s loyalty and devotion to his people protect his homeland, and his boundless love for it means his true patriotism.

Key words: Country, patriotism, education, society, ideology, loyalty, manners, virtue, unity, purpose, interest.

Kirish(Introdustion). Tarixdan ma’lumki, har qanday insonning o‘z xalqiga bo‘lgan sadoqati va fidoiyligi ona Vatanini himoya qilishi, uni cheksiz sevishi uning haqiqiy vatanparvarligini anglatadi. Insonni kindik qoni to‘kilgan joy uning uchun hamma narsadan ulug‘ va muqaddasdir. Vatanni sevish, uning uchun jonni fido qilish har bir insondan buyuk ma’naviy jasoratini talab etadi. Vatan bu – Alloh inoyati bilan har bir millat, elatga berilgan bebaho ne’matdir. O‘z xalqini va millatini urf-odati, an’ana hamda qadriyatlarini e’zozlashi, o‘z yurtini himoya qilishi, moddiy va ma’naviy meroslariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi vatanparvarlikning oliy belgisi hisoblanadi. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: **“Vatanparvarlik har bir davlat**

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi”[1]. Zero, vatan – muqaddas qadriyat sifatida doimo ulug‘lanadi. Vatanparvarlik – vatanga sadoqat, unga xizmat qilish, yurt tinchligini asrash va uni ravnaqi uchun faol bo‘lishga undaydigan ijtimoiy, ma’naviy-axloqiy fazilatdir.

O‘tmishdan ma’lumki, tarbiya insonda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma’naviy sifatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Tarbiya insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo‘lgan ijobiy fazilatlarini namoyon etuvchi beqiyos kuchdir. Aynan, tarbiya tufayli insonda go‘zal odob-axloq fazilatlari shakllanib, insonni jamiyatdagi mavqieni belgilab beradi. Eng qadimgi va abadiy qadriyat sifatida tarbiya insonning qalb bezagi hisoblanadi. Shu bois, jamiyat hayotda tarbiyaga bo‘lgan munosabat nihoyatda mas’uliyat bilan yondashishni taqoza etadi. Bu haqda taniqli ma’rifatparvar Abdulla Avloniyning **“Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir”** degan chuqur ma’noli so‘zlarida teran haqiqat aks etganini anglaymiz. Zero, jamiyatda tarbiya masalasiga e’tiborsizlik bilan yondashuv aksariyat holatlarda insonni ma’naviy tubanliklar girdobiga giriftor etadi. Bu borada fikr yuritganda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev: “Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”,- degan fikrlarini doimo yodda tutishimiz kerak. Zero, bugungi kunda mamlakatimizda davlat va jamiyat hayotini tubdan yangilashga qaratilgan islohotlarimizning muhim ustuvor vazifalaridan biri har tomonla etuk barkamol avlodni tarbiyalash va voyaga yetkazishni taqoza etmoqda. Aynan, bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim – tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar zamirida xalqimizni mana shunday ezgu g‘oyalar sari dadil odimlayotganligini teran anglashimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review). Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “oldimizga qo‘ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo‘ladigan milliy g‘oyani rivojlantirishimiz zarur. Xususan, milliy o‘zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o‘rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashimiz lozim”[2] deya shart qilib qo‘yildi. Zero, dunyo miqyosida globallashuvning shiddatli tus olishi xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashga oid muammolarni yanada dolzarb ekanini ko‘rsatmoqda. Tobora avj olayotgan mafkuraviy xurujlar, yot g‘oyalar ta’sirida inson qalbi va ongini zabt etishga bo‘lgan harakat kengayib borayotganini kuzatish mumkin. Bu xaqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: **“Hozirgi globallashuv davrida, inson ongi va qalbi uchun kurash kuchaygan bir paytda turli g‘oyaviy tahdid va xurujlar jamiyatimizning ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatishning kuchli quroli sifatida namoyon bo‘lmoqda”[3].** Binobarin, mafkuraviy xurujlar inson e’tiqodiga, turli din, millat va elatlar hamjihatligiga raxna solish orqali siyosiy ta’sir doirasiga olish vositasiga aylanib qolayotganini inkor etib bo‘lmaydi. Binobarin, bugungi kunda dunyoda shiddatli kechayotgan bunday jarayonlar ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga, jumladan, ma’naviy-mafkuraviy sohalarga ham jiddiy ta’sir o‘tkazmoqda. Shunday murakkab sharoitda tinchlik, barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash har bir davlat oldida turgan ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Xususan, dunyoning turli mintaqa va davlatlarida kechayotgan ayanchli voqealar tahlili ommaviy axborot vositalari, zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar va elektron nashrlar ko‘p

hollarda ayrim buzg‘unchi kuchlar qo‘lida turli soxta, zararli g‘oya va mafkuralarni targ‘ib etishning qulay va tezkor vositasiga aylanib qolayotganini ko‘rsatayotir. Bu kabi tahdidlar milliy va umuminsoniy qadriyatlar yemirilishiga, zo‘ravonlik, inson taqdiri, jamiyat hayotiga bepisandlik, mas’uliyatsizlik, loqaydlik, andishasizlik, behayolik kabi illatlar ildiz otishiga zamin yaratmoqda. Natijada odamzod o‘z tarixiy, diniy, milliy-ma’naviy ildizlaridan uzilib qolmoqda. Mazkur holat jahondagi ko‘plab davlatlarda umumiy tendensiyaga aylanib bormoqda.

Dunyo miqyosida yuz berayotgan eng xavfli yovuz illat mafkuraviy xurujlar o‘zga bir davlat fuqarolarining qalbi va ongini zabt etish, mafkurasidan voz kechtirish orqali “o‘zgacha” mafkuralarni ongiga singdirishda namoyon bo‘lmoqda. Bugun shiddat bilan o‘zgarayotgan dunyoda ma’naviy tubanlik ta’siri oqibatida madaniyatsizlik, e’tiqodsizlik kabi qator “ta’limotlar” oshkora, ba’zan esa yashirin tarzda targ‘ib etilmoqda. Natijada milliy ruh, millatning o‘ziga xosligi va asriy qadriyatlarini zimdan emirishga zamin yaratilmoqda. Yovuzlik, jaholat insonni va jamiyatni tubanlikka boshlovchi, odamlarni g‘arazli niyat va qabih maqsadlarga undovchi mafkuraviy xurujlar doimo insoniyat uchun xatarli hisoblangan. Insonparvarlik tamoyiliga zid bo‘lgan, jamiyatda parokandalikni vujudga keltirish orqali bir millatni boshqasidan ustun qo‘yadigan, oliy irq da’vosida boshqa xalqlarni qirg‘in qilishga chaqiradigan yovuz g‘oyalar mafkuraviy xurujlardir. Shu o‘rinda bu xurujlar muayyan kuchlar tomonidan kishilar qalbi va ongiga yot g‘oyalarni singdirish maqsadida ularning hissiyotlari, e’tiqodi va tuyg‘ulariga ta’sir ko‘rsatishda jamiyat turmush tarzi va mentalitetdagi o‘zgarishlarni teran anglagan holda g‘oyaviy-mafkuraviy, ruhiy ta’sir o‘tkazishda noan’anaviy va noxolis usullardan foydalanib, o‘zlarining g‘arazli maqsadlarini “puxta” rejalar asosida amalga oshirishini anglash lozim.

Tadqiqot metodologiyasi (Researsh Methodology). Hozirgi paytda dunyo jamoatchiligi tomonidan keskin qoralanayotgan g‘oyaviy-mafkuraviy xurujlar, xalqaro terrorchilik, diniy ekstremizm va jaholatparastlik, giyohvandlik, odam savdosi ham buzg‘unchi g‘oyalarga asoslangan. Buzg‘unchi g‘oyalar tasnifidan o‘rin olgan yovuz qarashlar turli tarqalish doirasi va ta’sir kuchiga ega. Ayniqsa, dunyoda bo‘layotgan turfa voqea-hodisalar, tez o‘zgarayotgan bugungi kunda hayot jarayoni ertaga qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan tasavvur qilish qiyin. Davlatimiz rahbari qayd etganidek, **“Dunyoda turli informatsiya oqimlari, axborot makonlari va manbalari, mafkura poligonlari ko‘p. Ulardan qaysisi to‘g‘ri, qaysisi ishonchli, qaysi biri g‘arazli ekanini farqlash oson bo‘lmayapti. Mana, internetni olaylik, unda nimalar yo‘q, hamma narsa bor. Yolg‘on ham, to‘g‘ri narsa ham. Hatto odamlarning kurakda turmaydigan rasvo fikrlarini ham internetdan topish mumkin. Biz bolalarimizni ana shunday aldov va yolg‘on ma’lumotlar girdobida, buzuq, zararli g‘oya va mafkuralar qarshisida yolg‘iz qoldirolmaymiz”**. Mamlakatimizda mazkur harakatlarning oldini olish maqsadida Prezidentimizning 2022 yil 28 yanvardagi farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida “ekstremizm va terrorizmga qapshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish, ya’ni fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlashga imkon beradigan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha samarali davlat siyosatini amalga oshirish, yot g‘oyalar ta’sirining oldini olish va ular ta’siriga tushib qolganlar bilan tizimli ishlash orqali ular muammolarini bartapaf etish, aholi, ayniqsa, yosh avlodda terrorizm va ekstpemizm mafkupasiga qarshi qat’iy va barqaror immunitetni shakllantirish” masalasi belgilab berilgan.

Shu o‘rinda XXI asrga kelib mafkura poligonlarida o‘zida yovuz va buzg‘unchi g‘oyalarni namoyon etuvchi va prozelitizm harakatlari tobora kuchayayotganini aytib o‘tish joiz. Mazkur harakatlar dunyo miqyosida din va diniy konfessiyalar o‘rtasidagi keskinlik va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarishga sabab bo‘layotir. Bu esa g‘oyaviy-mafkuraviy tahdid sifatida namoyon bo‘layotgan missionerlik va

prozelitizm to‘g‘risida jiddiy fikrlashni taqozo etmoqda. Missionerlik va prozelitizm zamirida o‘zga mamlakatlarning davlat suverenitetiga, konstitutsiyaviy tuzumiga nisbatan amalga oshirilayotgan siyosiy bosim va tajovuzlarni g‘oyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash yotadi. Boshqacha aytganda, bu ma’naviy-madaniy qadriyatlar hamda diniy vositalar orqali boshqa davlatlarning ichki ishiga aralashuvdir. Shu o‘rinda, o‘zida yovuz va buzg‘unchi g‘oyalarni targ‘ib etuvchi kosmopolitizm haqida to‘xtalib o‘tish maqsadga muvoviq. **Kosmopolitizm** - (yunoncha, “kosmopolites”-“dunyo fuqarosi”) g‘oyasi asosida Vatan, millat degan tushunchalarni rad etish, **“inson dunyo fuqarosi”** shiori asosida vatanparvarlik, davlatlarni mustaqilligi, milliy madaniyat va ma’naviyat kabi qadriyatlarni inkor etib, faqat dunyo fuqaroligini targ‘ib qiluvchi dunyoqarash g‘oyasini singdirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bu g‘oyaning asoschisi Aristotel bo‘lib, Iskandar yurishlari davrida ildiz otgan. Kosmopolitizm milliy an’ana va madaniyatdan, vatanparvarlikdan voz kechishga - bevatanlikka da’vat etadi. Ayniqsa, hozir kosmopolitizm (dunyo fuqarosi) g‘oyasi kuchayib bormoqda. Bunda milliy, diniy qadriyatlar, asriy an’analar tan olinmaydi. “Vatan”, “millat”, “milliy davlatchilik” tushunchalari eskirdi hammamiz bitta davlat, bitta hukumat tuzamiz, Vataningni qo‘y, dunyo fuqarosi bo‘l”, degan g‘oya kosmopolitizmga tegishlidir.

“Nigilizm” lotincha nihil – “hech nima” - o‘zining yoki yurtining kuch-qudratiga ishonmaslik, ularga past baho berish, ertangi kunga ishonchsizlik, umidsizlik ya’ni, muayyan millat vakillarining o‘z millati imkoniyatlarini kamsitib, pasaytirib baholashi, o‘z yurtining qadriga etmaslik, mamlakatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar miqyosini anglay olmaslik holatlariga olib keladi. Nigilizm o‘zida tarixiy hamda madaniy qadriyatlarini inkor etish orqali umume’trof etilgan qadriyatlarga nisbatan salbiy va o‘ta tanqidiy munosabatlarda bo‘lish orqali axloqiy tubanliklarni namoyon etib, o‘zida bo‘zg‘unchilik g‘oyalarini aks ettiradi. Ayniqsa, milliy nigilizm illatlari ta’siriga tushgan insonlarning mafkuraviy immuniteti zaiflashishi oqibatida ularning qalbi va ongida o‘zgacha dunyoqarash shakllanadi. Natijada, nigilizm ta’siriga tushgan kishilar Vatan manfaatini himoya qila olmaydigan befarq, loqayd odamlar sifatida gavdalanayotganligi achinarli va tashvishli holdir. Shu bilan birga, ayrim yoshlarni xorijga borib ishlash kayfiyatining yuqori ekanligi, birdaniga boyib ketishga bo‘lgan xavasni ustunligi, yashash uchun pul topish oson bo‘lsa, o‘sha joyni “vatan” deya his etishi afsuski, vatanparvarlik tuyg‘usini parokanda bo‘layotganligi bu borada mafkuraviy tarbiya borasida jiddiy o‘ylashga majbur qiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tarixdan ma’lumki, har qanday xalq va millatning birlashuvida usha xalqning milliy g‘oyasi muhim o‘rin tutadi. Zero, milliy g‘oya nozik va jiddiy masala sifatida har qanday xalq va millat hayotining asosi hisoblanadi. Milliy g‘oya xalqni birlashtiruvchi va harakatga keltiruvchi kuch sifatida mamlakatni istiqboldagi taraqqiyotini belgilab beradi.

Shu o‘rinda, dunyo tarixiga nazar solsak, har bir xalqni avvalo, ma’naviy birlashuvi, o‘zining milliy g‘oyasi bilan yuksalganligi hech kimga sir emas. Milliy g‘oya ezgulikka tayanar ekan, buzg‘unchi mafkuraga qarshi kurashishda aniq maqsadga qaratilgan targ‘ibot ishlarini tashkil etish masalasi dolzarblashib boraveradi. Mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g‘oya asosida kurashda maktabning o‘rni alohida. Shu bois, bugun yurtimizda ta’lim-tarbiya sohasida keng ko‘lamli islohotlar kechayotgani bejiz emas. **“Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari”** g‘oyasi asosida O‘zbekiston taraqqiyotning yangi davriga qadam qo‘yib, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy- ma’rifiy sohalardagi islohotlar buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanib bormoqda. Ma’rifatparvar jadid bobolarimizning “**Najot - ta’limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”,** degan so‘zlarida teran ma’no mujassam. Zero, har qanday davlat taraqqiyotining tamal toshi bevosita ta’lim masalalariga qaratilayotgan e’tibor bilan bog‘liq. **Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations).**

Tarixan bolaning ta’lim-tarbiyasiga juda nozik va jiddiy masala sifatida alohida e’tibor qaratilgan. Bu orqali yurtning kelajakdagi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ma’naviy taraqqiyotiga zamin yaratilgan. Prezidentimiz Sharq donishmandlarining **“Eng katta boylik bu - aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu - yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu - bilimsizlikdir!”[4]** degan hikmatli so‘zlarini keltirib, zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanib borayotganini, nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a’zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun, avvalo, ilm-ma’rifat, yuksak ma’naviyat kerakligini, ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish holatlari kuzatilishini ta’kidlagani bejiz emas, albatta.

Bugungi kunda globallashuvning tobora avj olishi tarbiyaga yangicha va tizimli yondashuvni taqoza etmoqda. Hozirgi paytda dunyo miqyosida keskin tus olib borayotgan shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan va innovatsiya yutuqlarini keng joriy etish orqali munosib javob berish strategik vazifaga aylanmoqda. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek: “Farzandlarimizning iste’dod va qobiliyati, ezgu intilishlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish, hayotda munosib o‘rin egallashlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish bundan buyon ham bosh maqsadimiz bo‘lib qoladi”. Shu o‘rinda, mafkuraviy xurujlarga qarshi kurashda mamlakatimizning milliy g‘oyasi har birimizga kelajakka ishonch, madad, kuch-g‘ayrat, shijoat berib, xalqimiz va millatimizni ulug‘vor va bunyodkor ishlarga, Vatan, millat, mustaqillik himoyasi yo‘lida birlashishga safarbar etadi. Davlatimiz rahbari ta’biri bilan aytganda, **“Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”[5]**. Binobarin, o‘z milliy g‘oyasiga ega davlat mustahkam, qudratli va obod bo‘lishini barcha yurtdoshlarimiz teran anglashi lozim. Xulosa qilib aytganda millatimiz ma’rifatparvari Maxmudxo‘ja Behbudiy qayd etganidek: “Yaxshi tarbiyalangan qalb va vijdon hech qachon egasini sharmanda qilib qo‘ymaydi”. Zero, bugungi davr va zamon shiddati har bir yurtdoshimizdan yoshlar tarbiyasi masalasida yanada jiddiy va teran fikrlashni taqoza etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент – “Ўзбекистон” - 2017. 230 – бет.
2.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirzieevning-oliasy-28-12-2018
3.Шавкат Мирзаёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Учинчи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон» нашриёти. 2021.Б- 263
4.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020
5.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 19 январ куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилиши. Халқ сўзи. 2021 йил.20 январь.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

PAK GALINA EN—UNOVNA,

Senior teacher of UBS,
Namangan, Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Ulugbek Mansurov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА «ПОМИДОРА» ДЛЯ РАЗВИТИЯ САМОКОНТРОЛЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье рассматривается психолого-педагогическая проблема формирования самоконтроля в процессе обучения студентов, так как самоконтроль является одним из важнейших факторов, обеспечивающих самостоятельную познавательную деятельность студентов, позволяющую максимально развивать их творческий потенциал. В работе описан метод «помидора», способствующий усовершенствованию навыков самоконтроля.

Ключевые слова: самоконтроль, самостоятельная деятельность, метод «помидора», метод, прокрастинация

THE USE OF THE "TOMATO" METHOD FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SELF-CONTROL

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical problem of developing self-control in the process of teaching students, since self-control is one of the most important factors that ensure independent cognitive activity of students, allowing them to develop their creative potential to the maximum. The paper describes the "tomato" method, which helps improve self-control skills.

Key words: self-control, independent activity, "tomato" method, method, procrastination

O‘QUVCHILARNING O‘Z-O‘ZINI NAZORATINI RIVOJLANTIRISH UCHUN “POMIDOR” USULIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Maqolada talabalarni o'qitish jarayonida o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirishning psixologik-pedagogik muammosi ko'rib chiqiladi, chunki o'z-o'zini nazorat qilish talabalarning mustaqil bilish faoliyatini ta'minlaydigan eng muhim omillardan biri bo'lib, ularning ijodiy salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga imkon beradi. Ishda o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradigan "pomodoro" usuli tasvirlangan.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini nazorat qilish, mustaqil faoliyat, Pomodoro usuli, usul, prokrastinatsiya

Введение.

Современная система образования, включая высшие учебные заведения, должна

способствовать формированию аналитического мышления. Объективная оценка знаний играет ключевую роль в образовательном процессе, увеличивая ответственность как студентов, так и преподавателей. Без постоянной проверки невозможно развить самостоятельность и организованность в учёбе. «Обучение человека, способного к самосовершенствованию и самовоспитанию на протяжении жизни, является важной задачей образования. Однако, сегодня мы наблюдаем, что не каждый студент способен эффективно работать самостоятельно. Преподавателю поставлена серьезная задача — обучить студента навыкам самостоятельного обучения и создать условия, способствующие развитию его познавательной активности»[9]. Самоконтроль обогащает образовательный процесс, повышая активность в познании и содействуя критическому анализу собственных действий. Практика подтверждает, что студенты не обладают достаточными навыками самоконтроля, что подчеркивает актуальность выбранной темы. Мы считаем, что это и объясняет выбор нашей темы и ее значимость.

В рамках психологии и педагогики исследуются психологические аспекты самоконтроля (Л.И. Рувинский, А.Я. Арет, Н.Д. Левитов и др.), акцентируется внимание на его роли как важнейшего элемента образовательного процесса (Ю.К. Бабанский, С.И. Архангельский и другие). Осуществляются исследования закономерностей формирования самоконтрольных навыков у школьников и студентов профессиональных учебных заведений (А.С. Лында, Н.И. Кувшинов и др.), а также выделяются ключевые этапы этого процесса (А.Я. Арет).

Работы ученых, таких как Т.И. Гавакова и Ю.О. Овакимян, подчеркивают особенности оценочных и контрольных действий у учащихся, а также педагогические аспекты, связанные с их развитием. Представленный обзор литературы указывает на то, что связь между самоконтролем в учении и адекватной самооценкой у студентов требует дальнейшего рассмотрения. Самоконтроль и самооценка, выступая важнейшими компонентами учебного процесса, оказывают влияние на его успешность, позволяя анализировать собственные действия и корректировать планы.

«Современный педагог должен учить деятельности – не просто действовать, но и ставить цели, уметь контролировать и оценивать свои и чужие действия»[1]. Современное образование обязано обучать не только действиям, но и целеполаганию, а также умению контролировать и оценивать собственные и чужие поступки. Научная новизна данного исследования заключается в рассмотрении метода способствующего развитию навыков самоконтроля в учебном процессе, известного как «помидор» (Pomodoro).

В ходе анализа данного метода мы применили аналитический, описательный и сравнительно-сопоставительный подходы.

Основная часть.

Метод «помидора», который был разработан итальянцем Франческо Чирилло в конце 80-х годов прошлого века, является известной техникой тайм-менеджмента. Этот метод опирается на принцип выполнения задач в короткие, но продуктивные промежутки времени, сочетая их с необходимыми перерывами. Это способствует улучшению концентрации, увеличивает эффективность и предотвращает выгорание. Этот метод очень полезен для студентов, которые хотят оптимально организовать своё время для учёбы и контроля за собственным прогрессом.

Кухонный таймер-помидор, в честь которого назван метод:

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ключевые принципы техники «помидора»: Каждый рабочий период составляет 25 минут (это один «помидор»). После каждого рабочего периода следует короткий перерыв в 5 минут. После завершения четырёх «помидоров» (100 минут работы) делается более длительный перерыв, который обычно длится от 15 до 30 минут.

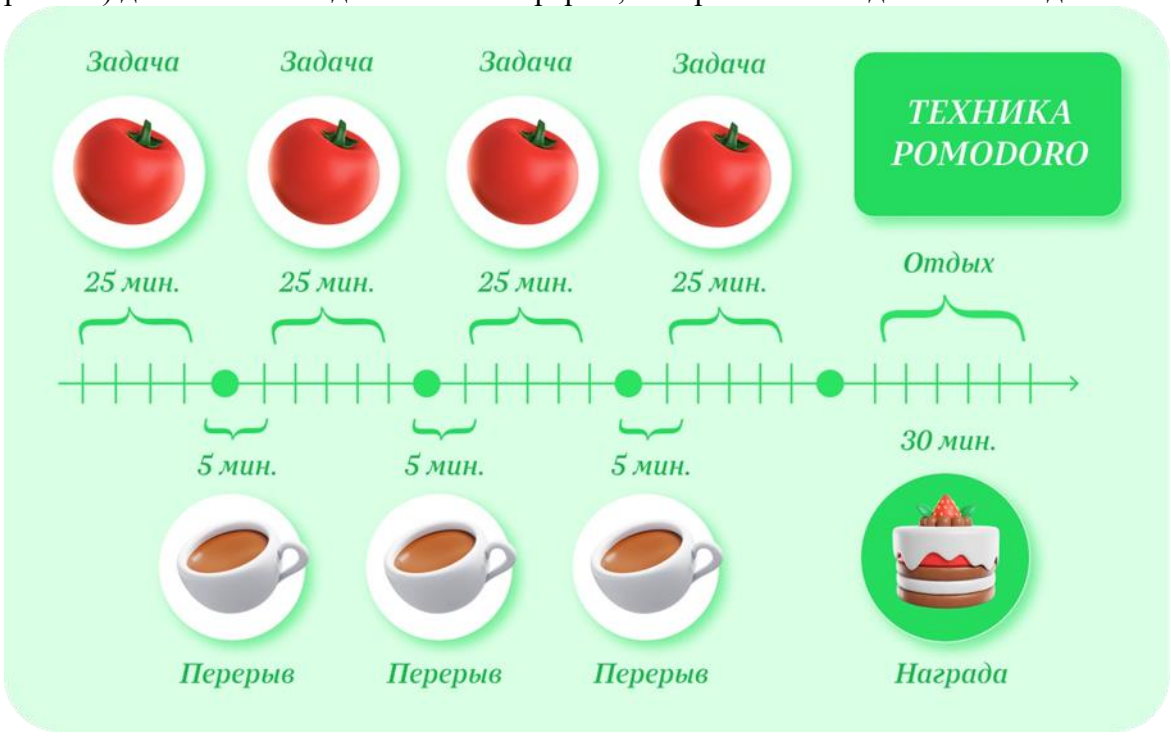

Таким образом, эта техника помогает поддерживать концентрацию и продуктивность, чередуя труд и отдых. Рассмотрим, как студентов можно поддержать с помощью метода самоконтроля, в данном случае «помидора».

1. Подготовка задач и распределение времени. Прежде всего, студенту следует заранее определить список задач и оценить, сколько «помидоров» он затратит на каждую. К примеру, если требуется прочитать статью для лекции, студент может понять, что это займет 2 «помидора», а на написание реферата потребуется 4 «помидора». Примером может служить задача, написания курсовой работы с использованием изученной литературы. Для этой работы можно оценить время в 8 «помидоров» (4 часа): 4 × 25 минут труда, 3 × 5 минут перерыва и один длительный перерыв после 4 «помидоров».

2. Деление больших задач на более мелкие сегменты. Когда студент сталкивается с обширными или сложными задачами, метод «помидора» позволяет разбить их на более

простые части. Например, при подготовке к экзамену можно использовать метод для изучения определённых разделов в течение нескольких «помидоров», снижая тем самым риск прокрастинации и перегрузку[3]. Например, перед контрольной по литературе на тему: «Роды, жанры литературы» студент может разделить материал на 4 сегмента (проза, поэзия, драма, критическая литература), изучая каждый за один «помидор». После каждого изучения предусмотрен 5-минутный перерыв.

3. Поддержание высокой степени сосредоточенности. Каждый рабочий период (25 минут) требует полного внимания. Студенту необходимо сосредоточиться на одном задании и исключить все отвлекающие факторы, такие как социальные сети или мессенджеры. Это помогает повысить качество выполнения задач и предотвращает рассеянность[6]. Например, задача: написать литературное эссе. Студент устанавливает таймер на 25 минут и занимается написанием текста без перерывов на соцсети. По истечении времени он делает 5-минутный перерыв.

4. Мотивация через короткие перерывы. Перерывы играют важную роль в поддержании эффективности. Студент может использовать эти моменты для выполнения легких физкультурных упражнений, перекуса или просто для отдыха. Более продолжительные перерывы после четырех «помидоров» способствуют восстановлению сил. К примеру, задача: подготовка презентации. Студент работает 25 минут над слайдами, затем делает 5-минутный перерыв (разминается или пьет воду). По завершении четырех «помидоров» — 20-30 минут отдыха.

5.Отслеживание результатов и самоанализ. Студент имеет возможность фиксировать количество завершенных сессий «помидоров» и их продолжительность, что способствует мониторингу его продуктивности и планированию последующих задач. Такой способ помогает развивать самоконтроль и осознание собственных достижений и недостатков[5]. Например, при изучении русского языка студент понимает, что для повторения 20 новых слов ему понадобится 2 «помидора». Он записывает в своем дневнике: «Сегодня я использовал 6 «помидоров» на изучение русского языка» и анализирует, что ему удалось лучше запомнить, а в каких местах требуется больше усилий.

Все сказанное позволяет подчеркнуть преимущества метода «помидора» для студентов: он снижает уровень стресса, помогает избежать перегрузки благодаря разделению работы на небольшие интервалы, увеличивает продуктивность, так как регулярные перерывы позволяют избежать усталости и поддерживают концентрацию, способствует оптимизации временных затрат, так как метод улучшает самоконтроль и учит правильно планировать время, а также уменьшает прокрастинацию, так как четкое распределение времени на работу и отдых делает задачи более управляемыми и менее пугающими.

Заключение.

Хотя метод «помидора» является эффективным способом управления временем, он не подходит всем учащимся. Чтобы использовать его максимально результативно, нужно учитывать индивидуальные особенности, виды задач и предпочтения студентов. Учащиеся могут столкнуться с различными трудностями, такими как соблюдение назначенного времени, легкость отвлечения, проблемы с мотивацией и самоконтролем, а также несовпадение метода с некоторыми заданиями. Однако при грамотной адаптации и регулярной практике метод «помидора» может стать ценным инструментом для тех студентов, которые желают оптимально организовать свое время и эффективно учиться. Деление времени на короткие рабочие интервалы с паузами способствует улучшению концентрации и поддержанию

мотивации, а также снижает стресс, повышает продуктивность и способствует лучшей самоорганизованности в учебном процессе.

Использованная литература:

1.Амонашвили Ш.А. Психолого-дидактические особенности оценки. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. -М.: Педагогика, 1984. - 297 с.

2. Беляева, Т. А., Шмидт, И. М. (2019). Влияние метода Pomodoro на эффективность обучения студентов. //Психология и педагогика, 2010. - 16(2). – С. 134-141.

3. Иванова, Н. В., Реброва, К. А. Метод Pomodoro как средство борьбы с прокрастинацией у студентов. //Современные проблемы образования, 2020. - 12(3). – С.76-83.

4. Козлова, И. Н. Повышение продуктивности студентов с помощью метода Pomodoro.// Образовательные технологии и общество, 2020. - 23(1). – С.104-110.

5. Кузнецова, А. Ю. Саморегуляция и саморефлексия при использовании метода Pomodoro в учебном процессе. //Психология и образование, 2022. - 19(4). – С. 222-227.

6. Петрова, О. А. Роль концентрации внимания в продуктивности при использовании метода Pomodoro//Психологические исследования, 2017. -25(5). – С. 112-118.

7. Попова, Е. В. Применение техники Pomodoro для управления временем в учебном процессе. Научные исследования и разработки, 2018. - 10(1). – С. 45-50.

8. Сидорова, Л. В. Влияние коротких перерывов на работоспособность студентов. //Педагогика и психология учебной деятельности,2021. - 8(2). – С. 89-93

9. Челнокова Е. А.,Кузнецова С.Н. Роль самостоятельной работы студентов в образовательном процессе//https://cyberleninka.ru/article/n/rol-samostoyatelnoy-raboty-studentov-v-obrazovatelnom-protsesse-

10. Челнокова Е.А., Храбан Г.С. Тьюторская деятельность педагога по индивидуализации самостоятельной работы студентов // Вестник Мининского университета. - 2016. №1-1(13).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Xoliqov Yunus Ortiqovich
Samarqand davlat chet tillar instituti “Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalari” kafedrasi v.v.b,
professori falsafa fanlari doktori (DSc),
xolikovyunus88@gmail.com

Bauyrjan Saifunov
Qozog‘iston Respublikasi
Xoja Ahmad Yasaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti, dotsenti. (PhD),
bauyrzhan.saifunov@ayu.edu.kz.

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

GLOBALLASHUV JARAYONIDA MILLATLARARO MADANIYATNING YOSHLAR MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASIGA TA’SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida O‘zbekiston jamiyati va madaniy tizimida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni, bu o‘zgarishlarning jamiyatda sodir bo‘lish xavf-xatarlarini tahlil qilish maqsad qilingan. Millatlararo bag‘rikenglik o‘zbek madaniyatining mohiyati bo‘lib, unda o‘zaro ta’sir va yaxshi xulq-atvor mavjud. Bularda bag‘rikenglik, hamkorlik kabi axloqiy qadriyatlar paydo bo‘lishi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’naviyat, globallashuv, falsafiy, axloqiy, ta’limiy, tarbiyaviy, postmodern, sotsium, millatlararo, qadriyat, modernizatsiya, strategiya, bag‘rikenglik, jamiyat, ko‘p, xilma-xil, xulq-atvor, mentalitet, milliy qadriyat, millat, elat, ong.

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЙ ОБРАЗ МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Целью данной статьи является анализ изменений, происходящих в обществе и культурной системе Узбекистана в условиях глобализации, а также рисков, связанных с этими изменениями в обществе. Межэтническая толерантность является сутью узбекской культуры, которая включает в себя взаимодействие и хорошие манеры. Они свидетельствуют о появлении таких моральных ценностей, как терпимость и сотрудничество.

Ключевые слова: Духовность, глобализация, философский, нравственный, образовательный, воспитание, постмодерн, общество, межнациональный, ценность, модернизация, стратегия, толерантность, общество, множество, многообразие, поведение, менталитет, национальная ценность, нация, народ, сознание.

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL CULTURE ON THE SPIRITUAL AND MORAL FORM OF YOUTH IN THE PROCESS OF GLOBALISATION

Abstract: This article aims to analyze the changes taking place in the society and cultural system of Uzbekistan in the context of globalization, the risks of these changes occurring in society. Interethnic tolerance is the essence of Uzbek culture, which includes interaction and good behavior. It is revealed that such moral values as tolerance and cooperation emerge in this.

Keywords: Spirituality, globalization, philosophical, moral, educational, upbringing, postmodern, society, interethnic, value, modernization, strategy, tolerance, society, many, diverse, behavior, mentality, national value, nation, people, consciousness.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

KIRISH. Jahon xalqlari madaniyatida ma'naviy hodisa sifatida muhim o'rin tutgan bag'rikenglik fenomeni hozirgi globallashuv sharoitida alohida falsafiy-axloqiy, ta'limiy-tarbiyaviy shu bilan birga sinovdan o'tgan tajribagalarga asoslanib tahlil etish talab etmoqda. Postmodernistik sotsiumda umuminsoniy qadriyatlardan, ma'naviy o'ziga xoslikning inqirozidan xavotirga tushmoqda. Bu hayot mazmunini to'g'ri anglamaslik, vayronkorlikka moyillik, o'zaro munosabatlarda tajovuzkorlikni uyg'otuvchi illatga aylanish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugun millatlararo madaniyat postmodern makonning global tendensiyasiga asoslangan bo'lib, unda shaxs o'zini namoyon qilishi va o'zining umumiy ehtiyojlari kontekstida axloqiy qarama-qarshiliklarni yengib borishi vujudga kelmoqda. Zamonaviy millatlararo madaniyatning rivojlantirilishi, har bir insonning o'zini namoyon qilishini ta'minlaydigan plyuralistik axloqiy munosabatlarning takomillashtirishini talab qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Millatlararo bag'rikenglikning rivojlanish masalalari bilan F.Dobbler[1.], A.Golovastikova[2.], S.Glushkova, L.Grudsina E.Lukasheva[3.], V.Nersesyans, A.Sungurov[4.], L.P.Meshennikova, S.Karimov, I.Karimov, E.Karimova, N.Mamanazarov, T.Maxmudov, A.Ochildiyev, S.Otamuratov, T.Bolotina, I.Mishinalar, A.F.Shevxujev, O.Z.Arova, K.Ye.Troitskiy, A.Karnishev, A.V.Shestakova, G.V.Bezlyuleva, G.M.Shelamova[5; 58-C.] kabi olimlar ham millatlararo bag'rikenglik munosabatlariga oid o'z asarlarida bag'rikenglik madaniyatini shakllantirishning falsafiy va axloqiy tafovutlari, millatlararo madaniyatning bag'rikenglikka asoslanishida axloqiy tafakkur unsurlarini tadqiq etishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Ushbu tadqiqotda qiyosiy tahlil, tahlil va sintez, nazariyalarni qiyoslash, dala etnografik ishi, tarixiylik, mantiqiylik, ketma-ketlik va tizimlilik usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR. Zamonaviy globallashuv sharoitida millatlararo bag'rikenglik madaniyati ko'p jihatdan modernizatsiya jarayonlari asosida namoyon bo'lmoqda. Ya'ni, bu fanatizmdan chekinib konstruktiv muloqot o'rnatishgacha ijobiy rivojlanish dinamikasi hisoblanadi. Modernizatsiya samarasi bo'lgan muloqotga asoslangan bag'rikenglik madaniyatining zamonaviy modeli ko'p millatli, ko'p konfessiyali jamiyatning jadal ijtimoiy-madaniy rivojlanishi uchun eng samarali ekanligini jahon tajribasi yaqqol ko'rsatdi.

Bugungi globallashuv jarayoni turli sohalarda bo'lgani kabi millatlararo madaniyat va bag'rikenglik madaniyati masalalariga ham o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Shu jihatdan olib qaraganda ushbu masala dunyodagi ko'pmillatli davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekiston uchun ham mamlakat kelajagi va taraqqiyotini belgilab beruvchi omillardan biriga aylanib bormoqda. Millatlararo nizolarning oqibatlari haqida so'z yuritganda uning jiddiy, qaytarib bo'lmas ko'lamini ta'kidlash joiz. Bir davlatning ichida boshlangan milliy nizo qisqa vaqt ichida xalqaro ahamiyat kasb etganini ayrim davlatlar misolida keltirish mumkin. "Globallashuv sharoitida ko'pmillatli davlatlarning rivojlanish sur'atlari oshishi, shubhasiz Bu jarayonda ba'zi millatlar o'zlarining milliy xarakterga ega xislatlarini ko'proq kiritshlari, qo'shishlarini ko'ramiz, ba'zi millatlar esa bu jarayonga nisbatan kam ulush qo'shadilar"[6; 111-B.].

O'zbekiston - ko'p millatli davlat. Bugungi kunda mamlakatimiz hududida 130 dan ortiq elat va millatlar tinch va farovon hayot kechirishmoqda. Bu tinchlik va farovonlikning zamirida mustaqillikning dastlabki davrlaridan boshlab, mamlakatda ishlab chiqilgan aniq strategik rejaning millatlararo munosabatlarda ifodalanishidir. Biroq bugungi globallashuv sharoitida insonlar o'rtasida muloqotning tezlashib ketishi, axborot olishning cheklanmaganligi millatlararo munosabatlar holatini tahlil qilish, aniq xulosalar qilish va mazkur sohada mamlakat ehtiyojlari va manfaatlaridan kelib chiqib qarorlar qabul qilishni talab etmoqda. Bunday vaziyatda, jamiyatning asosiy kuchi va kelajagi hisoblangan yosh avlod ongida qaror toptirishda konkret vazifalarni amalga oshirish zarur. Shunday

vazifalardan biri yoshlarda millatlararo munosabatlarni takomillashtirishdagi asosiy motivlar va imkoniyatlarni shakllantirishdir. Yurtimizning brinchi Prezidenti XXI asrda inson ongi va tafakkuri uchun kurash ketayotgan bir davrda: “O‘zbek xalqi ruhining tiklanganligi, millat ma’naviy-axloqiy ideallarining shakllanishi chuqur milliylik bilan umuminsoniylik ruhiyatiga, xulq-atvor falsafasiga ega bo‘lmoqdalar”[7; 129-B.], - deydi.

Shuni takidlash mumknki, bugungi globallashuv davrida “yangi mustaqil davlatlarga eski tuzumdan meros bo‘lib qolgan mazkur muammolar millatlararo munosabatlarni yo‘lga qo‘yishda alohida e’tibor berishni talab qilmoqda. Ko‘p millatli davlatlarda ijtimoiy-etnik munosabatlardagi uyg‘unlikni ta’minlashda barcha etnik guruhlarning manfaatlarini e’tiborga olish katta ahamiyat kasb etadi”[8; 17-B.]. Jamiyatda turli millat manfaatlariga mos falsafiy dunyoqarash qaror topishi adolatni ta’minlashi bilan birga, xalqning ruhiyatida keng ko‘lamli qiziqishlarni namoyon etadi. Millatlararo madaniyatda jamiyat ravnaqiga, xalqlarning ruhiyati oshishiga imkoniyat yaratadi. Ma’lum halq “o‘z ehtiyojlari va manfaatlarini boshqa millatning yoki boshqa xalqlar vakillarining xuddi shunday intilishlarini kamsitish hisobiga ro‘yobga chiqarmasligi lozim”[9; 74-B.]. Bunday falsafa har bir jamiyatning qoidasi sifatida unda yashaydigan millatlarning ezgu shiori, qat’iyatlilik belgisi bo‘lmoo‘i kerak.

Millatlararo madaniyat inson ijtimoiy borlig‘ining asosi bo‘lib, ijtimoiy taraqqiyotga intilishning pirovard maqsadidir. Biz barkamol jamiyat qurishimiz kerak bo‘lgan har bir millat bir-biri bilan hamkorlik qilishi mumkin. Madaniy muammolar tufayli yuzaga keladigan ichki nizolarni oldini olish va faol ravishda hal qilish, barcha odamlarning zavqlanishini ta’minlash madaniy yutuqlarni teng darajada ta’minlash hamda mamlakatda istiqomat qilayotgan har bir millat qatlamining madaniy huquqlarini ta’minlash zarur. “Millatning istiqboli, xalqning moddiy va ma’naviy mehnati, salohiyati yuksak qadrlanadigan kishilar, o‘z hayotini ijodiy va jamiyat taraqqiyotida ijobiy rol o‘ynaydigan mehnat asosida qurgan yoshlarga bog‘liq”[10; 279-B.]. Jamiyatning yangilanib borishi bilan turli millat vakillarining ushbu yangilanish jarayonlaridagi ishtiroki kuchayib boradi.

Muayyan bir jamiyatda millatlararo munosabatlarning shakllantira olgan ushbu tushunchalar millatlararo aloqaning turli xil ko‘rinishlari haqida fikr bildirish imkonini beradi. Aytish mumkinki, barcha ko‘pmillatli davlatlarda mazkur tushunchalar bir xil mazmunga ega. Ular ishlatishiga ko‘ra xilma-xil bo‘lsa–da, lekin tom ma’noda asl mohiyat davlatda tinchlikni ta’minlash, xalqlarning madaniyatidagi yangicha tafakkurni mantiqiy izchilligini yo‘lga qo‘yishdir. Madaniy omillar va xulq-atvor o‘rtasidagi munosabatga bo‘lgan e’tibor kundan kunga ilmiy tadqiqotlarning tadqiqot markaziga aylanib bormoqda. Agar millatlararo madaniyat va xulq-atvor madaniyat mahsuloti ekanligi e’tirof etilsa, multikulturalizm haqiqati umumiy tadqiqot idealini barbod qiladi. Shuning uchun millatlararo madaniyat va bag‘rikenglik subyektlarining aksariyati xulq-atvor madaniyatiga asoslangan obyektiv omillar va subyektiv sharoitlarning ta’siridan qat’inazar, alohida o‘rganiladi. Xulq-atvor madaniyat mahsulidir, demak, millatlararo madaniyatni rivojlantirish nafaqat yuqori sanoatlashgan mamlakatlarda va dunyoning hamma joyidagi odamlarning xulq-atvorini o‘rganishi kerak. Chunki insonning xulq-atvori bir kunda anglab yetiladigan dunyoqarash emas, uning uchun oylab, hatto yillab vaqt sarflash, ulardagi ichki hissiyotni tushunish mumkin bo‘ladi. Gap shundaki, millatlararo madaniyatning har qanday ta’rifi inson xulq-atvorini ilmiy o‘rganish dunyoning har bir burchagida uchraydigan xulq-atvorning xilma-xilligini hisobga olishi kerak.

Millatlararo madaniyat xalqlar madaniy ehtiyojlarini ta’minlashi bilan birga ularni monitoring qilib borishni va zarur bo‘lganda qarorlar qabul qilish muhim ahamiyatga egaligini ko‘rsatadi. Mazkur masalalarning ijobiy yechim topishi ijtimoiy hayotda kechadigan jarayonlarni tahlil qilish, ziddiyatli vaziyatlar paydo bo‘lgan hollarda uni bartaraf etish imkonini beradi. Yurtimizning brinchi

Prezidenti XXI asrda inson ongi va tafakkuri uchun kurash ketayotgan bir davrda: “O‘zbek xalqi ruhining tiklanganligi, millat ma’naviy-axloqiy ideallarining shakllanishi chuqur milliylik bilan umuminsoniylik ruhiyatiga, xulq-atvor falsafasiga ega bo‘lmoqdalar”[11; 129-B.], - deydi.

Shu asnoda yoshlar o‘rtasida bag‘rikenglik g‘oyasini targ‘ib qilish muhim. Bu mas’uliyat ko‘proq ta’lim-tarbiya, ma’naviy-axloqiy, milliy-madaniy jarayonlar bilan bog‘liq. Mualliflar A.F.Shevxujayev, O.Z.Arovalar yoshlarda milliy munosabatlarni ta’minlashning asosiy mexanizmi sifatida “san’at asarlarida, o‘quv materiallarida insonparvarlik g‘oyalarini aks ettirish zarur, chunki yoshlarning madaniyatlararo ta’lim sifati ko‘p jihatdan o‘quv yurtlarining madaniyatlararo munosabatlarni tarbiyalashda turli vositalarni, shakllarni, yondashuvlarni tanlashga bog‘liqligi bilan aniqlandi”[12.], deb fikr bildirishgan. Bizning fikrimizcha, yosh avlod ongida millatlararo munosabatlarni tizimni shakllantirsh, etnik va madaniy tafovutlarni bartaraf etish maqsadida ularga yordam beradigan bir qator usul va metodlarni joriy etish muhimdir.

Yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish jarayonida ma’naviy-axloqiy, milliy qadriyatlardan foydalanish, jamiyatimiz a’zolari, ayniqsa, yoshlarimizni yuksak axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalash dolzarb masaladir. Bu jarayonlar jamiyatimizning erkinlik, insonparvarlik, millatlararo madaniyat va adolatlilik yo‘limizni belgilab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Bola tug‘ilgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi”[13; 52-B.]. Axloqiy qadriyatlarning negizi sanalgan insonparvarlik, ezgulik singari ko‘plab tushunchalar oilada shakllanib, ruvojlanib borayotganini bilamiz. Bugungi globallashuv davrida yoshlarda bag‘rikenglik tamyoillari asosida tarbiyalash davr talabi bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda Bugungi davrda butun dunyoga axborotning misli ko‘rilmagan tarzda tarqalishi asosida madaniyatlar qorishivga olib kelmoqda, bunday holatlarda, albatta insonlarda millatlararo bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish muhim sanalmoqda. Millatlararo madaniyat va bag‘rikenglikning axloqiy tamoyillarini hayotning barcha jabhalarida baynalmilallik fazilatlari bilan bir qatorda dinlararo bag‘rikenglik (tolerantlik) g‘oyalarini ham rivojlanishtirishdan iboratdir.

Yurtimizda yashayotgan barcha millat farzandlarining o‘zaro axloqiy bag‘rikengligi, insonparvarligi, tug‘ilib o‘sgan yurtga sadoqat, Vatanga muhabbat, xalq farovonligi yo‘lida mehnat qilish, turli millat yoshlari o‘rtasidagi o‘zaro kelishmovchilik va mensimaslik kayfiyatlarini bartaraf etish bo‘yicha doimiy tashviqot ishlarini olib borish singari vazifalar belgilandi. Biz yurtimizning mahalalarida yashayotgan turli millalarning taqdiri, ertasini ularning madaniyatisiz tasavvur eta olmaymiz. Bu faoliyatda o‘ziga xos va mos millatning dunyoqarashi, an’analarining davomiyligi mavjud.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

FOYDALANGANA DABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Добблер Ф.Дж. Словарь международного публичного права. - Тошкент: ТГЮИ, 2018.
2. Права человека: учебник // А.Н.Головастикова, Л.Ю.Грудцына. - Москва: Эксмо, 2006;
3. Лукашева. Е.А. Права человека и процессы трансформации постсоциалистического общества; // «Права человека и культура», 2015.
4. Сунгуров А.Ю.Культурные аспекты и правоприменительная практика в области прав человека в Латинской Америке Ниу Вшэ. серия wp18 «Права человека в современном мире». 2012. № 04
5. Безюлева Г.В, Шеламова Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. - Москва: 2003. - С. 58.
6. Хоназаров Қ. Глобаллашув ва тил фалсафаси. - Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ интитути, 2009. -Б. 111.
7. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон,1998. - Б. 129.
8. Туленов Ж. Жамият фалсафаси. - Тошкент: 2001. - Б. 17.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. - Б. 74.
10. Миллий истиқлол ғояси. - Тошкент: Академия, 2005. - Б. 279.
11. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон,1998. –Б. 129.
12. Шевхужаев А.Ф., Арова О.З. Формирование культуры межнациональных отношений в студенческой среде // Современные проблемы науки и образования. - 2014. - №1.; url: http://science-education.ru/ru/article/view?id=11795
13. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б. 52.
14. Холиков, Юнус Артикович. "Ўбекистонда миллатлараро бағрикенглик инсонпарварликнинг асосий тамойили сифатида." *Философия и жизнь международный журнал si-1* (2022).
15. Kholikov, Yunus Ortikovich. "Philosophical Fundamentals Of The Culture Of Tolerance." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 3.09 (2021): 48-51.
16. Kholikov, Yunus Ortiqovich. "MORAL ASPECTS OF NATIONAL ETHNIC IN BRINGING UP YOUNG GENERATION WITH GENEROSITY." *Theoretical & Applied Science* 7 (2019): 18-21.
17. Холиқов, Юнус Ортиқович. "Бағрикенглик маданиятнинг моҳияти ва унинг ахлоқий асослари." *Journal of Integrated Education and Research* 1.6 (2022): 17-21.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ilkhom Uzokov
Researcher at the National University of Uzbekistan
E-mail: Shohzaminshoniyozov@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of political sciences (DSc), professor
Bakhtiyor Omon

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

STRUCTURE AND FUNCTIONS OF POLITICAL CULTURE

Annotation: The article discusses scientific conceptual views on the structural structure of political culture. At the same time, the structure of political culture, its components and the relationships between the main elements, and their interrelationships were analyzed. In addition, the functions of political culture are discussed in their manifestations.

Key words: political culture, political structures, political participation, political activity, political consciousness, political behavior, political experience, political institutions, political feelings, fuction.

СИЁСИЙ МАДАНИЯТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Аннотация: мақолада сиёсий маданият таркибий тузилиши ҳақидаги илмий концептуал қарашларга тўхталиб ўтилган. Шу билан бирга, сиёсий маданият структураси, уни таркибидаги компонентлар ва асосий элементларни бир-бири билан алоқалари, уларни бир-бири билан боғлиқликлари таҳлил этилган. Бундан ташқари сиёсий маданият функциялари уларни кўринишлари талқиқ этилган.

Калит сўзлар: сиёсий маданият, сиёсий тузилмалар, сиёсий иштирок, сиёсий фаолият, сиёсий онг, сиёсий хулқ-атвор, сиёсий тажриба, сиёсий институтлар, сиёсий ҳис-туйғулар, фукция.

СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: В статье рассматриваются научные концептуальные взгляды на структурную структуру политической культуры. При этом анализировалась структура политической культуры, ее компоненты, взаимосвязи основных элементов и их взаимосвязи. Кроме того, изучаются функции политической культуры и их проявления.

Ключевые слова: политическая культура, политические структуры, политическое участие, политическая активность, политическое сознание, политическое поведение, политический опыт, политические институты, политические эмоции, функция.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

КИРИШ

Сўнгги йилларда Янги Ўзбекистонда аҳолининг сиёсий маданиятини юксалтиришга хизмат қиладиган кенг кўламли ўзгаришларнинг жадал амалга оширилаётганлиги, фуқароларнинг сиёсий билимларини ошириш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун турли ҳуқуқий ва сиёсий маърифат тадбирлари бўлиб ўтаётганлигига гувоҳ бўлиб турибмиз [1]. Мазкур ўзгаришлар шароитида сиёсий маданият муаммосини ҳар томонлама тадқиқ этиш бизга фуқаролар ўртасида сиёсат ва давлатчилик билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган асосий қадриятлар, эътиқод ва муносабатларни аниқлаш, замонавий шароитда жамиятда сиёсий воқеа-ҳодисалар ва одамларнинг сиёсий соҳадаги хатти-ҳаракатларига қандай омиллар таъсир этаётганлигини билиш имкониятини осонлаштиради. Шунингдек, сиёсий маданиятнинг вазифаларини ўрганиш унинг жамиятда қандай вазифаларни бажаришини, қандай мақсадларни кўзлашини тушунишга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Сиёсий маданият тузилиши ва функциялари бўйича илк илмий қарашларни шаклланишида америкалик тадқиқотчилар Г. Алмонд ва С. Вербанинг “Фуқаролик маданияти: сиёсий қарашлар ва беш мамлакатда демократия” номли китоби ҳамда Р. Такер, Т. Парсонс, Э. Шилз, Д.Пол, У. Розенбаум, Р.Далтон, С.Вайт, Ж.Плейно, А.Боднар, Е. Вятр, Е. Баталов, В. Бобосов, Р.Ингхарт, А.Соловьев, Н.Кейзеров каби олимларни бу борадаги қарашлари муҳим аҳамият касб этади.

МУҲОКАМА

Сиёсий маданият маълум бир жамиятнинг сиёсий тажрибаси ва умумэътироф этилган сиёсий билимлари, қадриятлари, меъёрлари, усуллари, сиёсий иштирок этиш моделлари ва бошқаларни ўз ичига олган маъно шакллантирувчи ва яхлит сиёсий муносабатларни тартибга солувчи, ҳаракатлантирувчи сифатида ишлайдиган элементлар тизимидир.

Сиёсий маданият ўзаро боғлиқ таркибий қисмлардан ташкил топган мураккаб ҳодисадир. Сиёсий маданиятнинг тузилиши ҳақидаги илмий қарашларни икки гуруҳга ажратишимиз мумкин. Биринчи гуруҳдаги олимлар *(Г. Алмонд, С. Верба, Д. Дивайн, Ю.Краснов ва бошқалар)* сиёсий маданиятга унинг шакллари, асосий йўналишлари, сиёсий хулқ-атвор нормалари, сиёсий рамзлар, тасвирлар, анъаналар, стереотиплар ва қадриятларни алоҳида кўрсатиб, сиёсий маданиятни билим *(сиёсат ҳақида билим ва тасаввурлар),* ҳиссиёт *(сиёсатга нисбатан ҳис-туйғулар)* ва баҳолаш *(сиёсий объектлар ҳақидаги фикрларни қиёслаш)* кабилардан иборат эканлигини таъкидлаб, унинг учта йўналишини аниқладилар: **когнитив** – сиёсий тизимнинг тузилиши, унинг асосий институтлари, ҳокимиятни ташкил этиш механизмлари ҳақидаги билимлар; **ахлоқий,** *(“ҳиссий”)* — одамларнинг давлат институтларининг ишлашини таъминлаганларга ва аҳоли олдида ўзига хос ҳокимиятга бўлган муносабати; **баҳоловчи** – сиёсий ҳодисаларни баҳолаш учун қиймат мезонлари ва стандартларига асосланган мулоҳазалар [2-28]. Иккинчи гуруҳ олимлари *(Р.Далтон, С.Вайт, Ж.Плейно, У.Розенбаум, Э. Вятра, А. Боднар ва бошқалар)* сиёсий маданиятга сиёсий хулқ-атвор талаблари, намуналари, усулларини сиёсатнинг ажралмас қисми сифатида талқин этишган.

Кейинчалик, Р. Такер, В. Розенбаум, Э. Вятр, Д. Пол каби олимлар Г.Алмонд ва С.Вербаларнинг фикрларидан фарқли равишда сиёсий маданият мазмунига субъектив руҳий элементлар билан бир қаторда муайян жамиятда қабул қилинган сиёсий хулқ-атворнинг баъзи “намуналар”ни ҳам аниқлашди [3-182].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Жумладан, Э. Вятра сиёсий маданиятни ҳокимият ва фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатларга тааллуқли позициялар, қадриятлар ва хулқ-атвор қоидалари йиғиндиси сифатида талқин этди. Унинг фикрича, қуйидагилар сиёсий маданиятни ўз ичига олади: а) сиёсат, фактлар ҳақидаги билимлар, уларга қизиқиш; б) сиёсий ҳодисаларга баҳо: ҳукмлар ҳокимият қандай амалга оширилиши кераклиги ҳақида; с) сиёсий позицияларнинг ҳиссий томони, масалан, ватанга муҳаббат, душманларга нафрат; сиёсатдан бегоналашиш ҳисси ва бошқалар; д) маълум бир ҳолатда қандай ҳаракат қилиш мумкинлигини ва қандай ҳаракат қилиш кераклигини белгилайдиган жамиятда тан олинган сиёсий хатти-ҳаракатлар намуналари.

Сиёсий маданият тузилиши ҳақидаги билимларни ривожлантирган полшалик олим А.Боднарнинг фикрига кўра, сиёсий маданият ҳаётнинг турли томонлари ҳақидаги аниқ ва яширин ғояларнинг тарихан шаклланган тўплами бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади: сиёсий қадриятлар, сиёсий нормалар, сиёсий институтлар, сиёсий намуналар ҳамда шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг сиёсий ҳаракат усуллари [4-90-101].

Тадқиқот ишимиз доирасида сиёсий маданият тузилиши ҳақидаги қарашларни умумий кесишган нуқтасини аниқлашга ҳаракат қилдик

1-жадвал. Сиёсий маданиятга берилган таърифларни контент таҳлили.

Олимлар:	**Сиёсий маданият таркибидаги асосий тушунчалар**						
	Сиёсий онг	**Сиёсий билим, баҳо**	**Нормативқадриятлар**	**Хулқ-атвор**	**Сиёсий фаолият**	**Мақсад**	**Сиёсий фикр тасаввур ва рамз**
Г. Алмонд, С. Верба	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**
Т. Парсонс Э. Шилз			**X**	**X**			
Д.Пол			**X**				
У. Розенбаум				**X**			**X**
А.Боднар		**X**		**X**			
Е. Вятр			**X**	**X**			
Е. Баталов	**X**			**X**	**X**		
В. Бобосов		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
Р.Ингхарт		**X**	**X**				
А.И.Соловьев			**X**	**X**			
Н.Кейзеров		**X**	**X**		**X**		**X**
Г.Ишманова	**X**	**X**	**X**	**X**			
Б.Тўйчиев	**X**	**X**	**X**	**X**			**X**
К. Ҳожиев			**X**				
Х.Одилқориев			**X**				**X**
Б.Омонов	**X**	**X**	**X**	**X**			**X**

Юқоридаги жадвалда таърифларининг контент таҳлилида сиёсий маданиятнинг қадриятлар билан боғлиқ элементлари ва йўналишлари жамиятнинг сиёсий генезисига сиёсий маданиятнинг таъсир курсатиш хусусиятларини, сиёсий фаолиятда индивидларнинг қизиқиш ва хулқ-атворини яққол кўришимиз мумкин. Шундан келиб чиқиб, сиёсий маданиятни

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

жамиятда шаклланадиган ва қабул қилинадиган, одамларнинг сиёсатга, давлат ва умуман жамият ҳаётига муносабатини белгиловчи қадриятлар, эътиқодлар, меъёрлар ва амалиётлардан таркиб топган тузилма сифатида талқин қилишимиз мумкин.

Умуман олганда, биз сиёсий маданиятни мавжуд жамият аъзоларининг тарихан шаклланган сиёсий эътиқодлари, ғоялари, онги, хулқ-атвор нормалари тизимидир. Ушбу қарашдан келиб чиқиб, сиёсий маданиятни – фуқароларнинг сиёсий тизимга, давлат ҳокимиятига, жамиятга ва бошқа сиёсий институтларга муносабатини шакллантирадиган қадриятлар, эътиқодлар, меъёрлар ва амалиётлар тизими сифатида қуйидаги элементларни алоҳида келтириб ўтишимиз мумкин.

Сиёсий маданият тузилиши.

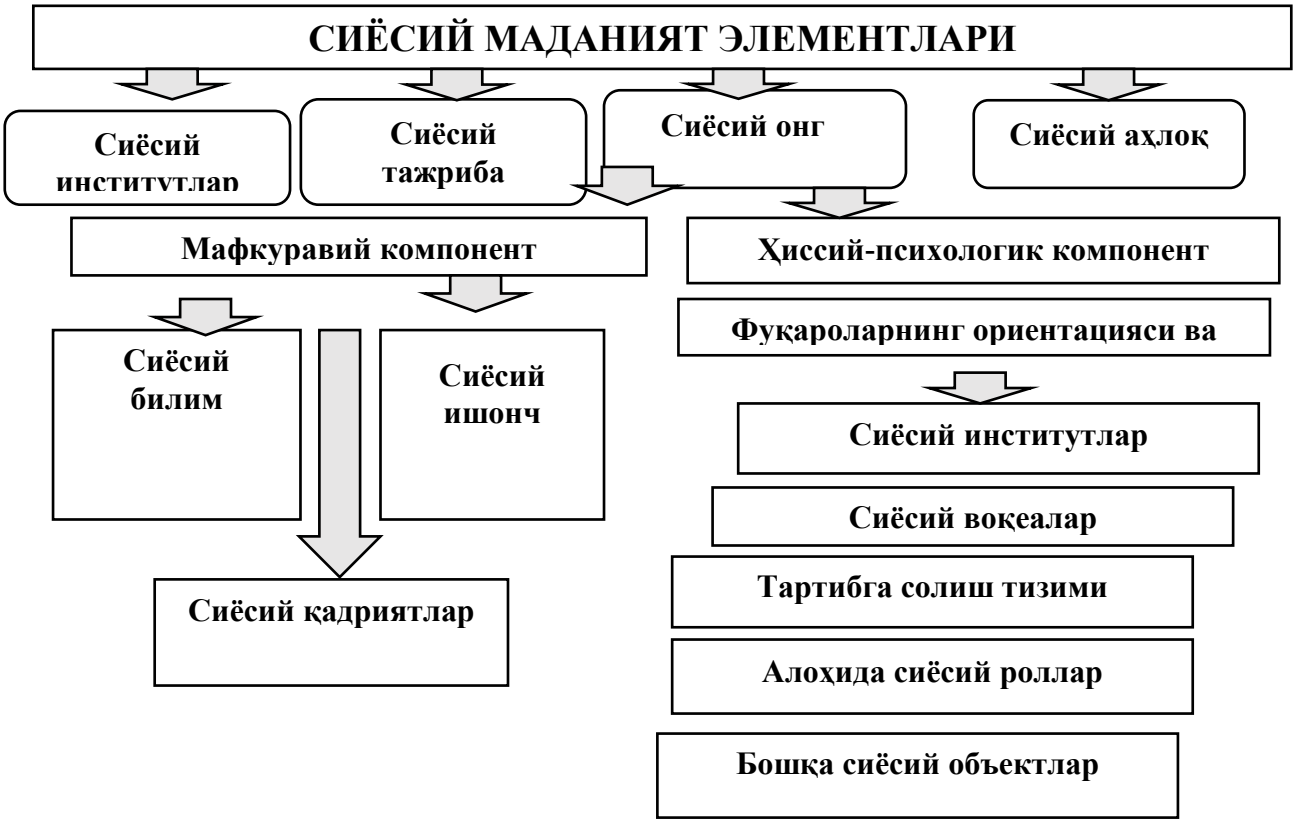

Бизнингча, ушбу таркибий қисмларнинг бирлиги ва ўзаро таъсиридан бутун жамиятнинг ҳам, муайян шахснинг ҳам сиёсий маданияти шаклланади. Сиёсий маданиятнинг ушбу структурасининг асосий таркибий қисмлари сифатида қуйидаги элементларни алоҳида кўрсатдик:

1. Сиёсий институтлар давлатнинг сиёсий тизими, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларини, сиёсий партиялар ва манфаатдор гуруҳларни яратиш ва уларнинг фаолияти, сиёсий қарорлар қабул қилиш тартиблари, фуқаролик жамиятининг сиёсий ўзини ўзи ташкил этиши;

2. Сиёсий тажриба сиёсий муносабатларнинг ривожланиш тарихини турли шаклларда қайд этади: тарихий, адабий, илмий ёдгорликлар, сиёсий қадриятлар, анъаналар, урф-одатлар, сиёсий мафкура, унинг институтлари, нормалари, тамойиллари ва ижтимоий-сиёсий алоқалари билан ишлайдиган сиёсий тизим ва бошқалар. Бу тажриба озми-кўпми одамлар томонидан сиёсий ижтимоийлашув жараёнида ўзлаштирилади. Тарихий билимлар асосида

кишиларнинг сиёсий онги шаклланади, сиёсий йўналишлар, сиёсий хулқ-атвор намуналари ўрнатилади.

3. Сиёсий онг сиёсий жараёнлар ҳақидаги сиёсий тасаввурлар, ғоялар, билимлар, қарашлар, кўникма, эътиқод, қадрият, иммунитет ва урф одатлар ва меъёрлар мажмуи бўлиб, сиёсий маданият элементи сифатида уни уч компонентга бўлиш мумкин:

а) мафкуравий компонентга сиёсий билим, тасаввур, рамз, афсона баҳо, тушунча, назария, принцип ва ғоялар;

б) психологик компонентга сиёсий фаолият ва муносабатлар билан боғлиқ ҳис-туйғулар, кечинмалар, кайфиятлар, баҳо, қарашлар, фуқароларнинг сиёсий мослашуви;

в) менталитетга диний ва миллий хусусиятга эга бўлган барқарор ҳиссиётлар, кайфиятлар, қарашлар ва улар билан боғлиқ сиёсий хулқ-атвор, меъёрлар, урф-одатларни киритиш мумкин.

4. Сиёсий хулқ-атвор жамият сиёсий маданиятининг кўринишларидан биридир. У давлатнинг сиёсий ҳаётида иштирок этиш билан боғлиқ бўлган одамларнинг турли ҳаракатлари ва эътиқодларини ўз ичига олади. Сиёсий хулқ-атвор фуқароларнинг қадриятлари, эътиқодлари, манфаатлари ва эҳтиёжларини, шунингдек, уларнинг ҳукумат ва сиёсатчиларга бўлган муносабатини акс эттиради. У жамият сиёсий маданиятининг муҳим элементи бўлиб, сиёсий институтлар ва жараёнларнинг шаклланишига таъсир кўрсатади.

Сиёсий маданият – серқирра ҳодиса бўлиб, у бир вақтнинг ўзида бир нечта ижтимоий-сиёсий функцияларни бажаради. Сиёсий маданиятнинг ижтимоий мақсади, унинг сиёсий тизимга ва бутун жамиятга таъсири унинг вазифаларида ифодаланади [5-4-11]. Ҳозирда замонавий сиёсатшуносликда сиёсий маданиятнинг 9 та функцияси алоҳида кўрсатиб ўтилган [6-39]. Улар қуйидагилар:

1) **айнан мослаштириш** *(идентификация)* функцияси — шахсга сиёсий ўзлиги ва уни сиёсий ҳамжамиятга мансублигини, мавжуд сиёсий қадриятлар ва анъаналарга онгли равишда боғлиқлигини тушунишга имкон яратади;

2) **йўналтириш** функцияси — шахс ва гуруҳларнинг сиёсий роллари, мақсадлари, қадриятларини тушунишни таъминлаб, уларни сиёсий фаолиятининг муайян мақсад ва объектларга умумий йўналишини белгилашга ёрдам беради;

3) **мослаштириш** функцияси — янги сиёсий ғоялар ва стреотиплар ёрдамида ўзгарувчан шароитларга мослашиш ва жавоб беришга тайёр бўлишни таъминлайди;

4) **ижтимоийлаштириш** функцияси — сиёсий маданиятни ўзлаштириш жараёнида одамларнинг ўз манфаат ва имкониятларини англаш, сиёсатга бўлган муносабати ва сиёсий натижаларини шакллантиришдаги ролини белгилайди;

5) **барқарорлаштириш** функцияси — сиёсий жараёнлардаги турли ўзгарувчан, муаммоли вазиятларда жамият аъзоларида мавжуд сиёсий тизимга ва унинг институтларига нисбатан хайрихоҳ муносабатларни шакллантириб, ҳокимият яхлитлигини сақлашга ёрдам беради;

6) **бирлаштириш** функцияси — жамиятнинг турли табақа ва гуруҳларини ягона мафкуравий-сиёсий бирлик, қадриятлар, эътиқодлар ва меъёрлар тарғиботи орқали ижтимоий уйғунлигини яратиб, уларни жипслаштирган ҳолда сиёсий тизимини барқарорлиги ва давомийлигини таъминлашга замин яратади. Унга кўра, умумий қабул қилинган сиёсий-маданий қадриятлар, хулқ-атвор андозалари ва анъаналар одамларни битта сиёсий тизимга бирлаштиради ҳамда жамиятларни бир-биридан фарқлайди;

7) **алоқаларни таъминлаш** функцияси — жамиятда доимий сиёсий мулоқот ва фуқаролик муносабатларини, шунингдек, турли ижтимоий кучлар ўртасида зарур

маълумотлар алмашинувини таъминлаш орқали сиёсий тизимининг шаффоф ва жавобгарлигини таъминлаб фуқароларни сиёсий ривожланишлари билан таништириш ва уларнинг иштирокини рағбатлантиришга шароит яратади;

8) **жамиятнинг сиёсий тизими ва сиёсий ҳаётини янгилаш** функцияси — сиёсий маданият доирасида шаклланган ва қарор топган жамиятнинг сиёсий тузилишини ўзгартириш ҳақидаги янги ғоялар янги сиёсий институтлар, жараёнлар ва механизмларнинг яратилишига олиб келади *(масалан, монархнинг ваколатларини конституциявий чеклаш, ҳокимиятнинг тақсимланиши, умумий сайлов ҳуқуқи ғоялари ва ҳ.к.)*;

9) **сиёсий тузилишда ва сиёсий ҳаётда ворисийликни таъминлаш** функцияси - сиёсий маданият бунга янги ғояларни аввалги сиёсий тажриба билан боғлаш орқали эришади.

Бизнингча, юқоридаги чамбарчас боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи функцияларни амалга ошириш қуйидаги энг асосий маданий муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради: а) асосий давлат рамзлари, қадриятлари ва меъёрлари узлуксизлиги асосида мавжуд ҳокимият ва сиёсий муносабатлар тизимини қайта ишлаб чиқариш ва ўзгарувчан сиёсий режимлар шароитида ҳам жамиятни бошқаришнинг асосий схемаларини ва фуқароларнинг сиёсий мулоқот шаклларини сақлаб қолишга; б) сиёсий ҳаётни қайта қуришга сезиларли таъсир кўрсатадиган янги сиёсий лойиҳалар, мақсад ва ғояларни илгари суришга имкон яратади.

ХУЛОСА

Сиёсий маданият одамларнинг сиёсий соҳадаги маънавий ва жисмоний фаолиятларидаги хатти-ҳаракатларида яққол кўзга ташланади. Сиёсий маданият элементлари эса айнан ушбу босқичга ўз таъсирини кўрсатади. Айнан одамларнинг сиёсий билимлари, таассуротлари, қарашлари, қадриятлари, анъаналари, сиёсий жараёнларга муносабати, иштироки кўринишлари сиёсий маданиятнинг таркибини ташкил этади. Мазкур элементлар сиёсий маданиятдаги мақсад ва вазифалар асосини ташкил этади. Сиёсий маданият функцияларини амалга ошиши ҳар қандай жамият фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг деярли барча устувор йўналишлари ва кўплаб мақсадларида сиёсий маданиятни оширишга қаратилган вазифалар белгиланган. https://lex.uz/docs/5841063

2. Almond G., Verba S. The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Countriyes. — Princeton, 1963. – P. 28

3. Карпова Наталья Владимировна. “Политическая культура как структурный элемент механизма функционирования политических систем” Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология, vol. 22, no. 1, 2016. С. 182.

4. Усикова Л.Ф. Политическая культура. Локус: люди, общество, культуры, смыслы, 1, 2010. С. 90-101.

5. Омеличкин Олег В.. "Структура и функции политической культуры" Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки, 1 (3), 2017, pp. 4-11.

6. Тўйчиев Б., Омонов Б. Сиёсий маданият. Монография. Тошкент, Tafsir Books, 2024. – 39 бет.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Vaxobova Dilfuza Roziqovna
Buxoro davlat universiteti “Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa”
kafedrasi o‘qituvchisi, Buxoro davlat universiteti doktaranti
dilfuzavaxobova72@gmail.com

Taqrizchi O.T.Sharipova

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

ABU ABDULLOH RUDAKIY ADABIY –MA’NAVIY MEROSINING SHARQ OLIMLARI TOMONIDAN O‘RGANILISHI

Annotation. Rudakiy nomi bilan mashhur Abu Abdulloh Ja’far ibn Muhammad Rudakiy IX asrning atoqli fors-tojik shoiri bo‘lib, serqirra va betakror adabiy va she’riy ijodi bilan Sharq adabiyoti va madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Abu Abdulloh Rudakiyning she’riyati go‘zal va hikmatli so‘z timsoliga aylanib, g‘oyalari Sharq xalqlari qalbi va ongida hamon sharafli o‘rin tutadi. Sharqda, Abu Abdulloh Rudakiy adabiy-ma’naviy merosini o‘rganish, mintaqa madaniy merosini asrab-avaylash, uning chuqur ildizlarini anglashning ajralmas qismidir.

Kalit so‘zlar: ma’naviy meros, fors-tojik adabiyoti, falsafiy g’oyalar, she’riyat tadqiqotchilari, sharq qadriyatlari.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ АБУ АБДУЛЛЫ РУДАКИ УЧЕНЫМИ ВОСТОКА

Annotatsiya. Абу Абдулла Джафар ибн Мухаммад Рудаки, известный как Рудаки, был известным персидско-таджикским поэтом IX века, оказавшим большое влияние на литературу и культуру Востока своей уникальной и неповторимой литературой и поэзией. Поэзия Абу Абдуллы Рудаки стала символом красивого и мудрого слова, а его идеи до сих пор занимают почетное место в сердцах и умах людей Востока. На Востоке изучение литературного и духовного наследия Абу Абдуллы Рудаки, сохранение его культурного наследия является неотъемлемой частью глубокого понимания его корней.

Ключевые слова*:* духовное наследие, персидско-таджикская литература, философские идеи, исследователи поэзии, восточные ценности.

THE STUDY OF THE LITERARY AND SPIRITUAL HERITAGE OF ABU ABDULLAH RUDAKI BY EASTERN SCHOLARS

Аннотация. The renowned Abu Abdullah Ja'far ibn Muhammad al-Rudaki, also known as Rudaki, was an eminent Persian poet and philosopher of the 9th century, whose profound literary and poetic creations left a significant impact on the Eastern literature and culture. His poetry revolves around beautiful and wise metaphors, touching the hearts and souls of Eastern peoples, who hold him in high esteem. The exploration of Abu Abdullah Rudaki's literary legacy in the East is an indispensable part of understanding and appreciating the richness of this cultural heritage.

Key words: literary legacy, Persian-Tajik literature, philosophical ideas, literary researchers, Eastern traditions.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

KIRISH

Abu Abdulloh Rudakiy fors-tojik adabiyoti tarixidagi eng nufuzli va ko‘zga ko‘ringan shoirlardan biridir. Abu Abdulloh Rudakiy IX asrda yashab, umumjahon madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatgan mumtoz fors-tojik she’riyatining asoschisi bo‘ldi. Ushbu maqolada uning hayoti va ijodining Sharqda o‘rganish tarixini ko‘rib chiqamiz, shuningdek, uning fors she’riyati va jahon adabiyoti rivojiga qo‘shgan hissasi haqida so‘z yuritamiz. Rudakiy 858 yilda hozirgi Tojikiston hududida joylashgan Rudak qishlog’ida tug‘ilgan. Abu Abdulloh Rudakiy O‘rta Osiyo tarixida islom dini hududga kirib kelgan, zardushtiylik va boshqa qadimiy e’tiqodlar an’analari, madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bir davrning guvohi bo‘ldi. Bu xilma-xil ta’sirlar va madaniy ziddiyatlar, Abu Abdulloh Rudakiy ijodiga o‘z ta’sirini o‘tkazdi, adibning she’rlariga ma’naviy, ijtimoiy- falsafiy mazmuniga singdi**.** Shoir Abu Abdulloh Rudakiy adabiy merosida chuqur ijtimoiy-axloqiy falsafiy mazmun mavjud bo‘lib, ularda, ko‘pincha hayot mazmuni, adolat, inson taqdiri haqida mulohaza yuritiladi. Abu Abdulloh Rudakiy she’riyatida borliqning ma'nosi haqidagi savollarga murojaat qilib, dunyo haqidagi tasavvurini va undagi inson o‘rnini taqdim etdi. Abu Abdulloh Rudakiyning falsafiy g‘oyalari, nozik fikrlari, zamonaviy kitobxon va adabiyotshunoslarni hayot va olamni idrok etishiga ta’sir qiladi. Bundan tashqari, Rudakiy fors-tojik tili va adabiyoti rivojiga katta hissa qo‘shgan. Buyuk adibning she’riy shakllari va uslubi, o‘zidan keyingi shoirlar avlodlariga ta’sir etib, fors-tojik she’riyatining rivojlanishiga asos bo‘ldi.

Abu Abdulloh Rudakiyning tili sodda va oddiy, insonga yaqin edi va bu shoirning ijodini qadim Sharqda keng xalq ommasi orasida yoyilishiga yordam berdi. Sharqda Abu Abdulloh Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini o‘rganish chuqur tarixiy va madaniy ildizlarga ega. Sharq olimlari, adiblari, she’riyat tadqiqotchilari uning ijodi va g‘oyalariga alohida e’tibor qaratib, she’rlarining teran ma’nosini, zamonaviy jamiyat uchun ahamiyatini anglashga harakat qiladilar. Abu Abdulloh Rudakiy adabiy merosini o‘rganish uchun olib borilgan tadqiqotlarda, tarixchi va tilshunoslar, adib yashagan tarixiy davrning ijtimoiy-madaniy holatini tahlil qilishgan, shuningdek, ayrimlari o‘z tadqiqotlarida buyuk adibning umuminsoniy g'oyalarining mintaqa adabiyoti, san’ati va tafakkurining rivojlanishiga ko‘rsatgan ta'sirini o‘rganishgan.

MATERIALLAR VA USULLAR

Abu Abdulloh Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini Sharqga o‘rganish G’arbga nisbatan bir asrdan keyin boshlangan bo‘lsada, shoir Rudakiy adabiy-ma’naviy merosini o‘rganish juda tez sur’atlarda kechadi. G’arbda buyuk shoirning adabiy merosini o‘rganishda faqatgina ikki va uchta asosiy manbalardan foydalanilgan bo‘lsalar,Sharqda Rudakiyning adabiy merosini o‘rganishda, shu paytgacha o‘rganilmagan manbalardan foydalanilgan. Shu bilan birgalikda, Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini o‘rganishda, o‘rta asrga xos tadqiqot usullari bilan birgalikda, zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanish, XX asr dastlabki yillarida boshlangan.

Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini Sharqga o‘rganish, Hindistonlik mashhur islomshunos, tilshunos, olim va shoir Shibli No‘mani (1857-1914) tadqiqotlari bilan boshlangan. Aynan shu davrda Shibli No‘mani “Шер-ул-Аджам,” (Fors she’riyati tarihi) asarini yozgan. Shibli No‘mani o‘z asarida, shoir Rudakiy ma’naviy-adabiy merosiga katta e’tibor qaratgan. Shibli No‘mani o‘z davrining nozik tadqiqotchi va adabiyotshunosi sifatida, Rudakiyning she’riy, badiiy uslubi va ijodining axloqiy-badiiy xususiyatlarini aniqlashda katta yutuqlarga erishdi. [6,71b]

Abu Abdulloh Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini o‘rgangan, boshqa bir Sharq davlatlardan biri, bu Turkiya davlati bo‘lib hisoblanadi. Turkiyada G’arb davlatlari va Hindiston davlatlari singari, Rudakiyning she’riyati nafaqat o‘quv qo‘llanmalarda, balki ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida ham

o‘rganildi. Turkiyalik tilshunos, adabiyotshunos va shoir Velet Chelebi Izbudak (1867-1953) o‘z asarida, adib Rudakiyning adabiy ijodining, fors-tojik adabiyotidagi buyuk tarixiy o‘rnini ochib berishga harakat qiladi. Velet Chelebi o‘z asarida shoir Abu Abdulloh Rudakiyni, Ellada kuychisi Gomer bilan taqqoslaydi. [6,73;7,155b]

Alohida e'tiborga loyiqki, Veled Chelebi musiqa asboblarini o‘rganib, shunday xulosaga keladi: "rūd" - o‘sha, "chang" musiqa asbobi bo‘lib, shoir Rudakiy aynan shu asbobni mahoratli chalishda mashhur bo‘lgan.

Boshqa bir Turkiyalik jurnalist, yozuvchi Xusayn Donish (1870-1943) o‘z asarida, shoir va mutafakkir Rudakiyning she’riyatiga alohida e’tibor beradi va uning fors she’riyatidagi alohida o‘rnini ta’kidlaydi. Aynan shu davrda chop etilgan “Turkiya Ensiklopedik Lug’ati”da, Rudakiyning adabiy ijodi batafsil yoritiladi.

1930 yildan boshlab, Eron davlatida Abu Abdulloh Rudakiyning adabiy ijodini o‘rganish juda katta miqyosda boshlandi.1930-1940 yillar orasida Eronda tarixchi, yozuvchi, shoir, tarjimon, Eron adabiyot va til akademiyasining a’zosi Said Nafisi (1895-1966) o‘zining 3 jilddan iborat “Abu Abdulloh Jafar ibn Muhammad Rudakiyning hayoti va ijodi” deb nomlangan monagrafiyasi nashrdan chiqaradi. Bu asar Rudakiy ma’naviy-adabiy merosini o‘rganishda, eng katta ilmiy hissa bo‘lib xizmat qildi va barcha tadqiqotchilar e’tirofiga sazovor bo‘ldi. Asarning birinchi jildida, Said Nafisi, Rudakiy yashagan tarixiy davrning siyosiy hayoti, iqtisodiy jihatlari va madaniy hayoti qirralarini, Movaroynnahr va Xurosonning tarixiy jug’rofiyasi haqidagi ma’lumotlarni beradi. Asarning 2 jildida, Said Nafisi Abu Abdulloh Rudakiyning hayot yo‘li va adib bilan bog’liq asosiy voqealarni bayon qiladi. Asarning 3 jildida, mumtoz fors-tojik adabiyoti vakillarining Abu Abdulloh Rudakiy to‘g’risidagi ma’lumotlarini va shoirning haligacha noma’lum ayrim baytlari haqida ma’lumotlar beradi. Abu Abdulloh Rudakiy adabiy merosini o‘rganishda, Said Nafisining tadqiqotlarining ahamiyati juda katta. Said Nafisining tadqiqotlari hozirgacha eng aniq va ishonchli ma’lumotlar hisoblanadi. Said Nafisi o‘z tadqiqotlari bilan o‘zidan oldingi, shoir Rudakiy adabiy ijodini o‘rgangan tadqiqotchilarning asosiy xatolarini topib tahlil qildi. [6,73;7,156 b]

1897 yilda Tehron shahrida “Devoni Rudakiy” nomi ostida chop etilgan ro‘yxatlar to‘plami nashr etilgan. Bu to‘plam Sharq va G‘arb davlatlarining turli kitob depozitariylarida, jumladan, uchtasi Buyuk Britaniya davlatida mavjud. Fors adabiyoti tadqiqotchisi Said Nafisi bu devondan, Rudakiyga tegishli baytlarni, boshqa shoirlarning baytlari bilan solishtirib, ajratishga muvaffaq bo‘ldi. Said Nafisiyning Rudakiy adabiy-ma’naviy merosi, hayoti va ijodiga oid asarlari, zamonaviy Eron Rudakiyshunos tadqiqotchi olimlari tomonidan e’tirof etilgan va fundamental tadqiqot sifatida ularning ahamiyati juda katta. Said Nafisiyning Abu Abdulloh Rudakiy adabiy-ma’naviy merosini o‘rganish borasidagi tadqiqotlari, mutafakkir Rudakiy adabiy merosi o‘rganish tarixining yangi bosqichini ifodalaydi. Ayniqsa, Rudakiy adabiy-ma’naviy merosini o‘rganish borasidagi xizmatlari juda beqiyos. Said Nafisi shoir Rudakiyning adabiy merosini aniqlash, tadqid qilish va nashr etish uchun bor kuchini sarfladi va bu sohaning rivojlanishida muhim rol o‘ynagan adabiy maktabga asos soldi.

She’riyat muxlisini Rudakiy bilan yaqindan tanishtirish maqsadida, Said Imomi qalamiga mansub“Rudakiy–shoirlar ustozi” asarini aslida, Said Nafisi tadqiqotlarining davomi desa bo‘ladi. Unda muallif, Somoniylar sulolasi davridagi siyosiy, madaniy va adabiy vaziyat, fors tilining xususiyatlari va she’rlar mavzularini tadqiq etadi. Bundan tashqari, Said Imomi shoir Rudakiy hayoti, she’rlarining mavzulari, hikmat va mahoratini atroflicha tadqiq etadi.

1939 yilda Badiuzamon Xurosoniyning "Suxan va suxanvaram" asari (Adabiyot va so‘z ustalari) kitobi nashrdan chiqdi. Bu kitobning birinchi qismi Xuroson va Movarunnahr shoirlariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda Rudakiyga ham joy berilgan. Badiuzamon Xurosoniy dastlab manbalar

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

asosida, Abu Abdulloh Rudakiyning tarjimai holidan ma’lumot beradi, so‘ngra uning she’rlaridan ko‘plab namunalar keltiradi.

Rudakiy ijodi Eron adabiyotshunosi Rizozoda Shafak (1892-1971) ning “Eron adabiyoti tarixi” asarida juda chuqur tahlil qilingan. Muallif tazkira tuzuvchilari va ayrim shoirlarning bergan ma’lumotlariga asoslanib, Rudakiyning fors-tojik adabiyoti tarixida o‘rninini aniqlashga harakat qiladi. Rizozoda Shafak, shoir Rudakiyni “mohir so‘z ustasi va teran tafakkur egasi”,deb ta’kidlab o‘tadi. Bu fikrlarini asosi sifatida, Rudakiyning ijtimoiy-axloqiy,falsafiy qarashlari bayon qilingan baytlarini misol qilib keltiradi va qo‘shimcha qiladi:“Manbalarda Rudakiyning bunday misralari ko‘p bo‘lib, ular, shoirning g‘amlarga qarshi matonat bilan qarshi chiqqanidan dalolat beradi va taqdirning zarbalariga, qat’iyatli ruh va kuchli yurakni qarshi qo‘yishni, inson shaxsini barcha vaziyatlarda, qo‘rqmasdan va ikkilanmasdan qat'iyatli bo‘lishga undaydi. [6,74b]

Said Nafisi ilmiy tadqiqotini davom ettirgan bir qancha eron olimlari orasida Xalil Xatib Rahbar ham bor. 1995 yilda Xatib Xalil Rahbar o‘zining “Rudakiy” nomli qimmatli asarida shoirning 492 baytini to‘plab, sharhlab, ijod namunalaridagi so‘zlar ma’nolarini tahlil etadi, eng murakkab misralarning ma’nosini ochib beradi, grammatik qoidalarni tushuntiradi.

Muhammad Sodiq Humoyunfar o‘z navbatida, shoir Rudakiy bibliografiyasini ishlab chiqish orqali, mutaxassislar va adibning muxlislariga qimmatli xizmatlar ko‘rsatdi. Bibliografiya olti bobdan iborat bo‘lib, unda Humoyunfar she’riyat muxlislarini Rudakiy hayoti va ijodiga bag‘ishlangan fors va boshqa tillardagi asarlar bilan tanishtiradi. Asarda, Sharq mumtoz vakillaridan tortib, XX asrgacha antologiya tuzuvchi va tarixchilarning, shoir Rudakiy ijodi haqidagi barcha fikrlarini to‘pladi, buning natijasida tadqiqotchilarning endi ko‘plab asarlarni o‘rganishga hojat ham qolmaydi. Asar Rudakiy adabiy merosi haqidagi Markaziy Osiyo va Tojikistonlik mutaxassislarning tadqiqotlari haqida batafsil ma’lumotlar berilgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Eronda Abu Abdulloh Rudakiy haqida Said Nafisiydan keyin, batafsilroq tadqiqot olib borgan, forsshunos olim,Tehron universitetining professori Zabihulloh Safo (1911-1999) hisoblanadi. Zabihulloh Safo o‘zining“Eronda adabiyot tarixi“ asarida buyuk shoir Rudakiy haqidagi bahsli (Rudakiy taxallusining ma'nosi, shoirning o‘limi, qabri, ijod namunalari soni, ko‘zi ojizligi bo‘lganligi haqida) savollarga, manbalarga tayanib, javob topishga harakat qiladi.

Eronda nashr etilgan fors-tojik adabiyoti asoschisi Rudakiy hayoti va ijodiga bag’ishlangan yana bir Eronda nashr etilgan Hushang Mustafoning “Eronning buyuk shoirlari” haqidagi asari bo‘lib hisoblanadi.Bu asarda muallif, shoir Rudakiy haqida manbalardan foydalanib, batafsil ma’lumot beradi.

Sharq forsshunoslaridan, Eron ilm-fanining atoqli namoyandasi, islom tarixi, dinlar tarixi, ilohiyot va sxolastika tarixi, so‘fiylik tarixi va ijtimoiy fanlar tarixiga oid ko‘plab asarlar muallifi, Tehron universiteti professori, Abdulhusayn Zarrinkub (1923-1999) ko‘zga ko‘ringan tadqiqotchilardan biridir. Abdulhusayn Zarrinkubning Rudakiy ijodiga bag’ishlangan asarlari va maqolalari buyuk adibning bebaho merosini o‘rganishda manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, fors-tojik adabiyoti asoschisi bo‘lgan buyuk adib Abu Abdulloh Rudakiyning Sharqdagi ma’naviy merosi mintaqaning muhim madaniy –ma’naviy boyligini ifodalaydi. Uning serqirra va betakror she’riyatida Sharq she’riyati va falsafasining ma’naviy intilishlari, go‘zalligi mujassamdir. Rudakiy adabiy ijodini o‘rganish Sharq madaniy merosini chuqurroq tushunish va qadrlash, uning qadriyatlarini kelajak avlodlar uchun asrashga yordam beradi. Abu Abdulloh Rudakiyning ma’naviy merosini o‘rganish, Sharq madaniy-ma’rifiy boyliklarini, sharqona qadriyatlarni, asrab-avaylash va targ‘ib qilishga xizmat qiladi. Rudakiyning

she’rlari, falsafiy g‘oyalari hozir ham Sharq xalqlarining buyuk madaniy-ma’naviy merosi sifatida, san’at muxlislarining qalbida yashab, yangi kelajak avlodni haqiqiy go‘zalikni ko‘ra bilish va hayotdan saboq olishga o‘rgatmoqda. Abu Abdulloh Rudakiy adabiy-ma’naviy ijodi falsafiy teranligi va donoligi bilan ajralib turadi, aynan shu jihatlari tufayli, jahon ma’naviy hamjamiyatini qiziqtiradi. Rudakiyning inson tabiati, hayot mazmuni, odob-axloq haqidagi g‘oyalari, insoniyatni umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tafakkurini boyitadi. Rudakiyning adabiy ijodidagi ijtimoiy-axloqiy g’oyalarini o‘rganish, insoniyat uchun abadiy dolzarb bo‘lgan mavzularini yoritishga yordam beradi, yangi g'oyalar va ayrim ijtimoiy-axloqiy fikrlarni qayta ko‘rib chiqishga sabab bo‘ladi. Buyuk adib, nodir iste’dod sohibi Abu Abdulloh Rudakiy nafaqat Markaziy Osiyoning boy, o‘ziga xos, noyob madaniyatini ifodalaydi, balki umuminsoniy g‘oyalar va qadriyatlarni jahon madaniy merosiga kiritdi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Брагинский И. С. Абу Абдаллах Джафар Рудаки. М. Наука, 1989.
2. Бадеъуззамон Фурузонфар. Сухан ва суханварон, Техрон, ч. 1, 1308.
3. Гафарова З. А ШЕ’Р-УЛ-АДЖАМ"-И ШИБЛИ НУМАНИ И ВОПРОСЫ РУДАКИВЕДЕНИЯ. https://cyberleninka.ru/https://ru.wikipedia.org/
4. Iran. viii. Persian literature (2) Classical Архивная копия от 18 октября 2020 на Wayback Machine // Iranica
5. Рудаки и 1000 лет персидской поэзии (Материалы международной конференции, г.Алматы, 4-5 ноября 2008 г.) 2017, 384 -390 с
6. Мирзоев А. М. Рудаки. Жизнь и творчество. М. Наука, 1968. с 70-74
7. М.Муллоахмад. Рудаки ва Рудакишуносон. (Мачмуаи маколахо). Душанбе.2012.155-160 b
8. The Encyclopaedia of Islam, New Edition. Leiden: Brill Publishers, 2019 https://en.wikipedia.org/wiki.Iran VIII. Persian literature (2) Classical статья из Encyclopædia Iranica
9. Тагирджанов А. Т. Рудакй: Жизнь и творчество. История изучения. - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968,
10. Таърихи адабиёти Эрон (Аз Сомониён то Салчукиён), Техрон, 1318, сах. 41.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Muslima Tokhirovna Jabborova
University of Bussines and Science,
Namangan city, Republic of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Ulugbek Mansurov

Received 4th Janvier 2025, Accepted 10th Janvier 2025, Online 4th February 2025

APPLICATION OF THE GAME "ASSOCIATIONS" IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS FOR PRIMARY SCHOOL

Annotation. The article examines the use of the "Associations" game in Russian language lessons in primary school as an effective method for developing students' speech and cognitive skills. The game "Associations" helps primary schoolchildren expand their vocabulary, develop associative thinking, attention and memory, and also encourages constant workload.

Key words: game, association, dialogue, communication skill, motivation, educational process, vocabulary, speech, thinking, language barrier, Russian language.

BOSHLANG'ICH SINF RUS TILI DARSLARIDA "ASSOTSIATSIYALAR" O'YININI QO'LLASH

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda rus tili darslarida o'quvchilarning nutqi va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usuli sifatida "Assotsiatsiyalar" o'yinidan foydalanishning samaradorligi ko'rib chiqiladi. "Assotsiatsiyalar" o'yini boshlang'ich maktab o'quvchilarining so'z boyligini kengaytirishga, assotsiativ fikrlashni, e'tiborni va xotirani rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, darsga bo`lgan qiziqishlarini yanada oshiradi.

Kalit so‘zlar: o'yin, assotsiatsiya, dialog, muloqot qobiliyati, motivatsiya, o'quv jarayoni, lug'at, nutq, fikrlash, til to'sig'i, rus tili.

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРЫ «АССОЦИАЦИИ» НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА

Аннотация. Статья рассматривает применение игры «Ассоциации» на уроках русского языка в начальной школе как эффективный метод развития речевых и когнитивных навыков учащихся. Игра «Ассоциации» помогает младшим школьникам расширить словарный запас, развивать ассоциативное мышление, внимание и память, а также поощряет постоянные нагрузки.

Ключевые слова: игра, ассоциация, диалог, коммуникативный навык, мотивация, учебный процесс, лексика, речь, мышление, языковой барьер, русский язык.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Введение. Игра «Ассоциации» является одной из эффективных и увлекательных методик, широко применяемых в преподавании русского языка. Её особенности позволяют развивать у учащихся не только творческое, но и аналитическое мышление, а также обогатить словарный запас и повысить интерес к учебному процессу.

Применение игры «Ассоциации» способствует активизации познавательной деятельности детей, помогая им лучше усваивать различные аспекты языка, такие как лексика, грамматика, правописание. В процессе игры учащиеся учат новые слова, расширяются представления о том, как используются слова, развивается внимательность и способность находить связь между понятиями и словами. Особенно важно, что игра помогает детям развивать навыки, память и креативность.

Актуальность исследования. Актуальность темы обусловлена следующими факторами:

— возрастные особенности младших школьников;

— развитие речи как приоритетная задача;

— интеграция игровых методов в обучение;

— необходимость повышения мотивации к обучению.

Методы исследования. В процессе изучения применения игры «Ассоциации» на уроках русского языка в начальных классах использовались следующие методы:

— теоретический метод. Анализ психолого-педагогической литературы, посвящённой развитию речевых навыков у младших школьников;

— наблюдение за образовательной деятельностью учащихся во время проведения игры «Ассоциации»;

— экспериментальная проверка эффективности игры «Ассоциации» в учебном процессе;

— анкетирование педагогов с целью изучения их отношения к использованию игровых методов обучения.

Обзор литературы по теме исследования. Вопросы развития речи через игровые технологии рассматриваются в трудах Л.С.Выготского, Д.Б.Эльконина, Н.Е.Щукиной и других учёных.

Л.С.Выготский в своих работах подчёркивал значение игры как ведущей деятельности для формирования ассоциативного мышления и речевых навыков у детей младшего школьного возраста. По его мнению, игра помогает ребёнку перейти от конкретного к абстрактному мышлению, что крайне важно для изучения языка. Он писал: «Игра позволяет ребёнку обобщать и осваивать новые понятия, что особенно важно в процессе обучения языку» [1].

Д.Б.Эльконин отмечал, что игровые технологии, такие как ассоциативные игры, стимулируют познавательную активность и эмоциональную вовлечённость учащихся, способствуя усвоению языкового материала: «Игра задаёт мотивы и цели учебной деятельности, что делает обучение более продуктивным» [2].

Н.Е.Щукина подчеркивала значимость активных методов обучения, включая игры, и их влияние на мотивацию и познавательную деятельность школьников: «Ассоциативные игры помогают ученикам включаться в процесс обучения и легче усваивать сложные темы» [3].

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Е.И.Пассов, разрабатывая коммуникативный метод обучения, утверждал, что ассоциативные игры являются важным инструментом в обучении языку, так как они способствуют развитию ассоциативного мышления и коммуникативных навыков: «Ассоциации помогают детям установить связи между изучаемыми словами и понятиями, облегчая их усвоение» [4].

Анализ литературы показывает, что игра «Ассоциации» является эффективным инструментом для развития речевых навыков у младших школьников. Она основывается на психолого-педагогических принципах и отвечает требованиям современных образовательных стандартов. Исследования подтверждают её высокую результативность в обучении и формировании у детей интереса к языку.

Младший школьный возраст (6–10 лет) – это важный этап в развитии ребенка, который характеризуется формированием учебной мотивации, когнитивных навыков и социального взаимодействия. Возрастные особенности детей этой группы оказывают большое влияние на подходы к обучению, в том числе на уроках русского языка. Этот возраст характеризуется высокой способностью к обучению, особенно в языковой сфере. Дети легко усваивают новый материал, особенно в игровой форме, благодаря активной работе механической и долговременной памяти. Развитие речи младших школьников – одна из приоритетных задач начального образования, особенно на уроках русского языка. Речь – это ключевой инструмент познания, коммуникации и самовыражения ребенка, и ее формирование в младшем школьном возрасте имеет решающее значение для дальнейшего интеллектуального и социального развития. Умение выражать свои мысли и понимать речь окружающих – основа успешного взаимодействия в учебной и социальной среде.

Интеграция игровых методов, таких как игра «Ассоциации», в процесс обучения младших школьников помогает эффективно развивать речевые навыки, расширять словарный запас и стимулировать креативное мышление. Этот метод особенно актуален для уроков русского языка, в том числе для детей. Форматы проведения игры «Ассоциации» могут быть по-разному. Например, классический формат, цепочка ассоциаций, ассоциации с картинками, группировка по темам и ролевая версия. Классический формат. Учитель называет слово, а ученики по очереди называют слова, с которыми у них оно ассоциируется. Например: Учитель: «зима». Ученик 1: «снег». Ученик 2: «мороз». Ученик 3: «новый год». Цепочка ассоциаций. Каждый ученик называет слово, ассоциирующееся с предыдущим словом. Например: Учитель: «лето». Ученик 1: «море». Ученик 2: «рыба». Ученик 3: «аквариум».

Ассоциации с картинками. Учитель показывает карточки с изображениями (например, дерево, солнце, дом), а ученики называют слова, связанные с изображением. Этот метод особенно подходит для визуалов и детей, изучающих русский язык.

Группировка по темам. Ученики придумывают ассоциации, относящиеся к определенной теме, например, «путешествия», «еда», «животные». Это помогает структурировать словарный запас. Ещё ученики могут создать короткий рассказ, используя заданное слово и слова-ассоциации. Пример: Заданное слово – «зима». Ассоциации: «ёлка»,

«подарок», «снеговик». Рассказ: «Зимой я наряжаю ёлку, леплю снеговика и жду подарков от Деда Мороза».

Ролевая версия. Ученики работают в парах или группах: один участник называет слово, второй должен объяснить свою ассоциацию и составить с ней предложение.

Повышение мотивации к обучению через игру «Ассоциации» является важным элементом в образовательном процессе, особенно на уроках русского языка. Без внутренней мотивации ребенок может терять интерес к обучению, особенно если язык сложен для восприятия. Игра «Ассоциации» делает процесс обучения более увлекательным. Например, тема: Новый год. Учитель показывает картинку с ёлкой и спрашивает, какие слова связаны с этим праздником. Затем дети составляют короткий рассказ, используя свои ассоциации.

Анализ и результаты. На данном этапе рассмотрим суть игры «Ассоциации». Игра «Ассоциации» основана на создании цепочек слов, связанных по смыслу. Основная цель этой игры – развитие лексического запаса, ассоциативного мышления и коммуникативных навыков. В рамках эксперимента игра была внедрена на уроках русского языка в одном начальном классе с целью изучения её эффективности.

Организация игры. Класс: 2-й класс (возраст учеников 7–8 лет). Количество учащихся: 25 человек.

Цель игры: развитие ассоциативного мышления, обогащение словарного запаса, улучшение навыков построения предложений и связной речи.Подготовительный этап:

1. Учитель выбрал ключевые слова, связанные с текущей темой урока (например, «зима», «семья», «школа»).

2. Были подготовлены карточки с изображениями или словами для дополнительной поддержки учеников.

Проведение игры:

1. Этап 1. Введение в игру

Учитель объяснил правила: нужно назвать слово, связанное с ключевым понятием, и объяснить, почему возникла такая ассоциация.

Пример: Ключевое слово – «зима». Ученик: «Снег, потому что зимой всё покрыто снегом».

2. Этап 2. Групповая работа

Ученики разделились на группы по 4–5 человек. Каждая группа получала слово и в течение 2 минут должна была назвать как можно больше ассоциаций.

3. Этап 3. Творческое задание

После игры ученики составляли предложения или небольшие тексты, используя слова из игры.

Результаты применения игры

1. Активность и вовлечённость: Ученики с большим энтузиазмом участвовали в игре.

В процессе игры наблюдалась высокая вовлечённость, особенно среди детей с разным уровнем подготовки.

2. Развитие речи: Игра позволила каждому ученику активно практиковать устную речь.

Произошло обогащение словарного запаса: дети освоили новые слова и научились их использовать в речи. Игра помогает запоминать новые слова, их значение и употребление. Например, после изучения темы «Лето» учитель предлагает участникам по очереди называть ассоциации к словам из этой темы.

3. Навыки сотрудничества: Групповая работа способствовала развитию коммуникативных навыков и умению слушать других. игра снижает страх ошибок и помогает развивать навыки беглой речи.

4. Повышение мотивации: Игровой формат сделал процесс обучения интересным, что положительно сказалось на общей мотивации к изучению русского языка. Способствует снижению языкового барьера, стимулирует творческое и критическое мышление, обеспечивает живое взаимодействие между учащимися.

Пример результата игры. Ключевое слово: «Лето».

Ассоциации, предложенные учениками: солнце, каникулы, море, фрукты, отдых.

Составленные предложения:

Летом я люблю отдыхать на море. На каникулах мы с семьёй собираем фрукты в саду.

После игры на тему «Лето» учащиеся смогут активно использовать такие слова, как «солнце», «каникулы», «море», «фрукты», «отдых», а также создавать собственные ассоциативные ряды. Они научатся находить связи между понятиями, что сделает их речь более живой и выразительной.

Выводы: Применение игры «Ассоциации» в начальном классе показало высокую эффективность: ученики стали более уверенно использовать слова в устной и письменной речи, повысили интерес к изучению языка и проявили творческие способности. Данный метод может быть рекомендован для регулярного использования на уроках русского языка в начальной школе.

Список источников:

1. Артемова, Л. В. «Игровая деятельность в дошкольном и младшем школьном возрасте». — Москва: Просвещение, 1991.
2. Выготский, Л.С. (1983). Психология развития ребёнка. Москва: Просвещение.
3. Гальперин, П. Я. «Психология обучения и развития детей». — Москва: Изд-во Московского университета, 1985.
4. Громова, О. А., Ершова, А. П. «Методика обучения русскому языку в начальной школе». — Москва: Академия, 2016.
5. Давыдов, В. В. «Проблемы развивающего обучения». — Москва: Педагогика, 1986.
6. Зайцев, В. П. «Игровые методы обучения: теория и практика». — Санкт-Петербург: Питер, 2003.
7. Пассов, Е.И. (1991). Основы коммуникативной методики обучения иностранным языкам. Москва: Русский язык.
8. Щукина, Н.Е. (1988). Методы активизации познавательной деятельности школьников. Москва: Просвещение.
9. Эльконин, Д.Б. (1978). Психология игры. Москва: Педагогика.
10. Щукина, Н.Е. (1988). Методы активизации познавательной деятельности школьников. Москва: Просвещение.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Sadoqat Karimjon Qizi Abdulhamidova
Lecturer at the University of Business and Science
E-mail: Sadoqat.karimjonqizi@gmail.com
Department Head of Russian Language, Literature, and Journalism
I.N. Ulyanov Ulyanovsk State Pedagogical University

Odina Mahmudjon Qizi Ziroyatova
Lecturer at the University of Business and Science
E-mail: odinaziroatova@gmail.com
Department Head of Russian Language, Literature, and Journalism
I.N. Ulyanov Ulyanovsk State Pedagogical University

Reviewed by: Associate Professor, Doctor of Philological Sciences V.N. Artamonov

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

CONVERSION IN MODERN RUSSIAN

Abstract. The appeal refers to those linguistic phenomena that are in the focus of attention of various fields of linguistics. Thus, grammarians consider an address from the point of view of determining its syntactic status. The way of expressing addresses (the form of the nominative case of the noun) promotes the non-discrimination of addresses and similar constructions. An address is a word or a combination of words that names the person to whom or what the speech is addressed. Proper names are most often used as addresses,l ess often animal names or names of inanimate objects.

Keywords: nomination, addressee, communicative act, speech actions, first-person pronouns, verbs of speech, contextual variations.

ОБРАЩЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Обращение относится к тем языковым явлениям, которые находятся в фокусе внимания разных областей лингвистики. Так, грамматисты рассматривают обращение с точки зрения определения его синтаксического статуса. Способ выражения обращений (форма именительного падежа имени существительного) способствует неразличению обращений и сходных с ними конструкций. Обращением является слово или сочетание слов, называющее того, к кому или чему обращена речь. В роли обращений чаще всего выступают имена собственные, реже – клички животных или названия неодушевленных предметов.

Ключевые слова: номинация, адресант, коммуникативный акт, речевые действия, местоимения первого лица, глаголы речи, контекстуальные вариации.

ZAMONAVIY RUS TILIDAGI UNDALMA

Annotatsiya. Murojaat tilshunoslikning turli sohalari diqqat markazida bo‘lgan lingvistik hodisalarni anglatadi. Demak, grammatiklar murojaatni uning sintaktik holatini aniqlash nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadilar. Murojaatlarni ifodalash usuli (ismning nominativ holati shakli) murojaatlarni va ularga o‘xshash tuzilmalarni farqlamaslikka yordam beradi. Murojaat-bu nutq kimga yoki nimaga murojaat qilinganligini ko‘rsatadigan so‘z yoki so‘z birikmasi. Murojaatlarda asosan ismlar ishlatiladi, ayrim holatlarda hayvonlar yoki jonsiz narsalarning nomlaridan foydalaniladi.

Kalit so‘zlar: nominatsiya, qabul qiluvchi, kommunikativ harakat, nutq harakatlari, birinchi shaxs olmoshlari, nutq fe’llari, kontekstual o‘zgarishlar.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Введение (Introduction)

Обращения выражаются именем существительным или субстантивированной частью речи в форме именительного падежа. Для разговорной речи характерен прием повторения обращений с частицей –а- (усиленный призыв к вниманию). Часто обращение выражается местоимением с частицей –о- и сопровождается определительными придаточными [12; с. 256].

Обращение может стоять вне предложения или входить в его состав, располагаться в любом месте – в начале предложения, в середине, в конце. Обращение не является членом предложения даже в том случае, если входит в состав предложения [12; с. 254].

Обращение сопровождает особая звательная интонация, которая особенно ярко выделяет обращение, стоящее вне предложения. Обращения, отделенные от основной части высказывания, легко переходят в особые самостоятельные предложения – вокативные.

Форма существительного в И.п. в этой позиции осложнена функционально; она не только называет лицо, но передает различные дополнительные оттенки значения: упрек, испуг, радость и т. п. Вокативные предложения особенно богаты интонационными оттенками [12; с. 254].

Совпадая структурно, обращения и вокативные предложения выполняют различные функции. Вокативные предложения содержат имя существительное или местоимение в именительном падеже, которое произносится с особой интонацией, передающей призыв, укор, упрек, сожаление и т. п.

В таких предложениях часто употребляются междометия и частицы, которые усиливают и дифференцируют структурно-семантические свойства вокативных предложений.

В художественной литературе характер интонации, которая выражает сложное содержание таких предложений, определяется авторскими ремарками или ситуацией.

Вокативные предложения больше характерны для разговорной речи. На письме такие предложения оформляются как прямая речь [3; с. 109].

Таким образом, обращения и вокативные предложения имеют одинаковую структуру: имя существительное или иная часть речи, называющая лицо, к которому обращаются. Это создает предпосылки для их неразличения и появления переходных единиц.

Обзор литературы (Literature review)

Как значимый компонент речевого этикета обращение получило описание в работах А.А. Акишиной, В. Е. Гольдина и др. [1; с.7]; развернутый список обращений представлен в Словаре русского речевого этикета [24].

В 70—80-х гг. XX в., по замечанию А.А. Балакай, в связи с ростом интереса к прагматике человеческой речи обращения стали изучаться как особые языковые единицы в аспекте их функционирования в акте коммуникации [6].

Несмотря на стабильный интерес к изучению обращения в лингвистике, ряд специалистов отмечает недостаточную изученность этого языкового явления, неопределенность статуса обращения: «им [обращениям] отведено чаще всего далеко не главное место в лингвистических исследованиях.

Так, в грамматических теориях они рассматриваются как единицы, лишенные всякой синтаксической функции, являющиеся названием адресата речи прежде всего, или, наоборот, как члены предложения третьего уровня, которые связаны с остальными членами предложения особым видом семантической прагматической связи – связи соотношения или связи взаимозависимости глагола и существительного в вокативном падеже» [4; с.49]. Традиционно под обращением понимают «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент

предложения или более сложного синтаксического целого, обозначающий лиц предмет, которому адресована речь» [9; с.304].

Чаще всего обращение выражается: именем собственным, например: Аня, ты куда собралась так поздно?; Петров, завтра придёшь с родителями!; Что вы об этом думаете, Николай Петрович?; нарицательным существительным:

Девушка, передайте на билет, пожалуйста!; Друзья, как я рад вас видеть!; прилагательным или причастием: Проводи меня в дорогу, родная; Уважаемый, как к станции метро пройти?

При обращении могут быть пояснительные слова – определения или приложения, например: Мой друг, отчизне посвятим души прекрасные порывы! (А. Пушкин).

Обращение является важным компонентом коммуникации, поскольку в зависимости от ситуации может определять её успешность, а может и явиться причиной коммуникативной неудачи.

По словам Н.И. Формановской: «В коммуникативных процессах обращение – одна из частотных единиц общения, а именно адресации, несущая важнейшую контактоустанавливающую функцию» [66; с.83].

Выбор лексических средств оформления обращения от ряда так называемых характеристик коммуникативной ситуации: отношения между адресантом и адресатом: гендерные, возрастные, родственные, социальные, служебные (старший, равный, младший по возрасту и / или социальному положению; свой, чужой; знакомый, незнакомый) и др.; обстановка общения: официальная, неофициальная; способ общения: контактный, дистантный; цель общения: привлечение внимания, поддержание речевого контакта, выражение отношения к собеседнику, намерение в дальнейшем обратиться с просьбой, извинением и др.; тональность общения: уважительная, учтивая, почтительная, шутливая, официальная, просительная, покровительс твенная и др. [6; с.7]

Анализ и результаты (Analyses and results)

Прагматический подход к изучению обращения позволяет выявить его полифункциональность. Количество функций, а также их названия у разных исследователей варьируются.

Это: номинативная (выделение адресата); вокативная (привлечение внимания); социально-регулятивная, или этикетная (обозначение статуса коммуникантов, степени их близости, характера их взаимоотношений); эмоционально-экспрессивная (выражение эмоций); оценочно-характеризующая (квалификация адресата); дискурсивная (обеспечение формальной и смысловой связности частей дискурса); дейктическая (уточнение, указание на адресата).

Как правило, обращение одновременно выполняет несколько функций. Так, прежде всего обращение, как было сказано выше, называет, именует адресата, то есть идентифицирует его. В этом проявляется номинативная функция. Одновременно реализуется и апеллятивная, или вокативная, функция, то есть функция привлечения внимания. Если же, указывает Л. В. Кожухова, обращение вместе с этим выражает оценку адресата, даёт ему характеристику, то это проявление надстроенной над ней эмоционально-оценочной функции [30; с.80].

Функцию квалификации адресата определяют также как характеризующую. Характеризация может осуществляться по ряду параметров: социальному положению: Ах, барин, барин, молоды вы очень (А. Островский); возрасту: А, это ты, дед? (М. Шолохов); знакомству или родству: Ах, нет маменька, не говорите! (А. Островский); профессии и роду занятий: Гусар, ты весел и беспечен… (М. Лермонтов).

Т. В. Нестерова считает, что нужно различать вокативы с минимальной степенью прагматичности и вокативы-экспрессивы, представляющие собой адресованные выражения эмоций. Первые характерны для установления контакта в нейтральной ситуации, не имеющей дополнительной эмоционально- экспрессивной окраски. Вторые маркированы дополнительными эмоционально- экспрессивными компонентами [45; с.15—16].

Среди них можно выделить такие, эмоциональное содержание которых непосредственно связано с положительным или отрицательным отношением к адресату, поскольку эмоциональность–состояние, возникающее в процессе принятия решений об оценке воспринимаемых явлений действительности и их связи, «отражённое и закреплённое в семантике слова отношение, чувство говорящего к объекту речи» [15; с.64].

К числу вокативов оценочного характера можно отнести обращения, характеризующие адресата по личным качествам и свойствам, которые становятся объектом оценки, например: Пустите руки, бесстыдник, а то граф бог знает что подумает! (А. Островский); Ангел души моей, карбункул моего сердца, дайте денег взаймы… (А. Чехов).

В приведённых примерах обращение обозначает как адресата высказывания, так и отношение к нему говорящего. Стремление говорящих к экономии языковых средств приводит к тому, что с течением времени значимость чисто вокативной функции уменьшается, о чём свидетельствует такой исторический процесс, как утрата звательной падежной формы. А на первое место выходит выражение ценностного отношения к адресату.

Так, при рассмотрении наиболее распространённого вида обращений- вокативов, выраженных антропонимами, выявляется, что возрастной статус коммуникантов, официальная сфера общения, роли «начальник–подчинённый» в русском языке реализуются прежде всего посредством употребления имени и отчества.

Полные формы личных имён и их краткие варианты передают эмоции и оценки, указывая на неофициальный характер общения и конкретизируя эмоциональное отношение говорящего к собеседнику. Например: Мария Петровна, Мария, Маша, Машенька, Машка, Маня, Манька, Манюня и т. д.

Для выражения оценочной функции русский язык располагает как морфологическими, так и лексическими средствами.

К числу морфологических относятся суффиксы субъективной оценки, а к числу лексических – оценочные прилагательные (милый, дорогой и т. д.) и существительные (красавец, молодец, добряк, болван, сумасшедший и др.). Например: Не пой, красавица, при мне ты песен Грузии печальной (А. Пушкин); Не хочешь ли вот этого (показывает кулак), безмозглый? (А. Пушкин); Подите прочь, болван! (А. Чехов).

Большую группу оценочных характеризаторов составляют метафоризованные номинации, то есть употребляемые в роли вокатива названия животных, предметов, явлений действительности: ласточка, золото, сокровище, ангел; змея, чучело, дубина. Например: Ах ты, огонёк мой, победная моя головушка! (Вс. Соловьёв); Где же ты, подружка, яблонька моя? (А. Фатьянов); Ишь ты, дьявол, чего удумал. Не выйдет у тебя ничего (В. Астафьев).

Обозначая адресата посредством подобных лексем, говорящий характеризует его как лицо, вызывающее чувство симпатии / антипатии, подобно предмету или явлению, представленному в вокативе. От того, что в подобной характеризации говорящий приписывает адресату не присущие ему признаки, а признаки других объектов, метафоризованная квалификация адресата оказывается одной из наиболее субъективных и эмоциональных разновидностей вокатива.

Обращение, таким образом, принадлежа к той группе языковых средств, которые обязательно выражают какие-либо логико-смысловые или экспрессивно-стилистические

оттенки, может быть рассмотрено как особо выразительное средство [13]. Очевидно, что обращение всегда целенаправленно и соотнесено с конкретной ситуацией общения.

Выбор формы вокатива определяется совокупностью прагматических параметров ситуации речевого общения, а именно: статусно-ролевыми отношениями коммуникантов, их личными взаимоотношениями, их эмоционально-психическим состоянием.

Заключение (Conclusion)

Обращение – это универсальная полифункциональная лингвистическая единица, которая играет важную роль в организации общения.

В данном параграфе мы рассмотрим обращения в текстах произведений писателей XIX века. Произведения таких писателей, как Ф.М. Достоевский, Н.В. Гоголь, М.Ю. Лермонтов – это своеобразные документы эпохи, отражающие высокую духовную и речевую культуру, поиски социальных и художественных идеалов их авторов.

Обращение привлекало внимание многих исследователей, рассматривавших особенности его функционирования в различных сферах общения, в различных типах текстов и выделявших различные виды обращения и различные его функции. Так, В.Е. Гольдин описывает обращения-регулятивы и адресующие обращения [24]. В.Е. Захарова, рассматривая частные письма А.П. Чехова, выделяет стандартные и нестандартные, нейтральные и стилистически окрашенные, эмоциональные и неэмоциональные, современные и устаревшие обращения [12]. В качестве основных функций обращения исследователи выделяют: контактоустанавливающую [12; 3; 14; 15], оценочную [16; 17], характеризующую ее [8], коммуникативную и коммуникативно- прагматическую, а также вокативную, номинативно-контактную, этикетную как разновидности коммуникативной функции [9].

О роли обращения в организации текста путем выделения в нем частей, наиболее важных в плане коммуникативной направленности писал В.Е. Гольдин [24]. А. И. Останин [49; с. 82] подчеркивал существенную роль обращения в установлении нужного тона общения, отмечая, что роль обращения практически никогда не сводится к элементарной, чисто технической роли – средства привлечения внимания адресата, средства установления и поддержания контакта.

В русских классических произведениях XIX века также одно из средств (единиц) речевого этикета, что связано с выполняемыми им основными функциями. Как отмечает Н.И. Формановская [66; с. 85], «обращение – самый яркий этикетный знак». При этом под речевым этикетом исследователь понимает «микросистему национально специфичных вербальных единиц, принятых и приписываемых обществом для установления контакта собеседников, поддержания общения в желательной тональности соответственно правилам речевого поведения» [66; с. 2].

К единицам речевого этикета автор относит «единицы, при помощи которых осуществляется обращение и привлечение внимания, приветствие, прощание, знакомство, извинение, благодарность, поздравление, пожелание, просьба, приглашение, сочувствие, соболезнование, комплимент» и т. д. (там же). Как мы уже отмечали, обращения в дружеском письме рассчитаны на неофициальность, интимизацию общения, что обусловлено самим жанром дружеского письма. В то же время, по мнению О. А. Черепановой, «комплиментарные номинации адресата – сложное и многообразное языковое и культурное явление. Оно имеет глубокие корни в национальной традиции» [72; с. 175]. «Система апеллятивов в каждый период существования общества служит показателем сложившихся в нем социальных и межличностных отношений» [20; с. 119].

Обращения в русской литературе играют важную роль в создании образов персонажей и передаче их характера, социального статуса и отношений с другими персонажами. Они

помогают читателю лучше понять и воспринять текст, а также создают атмосферу и эмоциональную окраску произведения.

В русской литературе часто используются формальные обращения, такие как «господин», «госпожа», «сударь», «сударыня», которые указывают на уважение и дистанцию между персонажами. Например, в романе «Война и мир» Льва Толстого герои обращаются друг к другу по фамилиям и отчествам, что отражает их социальный статус и иерархию.

Также в литературе можно встретить обращения, которые выражают близость и интимность между персонажами. Например, в романе «Анна Каренина» Льва Толстого герои обращаются друг к другу на «ты», что указывает на близкие отношения и интимность.

Обращения в русской литературе могут также отражать эмоциональное состояние персонажей. Например, в романе «Преступление и наказание» Федора Достоевского герой Раскольников обращается к своей возлюбленной Соне на «моя маленькая», что выражает его нежность и любовь к ней.

Обращения в русской литературе могут быть использованы для создания комического эффекта. Например, в комедиях Антона Чехова персонажи могут обращаться друг к другу на «товарищ» или «гражданин», что создает смешные ситуации и подчеркивает их неловкость и непонимание друг друга.

Обращения в русской литературе XIX века являются, как правило, весьма распространенными, оригинальными, поскольку они каждый раз создаются заново с ориентацией на определенного адресата, демонстрируют творческое отношение к языку и свидетельствуют о высокой внутренней и речевой культуре их авторов.

Обращение является также одним из источников антропоцентричности дружеского письма, что связано прежде всего с квалифицирующе-оценочной функцией обращения, реализующей субъективно-оценочное, личное отношение адресанта к адресату.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ (LITERATURE REVIEW)

1. Валгина Н. С. Современный русский язык: Синтаксис: Учебник. – 4-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 2003. – 416 с.

2. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык: Учебник / Под редакцией Н. С. Валгиной. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 2002. – 528 с.

3. Валгина Н.С. и др. Современный русский язык: Учеб. Для филол. Спец. Вузов / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина. – 5-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., 1987. – 480 с.

4. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы. – М.: Наука, 1976. – 512 с.

5. Виноградов В.В. Избранные труды. История русского литературного языка [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1978. – 327 с.

6. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII– XIX вв.: Учебник. / В.В. Виноградов, 3-е изд. – М.: Высш. школа, 1982. – 528 с.

7. Виноградов, В.В. О теории художественной речи [Текст] / В.В. Виноградов, послесловие Д.С. Лихачева – М.: Издательство «Высшая школа», 1971 – 240 с.

8. Вялкина, Л. В. Обращение / Л. В. Вялкина // Русский язык. Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1997. – 536 с.

9. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка [Текст] / А.Н. Гвоздев. – М.: Издательство «Просвещение», 1965. – 408 с.

10. Гвоздев, А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – М.: Просвещение, 1973. – 43

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Bahodir Mirrakhimov
independent researcher
National University of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Professor
Bakhtiyor Omon

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

IMPORTANT ASPECTS OF POLITICAL CULTURE

Abstract: the article examines the concept of political culture, its tasks and importance in the life of society, as well as the issues of increasing the political culture of youth in accordance with the era.

Keywords: culture, political culturology, politics, political system, political ideology, society, personality, youth.

СИЁСИЙ МАДАНИЯТНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация: мақолада сиёсий маданият тушунчаси, вазифалари ва унинг жамият ҳаётидаги аҳамияти, шунингдек, ёшлар сиёсий маданиятини даврга мос ҳолда такомиллаштириш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: маданият, сиёсий маданият, сиёсат, сиёсий тизим, сиёсий мафкура, жамият, шахс, ёшлар.

ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: в статье рассматривается понятие политической культуры, ее задачи и значение в жизни общества, а также вопросы повышения политической культуры молодежи в соответствии с эпохой.

Ключевые слова: культура, политическая культурология, политика, политическая система, политическая идеология, общество, личность, молодежь.

Кириш (Introduction)

Кейинги йилларда сиёсий маданият феноменини ўрганиш долзарблашиб бормоқда. Бунинг кўплаб муҳим жиҳатлари мавжуд. “Ҳар бир сиёсий тизим,– дейди Г. Алмонд, – сиёсий ҳаракатга йўналтирилган тажрибавий эмпирик ёндашувга асосланади (beliefs), биз уни “сиёсий маданият”, деб атаймиз **[1]**. Сиёсий маданият – сиёсий фаолият маданияти. Ушбу фаолиятнинг асосий мақсади – ижтимоий-сиёсий муносабатларни ва бутун жамиятни ўзгартириш. Аммо ижтимоий-сиёсий муносабатларни ўзгартириш жараёнида одамлар ўзлари ҳам ўзгариб борадилар.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Мутахассисларнинг фикрича, сиёсий маданият икки ижтимоий тизим – сиёсат ва маданиятнинг бирикувидан ҳосил бўлувчи ҳодиса. У жамият сиёсий тизимининг бир қисми сифатида жамият, синф, алоҳида шахслар сиёсий фаолиятининг барча элементларини қай даражада ўзлаштиргани, сиёсий билимлари, ҳис-туйғулари, сиёсий тафаккури, кўникмалари қандайлигини намоён этади. Бошқача айтганда, сиёсий маданият сиёсий фаолият субъектининг умумлаштирилган, синтезлаштирилган таърифи **[2, 14]**.

Социологлар ва сиёсатшунослар нуқтаи назарича, сиёсий маданият "жамият маданиятининг ўзига хос таркибий қисми сифатида одамлар, уларнинг гуруҳлари ва бирлашмаларининг сиёсий ҳаёт соҳасидаги тасаввурлари, қадриятлари ва нормаларини қамраб олади ҳамда сиёсий жараён субъектларининг хулқ-атвор моделлари, намуналарини ва уларнинг турмуш тарзини белгилайди" **[3, 115]**.

"Сиёсий маданият – сиёсий ҳокимият ва сиёсий ҳаётга бўлган муносабат, уни идрок этишдаги сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият маданияти!" **[4, 178]**.

Бу масалага сиёсий фанлар доктори, профессор М. Қирғизбоев кенгроқ қараб, шундай таърифини келтиради: "Сиёсий маданият ижтимоий онгнинг унсурлари ва феноменларини, у ёки бу мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий институтлари ва сиёсий жараёнлари билан алоқадор бўлган маънавий маданиятини ҳам ўз ичига олади. Шу билан бирга, у давлат ҳамда сиёсий институтларнинг шаклланишига, қизғин фаолияти ва тараққиётига ҳам муҳим таъсир кўрсатади" **[5, 379]**.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Бугунги мураккаб глобаллашув шароитида фуқаролар сиёсий маданиятини ривожланишининг самарали омилларини қамраб олган, маълум ижтимоий-сиёсий, диний, миллий ва бошқа турдаги қадриятларга асосланган, жамиятда ишонч омилини мустаҳкамловчи **феномен** сифатида мафкура омилини илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ қилиш тобора кучайиб бормоқда. Шунингдек, дунёда глобаллашув жараёнининг мазмун-моҳияти, унинг ижобий ва салбий жиҳатлари, миллий маънавиятга ўтказаётган таъсири ҳамда унинг оқибатларини ижтимоий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиш, унга нисбатан турли қарашларни умумлаштириш борасида тегишли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Илмий марказларда миллатларнинг ўзлигидан бегоналашувига сабаб бўлаётган омиллар, уларнинг негизлари, миллий-маънавий тараққиётда юзага келаётган инқирозларнинг ёшлар маънавий-ахлоқий ҳаётига салбий таъсирини олдини олиш билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратилмоқда. Ўзбек олимлари, ёш тадқиқотчилар олдида ҳам турли маънавий ва мафкуравий таҳдидларга қарши ёшларнинг сиёсий маданиятини юксалтиришдек вазифа турибди.

Сиёсий маданиятни, аввало, мамлакатдаги сиёсий ҳаётни, сиёсий партиялар фаолияти ва ўзбек халқининг сиёсий минталитети, миллий ва диний қадриятларини ҳисобга олган ҳолда ривожлантириш лозим. Шу билан биргаликда, уни халқимизга хос урф-одат, анъаналардан, маънавиятидан бегоналашишига йўл қўймаслик, фуқаролар, айниқса, ёшлар сиёсий маданиятида миллий маънавий қадриятларнинг ўрнини кўпроқ тарғиб этишга

эътиборни қаратиш зарур. Чунки, дунё ахборот майдонида, ижтимоий тармоқларда ҳар куни ёшларни миллий-маънавий қадриятлардан бегоналаштиришга ҳаракатлар кучайиб бормоқда.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Биз ахборот асрига қадам қўйдик. Ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаётда, табиатда, одамнинг ўзидан кейинги чорак аср давомида юз берган глобал ўзгаришлар бугунги жамиятни “ахборотлашган жамият” деб аташга асос бўлмоқда. 2006 йилнинг БМТ Бош Ассамблеяси Бутун жаҳон ахборот жамияти куни деб эълон қилиниши ҳам ҳозирги кунда жамият ахборотлашувининг аҳамияти ортиб бораётганлигидан далолат беради. Ҳозирги даврда дунёдаги барча давлатлар ахборотлашган жамият томон интилмоқда. Бунда ёшларимиз сиёсий сезгирлик, тезкорлик ва билимдонликда бошқаларга намуна бўлмоғи лозим.

Ахборотлашган жамият маъноси шуки, у ахборот, дунёвий билимларни ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишни амалга ошириш билан банд бўлган жамиятдир. Ахборотлашган жамиятда нафақат турмуш тарзи, маданий қадриятлар тизими ўзгаради, моддий бойликларга фақат жамғарма сифатида қарашлар ўрнига маданий ҳордиқ чиқариш, интеллектуал бойлик орттириш каби қарашларнинг аҳамияти ортди. Ахборотлашган жамият интеллект, билимлар ишлаб чиқилади ва истеъмол қилинадики, бу ҳол меҳнат жараёнида ақлий меҳнат унумини ортиб боришини билдиради **[6,93]**. Булар эса мураккаб глобаллашув шароитида ўзбек ёшларининг информацион ва сиёсий маданиятини ривожлантиришни олдимизга кўндаланг қўймоқда.

Ўзбекистонда ёшлар фуқаролик жамияти ижтимоий негизининг ўзагидир. Бироқ, бир томондан, ёшлар фуқаролик жамиятининг негизини ташкил этишга қодир бўлган анъанавий қадриятлардан ҳали узоқ, аммо, шу билан бир вақтда, улар қонун устуворлиги, муросага келиш сингари ҳуқуқий нормаларни қабул қилишга интилмоғи лозим.

“Айни пайтда, мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг ижтимоий негизини ўрта авлод вакиллари, шунингдек аҳолининг олий маълумотли қатлами ташкил этмоқда. Ҳокимият тузилмаларида гендер тенглик асосида хотин-қизлар вакиллари ҳиссасини ошириш жамият ривожланишининг ҳали етарлича фойдаланилмаган салоҳият заҳирасидир. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши мулкни оқилона ва изчил равишда давлат тасарруфидан чиқариш, бюрократия аппаратини қисқартириш ва мўътадиллаштириш, кўп партияли тизимни ривожлантириш, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга рағбат бериш, мақбул ижтимоий дастурлар ишлаб чиқиш сингари омилларга боғлиқ бўлиб турибди” **[7,92]**, деб ёзади таниқли олимлар Б. Тўйчиев, Б. Омонов. Дарҳақиқат, бу соҳада қилинадиган ишларимиз ҳали кўп.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Хулоса шуки, ёшлар сиёсий онги ва маданиятини ошириш миллий ривожланишда катта аҳамият касб этади. Ушбу масала ечимида сиёсий маданиятнинг ўзига хос жиҳати шундаки, у омманинг сиёсий онги ва сиёсий хулқ-атворини белгилайди; мамлакатдаги сиёсий жараёнларнинг элементлари ўртасидаги муносабатларни намоён этади ва қадимдан келаётган сиёсий тажрибамизни мустаҳкамлайди. Қолаверса, ёшларнинг сиёсий

фаоллигини ошириш, сиёсий маданиятлилик даражасининг кўтариш уларнинг келгусида баркамол авлод сифатида шаклланишини таъминлашга хизмат қилади.

Ўзбекистонда ёшларнинг таълим олиши, иш билан таъминланиши ва интеллектуал жиҳатдан ўсиб-улғайишларига катта эътибор қаратилмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев мамлакатимизда ёшларнинг замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллашлари борасида қуйидаги вазифаларни белгилаб берган эди: “Юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-ҳунарларга, ўз мустақил фикрларига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш биз учун энг муҳим масалалардан биридир” **[8,92]**.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of politics. 1956. Vol. 18. – №3.
2. Тўйчиев Б., Омонов Б. Сиёсий маданият. Монография. –Т.: Tafsir Books, 2024. – Б. 14-15.
3. Словарь-справочник по социологии и политологии. – М. 1996. – С. 115
4. Политология. Ўқув қўлланма. –Т.: Абдулла Қодирий, 2002. –Б.178
5. Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Ўқув қўлланма. –Т.: Янги аср авлоди, 2013. –Б. 379.
6. Хайдаров А. Инсон камолоти ва миллий - маънавий қадриятлар. –Т.: Муҳаррир. 2008. – Б. 93.
7. Тўйчиев Б., Омонов Б. Сиёсий маданият. Монография. –Т.: Tafsir Books, 2024. – Б. 92.
8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2017. –Б. 88-89.

List of references used:

1. Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of politics. 1956. Vol. 18. – №3.
2. Tuychiev B., Omonov B. Political Culture. Monograph. - T.: Tafsir Books, 2024. - P. 14-15.
3. Dictionary-Reference Book on Sociology and Political Science. - M., 1996. - P. 115.
4. Political Science. Textbook. - T.: Abdulla Qodiriy, 2002. - P. 178.
5. Kirghizbaev M. Political Science. Textbook. - T.: Yangi asr avlodi, 2013. - P. 379.
6. Khaydarov A. Human Development and National-Spiritual Values. - T.: Muharrir, 2008. - P. 93.
7. Tuychiev B., Omonov B. Political Culture. Monograph. - T.: Tafsir Books, 2024. - P. 92.
8. Mirziyoyev Sh.M. We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level. Volume 1. - T.: Uzbekistan NMIU, 2017. - P. 88-89.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mavrulov Abduxalil,
tarix fanlari doktori, professor

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

IJTIMOIY MO‘LJAL – UChINChI RENESSANSNI BARPO ETISh

Annotatsiya: Maqolada mamlakat rahbarining Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish borasidagi konsepsiyasi, uning asosiy g‘oyalari, mazkur masalaning hal etilishi barobarida millat va davlat taraqqiyotidagi sifat o‘zgarishlari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, Uchinchi Renessansni qurish uchun bugungi yurtimizda real imkoniyatlarning mavjudligi, ularning ilmiy-mafkuraviy zamini Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlarida yaratilganligi, Yangi O‘zbekiston ana shu zamin ustida, dunyoning o‘zgarishlari, global transformatsiyalarni e’tiborga olgan holda barpo etilishi bilan bog‘lik masalalar muhokama qilinadi. Ayni paytda, Uchinchi Renessansni hayotiy haqiqatga aylantirish bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: Uchinchi Renessans, Yangi O‘zbekiston, mafkura, sivilizatsiya, ilm-fan, alloma, mutafakkirlar, Vatan, jamiyat, tarix, adiblar xiyoboni, mutafakkirlar xiyoboni, madaniyat namoyandalari, xiyobon.

СОЦИАЛЬНАЯ ЦЕЛЬ – ПОСТРОЕНИЕ ТРЕТЬЕГО РЕНЕССАНСА

Аннотация. В статье рассматривается концепция главы страны о создании основ Третьего Возрождения, ее основные идеи, а также качественные изменения в развитии нации и государства по мере решения этого вопроса. Также будут обсуждаться существование реальных возможностей построения Третьего Возрождения в нашей стране сегодня, тот факт, что их научно-идеологическая основа была создана в периоды Первого и Второго Возрождения, а также вопросы, связанные с становлением Нового Узбекистана на этой основе с учетом изменений мира и глобальных трансформаций. Тем временем высказываются предложения сделать Третье Возрождение реальностью.

Ключевые слова: Третье Возрождение, Новый Узбекистан, идеология, цивилизация, наука, учёные, мыслители, Родина, общество, история, проспект писателей, проспект мыслителей, представители культуры, проспект.

SOCIAL GOAL – BUILDING A THIRD RENAISSANCE

Annotation. The article examines the concept of the head of the country on creating the foundations of the Third Renaissance, its main ideas, as well as qualitative changes in the development of the nation and state as this issue is resolved. The existence of real opportunities for building the Third Renaissance in our country today, the fact that their scientific and ideological basis was created during the periods of the First and Second Renaissance, as well as issues related to the formation of New Uzbekistan on this basis, taking into account world changes and global transformations, will also be discussed. Meanwhile, proposals are being made to make the Third Renaissance a reality.

Key words: Third Renaissance, New Uzbekistan, ideology, civilization, science, scientists, thinkers, Motherland, society, history, Writers Avenue, Thinkers Avenue, representatives of culture, avenue.

Kirish (Introdustion). 2019 yilning 10 sentabrida Toshkent shahrida ilk bor Prezident maktabi ochildi. Uning ochilishida **birinchi marotaba Uchinchi Renessans barpo etish uchun poydevor qo‘yilganligi qayd etildi.** O‘sha yig‘ilishda muhtaram Prezidentimiz faxriy mehmonlar kitobiga dastxatida **“Yangi O‘zbekistonni yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarishdek ezgu niyatimizga yangicha va mustaqil fikrlaydigan, o‘z Vatanini jonidan ortiq sevadigan, uning yorug‘ kelajagi uchun sadoqat bilan xizmat qiladigan fidoyi yoshlarni tarbiyalash orqali erishamiz”**, degan so‘zlarni yozib qoldirgan.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining yigirma to‘qqiz yilligiga bag‘ishlangan nutqida esa yurtboshimiz xalqimizning ulug‘vor qudrati jo‘sh urgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotganini qayd etdi. Darhaqiqat, Uchinchi Renessans bugun butun jamiyat tomonidan belgilab olingan ijtimoiy mo‘ljalimizga ham hamohangdir.

Shubhasiz, mamlakatimizda bunday katta hajmdagi ishni – Uchinchi Renessans asoslarini barpo etishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yishning o‘ziga xos mas’uliyati, qadr-qimmati bor edi. Ana shu mas’uliyatni anglagan holda davlat rahbari shunday degan: **“O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyo etish g‘oyasining har tomonlama chuqur hayotiy asoslarga ega ekanligini anglash qiyin emas.** Zero, dunyoda zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanayotgan, barcha sohalarda raqobat va qarama-qarshiliklar shiddatli tus olayotgan bir davrda biz uchun ilm va taraqqiyotdan o‘zga najot yo‘q va bo‘lishi ham mumkin emas.

Iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko‘ra, bugungi kunda dunyo miqyosida to‘plangan jami boyliklarning 16 foizi ishlab chiqarish vositalari, 20 foizi tabiiy resurslar hissasiga to‘g‘ri kelsa, naq 64 foizi, ya’ni uchdan ikki qismi bevosita insonning aqli va salohiyati, bilimi va tajribasi mahsulidir”[1].

Haqiqatan ham, fuqarolari uchun munosib hayot yaratmoqchi bo‘lgan, iqtisodiy-ijtimoiy sohalarda boshqa davlatlardan ortda qolishni istamaydigan, shuningdek, birovlarning mafkurasiga “o‘ynashni”ni or deb biladigan, yurtda mustahkam tinchlik qaror topishini har narsadan afzal biladigan, farzandlari kelajagini muqaddas bilgan har qanday davlat uchun ilm-fan taraqqiyotidan bo‘lak yo‘l yo‘q.

Tarixchi, arxeolog, antropolog olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, hozirgacha Yer yuzida 20 ga yaqin odam turlari yashab o‘tgan. Ular orasida eng ko‘p tarqalganlari **Uquvli** odam, **Tikyurar** odam, **Neandertal** odam va **Ongli** odamlardan iborat bo‘lgan. Mazkur o‘tmishdoshlarimiz bundan qariyb 40 ming yillar avval yaratgan va mikrolit deb atalgan juda kichik va ixcham tog‘ qurollaridan to bugungi kundagi murakkab nanotexnologiya, biotexnologiya, kosmik texnologiya, nanoelektronika, biotibbiyot kabi ilm-fanning murakkab va muhim sohalarini taraqqiy ettirishdan ko‘zlagan yagona maqsad – inson hayotini yaxshilash, munosib turmush farovonligini yaratish, bir marotaba beriladigan hayoti mobaynida o‘zini tom ma’nodagi inson sifatida his etishdan iboratdir. Har holda, tarixga qilingan sayohat shundan dalolat beradi.

Ana shu azaliy haqiqat har bir insonni, pirovard natijada butun bir xalq, insoniyatni harakatga keltiradi, ularni ijod qilish, yaratishga undaydi. Bu jarayon oson emas. Har bir inson va millat ham bu jarayonda o‘z bo‘y-bastini ko‘rsata olmaydi, ayniqsa, insoniyat tomonidan har taraflama e’tirof etilgan ixtiroyu kashfiyotlarni yaratish hammaning ham qo‘lidan kelavermaydi.

Biroq bu masalada **o‘zbek xalqi qaddini baland tutib, Birinchi va Ikkinchi Renessansni yaratgan, o‘z kashfiyotlari bilan jahon tamadduniga benazir hissa qo‘shgan mutafakkir-allomalari bilan faxrlansa arziydi.** Yurtimiz sivilizatsiyasi qadimgi Xitoy, Hindiston, Bobil, Misr, Eron, Yunoniston tamaddunlariga tengdosh. Buni dunyo olimlari allaqachonlar yakdillik bilan isbotlaganlar. Mamlakatimiz hududi madaniyati, ilm-fani o‘ta qadimiyligiga yunonistonlik olimlardan Arrian, Kursiy, Plutarx, Gerodot, Strabon, shuningdek, Abu Rayhon Beruniy, Narshaxiy va boshqa olimlar ham guvohlik beradilar.

Darhaqiqat, ikki buyuk Renessans davriga asos solgan xalqimiz IX-XII asrlarda jahon tamaddunini o‘zining noyob asarlari, kashfiyotlari, ixtirolari bilan bezadi. Insoniyat taraqqiyotida yurtimiz mutafakkirlari tomonidan qoldirilgan ulkan ilmiy-madaniy meros alohida ehtirom bilan tilga olinadi, munosib baho beriladi. Matematika, fizika, astronomiya, tibbiyot, kimyo, geologiya, iqlimshunoslik, dorishunoslik kabi aniq va tabiiy fanlar, tarix, elshunoslik, adabiyot, falsafa kabi ijtimoiy fanlar, shuningdek, islomshunoslik ilmi juda taraqqiy etdi. **Tadqiqotchilarning xulosalariga ko‘ra, shu davrda 35 ta ilm yo‘nalishi fanga aylangan.** Bunday fenomen hodisa jahon tarixida hech qachon bo‘lmagan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). XIV-XVI asrlarni o‘z ichiga olgan Ikkinchi Renessans davri “Temuriylar davri” sifatida tarixga kirgan. Amir Temur va Temuriyzodalarning ilm-fan, madaniyat sohasiga e’tibor va rag‘batlari shu qadar kuchli ediki, pirovard natijada yurtimiz o‘sha davrda turli fan sohalarining gurkirab rivojlangan markazlariga aylandi. Mamlakat rahbarining haqli e’tiroficha, o‘sha davrda **“G‘arbda – Rim”, “Sharqda – Samarqand”** degan naql bejiz aytilmagan.

Birinchi Renessans davrida algebra va algoritm faniga asos solgan Muhammad Xorazmiy, usturlob va nilometr ixtirochisi Ahmad Farg‘oniy, qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy, tibbiyot fanining asosiy yo‘nalishlarini belgilab bergan Abu Ali ibn Sino singari mutafakkirlarimiz o‘z ixtirolari bilan insoniyat taraqqiyotining ilmiy-ma’naviy asosini belgilab berganliklari uchun ham jahon ahli ularni qadrlaydi.

Ikkinchi Renessans davri ham aniq fanlar taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan. Birgina Ulug‘bek akademiyasida o‘nlab atoqli astronomlar, matematiklar faoliyat ko‘rsatishgan. Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy, Mu’iniddin Koshiy, Jaloliddin Astrobodiy, Nizomiddin Birjandiy, Mirim Chalabiy, Muhammad Husayniy kabi allomalar ushbu maktab namoyandalari bo‘lishgan.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: o‘rta asrlarda ham tabiiy, ijtimoiy-gumanitar, falsafiy fanlar, ham diniy va diniy-ma’rifiy ilmlarni, madaniyat va san’atni ayni bir paytda shakllantirib, rivojlantirgan mutafakkirlarimiz faoliyatining o‘ziga xos jihatlari nimalardan iborat? Ular tomonidan yaratilgan buyuk kashfiyotlarning butun jahonda keng e’tirof etilishining sabablarini nimalarda ko‘rsa bo‘ladi?

Birinchidan, ilk Uyg‘onish davri mutafakkirlari **o‘z kashfiyotlarini eng avvalo inson, uning baxtu saodati, odamlar, jamiyat kelajagi, ular taraqqiyoti yo‘lida amalga oshirdilar.** Chunki, insonni ulug‘lash, uning aqliy-intellektual, tabiiy, badiiy-ma’naviy fazilatlarini yuzaga chiqarish, komil insonni tarbiyalash, unda yuksak vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish ilk Renessans davri mutafakkirlari ilmiy-madaniy merosining tub mazmun-mohiyatini tashkil etar edi.

Ikkinchidan, buyuk mutafakkirlarimiz ijodiy faoliyatining muhim jihatlaridan biri – **ulardagi qomusiylik, universallik** edi. Ilm-fanda, madaniyat va san’atda ular shug‘ullangan sohalarni sanab chiqishga qaraganda shug‘ullanmagan yo‘nalishlarni sanab chiqish osonroq edi. Yurtimizdan yetishib chiqqan allomalarning deyarli barchasi bir paytning o‘zida ham ilmiy-ijodiy faoliyatda, ham amaliyotda ishtirok etishdi, qaynoq hayot markazida bo‘lishdi, so‘zni ish va harakat bilan bog‘lab olib borishdi, har doim xalq bilan hamnafas bo‘lishdi.

Uchinchidan, Birinchi va Ikkinchi Renessans davri **allomalarining ilmiy kashfiyotlari ham milliy, ham umumbashariy ahamiyatga ega edi.** Ularning asarlarida ilmiy jihatdan asoslab berilgan ta’limotlar faqat o‘sha davr uchungina emas, ayni paytda, keyingi avlodlar, hozirgi zamon va insoniyat istiqboli uchun ham juda muhim edi. Ular yangicha tafakkur uslubini yaratishdi.

To‘rtinchidan, o‘sha davr allomalarining eng ulug‘ fazilatlaridan yana biri **ularning hamma sohalarda yetukliklari, yetakchiliklari, til bilishda tengsiz ekanliklarida edi.** To‘rt-besh va hatto undan ham ko‘proq tillarda gaplashmagan bitta ham mutafakkir bo‘lmagan. Qolaversa, ular hech qachon o‘z qobiqlarida qolib ketmadilar. Ilm izlab, kitob istab dunyoning

barcha ma’rifat markazlarini o‘zlariga maskan qildilar. Shuning uchun ham **IX-XII asrlarga kelib ilmiy-madaniy yuksalish Bog‘doddan Movarounnahr va Xurosonga ko‘chdi.**

Beshinchidan, mutafakkir-allomalarimiz o‘z ijtimoiy holatlari, ilmiy va amaliy faoliyatlari bilan **dunyoviylik va diniylik tamoyillariga asoslanib yashash jamiyatni yanada mustahkamlashda, odamlar tarbiyasida, ijtimoiy hamkorlik masalalarida muhim bog‘lovchilik rolini o‘ynashi mumkinligini isbotlab berdilar.**

Ana shu holatlar, mutafakkir-allomalarimizning Birinchi va Ikkinchi Renessansni barpo etishlari tufayli erishilgan natijalar Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini qurish uchun bizga ham ilmiy-madaniy, ham ma’naviy-ruhiy asos berdi. Boshqacha so‘z bilan aytganda ilm-fan, madaniyat va san’atning rivojlanishi bizda azal-azaldan vorisiylik tamoyiliga ega. “Oqqan daryo oqaveradi”, “Olmaning tagiga olma tushadi”, deganlaridek, xalqimizning qonida oqayotgan buyuk mutafakkir – allomalarimizning qaynoq qoni bugun yana jo‘shib turibdi. **Bugungi real vaziyat esa bunday uyg‘onish uchun tarixda kamdan-kam uchraydigan imkoniyatlarni yaratib bermoqda.**

Yaqin va uzoq tariximizda milliy uyg‘onish, ilm-fanni rivojlantirish, xalqimizning iqtidori-yu iste’dodlarini oshirish uchun ko‘p marotaba urinishlar bo‘lgan. Biroq turli sabablarga binoan barcha harakatlar natijasiz tugadi. Masalan, yaqin tarixda jadidchilik harakati va millat ziyolilarining o‘tgan asrning 80-yillari ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy jihatdan uyg‘onishlari, milliy madaniyatimizni ravnaq toptirish borasidagi sa’y-harakatlarimiz barchamizga ayon sabablar tufayli amalga oshmadi.

Chunki, o‘sha davrlardagi siyosiy-g‘oyaviy, mafkuraviy vaziyat milliy taraqqiyotni aslo qabul qila olmasdi. Shu o‘rinda, muhtaram Prezidentimiz ta’kidlaydiki: “O‘ylaymanki, tarixda ikki buyuk Renessansga zamin bo‘lgan mintaqamizda uchinchi Renessansni aynan jadid ajdodlarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Afsuski, mustabid tuzum ularning ezgu g‘oya va amaliy haraktlarini to‘la ro‘yobga chiqarishga imkon bermadi”[2].

Bugun esa Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessans poydevorini qurish uchun barcha imkoniyatlar yaratildi. Shuning uchun ham Uchinchi Renessansni barpo etish bizning strategik vazifamizga aylandi.

Keling, o‘sha yaratilgan imkoniyatlarning ayrimlarini sanab o‘taylik.

Birinchidan, har qanday ko‘tarilish, milliy taraqqiyot jamiyatda qaror topgan ijtimoiy-ma’naviy muhitga bog‘liq. **Bugun mamlakat rahbari tomonidan olib borilayotgan adolatli, ochiqlikdan iborat siyosat tufayli jamiyatda sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy barqarorlik qaror topdi.** Uning mazmuni esa har bir fuqaroning o‘z oldiga mustaqil maqsad qo‘ya olishi, uning davlat va jamiyat ijtimoiy mo‘ljallari bilan uyg‘unligi, turli millat va elat vakillarining huquq va erkinliklarining ta’minlanganligi, inson qadrining bebaho qadriyat sifatida amalda ro‘yobiga erishilganida namoyon bo‘lmoqda.

Ikkinchidan, mamlakat va jamiyat rivoji, eng avvalo, ularning iqtisodiy holati bilan belgilanadi**.** Ta’kidlash lozimki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning o‘ziga xos xususiyati O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyot yo‘li uzoq muddatga mo‘ljallangan, xalq muhokamasidan o‘tkazilgan, eng muhimi, xorijiy va mahalliy ekspertlar tomonidan har tomonlama tahlil qilingan taraqqiyot strategiyalari va ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan konsepsiyalarga asoslanganligi bilan izohlanadi. Iqtisodiy islohotlarimizning asosida makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, raqamli iqtisodiyot sari dadil qadam tashlash, sanoatni va agrar sohaning samaradorlik darajasini oshirish, “yashil energetika” siyosatiga qat’iy suyanish masalalari turibdi. Bularsiz Uchinchi Renessans to‘g‘risida tasavvur ham qilib bo‘lmaydi.

Uchinchidan, jamiyat va davlat taraqqiyoti, har qanday sivilizatsiya yuksak rivojlangan ta’lim, ilm-fan, madaniyat, ma’naviyat va ma’rifatga suyangandagina kutilgan natijaga erishishi mumkin. Mamlakat rahbari Shavkat Mirziyoyev qayd etganlari kabi, bugun O‘zbekiston tom

ma'noda yangi Renessans markaziga aylanmoqda. Zotan, har qanday islohot va o'zgarishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, mamlakatning siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarda raqobatbardosh bo'lishini ta'minlash uchun chuqur bilim va tafakkurga ega insonlarga ehtiyoj juda baland[3].

Boshqacha so'z bilan aytganda bugun bir tomondan jamiyatning o'zi, boshqa tarafdan yurtimizdagi barcha fuqarolarda O'zbekistonni yanada taraqqiy ettirish, buning uchun esa inson kapitalini rivojlantirish, har bir yigit-qizning ilmiy-ijodiy salohiyatini ochish, unga keng imkoniyatlar yaratib berish, pirovard natijada yangi milliy uyg'onishni qo'llab-quvvatlash uchun real shart-sharoit yaratildi.

To'rtinchidan, har qanday milliy taraqqiyot ushbu mamlakatning mintaqaviy va xalqaro miqyosda tutgan o'rni, dunyoning tobora globallashib borishi asnosida turli tahdidlarga qarshi tura olish imkoniyatlariga bog'liq. Mamlakat rahbari tomonidan ishlab chiqilgan va xalqimiz tarafidan keng qo'llab-quvvatlangan pragmatik, ochiq va vazmin tashqi siyosat, uning eng avvalo O'zbekiston manfaatiga asoslanganligi bugungi kunda o'zining natijalarini ko'rsatmoqda.

Dunyoning deyarli barcha mintaqalari va davlatlari O'zbekiston bilan ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorlik qilishdan manfaatdor ekanliklarini bildirmoqdalar. Ya'ni **bugun yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun xalqaro vaziyat keng imkoniyatlar yaratib bermoqda.**

Beshinchidan, bugungi O'zbekiston jamiyatida barcha sohalarda erkin-emin yashash, mehnat qilish, ijod bilan shug'ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratib berildi. Bu narsa O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahririda ham o'z aksini tongan. Jumladan, uning 1-moddasida O'zbekiston suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat ekani qat'iy belgilab qo'yilgan.

Davlat rahbarining ta'biricha, mamlakatimizning **suverenligi** bu – mustaqilligimizning, o'z yerimizga, o'z taqdirimizga egalik huquqini hech kimga bermasligimiz, **demokratik davlat** bu – xalq hokimiyati, xalqning irodasi ekanligi, **huquqiy davlatligi** bu – qonun va adolat ustuvorligidan iboratligi, **ijtimoiyligi** bu – insonga e'tibor va g'amxo'rlikliligi, **dunyoviyligi** bu – millati, tili, e'tiqodidan qat'i nazar, barcha fuqarolar teng va ular uchun bir xil sharoit yaratiladi, deganidir.

Bularning barchasi mamlakatda muqim ijtimoiy-ma'naviy muhitni shakllantiradi, barcha fuqarolar uchun mehnat qilish, yashash, ijod bilan shug'ullanish uchun teng imkoniyatlar yaratadi, jamiyatning radikallashuvga yo'l qo'ymaydi. **Pirovard natijada bugun O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun barcha imkoniyatlar yaratildi**.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, Uchinchi Renessans poydevori, eng avvalo, quyidagi tarkibiy asoslardan iborat bo'lishi kerak:

a) iqtisodiy asos. Mamlakat iqtisodiy ahvoli yaxshilanib bormoqda, bu borada barqaror o'sish ta'minlanmoqda. Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsad – inson manfaatlarini himoya qilish, bu jarayonlarning ochiqligini ta'minlash hamda O'zbekistonning jahon iqtisodiy integratsiyasining faol ishtirokchisiga aylantirish. Ushbu sohada qo'lga kiritilgan yutuqlaru o'zgarishlar Uchinchi Renessansni barpo etish real voqelik ekanidan darak beradi.

b) ta'limiy asos. Uchinchi Renessansni ta'lim sohasisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Keyingi 7-8 yil ichida bu borada keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Taraqqiyotning tamal toshi ham, barcha sohalardagi jahoniy musobaqalarda g'olib chiqish yo'lning kafolati ham, millatni yagona maqsad yo'lida birlashtiradigan ham, mamlakat kuch-qudratini oshiradigan ham bu – ta'lim. Bu borada hozirgacha erishayotgan yutuqlarimiz, maktabgacha, maktab va oliy ta'limdagi islohotlar, erishilayotgan muvaffaqiyatlar, farzandlarimizning bu boradagi intilishlar bizni Uchinchi Renessans barpo etish real jarayon ekanligiga ishontirmoqda.

v) ilmiy-tadqiqiy asos. Hech bir sohani ilmiy jihatdan tadqiq etmasdan, soha taraqqiyotining samaradorlik darajasini oldindan tahlil qilmasdan biror-bir yutuqqa erishish mumkin emas. Bu isbot talab etmaydigan haqiqat. Shuning uchun ham mamlakatimiz rahbari qaysi soha bo‘lishidan qat’iy nazar uning ilmiy asoslarini yaratish, bir so‘z bilan aytganda, ilm-fanning barcha yo‘nalishlarini isloh qilishga ahamiyat berib kelmoqda. Bugun bu ishlar muayyan darajada o‘z natijasini beryapti. Fundamental va gumanitar fanlar sohasida istiqbolli va yuqori texnologik yo‘nalishlarda olib borilayotgan izlanishlar, shubhasiz, Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratadi.

g) jamiyat ijtimoiy-ma’naviy muhitining barqarorligi. Biz uchun yurtimizdagi tinchlik va xotirjamlik, odamlar, turli millat va elat vakillari o‘rtasidagi ahillik, o‘zaro hamkorlikdan ham muhimroq boylik yo‘q. Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida jamiyatimizning tobora barqaror rivojlanishi, tinchlik va xotirjamlikning muqaddas qadriyatga aylanganligi yangi uyg‘onish bosqichining avvaldan amalga oshishiga kafolat beradi.

d) odamlarimizning ruhiy holati, tarbiyalanganlik darajasi. Shubhasiz, keyingi yillarda amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar odamlarimizning ruhiy holatiga ham ta’sir etmay qolmadi. Fuqarolarimiz orasidagi ijtimoiy qo‘rquv holati yo‘qolib bormoqda, jamiyatning ijtimoiylashuv darajasi ortmoqda, ertangi kunga ishonch kayfiyati kuchaymoqda.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations). Biroq bugungi dunyoning globallashuvi, turli ichki va tashqi ma’naviy tahdidlarning ortib borishi yoshlarimiz tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa ma’naviy-ma’rifiy sohadagi ishlar samaradorligini oshirishni talab etmoqda.

Demak, Uchinchi Renessans mamlakat va millat oldida turgan, ahamiyati, ko‘lami jihatdan juda katta bir jarayon hisoblanadi, bu jaryonning eng **muhim ustunlarini esa iqtisodiy, ta’limiy, ilmiy-tadqiqiy, tarbiyaviy unsurlardan hamda ijtimoiy-ma’naviy muhitdan iboratligini** e’tiborga olish maqsadga muvofiq.

Ammo shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, ana shu jarayonni harkatga keltiruvchi, sanab o‘tilgan barcha unsurlarning uyg‘unlikda ishlash mexanizmini shakllantiradigan yagona kuch, o‘q ildiz bu – tarbiya, ma’naviyat va ma’rifatdir. Faqat ma’naviyat-ma’rifat, tarbiya natijasida ayrim sohalarda bugun jamiyatda turli noroziliklar, e’tirozlarga sababchi bo‘layotgan nohush holatlar – korrupsiya, jaholat, yurt kelajagiga loqaydlik, ezgu qadriyatlarimizga nisbatan beparvolik, tanish-bilishchilik kabi salbiy xatarlarga qarshi kurasha olamiz.

Shu o‘rinda, mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini qurish, mazkur g‘oyani aholimiz ongiga tezroq va sifatliroq singdirish ma’nosida quyidagi ayrim takliflarni bildirishni lozim topdik:

Birinchidan, muhtaram Prezidentimizning tashabbusi bilan **“Adiblar xiyoboni”**ning barpo etilishi juda yaxshi bo‘ldi. Bugungi kunda mazkur maskan nafaqat toshkentliklar, ayni paytda, respublikamizning turli burchaklaridan kelayotgan mehmonlar, hattoki, xorijlik do‘stlarimizning ham sevimli maskaniga aylanib ulgurdi.

Aslida ushbu maskan biz uchun avvalgi Renessanslardan darak beradigan, yangi, Uchinchi Renessans ma’naviy asoslarining shakllanishiga xizmat bo‘ladigan adabiy-badiiy, ma’naviy-mafkuraviy markaz rolini o‘ynayapti.

Biroq, barchamizga ma’lumki, har qanday Renessans, milliy uyg‘onishni ilm-fan yutuqlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu ma’noda “Adiblar xiyoboni”ga o‘xshash **“Mutafakkirlar xiyoboni”**ni tashkil etishni maqsadga muvofiq, deb bilamiz. Ushbu xiyobonda Birinchi va Ikkinchi Renessans davrida yashab, ijod qilgan allomalarimiz – Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Ali Qushchi, Homid Xo‘jandiy, Mahmud Chag‘miniy kabi mutafakkirlarning haykallari o‘rnatilsa maqsadga muvofiq

bo‘lar edi. Unga tashrif buyuruvchilar, bir tomondan yurtimizdan yetishib chiqqan mutafakkirlar, ularning hayoti va ijodi haqida ma’lumotlar olgan bo‘lardilar.

Ikkinchidan, har qanday Renessans insoniyat faoliyatining barcha sohalariga tegishli bo‘ladi. Shu ma’noda yurtimiz madaniyat va san’at sohasida yetuk namoyandalar yetishib chiqqan hudud hisoblanadi. Muhiddinqori Yoqubov, Tamaraxonim, Halima Nosirova, Saodat Qobulova, Komil Yormatov, Nabi Rahimov, Hamza Umarov, Nabi G‘aniev, Komiljon Otaniyozov kabi buyuk san’atkorlarning haykallaridan iborat bo‘lgan **“Madaniyat namoyandalari xiyoboni”**ning tashkil etilishi ham Uchinchi Renessans bunyodkorlariga ma’naviy-madaniy tayanch bo‘lar edi.

“Adiblar xiyoboni”, “Mutafakkirlar xiyoboni”, “Madaniyat namoyandalari xiyoboni”ning tashkil etilishi natijasida yoshlarimizda Renessans jarayoni haqida tugal fikr paydo bo‘lardi. Agar ushbu maskanlar bir-biriga yaqin hududlarda barpo etilsa unga tashrif buyuruvchilarda Renessans haqidagi bilimlari ortar, ularning **Uchinchi Renessansni yaratishdagi ishtiroki va mas’uliyati kengayardi.**

Uchinchidan, Uchinchi Renessansni barpo etish fuqarolarimiz, ayniqsa yoshlarimizning savodi masalasiga ham bevosita tegishli. To‘g‘ri, keyingi yillarda maktab va oliy ta’limni isloh etish bo‘yicha juda katta ishlar amalga oshirildi. O‘qituvchining jamiyatdagi ijtimoiy nufuzi oshdi, ta’lim muassasalarining moddiy bazasi yaxshilandi, soha mutaxassislari mehnatini munosib baholash tizimi takomillashib bormoqda, uzluksiz ta’lim tizimi mazmuni sifat jihatdan yangilanmoqda, darslik va o‘quv-uslubiy majmualar zamon talablari asosida takomillashtirilmoqda, ta’lim-tarbiya sohasiga yangi metodika kirib kelmoqda.

Ammo, bugungi yoshlarmizning xat-savodi masalasi ko‘pchilikni tashvishga solmoqda. Shu maqsadda maktab bitiruvchilari va oliy ta’lim tizimiga kiruvchilar uchun imtixon tarzida insho yozishni joriy etishni maqsadga muvofiq, deb bilamiz. Insho o‘quvchi va talabaning **a)** savodxonligini; **b)** badiiy adabiyotni o‘qishga rag‘batini; **v)** mustaqil mantiqiy fikrlash ko‘nikmasining shakllanishini; **g)** to‘g‘ri xulosalar chiqarishdan iborat amaliyotning yuzaga kelishini ta’minlaydi.

Shuni qayd etish kerakki, insho yozish o‘quvchi va talabaning test sinovlariga aslo xalaqit qilmaydi. Oliy ta’lim muassasasiga kirishni niyat qilgan abiturientdan talab qilingan umumiy ballning ma’lum qismi, masalan 15-20 foizini inshoni baholashga sarf etish bilan mazkur masalani hal etsa bo‘ladi, deb o‘ylaymiz. Buning natijasida o‘quvchi va talabaning kitob o‘qish madaniyati shakllanadi, pirovardida ularda badiiy asar o‘qishga bo‘lgan ehtiyoj yuzaga keladi.

To‘rtinchidan, biz hozircha farzandlarimizning tom ma’nodagi ma’naviy-axloqiy qiyofasini, uning ijobiy va salbiy jihatlarini yaxshi bilmaymiz. Ammo, Uchinchi Renessansni esa, yuqorida ta’kidlaganimiz kabi, faqat va faqat ma’naviy yetuk, yuksak vatanparvar, axloqan barqaror yoshlar bilangina barpo eta olamiz. Shu ma’noda, **“Uchinchi Renessans bunyodkorining ma’naviy-axloqiy qiyofasi”**ni aniqlaydigan **metodika**ni va mavjud kamchiliklarni bartaraf etadigan **Milliy dastur**ni ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Shubhasiz, yuqorida bildirilgan fikrlar sub’ektiv mazmunga ega. Bu bo‘yicha har kimning o‘z fikri bo‘lishi tabiiy. Men Uchinchi Renessansni shunday tasavvur etaman. **Siz uni qanday tasavvur etasiz?**

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шавкат Мирзиёев. Ҳозирги замон ва янги Ўзбекистон. –Тошкент, 2024. - 67-бет.
2.“Янги Ўзбекистон”, 2023, 8 март.
3. Шавкат Мирзиёев. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. – Тошкент, 2024. -64-бет.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ismet Zaatov
Doctor of Sciences in History, Associate Professor
Institute of History after name Sh.Marjani of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

REFLECTION OF THE MUSICAL TERMINOLOGY OF THE ERA OF THE KARAKHANID STATE IN THE ARCHAIC MUSICAL TERMINOLOGY OF CRIMEA

Abstract: The process of formation of the Crimean Tatar musical culture can be divided into the Byzantine - Kipchak-Golden Horde, Tatar - Seljuk-Islamic, Ottoman - Nogai, post-Byzantine - Turkish-Tat periods of cultural genesis of the ancestors of the modern Crimean Tatar people. The fact that the ancestors of the steppe Crimean Tatars - the Turkic tribes of the Kipchaks, as well as the Turkic ancestors of the southern coastal and mountain Crimean Tatars - the Oghuz tribes, from the earliest centuries of their history were ethnic groups with a developed musical culture, is evidenced by the text of the dictionary of Mahmud al-Kashgari, written in the Karakhanid era "Diwan Lughat at-Turk".
Based on the lexical analysis of the dictionary text, the existence of a connection between the semantics of archaic musical terminology in the language of modern Crimean Tatars with the semantics of the musical vocabulary of their Oguz and Kipchak ancestors during the Karakhanid era was revealed.

Keywords: Karakhanids, “Divan Lugat at-Turk”, al-Kashgari, al-Farabi, Ibn-Sina, Turkic, Oguz, Kipchak, Karluk, South Coast Crimean Tatar, steppe Crimean Tatar, musical, vocabulary, terminology.

QRIM ARXAIK MUSIQA TERMINOLOGIYASIDA QORAXONIYLAR DAVLATI MUSIQIY TERMINOLOGIYASINING AKS ETISHI

Annotatsiya: Qrim-tatar musiqa madaniyatining shakllanish jarayonini Vizantiya-Qipchoq-Oltin O‘rda, Tatar-Saljuqiy-islom, Usmonli-No‘g‘ay, Vizantiyadan keyingi-Turk-Tat davrlariga bo‘lish mumkin. Qoraxoniylar davrida bitilgan Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘at at- Turk” asari cho‘l qrim tatarlarining ajdodlari – qipchoqlarning turkiy qabilalari, shuningdek, janubiy qirg‘oq va tog‘li qrim tatarlarining turkiy ajdodlari – o‘g‘uz qabilalari o‘z tarixining ilk asrlaridan boshlab rivojlangan musiqiy madaniyatga ega bo‘lgan etnik guruhlar bo‘lganligidan guvohlik beradi.

Lug‘at matnining leksik tahlili asosida hozirgi qrim-tatarlar tilidagi arxaik musiqa terminologiyasi semantikasi bilan ularning qoraxoniylar davridagi o‘g‘uz va qipchoq ajdodlari musiqa lug‘ati semantikasi o‘rtasida bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi.

Tayanch so‘zlar: Qoraxoniylar, “Devoni lug‘at at- Turk”, al-Qoshg‘ariy, al-Farobiy, Ibn Sino, turkiy, o‘g‘uz, qipchoq, karluk, janubiy qirg‘oq qrim tatarlari, dasht qrim tatarlari, musiqiy, lug‘at, terminologiya.

ОТРАЖЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЭПОХИ КАРАХАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В АРХАИКЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КРЫМА

Аннотация: Процесс формирования крымскотатарской музыкальной культуры можно разделить на византийско - кыпчако-золотоордынский, татаро - сельджукско-исламский, османо - ногайский, поствизантийско - турецко-татский периоды культурогенеза предков современного крымскотатарского народа. О том, что предки степных крымских татар – тюркские племена кыпчаков, а также тюркские предки южнобережных и горных крымских татар – племена огузов, с самых ранних веков их истории были этносами с развитой музыкальной культурой, свидетельствует текст написанного в эпоху Караханидов словаря Махмуда ал-Кашгари «Диван Лугат ат-Турк».
На основе лексического анализа текста словаря выявлено существование связи между семантикой архаичной музыкальной терминологии в языке современных крымских татар с семантикой музыкальной лексики их огузских и кипчакских предков времен эпохи Караханидов.

Ключевые слова: Караханиды, «Диван Лугат ат-Турк», ал-Кашгари, ал-Фараби, Ибн-Сина, тюркский, огузский, кипчакский, карлукский, южнобережный крымскотатарский, степной крымскотатарский, музыкальный, лексика, терминология.

Вступление (Introduction)

Высоким уровнем музыкального искусства, разнообразным музыкальным инструментарием и богатой музыкальной терминологией отличалась музыкальная культура тюркских народностей, включавшего территории Восточного Туркестана, Семиречья и Южного Притяньшанья тюркского государства Караханидов (942-1212 гг.). Культура государства Караханидов в целом представляла общетюркский комплекс, включавший широко распространенные по всей его территории второй половины I тысячелетия н. э. материальную культуру, идеологические представления и духовные помыслы. В эпоху Караханидов культура кочевых племен и оседлых регионов стала выступать в органической целостности, составляя единую культурную систему. Наблюдается стремительный рост, населяемых карлуками, огузами, кимаками, кипчаками городов. Складывается культурное единство от Хорасана до Семиречья и от Хорезма до Кашгара. В государстве Караханидов в отличие от политических устройств кочевых тюркских обществ, военное управление было отделено от административного. Его государственно-административная структура основывалась на иерархическом принципе и основывалась на ленной системе.

Изученная литература (Literature review)

Основным источником по изучению музыкальной культуры предков тюркских народов Центральной Азии и крымских татар - огузов и кипчаков XI в. является словарь тюркских языков и наречий «Диван Лугат ат-Турк» ученого эпохи Караханидов Махмуда ал-Кашгари (1028 -1101) [7]. В качестве лингвистических респондентов помимо восточных тюрок, Кашгари выбрал предков южнобережных крымских татар – огузов и предков степных крымских татар – кипчаков. Работу над его написанием он закончил через пять лет после завершения поэтом эпохи Караханидов Юсуфом Баласагуни (1015 – 1070) поэмы в форме «месневи» «Кутадгу Билик», в 1074 г. Эти произведения, считаются древнейшими, содержащих тексты на тюркском языке книгами.

Анализы и Результаты (Analysis and Results)

Ал-Кашгари создавал свой энциклопедический труд в эпоху триумфа воинского искусства тюрков в мусульманском мире. В конце X в. восточные тюрки карлуки, чигили и ягма во главе династии Караханидов разгромили иранскую династию Саманидов и утвердили свою власть в Средней Азии. Огузы – печенеги, гузы и торки хозяйничали в Южнорусских степях, Северном Причерноморье, Крыму, Предкавказье на Дунае и Северных Балканах, хазары заканчивали свое господство на Северном Кавказе, Прикаспии и в Крыму. Булгары создали свое государство на Итиле (Волге) и Балканах. Кипчаки, подчинив себе земли Юго-Западной Сибири и Южного Урала, в XI-XII вв, утверждаются в Подонье, Северном Причерноморье, в Крыму и на Дунае. Главными центрами кыпчаков в Крыму становится Согдак (Судак) и Ялта. В первой половине XIII в. тюрки сельджуки и начиная со второй половины XIII в. представители среднеазиатских исламизированных тюркских родов и племен привносят мусульманство и исламскую музыкальную культуру в Крым.

В предисловии к своему словарю, ал-Кашгари пишет: «Я прошел их [тюрков] города и степи, узнал их наречия и стихи» [7, с. 3]. Внимание ал-Кашгари к фиксации

тюркской музыкальной терминологии и названиям их музыкальных инструментов, его познания в вопросах музыки тюрок и арабов, свидетельствуют о его знакомстве с трудами величайшего тюркского ученого эпохи Караханидов Абу Насра бен-Тархана ал-Фараби (870 - 951). По одной из версий его отца звали тюркским именем Узлаг, а Тархан означало принадлежность его к привилегированному тюркскому сословию. Музыкальный теоретик начала эпохи Караханидов - ал-Фараби на рубеже IX – X вв. создал произведения: «Книга ритмов», «Книга о классификации ритмов», «Трактат о музыке», «Возникновение музыкальной науки», «Наука о музыке» и важнейший источник о музыке Востока X в. в ее сопряжение с древнегреческой музыкальной системой - «Большая книга музыки». Он развил античную теорию музыки в раннесредневековое научное направление «илм ал-мусика» («наука музыки»). Наряду с теоретиками музыки Востока ал-Кинди, ал-Хваризми, Ихваном ас-Сафа, Ибн Синой, творчески переосмыслил теоретические основы предшествующей науки в исследовании музыкальной практики на Ближнем и Среднем Востоке [4]. Ал-Фараби писал о «населяющих земли более северные и более восточные тюркских кочевых племенах» и об особенностях их музыкального творчества в свете условий их обитания, а византийскую музыкальную культуру, к которой относилась музыка раннесредневекового Крыма относил к развитым музыкальным культурам [2, с. 158]. Он считал, что мелодии и инструменты передаваясь от народа к народу и от государства к государству на тот момент сосредоточились в арабском государстве [2, с. 159] и упоминал жителя Самарканда Хулайсу бен-Ахуса, изобревшего около 306 г. хиджры музыкальный инструмент «шахруд» [2, с. 169-170]. Тон он определял музыкальным звуком определенной высоты, а ноты установленными письменными знаками для обозначения музыкальных тонов [2, с. 254]. В «Трактате о музыке» ал-Фараби пишет: «Мы различаем три рода музыки. Музыка первого рода доставляет удовольствие, музыка второго рода выражает и [вызывает] страсти, музыка третьего рода возбуждает наше воображение» [2, с. 327] подчеркивая, что: «Более приближаются к тонам человеческого голоса рабаб и духовые инструменты, за ними идут лютня, цитра и родственные им инструменты» [2, с. 337]. В труде «Возникновение музыкальной науки» он пишет: «У этой науки имеются три корня: метр, мелодия и жесты» [2, с. 339], а в книге «Наука о музыке», что «мусическая наука это: 1) музыкальная практика 2) теория музыки» [2, с. 340].

В селение под присоединенной в 992 г. к государству Караханидов Бухарой родился великий целитель и теоретик музыки Ибн Сина (980 – 1037). Музыка в его трудах предстает в теоретическом, философском, эстетическом, психологическом и медицинско-терапевтическом аспектах, целостной системы воспитания гармоничного человека. В разделе «О воспитании» первой книги «Канона» он пишет: «К числу необходимых для младенцев средств для укрепления натуры относятся: во-первых, легкое покачивание, во-вторых, музыка и песня, напеваемая обычно при убаюкивании. По степени восприятия этих двух вещей ребенком устанавливают его предрасположение к физическим упражнениям и музыке. Первое относится к телу, а второе – к душе» [3, с. 176]. Ибн Сина считал, что музыка может обладать лечебным эффектом и «лучшим упражнением для всестороннего гармонического развития человека и сохранения его здоровья является пение и вообще музыкальное исполнительство» [12, 1982, с. 16], а «музыкальная терапия», это процесс, предполагающий не только пассивное слушание музыки, но и активное участие в ее исполнении. Ибн Сина сопоставляет человеческий пульс с музыкальным метром и ритмом. Отношение быстроты и частоты их темпа есть отношение ритмическое, а отношение их качеств по силе и слабости и по величине есть отношение как бы сочетательное. Так же, как темпы, ритм и достоинство звуков бывают согласные, а бывают и несогласные, так и неровности [пульса] бывают упорядоченные, а бывают и неупорядоченные. И еще, что

отношения качеств [ударов] пульса по силе и слабости и по достоинству могут быть согласными, а могут быть и несогласными и даже несходными, и это выходит из категории определения порядка [неровностей пульса]» [3, с. 243]. На его наследие опирается музыкотерапия, врачующая не только тело, но и душу. Учение о музыке Ибн Сины основывалась главным образом на достижениях греческих учёных и аль-Фараби. «Свод науки о музыке», входящий в его «Книгу исцеления», содержит сведения о звуке, интервалах, видах тетрахорда и их расположении в т. н. полной системе, о ритмике, технике композиции, приёмах классификации инструментов, настройке лютни. Указания на лечебное и воспитательное значение музыки содержатся в «Трактате о душе» («Рисала фи-н-нафс») и трактате «Разделения между мудростью и науками» («Такасим аль-хикма ва-ль-улум») [7]. По некоторым сведениям, Ибн Сине принадлежал также трактат «Введение в музыкальное искусство». Вопросы музыкальной теории освещались им в «Книге об атрибутах» [10, с. 277].

Язык тюрок, согласно ал-Кашгари, в накопленных смыслах и формах равновелик с арабским языком и, что: эти два языка уподобляются им «двум [соперничающим] скакунам на скачках» [9, с. 5]. В подразделе «Поэзия и музыка» [9, с. 1236] предметного указателя издания словаря ал-Кашгари Ауэзовой указаны инструменты: «акама» (№ 5499), «бугри» (№ 5486), «бучи» (№ 5705), «буджи» (№ 5917), «бургуй» (№ 5838), «чаңъ» (№ 6301), «ир» (№ 446), «йиир» (№ 5319), «йир» (№ 4592), «йирагу» (№ 4782), «куврук» (№ 2869), «кук» (№ 500), «кубуз» (№ 1931), «къуңрагъу» (№ 6478), «кушуг» (№ 2031), «сав» (№ 538), «сибизгу» (№ 2944), «табзуг» (№ 2713), «тиз» (№ 3277), «тувул» (№ 5443), «туг» (№ 5232), «тумрук» (№ 2859). Из них, названиями использовавшихся кочевыми предками крымских татар музыкальных инструментов и терминами, обозначающими их музыкальную деятельность, являются слова: «акама» (№ 5499), «бучи» (№ 5705), «буджи» (№ 5917), «бургуй» (№ 5838), «чаңъ» (№ 6301), «ир» (№ 446), «йиир» (№ 5319), «йир» (№ 4592), «йирагу» (№ 4782), «куврук» (№ 2869), «кук» (№ 500), «кубуз» (№ 1931), «къуңрагъу» (№ 6478), «сибизгу» (№ 2944), «туг» (№ 5232) и «тумрук» (№ 2859). Приведенное под номером 5486, как древнетюркский музыкальный термин слово «бугри» под этим номером в тексте словаря отсутствует и не является музыкальным термином или термином, обозначающим музыкальную деятельность, а под этим номером в словаре указано другое слово. Слово «кушуг» (№ 2031), имеет толкование в словаре, как „поэзия, стихи в размере раджаз, поэма. Слово «сав» (№ 5384), в переводе словаря это - „пословица”, „история, рассказ”, сав „повествование”, сав „послание”, „речь”, „новости, вести”. Слово «табзуг» (№ 2713) - „загадка, которую предлагают разгадать”. Слово «тиз» (№ 3277) - „нанизывать, складывать”. Всего семнадцать музыкальных терминов.

Выявляется лингвосемантическая связь между музыкальной терминологией и названиями музыкальных инструментов древнетюркского словаря «Диван Лугат ат-Турк» Махмуда ал-Кашгари с практикуемыми и практиковавшимися в языке степных, предгорных, а также горных и южнобережных крымских татар музыкальной терминологией и названиями предметов состава крымскотатарского народного музыкального инструментария. Название музыкального инструмента степных крымских татар «кобуз», ал-Кашгари в различной вариативности приводит в своем словаре «Диван Лугат ат-Турк» семь раз. Судя по кратности упоминания в тексте данного словаря названий музыкальных инструментов, можно сделать вывод, что наиболее распространенными у предков крымских татар - тюрок огузов и кыпчаков в XI веке музыкальными инструментами наряду со струнным инструментом кобузом, являлись, также такие струнные, духовые и ударные музыкальные инструменты, как - «бургу», «чанг», «сибизгу», «тувул», «тумрук», «кунрагу», «табзуг», «тиз», «бучи», «бузи», «зул» .

Первым музыкальным термином, указанном в авторском предисловии к переводу арабского блока словаря «Диван Луга ат-Турк» является глагол «**кубзади**», - **означающий „он играл на лютне, кобызе", образованном от кубуз [„лютня, кобыз"]** [9, с. 63.]. В арабском блоке первым переведенным на арабский язык Махмудом ал-Кашгари, и с арабского языка на русский З.-А. Ауэзовой названием музыкального инструмента является **«кубуз»** (№ 1931) **— „кобыз, лютня — музыкальный инструмент"** [9, с. 347].

Кушуг (№ 2031) автор перевода словаря с арабского на русский язык объясняет, как – «поэзия, стихи в размере раджаз, поэма». В современном, родственном крымскотатарскому языку узбекском языке этот термин является музыкальным термином и означает слово «песня» (от тюркского «къош» - «добавь», «присоедини»; «къошик» - буквально «добавленный», «присоединенный»). **Тиз** (№ 3277**) –** толкуется в переводе словаря, как „нанизывать, складывать", «ул йинижу тиздй» - „он нанизал жемчуг [на нить]". То же о сложении стиха: ул суз тиздй [„он нанизал слова"]. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] тизэр, тизмэк. Примерно, такое же смысловое выражение глагол «тиз» имеет и в крымскотатарском языке. Например, «о, бир къач дане тюркю тизиб берди» - «он, исполнил одну за другой несколько песен». «Тиз», «тизмек» в крымскотатарском означает также глагол «выстраивать», «выстраивать в ряд», например слова слова в песне или в стихе. **Будик** (№ 2336) — „танец, пляска" [9, с. 388] созвучно в некоторой степени с современным татарским и башкирским «бий», «биюв», «бюй», «бюйик» в том же значении «танец, пляска».

Къашгъун (№ 2545) — один из вариантов названия щипкового струнного музыкального инструмента **«ушгун», «рубаб»**. **Ушгун** (№ 2545) – «**рубаб**», «**кашгун**». **Рубаб** (№ 2545) – «**кашгун**», «**ушгун**» [9, с. 411]. Автор перевода дивана с арабского на русский язык, к сожалению не приводит в объяснении значения названия аналога названия музыкальных струнных щипковых инструментов стран Среднего и Ближнего Востока, Южной и Центральной Азии, известных в этих регионах, как «рубаб», «рубоб», «рабоб». Одним из самых популярных из них является щипковый струнный инструмент ведущий свое происхождение с родины автора дивана Кашгара - кашгарский рубаб. Время упоминания Махмудом Кашгари аналогичных изначально арабскому «рубабу», тюркских музыкальных инструментов «кашгун» и «ушгун» приходится на ранний период распространения арабской культуры и арабского музыкального инструментария в Центральной Азии. Основное место среди этих музыкальных инструментов занимал изначально смычковый струнный музыкальный инструмента «рабаба».

Можно предположить, что приведенные в переводе на русский язык названия аналогичных с «рубабом», тюркских музыкальных инструментов «кашгун» и «ушгун», могли на момент написания дивана означать упоминаемый выше смычковый музыкальный инструмент кочевых тюрок «къыл къобуз» широко бытовавшем у степных крымских татар [11, с. 72]. **Тумрук** (№ 2859) — **„бубен", в огузском наречии** [9, с. 443]**.** Можно предположить, что свое название этот ударный музыкальный инструмент «тумрук» («бубен»), получил за свою округлую форму и означало слово «кругляш». В современнном турецком и южнобережном крымскотатарском языке слово «томрук» означает в переводе на русский язык слово «кругляк», «бревно» в обозначении формы спиленного и очищенного от веток круглого ствола дерева. В степном крымскотатарском языке существует практически однокоренное с этим термином слово «томалакъ» с похожим на слово «томрук» значением - «округлый», «сферический». От значения турецкого и южнобережного слова «даире» - «круг» берет свое название и одно-мембранный ударный крымскотатарский инструмент типа бубна - «дайре», «даре». **Куврук** (№ 2869) — **„барабан" огуз.** [9, с. 444]. Вероятно, название «куврук» («барабан»), этот ударный

музыкальный инструмент также получил за свою форму. В современном турецком языке и в языке южнобережных крымских татар слово «куврук», «кыврык» переводится на русский язык, как «прогнутый», «согнутый». Предполагаем, что название «куврук», касалось близких к современным оркестровым литаврам по форме котловых барабанов, так как, корпус для барабанов «куврук», древним тюркам приходилось в буквальном смысле гнуть из листовой меди. **Сибизгу** (№ 2944) — **„свирель”** [9, с. 452].

В силу того, что «сыбызгы», «сибизги» - вид камышовой или деревянной продольной флейты до недавнего времени был распространен у степных крымских татар и до сих пор входит в народный музыкальный инструментарий казахов, ногайцев и каракалпаков, но практически не встречается в музыкальном инструментарии огузских народов, этот древний тюркский духовой музыкальный инструмент можно считать кипчакским. **Кубузлуг** (№ 3007)**, кубузлуг киши — „человек, у которого есть музыкальный инструмент, похожий на лютню”** [9, с. 458]. Если развивать тему «кубуз – кубузлук» - «къобуз - къобузлыкъ», то на примере звучания окончания термина «кубузлук – къобузлыкъ» можно провести параллель со звучанием названия должности при дворе крымских ханов воспитателя-наставника их сыновей «аталыкъ». На наш взгляд, «кубузлук», «кубузлук киши» имеет значение более конкретное, нежели чем, как это звучит в переводе Ауэзовой - **„человек, у которого есть музыкальный инструмент, похожий на лютню”.**

Предполагаем, что слово «кубузлук», «кубузлук киши» означало тогда название профессии музыканта – аккомпаниатора кобузиста. **Чал** (№ 3334) – **[„сваливать вниз, валять”, „заставлять выслушать”] - „ул анй чалдй „он свалил его с ног”. ул сузук маник кулакка чалдй „он заставил меня выслушать [эти] слова”** [9, с. 500]. В современном крымскотатарском языке существует схожее по смыслу с выражением **„ул ани чалдй” - „он свалил его с ног”** выражение «о онъа аякъ чалды» - «он подставил ему подножку». «Аякъ чалмакъ», также переводится, в значении «подсечка» крымскотатарской спортивной терминологии в национальной борьбе на поясах куреш, а также в смысле «помешать» в чем либо, «не дать сделать» что-либо. Слово «чалмакъ» переводится, также с крымскотатарского на русский язык, как «косить», например траву и «украсть», «увести» что-либо». **„Ул сузук маник кулакка чалдй” - „он заставил меня выслушать слова”.** В данном случае важно, что в средневековом крымскотатарском языке, вплоть до XIX века слово «чал» обозначало название музыкального ансамбля составе музыкальных инструментов: зурна, бору, кеман, давул, даре, а слово «чалгъы», «чалгъы алети» - «музыкальный инструмент». В современном крымскотатарском языке, производные от слова «чал» выражения «чалгъыджы», «чалмакъ», «чалгъы такъымы» означают соответственно «музыкант, музыкант-инструменталист», «музицировать», «музыкальный ансамбль». **Кубзаш** (№ 3989) — **[совместный от „играть (на лютне)”], „кйзлар кубзашдй” - „девушки состязались в игре на лютне”. [Форма настоящебудущего времени и отглагольное имя:] кубзашур, кубзашмак** [9, с. 631]. Самым близким по смыслу в крымскотатарской музыкальной культуре понятием к старотюркскому музыкальному термину «кубзаш» является термин «чинълаш». В языке степных крымских татар смысловой перевод слова «чинълаш» на русский язык означает «состязайся в импровизационном сочинении музыкальных куплетов» и является производным от слова «чин» («правда»), «чинъ» («суть»). Старотюркское «кубзаш», в крымскотатарском языке будет звучать - «къобузлаш» и означать «состязание в исполнение на музыкальном инструменте къобуз», а более узко – «играй на къобузе». Близкими к этому термину по смысловому значению является также выражение степных крымских татар «айтыш» от слова «айт» - «говори», означающее музыкальное состязание кобузистов в импровизации

сиюминутного сочинение текста песен в собственном инструментальном сопровождение на заданную тему, «йырлаш» от «йыр» («песня»). Крымские татары говорят: - «олар отрушувда йырлаштылар» - «они пели во время застолья» или «ойнаш» от «ойин» - «танец», «игра». Среди степных крымских татар Добруджи и Турции бытует поговорка: - «Татарнынъ къарыны тойды, джаны ойнаш истей» («Желудок татарина насытился, душа хочет развлечений»). **Бузут** (№ 4337) — **[каузатив от „танцевать”]. ул углинй бузуттй „он велел сыну танцевать”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] бузутур, бузутмак** [9, с. 694].

Наличие в словаре ал-Кашгари этого термина является свидетельством того, что у предков крымских татар кочевых тюрков, искусство танца на момент написания словаря являлось устоявшейся практикой и одним из важнейших элементов музыкальной культуры предков современных тюркских народов. В современном крымскотатарском языке старотюркская фраза «**ул углинй бузуттй»** звучит так: - «О огълуны ойнатты». Старотюркское слово «бузу» - «пляска» в крымскотатарском языке будет звучать - «бозув». Современное крымскотатарское слово «боз» переводится как «рушь», «разрушай», однокоренные с ним слова «бозулмакъ», «бозмакъ», «боза» переволятся соответственно, как «расстроиться (морально)», «разрушить», «разрушает». Слово «боза» в крымскотатарском языке имеет также значение названия слабоалкогольного напитка из проса, которое веселит и кружит голову. «Бузутмак», «бузулмак» - «бозулмакъ» в крымскотатарском языке в те времена вероятно могло означать состояние «вхождения в транс» посредством танца при камлании. **Йарат** (№ 4404) - **„творить, сотворять”; „подгонять (одежду, обувь)”; „выдумывать”]. <…> [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] йаратур, йаратмак** [9, с. 705]. Широко используемый в современном крымскотатарском языке старотюркский термин «**йарат**» дословно переводится на русский язык, как «твори», «сотвори», «создай», «создавай», «йаратыр» - «сотворит», «создаст», «йаратмакъ» - «творить», «создавать». Слово «йаратыджылыкъ» означает в крымскотатарском языке понятие «творчество», «чалгъы яратыджылыгъы» - «инструментальное творчество». **Какрат** (№ 4453) — **[„ударять (в барабан)”]. Эул какратту какраттй „он ударил в сторожевой барабан, чтобы разогнать птиц с поля (или др.)”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] какратур, какратмак** [9, с. 717]. В крымскотатарском языке существует однокоренное и односмысловое с старотюркским термином «какрат» [«ударяй (в барабан)»] - слово «къакъ», означающее [«къакъ давулны» - «ударяй», «бей в барабан»]. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] къакътыр, къакъмакъ. Старотюркское – **какратту** – барабан в современном крымскотатарском языке звучало бы «къакъартув».

Кубзат (№ 4457) — **[каузатив от „играть (на лютне и т. п.)”]. ул анй кубзаттй „он заставил его играть на лютне”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] кубзатур, кубзатмак** [9, с. 718]. В крымскотатарском языке фраза **ул анй кубзаттй „он заставил его играть на лютне”** будет звучать: - «о онъа къобуз чалдыртты». [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] къобуз чалдыртыр, къобуз чалдыртмакъ. Возможно, что существует семантическая связь термина из Дивана «кубзат», «кубза» - «играй на кобузе» с крымскотатарским словом «къоб», «къоп» - «отрывайся», «къопар» - «отрывай» и «къопармакъ» - «отрывать», «къобузнынъ теллерини къопармакъ» - «рвать струны кобуза» в значении очень громко играть на струнном музыкальном инструменте. Можно предположить, что основой названия «къобуз» могло явиться коренное слово «къоб». **Инрат** (№ 4573) — **[каузатив от „реветь”]. ул анй инраттй „он заставил его реветь”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] инратур, инратмак** [9, с. 736]. В крымскотатарском языке существует однокоренное и односмысловое с

старотюркским термином **«инрат»** слово «инлет», корнем которых является слово «ин», означающее у крымских татар слово «звук», «голос», «стон», «гул», «рев». В крымскотатарских песен используется выражения «давул инлесин» («пусть звучит барабан»), «дагълар инледи» («горы гудели»). Существуют выражения: «о индемеди» («он не издал ни звука»), «о индемез» («он промолчит»), «индememек» («не проронить ни слова»). **Чинрат** (№ 4575) — **[„звонить”]. ул куңрагу чинраттй „он позвонил в колокольчик”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] чинратур, чинратмак** [9, с. 737]. Старотюркское слово «чин» - «звон» находит применение в крымскотатарском языке. У степных крымских татар существует выражение «къулакъ чинълавы» («звон в ушах»), «къулакъларым чинълай» («у меня звенит в ушах»), «къулакъларымны чинълатты» («вспоминал обо мне»). [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] чинълатыр, чинълатмак. Крымскотатарское «чинълат» и старотюркское «чинрат» имеют одинаковый смысл – «звони» и являются производными словами от единого корня «чин» - «звон». Прослеживается связь старотюркского «чин» с музыкальным термином степных крымских татар «чинъ» («частушка»).

Йир (№ 4592) — **„песня”. ул йир йирладй „он пел песню”. В основном это относится к лирическим песням** [9, с. 743]. В крымскотатарском языке старотюркский музыкальный термин «йир» означает слово «песня» и относится к обозначению темповых и ритмичных песен, а протяжные песни называются «турку», «тюрку». В языке степных крымских татар слово «йыр», «джыр» является обозначением всех песен в независимости от их характера и ритмики. Также степные крымские татары могут называть все песни вне зависимости от их характера словом «дуркы» (от огузского «тюрку»). Фраза из словаря ал-Кашгари: - **ул йир йирладй „он пел песню”**, в крымскотатарском языке будет звучать – «о йыр йырлады» с одинаковым переводом. **Йирагу** (№ 4782) — **„певец, музыкант”** [9, с. 768]. Существует однокорневое с старотюркским музыкальным термином «**йирагу»** слово в музыкально-поэтическом лексиконе степных крымских татар - «йирав», «джирав», которое также, как и в словаре ал-Кашгари означает название профессии «певец, музыкант» и «народный сказитель». **Йулдуз** (№ 4809) — **„звезда”,** <…> **тамур казук — „Полярная звезда”,** <…> [9, с. 772]**.** Старотюркский термин **тамур казук** в крымскотатарском языке имеет свое полное смысловое и звуковое соответствие в форме «темир къазыкъ» и является названием инструментального музыкального произведения из репертуара средневековой крымскотатарской дворцовой (диванной) музыкальной классики, исполняемой сегодня в качестве акомпонемента к медленной части мужского крымскотатарского танца «агъыр ава» («тяжелая мелодия»). **Туг** (№ 5232) — **„барабан, в который ударяют перед царем. Отсюда: хан туг урдй „царь ударил в барабан”** [9, с. 835].

Вообще то, слово «туг» - «бунчук» (boncuk) в огузском турецком и других тюркских языках, является общепринятым в тюркском кочевом мире обозначением бунчука - жезла, состоящего из длинного древка с навершием в виде прикрепленных к металлическому кругу или шару бубенчиков и металлических стержней-звонов, прядей из конских волос и кистей, являвшимся атрибутом камлания шаманов, а также вождей древнетюркских племен и был известен в качестве музыкального инструмента еще у скифов. Туг, как ударный музыкальный инструмент функционально близок «систру» древних греков. Туг-бунчук, являлся отличительным знаком и атрибутом власти членов высшего государственного совета крымских ханов - карачи беев, турецких пашей, польских и украинских гетманов и атаманов украинского и польского казачьего войска. Этим жезлом – тугом тюркские каганы ударяли перед собой перед тем, как обратиться к своему народу и во время других торжественных и ритуальных церемоний. Также, бунчук – туг, это ударный инструмент средневековых турецких и крымскотатарских оркестрантов мехтер, представлявший из

себя металлический фигурный ствол с ответвлениями, к которым крепились колокольчики и бубенчики. Туг, в ранней истории государственности тюркских народов являлся символом верховной власти, символизировавший в руках правителя благодать (кут), благоденствие и удачу. В данном случае, значение древнего тюркского ударного музыкального инструмента «туг» в значение барабан переведено не совсем верно. **Кук (№ 5259)**, - **„мотив, напев", ар кукландй „человек напевал песню"** [9, с. 838]. В говорах языка южнобережных крымских татар и в современном турецком языке слово «кук», «кукюр» означает «рёв», «рык», «реви», «кукремек» - «рычать», «реветь», «арслан кукреди» - «лев зарычал» и связано с обозначением извлечения громкого звука голосовыми связками человека или животного. Окончание в форме - «…ланды», в старотюркском музыкальном термине «**кукландй**» идентично окончание в форме «…ланды» во многих современных крымскотатарских словосочетаниях. Например: - «къавалланды» - «стал обладателем свирели», «авадан хошланды» - «получил удовольствие от мелодии», «ава чалынды» - «исполнилась мелодия», «йир йирланды» - «спета песня».

Сав (№ 5384) Было сказано**: «билка аран савларин алгил укут азку савиг азласа узка синар» „Речь умных людей принимай как наставление: когда (человек) воспринимает хорошие слова, в сердце его укореняется мудрость"** [9, с. 538]. Ауэзова включила слово **«сав»** в блок музыкально – поэтических терминов, хотя сам ал-Кашгари пишет о нем, как - „пословица", „история", „рассказ", „повествование", „послание", „речь", „новости", „вести". Отсюда пророка называют савчй, он приносит вести, рассказывает истории, доносит послание и приводит пословицы, савчи „человек, передающий вести между сторонами невесты и жениха", он передает слова одной стороны другой так, как я объяснял выше. Слово «савджи» в современном турецком языке означает название профессии прокурора, то есть - обвинителя. В лексиконе крымскотатарских свадебных музыкантов есть выражение «тсав» - «беседа, разговор, общение», «тсавлат» - «скажи, договорись, донеси», «тсавлатмакъ» - «донести, договариваться, сказать», но по нашему мнению в данном случае оно имеет цыганское происхождение. **«Синар»** - в крымскотатарском «синъер» («впитается, просочится»).

Тувул (№ 5443) – Ал-Кашгари пишет: **„барабан, в который ударяют, [призывая] сокола на охоте". Я считаю, что [это слово] заимствовано из арабского, с заменой т на т из-за близости их артикуляционных позиций. Это [можно сравнить с тем], как в арабском языке говорят и галита, и галита [„ошибаться"], а также каттара и каттара [„капать"], или с преобразованием сабит в тубут. Однако я слышал это [тувул?] от чистых тюрок в самых отдаленных краях мусульманского мира** [9, с. 864]**.** В крымскотатарском языке ударный музыкальный инструмент «давул» («табул») – в старотюркском «тувул» выполняет роль большого барабана в инструментальном оркестре. В составе крымскотатарского музыкального инструментария существует два вида давула. Один их них, на сегодня наиболее распространенный с колотушкой «чокъмар» и тарелками «зиль» - называется «зиль давул» и второй, называемый «чубукъ давул» - большой барабан, звук из которого извлекается ударами в него одновременно с двух сторон деревянной колотушкой «чокъмар» и деревянным прутом «чубукъ». Барабан «давула» выполнял важную функцию. Сигналы, к выступлению, передислокации или отходу крымскотатарских войск в ханском походе против черкесов в 1544 г. подавались посредством труб и барабанов [20, с. 91]. Музыкальный оркестр в полном составе «давул, сурна, бору» играл на пиршестве крымского хана Сахиб Гирея I после его разгрома черкесов ночном сражение на реке Бельх [20, с. 92]. К утреннему выступлению сигналы подавались ударными инструментами «табул» («давул») и «наккаре» [20, с. 111]. Сигналом «гочь борусу» к выступлению войск на марш до восхода солнца служило исполнение на

трубах «бору» и ударных инструментах «табул» («давул») и «наккаре» (котловидные, спаренные барабаны) [20, с. 36]. Музыканты исполнители на большом барабане назывались на иранский манер «давулзан» или по тюркски «давулджы», на малых барабанах «наккарезен» или «наккареджи» [20, 197]. 1475 г. датируется появление у крымских татар военного музыкального оркестра османского образца «мехтерхане» и барабана «давула», как символа наделения военноначальника султанской властью. Крымскотатарский историк Абдулгаффар Кырыми среди даров турецкого султана Мехмеда II Фатиха главному карачи Крымского ханства Ширин Эминек бегу называет бунчук, барабан и оркестр мехтерхане в полном составе [1, с. 88]. Крымский хан согласно османской иерархии занимал в империи место сразу после султана на одну ступень выше великого визиря (садразама) и являлся обладателем двух тугов (бунчуков), двух санджаков (знамен) и оркестра (мехтеран) полного состава в семь рядов [19, 2014]. Префект Каффы Эмиддио Дортелли Д`Асколи в составленном им в 1634 г. «Описании Черного моря и Татарии» отмечая пристрастие крымских татар к ударным музыкальным инструментам, писал, что: «К луке начальников из татарского дворянства всегда привязан тулумбас (литавровый барабан tamborrino)» [16, с. 161].

Тавуш (№ 5445) — **„звук, движение". Это вариант [слова] тавиш** [9, с. 864]. В языке степных крымских татар слова «давуш», «тавыш» также имеют одинаковое значение со словами «голос», «звук». **Бучй** (№ 5486) - **бучй кубуз — разновидность лютни со звонким звуком** [9, с. 870]. Возможно, что современное соответствие древнетюркскому музыкальному инструменту «бучи кубуз» представляет вариант кобуза с уменьшенным корпусом, более высоким настроем струн и резким звучанием со звонким повышенным звуком. То есть это «кобуз прима». В пользу данного предположения говорит общий в слове «бучи» с термином из языка южнобережных крымских татар «бучук» корень «буч», означающий «пили», «крои» отсюда «бучук» («половина»), «бир бучук» («полтора»). Аналогично у размера скрипок существует градация «целая», «половинная», «четвертная» отличающихся по мере уменьшения размера более высоким звучанием. Возможно, что и «бучи» во времена написания словаря означало «половинный», «маленький» кобуз. **Акама** (№ 5499) — **один из видов лютни** [9, с. 872]. В музыкальной крымскотатарской терминологии название «акама» отсутствует, «акама», в говоре южнобережных крымских татар Ялты и горных крымских татар села Буюк Озенбаш (н. Счастливое) означает «брату». **Тукимак** (№ 5520) — **„колотушка белильщика ткани"** [9, с. 874]. У крымских татар помимо «без токъумакъ» («ткать бязь»), «токъмакъ» (старотюркское «тукимак») означает железную с ребрами или деревянную с шипами колотушку-булаву, предназначенную для ведения ближнего боя и деревянную колотушку для игры на большом оркестровом барабане «давул». **Бучй** (№ 5705) — **„лютня с громким звучанием"** [9, с. 906]. «Бучй» на наш взгляд является упрощенной аналогией названия, описанного выше музыкального инструмента **«бучй кубуз»** (№ 5486) [9, с. 870]. **Бургуй** (№ 5838) **— „рог, в который трубят"** [9, с. 923]. Через двести с небольшим лет после ал-Кашгари название этого древнетюркского духового инструмента опубликовали в словаре «Codex Cumanicus» написанном в окрестностях административного центра Крымского улуса Золотой Орды города Солхат-Кырыма (н. Старый Крым) монахи францисканцы. Российско-немецкий тюрколог Василий (Вильгельм) Радлов в работе, посвященной этому памятнику старокрымскотатарского (кумано-кыпчакского) языка среди названий музыкальных инструментов из «Codex Cumanicus» приводит немецкий перевод Бургу - Trompete (Труба) [22, p. 20, 27, 46]. Бургу, получившая название от тюркского глагола «бур», «бурмакъ» («крути», «скручивать» в крымскотатарском языке) – зигзагообразная медная духовая труба. Бургу в турецком языке называются колки для натяжки струн на

музыкальных инструментах [17, s. 144.] и ключ для настройки музыкальных инструментов канун и кеман [21, s. 740]. В военных оркестрах турок сельджуков, османсков и крымских татар использовался духовой музыкальный инструмент «бору», «буру», а музыкантов владеющим им называли «борузан», «борузен». Должность борузен в турецкой и крымскотатарской армиях соответствовала званию капельмейстера военного оркестра. **Бузй** (№ 5917) — **[„танцевать”], кйз бузйдй „девушка (или др.) танцевала”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] бузйр, бузймак. Пословица: куртга бузйк билмас ййрим тар тйр „Старуха не умеет танцевать и говорит: у меня тесно”. Так говорят о тех, кто хвастается чем-либо [попусту], когда с них это спрашивают, они не могут привести подтверждение и придумывают отговор** [9, с. 937]. Термин «бузи» созвучен с татарским и башкирским «бий», «бийийик» в том же значении «танец, пляска», «давайте плясать». В языке южнобережных крымских татар существует выражение «буйю», «буйюлемек» («магия», «колдовство», «приворот»). Предполагаем, что это термин-отголосок доисламских верований в лексиконе крымских татар, обозначавшем у их предков тенгрианцев танцевально-трансовую часть ритуала камлания кама (шамана). Старотюркский термин «**куртга»** (крымтат. «къурткъа») - «старуха» распространен среди степных крымских татар. До тотального русификаторского переименования крымскотатарских топонимов 1945 – 1948 гг. самое крупное село степных крымских татар на полуострове называлось Бешкъурткъа («Пять старух»). Старотюркское выражение «**куртга бузйк билмас ййрим тар тйр»** - в крымскотатарском языке будет звучать: «Къурткъа буйювны бильмез, йерим тар дер». **Кубза** (№ 6022) — **[„играть на кобызе, лютне”]. ул кубуз кубзадй „он играл на кобызе (лютне)”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] кубзар, кубзамак** [9, с. 954]. В крымскотатарском языке выражение **ул кубуз кубзадй „он играл на кобызе (лютне)”** будет звучать: - «о къобуз чалды», «о къобузнынъ теллерини къопарды» («он оторвал струны кобуза»).

Жарла (№ 6080) — **[„плакать”; „трубить”]** [9, с. 963]. В языке степных крымских татар «жарла» («плакать») будет звучать «джыла» («плачь»), а «жарла» («трубить») - «жарылда» («шуми», «труби»). Звук, издаваемый старотюркским латунным духовым инструментом «бургу», называемым ираноязычным населением «карнай» (от персидского «карнай» - «рог») похож на звук «жар». Степные крымские татары на очень громкое и безыскусное музыкальное исполнение говорят: «чалгъыджылар бек жарылдаталар» («музыкантов очень шумят»). В степном крымскотатарском языке «джар» также означает «горе», «бедствие», а «джарлы» - «бедняга», «горемычный». **Кукла** (№ 6112) — **[„петь”, а вернее пой]. ар кукладй „человек пел песню, выводил напев”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] куклар, кукламак** [7, с.967]. Семантические параллели термина «кук», «кукла» - «пение», «пой», рассматривались в данной статье выше в блоке - **Кук (№ 5259)**, - **„мотив, напев”. эар кукландй „человек напевал песню”** [9, с. 838]. Выражение «ар куклади» в крымскотатарском языке будет звучать: «эр кукледи». **Йирла** (№ 6151) — **[„петь”, а вернее пой]. ар йирладй „человек пел”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] йирлар, йирламак** [7, с. 973]. Семантика и звучание термина «йирла» указанного в словаре тождественна аналогичному термину в крымскотатарском языке. В крымскотатарском языке музыкальный термин «йирла», как и у ал-Кашгари означает слово «пой», а - **ар йирладй „человек пел”** будет звучать «эр йирлады» («мужчина пел»). **[Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] йирлар, йирламак** – в крымскотатарском языке **«йирлар»** означает «будет петь», «запоет», «песни», **«йирламак»** - «петь», **«йирлар йирламак» -** «петь песни». **Айала** (№ 6192) **- [„хлопать в ладоши”], кйз айаладй „девушка хлопнула в ладоши”. [Форма настояще-будущего времени и отглагольное имя:] айалар,**

айаламак. [9, с. 985]. В языке степных крымских татар термин «айаланмакъ» означает «долго возиться», «задерживаться», «делать что-нибудь очень долго». «Сен къайдаларда айаланып къалдынъ?» («Где ты так долго провозился?». **Чан** (№ 6301) **- „цимбалы”** [9, с. 106]. В крымскотатарском языке «чангъ», как и старотюркское **«чан»** - означает название музыкального струнного ударного инструмента рода цимбал, имеющего в Крыму также название «сантыр». Аналогичный ему меньшей формы струнный инструмент у крымских татар называется «къанун». «Чангъ» представляет собою трапециевидной формы крупный музыкальный инструмент с деревянным корпусом, на котором закреплены сорок две треххордные металлические струны. Звукоизвлечение при игре на нем, достигается с помощью двух ударных тростниковых, бамбуковых или выточенных из легких пород дерева палочек. **Чаңрак** (№ 6449) **чаңрак ун - „громкий, чистый звук”** [9, с. 1026] в крымскотатарском языке будет звучать «чанъгъыракъ ин» («звенящий звук»). **Куңрагу** (№ 6478) **- „колокольчик”** [9, с. 1030]. В говорах степных крымских татар сохранилось выражение «къынгъыракъ», «къынъгъырав» с одинаковым со старотюркским «кунрагу» значением «колокольчик».

Сравнительный семантический анализ сохраненной в словаре «Диван Лугат ат-Турк» музыкальной лексики старотюркских огузоязычных, кыпчакоязычных и карлукоязычных племен с традиционной для среденевекового Крыма музыкальной лексикой степных и южнобережных крымских татар выявил сохранявшуюся в течении тысячелетия связь между архаичной лексикой крымскотатарского языка и музыкальной терминологией тюркских народов эпохи Караханидов. Ко времени написания словаря «Диван Лугат ат-Турк» византийское администрирование в Юго-Западном Крыму вступало в период своего заката, а его равнинная и предгорная часть Крыма после оседания на здесь гуннов, булгар и хазар прочно вошла в сферу военной и этнополитической гегемонии продолжавших оседать на полуострове изгнавших из Северного Причерноморья мадьяр огузоязычных тюрок печенегов и потеснивших печенегов кыпчакоязычных тюрок куман-половцев.

Пятнадцать из шестнадцати музыкальных терминов, указанных в приведенном А. М. Ауэзовой списке музыкальных терминов из словаря «Диван Лугат ат-Турк» сохранили прямую, связанную с их первоначальной функцией в музыкальной сфере древних тюрков семантическую связь с музыкальной лексикой крымскотатарского языка. В тексте словаря «Диван Лугат ат-Турк» автором статьи было выявлено и подвержено лексико-семантическому анализу сорок древнетюркских терминов из музыкальной лексики огузских, карлукских и кипчакских народностей периодапериода государства Караханидов. Тридцать шесть из выявленных в тексте словаря музыкальных терминов - «**кубзади**», **«кубуз», «кушуг», «тиз», «рубаб»**, **«тумрук», «куврук», «сибизгу», «кубузлуг», «чал», «кубзаш», «бузут», «йарат», «какрат», «кубзат», «иңрат», «чиңрат», «йир», «йирагу», «тамур казук», «туг», «тувул», «тавуш», «бучй», «акама», «тукимак», «бучй», «бургуй», «бузй», «кубза», «жарла», «йирла», «айала», «чан», «чаңрак», «куңрагу»** имеют толкование и использование в языке южнобережных, горных и степных крымских татар, что является свидетельством обладания тюркскими предками крымскотатарского народа в эпоху Караханидов развитой музыкальной терминологией, инструментарием, высоким профессиональным вокальным и инструментальным исполнительским мастерством.

Заключения и Рекомендации (Conclusions and Recommendations)

К концу правления Караханидов на рубеже XII – XIII вв., в тюркской кочевой среде существование сообществ профессиональных музыкантов-исполнителей на кобузе было

свершившимся фактом, а тюркские музыкальные инструменты получили распространение в Европе [18]. Форпостом продвижения тюркских племен и тюркской музыкальной культуры на Запад, начиная с завоевания Крыма гуннами и заканчивая существованием Крымского ханства являлся Крымский полуостров. Музыкальное искусство общих предков современных тюркских народов, и в их числе крымских татар - кочевников древних тюрков, зародилось в регионах Центральной Азии, тесно соседствовавших с северными и западными китайскими провинциями, и в ходе тюрко-китайских межэтнических культурных контактов испытало влияние развитого музыкального искусства оседлого населения Китая.

Отзвуки древнетюркского периода генезиса музыкальной культуры современных тюркских народов в форме присутствия в музыкальном строе народной музыки некоторых тюркских и фино-угорских народов пентатонического музыкального лада наиболее явственно можно наблюдать в современной музыке волжских и сибирских татар, башкир, уйгур, алтайцев, хакасов, тувинцев, саха (якутов), шорцев, тофаларов, других тюркских этносов Сибири. В разной степени, пентатонический лад присутствует в народной музыке казахов, киргизов и ногайцев. Некоторые слабо-различимые вкрапления пентатонической музыкальной ладовости фрагментарно сохранились в нескольких единичных эпических музыкально-поэтических народных музыкальных произведениях, относящихся к музыкальному фольклору степных крымских татар, что говорит об исторической и культурной связи крымскотатарского музыкального искусства с музыкальной культурой тюрок, соседствовавшего с Китаем государства Караханидов. Практически в одно время с происходившим на территории государства Караханидов процессом обособления из древнетюркского этно-культурного массива карлукских, огузских, кыпчакских этно-культурных племенных общностей – причерноморские тюркские племена гуннского союза, нарушив античное спокойствие окраин греко-римского мира дали старт, продолженному тюрко-булгарами, хазарами, торками, гузами, печенегами раннесредневековому этапу процесса тюркизации Крыма, продлившемуся вплоть до появления на полуострове кыпчаков. Соседствовавшие на севере и западе с караханидами гузы, торки, печенеги и кыпчаки могли явиться ретрансляторами элементов музыкальной терминологии населения государства Караханидов в лексикон тюрков Крымского полуостров.

Список используемой литературы (Reference)

1. Абдулгаффар Кырыми. Умдет ал-ахбар. Книга 2: Перевод. Серия «Язма Мирас». Письменное наследие. Textual Heritage». Вып. 5 / Пер. с османского Ю.Н. Каримовой, И.М. Миргалеева; общая и научная редакция, предисловие и комментарии И.М. Миргалеева. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2018. 200 с.
2. Аль – Фараби Абу Наср. / Перев. С арабского Алма-Ата, Изд. «Гылым». АН РК. Институт философии Аль-Фараби, 1992. 456 с.
3. Абу Али Ибн Сина (Авиценна), Канон врачебной науки. Кн 1. – Ташкент, 1954. кн 1. – С. 300. Цит. по: Джумаев А. Музыкально- эстетические взгляды Ибн Сины // Музыка народов Азии и Африки. – М.: Советский композитор, 1984. – С. 176.
4. Бернарда Моуссоли Арабская классическая музыка // Журнал Курьер ЮНЕСКО (на русском языке). №. 1978. 1000 лет арабской культуры (январь- март 1978 года). 54 с.
5. Даукеева С.Д. Концепция музыкальной науки Абу Насра Мухаммеда ал-Фараби в трактате «Большая книга музыки». Специальность 17. 00. 02 – музыкальное

искусство. Диссертация на соискание учёной степени кандидата искусствоведения Том I.Московская государственная консерватория им. П.И. Чайковского. Кафедра теории музыки. На правах музыки. Москва, 2000. 380 с.
6. Дмитриева Л.В. Каталог тюркских рукописей Института востоковедения Российской академии наук: Л. В, Дмитриева; (Отв. Ред. О.Ф. Акимушкин), М.: Вост. Лит., 2002. 616 с.
7. Ефремова Н.В., Мирский М.Б. Опубликовано 26 апреля 2023 г. в 11:54 (GMT+3). Обновление 26 апреля 2023 г. в 11:54 (GMT+3).
8. Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666-1667 гг.) / Перевод и комментарии Е.В.Бахревского. Симферополь, 1999. 272.
9. Махмуд ал-Кашгари Диван Лугат ат-Турк / Перевод, предисловие и комментарии З.-А. М. Ауэзовой. Индексы составлены Р. Эрмерсом. Алматы: Дайк-Пресс, 2005. 1288 с.
10. Музыкальная эстетика стран Востока : сб. / отв. ред. В. П. Шестаков. – М. : Музыка, 1967. – С. 277.
11. Нариман Сейитяхъя. Къырым диван эдебиятынынъ муэллифлери ве эсас хусусиетлери: умумий бакъыш. // Йылдыз. № 4. 2004. С. 65 – 105.
12. Раджабов А. Из истории развития таджикской музыкальной культуры (V–XII вв.): Автореферат дисс. …канд. историч. наук. – Душанбе, 1982. – С. 16.
13. Фазлаллах Рашид ад-Дин. Огуз-наме. М. Дом Бируни, 1991. 1228 с.
14. Хайруллаев М.М. Абу Наср ал-Фараби. Москва, Наука, 1982. 303 с.
15. *Шихабаддин Йахйа Сухраварди. Воззрения философов. Перевод З. Дж. Мамедова и Т.Б. Гасанова. Баку, издательство «Елм», 1986. 32 с.*
16. Эмиддио Дортелли Д`Асколи. «Описании Черного моря и Татарии» / Записки Одесского общества истории и древностей. ЗООИД Т. 24. Одесса, 1902. С. 89 – 180.
17. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. Hazırlayanlar A.N. Baskakov: N.P. Golubeva: A.A. Kamileva. Moskava 1977. AN SSSR: Institut Vostokovedeniya. 967 c.
18. Gazimihal, Mahmut R. Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız / Mahmut R. Gazimihal. – 2. Bsk. – Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001. 192 s.
19. Necati Aydın. Kırım Hanları Osmanlıda Padişah Yedeğiydi. Önce Vatan Gazetesi. 01 Nisan 2014. S. 7.
20. Tarih – İ Sahib Giray Han. Dr. Özalp Gökbilgin. Baylan Matbaası. Ankara. 1975. 311 s.
21. TDK - Büyük Türkçe Sözlük - Tek Cılt; Yazar: Kolektif; Yayınevi: Türk Dil Kurumu Yayınları; Ilk baskı Yılı: 1945. 2523 s.
22. Vilhelm Radloff. Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. Manuscript der Bibliothek der Marcus-Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest, 1880). (Lu le 25.11.1886), St.-Pbg., 1887. (M A, ser. VII, XXXV, № 6. C. 20, 27, 46).

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Mavrulova Munisa Abduxalilovna,
Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

MAFKURAVIY KURASH VA SOG‘LOM MADANIY EHTIYOJ

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda madaniyat va san’at masalalariga berilayotgan e’tibor, mazkur fenomen hodisaning jamiyat taraqqiyotiga, odamlar ma’naviy qiyofasining shakllanishiga ta’siri bilan bog‘liq holatlari tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada mamlakat aholisida sog‘lom madaniy ehtiyojlarning shakllanishi, unga ta’sir etayotgan ob’ektiv va sub’ektiv omillar o‘rganilgan. “Ijtimoiy buyurtma”, “madaniy tahdid”, “madaniy xavfsizlik” masalalari bo‘yicha fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, sog‘lom ehtiyoj, mafkura, kurash, ijtimoiy buyurtma, madaniy tahdid, madaniy xavfsizlik, jamiyat, tarbiya, iste’molchilik, jamiyat, milliy axloq, inson qadri, vatan madhi.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА И ЗДОРОВАЯ КУЛЬТУРНАЯ ПОТРЕБНОСТЬ

Annotation. This article analyzes the attention paid to issues of culture and art in New Uzbekistan, the influence of this phenomenon on the development of society and the formation of the spiritual image of the people. The article also discusses the formation of healthy cultural needs of the country's population, objective and subjective factors influencing this. Opinions were expressed on issues of "social order", "cultural threat" and "cultural security".

Key words: culture, healthy need, ideology, struggle, social order, cultural threat, cultural security, society, education, consumerism, society, national morality, human values, national anthem.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА И ЗДОРОВАЯ КУЛЬТУРНАЯ ПОТРЕБНОСТЬ

Аннотация. В данной статье анализируется внимание, уделяемое вопросам культуры и искусства в Новом Узбекистане, влияние этого явления на развитие общества и формирование духовного облика народа. Также в статье рассматривается формирование здоровых культурных потребностей населения страны, объективные и субъективные факторы, влияющие на это. Были высказаны мнения по вопросам «социального порядка», «культурной угрозы» и «культурной безопасности».

Ключевые слова: культура, здоровая потребность, идеология, борьба, социальный порядок, культурная угроза, культурная безопасность, общество, образование, потребительство, общество, национальная мораль, человеческие ценности, государственный гимн.

Kirish(Introdustion). “Ma’naviyat. Asosiy tushunchalar lug‘ati”da madaniyatga shunday ta’rif beriladi: madaniyat (arabchada shaharga oid, farovon maskan, taraqqiyot o‘chog‘i) – tabiat va o‘zaro munosabatlarda aks etadigan inson faoliyatining o‘ziga xos shaklini ifodalaydigan tushuncha. Mazkur ta’rif ijtimoiy-gumanitar fanlarda uzoq vaqtlardan beri ishlatib kelinayotgan, an’anaviy ta’rif hisoblanadi.

Shubhasiz, madaniyat masalasida Sharq va G‘arbning o‘z qarashlari, nuqtai nazarlari bor. Shuningdek, madaniyatning yuzlab ta’riflari bor. Biroq, hozirgacha umume’tirof etilgan birorta

ta’rif mavjud emas. Har kim o‘z nuqtai nazaridan, g‘oyaviy-mafkuraviy pozitsiyasiga suyangan holda madaniyatga ta’riflar bermoqda. Bu holatni mutlaqo to‘g‘ri deyish mumkin, zero haqiqatga ilmiy tortishuvlar, bahslar asosidagina erishish mumkin.

Shu o‘rinda biz ham hammualliflikda yozgan asarimizda madaniyat kabi serqirra, fenomen hodisaga quyidagicha ta’rif berganmiz: madaniyat insonning yaratuvchilik faoliyatini tartibga soladigan, shaxs ma’naviy kamolotiga, ruhiy-aqliy hayotiga ma’no-mazmun beradigan, uning maqsad-muddaolarini jamiyat ijtimoiy mo‘ljali bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradigan fenomen ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Shuni alohida qayd etish lozimki, O‘zbekistonda milliy madaniyatning yanada rivojlanishi, madaniyat va san’atning jamiyat ijtimoiy hayotidagi o‘rnining ortib borishi xalqimizning madaniy e’tiyojlarini shakllantirish va qondirish bilan uzviy bog‘liqlikda olib borildi. XX asrning 90-yillarida O‘zbekiston madaniy hayotida misli ko‘rilmagan katta o‘zgarishlar yuz berdi. 130 yilga yaqin davom etgan mustamlakachilik va bolshevistik-kommunistik mafkura yakkahokimligiga mamlakatimizning mustaqillikka erishganligining e’lon qilinishi bilan barham berildi.

Ammo, mustaqillikka erishilgandan keyin ham, deyarli chorak asr davomida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish, buning uchun esa odamlarda sog‘lom ehtiyojni shakllantirish bo‘yicha olib borilgan ishlar o‘z natijasini beravermadi.

Shu o‘rinda, mamlakat rahbari Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 3-avgustda ijodkor ziyolilar vakillari bilan bo‘lgan tarixiy uchrashuvi va unda qilingan ma’ruzani Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lida madaniyat va san’at xodimlari uchun yaratilgan dasturilamal, deb hisoblash mumkin. Ma’ruzada shunday deyiladi: yurtimizdagi bugungi ijodiy muhitni kuzatsak, u qandaydir turg‘unlikka tushib, bir joyda depsinib turganday, ko‘pchilik ijodkorlarimiz o‘z tashvish va muammolari bilan o‘ralashib qolganday taassurot qoldiradi. Holbuki, madaniyat va san’at arboblari hamisha jamiyatning eng oldingi saflarida bo‘lishi, o‘z asarlari, faol grajdanlik pozitsiyasi bilan odamlarni ezgu maqsad va marralar sari boshlashi, ilhomlantirishi kerak emasmi?

Haqiqatdan ham mazkur davrdagi adabiy-badiiy jarayonlarda ko‘zga tashlanayotgan salbiy tendensiyalar, xususan madaniyat sohasida tijoratlashuv, shaxsiy manfaatlarning birinchi o‘ringa chiqayotgani, g‘oyaviy-badiiy jihatdan sayoz asarlarning bozori chaqqon bo‘lib borayotgani, ayniqsa, bugungi mafkuraviy kurashlarning kuchayib borishi tashvish uyg‘otmasdan qolmasdi. Afsuski, ijodiy uyushmalar tomonidan bunday holatlarga prinsipial baho berilmadi, ularni bartaraf etish bo‘yicha har tomonlama asoslangan amaliy takliflar o‘rtaga qo‘yilmadi.

Mazkur uchrashuvda mamlakat rahbari yana bir o‘ta muhim masalada o‘zining fikrini bayon etdi. Bu – madaniyat va san’atda ijtimoiy buyurtma masalasidir. U shunday deydi: bugungi imkoniyatdan foydalanib siz, azizlarga bir taklif bilan murojaat qilmoqchiman. Eng iste’dodli va mas’uliyatli yozuvchilarimiz, kino, teatr, musiqa va tasviriy san’at arboblariga ijtimoiy buyurtma berish masalasini tizimli asosda yo‘lga qo‘ysak, ularni yurtimizning turli hududlariga ijodiy safarlarga yuborib, yangi asarlar yaratishga rag‘batlantirsak, nima deysiz?

Shuni ta’kidlash lozimki, mamlakatimiz ziyolilari sovet mustabid tuzumi sharoitida ijtimoiy buyurtma tizimidan bezib qolgan edilar. Uning sababi esa ijtimoiy buyurtma asosida yaratilgan barcha asarlar sovet mafkurasiga xizmat qilar, bunda milliylik mutlaqo inkor qilinar edi. Endi esa ijtimoiy buyurtma xalqimizning milliy-madaniy ehtiyojlarini qondirishi, madaniyat va san’atni turli bachkana, mayda maishiy mavzulardan xalos qilishi lozim edi. Shu nauqtai nazardan ham bunday sog‘lom ijtimoiy buyurtmani xolis, haqqoniy va to‘g‘ri deyish mumkin.

Mamlakat rahbarining bu borada quyidagi fikrlari o‘ta qimmatli: ba’zi filmlarda mayda maqsadlar bilan yashaydigan, hayotga faqat iste’molchilik kayfiyati bilan qaraydigan kimsalar asosiy qahramon sifatida tasvirlanayotgani tashvish uyg‘otmasdan qo‘ymaydi. Eng yomoni, nomdor san’atkorlar, hatto “O‘zbekiston xalq artisti” degan yuksak unvonga sazovor bo‘lgan aktyorlar ham mana shunday kinolarda turli bachkana rollarni ijro etmoqda. Avval durustgina

filmlar yaratgan rejissyorlar ham, sal o‘tmasdan, xom-xatala asarlar bilan tomoshabinlarning ixlosini qaytarmoqda.

Madaniyat kabi o‘ta muhim fenomen hodisaning rivojlanishi, shubhasiz, odamlarda sog‘lom madaniy ehtiyojlarning shakllanishi bilan bog‘liq. O‘zbek xalqining tobora ortib borayotgan madaniy ehtiyojlarini qondirish hozirgi dunyoning tobora globallashuvi sharoitida yanada dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Buning yana qator sabablari bor. Jumladan, mustaqillikning qariyb chorak asri davomida madaniyat va san’at, uning jamiyat ijtimoiy hayotida tutgan o‘rni masalasiga bo‘lgan e’tibor bugungi kun talablaridan ancha ortda qola boshladi. Shu bilan birga, madaniyat va san’atning rivojlanishi, ayniqsa, uning moddiy-iqtisodiy asoslarini mustahkamlash bo‘yicha olib borilgan ishlar ham bu bo‘yicha olib borilgan ishlar cheklanganligi tufayli samara bermadi.

Yana shu narsani ta’kidlash lozimki, bugungi tobora shiddat bilan kuchayib, kengayib borayotgan globallashuv va uning ta’sirida ichki va tashqi ma’naviy-madaniy, mafkuraviy tahdidlarning ortib borishi aholi madaniy ehtiyojlarini sayozlashtirishga, haddan ortiq darajada bachkanalashtirishga, g‘oyasiz, insonlar ongi va tafakkurini o‘tmaslashtirishga qaratilgan asarlarning urchib, ko‘payishiga olib kelmoqda. Bu esa jamiyatda haqli ravishda e’tirozlarning ortishiga sabab bo‘lmoqda edi.

Keyingi paytlarda ilmiy adabiyotlarga “madaniy tahdid” va “madaniy xavfsizlik” degan tushunchalar ham kirib kelmoqda. Madaniy tahdid ayniqsa ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida juda avj olganini ta’kidlash lozim. Bunday tahdid san’at, kino, teatr, musiqa, radio, televidenie, tasviriy san’at asarlari orqali xalqimizning ma’naviy olamiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularni milliy qadriyatlardan uzoqlashishga, marginallik, gedonizm, kosmopolitizm g‘oyalariga tez asir tushishlariga sharoit yaratib beradigan xavfli ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Shuningdek, madaniy tahdid jamiyat a’zolarining madaniy ehtiyojlarini o‘tmaslashtiradigan omil ham sanaladi.

Aholi madaniy ehtiyojlarining shakllanishi va qondirilishiga madaniy xavfsizlik orqali erishish mumkin. Madaniy xavfsizlikni ikki ma’noda tushunish to‘g‘ri bo‘ladi. Birinchidan, madaniy xavfsizlikka jamiyat a’zolarining madaniy-ma’naviy, mafkuraviy immunitetining sog‘lomligi, bugun dunyoda tobora ko‘payib borayotgan turli ichki va tashqi ma’naviy tahdidlarga javob bera oladigan, o‘zining yuksak axloqiy e’tiqodining shakllanganligini namoyon qiladigan kishilar ma’naviy olami bilan ta’minlash mumkin.

Ikkinchidan, madaniy xavfsizlikni ta’minlash uchun uning huquqiy-me’yoriy mezonlarini ishlab chiqish talab etiladi. Biroq, uzoq yillar davomida bunday mezonlar yaratilmadi. Madaniy xavfsizlik madaniyat va san’at asarlariga milliy boylik sifatida qarash ko‘nikmasini ham shakllantiradi.

Ana shu ko‘nikmaning yo‘qligi oqibatida, ayni paytda, sohaga e’tiborning sustligi natijasida madaniyat va san’at asarlarini talon-taroj qilish holatlari ham tez-tez uchrab turibdi. 2022-yil 26-aprelda Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida turizm xizmatlari ko‘lamini kengaytirish va infratuzulmasini rivojlantirish chora-tadbirlari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi o‘tkazildi.

Mamlakat bo‘ylab o‘tkazilgan tekshiruvlar natijasida 14 ta muzeydan 3000 dan ortiq noyob madaniy boyliklar o‘g‘irlanganligi, Buxoro Davlat muzeyida umumiy qiymati 31,5 mlrd. so‘m bo‘lgan 81 ta san’at asari, Xivadagi “Ichan-qal’a” davlat muzey fondida 101 ta muzey ashyosi soxtalashtirilgani ta’kidlangan. Umuman, keyingi 30 yil davomida madaniy meros ob’ektlariga yetkazilgan zarar 4 trillion so‘mdan ortiq, deb baholangan.

Farg‘onadagi muzeyda saqlanayotgan umumiy bahosi 2,5 mlrd. so‘mlik 70 ta noyob eksponat qalbakilashtirilgan, muzeyni kapital ta’mirlash uchun budjetdan ajratilgan 3,1 mlrd. so‘mi mansabdor shaxslar tomonidan talon-taroj qilingan. Shuningdek, muzeyda saqlanishi lozim bo‘lgan 1 dona rangtasvir va 1 dona grafika asari topilmagan.

Shuningdek, aholi madaniy ehtiyojlarini shakllantirish va qondirishda madaniyat va san’at xodimlarining o‘rni nihoyatda ta’sirchan ekanligi ham yetarli darajada e’tiborga olinmadi. Ularning maqomi huquqiy-me’yoriy jihatdan ta’minlanmadi, uzoq yillar davomida madaniyat to‘g‘risida Qonun qabul qilinmadi. Shuning uchun ham 2021-yil 23-yanvarda ilk bora O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishini mamlakat madaniy siyosatidagi jiddiy siljish, deyish mumkin.

Qonunga binoan mamlakatimizda madaniy faoliyat sohasidagi asosiy prinsiplar quyidagilardan iborat etib belgilandi: ma’naviy, axloqiy va madaniy qadriyatlarning ustuvorligi; ijodiy faoliyat erkinligi; milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish; madaniyatlar xilma-xilligi; madaniyatlararo munosabatlarda teng huquqlilik; madaniy faoliyat sohasida ta’lim va tarbiyaning tizimliligi, ilmiyligi hamda uzluksizligi.

Yangi jamiyat barpo etish jarayonida jamiyat a’zolarining madaniy ehtiyojlari ham tobora ortib boradi. Bunda qurilayotgan jamiyat tomonidan talab etilayotgan ehtiyojlar ham son, ham sifat jihatidan ortib borishi tabiiy hol hisoblanadi. Shuning uchun ham, qabul qilingan “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to‘g‘risida”gi Qonunda madaniy faoliyat sohasidagi davlat siyosati masalasiga alohida e’tibor berilgan.

Xususan, mazkur qonunda belgilab qo‘yilgan quyidagi asosiy yo‘nalishlar jamiyat a’zolarining madaniy ehtiyojlarini yangi sharoitda shakllantirish va qondirishda muhim ahamiyat kasb etishi tabiiydir:

-madaniyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;

-tarixiy va madaniy merosning but saqlanishini ta’minlash, shuningdek xalq ijodiyotini qo‘llab-quvatlash;

-madaniy faoliyat sohasida davlat-xususiy sheriklikni joriy etish;

-aholining madaniy ehtiyojlarini qanoatlantirish va madaniy xizmat sifatini yaxshilash;

-aholining, shu jumladan yoshlarning ijtimoiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratish va ularni yaxshilash;

-yosh iste’dodlarni o‘qitish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish;

-madaniy faoliyat sohasida zarur shart-sharoitlarni va sog‘lom raqobat muhitini yaratish.

-xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Ushbu yo‘nalishlar mamlakat aholisining tobora ortib borayotgan madaniy ehtiyojlarini o‘z vaqtida va sifatli qondirishda, shubhasiz, muhim o‘rin egallaydi.

Yangi O‘zbekistonni qurish jarayonida madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish, jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini oshirish, uni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish hamda milliy madaniyatimizni jahonga tanitish yo‘lida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, so‘nggi 7 yil mobaynida madaniyat va san’at sohasiga oid O‘zbekiston Respublikasining 4 ta Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 37 ta farmon va qarori, hukumatning 105 ta qaror va farmoyishlari qabul qilindi. Soha xodimlari maqomini oshirish maqsadida 15 aprel kuni Madaniyat va san’at xodimlari kuni etib belgilandi.

Madaniyat va san’at sohasi vakillarining mulkiy huquqlarini jamoaviy asosda boshqarish hamda himoya qilish maqsadida “San’atkor, ijodkor va ijrochilarning mualliflik huquqlarini himoya qilish palatasi” tashkil etildi. Aholiga sifatli madaniy xizmat ko‘rsatish maqsadida O‘zbekiston davlat filarmoniyasi, O‘zbekiston Teatr arboblari uyushmasi, Xalqaro festivallar direksiyasi”, “O‘zbek davlat simfonik orkestori”, “Bahor” davlat raqs ansambli faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Aholi madaniy ehtiyojlarining shakllanishida milliy madaniyatning o‘rni alohida ahamiyatga ega. O‘zbek milliy madaniyati va san’ati uzoq ming yillar davomida shakllanib, rivojlanib keldi. Ammo, ko‘hna tarix milliy madaniyatimizning necha bor bosqinchi-

mustamlakachilar tomonidan yo‘q qilishga harakat qilindi. Biroq, milliy madaniyatimiz poydevori, uning ildizlari haddan tashqari mustahkam va chuqur bo‘lganligi uchun ham qiyinchiliklarga qaramasdan u o‘zining mavjudligi, milliyligini yo‘qotmadi.

Ayniqsa sovet mustabid tuzumi davrida milliy madaniyatimizga yetkazilgan ziyon-zahmatlar ta’siri kuchli bo‘ldi, uning salbiy oqibatlari hali ham yo‘qolmadi. Shuning uchun ham, keyingi yillarda xalqimizning milliy madaniyatni rivojlantirishga bo‘lgan tabiiy ehtiyojini qondirish uchun jiddiy ishlar olib borildi. Chunonchi, ming yillar qa’riga borib taqaladigan milliy tariximizni tiklash, unut bo‘lib ketayotgan milliy an’ana va qadriyatlarimizni yosh avlodga bus-butun yetkazish maqsadida O‘zbek milliy maqom san’ati va Respublika baxshichilik san’ati markazlari, Baxshichilik san’atini rivojlantirish jamg‘armasi, Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa instituti, hududlarda namunaviy maqom va baxshichilik ansambllari tashkil etildi.

Mamlakat aholisining sog‘lom madaniy ehtiyojlarini shakllantirish va qondirish maqsadida Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati instituti, O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutining Farg‘ona mintaqaviy filiali, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali, O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasining Urganch filiali hamda Musiqa sohasi pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazi tashkil etildi.

Tadqiqot metodologiyasi (Researsh Methodology). Aholi madaniy ehtiyojlarini shakllantirish va qondirishda turli festivallar, ko‘rik-tanlovlarning o‘rni ham katta bo‘lmoqda. Birinchidan, bunday tadbirlar mamlakatda madaniy hayotning jonlanishiga imkon yaratsa, ikkinchidan, keng xalq ommasi ichidan yangi iste’dodlarning paydo bo‘lishiga sharoit yaratadi. Eng muhimi, ana shunday ijodiy muhit natijasida aholi barcha tabaqalarining an’anaviy tarzda mavjud bo‘lgan, biroq, keyinchalik turli mafkuraviy, tashkiliy sabablar tufayli unutib borilayotgan milliy madaniyatimizga bo‘lgan qiziqishlari tobora orta boshlaydi.

Shuning uchun ham mamlakat taraqqiyotining keyingi 7-8 yillari davomida bunday madaniy tadbirlarni keng miqyosda tashkil etishga alohida e’tibor berila boshladi. Jumladan, har ikki yilda bir marta Shahrisabz shahrida Xalqaro maqom san’ati anjumani, Xalqaro baxshichilik san’ati, Xivada xalqaro “Lazgi” raqs hamda Qo‘qon shahrida Xalqaro hunarmandchilik festivallari o‘tkazilishi yo‘lga qo‘yildi.

Madaniy meros ob’ektlari va san’at ashyolarini restavratsiya qilish bo‘yicha milliy maktab, shuningdek, xalq cholg‘ulari, milliy raqs, maqom yo‘nalishlarida respublika ko‘rik-tanlovlari qayta tiklandi. Masalan, Boysun tumanida “Boysun bahori” xalqaro folklor festivali, Marg‘ilon shahrida “Buyuk Ipak yo‘li” xalqaro musiqa folklor festivali, Nurota tumanida “Nurli navolar” xalqaro festivali tashkil etildi.

Yuqorida madaniyat va san’at sohasida ijtimoiy buyurtma to‘g‘risida fikrlashgan edik. Haqiqatdan ham, mazkur sohada aholining tobora ortib borayotgan madaniy ehtiyojlarini mazmunli, milliy yo‘nalishlarga boy san’at asarlari bilan qondirishda ijtimoiy buyurtmaning o‘rni benihoya katta. Shuning uchun ham 2020 yildan boshlab davlat budjeti mablag‘lari hisobidan xarid qilingan, ommaviy ijroga mo‘ljallangan dramatik, musiqali va musiqali-dramatik asarlarni xususiy teatrlarda ham sahnalashtirish va ijro etishga ruxsat berildi.

2022 yildan boshlab madaniyat va san’at sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash maqsadida “Inson qadri uchun” ezgu g‘oyasi asosida har yili teatrlarda sahnalashtiriladigan kamida 40 ta yangi spektaklga, kompozitorlar va bastakorlarga 40 ta yangi musiqa asarlar hamda 100 ta yuksak badiiy saviyadagi Internet va ijtimoiy tarmoqlar uchun mo‘ljallangan audiovizual asarlar va kamida 150 ta eng yaxshi milliy qo‘shiqlarni karaoke yordamida ijro qilish uchun qayta ishlashga davlat buyurtmasi berildi.

“Madaniyat kunlari”, “Vatan madhi”, “Madaniyat karvoni” kabi tadbirlar aholi madaniy ehtiyojlarini qondirishda alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Shu o‘rinda, keyingi yillarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda taniqli ijodkorlar, san’atkorlar, harbiy orekstr va

ansambllar ishtirokida o‘tkazilgan “Vatan manzumasi” tadbirini keying yillarda yaratilgan eng sara loyihalardan biri sifatida baholash mumkin.

“Vatan manzumasi” adabiy-badiiy tadbiri alohida, xalqimizni o‘tmish tarixiy-madaniy merosidan faxrlanishga undaydigan, jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy birlikni mustahkamlashga yo‘naltiradigan mutlaqo yangi yo‘nalish sifatida O‘zbekiston madaniy hayotida o‘ringa ega bo‘ldi. Tadbir barcha viloyatlarda keng namoyish qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Teleradiokompaniyasi tomonidan ko‘p marotaba ko‘rsatildi. Milliylik va zamonaviylik g‘oyalari bilan sug‘orilgan ushbu tadbir, shubhasiz, jamiyat a’zolari madaniy ehtiyojlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Dunyoning shiddat bilan globallashuvi sharoitida jamiyat ijtimoiy-madaniy muhitini sog‘lomlashtirish aholi madaniy ehtiyojlarini shakllantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yuqorida qayd etilgani kabi, so‘nggi yillarda mamlakatda ana shu muhitni yaratish borasida ko‘plab ishlar amalga oshirildi. Madaniyat va san’at sohasining moddiy ta’minotini yaxshilash, huquqiy-me’yoriy barqarorligini ta’minlash natijasida muayyan yutuqlarga erishildi.

Biroq, hali bu sohada ko‘zlangan yirik masalalarni hal etish imkoni bo‘lmadi. Turli ob’ektiv va sub’ektiv sabablar bunga to‘siq bo‘lmoqda. Ob’ektiv sabablar jumlasiga jahoniy integratsiya tufayli turli ichki va tashqi ma’naviy-madaniy, mafkuraviy tahdidlarning ortib borishini kiritish mumkin. Sub’ektiv sabablarga esa madaniyat va san’at sohasiga mutassaddi bo‘lganlarning jamiyatda, dunyoda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarni chuqur, ilmiy jihatdan tahlil qila olish va to‘g‘ri xulosa chiqara olmasliklari holatini kiritish mumkin.

Bunday holat esa joylarda madaniyat va san’at muassasalari ishlarining samaradorlik darajasining pastligi bilan ham baholanishi mumkin. Masalan, Navoiy viloyatidagi davlat umumta’lim maktablarida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari ham yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi. Chunonchi, Konimex va Navbahor tumanlaridagi maktablarda “Yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikka qarshi qanday kurashish kerak?”, degan savolga respondentlarning 20 foizi “Yangi tarbiyaviy filmlar va ularni maktablarda namoyish etish lozim”, deb javob berganlar. Qiziltepa tumanida esa bu raqam 25 foizni tashkil etgan.

Javoblardan shunday xulosa qilish mumkinki, aholi, shu jumladan, maktab o‘quvchilari tarbiyaviy filmlar ko‘rishga ehtiyoji bor. Biroq, yuqorida ta’kidlangani kabi yaratilayotgan filmlarning asosan mayda maishiy mavzularni yoritishga qaratilganligi oqibatida kishilarning bu boradagi tobora ortib borayotgan ehtiyojlari qanoatlantirilmayapti.

Aholi madaniy ehtiyojlarini muttasil ravishda oshirib borish jamiyatni ijtimoiy-ma’naviy barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Bunda aholi, ayniqsa yoshlarning madaniyat va san’atga oshnoligi, turli to‘garaklardagi faolligi alohida ahamiyatga ega. Shu ma’noda 2023 yilning iyul oyida Qoraqalpog‘iston Respublikasi yoshlari o‘rtasida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovnoma natijalari ham muayyan xulosalarga kelishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations). Tadqiqotda ishtirok etganlarning 62 foizi bugungi kunda yoshlarning madaniyat va san’at sohasida to‘garaklarga qatnashish imkoniyatlari borligini bildirgan bo‘lsalar, 29,5 foiz respondentlar bu borada olib borilayotgan ishlardan nisbatan xabardorligini bildirganlar. So‘rovda qatnashganlarning 8,5 foizi bu bo‘yicha amalga oshirilayotgan tadbirlardan umuman xabari yo‘qligini bildirganlar.

Jahoniy mafkuraviy kurashlar, siyosiy-g‘oyaviy kurashlar tobora kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlarni turli ichki va tashqi tahdidlardan asrab qolishning yo‘llaridan biri – ularni fan va san’at to‘garaklariga keng jalb etishdan iboratdir. Bu narsa birdaniga uch muhim muammoni hal etishga imkon beradi. Birinchidan, bunday to‘garaklarga qatnashuvchilarning turli mafkuraviy xavf-xatarlardan xalos bo‘lish imkoniyati kuchayadi. Chunki, ularning muayyan to‘garaklardagi ishtiroki aniq maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, yoshlar bu orqali o‘z iste’dodlarini

namoyish qilish va vaqtni behudaga o‘tkazmaslik ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Ikkinchidan, to‘garaklar yoshlarda ilm-fan sohalari bilan birga madaniyat va san’atning biron bir turiga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘otishi, kelajakda shu sohaning biron turi bo‘yicha mutaxassis bo‘lishlariga imkon yaratishi mumkin. Uchinchidan, to‘garaklar yoshlarda va umuman jamiyat a’zolarida madaniy ehtiyojlarning shakllanishiga yordam beradi.

Shu o‘rinda quyidagi uchta holatga alohida e’tibor berish lozim, deb o‘ylaymiz: birinchidan, jamiyat ma’naviy-madaniy muhiti, aholi madaniy ehtiyojlarini shakllanishi, qondirilishi eng avvalo muayyan davrda yaratilgan va iste’mol qilinayotgan barcha madaniy meros namunalariga bog‘liq. Ya’ni, mazkur asarlar aholining ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mafkuraviy qiyofasiga qanchalar darajada ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsata olishi o‘ta muhim. Madaniy merosning “ijtimoiy kuchi” jamiyat a’zolarining faolligini, ularning milliy birligini, safarbarligini ta’minlovchi ta’sirchan omil bo‘lib maydonga chiqadi. Bunda o‘sha madaniy meros, yaratilgan asarlarning adabiy-badiiy quvvati, hech shubhasiz, ustuvor ahamiyatga ega bo‘ladi. Ayni paytda mazkur ikki buyuk kuch – asarning “ijtimoiy kuchi” va “adabiy-badiiy quvvati” birlashgan zamonda va makonda madaniyat va san’atning tom ma’nodagi qudrati vujudga keladi.

Ikkinchidan, madaniyat va san’atdagi “ijtimoiy kuch”ning jamiyat va millat taraqqiyotiga ta’siri tufayli aholi madaniy ehtiyojlari ortib boradi. Shuning uchun ham har qanday asarning badiiy-ruhiy quvvatini uning jamiyat a’zolarining ijtimoiy-ma’naviy faolligini oshirishda, kishilar ma’naviy olamining qay yo‘sinda shakllanganligida ko‘rish mumkin.

Uchinchidan, yaratilgan asar, madaniy merosning shaxs va jamiyatga foydalilik darajasi uni iste’mol qiluvchi uchun yaratilgan shart-sharoitiga ham bog‘liq. Bunday sharoit madaniy meros iste’molchisining jamiyatda tutgan ijtimoiy o‘rni, uning maqomi, madaniy ehtiyojlarni qondirish maqsadida yaratilgan infratuzulma kabilar bilan bog‘liqdir. Bu bir-biri bilan bog‘liq masalalar jamligi asosidagina aholi madaniy ehtiyojlarini shakllantirish va to‘laqonli qondirish mumkin.

Shu ma’noda jamiyatda kuchli ma’naviy makonni yaratish, yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan asrab qolishning uchun zarur bo‘lgan eng muhim omillardan biri – madaniyat va san’at asarini, madaniy merosni yaratuvchisi hamda uni iste’mol qiluvchisi o‘rtasidagi o‘zaro manfaatdorlikni topish bilan bog‘liq. Teatr, kino, muzeylarga aholining kam tashrifi, yaratilgan nashr etilgan millionlab asarlarning savdo rastalarida taxlanib yotishi, minglab madaniyat va san’at to‘garaklariga o‘quvchilar tashrifining kundan-kunga kamayib borishini ham madaniyat va san’at sohasi ijodkorlari va ular asarlarini iste’mol qiluvchilar o‘rtasidagi nomutanosib manfaatlar natijasi, deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Маънавият. Асосий тушунчалар луғати”. – Тошкент, “Маънавият”, 2021. – 285-бет.

2. Маврулов А., Маврулова М. Маданият назарияси – Тошкент, 2023. 36-бет.

3. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. -“Халқ сўзи”, 2017 йил 4 август.

4. Илёс Исломов. Маънавий хавфсизлик. – Тошкент, “Complex Print”, 2023. – 84-бет.

5. Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлигининг жорий архиви.

6. Қорақалпоғистон Республикасида ёшларнинг ижтимоий-маънавий кайфияти тўғрисида маълумот. –Тошкент, 2023. -17-бет.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Farhod Jurakulovich Muradov
Senior Lecturer, Department of Social and
Humanities Department of the Tashkent Institute of Economics and Management
Institute of Economics and Management. Tashkent. Uzbekistan.
farhodmuradov1974@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences,
Associate professor O.Abdumuminov

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

UNITED NATIONS STRATEGIES IN EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IN UZBEKISTAN

Annotation: This work is dedicated to the main strategies of the United Nations in the field of education, science, and innovation in Uzbekistan. In the context of rapid global development and digitalization, the UN emphasizes the need to modernize educational systems and implement innovative approaches. The main directions include the development of inclusive education, improving the quality of educational programs, supporting scientific research, and stimulating innovative activities. The UN program in Uzbekistan aims to adapt international standards, build sustainable partnerships, and create favorable conditions for youth, which in turn contributes to the socio-economic development of the country and its integration into the global community. Special attention is given to issues of sustainable development, gender equality, and accessibility of education for all segments of the population.

In the implementation of UN strategies in Uzbekistan, particular attention is paid to the integration of technology into the educational process. The introduction of digital tools and platforms not only improves access to quality education but also develops 21st-century skills such as critical thinking and creativity.

Moreover, the UN actively supports initiatives aimed at strengthening cooperation between educational institutions, research centers, and businesses, which fosters the creation of an ecosystem for innovation development. An important aspect is the training of personnel that meets the demands of the modern labor market, ensuring sustainable economic growth and social development.

It is also worth noting that UN programs in Uzbekistan focus on enhancing the level of scientific research in priority areas such as Ecology, Healthcare, and Information Technology. This creates a foundation for developing the country's scientific potential and its integration into the international scientific community. Within the framework of the Sustainable Development Goals by 2030, directions for improving the quality of education and developing cooperation mechanisms are being considered.

Keywords: Quality Education, Inclusive Education, Science, Innovations, International Cooperation, Education Standards, Scientific Research, Digital Education, Research Centers, Strategic Planning, Educational Resources, Social Equality, Social Partnership, Funding Mechanisms.

ОСНОВНЫЕ СТРАТЕГИИ ООН В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: Данная работа посвящена основным стратегиям Организации Объединенных Наций в области образования, науки и инноваций в Узбекистане. В условиях стремительного глобального развития и цифровизации, ООН акцентирует внимание на необходимости модернизации образовательных систем и внедрения инновационных подходов. Основные направления включают в себя развитие инклюзивного образования, повышение качества образовательных программ, поддержку научных исследований и стимулирование инновационной деятельности. Программа ООН в Узбекистане направлена на адаптацию международных стандартов, формирование устойчивых партнерств и создание благоприятных условий для молодежи, что в свою очередь способствует социально-экономическому развитию страны и

интеграции в глобальное сообщество. Особое внимание уделяется вопросам устойчивого развития, гендерного равенства и доступности образования для всех слоев населения.

В рамках реализации стратегий ООН в Узбекистане особое внимание уделяется интеграции технологий в образовательный процесс. Внедрение цифровых инструментов и платформ позволяет не только улучшить доступ к качественному образованию, но и развивать навыки XXI века, такие как критическое мышление и креативность.

Кроме того, ООН активно поддерживает инициативы по укреплению сотрудничества между образовательными учреждениями, научными центрами и бизнесом, что способствует созданию экосистемы для развития инноваций. Важным аспектом является подготовка кадров, соответствующих требованиям современного рынка труда, что обеспечивает устойчивый экономический рост и социальное развитие.

Также стоит отметить, что программы ООН в Узбекистане фокусируются на повышении уровня научных исследований в приоритетных областях, таких как экология, здравоохранение и информационные технологии. Это создает основу для формирования научного потенциала страны и её интеграции в международное научное сообщество. В рамках целей устойчивого развития до 2030 года рассматриваются направления повышения качества образования, а также развития механизмов сотрудничества.

Ключевые слова: Качественное образование, Инклюзивное образование, Наука, Инновации, Международное сотрудничество, Стандарты образования, Научные исследования, Цифровое образование, Исследовательские центры, Стратегическое планирование, Образовательные ресурсы, Социальное равенство, Социальное партнерство, Механизмы финансирования.

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING O‘ZBEKISTONDA TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYA SOHASIDAGI ASOSIY STRATEGIYALARI

Annotatsiya: Ushbu maqola Birlashgan Millatlar Tashkilotining O‘zbekistonda ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasidagi asosiy strategiyalari masalalariga bag‘ishlangan. Global jadal rivojlanish va raqamlashtirish sharoitida BMT ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurligini ta’kidlaydi. Asosiy yo‘nalishlar qatoriga inklyuziv ta’limni rivojlantirish, ta’lim dasturlari sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va innovatsiyalarni rag‘batlantirish kiradi. BMTning O‘zbekistondagi dasturi xalqaro standartlarni moslashtirish, barqaror sheriklik munosabatlarini shakllantirish va yoshlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan bo‘lib, bu o‘z navbatida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda. Barqaror rivojlanish, gender tengligi va aholining barcha qatlamlari uchun ta’limdan foydalanish imkoniyatini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekistonda BMT strategiyalarini amalga oshirish doirasida texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Raqamli vositalar va platformalarning joriy etilishi nafaqat sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini yaxshilaydi, balki XXI-asrning tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, BMT innovatsiyalarni rivojlantirish ekotizimini yaratishga xizmat qiluvchi ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar va biznes o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash tashabbuslarini faol qo‘llab-quvvatlaydi. Zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan, barqaror iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlovchi kadrlar tayyorlash muhim jihatdir. Shuningdek, BMTning O‘zbekistondagi dasturlarida ekologiya, sog‘liqni saqlash va axborot texnologiyalari kabi ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar darajasini oshirishga alohida e’tibor qaratilgani ham e’tiborga loyiq. Bu mamlakat ilmiy salohiyatini shakllantirish va xalqaro ilmiy hamjamiyatga integratsiyalashuviga zamin yaratadi. 2030 yilgacha Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida ta’lim sifatini oshirish, hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilmoqda.

Kalit so‘zlar: Sifatli ta’lim, Inklyuziv ta’lim, Fan, Innovatsiya, Xalqaro hamkorlik, Ta’lim standartlari, Ilmiy tadqiqotlar, Raqamli ta’lim, Tadqiqot markazlari, Strategik rejalashtirish, Ta’lim resurslari, Ijtimoiy tenglik, Ijtimoiy sheriklik, Moliyalashtirish mexanizmlari.

Введение. Образование, наука и инновации являются краеугольными камнями устойчивого развития общества и экономики. В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, экономические кризисы и социальные неравенства, эти сферы становятся еще более значимыми для достижения целей устойчивого развития, установленных ООН.

ООН играет важную роль в сфере образования, науки и инноваций в Узбекистане. В рамках целей устойчивого развития ООН до 2030 года в Узбекистане определены стратегические цели, такие как повышение качества образования, обеспечение инклюзивного образования, стимулирование научных исследований и укрепление международного сотрудничества. В данной статье будут проанализированы основные стратегии ООН в сфере образования, науки и инноваций в Узбекистане, а также их реализация и результаты.

Эти стратегии служат для повышения глобальной конкурентоспособности Узбекистана, обеспечения устойчивого развития общества и подготовки молодежи с современными знаниями и навыками. Сотрудничество с ООН имеет важное значение для расширения успехов в области образования и социально-экономического развития страны.

В Узбекистане образование рассматривается как стратегический ресурс, необходимый для формирования высококвалифицированной рабочей силы и стимулирования инновационного потенциала страны. С учетом исторических и культурных особенностей, а также современных мировых тенденций, Узбекистан активно работает над реформированием своей образовательной системы, привлекая внимание международных организаций, включая ООН.

Образование играет центральную роль в социально-экономическом развитии стран, обеспечивая основу для формирования квалифицированной рабочей силы и стимулирования инноваций. В Узбекистане, как и в других странах, образование рассматривается как стратегический ресурс, способствующий устойчивому развитию общества и экономики. Одной из основных задач является обеспечение доступности образования для всех слоев населения. В Узбекистане предпринимаются усилия по увеличению числа учебных заведений, особенно в отдаленных и сельских районах. Это позволяет сократить разрыв между городскими и сельскими населёнными пунктами, предоставляя равные возможности для всех.

ООН и другие международные организации подчеркивают важность внедрения современных образовательных стандартов, обновления учебных программ и повышения квалификации преподавателей. Это включает в себя интеграцию современных технологий в образовательный процесс и развитие критического мышления у учащихся и студентов.

Качественное образование напрямую связано с экономическим ростом. Подготовка специалистов, отвечающих требованиям рынка труда, способствует повышению производительности и конкурентоспособности экономики. В Узбекистане акцент делается на развитие профессионального образования и обучения, что позволяет молодежи быстрее адаптироваться к изменениям на рынке труда.

В условиях сложной ситуации, вызванной последствиями пандемии, в Узбекистане особое внимание уделяется тому, что образование и воспитание молодежи подняты на уровень государственной политики. Процессы реализации прав детей и молодежи на образование и создания для них комфортных условий существенно совершенствуются на основе идеи "Новый Узбекистан начинается с порога школы", что является практическим выражением этой мысли.

Как отмечал Президент Узбекистана Ш.М. Мирзиёев, "Сегодня мы строим социальное государство, в котором каждый человек, независимо от его национальности,

языка или религии, сможет реализовать свои способности и таланты, знания и опыт. С этой целью мы мобилизуем все наши силы и ресурсы для интеллектуального и физического развития молодежи, чтобы они могли получить качественное образование и занять достойное место в жизни" [1].

Поддержка разработки образовательной политики является одной из ключевых функций ООН и других международных организаций в Узбекистане. Это направление включает несколько важных аспектов:

- Международные организации, такие как ЮНЕСКО, предоставляют экспертные рекомендации по созданию и реализации национальных образовательных стратегий. Они помогают анализировать существующую образовательную систему, выявлять проблемы и разрабатывать стратегии, направленные на их решение;
- Организации содействуют интеграции международных стандартов и практик в национальную образовательную политику. Это позволяет Узбекистану не только соответствовать глобальным требованиям, но и улучшить качество образования, учитывая лучшие практики из других стран;
- Международные организации организуют тренинги и семинары для государственных служащих и образовательных экспертов, что способствует повышению их квалификации в области разработки и реализации образовательной политики. Это обучение охватывает актуальные вопросы, такие как инклюзивное образование и инновационные подходы к обучению;
- Поддержка в проведении исследований и сборе данных о состоянии образования позволяет более точно оценить потребности и проблемы системы. Международные организации помогают разрабатывать инструменты для анализа, что способствует созданию информированных политик;
- Международные организации выступают в роли консультантов, предлагая свои услуги для разработки и реализации образовательной политики. Они также содействуют партнерству между правительственными учреждениями, неправительственными организациями и образовательными учреждениями, что способствует более комплексному подходу к реформам.

Стратегии ООН в Узбекистане направлены на обеспечение устойчивого развития в области образования, науки и инноваций, обеспечение социальной справедливости и создание образовательной системы, соответствующей глобальным стандартам. Стратегии ООН в области образования, науки и инноваций в Узбекистане включают следующие основные направления:

- Современные образовательные стандарты: ООН способствует модернизации образовательных программ, внедрению современных педагогических методов и повышению квалификации учителей.
- Образовательные ресурсы: Обеспечение учебными материалами и ресурсами для образовательных учреждений.
- Равные возможности: Расширение образовательных возможностей для всех социальных слоев, особенно для женщин и людей с ограниченными возможностями.
- Помощь малоимущим: специальные программы для облегчения доступа к образованию, исходя из социального положения.
- Поддержка научных исследований и инновационных проектов в Узбекистане. Внедрение технологий: интеграция современных технологий в образование и науку.
- Обмен знаниями и опытом через международные семинары, тренинги и выставки, улучшение образовательной системы страны через специальные проекты ООН.

- Помощь в разработке стратегических планов правительства Узбекистана в области образования и науки, разработка эффективной образовательной политики с учетом опыта развитых стран.

- Стимулирование международного обмена между исследователями и учеными, внедрение цифровых образовательных платформ.

- Внедрение инновационных образовательных методов и технологий. Проектирование образовательных проектов для решения социальных проблем.

Узбекистан, принимая во внимание глобальные тенденции развития, стремится реализовать эти цели ООН. Качественное образование, обеспечение равных возможностей для всех и стимулирование научной активности способствуют социально-экономическому развитию страны.

В рамках целей устойчивого развития ООН до 2030 года в Узбекистане разработаны конкретные стратегии для развития образования, науки и инноваций. Работы в этих направлениях направлены на обеспечение социальной справедливости в обществе, расширение образовательных возможностей для каждого и развитие современных науки и технологий.

В рамках стратегий ООН, направленных на поддержку образовательной системы Узбекистана, интеграция технологий играет ключевую роль. Эти стратегии направлены на модернизацию образовательного процесса и подготовку молодежи к вызовам современного мира.

Интеграция технологий в образовательный процесс в рамках стратегий ООН в Узбекистане не только улучшает качество образования, но и способствует формированию нового поколения, готового к инновациям и изменениям в глобальном обществе. Эти усилия направлены на создание устойчивой и инклюзивной образовательной системы, которая отвечает требованиям времени и потребностям будущего.

Следует отметить, что за последние годы охват дошкольного образования увеличился с 21% до 70%, а в высшем образовании — с 9% до 38%. Кроме того, благодаря созданию дополнительных возможностей для образования женщин, начиная с 2021 года, ежегодно выделяется более 3 тысяч специальных грантов для девушек, что в свою очередь улучшило уровень охвата высшим образованием для молодых женщин в 5 раз. В результате введения бюджетной квоты для девушек, в учебном году 2021-2022 года 60% студентов составили женщины [2].

Во всем мире образование, наука и инновации являются важными элементами экономического развития и социального прогресса. ООН ставит перед собой цель повышения качества и эффективности образования. В Узбекистане разрабатываются специальные программы для внедрения современных образовательных стандартов, повышения квалификации учителей и улучшения образовательных ресурсов. В результате этого в образовательных учреждениях внедряются современные педагогические методы. Реализация концепции инклюзивного образования имеет важное значение в проектах ООН в Узбекистане. Разрабатываются специальные программы для расширения образовательных возможностей для всех социальных слоев, особенно для малоимущих и людей с ограниченными возможностями. Это способствует облегчению доступа к образованию и обеспечению социальной справедливости [3].

В области науки и инноваций ООН вносит вклад в развитие страны путем содействия научным исследованиям, реализации инновационных проектов и внедрения современных технологий в Узбекистане. В рамках программы ООН "Наука и технологии" поощряется международный обмен среди исследователей и ученых.

Таким образом, образование является ключевым фактором развития, который влияет на все аспекты жизни общества. В Узбекистане, с поддержкой ООН и других международных организаций, предпринимаются шаги для улучшения доступности и качества образования, что, в свою очередь, способствует социально-экономическому развитию страны.

Цель и миссия. Дальнейшее совершенствование специальных программ и ресурсов для обеспечения инклюзивного образования, расширение возможностей для получения образования для людей с ограниченными возможностями;

- Укрепление механизмов финансирования научных исследований и развитие международного сотрудничества при реализации научных проектов;
- Предоставление грантов и ресурсов для реализации инновационных проектов, поощрение инноваций на основе исследований;
- Укрепление сотрудничества с международными учебными заведениями, расширение возможностей для обмена знаниями и изучения опыта;
- Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс, расширение возможностей получения знаний через онлайн образовательные платформы.

Эти цели помогут усилить эффективную реализацию стратегий ООН в области образования, науки и инноваций в Узбекистане и поддержать социально-экономическое развитие страны.

Выводы и наблюдения. Ключевая роль образования: Образование является основой для устойчивого развития, обеспечивая подготовку квалифицированных кадров и способствуя инновациям.

Доступность и качество: Увеличение доступности образования в Узбекистане требует одновременно повышения его качества. Это включает в себя обновление учебных планов, внедрение современных технологий и повышение квалификации педагогов.

Экономическая связь: Качественное образование напрямую связано с экономическим ростом. Подготовка специалистов, соответствующих потребностям рынка труда, является важным фактором для повышения производительности и конкурентоспособности экономики.

Социальное равенство: Образование должно быть доступным для всех слоев населения, включая уязвимые группы. Это способствует социальному равенству, что важно для создания гармоничного общества.

Устойчивое развитие: Включение тем устойчивого развития в образовательные программы формирует сознание ответственного гражданина, готового к решению глобальных вызовов.

Международное сотрудничество: Поддержка со стороны ООН и других международных организаций играет ключевую роль в реформировании образовательной системы Узбекистана, что позволяет стране эффективно интегрироваться в глобальные образовательные процессы.

Прогресс в области образования в Узбекистане требует комплексного подхода, включающего как системные изменения, так и активное вовлечение всех заинтересованных сторон.

Устойчивое развитие образования может быть достигнуто только при наличии четкой стратегии и координации действий на всех уровнях — от государственного до местного.

Эти выводы подчеркивают важность образования как движущей силы для развития Узбекистана, а также необходимость комплексного подхода к решению существующих проблем в этой сфере.

Заключение: Основные стратегии ООН в области образования, науки и инноваций в Узбекистане играют важную роль в обеспечении социально-экономического развития страны. Направления, такие как обеспечение качественного образования, развитие инклюзивного образования, поддержка научных исследований и инновационных проектов, стимулирование механизмов сотрудничества и стратегическое планирование, способствуют созданию образовательной системы, соответствующей глобальным стандартам.

Через эти стратегии ООН реализует проекты, направленные на обеспечение социальной справедливости, облегчение доступа к образованию и развитие современных науки и технологий в Узбекистане. Сотрудничество с ООН поможет предоставить необходимые ресурсы и возможности для повышения устойчивости и эффективности образовательной системы страны.

Последние результаты показывают эффективность деятельности ООН в Узбекистане и перспективы в области образования, науки и инноваций. Развитие в этих направлениях будет способствовать повышению конкурентоспособности Узбекистана на глобальном уровне и обеспечению благосостояния его населения.

Использованные источники:

1. Обращение Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Мажлису и народу Узбекистана. 2022.

2. А. Саидов. Новый Узбекистан – парламентские шаги на пути к устойчивому развитию // Официальный сайт Законодательной палаты Республики Узбекистан. 2023.

3. Ғ. Мирзо. Цели устойчивого развития ООН и образовательная система Нового Узбекистана: гармония и эффективность. // Официальный сайт Национального центра по правам человека Республики Узбекистан. 2024.

4. Материалы республиканской научно-практической онлайн-конференции "Узбекистан и ООН: взаимное сотрудничество и устойчивое развитие". – Т.: Центр повышения квалификации юристов, 2021.

5. "Узбекистан — ООН: приоритетные направления сотрудничества." // Официальный сайт Законодательной палаты Республики Узбекистан. 2024.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ashurova Khurshida Sag‘dullaevna
Associate Professor of the Department of “Humanities and Information Technologies” Samarkand State Institute of Foreign Languages
xurshidashurova01@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor Kholiqov Yunus

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

LIFE AND LITERARY-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF HOJI MUIN SHUKRULLO FROM THE SAMARKAND JADIDS

Annotation: The article extensively covers the life and creative activity of Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li. First, it focuses on his early education and the first steps he took on the path of enlightenment. It analyzes Hoji Muin’s deep respect for his mentors, his aspiration to continue their academic traditions, and especially how his interest in enlightenment and literature began. The article also discusses Hoji Muin’s love for poetry, the development of his creative work, and his activity in the field of dramaturgy. Through his poetic works and dramatic creations, he raised issues concerning the spiritual condition of the people, social changes in life, and the pressing matters of his time, introducing innovations that were relevant to the era through his literary pursuits. Hoji Muin's dedication to educating the younger generation and his efforts in this field are particularly noteworthy. He not only strove to spread enlightenment widely but also supported new methods in the field of science and education. The article also provides a detailed account of his role in educating youth and the work he did on the path of enlightenment.

Keywords: social, political, spiritual, educational, life and work, mentor, poetry, dramaturgy, education and upbringing, press, nationality, values, knowledge, ethics, science.

SAMARQAND JADIDLARIDAN HOJI MUIN SHUKRULLONING HAYOTI VA ADABIY-MA’RIFIY FAOLIYATI

Annotatsiya: Maqolada Hoji Muin Shukrullo o‘g‘lining hayoti va ijodiy faoliyati keng yoritilgan. Dastlab, uning ilk ta’lim olgan davri va o‘zining ma’rifatparvarlik yo‘lida qilgan birinchi qadamlariga to‘xtalib o‘tiladi. Hoji Muinning o‘z ustozlariga bo‘lgan chuqur hurmati, ularning ilmiy an’analarini davom ettirishga bo‘lgan intilishi, ayniqsa, uning ma’rifatparvarlik va adabiyotga bo‘lgan qiziqishining boshlanishi bilan bog‘liq tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada Hoji Muinning she’riyatga bo‘lgan muhabbati va uning ijodi rivoji hamda dramaturgiya sohasidagi faoliyati haqida so‘z yuritiladi. O‘zining she’riy asarlari va dramatik ijodida xalqning ruhiy holati, ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar va zamonning dolzarb masalalarini ko‘tarib, u o‘zining adabiy izlanishlari orqali zamonaga mos yangiliklar kiritganligi yoritilgan. Yosh avlodni tarbiyalashdagi Hoji Muinning jonkuyarligi va bu boradagi mehnatlari alohida e’tiborga sazovordir. U, nafaqat ma’rifatni keng tarqatishga harakat qildi, balki ilm va tarbiya sohasida yangi usullarni qo‘llab-quvvatladi. Maqolada uning yoshlarni tarbiyalashda tutgan o‘rni va ma’rifatparvarlik yo‘lida qilgan ishlari ham batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, ma’rifiy, hayoti va ijodi, ustoz, she’riyat, dramaturgiya, ta’lim-tarbiya, matbuot, milliylik, qadriyatlar, bilim, axloq, ilm-fan.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ЖИЗНЬ И ЛИТЕРАТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИЗ САМАРКАНДСКИХ ДЖАДИДОВ ХОДЖИ МУИНА ШУКРУЛЛО

Аннотация: В статье широко освещена жизнь и творческая деятельность Ходжи Муина Шукурло. Сначала рассматриваются его первые шаги в обучении и первые шаги на пути просветительской деятельности. Особое внимание уделяется глубочайшему уважению Ходжи Муина к своим учителям, его стремлению продолжать их научные традиции, а также анализируется начало его увлечения просветительством и литературой. В статье также рассматривается любовь Ходжи Муина к поэзии, развитие его творчества и его деятельность в области драматургии. В своих поэтических произведениях и драматическом творчестве он поднимал вопросы, касающиеся духовного состояния народа, социальных изменений в жизни общества и актуальных проблем своего времени, внося новшества через свои литературные поиски. Особое внимание уделяется его преданности делу воспитания молодого поколения и его трудам в этой области. Он не только стремился широко распространять просвещение, но и поддерживал новые методы в области науки и воспитания. В статье подробно рассматривается его роль в воспитании молодежи и его деятельность на пути просвещения.

Ключевые слова: социальный, политический, духовный, просветительский, жизнь и творчество, учитель, поэзия, драматургия, образование и воспитание, пресса, национальность, ценности, знания, мораль, наука.

KIRISH

Samarqand jadidchilik harakatining ilg‘or vakillaridan biri bo‘lgan Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li XX asrning boshlarida faol ma’rifatparvar va ijodkor etakchi sifatida tanilgan.

Hoji Muin 1883-yilning 19-martida Samarqand shahrining Ruhobod guzarida tug‘ilgan. Yoshligidan she’riyatga bo‘lgan qiziqishi uning ijodiy faoliyatiga kirib kelishida muhim ahamiyat kasb etgan. Hoji Muin o‘z tarjimai holida, o‘n bir yoshida Yassaviy va Mashrab she’rlaridan, shuningdek, «Tuhfat ul-ushshoq» to‘plamidagi ayrim g‘azallardan g‘oyat ta’sirlanganligini ta’kidlaydi va she’rlar yozishni boshlaganini yozadi.

U o‘n ikki yoshida ota-onasidan ayriladi va shundan so’ng, Ruhobod guzari masjidining imomi bo‘lgan bobosi Mirsaid Sharif o‘g‘li qo‘lida tarbiya topadi. O‘smir Hoji Muin bobosidan arab tili qoidalari va diniy ilmlarni o‘rgana boshlaydi. Bu bilimlarning mukammallashuviga o‘z davrining taniqli olimi va ziyolisi Sayidahmad Vasliy bilan (1900 yili) tanishuv katta imkoniyat yaratdi. Demak, Hoji Muin o‘n sakkiz yoshgacha dastlab bobosi, keyinchalik Vasliy ta’siri ostida arabcha sarf, navh va muayyan darajada diniy bilimlarni o‘zlashtiradi. Shuningdek, Vasliy uning she’riyatga bo‘lgan muhabbatini oshirdi, o‘z davrining ma’rifatparvarlari davrasiga ham olib kirdi[1.5.]. Uning ilmiy rivojlanishida Sayidahmad Vasliy bilan tanishuvi muhim o‘rin tutadi. Vasliy, o‘z davrining taniqli olimi va ma’rifatparvari bo‘lib, Hoji Muinning ilmiy qiziqishlarini yanada rivojlantirishga yordam bergan. Vasliy ta’siri ostida Hoji Muin nafaqat arabcha sarf, navh kabi bilimlarni rivojlantirdi, balki uning she’riyatga bo‘lgan qiziqishlarini yanada kuchaytiradi va ma’rifatparvarlar davrasiga kirish imkoniyatiga ham ega bo‘ladi. Demakki, bu davrga kelib Hoji Muinning ilmiy izlanishlari nafaqat diniy, balki adabiy sohada ham davom etganini ko‘rishimiz mumkin. Vasliyning uning she’riyatga bo‘lgan qiziqishini oshirishi uning ijodiy faoliyatining rivojlanishiga ham katta turtki bo‘lgan edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Hoji Muinning muallimlik faoliyati 1901-yilda eski maktabda boshlandi. Shu maktabda o‘qituvchilik qilganida orttirilgan tajribalar va Abduqodir Shakuriyning ta’lim metodlari ta’sirida, 1903-yil avgust oyida Samarqand shahrining Xo‘ja Nisbatdor mahallasida yangi usuldagi maktab ochib, unda o‘qituvchilikni davom ettirdi. Hoji Muin maorifparvar, vatanparvar

va fidoiy inson sifatida ushbu maktabni o‘z hisobidan ochdi. U hech qachon moddiy manfaatni birinchi o‘ringa qo‘ymadi, balki Behbudiy, Shakuriy, Ajziylarning maktab an’analari va ta’lim tizimini davom ettirib, o‘z yosh avlodini ilm va ma’rifatga yo‘naltirishga harakat qildi. Hoji Muinning zamondoshlari bilan suhbatga asoslanib, adabiyotshunos olim R.Muqumov, “Hoji Muin maktabda bolalarni savodxon qilish uchun sarflanadigan mablag‘ni xalqdan yig‘magan, balki o‘zining Devoli ko‘ndalang qishlog‘idagi bog‘chasida yetishtirgan shirin-shakar mevalarni bozorga chiqarib sotish evaziga to‘plagan. Maktabdorlikdan daromad olishni sira o‘ylamagan”[2.20-25.], - deb yozadi. Bu ma’lumotdan ko‘ramizki Hoji Muinning maktab tashkil etishdagi fidoiyligi va moddiy manfaatdan uzoq bo‘lganligi e’tiborga molik. Demakki, Hoji Muin maktabni tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan mablag‘ni xalqdan yig‘magan, balki o‘zining mablag‘idan ochgan. Bu, uning maorifparvarlikdagi fidoyiligining yana bir ko‘rsatkichidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bilishning aniq usullari yig‘indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o‘tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o‘rganish uslublaridan foydalanildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Hoji Muin maktabdorlikdan daromad olishni o‘ylamay, faqat yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga hissa qo‘shishga intilgan. U, aslida, o‘zining ilmiy-ma’rifiy faoliyatini pul topish maqsadida emas, balki millatning kelajagi uchun qilgan. Bu holat uning ijtimoiy mas’uliyatini va yuksak ma’naviyatini aks ettiradi.

Aynan shu yillarda Hoji Muin ustozi Vasliyning uyida jadidlarning yetakchisi bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiy bilan tanishib, suhbatda bo‘lishi uning hayotida tubdan o‘zgarish yasadi va yangi qarashlar davrini boshlab beradi. Ayniqsa, Behbudiyning “Muxtasari jug‘rofiyai umumiy” kitobining “Tadbiqoti diniya” qismidagi “Ba’zi eski xurofot va isroiliyat so‘zlari bizning tafsir kitoblarimizgacha kirib ketgan” mazmunidagi jumlalari uning fikrida tubdan o‘zgarish yasadi. Hoji Muin tavsi’i ma’lumotiga turk-totor matbuoti sabab bo‘lgan bo‘lsa, Behbudiy hazratlarining mazkur bir ikki jumla so‘zi birinchi marotaba, fikriy inqilobga uchratganligini e’tirof etadi[3.29.]. Shu davrdan boshlab, u Behbudiyning izdoshiga aylanadi.

Yangi tashkil qilingan maktablarga, jumladan, Hoji Muin maktabiga ham, eski maktabning ta’lim va tarbiya usuli mos kelmas edi. Shuning uchun o‘sha davrda eng avvalo yangi o‘quv adabiyotlarni yaratish dolzarb muammoga aylangan edi. Buni yaxshi tushungan Hoji Muin boshqa jadid muallimlari qatori o‘ta mas’uliyatli va shu bilan birga sharafli bo‘lgan vazifani ham o‘z zimmasiga oldi. U 1908 yilda yangi usuldagi maktablar uchun fors tilida «Rahnamoi savod» darsligini chop ettirdi. Zamondoshi Ismatilla Rahmatullazoda bilan hammualliflikda o‘zbek tilida “O‘qituvchi” nomli alifbo kitobini ham tayyorlaydi.

Bu davrda yangi jadid maktablarida ta’lim va tarbiyani uzviy va uzliksiz olib borish zarur edi. Shuning uchun ham Hoji Muin o‘quvchilarga nafaqat dars berish bilan chegaralandi. Balki o‘z davrining mashhur va tajribali pedagoglaridan biri hisoblangan Abduqodir Shakuriyning iltimosiga binoan bolalarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega deb hisoblangan bir qancha she’rlarni turkchadan fors tiliga tarjima qiladi. Hoji Muin mazkur tarjimalar asosida 1914 yilda «Guldastai adabiyot» nomli she’riy to‘plamni nashr qildirdi. To‘plamdagi Hoji Muin tomonidan 1908–1914 yillarda yaratilgan “Xitob va go‘daki beilm”, “Nasihat”, “Muxammas”, “Ittifoq”, “Shikoyat”, “E’tirof” kabi milliy va maishiy xarakterdagi she’rlar uning qalamiga masub bo‘lib, qolganlari esa tarjima she’rlardir. Hoji Muinning ushbu kitobi “yangi o‘zbek she’riyatining dastlabki namunalaridan biri edi”[4.210-212]. Ammo bu to‘plam 2010-yilda chop etilgan Hoji Muinning “Tanlangan asarlarida” keltirilmagan.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning 1914-yilda sahnaga qo‘yilgan “Padarkush” asari ta’siri Hoji Muin ijod yo‘nalishini she’riyatdan dramaturgiyaga burib yubordi. U keyinchalik, mohir dramaturg, o‘tkir publitsist bo‘lib etishdi va o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy muhitini mohirona tavsirlab ham beradi. Nusratullo Qudratulla o‘g‘li bilan hamkorlikda yozilgan to‘rt pardali «To‘y» p’esasi 1914-yilda bosmadan chiqadi. Birin-ketin dramaturg Hoji Muinning uch pardali «Eski maktab – yangi maktab» p’esasi (1916 y.), to‘rt pardali drama(fojiaviy asar)si «Mazluma xotun» (1916 y.), bir pardali intermediya (kulguli asar)si «Ko‘knori» (1916 y.) yaratildi. Barcha asarlarida shu davrning dolzarb ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’rifiy muammolariga serqirrali va keng qamrovli ijodkor sifatida yondashdi va jiddiy e’tibor qaratdi. Shuningdek, jamiyatning ma’rifiy taraqqiyotiga monelik qilayotgan ijtimoiy illatlarning sabablarini tahlil qilishga va ularni bartaraf qilish yo‘llarini ko‘rsatishga harakat qildi.

Jamiyat va xalqning jaholatdan qutilishida milliy matbuotning muhim ahamiyatga ega ekanligining munozaraga o‘rin qoldirmasligini Hoji Muinning publitsistika sohasidagi faoliyatida ko‘rish mumkin. Insonga suv va havo qanchalik zarur bo‘lsa, shu davrda milliy matbuot ham jaholatdan qutilish uchun shunchalik zarur, deb hisoblagan. Hoji Muinning maqolalari bot-bot gazeta va jurnallarning sahifalarida ko‘rinar edi. Dastlab “Turkiston viloyatining gazetasi”da o‘z maqolalari bilan muntazam qatnashib turadi. Keyinchalik, 1913-yili u Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Samarqand” gazetasi hamda “Oyna” jurnali chiqa boshlagach, ularda matbuot va teatrning ahamiyati, axloq-odob masalalari, xalqning ma’naviyatini shakllantirish, ta’lim-tarbiya haqida qator maqolalarini e’lon qilib boradi. Bu gazeta va jurnallarga shu davrning peshqadam ma’rifatparvari Mahmudxo‘ja Behbudiy muharrirlik qilgani uchun, ular ziyolilar va xalq orasida obro‘-e’tiborga ega bo‘ldilar. Shuning uchun Behbudiyning hurmatiga sazovor bo‘lgan. Shoir, dramaturg, publitsist sifatida Hoji Muin 1913-1914 yillardagi mehnat faoliyatini bir muddat “Samarqand” gazetasi va “Oyna” jurnali bilan bog‘liq bo‘lganligi bejiz emas. Ammo shu bilan birga, u o‘zining pedagogik faoliyatini ham to‘xtatmasdan olib borgan. U 1916-yilgacha Samarqand shahrining turli mahallalarida yangi usulda bolalarning savodini chiqarishda jonbozlik ko‘rsatadi.

Hoji Muinning hayoti va ijodiga 1917-yil fevralidagi voqealar sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Uningcha, Vatan ozodligi va xalqning erkinligi uchun kurashish vaqti kelgan edi. Shuning uchun, publitsist sifatida Hoji Muin ma’rifiy mavzularga nisbatan ijtimoiy-siyosiy masalalarga ko‘proq e’tibor qaratib, matbuotdagi faoliyatini kuchaytirdi. Xususan, "Hurriyat" gazetasida bosilgan maqolalarida Turkiston muxtoriyati, bolsheviklar va saylovlar to‘g‘risidagi fikr-mulohazalari va xulosalari o‘z ifodasini topgan.

Sho‘rolar hokimiyati o‘rnatilgandan keyin Hoji Muin uning nashri bo‘lgan “Mehnatkashlar tovushi” gazetasida faoliyat ko‘rsatdi. Dastlabki yillarda yozgan maqolalarida uning ijtimoiy-siyosiy masalalarga nisbatan aniq nuqtai-nazarga ega bo‘lmaganligini ko‘rish mumkin. Publitsist mehnatkashlar hokimiyati deb atalgan yangi tuzumning siyosiy hayotidagi noqislikni Chor Rossiyasi davridan qolgan meros, degan fikrda ham bo‘lgan. U o‘zining o‘tkir qalamini xalqning og‘ir ahvolini yoritishga, hukumatning ayrim qarorlarini xalq ommasiga tushuntirib berishga qaratgan edi. Ammo tez orada sho‘rolar hukumati to‘g‘risidagi orzu-umidlari sarob ekanligini anglay boshlagan.

Shuningdek, uning “Yurt qayg‘usi”, “Sho‘roi islomiya va saylov”, “Namoyish to‘g‘risida” nomli maqolalarida sho‘rolar hukumatining ijtimoiy siyosatidan norozilik kayfiyati borligi sezilib turadi. Bolsheviklarning siyosiy basharasi ochiq-oydin fosh qilingan “Bolsheviklar va biz”sarlavhali maqolasi “Hurriyat” (1918 yil 9 yanvar), “Boy bo‘lmoq yo‘llari” nomli maqolasi “Zarafshon” (1922 yil 3 noyabr) gazetalarida chop etiladi. “Mashrab” jurnalining 1924-yilgi 1-sonida “Ezma” taxallusi bilan “Azroilmi, soliqchimi?” nomi bilan chiqarilgan qisqagina maqolasida “Magar Nikolay vaqtida bizdan biror noshukurlik o‘tgan ekankim, bu kun haq taolo

“bolshevik” degan bir toifa maxluqni boshimizga musallat qildi. Xudoyo, tavba qildim. Yana o‘zining bilasan. Mulk o‘zingniki, nima xohlasang qilmoqqa qodirsan...”[5.2.], bu maqolalarida Hoji Muin bolsheviklarni Nikolay davridagi hukumatga o‘xshatib, ularning xalqga yetkazgan zarari haqida so‘z yuritadi, bu uning sho‘rolar hukumatiga nisbatan chuqur noroziligini ifodalaydi. Shu fikrlarning o‘ziyoq bolsheviklarga umid qilish befoyda ekanligi va muallifning qat’iy siyosiy xulosaga kelganligidan dalolat beradi. Bunday tanqidiy maqolalarni o‘sha davrda matbuotda e’lon qilish jasorat namunasi edi. Ammo bu keyinchalik Hoji Muinga qimmatga tushdi. Yangi tuzum yalovbardorlari vatanparvar publitsist Hoji Muinning tanqidiy maqolalariga befarq qaramadilar. U maxsus xizmat muassasalarining “nazariga tushdi”, aniqroq qilib aytganda “qora ro‘yxat”ga olinadi.

Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li Mehriyning qatag‘on qilish ayni avj pallasiga kirgan vaqtda yozgan «Ijodiy tarjimai holim» (1937 yil) qo‘lyozmasi hayoti, serqirrali ijod yo‘li, dunyoqarashi, pedagogik faoliyati, nashr etilgan va etilmay qolgan, tiriklik davrida maxsus yo‘qotilgan asarlari haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lish uchun muhim ahamiyatga egadir. Bu noyob qo‘lyozmada yozilishicha, 1937-yilgacha uning o‘nta kitobi bosilib chiqqan va 20ga yaqin to‘plam-kitoblari bosilish arafasida bo‘lgan. Hoji Muin 30 yillik ijodiy faoliyati davomida 23 xil gazeta va jurnallarda adabiy, ilmiy va ijtimoiy mavzularda taxminan 200 tacha maqola, 400 tacha turli xabar va 1500 misraga yaqin o‘zbeka hamda tojik tilidagi she’rlarni e’lon qilgan.

XULOSALAR

Hoji Muin ijodida biografik mazmundagi maqolalar muhim o‘rin egallaydi. U o‘zining zamondoshlari va yaqinlarini, jumladan o‘zi uchun katta ta’sir ko‘rsatgan shaxslarni chuqur tahlil qilgan va ularning hayot yo‘llarini, ilmiy-ijodiy faoliyatini yoritgan. Xususan, uning ustozi va maslakdoshi bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, ijodi va uning vafoti munosabati bilan yozilgan uchta maqola Hoji Muinning adabiy merosi va ta’lim-tarbiyaga bo‘lgan yuksak hurmatini ko‘rsatadi. Shuningdek, mashhur muallim va muharrir Shokir Muxtoriy, islohotparvar olim va shoir Sayidahmad Vasliy kabi shaxslarning tarjimai hollari ham Hoji Muin tomonidan qalamga olingan. Bu maqolalar faqatgina shaxslarning hayotini yoritibgina qolmay, balki ularning o‘z zamonidagi ma’rifatparvarlik va ijtimoiy-siyosiy kurashdagi o‘rni hamda ta’sirini chuqur tahlil qilgan.

Bundan tashqari, Hoji Muin hajviy maqolalar yozishda ham faoliyat yuritgan. U ko‘plab taxalluslarda, jumladan, Boturbek, Mashrab, Ezma, A’rofiy, Chaqimchi, Mug‘ombir kabi taxalluslar bilan hajviy maqolalar yaratgan. Ushbu maqolalar uning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi noxush holatlarni, insonlarning iroda va axloqiy zaifliklarini, shuningdek, o‘z zamonasining qiyinchiliklarini hajviy tarzda ifodalagan. Hoji Muin bu maqolalarda o‘zining o‘tkir fikrlash qobiliyati va zamonani keskin tahlil qilish uslubini ko‘rsatdi.

Ammo Hoji Muinning hayoti va ijodi o‘zi qo‘llagan g‘oya va printsiplarga sodiq bo‘lish bilan birga, o‘z zamonining siyosiy voqealari va hukumat bosimi ostida rivojlandi. Sho‘rolar hukumatining qarshi kurashchisi sifatida u 1929-yilda qamoqqa olindi. Uning qamoqqa olinganligi va shundan keyin davom etgan ta’qiblar uning siyosiy faoliyatiga qarshi olib borilganligi natijasida bo‘ldi. 1932-yilgacha qamoqda saqlangan va ozod etiladi. So‘ng, 1938-yil yanvarida yana qamoqqa olindi. Bu davrda Hoji Muin siyosiy qarashlari va adabiy faoliyati tufayli ko‘plab jismoniy va ma’naviy qiyinchiliklarga duch keldi. U 1942-yilda Solikamsk qamoq lagerlaridan birida vafot etdi. Uning o‘limi, o‘z davrining siyosiy repressiyasi va adabiy kurashlarining yomon natijalaridan biri sifatida tarixda qoldi.

Hoji Muinning hayoti va ijodi uning xalqining erkinlik, adolat va ilm-ma’rifat yo‘lidagi kurashining yorqin namunasi bo‘lib, bugungi kunda ham uning o‘rni va ta’siri yodga olinmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Hoji Muin. Tanlangan asarlar. To‘ldirilgan 2-nashri. T:. Ma’naviyat. 2010.
2. Muqumov R. Hoji Muin kim edi?// Muloqot, 1994, 5-6-sonlar.
3. Hoji Muin. Tanlangan asarlar. Toshkent “Ma’naviyat” 2005. 29-bet.
4. B.Qosimov, Sh.Yusupov, U.Dolimov, Sh.Rizaev, S.Axmedov. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. Toshkent “Ma’naviyat” 2004.
5. Hoji Muin. Arzoilmi, soliqchi?. “Mashrab” jurnali, 1924 yil, 1-son.
6. Sag‘dullaevna, Ashurova Xurshida. “Biography of Saidakhmad Vasliy in the Works of his Contemporary of Khodji Muin” Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 14 (2022): 75-78.
7. Saghdullaevna, Ashurova Khurshida. “The History of Origin of the Philosofical Doctrine of Jadidism” Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture 2.12 (2021): 1-3.
8. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. "GLOBALLASHUV DAVRIDA BARQAROR TARAQQIYOTNI TA’MINLASHDA BAG ‘RIKENGLIKNING O ‘RNI."*Science and innovation* 3.Special Issue 19 (2024): 724-726.
9. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. "МИЛЛАТЛАРАРО БАҒРИКЕНГЛИК МАДАНИЯТИНИНГ АХЛОҚ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ."*E Conference Zone*. 2023.
10. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. "MILLATLARARO MADANIYAT VA BAG’RIKENGLIKNI RIVOJLANTIRIShDA MILLIY QADRIYATLARNING ORNI." *E Conference Zone*. 2023.
11. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. "COMPATIBILITY OF THE CULTURE OF INTERNATIONAL TOLERANCE WITH MORALITY."*Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development* 15 (2023): 337-339.
12. Artikovich, Khalikov Yunus. "THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL CULTURE AND FORGIVENESS."*Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development* 15 (2023): 344-348.
13. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. "YANGI O‘ZBEKISTONDA BAG’RIKENGLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MILLATLARARO ALOQALARNING MOHIYATI." (2022).
14. Kholikov, Yu O. "ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ."*ВЕСТНИК МАГИСТРАТУРЫ* (2022): 102.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Gulnara Sultankulova
University of Science and Technology (Tashkent)
Lecturer, Department of Social Sciences

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor
Sh.Tadjibayeva

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

TALABALARDA MUAMMOLI VAZIYATLARNI YENGISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada o‘quv jarayonida va jamoat orasida talabalarning stressli vaziyatdan xalos bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Unda psixologiyadagi “Koping nazariyasi” haqidagi fikrlar milliy muhitga oid vaziyatlar asosida tahlil etiladi.

Tayanch so‘zlar: stressli vaziyatlar, rejalarni o‘zgartirish, muddatlarni kechiktirish, resurslarni qayta taqsimlash, ijtimoiy yordam, yaqinlar, do‘stlar, hamkasblar, Richard Lazarus, amerika psixologlari, sharqona tarbiya, xalq maqollari.

ISSUES OF FORMING STUDENTS' SKILLS OF OVERCOMING PROBLEM SITUATIONS

Abstract. The article deals with the issues of forming students' skills of coping with stressful situations in the educational process and in society. The ideas of ‘coping theory’ in psychology are analysed on the example of situations related to the national environment.

Key words: stressful situations, change of plans, postponement of deadlines, redistribution of resources, social support, relatives, friends, colleagues, Richard Lazarus, American psychologists, Eastern education, folk proverbs.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования у студентов навыков совладания со стрессовыми ситуациями в образовательном процессе и в социуме. Анализируются идеи «теории совладания» в психологии на примере ситуаций, связанных с национальной средой.

Ключевые слова: стрессовые ситуации, изменение планов, перенос сроков, перераспределение ресурсов, социальная поддержка, близкие, друзья, коллеги, Ричард Лазарус, американские психологи, восточное воспитание, народные пословицы.

Kirish (Introduction)

Inson jamiyatda yashar ekan, o‘z maqsadlari yo‘lida juda ko‘p qiyinchiliklarga duch keladi. Bu jarayon bir umrga davom etadi. Qiyinchilik psixologiyada stress deyiladi. Stress maqsadga yetishga to‘siqni his etish demakdir. Stressga qarshilik - bu muayyan vaziyatda insonning boshqalar tomonidan qilinishi mumkin bo‘lgan monelikka qarshi turish, u bilan

mubohasa qilish, murosa qilish, ko‘ndirish, rozi qilish, yengish, g‘olib chiqish, taslim qilish kabi vaziyatlarni taqozo qiladi. Stressli vaziyatlarga bolalar, o‘smirlar, balog‘at yoshidagi individlar, qizlar va o‘g‘il bolalar duch kelishi tipik hodisa sanaladi. Chunki ularda hali tajriba, bilim, huquqiy ma’lumotlar yetarli bo‘lmaydi. Muhitga moslashish, vaziyatni baholash, kattalar bilan muloqot layoqati yetarli bo‘lmaydi.

Stressli vaziyatdan chiqib ketishda inson nafsiga turli yo‘llar va ixtiyorlar berilgan. Ammo chiqishda uni foyda yoki zarar kutib turadi. Foyda masrurlik, shodlik keltirsa, zarar pushaymonlik, afsus va nadomat olib keladi. Psixologik pedagogikada yengish strategiyalarining bir qator turlari ishlab chiqilgan. Yengish strategiyalarining turli xil tasniflari mavjud. Olimlar 400 ta koping haqida ma’lumotlarni tasnif etishgan. Ulardan eng mashhur tasnif amerikalik psixolog Richard Lazarusga tegishlidir. Koping haqidagi bilimlar o‘zbek tiliga yetarli tarjima etilmagan. Ular asosan, ilmiy tadqiqotlarda ta’riflangan.

Mavzuga oid manbalar tahlili (Analysis of sources related to the topic)

XX asrning 70-yillarida amerikalik psixolog R. Lazarus o‘zining shogirdi Syuzan Folkman bilan hamkorlikda koping mavzusida juda samarali ishlagan. S.Folkman uning rahbarligida doktorlik ilmiy darajasiga ega bo‘lgan (1979). Ularning “Stress, baholash va yengish” kitobi (1984) vaziyat talablari, stressor, shaxs va uning javoblari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni tavsiflovchi “stressning tranzaksiyaviy modeli”ni taqdim etadi.

R.Lazarus va S.Folkman yengish strategiyalarini baholashning birinchi standartlashtirilgan usulini ishlab chiqdilar, ya’ni “Yengish yo‘llari so‘rovnomasi (keyinchalik “Yengish yo‘llari nazorat ro‘yxati”) texnikasini ishlab chiqdilar. Ularning asari T.L. Kryukova va boshqalar tomonidan Rossiyada rus tiliga tarjima etilgan. R.Lazarusning A. Delongis, J. Richard Jennings (1965–1969), Rend J. Gruen (1981–1985) va boshqa shogirdlari yirik olimlar sifatida tanilgan.

1991 yilda nafaqaga chiqqanidan so‘ng ham R.Lazarus faol ishlashni davom ettirdi, maqolalar va kitoblar yozdi. O‘zining keyingi asarlarida (1991; 1994; 1999) u his-tuyg‘ular, hissiy rivojlanish va psixopatologiya bo‘yicha nazariy va empirik tadqiqotlar natijalarini jamladi va baholashning deyarli yigirma xil hissiyotlarga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatdi.

R.Lazarusning “Sportdagi stress va tashvish” asari 1983-yili yaratilgan. Uning Bernis Lazarus bilan hammualliflik qilgan, qarish jarayonidagi his-tuyg‘ular va yengish strategiyalarini o‘rganadigan “Qarishga qarshi kurash” ishi 2006-yili nashr etilgan. Buyuk olim 2002-yili 100 yoshida dunyoni tark etgan. Uning hamda shogirdlari tadqiqotlari o‘zbek tiliga tarjima etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Bilishning aniq usullari yig‘indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o‘tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o‘rganish uslublaridan foydalanildi.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

Richard Lazarus va Syuzan Folkmanlarning “Stress, baholash va yengish” kitobida odamlar stressli vaziyatlarni qanday qabul qilishlari, o‘z imkoniyatlarini qanday baholashlari va stressni yengish uchun qanday strategiyalardan foydalanishlari haqida tadqiqotiy tavsiflar mavjud. R.Lazarus strategiyalarning ikkita asosiy guruhini aniqlagan: muammoga yo‘naltirilgan va hissiyotga yo‘naltirilgan. [1] Ularga ko‘ra, muammoga yo‘naltirilgan kurash strategiyalari muammoni hal qilishga yoki vaziyatni o‘zgartirishga qaratilgan. Agar odam vaziyatga ta’sir qilish imkoniyati va resurslari borligiga ishonsa, bu usul uning uchun samarali bo‘ladi.

Ushbu tur quyidagi strategiyalarni o‘z ichiga oladi: ma’lumot qidirish va harakatlarni rejalashtirish. Ushbu turdagi kurash muammo haqida ko‘proq ma’lumot olish va uni hal qilish uchun harakat rejasini ishlab chiqish istagiga asoslanadi. Masalan, sizni katta bir anjumanda chiqishingiz dasturga kiritilgan. Ammo birdaniga sizni dasturdan olib tashlashgani haqida

informatsiya oldingiz. Bu sizga stress sanaladi. Siz bu dasturda chiqishni juda xohlaysiz, bu sizning keyingi ijodiy yo‘lingizda muhim sanaladi. Bunda siz shoshilmasdan harakat qilishingiz lozim. Avvalo, dastur maqsadi, ahamiyati, jamoatchilikning unga qiziqish darajasini aniqlaysiz. Dasturdagi o‘z o‘rningizni aniqlaysiz, qayta dasturga kiritishlari uchun yo‘l qidirasiz. Ammo sizga ma’lum bo‘lishicha, sizning mavzularingiz dasturga yetarli darajada muvofiq emas. Shunda siz vaziyatni o‘zgartirish bo‘yicha rejalar tuzasiz. Agar tashqi omil sizning ishtirokingizdan ko‘ra ishtirok etmasligingizga muvofiq bo‘lsa, undan voz kechasiz. Bunda siz uchun stressning hech qanday keragi yo‘q. Buni stressni oson yechish deyiladi. Agar siz bu dasturda qanday bo‘lmasin ishtirok etishni ko‘zlab, g‘irrom yo‘llarni tanlasangiz, yangi muammolarga duch kelishingiz mumkin. Sizda ko‘rolmaslik, g‘iybat, hasad hissi paydo bo‘lishi mumkin. Odatda bunday vaziyatlar san’atkorlar faoliyatida ko‘p uchraydi. “Siz hovliqasiz, nimalardir qilasiz, qayergadir shoshasiz. Hech bo‘lmasa bir daqiqa to‘xtab, o‘zingizga savol berganmisiz? “Bularning bari nima uchun?”, “Qayoqqa ketyapman-u, mendan keyin nima qoladi?”. To‘g‘ri qalbimizning tub-tubidan nimadir ingrab turadi, bularning bari keraksiz iztiroblar ekanligini anglagandek bo‘lamiz.”[2]

Qiyinchiliklarni faol ravishda yengish. Ushbu strategiyani qo‘llagan kishi muammoning o‘z-o‘zidan yo‘qolishini kutmaydi, balki uni hal qilish imkoniyatlarini qidiradi. Faol pozitsiyani egallash o‘zingizni ishonchli his qilishingizga va vaziyatni nazorat qilishingizga yordam beradi. Said Ahmadning “Kelinlar qo‘zg‘oloni” komediyasidagi Nigoraning oilada eski qarashlarga suyanib olgan qaynonasiga qarshi kurashi qiyinchiliklarni faol yengishga misol bo‘la oladi. Nigora stressli vaziyatda muvaffaqiyatga erishish uchun maqsadlarini rejalashtirdi, qayta baholadi, o‘zi kabi vaziyatdan iztirob chekayotgan boshqa ovsinlari bilan birgalikda muammoni ijobiy hal eta oldi. [3] Bu rejalarni o‘zgartirish, muddatlarni kechiktirish yoki resurslarni qayta taqsimlash usuli sanaladi.

Talabalar bo‘lajak mutaxassis-fuqaro sifatida ijtimoiy yordamga, maslahat va yo‘l-yo‘riqqa ehtiyojmand bo‘ladi. Ijtimoiy yordam - yaqinlaringiz, do‘stlaringiz yoki hamkasblaringizning sizga ruhiy va moddiy yordami. Ushbu strategiya boshqalardan yordam, maslahat yoki ekspert fikrini so‘rashni o‘z ichiga oladi. Bunga hodisalarni yanada qulayroq nuqtai nazardan qayta baholash usullari ham kiradi. Buni shoir Erkin Vohidov “do‘st topishga intilish” bilan yengish mumkinligini yaxshi yoritib bergan:

Do‘st bilan obod uying, gar bo‘lsa u vayrona ham,
Do‘st qadam qo‘ymas esa vayronadur koshona ham.
Do‘st qidir, do‘st top jahonda, do‘st yuz ming bo‘lsa – oz,
Ko‘p erur, bisyor dushman bo‘lsa u bir dona ham. [4]

Do‘stning umumiy ma’nosi Sharq axloqshunosligida zahira tipiga kiritilgan. Forobiyga ko‘ra, zahira ikki qism bo‘ladi: 1. Mol-amlok. 2. Sadoqatli, beta’ma do‘stlar. [5]

Demak, siz muhtoj bo‘lgan vaqtda yordam olishingiz mumkin bo‘lgan kishi siz uchun strategik zahira hisoblanadi. U sizga stressli vaziyatda kerak bo‘lib qoladi. Ammo do‘st bo‘lishning muhim sharti shuki, siz bilan faol munosabatda bo‘ladigan shaxs uchun avval siz o‘z bilim va imkoniyatlaringiz orqali unga ko‘mak bergan bo‘lishingiz kerak. Shu orqali u sizni o‘ziga do‘st hisoblagan bo‘ladi. Demak, ikki tomonlama ruhiy va moddiy yordamlashuv do‘stlik deyiladi.

Vaziyatga boshqa tomondan qarash. Bu uni hal qilishning yangi, yanada samarali usullarini topishga yordam beradi. Mavjud muammoni hal qilish uchun o‘tmishdagi muvaffaqiyatli tajribalardan foydalanish mumkin. Siz bir muammoni an’anaviy usulda hal qilmoqchisiz. Bunda siz “Men tushgan vaziyatga boshqalar tushganda qanday hal etgan edi?”, degan savolni o‘zingizga berishingiz kerak. Bunda vaziyat tarixining obyektiv va subyektiv sabablarini tahlil qilishingiz kerak.

Hissiy yo‘naltirilgan kurash strategiyalari ham mavjud. Ushbu usullar vaqtinchalik yordam deb ham ataladi, chunki ular muammolarni hal qilishga emas, balki ular tufayli hissiy stressni kamaytirishga qaratilgan bo‘ladi. Ba’zi hollarda keyinchalik stressli vaziyatdan chiqish yo‘lini topish uchun ehtiroslarning intensivligini kamaytirish kerak. Bundan tashqari, agar inqirozni hal qilish sizga bog‘liq bo‘lmasa, hissiyotlarga yo‘naltirilgan strategiyalar kerak. Hissiy yo‘naltirilgan kurash quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin: Tuyg‘ularni oshkor qilish - ba’zida stressdan xalos bo‘lish uchun his-tuyg‘ularingizni ochib tashlashingiz kerak - bu haqda gapiring, boksga boring, yig‘lang. Bu hol muhimlikni miyadan kamaytirishga yordam beradi. Misol uchun, siz hozirgi vaziyatda ijobiy tomonlarni topishga harakat qilishingiz yoki boshqa vazifaga o‘tishingiz mumkin. Buni chalg‘ish deymiz. Bundan tashqari, agar vaziyat mahrumiyatga ega bo‘lmasa, unda siz uning qarorini kechiktirishga harakat qilishingiz mumkin.

Stressga hissiy yo‘naltirilgan kurash o‘zbek jamiyatida, ayniqsa ayollar orasida ko‘p sodir bo‘lgan. Ikkinchi jahon urushida erkaklar frontga ketganda ayollar turmushning barcha og‘irliklarini o‘z yelkasida ko‘targan. Buni ular o‘z ashulalarida aks ettirishgan. Eri va o‘g‘li frontga ketgan, “qora xat” olgan ona o‘z dardini she’rda ifodalab, yengil tortgan, o‘z dardini mahalladoshlari bilan baham ko‘rgan:

Qiyg‘ir edim, qironda qanotlarim qirqildi,
Yigirma bir yoshimda urush meni tul qildi.
Tullar, mining tulporga, tim tepani kezamiz,
Nemis-fashist boshini ketmon bilan ezamiz.

Ketmonimiz kertilgan, yerni choping – yetilgan.
Yonib ketgan yorginam qayga dafn etilgan?
Yonib ketgan yorimni ko‘rdingizmi, harbiylar,
Yo jismini bir yerga ko‘mdingizmi, harbiylar.

Harbiylar-o, harbiylar, sizlarga o‘q tegmasin.
Farzandingiz boshini “Yetimman” deb egmasin.
Yetimman deb yig‘lagan, farzandlarim sog‘ bo‘ling,
Onangizning ko‘nglini ko‘targuvchi tog‘ bo‘ling. [6]

Ushbu folklor namunasida insonning urush va qirg‘inga qarshi isyoni, yovuzlikka nafrati, shu bilan birga kelajakka umidi yorqin aks ettirilgan.

Hazil, vaziyat haqida hazillashishga urinish. Dam olish - bu usul chuqur nafas olish texnikasi, meditatsiya, yoga va boshqa dam olish turlarini o‘z ichiga oladi. Psixologlar foydalanishni tavsiya etmaydigan kuchlanishdan xalos bo‘lishning disfunksional usullari ham mavjud: his-tuyg‘ulardan qochish va e’tibor bermaslik. Muammoning mavjudligini tan olmaslik, uni qadrsizlantirish yoki “gilam ostidan supurish” ham strategiyadir. Ammo bu faqat kelajakda muammo bilan muqarrar qarama-qarshilikni kechiktiradi. Ammo, buning foydasi shundaki, kechiktirish jarayonida inson o‘ziga yangi kuch to‘playdi, nafas rostlaydi, keyin katta kuch bilan undan chiqib ketish imkoniyatini beradi. “Qalpoq” hajviy ko‘rsatuvi miniaturalarida ushbu usuldan keng foydalaniladi. Hayotda ko‘p g‘irromliklarga duch kelgan Mamayramat yig‘laydigan vaziyatlarda ham kulgili gap-so‘zlarni aytib, atrofidagilarni yengadi, ularga jazo beradi. [7]

Spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalar sizni qisqa vaqtga stressni unutishga yordam beradi, ammo oxir-oqibat ular yanada ko‘proq muammolarni keltirib chiqaradi. Bu irodasizlik natijasidir. Har bir insonning stressga javoban foydalanadigan o‘ziga xos kurash strategiyalari borligini tushunish muhimdir. Tuyg‘ularga yo‘naltirilgan usullardan foydalanish, agar ular vaziyatga va individual ehtiyojlarga mos kelsa, foydali bo‘lishi mumkin.

Sxematik terapiya - oddiy so‘zlar bilan stressni yengish. Bunda jon koyitmagan holda hamma ishlatadigan so‘zlardan foydalanishni tushunamiz. Xalq tilida ko‘p ishlatiladigan so‘z va iboralardan foydalanish. Masalan, “Shunga shunchami?”, “O‘ziga insof bersin”, “Menga nima”, “Ordona qolsin”, “It hurar, karvon o‘tar”, “g‘am yema”.

Qanday qilib to‘g‘ri strategiyani tanlash kerak? R.Lazarus: “Tegishli strategiyani tanlash temperament, sog‘liq, ijtimoiy muhit, tajriba va vaziyatga bog‘liq. Ba’zi odamlar o‘zlarining barcha kuchlarini muammoni hal qilish uchun sarflashni afzal ko‘rishadi, boshqalari esa hissiy komponentga e’tibor berishadi”, deydi.[8]

1994-yildan – 2018-yilgacha Amerika Qo‘shma Shtatlarida 12 yoshdan – 20 yoshgacha bo‘lgan yoshlarning xatti-harakatlar vositasida stressni yengish bo‘yicha eng yirik tadqiqotlardan biri o‘tkazilgan. Ushbu so‘rovnomaga ko‘ra, bu toifadagi eng mashhur hissiy kurash televizor tomosha qilish yoki do‘stlar bilan suhbatlashish bo‘lib chiqqan. Biroq, natijalar ko‘rsatganidek, bu stress bilan kurashish uchun ozgina yordam beradi, xolos.

Muammoni hal qilish uchun har xil turdagi strategiyalarni birlashtira olish muhimdir. Bu sizga kerakli effektga tezroq erishishga yordam beradi va agar bitta kurash yordam bermasa, siz boshqa xatti-harakatlar modeliga e’tibor qaratishingiz mumkin. Strategiyani tanlashda siz quyidagi omillarni hisobga olishingiz kerak: Muammo turi. Agar muammo o‘ziga xos bo‘lsa va muayyan yechimga ega bo‘lsa, muammoga yo‘naltirilgan strategiyalarni tanlash yaxshidir. Agar muammo hissiy holat bilan bog‘liq bo‘lsa, unda hissiy nazorat bilan ishlash maqsadga muvofiqdir. Odamlar o‘zlarining xohish-istaklari va moyilliklarida farqlanadi. Ba’zilar uchun ijtimoiy yordamdan foydalanish qulayroq bo‘lishi mumkin, boshqalari uchun vaziyatni qabul qilish qulayroq bo‘lishi mumkin.

Muayyan strategiyani talab qilishi mumkin bo‘lgan o‘ziga xos hayot sharoitlari. Misol uchun, agar siz qattiq tashvishga tushib qolsangiz, ehtimol qabul qilish muammoni hal qilishdan ko‘ra samaraliroq tanlov bo‘ladi. Agar tanlangan strategiya kerakli natijaga olib kelmasa, unda siz boshqasini tanlashingiz kerak.

Qanday qilib yangi kurash strategiyalarini o‘rganish kerak? Siz foydalanadigan kurash strategiyalari to‘plami kengaytirilishi va takomillashtirilishi mumkin. Bu stressga moslashish qobiliyatini va hayot sifatini yaxshilaydi. Psixologik tadqiqotlarda talaba yoshlarga quyidagi tavsiyalar bejiz berilmagan: “Yangi kurash ko‘nikmalarini egallash uchun bilimingizni oshiring. Hozirda hamma narsa yaxshidek tuyulsa ham, avval qo‘llagan strategiyalaringizni toping va bilib oling. Olingan bilim eng kutilmagan daqiqada foydali bo‘lishi mumkin. Harakatda turli strategiyalarni qo‘llashni boshlash uchun, kundalik vaziyatlarda, masalan, siz tirbandlikda asabiy bo‘lganingizda va asta-sekin murakkabroq vaziyatlarda yangi narsalarni sinab ko‘ring”.[9]

Talabalar o‘qishni o‘zlashtirishda, davomatda muammo paydo bo‘lganda, sessiyada stressga tushadi. Stress holatda o‘z vaqtida ovqatlanmaslik oshqozon kasalligiga chalintiradi. Shuning uchun sog‘ligingizga g‘amxo‘rlik qiling. Jismoniy va ruhiy salomatligingizga e’tibor bering. Sog‘lom turmush tarzi stressni kamaytirishga va moslashish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Muammoni o‘zingiz tushunishingiz qiyin bo‘lsa, psixologdan yordam so‘rang. Mutaxassis stress bilan kurashishning samarali strategiyalarini tanlashga va ularni o‘rganishga yordam beradi.

Yordam guruhlarida qatnashing. Yordam guruhiga qo‘shiling yoki shunga o‘xshash muammolarga duch kelgan boshqalar bilan bog‘laning. Bu sizga qo‘llab-quvvatlanayotganlik hissini beradi va boshqalar bilan tajriba almashishingizga yordam beradi.

Inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro‘yobga chiqarishning sharoitlarini va ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o‘zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy

qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida bozor infratuzilmasi uchun kadrlar tayyorlash ko‘lami ko‘paydi (abituriyentlarni qabul qilish 1990 yilgi 2,8 mingdan, 2022 yilga kelib 50 minggacha ortdi. Bozor iqtisodiyoti asoslariga qishloq joylardagi yoshlarni o‘rgatish niyatida qator biznes maktablar, litseylar va kollejlar tashkil etildi. Mehnat bozori tez sur’atlarda iqtisodiy yo‘nalishdagi mutaxassislar bilan boyib bormoqda. [10]

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirilgandir. Bularning bari yoshlarga motivatsiya berishdan iboratdir.

Xulosa (Conclusion)

Respublikamizda sotsial munosabatlar muammolari jahon ilmiy tafakkurining har xil yo‘nalishlari natijalari asosida tadqiq qilinayotganligini alohida ta’kidlash joizdir. Bu muammolarni yangi, yuqori ilmiy darajada tadqiq qilish imkoniyatlari vujudga keldi. Endi bu muammoni konkret psixologik tadqiqot bilan yechish joiz. Chunki bu muammoni, balki butun ijtimoiy hayot jarayonlarini keng qamrovda, kompleks xarakterda va amaliy natijalar asosida chuqur tadqiq qiladi.

Mamlakatda yoshlarga madad berish, bozor iqtisodiga o‘tishda ijtimoiylashuv, kichik va o‘rta biznesga jalb etish, huquqiy madaniyatni shakllantirish, ta’lim va o‘z bilimini hamda madaniy hordiq sifatini oshirishni tashkil etish, har tomonlama xalqaro aloqalarni yo‘lga qo‘yish rejalar ishlab chiqilgan. Jumladan, “Mamlakatning yosh bunyodkorlari” klubida madaniy va ma’naviy tiklanish, jahon hamjamiyatiga ochiqlik borasida munozaralar o‘tkazilmoqda, “Amir Temur: shaxs, davlat, renesans” multimedia qomusini yaratish uchun fond tomonidan kredit berilgan.

Ushbu imkoniyatlar yoshlar xulqidagi umidsizlik, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga ishonchsizlik, iqtisodiy qiyinchiliklardan qo‘rqish kabi stresslardan xolos etish ishlariga yordam beruvchi omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

[1]. Лазарус Р., Фолкман С. Стресс, оценит и преоделит. М.: 1984.
[2]. Norbekov M. Tentakning tajribasi -1. “Spectrum Media Group” nashriyoti. T.: 2016. 319 b. -B.8.
[3]. Caid Ahmad. Kelinlar qo‘zg‘oloni. Komediya (O‘zbek Milliy akademik drama teatri spektakli). Ziyouz.com.
[4]. Umr va nafs. Risola. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. T.: 2002. 32 b. -B.24.
[5].Erkin Vohidov. Yoshlik devoni. G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. T.: 1969. –B.42.
[6]. EraliyevB., Ostonaqulov I., Abdulahatov N. O‘zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari. Toshkent viloyati va Toshkent shahri. 3-kitob. “Turon Zamin Ziyo” nashriyoti. 2015. 340 b.1 – B.189.
[7]. “Qalpoq” hajviy ko‘rsatuvlari. Yangi kulgi oficial. YouTube kanali. 2020.
[8]. Лазарус Р., Фолкман С. Стресс, оценит и преоделит. М.: 1984. стр.132.
[9]. Лазарус Р., Фолкман С. Стресс, оценит и преоделит. М.: 1984. стр.201.
[10]. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini 2023 yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 12 sentabr 2023.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Каримова Дилафрўз Обиджоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
ЎзР ФА Ўзбекистон тарихи давлат музейи
Тарих илмий бўлими мудири

Тақризчи: Фурқат Тошбоев.
Тарих фанлари доктори, профессор.

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

АҲМАДАЛИ АСҚАРОВ: АФРОСИЁБ ЁДГОРЛИГИНИ САҚЛАШ ВА МОВИЙ ОСМОН ОСТИДАГИ МУЗЕЙГА АЙЛАНТИРИШ ҒОЯСИ ТАШАББУСКОРИ

Аннотация. Ушбу мақолада таниқли ўзбек археолог олими, академик Аҳмадали Асқаровнинг Сармарқанд Археология институти директори лавозимида ишлаган даврида, Самарқанднинг қадимий тарихини ўзида мужассам этган Афросиёб ёдгорлигини ўрганиш, очилган объектларини очиқ осмон остидаги музейга айлантириш ғоясини илгари сурган. Бу борада кўплаб ташкилий ишларни амалга оширган. Мақола ушбу долзарб ва ечими халигача кутилаётган масалага бағишланган.

Калит сўзлар: археология, олим, Аҳмадали Асқаров, Афросиёб ёдгорлиги, Самарқанд шаҳри, реставрация, музейлаштириш, очиқ осмон остидаги музей, топилма.

АХМАДАЛИ АСКАРОВ: ИНИЦИАТОР ИДЕИ СОХРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКА АФРОСИЯБ И ПРЕВРАЩЕНИЯ ЕГО В МУЗЕЙ ПОД ГОЛУБЫМ НЕБОМ

Аннотация. В данной статье рассказывается о деятельности выдающегося узбекского археолога, академика Ахмадали Аскарова в период его руководства Самаркандским археологическим институтом. В это время он выдвинул идею изучения памятника Афрасиаб, который олицетворяет древнюю историю Самарканда, и превращения открытых объектов в музей под открытым небом. В этом направлении он проделал значительную организационную работу. Статья посвящена данной актуальной проблеме, решение которой до сих пор ожидается.

Ключевые слова: археология, ученый, Ахмадали Аскаров, памятник Афрасиаб, город Самарканд, реставрация, музеефикация, музей под открытым небом, археологическая находка.

AHMADALI ASKAROV: INITIATOR OF THE IDEA OF PRESERVING THE AFRASIYAB MONUMENT AND TURNING IT INTO A MUSEUM UNDER THE BLUE SKY

Annotation: This article discusses the activities of the prominent Uzbek archaeologist, Academician Akhmadali Askarov, during his tenure as Director of the Samarkand Institute of Archaeology. During this period, he proposed the idea of studying the Afrasiab site, which embodies the ancient history of Samarkand, and transforming its excavated structures into an open-air museum. He carried out significant organizational work in this regard. The article is dedicated to this pressing issue, which still awaits resolution.

Key words: archaeology, scientist, Akhmadali Askarov, Afrasiab monument, Samarkand city, Restoration, museumification, open-Air museum, archaeological find.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Кириш (Introduction)

Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир. Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир [1]. Ўзбекистонда археологик ёдгорликлар сони жиҳатидан кўп бўлганли билан дунёда энг олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Археологик ёдгорликларнинг кўплиги, ушбу ҳудудда юксак цивилизацияга эга халқлар яшаганлигидан, қадимий маданияти ниҳоятда юқори даражада бўлганлигидан далолат беради.

Ҳар қандай давлат тараққиёт сари интилар экан, доимо тарихга назар ташлаб, мавжуд урф-одатлар, анъаналар ва қадимий ёдгорликларни ўрганишга ва сақлашга интилиши табиий. Айниқса, бу борада музейларнинг ўрни беқиёсдир. Чунки музейлар ўтмишдан келган тарихий маданият, маърифат, табиат ёдгорликларининг яхлит тизимига солинган йиғиндиси бўлиб амалдаги қонун-қоидага мувофиқ равишда сақланади ва намойиш қилинади [2, – B. 17-18].

Музейлар тузилиши жиҳатидан икки хил бўлади. Очиқ турдаги музейлар ва ёпиқ музейлар. Дастлабки очиқ осмон остидаги музейлардан бири "Скансен" оролида жойлашган бўлиб у 1891 йилда Джург Дюркрден томонидан Стокгольмда (Швеция) очилган, унинг номи аксарият Европа тилларида этнографик музейларнинг номига айланди. Очиқ турдаги музейлар сирасига мамлакатимиздаги буюк тарихий шаҳарлар очиқ осмон остидаги ёдгорлик-архитектура меъморий иншоотлар киради. Бунга кўҳна Бухоро, Самарқанд, Хива, Шаҳрисабз, Қўқон, Тошкент ва бошқа шаҳарлардаги тарихий меъморий ёдгорликлар, археологик жойлар ва ўтмиш асрларидаги қадимий аҳоли яшаган манзилгоҳ қолдиқларини мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин. Очиқ осмон остидаги музейларнинг ўзига хос томонларидан бири шундаки, улар майдони жиҳатидан турлича бўлади. Бундай турдаги музейларда айрим экспонатларни қўл билан ушлаш, ишлатиб кўриш имкониятининг мавжудлиги туристларга ўтмиш даври тўғрисидаги тасаввурларини янада яқинроқ ҳис қилиш имконини беради. Ушбу муассасалар тарихий ўтмиш ва замонавий дунё ўртасида кўприк бўлиб хизмат қилади.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Археолог – олим ўз фаолияти давомида археологик ёдгорликларни музейлаштириш масалаларига ҳамда мавжуд музейларнинг археология фондини янги экспонатлар билан бойитиш борасида ҳам фаол ишларни олиб бормоқда. Музейлаштириш масалаларига олим 1970-йилларнинг ўрталаридан, Самарқанд Археология институти директори бўлиб фаолият олиб борган даврдан эътибор қаратган. Самарқанд шаҳри ҳудудидаги йирик ёдгорлик Афросиёб – археологик объектини очиқ осмон остидаги музейга айлантириш зарурлигини асослаб кўрсата олган. Бу ҳақида олимнинг шахсий архивида мавжуд бўлган ҳужжатларни ўрганиш жараёнида етарли ва асосли маълумотга эга бўлиш мумкин.

Йиллар давомида Самарқанд халқаро туризмнинг муҳим марказларидан бирига айланди. У нафақат сўнгги ўрта асрларнинг ноёб меъморий ёдгорликлари, балки дунёга машҳур – Афросиёб шаҳри (қадимий Самарқанд харобалари) билан ҳам машҳур.

1966 йилда қадимги Самарқанд-Афросиёбда VII аср ўрталарига тегишли Самарқанд (Smarakansa) ихшиди(подшоси) Вархуман саройининг топилиши, сарой деворий суратларини очилиши, ранг-баранг суратлар ичидаги персонажларнинг бирини кийими этагида, шу расмларни чизган мусаввир суратида қадимги суғдча ёзувнинг борлиги жаҳон илмий жамоатчилигининг эътиборини ўзига тортди. 1966 йил баҳорида

Афросиёбни кесиб ўтган Тошкент-Самарқанд магистрал йўлини тўғрилаш вақтида, С-80 маркали бўльдозер пичоғи ер остида кўмилиб ётган ранг-баранг деворий суратли монументал бино деворларини буза бошлайди. Бундан хабар топган археологлар академик Я.Ғ.Ғуломов бошчилигида Афросиёбда келиб, бузилган деворий суратлар милодий VII аср ўрталарига тегишли Самарқанд подшоларининг сарой қолдиқлари эканлигини аниқлашгач, янги йўл қурилиши тўхтатилиб, ушбу жой археологик қазишмалар майдонига айланди [14].

Афросиёб деворий суратлари хорижий сайёҳлар эътиборига тушиб, уларнинг Самарқандга кириб келиш оқими фавқулотда кўпайиб кетди. Ҳатто, 1966 йил 13 июлда (№370 рақами остида) Республика ҳукуматининг “Афросиёбда археологик илмий тадқиқотларни янада ривожлантириш тўғрисида” махсус қарори қабул қилинди. Шу қарорда Афросиёб “Давлат археологик қўриқхонаси” деб эълон қилинди [3, – Б. 47-52]. Афросиёб шаҳар ёдгорлигидан ҳозирги вақтда ҳукмдор саройи ва турар-жой – шаҳристон қисми сақланиб қолган.

Афросиёбни илмий жиҳатдан тадқиқ этишда дастлаб XIX аср охири -XX аср бошлари В.Л.Вяткин, кейинчалик, 1958 йилда ташкил этилган Самарқанд археологик экспедицияси фаолияти муҳим аҳамиятга эга бўлди. Хусусан, Самарқанд археологик экспедицияси томонидан шаҳарнинг пайдо бўлиши, шаклланиш ва ривожланиши тарихи, шаҳар фортификацияси, стратиграфияси, сув таъминоти, ҳунармандчилиги, ободончилиги ва шаҳарнинг атрофдаги қишлоқлар билан алоқалари кенг қамровли тадқиқ этилади. 1988 йилдан Афросиёбда ўзбек-француз халқаро қўшма экспедицияси иш бошлади. Жумладан, археологик қазишмалар жараёнида аниқланган моддий маданият намуналари шаҳарни бундан 2750 йил олдин пайдо бўлганлигини кўрсатди. 1965 йилда дунёга машҳур Вархуман саройи деворий суратлари топилган бўлса, 2000-2004 йилларда Қорахонийлар даврига оид деворий суратлар аниқланади. Ушбу деворий суратлар Сўғдиёна тасвирий санъатининг нақадар юксак бўлганлигини яққол кўрсатиб турибди [4, – В. 114-116].

XX асрнинг иккинчи ярмида қадимий Афросиёб харобаларидан, “Афросиёб” музейидан 150-200 метр ғарб томонда топилган сарой VII асрга оид деворий суратлар очилган. Саройнинг баъзи хонларидги деворлар бошдан-оёқ рангтасвир асарлари билан безатилган. Ўн уч аср ўтганлигига қарамай, сурат ранглари ва бўёқларининг равшанлиги кишини ҳайратга солади (деворий суратлар ҳозирги кунда “Афросиёб” музейи залларида намойиш этилмоқда). Бу саройнинг 11х11 м ҳажмдаги марказий зали жуда яхши сақланган. Бошқа хоналарнинг деворлари сингари залнинг деворлари ҳам пахсадан қурилган бўлиб, сомонли лой билан юпқа сувоқ қилинган, сўнг ганч билан сувалиб, сурат чизилган. Сақланиб қолган деворларнинг баландлиги 2-2,5 метрга тенг. Деворларнинг юқори қисми бузилиб кетган. 1985 йилдан бошлаб таъмирланган деворий суратлар кенг жамоатчиликка намойиш этилмоқда [5, – Б. 104-106].

Самарқанд вилояти раҳбарияти томонидан қадимги шаҳар – Афросиёбда очилган археологик объектларни “Мовий осмон остидаги музей”га айлантириш ғояси кўтарилди. Археология институти ушбу ғояни амалга ошириш йўлида қатор таклифлар илгари сурди. Аввало, қатор илмий ташкилий ва молиявий хўжалик масалаларни комплекс ҳал этиш, биринчи навбатда, Самарқандда Афросиёб ёдгорлиги қошида кучли илмий ишлаб чиқариш базасига эга бўлган махсус “Реставрация ва консервация институти”ни ташкил этиш масаласи кўтарилди; иккинчидан, ушбу институтга илмий ва амалий ишлар билан шуғулланувчи мавжуд мутахассисларни жалб қилиш ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш; учинчидан, бўлажак институтнинг бевосита вазифаси қилиб, Самарқанддаги барча меъморий ёдгорликлар ва қазишмалар жараёнида

очиладиган археологик объектларни, археологик артефактларни, деворий суратлар ва қадимги қўлёзма асарларини таъмирлаш ва қотириш масаласи хал этиш зарурати мавжуд эди. Чунки, асоси ғалвирак хом лой, пахса ва хомғиштдан ташкил топган қурилиш материаллари ташқи таъсирга бардош бера олмайди, ҳатто монументал бинолар ҳам ҳаво намлиги таъсирида тез нурашга мойилдир [6, – Б. 12]. Шу боис, “Мовий осмон остидаги музей” объектларини сақлашда реставраторларнинг роли беқиёсдир. Демак, ёдгорликларни илмий реставрация қилиш усулларини кашф этмай туриб, Афросиёбда очилаётган объектларни кимёвий ва техникавий таъмирлаш ва қотириш, шунингдек, “Мовий осмон остидаги музей” яратиш мумкин эмаслиги қатьий қўйилди.

Ўтмиш тарихимиздан маълумки, қадимдан пишиқ ғиштлардан барпо этилган меъморий комплекслар қошида, уларни ҳолати билан мунтазам шуғулланувчи таъмирчи усталар сақлаш анъанага айланган. Бунинг учун ҳар бир монументал комплекснинг муайян ҳолатини сақлаб туриш учун улар қошида, уларга вақф мулклари ажратилган, таъмирчи усталар белгиланган, уларнинг ҳолати билан мунтазам шуғулланиш анъанага айланган. Акс ҳолда, уларнинг умрини узайтириш мумкин бўлмаган, деган тушинчалар берилди.

Самарқандда Археология институти яқинида Республика маданият вазирлигига қарашли архитектура ёдгорликларини таъмирлаш, ишлаб чиқариш устахонаси мавжуд. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Археология институти таркибида эса, археологик объектларнинг кимёвий қотириш ва консервация қилиш методларини ишлаб чиқиш масалалари билан шуғулланувчи махсус бўлим ташкил этилган. Институт реставраторлари ғалвирак қурилиш материалларидан ишланган артефактларни кимёвий қотириш янги усулини ишлаб чиқади. Бу усул бир неча бор лаборатория шароитида, археологик объектларда синаб кўрилади. Масалан, Афросиёбнинг антик даврига оид мудофаа деворини қотиришда тажрибадан ўтказилган. Бронза даври ёдгорлиги Сополлитепада, антик давр ёдгорлиги Фаёзтепада ушбу метод кенг кўламда қўлланилиб, шу йўналишда илмий изланишлар олиб бориш мумкинлиги аниқланди.

Аммо Институтда бу борада изланишлар билан шуғулланаётган кичкина гуруҳ кучи билан кенг кўламда археологик объектларни қотириш ва очиқ осмон остидаги музейларга айлантириши мумкин эмас. Бу масала билан Республика ҳукумати даражасида шуғулланишни талаб этади. Бу эса таклиф этилаётган махсус реставрация ва консервация институтини ташкил этиш йўлидаги биринчи қадам бўлади [3, – Б. 83-89].

Жаҳонда моддий маданий мерос ёдгорликларини сақлаш, реставрация ва консервация қилиш, уларнинг эскириш жараёнини секинлаштириш, музейлаштириш ҳамда келгуси авлодга етказиш бугунги куннинг асосий муаммоларидан бўлиб келмоқда [7, – Б. 3].

1965-йил 26-февралда Афросиёб шаҳарчаси ҳудудидан йўл ўтказиш ишлари бошланади. Музей илмий ходимлари кўҳна тепаликдаги қурилиш ишларида археологик назоратни амалга оширадилар [8, – В. 13.; 9, – В. 13]. Натижада мўғуллар истилосига қадар бўлган даврдаги Самарқанд тарихига оид янги фактлар, қатор ноёб топилмалар қўлга киритилади. Улардан энг машҳури Афросиёб деворий суратлари эди.

Шаҳар чегаралари 145 гектардан ортиқ майдонни эгаллаган Афросиёб турар-жой манзилгоҳлари 1966 йилнинг июнь ойида Ўзбекистон Вазирлар кенгашининг “Афросиёб шаҳар ёдгорлигини тарихий-археологик жиҳатдан ўрганиш чора-тадбирлари ҳақида”ги қарори қабул қилинган [10, – В. 54-56]. Ушбу қарорга кўра, Афросиёб археологик қўриқхона, деб эълон қилинади ва у ерда археологияга тааллуқли

бўлмаган ишларни олиб бориш қатъий таъқиқланади. Археологик изланишлар олиб борилиб, ушбу тарихий шаҳарнинг чегараларини аниқлаш ва уни муҳофаза қилиш бўйича вазифалар белгиланган.

Фанлар академияси томонидан ишлаб чиқилган 1966 – 1970-йилларга мўлжалланган Афросиёб шаҳарчасида ўтказиладиган археологик тадқиқотлар режаси тасдиқланади. Очилган объектлар тадқиқ этиб бўлингач ва консервация ишлари якунланиши билан Ўзбекистон маданият вазирлиги моддий маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш бош бошқармасига топшириш белгиланади [9, – В. 72-73] .

Олиб борилган изланишлар ва амалий ишлар натижасида 1970-йилда Самарқанд шаҳри тарихини ёритувчи – Афросиёб музейи ташкил этилади. Афросиёб шаҳарчаси Аҳмадали Асқаров ташаббуси билан Самарқандда очилган Ўрта Осиёда ягона бўлган Археология институти ташкил этилган даврдан бошлаб, айниқса, 1974 йилдан қазиш ишлари марказида бўлиб келган. Ушбу ёдгорлик 200 гектардан катта ҳудудни эгаллаган бўлиб, ҳозирги кунгача археологлар томонидан кўплаб экспедициялар ўтказилган, аммо, ёдгорлик ҳудуди тарихий шаҳар сифатида муҳофазага олинмаган эди. Бу ерда музейнинг ташкил этилиши ёдгорликни давлат муҳофазасига олинишида ва қўриқланишида муҳим ўрин тутди.

Афросиёб ёдгорлиги ҳорижий мутахассисларни ҳам ўзига жалб қилган. Айниқса, мустақилликнинг дастлабки ўн йиллигида, 1996 – 1997 - йилларда Франция ва Италия олимлари билан ҳамкорликда Афросиёб деворий суратлари илмий жиҳатдан тадқиқ этилди [11, – В. 97]. Шу билан бирга, музей-қўриқхонанинг илмий архиви 1997-йилда Самарқанд вилоят архиви илмий-техник гуруҳи билан биргаликда рўйхатга олинди ҳамда 1982 - 1997-йилларга тегишли бўлган ҳужжатлар илмий муомалага киритилди [12, – В. 22].

Тадқиқотчи М.Юнусов ўз тадқиқотида Самарқанд давлат музей-қўриқхонаси таркибидаги Афросиёб музейи фондининг шаклланишига ҳисса қўшган археологларни келтириб ўтган. Улар қуйидагилар: Албаум Л.И., Аскаров.А.А., Анарбаев А.А., Ахроров И.А., Ахунбабаев Х.Г., Брусенко Л.Г., Дадабаев Г.Д., Жуков В.Д., Иваниский И.Д., Кабанов.С.К., Кривошей Р.И., Кулик М.М., Лебедева Т.И., Немсева Н.Б., Обелченко О. В., Пачос М.С., Саидов М.М., Тереножкин А.И., Тругер Е.Б., Фёдоров М.Н., Шишкин В.А., Шишкина Г.В [9, – В. 147].

А.Асқаров 1979 йилда Фанлар академияси Археология институтининг директори лавозимида ишлаган даврда Ўзбекистон КПнинг Марказий комитети биринчи котиби Ш.Р.Рашидовга, Ўзбекистон Коммутистик партияси Самарқанд виояти комитети биринчи котиби Б.Р.Рахимовга ҳамда ЎзССР Фанлар академияси президенти академик А.С.Содиқовга йўллаган ЭСЛАТМА мурожаатномасида қуйидагилар келтирилган. “Афросиёбдан 100 йилдан ортиқ вақт давомида қазиб олинган турли хил археологик материаллар мамлакатимиз ва хориждаги кўплаб музейларнинг экспозицияларини безаб турибди. Бироқ, Афросиёб қадимги аҳоли пунктлари қазиш пайтида биз ҳар йили бир қатор объектив сабабларга кўра музей залларида табиий муҳитда намойиш этилиши мумкин бўлмаган кўргазма объекти сифатида беқиёс катта аҳамиятга эга бўлган бошқа материалларни кашф этамиз. Бу даврни тавсифловчи ўзига хос тафсилотларга эга ноёб меъморий объектлар - сарой мажмуалари, турар - жойлар, ҳунармандчилик массивлари, жамоат ва диний мажмуалар - ибодатхоналар ва масжидлар, шаҳар истеҳкомининг излари, кўчалар, уйларнинг ички қисмлари, сопол печлар, ўчоқлар, тандир ва бошқалар. Афсуски, кўплаб намойиш қилиш учун қимматли комплекслар турли вақтларда очилади, улар ҳалокатли табиий омиллар таъсири остида аниқлигини аллақачон йўқотган. Уйлар, саройлар, жамоат, диний бинолар ва

устахоналарнинг ички тузилишининг кўплаб тафсилотлари йўқолган, деворларнинг ғиштлари вайрон қилинган ва талон-тарож қилинган. Шу сабабли, бир вақтнинг ўзида ушбу объектларни сақлаш масалаларини жиддий ҳал қилиш ва уларни очиқ осмон остидаги музей экспонатига айлантириш вақти келди" [6, – Б. 12].

Ушбу ғояни ишлаб чиқиш учун жиддий давлат ёндашуви зарур бўлиб, вазифа махсус илмий муассаса - кучли реставрация институтини яратиш билан боғлиқ кўплаб илмий, ташкилий, иқтисодий ва молиявий масалаларни ҳар томонлама ҳал қилишни талаб қилар эди. Ишлаб чиқариш базаси, барча турдаги маҳсулотларни: архитектура, археологик жойларни тиклаш, деворий расмлари, ноёб архив ҳужжатлари ва қадимий қўлёзмаларни сақлаш ва жамлаш учун зарур эди.

Бундай илмий ва ишлаб чиқариш муассасасини яратишнинг ҳаётий зарурати, қадимги даврларда қурилиш соҳасида лойдан (пахса, хом ғишт) кенг фойдаланилган. Улар тарихий ривожланишни ўрганишда муҳим бўлиб, афсуски, табиий ёғингарчиликларнинг ўзида улар ўз хусусиятларини йўқотади. Шунинг учун Афросиёб турар-жой мажмуасида очиқ осмон остидаги музей яратиш ғоясини амалга ошириш учун реставраторлар қатъий сўзга эга бўлиши муҳим. Биз аҳоли манзилининг очиқ объектларини тиклаш учун кимёвий ва муҳандислик сақлаш усулларини ишлаб чиқмасдан туриб, очиқ осмон остидаги музей яратиш ҳақида ўйлаш мумкин эмаслигини яхши биламиз [6, – Б. 12].

Ўзбекистонда 60 йиллар охирида бошланган археологик тадқиқотлар даврида қадимги кўҳна шаҳарларни ўша пайтда хом ғишт иншоотларни консервация қилишнинг самарали методлари мавжуд бўлмаган ва шу сабабли улардан кўпгинаси тупроқ билан кўмиб қўйилган эди. Масалан, Афросиёбдаги подшо Вархуманнинг сарой мажмуасини киритиш мумкин. Унинг тантаналар залида бутун жаҳонга машҳур бўлган VII аср нақшлари топилган. Қазиб олинган ва ўрганилган хоналарни кўмиб қўйиш амалиёти ҳозир ҳам кўп сонли ёдгорликларда мавжуд бўлиб, уларда ҳозир ҳам археологик қазилмалар олиб борилмоқда [13, – Б. 89].

Фанлар Академияси Археология институти реставраторлари олдига лой ва хом ғиштдан қурилган археологик объектларни консервация қилиш бўйича кимёвий методларни ишлаб чиқиш вазифаси қўйилган эди. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида тажриба майдонларида консервантлар сифатида диизоцианатлар синфига мансуб мономерлар гуруҳи танланди [13, – Б. 90].

Афросиёбнинг антик давр турар-жой манзилида қадимий қалъа деворини сақлаб қолиш пайтида такрорий лаборатория синовлари ва далада янги усулни текшириш хом ашёни диизосиянатлар мономерлари билан маҳкамлашнинг яхши самара беришини кўрсатди. Ишлаб чиқилган усулни хом ғиштдан ва пахсадан қурилган меъморий объектларни сақлашда кенг фойдаланиш учун тавсия этилиши мумкин. Бироқ, институт реставраторларининг кичик гуруҳи томонидан кимёвий ва муҳандислик консервацияси бўйича кенг кўламли объектлардаги ишларни амалга оширишнинг имкони йўқ [6, – Б. 17].

Афросиёб ва республиканинг бошқа ёдгорликларида очиқ осмон остидаги музейни яратиш бўйича самарали иш олиб борадиган кучли ишлаб чиқариш базасига эга илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ёки реставрация институтини яратиш учун қўшимча штат бўлинмалари ва тегишли моддий-техник база муҳим бўлиб, уларсиз ҳар қандай қимматли ғоя қоғозда қолади [3, – Б. 81-88].

Натижалар шуни кўрсатдики, ёдгорликларни сақлаш ва тиклаш фан ютуқларидан ажратилган ҳолда амалга оширилмайди. Шу кунгача Самарқанд махсус илмий реставрация устахонасида халқ ҳунармандлари тажрибасидан келиб чиқиб,

кўплаб амалий ишлар олиб борилди. Бироқ, реставрация ишларининг сифати республикада қадимги усталар даражасидан ҳам пастлигича қолмоқда. Замонавий илм-фан ва қурилиш технологиясининг имкониятлари реставрация ишларининг сифатини кескин ошириб, уларни асл даражасига яқинлаштириши мумкин [14].

А. Абдуразоқовнинг Афросиёб ранг тасвири ва уни музейлаштириш муаммолари ёритилган китобида [15, – Б. 136] деворий суратларни кимёвий услубда қайта тиклаш амалда қўлланилган чора-тадбирлари ишлаб чиқилган [7, – Б. 53].

Афросиёб деворий суратларининг ноёб намуналарини ўрганиш ва реставрация қилиш бўйича намунали ишлар амалга оширилди. Илмий изланишларда аниқланишича, нақшларнинг ҳолати ва уларни ясаш техникасини ҳисобга олган ҳолда, фрагментларга ишлов бериш учун сунъий сувоқларнинг янги таркиблари, иккиламчи бўёқ қатламларни ажратиш методлари ишлаб чиқилган. Шу билан бир вақтда қадимги усталар томонидан ишлатилган материаллар (сувоқ ва ганч қатламлари)нинг кимёвий таркибини ўрганиш ишлари олиб борилган. Фрагментларни консервация-реставрация қилишнинг энг мақбул усули материалларни тўғри танлай олишдир. Ушбу ёдгорликни бизгача етиб келган ҳолатида сақлаб қолиш гарови ҳисобланади ва унга йўқолган мустаҳкамликни бахш этиш имконини беради [16, – Б. 94].

Таъкидлаш керакки, Ўзбекистонда консервация ва реставрация қилиш соҳасида эътиборга сазовор бўлган бой тажриба мавжуд. Лекин, консервация қилиш ва кимёвий-технологик ўрганишда маълум муаммолар бор. Ҳозирги вақтда лабораторияларда бадиий маданият предметларини илмий реставрация қилиш учун зарур бўлган айрим таҳлил турларини амалга ошириш имкониятлари мавжуд эмас. Ушбу муаммоларни ҳал этишда хорижий ташкилотлар ва мутахассислар ёрдам бериб келмоқда. Ўзбекистон археологлари табиий фанлар ютуқларини археологияда қўллашда ҳар доим биринчилардан бўлган. Масалан, Барселона Университетининг кимёвий-технологик лабораторияси билан архиометрия ва геофизика дастури бўйича олиб борилган ишларни айтиш мумкин. Айниқса, Эски Термизда амалга оширилган геофизикавий тадқиқотлари қизиқарлидир. Мазкур ёдгорликдан археологик қазилмаларни бажармасдан антик дунё даврига мансуб алоҳида қурилмаларнинг тузилиши ҳақида қизиқарли маълумотларни олинган [13, – Б. 89]. Фикримизча, бундай технологияларни ривожлантириш келгусида ижобий натижаларга эришишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Сўнгги йилларда олиб борилган илмий изланишларда ёдгорликларда аниқ фанлар усулларига асосланган замонавий ускуналар ёрдамида ажойиб кашфиётлар қўлга киритилмоқда. Бунга мисол қилиб, даврлаштириш, таркибларни аниқлаш ва тасвирларни 3D форматида расмга олиш соҳаларидаги усулларни келтириш мумкин. Ушбу билим ва воситалар ўтмишдаги меҳнат қуроллари ясаш технологиялари ва ҳунармандчилик тарихини тўғри талқин қилиш имконини беради [16, – Б. 15].

Археологик ва меъморий обидалар ва ёзув ёдгорликларини сақлаш ва тиклаш дастурларини илмий ишлаб чиқиш, зудлик билан кимёвий ва технологик тадқиқотлар ва табиатни муҳофаза қилиш бўлими жойлашган махсус илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасини яратиш билан боғлиқ кўплаб илмий, ташкилий, иқтисодий ва молиявий масалаларни ҳар томонлама ҳал қилишни талаб қилади. Афросиёб ва республиканинг бошқа ёдгорликларида очиқ осмон остидаги музейни яратиш бўйича самарали иш олиб борадиган кучли ишлаб чиқариш базасига эга илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ёки реставрация институтини яратиш учун қўшимча штат бўлинмалари ва тегишли моддий-техник база зарурлиги таъкидланган. Ҳатто, олим раҳбарлигидаги ишчи гуруҳ

томонидан “Афросиёбда очиқ осмон остидаги музей яратиш”асосномаси ҳам ишлаб чиқилган.

Афсуски, XX асрнинг 70 йилларида А.Асқаров бошчилигида кўтарилган Афросиёб ёдгорлигини очиқ осмон остидаги музейга айлантириш масаласи шунча ҳаракат ва мурожаатлар бўлишига қарамасдан халигача амалга оширилмай келмоқда. 200 гектардан ортиқ майдонга эга ушбу кўп қатламли ёдгорликнинг ҳеч бўлмаганда маълум бир қисми, бир аҳоли манзилини очиқ осмон остидаги музейга айлантиришнинг ўзи бу ёдгорликка эътиборни кучайишига, туристлар оқимининг кўпайишига, шу билан бирга бир муҳим ёдгорликнинг маълум бир қисмини бўлсада музейлаштириб, сақланиб қолишига сабаб бўлган бўлар эди.

Аҳмадали Асқаров ўтган асрнинг 70-йилларининг охирларидан юқорида айтиб ўтилган ишлаб чиқариш базасига эга бўлган илмий муассасани яратиш ғояси билан чиққанлиги олимнинг маданий меросни сақлаш борасидаги алоҳида жасорати, деб айтиш мумкин. Бунинг учун махсус реставрация илмий марказлари ва мутахассисларини тайёрлаш зарурлигини тўғри таъкидлаб ўтган. Чунки, бугунги кунда ҳам археологик объектларни сақлаб қолиш, уларнинг энг муҳимларини очиқ осмон остидаги музейга айлантириш, реставраторлар илмий марказини яратиш масалалари долзарблигича қолмоқда. Бундан деярли ярим аср олдин олим томонидан кўтарилган ушбу тарихни сақлаб қолиш билан боғлиқ бўлган ўта жиддий иккита масала ҳозиргача амалга оширилиши кечикаётган муаммолигича қолмоқда. Ёдгорликларни юқори сифатда тиклаш ва консервация қилиш тегишли мутахассисларнинг илмий усулларини доимий равишда такомиллаштиришга, халқаро тажрибаларни кузатиб бориш ва амалий синовдан ўтказиб бориш зарурлигини тақазо этади.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Хулоса қилиб айтганда, тарихий-маданий ёдгорликларни музейлаштирилган, қисман музейлаштирилган ва музейлаштириш зарур бўлган объектларга ажратиш, археологик ёдгорликлар таснифлаш ҳамда музейлаштириш услублари ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Тарихий маданий ёдгорликларни музейлаштириш, сақлаш ва таъмирлаш усуллари хилма-хилдир. Янги технологияларнинг жадаллик билан ҳар бир соҳага, шу жумладан маданий мерос объектларини сақлаш ва консервация қилишда фойдаланиш ижобий самара бериши тасдиқланмоқда. Энг муҳими, тарихий объектларнинг асл ҳолатини иложи борича узоқ муддатга сақлаш ва намойиш этишдир. Бундай амалиётлар маданий меросини асраб-авайлашда жуда аҳамиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (References)

1. Шавкат Мирзиёевнинг Ислом ҳамкорлик ташкилоти Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43-сессиясидаги нутқидан, 2016 йил.
2. Toshboyev F.E. Muzeyshunoslik. Toshkent. “Mahmud Az-Zamaxshariy”. 2023. – B. 17-18.
3. Асқаров А. Меҳнат ва курашда тобланган ҳаёт йўлларим. Тошкент, “Donishmand ziyosi”. 2024. – Б. 47-52.
4. Сирочева Г. Афросиёб – Самарқанднинг энг қадимий ёдгорлиги // «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2022. – B. 114-116.

5. Мустафокулов С., Аҳмедов Ж. Афросиёб музейининг деворий суратлари ҳақида // “Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий қадриятлар” Республика илмий-амалий конференцияси. – Тошкент, 2015. – Б. 104-106.
6. Академик А. Асқаров шахсий архиви. Афросиёбни очиқ осмон остидаги музейга айлантириш масаласи. 21.02. 1979. – Б. 12.
7. Курязова Д.Т. Ўзбекистон моддий маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва музейлаштиришнинг назарий методологик асослари // тарих фанлари доктори диссертацияси. Тошкент, 2021. – Б. 3.
8. Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi ilmiy arxivi, 1-jamga’arma, 1-ro‘yxat, 1955-jild, – B.13.
9. Yunusov M. Samarqandda muzey ishi: shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va muzeylashtirish tamoyillari (XIX asrning oxiri –XXI asr boshi) // Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori dissertatsiyasi. Toshkent, 2023. – B.72.
10. Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi ilmiy arxivi, 1-jamga’arma, 1-ro‘yxat, 1517-jild, – B. 54-56.
11. O‘zMA, M-7 jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 548-yig‘ma jild. – B. 97.
12. O‘zMA, M-7 jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 547-yig‘ma jild, – B. 22.
13. Аҳмедов Ж. Фарғона водийсидаги тарихий-маданий ёдгорликларни музейлаштириш (XIX-XXI асрлар) // тарих фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. Тошкент, 2020. – Б. 89.
14. Аҳмадали Асқаров билан “Археологик объектларни сақлаб қолиш масаласи” мавзусида олиб борилган ижодий сухбат. 2017 йил. 22 февраль.
15. Абдуразаков А. А. Живопись Афрасияба и проблемы ее музеефикации. – Ташкент, Фан. 1994. – С. 136.
16. Аҳмедов Ж. Ўзбекистонда археологик ёдгорликларни сақлаш муаммолари // “Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман материаллари. Наманган, 2022. – Б. 15.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Muxamedova Munisa Sabirovna
Doctor of Philosophy (PhD) in History, Professor
National Institute of Arts and Design named after Kamoliddin Behzod
munisa.muhamedova@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-7574-9724

Published under peer review:
Doctor of Sciences in History (DSc),
Professor, Ismailova Jannat Khamidovna

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF MUSEUMS IN UZBEKISTAN (on the example of the 60s of the xx century)

Abstract. This article explores the socio-communicative improvement of museums in Uzbekistan in the 1960s, focusing on the activities of local history museums, based on the state of excursions, exhibitions, and scientific research work. In particular, the study analyzes the traveling exhibitions organized in the museums of Bukhara, Namangan, Khorezm, Samarkand, and other regions. Additionally, the article identifies certain shortcomings in the activities of museums in the 1960s-1970s, including issues related to the training of qualified specialists and the lack of a developed documentation system for the design of museum exhibits.

Keywords: social and communicative functions, local history museums, excursions, exhibitions and scientific research work, scientific passports of museums, exhibition pavilions, labeling.

O‘ZBEKISTON MUZEYLARI IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARINING RIVOJLANISH TAMOYILLARI (XX asrning 60-yillari misolida)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston muzeylarining 1960-yillardagi ijtimoiy-kommunikativ takomillashuvi o‘lkashunoslik muzeylari faoliyati misolida ekskursiya, ko‘rgazmalar va ilmiy tadqiqot ishlari holati asosida tadqiq etilgan. Jumladan, Buxoro, Namangan, Xorazm, Samarqand va boshqa hududlardagi muzeylarda tashkil etilgan ko‘chma ko‘rgazmalar tahlil etilgan.
Shuningdek, 1960-70-yillardagi muzey faoliyatidagi ayrim kamchiliklar mutaxassis kadrlar tayyorlashdagi muammolar, muzey ashyolarini rasmiylashtirishdagi eksponatlarga nisbatan mukammal hujjatlashtirish tizimining ishlab chiqilmaganligi ham asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-kommunikativ funksiyalar, o‘lkashunoslik muzeylari, eksursiya, ko‘rgazmalar va ilmiy tadqiqot ishlari, muzey ilmiy pasportlari, ekspozitsion pavilonlar, etiketaj.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ МУЗЕЕВ УЗБЕКИСТАНА (на примере 60-х годов xx века)

Аннотация. В данной стате исследуется социально-коммуникативное совершенствование музеев Узбекистана в 1960-х годах на примере деятелности краеведческих музеев, основываяс на состоянии экскурсий, выставок и научно-исследователских работ. В частности, проведен анализ передвижных выставок, организованных в музеях Бухары, Намангана, Хорезма, Самарканда и других регионов. Кроме того, обоснованы некоторые недостатки в деятелности музеев 1960–1970-х годов, включая проблемы подготовки квалифицированных специалистов и отсутствие разработанной системы документatsii по оформлению музейных экспонатов.

Ключевые слова: социально-коммуникативные функции, краеведческие музеи, экскурсии, выставки и научно-исследовательская работа, научные паспорта музеев, экспозиционные павильоны, этикетаж.

Kirish. 1950-yillarning ikkinchi yarmi – 1960-yillarning boshigacha bo‘lgan qisqa davr sobiq Ittifoq va respublikalar madaniyati tarixida «iliqlik» davri deb atala boshladi. Bu jarayonda

ijtimoiy hayot va madaniy jarayonlarda bir muncha o‘zgarishlar kuzatildi, jiddiy nazorat holatlari kamaydi. O‘zbekistonda ham madaniy jarayonlar takomillashuvida erkinliklar berilishi, sotsializmni mustahkamlashga ko‘maklashishni ijodiy kuchlarni faollashtirish maqsadini ko‘zlagani ma’lum bo‘ldi. Ushbu qisqa imkoniyat, erkin nafas olish madaniy hayotni sezilarli jonlantirdi. Jumladan, muzey ishida tabiat va madaniy merosni asrash muammolariga e’tibor kuchaydi. Ushbu yillarda jamoa muzeylarining umumiy soni o‘sib, dastlabki muzey qo‘riqxonalar yaratildi. O‘lkashunoslik, tarixiy, badiiy muzeylar tizimini yaratishga faol kirishildi.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekiston muzeylarining bu davrga oid faoliyati bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar asosan siyosiy-g‘oyaviy targ‘ibot jarayonlari misolida tadqiq etilgan. Bu borada, L.M.Landa va Yu.I.Glassning hamda X.Sodiqova, Yu.Glass, Ye.Soylar tayyorlagan yo‘l ko‘rsatkichlari ilmiy-ommabop nashrlar hisoblanib, ularda o‘sha davrda tashrifchilar uchun muhim ahamiyat kasb etgan markaziy O‘zbekiston muzeylari ekspozitsiyalarining umumiy holati tahlil etilgan [1]. Shuningdek, O‘zbekiston muzeyshunosligiga oid tadqiqotlar orasida N.Sodiqovaning asarlari alohida ajralib turadi [2,5,6,7,8,9.]. Ulardagi davr talabiga ko‘ra kiritilgan mafkuraviy jihatlarni hisobga olmaganda, O‘zbekistonda muzey ishining deyarli bir asr davomidagi taraqqiyoti, yutuqlari va muammolari atroflicha o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Milliy arxividagi Madaniyat vazirligi Muzeylar Boshqarmasi faoliyatiga oid yig‘majildlarda keltirilgan faktologik ma’lumotlarni muallif tomonidan ilmiy muomilaga kiritilishi, ushbu davr muzeylar faoliyatini batafsil o‘rganishda muhim manbaa bo‘lib xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. 1961-yil Butunittifoq hududi bo‘yicha 929 ta muzey davlat muzeylari ro‘yxatga olingan bo‘lib, ulardan - tarixiy revolyusion – 35 ta, o‘lkashunolik - 431 ta, tarixiy – 89 ta, badiiy, teatr va musiqa muzeylari – 179 ta, tabiiy ilmiy muzeylar – 39 ta, korporativ va boshqa turdagi muzeylar – 29 ta ekanligi keltirib o‘tilgan. Bulardan Rossiya – 492 ta, Ukraina – 132 ta, Gruziya SSSR – 68 ta, Litviya – 38 ta, Belorus – 38 ta, Estoniya – 31 ta, Qozog‘iston – 25 ta, Latviya – 24 ta, Armanitson – 22 ta, Ozarbayjon – 18 ta, Uzbekiston – 17 ta, Moldaviya – 12 ta, Qirg‘iziston – 7 ta, Turkmaniston – 4 ta, Tojikiston – 4 ta. Ulardan 758 tasi SSSR Madaniyat ministrligi tizimida va 171 tasi SSSR Fanlar Akademiyasi tizimida edi. Muzey fondlarida umumiy hisobda 26 mln. eksponatlar saqlangan[8]. Davlat muzeylarida 14 ming kishi faoliyat olib borgan bo‘lib, ulardan faqatgina 5 mingtasi ilmiy xodimlar bo‘lgan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra Butuniitifoq muzeylar bo‘yicha 50 mln. kishi tashrifi qayd etilgan. Ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etilishi nuqtai nazaridan Gruziya muzeylari (12 ta monografiya) yetakchi sanalgan. Ularning orasida Tretyakov galereyasi, A.S.Pushkin nomidagi Tasviriy san’at muzeyi, Davlat Ermitaji, Politexnika muzeyi va O‘zbekiston xalqlari tarixi muzeyi ham qayd etib o‘tilgan. Shuningdek, maxsus muzey nashrlarini yetishmasligi 1940-yilgacha nashr etilgan “Sovetskiy muzey” jurnali faoliyatini yo‘lga qo‘yish taklifi berib o‘tildi. Tretyakov galereyasi va A.S.Pushkin nomidagi Tasviriy san’at muzeyida 1949–1952-yillarda kichik bosmaxonalar ochilgan bo‘lib, ular ham noma’lum sabablarga ko‘ra 1953-yilda likvidatsiya qilingan edi.

O‘zbekiston muzeylarida 1960-yilda muzeyga tomoshabinlar tashrifi 122 724 tani tashkil etgan bo‘lib, 1959-yilga nisbatan 12 ming kishidan ortiq bo‘lgan.Ulardan eng ko‘p tashrif Buxoro hududiga to‘g‘ri kelib, Ark ekspozitsiyasi bo‘ylab – 78 012 kishi, Moxi Xosa – 25 963 ta, Zindon ekspozitsiyasi bo‘yicha – 18 749 ta tomoshabin tashrifi qayd etildi.

Namangan viloyat o‘lkashunoslik muzeyi faoliyati 1969-yillar oxiriga kelib, Farg‘ona vodiysidagi eng rivojlangan muzeylar qatoriga kirdi. 1970-yillardagi taqdim etilgan statistik ma’lumotlarga ko‘ra o‘rtacha 1 yillik ko‘rinishda 75 000 tamoshabinga 350 ta ekskursiya tashkil etildi. Bu ko‘rsatgich 1968-1969-yillar oralig‘ida 81 467 ta tamoshabinga 252ta ekskursiya tashkil etilgan edi[12. 204-217v.]. Ko‘chma ko‘rgazmalar tashkil etilishida esa Namangan rayoni tumanlari bo‘yicha 20 kunlik turlar tashkil etilgan bo‘lib, 19 308 kishiga 333 ta ekskursiya tashkil etildi. Viloyatda 4 ta xalq muzeylari tashkil etilib, Chustda Sverdlov kolxozida, Kuybishev va

Yangiqo‘rg‘on rayonlarida 3 ta bo‘limdan iborat ekspozitsiyalar tashkil etildi (Sovet davri bo‘limi: O‘rta Osiyoda ishchilar sinfini paydo bo‘lishi va rivojlanishi, Revolyusiyagacha qadar tarixiy davr bo‘limi: Feodallik va arab bosqinchilari, Tasviriy san’at bo‘limlari)[13,15v.]. Muzey ilmiy xodimlari Fayoztepa va Sopollitepa hududlarida UzSSR Fanlar Akademiyasi ilmiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda arxeologik ekspeditsiyalarda faol ishtirok etishdi. Topilgan arxeologik materiallar institut xodimlari tomonidan ilmiy tadqiq etilganidan so‘ng, qisman muzey ekspozitsiyasiga ham taqdim etildi[13,16v.]. Chekka joylardagi qishloq aholisiga tashkil etilgan ko‘chma ko‘rgazmalarda 86 000 tamoshabin tashrifi qayd etilgan. Yil davomida umumiy asosda 104 ta umumiy va 126 ta tematik asosda 230 ta ekskursiya tashkil etildi.

Muzey zallarida olib borilgan ekskursiyalardan tashqari mahalliy hududning tarixiy joylariga ham 37 ta ekskursiya tashkil etilgan edi [13,32-33v]. 1969-yil muzeyda quyidagi ko‘chma ko‘rgazmalar tashkil etilgan:

1. “Samarqandning me’moriy yodgorliklari” N. V. Golubesning rang tasvir asarlari bo‘yicha;
2. Sadriddin Ayniyning hayoti va faoliyati
3. O‘zbek ayollarining kommunistik qurilishdagi faoliyati
4. Samarqand me’moriy yodgorliklari fotoko‘rgazmasi.

Bu ko‘rgazmalarga jami 21 183 tamoshabin tashrif buyurdi [13,33 v.].

Tashkil etilayotgan ekspozitsiyalarda barcha bo‘limlar ko‘rsatib berilmagan edi. O‘zbek mumtoz adabiyoti namoyondalari Nodira, Uvaysiy, Zebiniso, Muqimiylarning ijodi mavjud emas edi. Sovet madaniyati bo‘limida urushgacha bo‘lgan me’morchilik va shaharsozlik ko‘rsatilmagan, ilm, madaniyat va Toshkent shahrining me’morchiligi to‘liq ochib berilmaganligi ham tanqid ostiga olindi. Ekspozitsiyaning yutuqlaridan biri esa tomoshabinlar e’tiborini jalb etgan II Jahon urushigacha bo‘lgan O‘zbekiston san’ati ustalari Uyg‘ur, Qori Yoqub, Lutfulla, Xojaev, Narzullaev va boshqa hunarmandlar ijod namunalari yaqqol tasvirlangan edi [13,38 v.]. Adabiyot bo‘limida urushgacha bo‘lgan davr: Uyg‘un, Oydin, Oybek, Hamid Olimjon, Komil Yashin, G‘ofur G‘ulom va boshqalarning ijodi namoyish etilmadi. Ayrim eksponatlarda ashyolarni ko‘rsatuvchi etiketajlari mavjud emas. Ommaviy ishlarda xujjatlashtirish ishlari olib borilmagan. Ko‘chma ko‘rgazmalarning hisoboti, xujjjatlashtirish ishlari va qishloq joylarda o‘tkazilgan ko‘chma ko‘rgazmalarda tashrifchilarning soni ham hisoblab o‘tilmagan, ko‘rgazmalarning mavzuli ekskursiyalari ham yaratilmagan edi [13,39v.].

Yuqoridagi faktlarga qaraganda bir qancha o‘tkazilgan ko‘rgazmalarda va ekspozitsiyalarda ham yaxshi ishlar olib borilgan bo‘lishiga qaramay, tajribaga ega bo‘lgan mutaxassis va xodimlarning yetishmovchiligi sabab bo‘ldi.

Xorijiy mamlakatlardan esa 437 kishi qayd etilgan va 51 ta ekskursiya zayavkasi qabul qilingan [13,40v.]. Muzeydagi lektorlik guruhi tomonidan 8 xil mavzuda ma’ruzalar tayyorlandi – Buxoro tarixi ocherkidan, Buxoro yetti yillikda, Islom dini haqida va boshqalar. Muzey lektoriyalarida 2262 kishiga 28 ta leksiyalar o‘qildi. 1960 yildan boshlab 2 ta o‘lkashunoslik to‘garagi tashkil etilgan bo‘lib, 30 ta o‘quvchi tinglovchilar birlashtirdi va ularning ijodiy ishlari asosida ko‘rgazmalar tashkil etildi.

1961-yilda esa muzeyning barcha filiallari bo‘yicha 125 000 belgilangan yillik reja o‘rniga 139 178 ta tomoshabin tashrifi qayd etilib yillik reja 111% bajarildi. 1961-yilda sobiq sovet respublikalari va kapitalik davlatlardan 485 kishi tashrifi qayd etildi va ulardan ekskursiya uchun 50 ta zayavka kelib tushgan edi.

Muzey faoliyatida bir qancha kamchiliklar bo‘yicha muzey direktori Axror Maxmudovning o‘z hisobotining xulosa qismida ham ma’lumotlar keltirib o‘tadi [14,5v.]. Bu borada muzeyning putevoditeli ishlab chiqilmaganligi, xalq amaliy san’atiga doir ekspozitsiya tematik ekspozitsion plani yaratilmaganligi, muzeyda etnograf va rassom bezakchi mutaxassislari mavjud emasligi

keltirib o‘tilgan. Muzeyda fotomateriallar, badiiy bezak uchun xom ashyo yetishmasligi xam ekspozitsiya muhitini jonlantira olmasdi.

O‘zSSR Madaniyat ministrligining 1962-yil 19-martdagi № 76-sonli buyrug‘iga asosan Bolohovuz masjidi ham Buxoro-tarixiy o‘lkashunoslik muzeyi ekspozitsiya maydoniga moslashtirildi. U yerda muzeyning ko‘rgazma zali tashkil etilib, Buxoro mahalliy rassomlar ko‘rgazmasi”, “Ateistik ko‘rgazma” va “Buxoro yetti yillikda” ekspozitsiyalari tashkil etildi[14,6v]. Shuningdek bu yerda ko‘chma ko‘rgazmalar ham o‘tkazila boshladi unda Tojikiston tarix muzeyi, O‘zbekiston davlat san’at muzeyi, O‘zbekiston Madaniyat Ministrligi ko‘rgazma va panoramalar direksiyasi tomonidan xalq amaliy san’ati va etnografiyasiga doir ko‘rgazmalar tashkil etildi.

Xorijiy tomoshabinlarning muzeyda tashkil etilgan tomoshabinlar tashrifi kitobiga ekspozitsiyani boyitish fikrlarini inobatga olgan holda tarix bo‘limi tomonidan “Buxoro qo‘g‘irchoq teatri” ekspozitsiyasi tashkil etilib, unda tomoshalarga doir noyob fotosuratlar, teatr rekvizitlari va qisman turistlar uchun tomoshalar tashkil etila boshladi. Regxona hududida esa Buxoro amirining ma’muriy boshqaruvi va kotibiyatiga doir inter’er yaratildi [15,26 v.]. Shuningdek ekspozitsiyaning tugallanish qismida to‘quvchi hunarmand manekeni ham joylashtirildi. Ekspozitsiyalar yangilanishida “Buxoro amirligida irrigatsiya tizimi”, “Ayollarning maishiy hayoti”, Buxoro amirligida maktablar kabi tematik ekspozitsiyalar ishlab chiqildi. Zindon, Salomxona va Jomiy masjididagi ekspozitsiyasidagi mavjud ashyolarning annotatsiyasi va etikitejlari rassom bezakchi M. Aronov tomonidan yangilandi.

1962-yilda esa Buxoro muzeyining barcha filiallari bo‘yicha 136 629 kishi tashrifi qayd etilgan bo‘lib, yillik reja bo‘yicha 130 ming kishi ko‘p tomoshabin tashrif buyurgan. Xorijiy tomoshabinlar soni 248 kishi tashrif buyurgan bo‘lib, 40 zayavka qabul qilingan. Bu yilda o‘tgan davrga nisbatan ekskursiyalar sonining kamayishi muzeyda shtatlar soni va fond inventirazatsiyasi jarayoni bilan bog‘liq edi. Rus va fransuz tillarida namunali ekskursiya olib boruvchi ilmiy xodim T. Kagarmanov ham ikki oy mobaynida fond oldi berdisiga jalb etildi. Sababi muzeyda uzoq yillar etnograf va numizmat shtati kiritilmaganli sababli muzey fondlaridagi yig‘ilgan 60% ashyoning ilmiy pasporti yaratilmagan va muzeylashtirilmagan edi. Maxalliy tomoshabinlarga esa atigi 44 ta tematik ekskursiyalar o‘tilgan bo‘lib, ularda 1025 kishi ishtirok etdi [14,16 v.]. Shu yili muzeyga bitta agitmashina sifatida yuk mashinasi ajartilib, 14 viloyat kolxozlarida ilmiy xodim Axmad Qosimzoda tomonidan ko‘chma ko‘rgazmalar tashkil etildi. Buxoro shahrining ishlab chiqish korxonalarida Buxoro ipakchilik fabrikasi, Buxoro korako‘l zavodi Kirov nomidagi madaniyat istirohat dam olish bog‘ida, kolxoz va sovxozlarda ilmiy xodimlar A.Revazov va F.Radjapovlar tomonidan 78 ta ma’ruzalar olib borildi.

1963- yilda esa xorijiy turistlar uchun ishlab chiqilgan sayyohlik marshrutiga kiritilgan Buxoro oblast tarix-o‘lkani o‘rganish muzeyi xodimlari tomonidan “Mehnat shuhrati muzeyi” ni tashkil etildi. “Oktyabr X yilligi” pillakashlik fabrikasida tashkil etilgan ushbu muzeyni tashkil etishda fabrika ma’muriyati, kasaba soyuz tashkiloti va ishchilar kollektivi ishtirok etdi. Atlas, shoyi, duxoba bilan bezatilgan katta ekspozitsion zalda fabrika tarixiga doir hujjatlar, diagrammalar namoyishga qo‘yilgan edi. Tarixiy yetti yillikka oid fabrika kollektivining yutuqlari, ramziy “mehnat g‘alabalari” ekskursiya davomida xorijiy turistlarga namoyish qilina boshladi [16].

1962-1963-yillarda O‘zbekistonda muzey ishiga jiddiy e’tibor qaratildi. O‘zbekiston SSSR madaniyat ministrligi sistemasida o‘n to‘rt, Fanlar Akademiyasi va “Bilim” jamiyatiga qarashli yana to‘rtta muzey tomoshabinlarga xizmat qildi. Sovet davridagi voqealarga doir hujjatlarni to‘plash va ko‘rgazmaga qo‘yishga e’tibor kuchaytirildi. 1962-1963-yilda respublikamizda o‘lkashunoslik va tarix muzeylari 20 450 eksponat – asl hujjatlar to‘plagan bo‘lsalar, shulardan 4670 tasi Sovet davrini tasvirlar edi. Toshkentdagi yirik muzeylar kabi Samarqand, Buxoro, Namangan, Xorazm va Chirchiq muzeylar to‘plagan materiallar asosida ko‘chma ko‘rgazmalar taqdim eta boshladi [4]. Respublikadagi muzey ishlarini rivojlantirishda Samarqand shahri

Respublika madaniyat va san’at muzeyi xodimi G.Upfal, Surxondaryo tarix o‘lkashunoslik muzeyi direktori R.Fayozov, Namangan shahar o‘lkashunoslik muzeyi direktori N. Ahmedov, O‘zbekiston xalqlari tarixi muzeyi ilmiy kotibi Yu.Buryakov, Xorazm oblast tarix-revolyusiya muzeyi direktori S.Yusupov, Respublika tabiat muzeyi xodimi V.Kurbatovlar o‘sha davr siyosatiga xos bo‘lgan “mehnat va revolyusiya traditsiyalarini” propaganda qilishda faol ishtirok etdilar [17,2v.].

O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi tizimda Toshkent va Qo‘qon shaharlaridagi A.S.Pushkin nomidagi Adabiyot muzeyi, Hamza nomidagi Adabiyot muzeyi, Nukus shahridagi Qoraqalpog‘iston ASSR o‘lkashunoslik muzeyi (Nukus shahrida) [18,73] kiritilgan edi. Ushbu muzeylarda tashrifchilar bilan ishlashda bir qancha ishlar amalga oshirildi. Namangan, Xorazm va Buxoro o‘lkashunoslik muzeylarida doimiy lektoriylar faoliyat olib bordi. Yakshanba o‘qishlari tashkil etildi [18,68v.]. 1962-63-yillar oralig‘idagi mavjud muzeylarda 500 dan ortiq leksiyalar tashkil etildi. Ulardan 200 tasi muzeyda o‘tkazilgan bo‘lsa, 300 dan ortig‘i esa ko‘chma leksiyalar edi. Ekskursiya mavzulari tematikasi quyidagilardan iborat edi: “Buxoro tarixi”, “Buxoro yettiyilikda”, “Chirchik tarixi”, “Namanganning o‘tmishi, buguni va kelajagi”, “Samarqand shahri tarixi”, “Farg‘onaning tarixiy o‘tmishi”, “Farg‘ona vodiysining geografik xarakteristkasi”, “Chirchiq xududining o‘simlik va hayvonot olami”[18,68v]. Lekin shu bilan birga xar bir muzey ilmiy-ateistik propaganda mavzularida ekskursiya loyihalarini ishlab chiqdi. Ulardan, “Islom dinining reaksion xususiyatlari”, “Erda hayotning paydo bo‘lishi”, “Eski urf odatlar”. Xorazm muzeyi tomonidan individual ekskursiyalar tashkil etish ham yo‘lga qo‘yildi.

Atetistik bilimlar targ‘ibotida Xorazm muzeyi yaxshi ishlar olib bordi. Paxlavon Maxmud maqbarasida Ateizm muzeyi ochildi. Bu yerda dinga qarshi maxsus ekspozitsiyalar tashkil etildi. 1963 yilda Namangan shahrida ham Xo‘jamin kabri maqbarasida ham ilmiy ateistik filial tashkil etildi.

Chirchik o‘lkashunoslik muzeyida esa respublika planetariysi filiali ochildi. Bu yerda tabiiy fanlar bo‘yicha leksiyalar tashkil etildi, diafilmlar namoyishiga yo‘lga qo‘yildi. Leksiyalar targ‘ibotida Buxoro va Andijon o‘lkashunoslik muzeylarida katta kamchiliklar kuzatildi. Ushbu muzeylarda sovet davri yutuqlari bo‘yicha birorta ham tematik mavzulardagi ekskursiyalar olib borilmagan edi. 1962-1963 yillar mobaynida O‘zbekiston muzeylari bo‘yicha 50 dan ko‘rgazmalar tashkil etgan ulardan 38 tasi ko‘chma ko‘rgazma sifatida tashkil etilgan. Shularning 13 tasi Xorazm muzeyi tomonidan tashkil etilgan. 1960 -1965 yillar yakuniga kelib muzeylarga 3 mln tomoshabin tashrifi qayd etilgan bo‘lib, ularning orasida ko‘rgazmalarda 806 ming kishi, ekskursiyadarda 470 ming kishi, muzey lektoriylarida 117 ming kishi tashrifi ham keltirib o‘tilgan [19,7 v.].

Ayniqsa shu davrdagi vaqtli matbuot nashrlarida, Nukus shahridagi o‘lkashunoslik muzeyida tashkil etilgan O‘zbekiston rassomlari va grafiklari asarlarining ko‘chma ko‘rgazmasi eng ko‘p tomoshabin tashrifi qayd etilgan ko‘rgazma sifatida qayd etildi. Ko‘rgazmada respublika rassomlarining yuzdan ortiq asarlari qo‘yilgan qo‘yilgan bo‘lib, ulardan O‘zbekiston SSR xalq rassomi A.Tatevosyanning “Qovun sotish”, respublikada xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Z.Kovalevskayaning “Urgutda”, A.Abdullaevning “Student” kabi polotnolari tomoshabinlarda zo‘r taassurot qoldirdi [3]. Yosh rassomlar Yu.Elizarov, R.Axmedov, T. Oganesov, M. Nabiev, K. Eminovlarning o‘zbek xalqining mazmundor hayoti, go‘zal tabiatini aks ettirilgan asarlari ham tomoshabinlarda katta qiziqish o‘yg‘otdi.

1961-yildan boshlab, Respublika san’at muzeyida “Tasviriy san’at asoslari” mavzuda lektoriy tashkil qilinib uning yil ish rejalari va ma’ruzalar nomi “Qizil O‘zbekiston” gazetasining “E’lonlar” ruknida nashr ettirib turdi. Lektoriyda “Tasviriy san’atning turlari va janrlari”, “Rasmga qanday munosabatda bo‘lishi kerak”, “Dekorativ va amaliy san’at” va boshqa mavzularda muzeyning ilmiy xodimlari leksiyalar olib bordi [11]. Ushbu lektoriylar faoliyatida san’atshunos olimlar, filologlar, ekskursavod-gidlar va talabalar ishtirok eta boshladi.

1963-yilga kelib esa Ko‘rgazmalar direksiyasi va panorami tomonidan tashkil etilgan ko‘rgazmalarda 481 ming kishi, M.Oybek nomidagi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyiga 187 ming, muzey ko‘chma ko‘rgazmalarida 52 ming va ekskursiyalarda 40 ming, O‘zbekiston davlat san’at muzeyida esa 118 ming kishi tashrifi, 14 ming kishi esa ekskursiya va leksiyalarda tomoshabin tashrif buyurgan [19,7v.].

O‘lkashunoslik muzeylari tizimida Buxoro o‘lkashunoslik muzeyi yetakchi hisoblanib, 223 ming kishi, 64 ming ekskursiya tinglovchilari, Xorazm tarixiy revolyusiya muzeyiga 100 ming kishi, 60 ming ekskursiya tinglovchilari, Samarqand tarixi va madaniyati muzeyida 221 ming kishi, 35 ming ekskursiya tinglovchilari va Korakalpok san’at va o‘lkashunoslik muzeyida 74 ming kishi va 25 ming ekskursiya tinglovchisi bo‘lganligi keltirib o‘tilgan [19,8v.].

1964-yilga kelib, respublikadagi Samarqand va Buxoro muzeylarida “mehnatkashlar” uchun fondlar bo‘yicha ochiq eshiklar kuni tashkil etish orqali ekspozitsiyadan o‘rin olmagan noyob madaniy boyliklarni ko‘rish imkoniyatlariga ega bo‘ldilar. 1963-yilda umumiy hisobda 1mln 200 kishi muzeylarga tashrifi qayd etilgan bo‘lsa bu 1961-yilga nisbatan 300 ming kishiga ko‘p edi [19,8v.]. Ekskursiyalar soni, ayniqsa tematik ekskursiyalar soni 1961 yilga nisbatan 2,5 barobarga oshdi. 1962-63-yillar mobaynida muzey fondlariga 20 450 yangi eksponatlar kirim qilindi. Muzey ilmiy xodimlari UZSSR Fanlar akademiyasi ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda arxeologik, etnografik va geologik ekspeditsiyalarda ishtirok etdilar. Malaka oshirish va tajriba almashish maqsadida O‘zbekiston muzeylarining 18 ta ilmiy xodimlari Moskva, Leningrad, Kazan, Siktivkar, Riga va boshqa shaharlarda bo‘lib qaytdilar.

1964-yilga kelib esa, O‘zSSR Madaniyat vazirligi muzeylari tizimidagi ilmiy xodimlari ro‘yxati quyidagicha edi.

1. Tarix muzeyi – 27 ta ilmiy xodim, 7 ta laborant, 2 ta ekskursavod
2. San’at muzeyi – 13 ta ilmiy xodim
3. Tabiat muzeyi – 14 ta ilmiy xodim, 3 ta laborant
4. Samarqand muzeyi – 8 ta ilmiy xodim
5. Buxoro muzeyi – 9 ta ilmiy xodim
6. Xorazm muzeyi – 6 ta ilmiy xodim
7. Surxondaryo – 6 ta ilmiy xodim
8. Farg‘ona – 6 ta ilmiy xodim
9. Andijon muzeyi – 4 ta ilmiy xodim
10. Namangan muzey – 6 ta ilmiy xodim
11. Ko‘qon muzey – 4 ta ilmiy xodim
12. Chirchik muzeyi – 3 ta ilmiy xodim
13. Angren muzeyi – 1 ta ilmiy xodim [20,112v.]

Xulosa va takliflar. Umumiy muzeylar holatiga ko‘ra ekspozitsiyalarda yetarli darajada eksponatlar qamrab olinmagan edi. Bulardan mavjud rang tasvir asarlarining 25%, haykalataroshlik asarlarining 20%, amaliy san’at asarlarining 15% foydalanilgan xolos. Umumiy eksponatlardan sovet davrini xarakterlaydiganlarni faqatgina 15% foydalanilgan. Muzeylar tizimidagi yana bir kamchiliklardan biri so‘nggi yillarda tomoshabinlar sonini keskin kamayishi bilan bog‘lanadi. 1968-yilga nisbatan 1969-yilda tomoshabinlar 207 mingga qisqardi. Bulardan o‘lkashunoslik muzeylariga 129,8, memorial muzeylarga 53,2, tabiiy ilmiy muzeylarga 32 ming, badiiy muzeylarga 24 ming kishiga qisqargan. 1965-yilga nisbatan olganda Davlat san’at muzeyida ham tomoshabinlar soni to‘rt barobarga kamaygan [21,2v.]. Bunga asosiy sabab zilzila tufayli muzey binosining ko‘chirilishi va ekspozitsiyada eksponatlar soning kamayishi bilan 1968-yilga nisbat tomoshabinlar soni 28 ming kishiga kamaydi. Ekspozitsiyalarda to‘liq va mukammal taqdimotlar yo‘qligi, muzeylarga keluvchilar sonining kamayishi, shuningdek, muzey binolarining vaqtincha yoki doimiy ko‘chirilishi muzeylarning ommalashishiga, ijtimoiy-madaniy va ta’limiy rolini

shakllantirishga to‘sqinlik qildi. Shuningdek, muzeylarning faoliyat turlarining mukammallashtirilishi, xususan, yangi tashkiliy-huquqiy tizimlar va ilmiy ishlarning kuchaytirilishi, sohaga yangi va ijobiy yo‘nalishlarni o‘rnatishga xizmat qilganligi aniqlandi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati

1. Музей истории народов Узбекистана им. М.Т.Айбека / Наука в Узбекистане. Т. II. Общественные науки. – Ташкент: Фан, 1974.
2. Гласс Ю.И., Ланда Л.М. Музеи Узбекистана. Путеводитель-справочник. – Ташкент: Госизд., 1961. – 182 с.;
3. Садыков Х., Гласс Ю., Цой Е. Музеи Узбекистана. Путеводитель-справочник. – Ташкент: Фан, 1978. – 118 с.
4. Мадаминов С. Кўчма выставка. Қизил Ўзбекистон. 1960 йил. 10 июль.
5. Музей ҳаёт мактаби. Совет Ўзбекистони. 5 февраль. 1964 йил.
6. Садыкова Н.. Музейное дело в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1975. – 290 с.
7. Содиқова Н.. Маданий ёдгорликлар хазинаси. – Тошкент: Фан, 1981. – 270 б.
8. Садыкова Н.. Единство научно-исследовательской и идейно-воспитательной работы музеев Узбекистана. Ташкент: Фан, 1987.;
9. Садыкова Н.. Историография и источники по музейному строительству. Ташкент: Фан, 1987.
10. Содиқова Н.. Мулки торож ўзбегим. Тошкент: Фан–хазина, 1995. – 42 б.;
11. Содиқова Н.. Ўрта Осиёда музейларнинг шаклланиши // Мозийдан садо. Тошкент, 1999. – № 1–2. – Б. 16–23.
12. Худойберганов К. Музейда лекторий. Қизил Ўзбекистон. 21 февраль. 1961 йил.
13. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 498-ish, 232-varaq. (Управление культуры просветительские учреждение. Основные материалы о переписке с Минестерствами культуры СССР УзССР и другими организациями О мерах по улучшению деятельности музеев за 1961-1962 г.г.)
14. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2296-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 3041-ish, 81-varaq. (Управление культурно-просветительных учреждений. Документы об участии музеев республики во Всесоюзном смотре музеев.1970 г.)
15. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 482-ish, 148-varaq. (Управление культуры просветительские учреждение. Материалы о работе Бухарского областного историко-краеведческого музея за 1961-1962 года.)
16. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 627-ish, 148-varaq. (Управление культуры просветительские учреждение. Материалы о работе Бухарского областного историко-краеведческого музея за 1963 года.)
17. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 482-ish, 148-varaq. (Мўминов Ш. Меҳнат шуҳратининг ойнаси. Бухоро ҳақиқати. 17 май 1963 й. № 96.)
18. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 797-ish, 2-varaq. (Управлния культуры просвет. Учреждения. Материалы республиканского совещания семинара музейных работников республик Средней Азии а Казахстана. Г. Самарканд. Сентябрь-октябрь 1963 года.)
19. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 789-ish, 123-varaq. (Управления культуры просвет. Учреждения. Переписка с Министерством культуры СССР, научно исследовательским институтом Музееведения и др.организациями. 1963 год.)
20. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 773-ish, 68-varaq. (Управления культуры просвет. Учреждения. Переписка с Министерством культуры СССР, научно исследовательским институтом Музееведения и др.организациями. 1963 год.)
21. O‘zbekiston Milliy arxivi, R - 2296-jamg‘arma, 4-ro‘yxat, 25-ish, 144-varaq. (Справки, отчёти, доклады, информационные материалы по охране и реставрации памятников культуры и работа музеев в Узбекистане.)
22. O‘zbekiston Milliy arxivi, R -2487-jamg‘arma, 3-ro‘yxat, 1910-ish, 10-varaq. (Управление культурно-просветительных учреждений. Справки о работе музеев УзССР 1969 г.)

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Jumayev Oybek Maratovich
Independent researcher
Under the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment
Institute for Social and Spiritual Research
oybekmaratovich8@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Political Science, Associate Professor
Mansur Musaev

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

THE ISSUE OF STUDYING THE PROBLEM OF POVERTY

Abstract: The article considers poverty as a social phenomenon subjected to scientific and philosophical analysis. The essence of the concept of poverty, criteria for its definition, types and manifestations are examined using examples from different countries and regions in a comparative analysis.

Keywords: poverty, phenomenon of poverty, absolute poverty, relative poverty, poor people, poor and destitute, very rich.

KAMBAG‘ALLIK MUAMMOSINI O‘RGANISH MASALASI

Annotatsiya: maqolada kambag‘allik ijtimoiy hodisa sifatida ilmiy va falsafiy tahlil qilingan bo‘lib, kambag‘allik tushunchasining mohiyati, uni aniqlash mezoni, turlari va ko‘rinishlari turli mamlakat va mintaqalar misolida qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, kambag‘allik fenomeni, mutlaq kambag‘allik, nisbiy kambag‘allik, kambag‘al odamlar, kambag‘al va qashshoq, juda boy.

ВОПРОС ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ БЕДНОСТИ

Аннотация: В статье бедность рассматривается как социальное явление, подвергнутое научному и философскому анализу. Исследуются суть понятия бедности, критерии её определения, виды и проявления на примерах различных стран и регионов в сравнительном анализе.

Ключевые слова: бедность, феномен бедности, абсолютная бедность, относительная бедность, бедные люди, бедные и нищие, очень богатые.

Kirish (Introduction)

Ijtimoiy-falsafiy yondashuv kambag‘allikning davlat siyosati va ijtimoiy ongda qanday idrok etilishi va hal qilinishini ko'rib chiqishga taklif qiladi. Kambag‘allik nafaqat iqtisodiy mahrumlik holati, balki madaniy, siyosiy va mafkuraviy kontekstlar vositasida yuzaga keladigan holatdir. Misol uchun, jamiyatlar kambag‘allikni qanday aniqlash va o‘lchash uni yengillashtirish uchun o‘rnatilgan qo‘llab-quvvatlash tizimlariga ta’sir qiladi. Kambag‘allik bilan bog‘liq stigma odamlarning o‘zini-o‘zi qadrlashi va ijtimoiy integratsiyalashuviga ta’sir qilishi, ularning imkoniyatlar va resurslardan foydalanishiga ta’sir qilishi mumkin. Bundan tashqari,

kambag‘allikning global o‘lchovi davlatlar o‘rtasidagi tengsizlik muammolarini ta’kidlaydi, bu yerda dunyoning bir qismida boylik ko‘pincha boshqa qismida ekspluatatsiya yoki mahrumlik bilan mos keladi. Ushbu global istiqbol bizni iqtisodiy o‘zaro munosabatlarimizning axloqiy oqibatlari va ularni boshqaradigan siyosatlar haqida o‘ylashga undaydi.

Mavzuga oid adabiyoylarning tahlili (Literature review).

Kambag‘allik muammosi haqidagi dastlabki fikrlashlari bilan Marks Gegelning huquq falsafasini tanqid qila boshladi. “1844-yilgi iqtisodiy va falsafiy qo‘lyozmalar” davridan to “Kapital”gacha: “kambag‘allik muammosi”ning kelib chiqishi milliy xo‘jalik tizimi darajasida o‘rganilib, kambag‘allik nazariyasi bosqichma-bosqich pishib, nihoyat asos soldi. “Kambag‘allik falsafasi” (1846–1851) nashr etilganidan bir necha yil o‘tgach, Yevropada keng ko‘lamli inqilobiy to‘lqin boshlandi.

Xitoyda “Falsafaning qashshoqligi” mavzusidagi tadqiqotlari nisbatan kech boshlangan bo‘lsa, 20-asr boshlarida asosan hujjatlarni tarjima qilish va yapon olimlarining tegishli munozaralaridan iqtibos keltirish bilan shug‘ullandi. Xitoyning Renmin universitetida va boshqalar, deyarli istisnosiz, tarixiy materializm va marksizmga tayanadi “Falsafaning qashshoqligi” ning ahamiyati uning siyosiy iqtisod tarixidagi o‘rni bilan izohlanadi.

1980–1990-yillarda sovet va Sharqiy Yevropa olimlarining «Falsafaning qashshoqligi» bo‘yicha tadqiqot natijalariga to‘liq tayanish asosida marksistik falsafa tarixi, siyosiy iqtisodiy ta’limot tarixi va boshqalar bo‘yicha ilk mahalliy darsliklar yaratildi.

1980-yillarga kelib “kambag‘allik” shunchaki kam daromadlilik emas, balki ko‘p o‘lchovli tushunchaga aylangan degan g‘oya keng e’tirof etilgan edi. Ayniqsa, 1990-yillarda Amartya Sen [1] “qobiliyatli kambag‘allik” nazariyasini taklif qildi, bu esa bevosita ko‘p o‘lchovli kambag‘allik ko‘rsatkichiga olib keldi. Kambag‘allikni bartaraf etish va kambag‘allikka barham berish siyosatini o‘rnatish ham ko‘p qirrali muammolarni hal etishga e’tibor qarata boshlaganidan dalolat beradi.

Rossiya va boshqa MDH davlatlari tadqiqotchilari N.Arxangelskaya, [2] L.Axmadeyev, [3] L.Bondarenkolarning [4] olib borgan ilmiy ishlari kambag‘allik bilan bog‘liq masalalarni kengroq yoritishgan va ijtimoiy turmush tarzidagi mavjud muammolarni iqtisodiy hal etish salohiyatiga ega bo‘lmagan aholi qatlamini kambag‘allar deb ta’riflashgan.

D.Gobson, [5] D.Saks, [6] singari yetuk xorijiy olimlar kambag‘allik va aholining boshqa ijtimoiy muammolarini o‘rganish borasidagi ilmiy nazariyalarni yanada boyitishga erishgan.

Xususan, O‘zbekistonlik olimlar va tadqiqotchilar qatorida Ibragimova N.M., [7] Muxitdinova M.Z., [8] Mustafokulov Sh.I. [9] va boshqalarning ilmiy izlanishlarida kambag‘allikka oid masalalar alohida muammo sifatida chuqur o‘rganishga harakat qilingan.

Umuman olgan kambag‘allik masalasini ijtimoiy-falsafiy o‘rganish turli mamlakatlardagi siyosiy boshqaruv, iqtisodiy vaziyat va ma’naviy-mafkuraviy jarayonlarga bog‘liq xodisa sifatida o‘rganilganini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa kambag‘allik masalasini yakdil falsafiy tahlil qilish va tadqiq etishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodoliyasi (Research Methodology).

Kambag‘allik muammosi va uning mazmun-mohiyati turli xil ijtimoiy-falsafiy qarashlar doirasida tahlil qilinadi. Falsafada kambag‘allik muammosini o‘rganish masalasi ilmiy nazariy kengroq yoritiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Kambag‘allik aslida oddiy, ammo murakkab hodisa. Kambag‘allikning ma’nosi va uning o‘lchov meyorlari hali aniqlanmagani uchun murakkab deb aytiladi. Kambag‘allik mavzusi haligacha olimlar o‘rtasida bahs-munozaralar davom etmoqda. Ammo boshqa nuqtai nazardan qaraganda, kambag‘allik fenomeni juda oddiy, chunki ta’rif haqida qanday bahslashmang, kambag‘allik oddiy va obektiv tarzda mavjud. Shunday ekan, kambag‘allik eng avvalo moddiy hayotning holati, deyishimiz mumkin, ammo kambag‘allik hech qanday holatda moddiy hayotning

oddiy holati emas. Kambag‘allik ham ijtimoiy tuzilmaviy hodisadir. Ehtiyojsiz, kambag‘allik degan narsa yo‘q, tekshirishsiz kambag‘allikni ham anglab bo‘lmaydi.

Darhaqiqat, biz kambag‘al tushunchasini qashshoq odamlarga nisbatan ishlatganimizda, bu allaqachon bir guruh odamlarni nazarda tutayotganimizni anglatadi. Ijtimoiy tuzilmada bu odamlar guruhi ko‘pincha muayyan ijtimoiy tabaqalanish strukturasining tarkibiy elementiga aylanadi. Har qanday jamiyatda “kambag‘al odamlar” bo‘lsa-da, ijtimoiy tuzilishdagi “kambag‘al odamlar” ma’nosi turli jamiyatlarda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. An’anaviy jamiyatlarda ham daromad, past ijtimoiy mavqe va avlodlar o‘rtasidagi meros ko‘pincha birlashtiriladi. Binobarin, bunday jamiyatda kambag‘allar nafaqat osonlik bilan aniqlanadigan tashqi belgilarga ega, balki ko‘p jihatlari bo‘yicha boylardan keskin farq qiladi. Zamonaviy jamiyatda maqom, irsiy va tug‘ma omillarning ahamiyati pasaymoqda, chunki bugungi kunda ijtimoiy maqomning o‘zgarishi tez-tez uchraydi. Shu sababli, ba’zi odamlar zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanishni alohida shaxslar bilan qat’iy aloqasi bo‘lmagan pozitsiyalar yoki jamiyatdagi ba’zi “tor imkoniyatliliklar” deb biladilar. Boshqacha qilib aytganda, zamonaviy jamiyatdagi tabaqalanish yoki odamlarning ijtimoiy mavqei ko‘pincha ijtimoiy harakatchanlik bilan bog‘liq.

Kambag‘allar uchun nima qilinganligi ularning yashash sharoitlari va ijtimoiy mavqeini qanday o‘zgartirish qiyinligiga, shuningdek, qashshoq qatlamning yashash sharoitlari va ijtimoiy mavqeini o‘zgartirish usullari va mexanizmlariga bog‘liq. Muammoni shu nuqtai nazardan ko‘rib chiqsak, rivojlangan mamlakatlarda kambag‘allik muammosini hal qilishning ikki xil usulini ham tushunishimiz mumkin.

Yondashuvlardan biri kambag‘allikda bo‘lgan avlodga, jumladan, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish, bandlik sharoitlarini yaxshilash va farovonlikni oshirishga qaratilgan. Aslida, bu kambag‘allikda yashayotgan bu avlod uchun turli sa’y-harakatlar bilan, albatta, turmush sharoitini yaxshilash mumkinligini ma’lum darajada tan olish bilan barobar, lekin ularning ijtimoiy mavqeini tubdan yaxshilash juda qiyin.

Kambag‘allikning ijtimoiy mavqeini chinakam yaxshilash uchun boshqa yondashuv, ya’ni ularning farzandlariga ta’lim mexanizmi orqali yuqori ijtimoiy maqomga o‘tish imkoniyatini yaratish kiradi. Ya’ni, avlodlar o‘rtasidagi mobillik orqali kambag‘allar orasida ayrim kishilarning ijtimoiy mavqei o‘zgaradi. Shu ma’noda, kambag‘allikning tabiatiga ijtimoiy harakatchanlik ta’sir qiladi. Nisbatan tez-tez ijtimoiy harakatchanlikka ega bo‘lgan jamiyatlarda kambag‘allik ijtimoiy tabaqalanish ma’nosiga ega bo‘lsa-da, bunday kambag‘allik kuchli o‘zgaruvchanlikka ega va qattiq tuzilishga aylanmaydi. Ijtimoiy harakatchanlikni yuzaga keltirish oson bo‘lmagan jamiyatlarda kambag‘allikdan kelib chiqadigan tarkibiy omillar nisbatan qattiq bo‘lib, bir tomondan, ular ijtimoiy chetlanish sifatida namoyon bo‘lsa, ikkinchi tomondan, kambag‘allikning takrorlanishi yoki takror ishlab chiqarilishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kambag‘allik dunyodagi ko‘plab murakkab ijtimoiy hodisalarga o‘xshaydi. Haqiqatan ham haddan tashqari batafsil standartlarni o‘rnatish qiyin bo‘lishi mumkin, ammo bu ba’zi eng asosiy hukmlarning o‘rnatilishiga to‘sqinlik qila olmaydi.

Mutlaq kambag‘allik deb atalmish shaxs yoki oilaning eng kam turmush darajasini saqlab qola olmasligi, nisbiy kambag‘allik esa normal turmush darajasiga nisbatan olinadi. Umuman olganda, agar shaxs yoki oilaning daromadi daromadning yarmidan kam bo‘lsa milliy o‘rtacha darajaga ko‘ra, u yoki ular nisbatan kambag‘allik holatida, deb aytishimiz mumkin. Mutlaq ma’nodagi kambag‘allik va nisbiy ma’nodagi kambag‘allik o‘rtasidagi farq odamlarga o‘zlari duch keladigan kambag‘allik muammosini, shu jumladan uning sabablari, xususiyatlari va ijtimoiy oqibatlarini yaxshiroq baholash imkonini beradi.

Mutlaq kambag‘allik ko‘proq e’tiborni jalb qiladi. Chunki mutlaq kambag‘allik ko‘pincha oziq-ovqat va kiyim-kechak yetishmasligi, ko‘chada uxlash, to‘yib ovqatlanmaslik, ozg‘inlik, tilanchilik, hatto kasallik va o‘lim bilan bog‘liq. Tegishli ma’lumotlarga ko‘ra, dunyoda hali ham

kunlik daromadi 2 AQSH dollaridan kam bo‘lgan 2,8 milliard kishi bor, bu rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining yarmidan ko‘pini tashkil qiladi. Ulardan 1,2 milliard kishi kuniga 1 AQSH dollaridan kam maosh oladi.

Nisbiy kambag‘allik muammosi mutlaq kambag‘allikdan ko‘ra kamroq hayratlanarlidir. 1990-yillar oxirida Wall Streyet Journal gazetasida chop etilgan maqolada 30 milliondan ortiq amerikalik “kambag‘allikda yashayotgan” hayoti tasvirlangan. Bu kambag‘allar bugungi kunda qanchalik kambag‘al? 1995 yilda kambag‘al uy xo‘jaliklarining 41 foizi o‘z uylariga ega edi. Har bir kambag‘al oilada o‘rtacha 3 ta yotoqxona, 1,5 ta hammom, avtoturargoh, balkon yoki hovli bor. 750 000 dan ortiq kambag‘allar 150 000 dollardan ortiq uy-joyga ega, shundan 200 000 ga yaqin kambag‘allar uyning qiymati 300 000 AQSH dollaridan oshadi. Kambag‘al oilalarning 70 foizi shaxsiy avtomobilga ega, ulardan 27 foizi ikkitadan ko‘p. Kambag‘al oilalarning 97 foizi rangli televizorga ega, shundan oilalarning deyarli yarmi ikkitadan ko‘p. AQShda kambag‘allar o‘rta sinfdan ko‘ra ko‘proq. Kambag‘al oilalar bolalari yuqori daromadli oilalar farzandlariga qaraganda ko‘proq go‘sht iste’mol qiladilar va ularning protein iste’moli odatdagidan ikki baravar ko‘p. Shuning uchun biz AQSH aholini ro‘yxatga olish byurosining Qo‘shma Shtatlardagi kambag‘allik haqidagi hisobotini bo‘rttirib, odamlarni chalg‘itayotganlikda ayblashimiz ham mumkin. Bu yerda biz tushuntirmoqchi bo‘lgan narsa, “juda boy” davlatda kambag‘allik qanday sodir bo‘ladi. Aslida, yuqoridagi maqola kambag‘allikning sodda tushunchasini aks ettiradi. Bu soddalashtirish u aniq hayotiy vaziyatni uning kontekstidan butunlay ajratib olishida namoyon bo‘ladi. Darhaqiqat, odamlarning hayot haqidagi mulohazalari, hayotga nisbatan his-tuyg‘ulari, hatto obektiv ravishda muayyan turmush sharoiti hayotning asosiy ehtiyojlarini qondira oladimi yoki yo‘qmi - barchasi aniq vaziyatlar bilan bog‘liq.

Yuqorida aytib o‘tilgan yashash sharoitlariga ega bo‘lgan odam Afrikaning kambag‘al davlatida boy odam bo‘lishi mumkin, ammo Amerika Qo‘shma Shtatlarida kambag‘al odam bo‘lishi mumkin; bu kambag‘al Afrika davlatida u boshqalardan ustunlik hissini his qilishi mumkin, Birlashganda Davlatlar, u his qilishi mumkin bo‘lgan narsa - muvaffaqiyatsizlikdan umidsizlik hissini aks ettiradi.

Nisbiy kambag‘allik ko‘pincha odamlar nisbiy mahrumlik hissi deb ataydigan ijtimoiy mentalitetni yaratadi. Nisbatan mahrumlik tushunchasi birinchi marta amerikalik sotsiologlar Stover va boshqalar tomonidan “Amerikalik askar” (1949) kitobida taklif qilingan. Bu boshqa odamlar yoki boshqa guruhlar bilan mos yozuvlar sifatida shakllangan psixologik tuyg‘u. Haqiqiy ijtimoiy hayotda atrofdagi qo‘shnilar bilan solishtirish natijasida shakllanadigan bunday tuyg‘u odamlarning munosabati va xatti-harakatlariga kuchliroq ta’sir qilishi mumkin. Odamlarning kambag‘allikdan noroziligi mutlaq kambag‘allikdan emas, balki nisbiy kambag‘allikdan, ya’ni boshqalarga nisbatan pastroq mavqeidan kelib chiqadi. Ba’zi taraqqiyot siyosatshunoslari, shu jumladan S.Xantington, diqqatga sazovor hodisani kashf etdilar, ya’ni mamlakatda tez iqtisodiy o‘sish davrlari ko‘pincha oldingi kambag‘allik davrlariga qaraganda ko‘proq ijtimoiy tartibsizliklar bilan birga keladi. Ushbu hodisa ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda sodir bo‘lgan. Bu holat Xantington ta’kidlashicha, tez iqtisodiy o‘sish davrida odamlarning umidlari ham tez o‘sib boradi, bu tez o‘sib borayotgan umidlar va haqiqiy qoniqish darajasi o‘rtasida tafovut hosil qiladi va shu bilan umidsizlik tuyg‘usini yaratadi. Aynan shu umidsizlik ijtimoiy beqarorlik manbaiga aylanadi. Bu tushuntirish, albatta, mantiqiy asosga ega. Ammo uni sinchiklab tahlil qilsangiz, xuddi shu fonda yana ikkita omilni e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi:

Birinchi omil bu yerda tilga olingan nisbiy mahrumlik hissidir. Iqtisodiyotning jadal o‘sish davrida iqtisodiy va ijtimoiy sharoit tez o‘zgarib turadi, ijtimoiy tabaqalanish kuchayib boradi. Xususan, dastlab bir sinfga mansub bo‘lgan yoki o‘xshash maqomga ega bo‘lgan odamlar differensiatsiya jarayonida bir-biridan juda uzoqlashishi mumkin. Shunday qilib, bunday murakkab ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda qarama-qarshilik kuchayadi va nisbiy mahrumlik hissi kuchayadi.

Ikkinchi omil shundaki, tez iqtisodiy o‘sish davrida ko‘pchilik odamlarning daromadlari ortib borayotgan bo‘lsa-da, ularning ba’zilari uchun daromadlar shu davrda ortadi. Daromad ortishi bilan ko‘proq xarajatlar ham bo‘ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

- Odamlarning “kambag‘allik” haqidagi tushunchasi chuqurlashib borar ekan, kambag‘allikni bartaraf etish va kambag‘allikni bartaraf etish siyosati ham o‘zgardi. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan muloxazalarni xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kambag‘allik muammosi kambag‘allikdan bevosita kelib chiqqan yoki kelib chiqadigan bir qator ijtimoiy muammolarni anglatadi.
- Kambag‘allik kambag‘allikni keltirib chiqaradi. Dangasalik, layoqatsizlik, past intellekt, befarqlik, bo‘ysunish, fatalizm kabi kambag‘allik madaniyati, maktab ta’limiga e’tibor bermaslik kambag‘allikning asosiy sabablari deb o‘ylash to‘g‘ri emas.
- Kambag‘allik nafaqat iqtisodiy tushuncha, balki asosiy fuqarolik huquq va qobiliyatlari bilan ham bog‘liq bo‘lib, uning mohiyatini huquq va qobiliyatlarning qashshoqligi tashkil etadi.
- Iqtisodiy rivojlanish kambag‘allikni yo‘q qilish shart emas. Boy mamlakatlarda yoki mamlakat ichidagi boy hududlarda kambag‘allar ko‘p?
- “Kambag‘allikni” oddiygina “oziq-ovqat va kiyim-kechak yetishmasligi” bilan tenglashtirib bo‘lmaydi.

Kambag‘allar boylarning hayotini osonlashtiradi va kambag‘allar shaharlarni qayta qurish va buzish kabi ijtimoiy o‘zgarishlar xarajatlarini ko‘tarishga ishlatiladi va hukumat siyosatidagi o‘zgarishlar tufayli asosiy ishsizlarga aylanadi.

Kambag‘allikni oddiy va tez bartaraf etish qiyin, chunki undan kimdir foyda ko‘radi. Shuning uchun muammoni hal bo‘lishiga aks ta’sir ko‘rsatuvchi omillar borligini unutmaslik lozim.

Adabiyotlar (References)

1. Amartya Sen: “Taraqqiyotni erkinlik bilan ko‘rish”, Ren Tzen va YU Tzen tomonidan tarjima qilingan, Xitoyning Renmin universiteti nashriyoti, 2002 , 15-bet.
2. Arxangelskaya N. Lovushki bednosti.: Ekspert. - № 16.12.02.2010g. -s.2-5.
3. Axmadeyev L. Bednost: sotsialniy portret yavleniya.: Ekonomika i upravleniye. - 2010g.- №4.-78s.
4. Bondarenko L. Izmereniye selskoy bednosti (metodologiya i opit). Ekonomika i upravleniye. -№10 - 2009.- s. 15-23.
5. Gobson Dj. Problemi bednosti: Per. s angl./ Pod red.L.Zaka. Izd.2-ye.-M.: Knijniy dom «LIBROKOM», 2011.-216s.
6. Saks D.D., Konets bednosti. Ekonomicheskiye vozmojnosti nashego vremeni. Pers. S angl. N.Edelmana. - M.: Izd.Instituta Gaydara, 2011.-424s.
7. Ibragimova N.M. “Aholi iste’molini makroiqtisodiy prognozlashtirishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish” Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019 y.
8. Muhiddinova M.Z. “Aholi turmush darajasini baholash: tahlil va samara” – Xalqaro moliya va hisob ilmiy electron jurnali. № 2, aprel, 2019 yil.
9. Mustafoqulov Sh.I. “Kambag‘allik ayb emas, biroq ...”. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2020 yil 25 mart, № 62 7564.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Komila Shoyimova
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o‘qituvchisi
komilashoyimova@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-0881-5236

Taqrizchi: filologoya fanlati bo‘yicha falsafa dortori (PhD), U.Sh.Turayeva

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

SEMANTIK O‘ZGARISH JARAYONLARIDA QADIMIY VA YANGI TOPONIMLARNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimiy va yangi toponimlarning semantik o‘zgarish jarayonlari Termiz va Winchester shaharlarining toponimik tizimi misolida tahlil qilinadi. Tarixiy, lingvistik va ijtimoiy omillar ta’sirida toponimlarning qanday o‘zgarishi, ularning fonetik va semantik jihatdan rivojlanishi o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari toponimiyaga oid ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, maqolada geografik nomlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari, ularning madaniy va milliy xususiyatlari aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Toponimiya, semantik o‘zgarish, Termiz, Winchester, tarixiy-lingvistik omillar, fonetik rivojlanish, geografik nomlar.

THE INTERCONNECTION OF ANCIENT AND MODERN TOPONYMS IN THE PROCESSES OF SEMANTIC CHANGE

Abstract. This article analyzes the semantic transformation processes of ancient and modern toponyms using the toponymic system of Termez and Winchester as a case study. The influence of historical, linguistic, and social factors on toponymic changes and their phonetic and semantic evolution is explored. The research findings hold significant importance for scientific studies in toponymy. Additionally, the paper discusses the historical development of geographical names, reflecting their cultural and national characteristics.

Key words: Toponymy, semantic change, Termez, Winchester, historical-linguistic factors, phonetic development, geographical names.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ДРЕВНИХ И НОВЫХ ТОПОНИМОВ В ПРОЦЕССАХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация. В данной статье анализируются процессы семантических изменений древних и новых топонимов на примере топонимической системы городов Термез и Винчестер. Рассматриваются изменения топонимов под воздействием исторических, лингвистических и социальных факторов, а также их фонетическое и семантическое развитие. Результаты исследования имеют важное значение для научных исследований в области топонимики. Кроме того, статья рассматривает исторические этапы развития географических названий, их культурные и национальные особенности.

Ключевые слова: Топонимия, семантические изменения, Термез, Винчестер, историко-лингвистические факторы, фонетическое развитие, географические названи.

Kirish

Har bir narsa va hodisaning nomi mavjud bo‘lib, bu dunyoda biror obyektni nomsiz tasavvur etish mumkin emas. Nomlar predmet va tushunchalarni bir-biridan farqlash, ularni aniqlash va

muloqot jarayonida qo‘llash uchun zarur hisoblanadi. Bu tamoyil geografik obyektlarning nomlanishiga ham bevosita taalluqlidir. Har qanday joyning o‘ziga xos nomi bo‘lib, u ushbu hududni boshqa joylardan ajratib turadigan lingvistik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu lingvistik birlik toponim deb ataladi.

Toponim termini yunoncha kelib chiqishga ega bo‘lib, *topos* – “joy”, *onoma* – “nom” degan ma’nolarni anglatadi. Demak, toponim geografik obyektning nomi sifatida tushuniladi. Mazkur atamaning keng qamrovli ta’rifi haqida mashhur rus tilshunoslari N.V. Podolskaya va A.V. Superanskaya ta’kidlaganidek, toponim faqat Yer yuzasidagi emas, balki undan tashqarida mavjud bo‘lgan har qanday geografik obyektni ifodalovchi nomlar uchun umumlashtiruvchi atama sifatida qaraladi.

Toponimlar tilning tarixiy taraqqiyoti va ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular xalqning madaniy merosi, tarixiy xotirasi va lingvistik xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Toponim va unga aloqador terminlarning keng qamrovli mohiyati E. Begmatov va N. Uluqov tomonidan tuzilgan lug‘atda batafsil yoritilgan bo‘lib, unda toponim bilan bog‘liq 130 ga yaqin atama izohlangan.

Geografik obyektlarning atamashunoslikdagi umumlashma nomi **toponim** hisoblanadi. Ushbu atama asosida shakllangan **toponimiya** va **toponimika** sohalari muayyan hududda yashovchi millat va xalqlarning tarixiy rivojlanishi, o‘tmishi hamda etnik xususiyatlarini aks ettiradi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining dastlabki yillaridanoq ma’naviy ma’rifiy islohotlar, ma’naviy kamolot tarbiyasi masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ma’naviyat tushunchasining asosida turuvchi ona tili va uni har tomonlama rivojlantirishga bo‘lgan doimiy e’tibor benihoya kuchaydi. Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda so‘zlagan tarixiy nutqida shunday degan edi: “Globallashuv sharoitida milliy tilimizning sofligini saqlash, uning lug‘at boyligini oshirish, turli sohalarda zamonaviy atamalarning o‘zbekcha muqobilini yaratish, ularning bir xil qo‘llanishini ta’minlash dolzarb vazifa bo‘lib turibdi”. O‘zbek tilini ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish borasidagi bu talab o‘zbek tilining, hech istisnosiz, barcha sathlariga oid hodisalarni yanada chuqurroq, yanada xolisroq, yanada kengroq tadqiq etishni taqozo etadi. O‘zbek tili kommunikativ va semantik-leksik sathidagi ana shunday tadqiq etilishi lozim bo‘lgan muammolardan biri toponimlardir. Shuning uchun ham boshqa tilshunosliklarda bo‘lgani kabi, o‘zbek tilshunosligida ham toponimik tizim tadqiqiga bo‘lgan ehtiyoj yanada ortib bormoqda. O‘zbek tilshunosligi oldida “O‘zbekiston taraqqiyotining bugungi yangi bosqichi – milliy yuksalish davri talablaridan kelib chiqib, ona tilimizning jamiyatdagi o‘rni va nufuzini oshirish” masalasi turgan ekan, o‘zbek tilini dunyo tilshunosligining zamonaviy tadqiq usullari orqali ilmiy asosda chuqur o‘rganish maqsadga muvofiq. Shuning uchun toponimiyani tavsiflash o‘zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu esa mazkur ishning dolzarb ekanligidan dalolat beradi. Kishilar oq-qorani tanib tirikchilik qila boshlashibdiki, tevarak-atroflaridagi yerlarni, daryo-ko‘llarni, tog‘lar-u qir-adirlarni, o‘tloq-yaylovlarni ma’lum bir nom bilan atab kelganlar. Dastlabki toponimlar oddiy turdosh otlardan farq qilmaydigan sodda nomlar bo‘lgan. Atrof tabiiy muhiti haqidagi tasavvur kengayib, bir buloqni ikkinchisidan, bir o‘tloqni boshqasidan, yaqindagi tepalikni narigisidan farqlash ehtiyoji tug‘ila boshladi.

Toponimlardagi semantik o‘zgarish jarayonlari

Semantik o‘zgarish jarayoni tarixiy, lingvistik va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanadi. Toponimlarning semantikasi quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha o‘zgarishi mumkin:

1. **Ma’nodagi kengayish** – toponim avval tor ma’noda qo‘llangan bo‘lsa, keyinchalik kengroq ma’noga ega bo‘lishi mumkin.

2. **Ma’nodagi torayish** – ba’zan toponim umumiy tushunchadan aniq geografik nuqtaga nisbat berilgan holda o‘zgaradi.

3. **Ma’nodagi ko‘chish** – tarixiy voqealar va aholi migratsiyasi natijasida ba’zi toponimlarning ma’nosi tubdan o‘zgarishi mumkin. Termiz shahri Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlardan biri bo‘lib, uning nomi turli tarixiy davrlarda turlicha talqin qilingan: Qadimgi fors tilida “Taramita” shaklida uchraydi, bu nom Buddaviylik davrida muhim diniy markazlardan biri bo‘lganiga ishora qiladi. Arab manbalarida “Tarmiz” yoki “Tarmidh” shaklida uchraydi va bu atama IX–X asrlarda Islom madaniyatining rivojlanishi bilan bog‘liq holda talqin qilingan. Zamonaviy Termiz nomi tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan bo‘lib, unda turkiy va forsiy unsurlar mavjud. Termiz toponimining semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, u o‘zining ilk shaklidan farqli ma’no qamroviga ega bo‘lib, qadimiy diniy markazdan savdo va strategik ahamiyatga ega shahar nomiga aylangan. Vinchester – Buyuk Britaniyaning janubida joylashgan va tarixan muhim bo‘lgan shaharlardan biridir. Uning nomi quyidagi bosqichlarda rivojlangan.

Metod va metodologiya

Ushbu maqola qiyosiy tilshunoslik va onomastika (nomshunoslik) yo‘nalishiga asoslanadi. Tadqiqotda **strukturaviy, funksional va tarixiy-etimologik yondashuvlar** qo‘llanadi. **Qiyosiy yondashuv** – Termiz va Winchester shaharlarining toponimik tizimi o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash uchun ishlatiladi. **Tarixiy-etimologik yondashuv** – toponimlarning kelib chiqishi, rivojlanishi va ma’no o‘zgarishlarini o‘rganish uchun qo‘llaniladi. **Sotsiolingvistik yondashuv** – joy nomlarining ijtimoiy, madaniy va tarixiy omillar ta’sirida qanday shakllanganligini o‘rganish uchun ishlatiladi. **Semantik tahlil** – toponimlarning semantik tuzilishi va ularning mantiqiy bog‘liqligini aniqlash uchun qo‘llanadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda quyidagi asosiy metodlar qo‘llanadi: **Qiyosiy-tarixiy metod** – Termiz va Winchester shaharlarining toponimlarini tarixiy kontekstda solishtirish orqali ularning kelib chiqishi va rivojlanishini aniqlash. **Lingvistik tahlil** – toponimlarning fonetik, morfologik va semantik jihatlarini o‘rganish. **Etimologik tahlil** – joy nomlarining ildizini aniqlash, ularning qadimiy tillardagi ma’nolarini izohlash. **Kartografik metod** – har ikkala shaharning geografik xaritalari yordamida toponimik obyektlarning joylashuvi va nomlanishining hududiy xususiyatlarini o‘rganish. **Sotsiolingvistik so‘rov** – Termiz va Winchester shaharlarida yashovchi aholi orasida so‘rov o‘tkazish orqali toponimlarning ishlatilish darajasini o‘rganish.

Rim davrida "Venta Belgarum" nomi bilan tanilgan bo‘lib, bu nom kelt qabilasi Belgarum va Rimcha "Venta" (bozor, markaz) so‘zidan kelib chiqqan. Anglosakson davrida "Wintanceastre" shaklida qayd etilgan, bunda "ceaster" so‘zi rimliklar tomonidan qurilgan shahar ma’nosini anglatgan. Zamonaviy "Vinchester" nomi esa fonetik qisqarish va ingliz tilining rivojlanishi natijasida shakllangan. Vinchesterning toponimik o‘zgarishlari qadimgi Rim davridan tortib, o‘rta asrlarga qadar davom etgan murakkab jarayonni ko‘rsatadi. Uning semantik taraqqiyoti shahar ahamiyatining turli davrlarda o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Termiz va Winchester geografik jihatdan turli qit’alarda joylashgan bo‘lsa-da, ularning toponimik rivojlanishida umumiy jihatlar mavjud: **Tarixiy qatlamlar**: Har ikkala shahar nomi qadimgi davrlardan shakllangan bo‘lib, tarixiy hodisalar natijasida semantik o‘zgarishlarga uchragan. **Til va fonetik moslashuv**: Winchesterda anglosaksoncha fonetik o‘zgarishlar, Termizda esa forsiy va turkiy fonetik ta’sir kuzatiladi. **Funktsional o‘zgarishlar**: Ikkala shahar ham ma’lum bir davrda harbiy va iqtisodiy markaz bo‘lib, ularning nomlari bu funksiyalarni aks ettirgan holda o‘zgargan. Termiz va Vinchester toponimlarining semantik o‘zgarish jarayonlarini tahlil qilish orqali shuni ko‘rish mumkinki, qadimiy va yangi toponimlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning rivojlanishi tarixiy, lingvistik va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Toponimlarning semantik o‘zgarishi ko‘plab lingvistik omillarga bog‘liq. Ushbu o‘zgarishlar asosan quyidagi turlarga bo‘linadi:

Metonimik o‘zgarishlar – toponimning dastlabki ma’nosi hudud yoki obyektning boshqa bir xususiyatiga ko‘chishi natijasida o‘zgaradi. Metaforik o‘zgarishlar – tabiiy yoki sun’iy obyektlarning o‘zaro taqqoslanishi natijasida toponim yangi ma’no kasb etadi. Fonetik o‘zgarishlar – vaqt o‘tishi bilan toponim tarkibiy elementlarining talaffuzdagi o‘zgarishi natijasida semantik o‘zgarish yuz beradi. Ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar – tarixiy hodisalar va siyosiy jarayonlar natijasida toponimning yangi mazmun kasb etishi. Tarixiy jarayonlar davomida ba’zi toponimlar o‘z shaklini yoki ma’nosini saqlab qolgan bo‘lsa, ayrimlari butunlay o‘zgargan. Misol uchun: O‘rta Osiyo toponimlari: Buxoro shahri nomining qadimiy „Vihara“ (budda monastiri) so‘zidan kelib chiqqanligi haqida gipotezalar mavjud.Buyuk Britaniya toponimlari: Londondagi Temza daryosi nomi kelt tilidan kelib chiqqan bo‘lib, u “qaram daryo” ma’nosini anglatgan[2]. Qadimiy toponimlar ko‘pincha xalq etimologiyasi natijasida yangi ma’no kasb etadi. Masalan, o‘zbek toponimlarida arabcha va forscha so‘zlarning kirib kelishi natijasida semantik o‘zgarishlar kuzatiladi. O‘zbek va ingliz tillaridagi toponimlar turli tarixiy davrlarda turlicha o‘zgarishga uchragan. Masalan: O‘zbekistondagi toponimlar: Termiz shahri nomining qadimiy yunoncha „Tarmita“ so‘zidan kelib chiqqani taxmin qilinadi[3]. Angliyadagi toponimlar: Vinchester shahri nomi lotincha „Venta Belgarum“ iborasidan kelib chiqqan bo‘lib, keyinchalik fonetik o‘zgarish natijasida hozirgi shaklga ega bo‘lgan. Toponimlarning leksik-semantik guruhlarini belgilash, ularni ma'lum tiplarga ajratish va shu asosda tasniflash bu birliklarning ma’nolarini aniqlashda muhim o‘rin tutadi. Toponimlarning leksik-semantik ma’nolarini aniqlash orqali nomlar etimologizatsiyasiga, asosan, lingvistik birliklarning ana shu xususiyatlariga ko‘proq e’tibor qaratiladi. Toponimik leksika o‘zbek tili leksik tizimining umumiy fonida qaralsada, ayni paytda, o‘ziga xos semantik va funksional xususiyatlarga ham ega.

Xulosa

Toponimlarning semantik o‘zgarishi murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u turli lingvistik, ijtimoiy va tarixiy omillar ta’sirida yuzaga keladi. Qadimiy va yangi toponimlarning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish til taraqqiyoti va madaniy o‘zgarishlar tarixini anglashga imkon beradi. Mahalliy toponimik tadqiqotlar mahalliy aholining joy nomlarini o‘z muhiti elementlariga nisbatan qanday ishlatishini aniqlash uchun olib boriladi. Bu jarayon xaritada mavjud bo‘lgan nomlarni aniqlashtirish va qo‘llashni va xaritalarda ko‘rinmaydigan mahalliy nomlarni to‘plashni o‘z ichiga oladi. Hudud yoki aholi punktida qolish qisqa (kunning bir qismi) yoki uzoqroq (bir necha kun) bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. A. Mukhtarov, *O‘zbek toponimlari tarixi*, (Toshkent: Fan, 1985), 34.
2. John Smith, *British Toponyms*, (London: Oxford University Press, 2002), 45.
3. Sh. Karimov, *O‘rta Osiyo geografik nomlari etimologiyasi*, (Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010), 67.
4. Richard Wilson, *A History of English Place Names*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 92.
5. Berezovich E.L. Semanticheskie mikrosistemyi v russkoy toponimii: Dis. … kand. filolnauk. Ekaterinburg, 1992. -264 c.
6. Golomidova M.V. Iskusstvennaya nominatsiya v russkoy onomastike: Dis. … d-ra filolnauk. Ekaterinburg, 1998. -232 c.
7. Kubryakova E.S. Nominativnyiy aspekt rechevoy deyatelnosti. M.: Nauka, 1986. -159 c.Nepokupnyiy A.P. Teoriya i metodika onomasticheskih issledovaniy. M.: Nauka, 1986.
8. Ponomareva O.B. Kognitivnyie i pragmo-stilisticheskie aspektyi semanticheskoy derivatsii (na materiale angl. yazyika v sopostavlenii s russkim i nemetskim yazyikami). Tyumen: TyumGU, 2005. -264 c.
9. Raevskaya O.V. Slojnyie slova sovremennogo frantsuzskogo yazyika (imennoe slojenie): Dis. … kand. filol. nauk. M., 1981. -170 c.
10. Rut M.E. Obraznaya nominatsiya v russkom yazyike: Ekaterinburg, 1992. -144c.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Ismailova Shamsiya Kurultaevna
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi
“Boshqaruv mahorati” kafedrasi dosenti, pedagogika fanlari nomzodi.

Taqrizchi: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) E.R.Raximova

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

FAN, TA’LIM VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRASIYaSI SHAROITLARIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHNING INNOVASION OMILLARI

Annotasiya: ushbu maqolada fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasi sharoitlarida oliy ta'lim muassalarini boshqarishning innovasion jihatlariga bag‘ishlangan. Hususan, zamonaviy sharoitlarda dual ta'lim mazmun-mohiyati, ushbu ta'lim shaklini joriy qilish shart-sharoitlari, boshqaruv tizimi oldida turgan muhim strategik maqsadlar, ularni amalga oshirishda faoliyatga ilmiy-innovasion yondashuvlar tahlil qilingan. Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlashda dual ta'lim imkoniyatlari o‘rganilgan. Fan, ta'lim va ishlb chiqarish integrasiyasini amalga oshirishda pedagogik tizimni boshqarishga ilmiy-innovasion yondashuvlar mazmuni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasi, oliy ta'lim muassasasi boshqaruvi, dual ta'lim, moliyaviy va akademik mustaqillik, pedagogik tizim, tizimli boshqaruv, boshqaruvga ilmiy-innovasion yondashuvlar.

INNOVATIVE FACTORS OF THE MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION

Annotation: This article is devoted to the issues of management of higher educational institutions in the conditions of integration of science, education and production. The modern requirements for the training of highly qualified personnel in the conditions of academic independence of a higher educational institution are analyzed. The author especially considers the issue of the effectiveness of introducing dual education into the pedagogical process. Dual education is considered as an important element of the pedagogical system. Scientific and innovative approaches to managing the pedagogical system in the context of the introduction of dual education are also analyzed. The pedagogical system is analyzed as an important socio-economic factor that ensures the effectiveness of the implementation of dual education.

Key words: management of a higher educational institution, dual education, pedagogical system, system management, innovative approaches to management.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМИ УЧЕБНЫМИ ЗАВЕДЕНИЯМИ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация: Статья посвящена вопросам управления высшими учебными заведениями в условиях интеграции науки, образования и производства. Анализируются современные требования к подготовке кадров высшей квалификации в условиях академической самостоятельности высшего учебного заведения. Особое внимание автор уделяет вопросу эффективности внедрения дуального образования в педагогический процесс. Дуальное образование рассматривается как важный элемент педагогической системы. Также анализируются научные и инновационные подходы к управлению педагогической системой в условиях внедрения дуального образования. Педагогическая система анализируется как важный социально-экономический фактор, обеспечивающий эффективность внедрения дуального образования.

Ключевые слова: управление высшим учебным заведением, дуальное образование, педагогическая система, системное управление, инновационные подходы к управлению.

KIRISh

Bugungi kunda Respublikamizda yoshlarning har tomonlama keng bilim olishlari, kasb egallashlari, o‘z qobiliyatlarini namoyon qilishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash ishlari yanada takomillashtirilib, ilg‘or xorij tajribalari, innovasion texnologiyalar, istiqbolli loyihalar amaliyotga keng tadbiq qilinmoqda.

2024 yil 5 fevral kuni Prezident Sh.M.Mirziyoev raisligida ta'lim, sog‘liqni saqlash, raqamlashtirish va sport sohalarida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifalar yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida ta'lim sifatini oshirish-Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘li ekanligi alohida ta'kidlandi. Ayniqsa, oliy ta'limda mutaxassislar tayyorgarligini yangi bosqichga ko‘tarish, faoliyat samaradorligiga erishishda fan, ta'lim va ishlab chiqarish sohalari integrasiyasini innovasion tashkil qilish, ish beruvchi tashkilotlar talablarini inobatga olish va hamkorlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratish zamon talabi ekanligi alohida ta'kidlandi. Darhaqiqat, yosh avlod ta'lim va tarbiyasini tizimli amalga oshirish, natijaga yo‘naltirish, pedagogik tizim ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirish hamda zamonaviy boshqaruvni innovasion tashkil qilish echimini kutayotgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, jamiyatimiz zamonaviy ijtimoiy-iqtisoiy rivojlanish tendensiyalarini inobatga olgan holda oliy ta'lim boshqaruvining innovasion mexanizmlarini o‘rganish hamda mehnat bozoridagi o‘zgarishlar sharoitida kadrlar raqobatbardoshligiga erishishda fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlashda pedagogik tizimni etakchi omil sifatida tadqiq qilishdan iborat bo‘ldi.

MAVZUGA OID ADABIYoTLAR TAHLILI

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 29.03.2021 yildagi 163-sonli qaror bilan “Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida” qarori tasdiqlandi. Ushbu qarorga muvofiq Respublikamizda barcha oliy ta'lim muassasalarida 2023-2024 o‘quv yilidan boshlab dual ta'lim tashkil etildi. Qaror mohiyatan oliy ta'limda mutaxassislar tayyorgarligida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlash va asosiysi kadrlar raqobatbardoshligiga erishishni ta'minlashga qaratilgan.[2, 1 b.]

Qarorda professional ta'lim tizimda dual ta'limni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad va vazifalar aniq belgilab berilgan. Shuningdek dual ta'limni tashkil etish va uning bosqichlari, ishlab chqarish amaliyotini olib borish tartibi, ta'lim jarayoni ishtirokchilari huquq va majburiyatlari hamda boshqa tashkiliy masalalar ko‘rsatilgan.

Dual ta'lim shakli –bu mutaxassislar tayyorgarligi davomida o‘qishning nazariy qismi bevosita oliy ta'lim muassasalarida va amaliy qismi esa ish beruvchi tashkilotlarda o‘tkazilishi rejalashtirilgan ta'lim hisoblanadi. Dual ta'lim Respublikamiz professional ta'lim tizimda mutlaqo yangi hodisa sifatida e'tirof etish mumkin. 2023-2024 o‘quv yilidan boshlab bu ta'lim shakli oliy ta'lim muassasalarida bosqichma-boqich joriy qilmoqda.

Respublikamiz professional ta'limida dual ta'lim shaklini tashkil qilishda rivojlangan xorijiy davlatlar, xususan Germaniya, Avstriya, Bubk Britaniya, Gollandiya, Fransiya, Italiya tajribalari o‘rganildi. Germaniya Federativ Respublikasining bu boradagi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, dual ta'lim shakli mamlakat iqtisodiyotining barcha sohalari kesimida tashkil qilingan hamda mutaxassislar tayyorgarlashda fant, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlashda yuqori samaradorlikka ega. Amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, talabalar hamkor tashkilotlarda nazariy ma'lumotlarning amaliy tadbiqini bevosita hamkor tashkilotlarda dual ta'limda qatnashish orqali kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlari va eng muhimi kasbiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni egallashlari mumkin. Dual ta'lim

pedagogik tizimning muhim unsuri sifatida zamonaviy oliy ta'lim boshqaruviga yangicha yondashuvni talab qiladi.

Bu borada o‘z echimini kutayotgan quyidagi muammolarni tadqiqot ob'ekti sifatida ko‘rsatishimiz mumkin:

1) 2023-2024 o‘quv yiladan boshlab oliy ta'lim tizimida dual ta'lim (4+2) joriy etildi. Bu borada oliy ta'lim muassasalari boshqaruvida qator tashkiliy vazifalar o‘z echimini kutmoqda. Oliy ta'lim muaasasalari rahbarlari oldida amaliyot ob'ektlarini to‘g‘ri tanlash, faoliyat natijadorligiga salbiy ta'sir qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni belgilash, ularni bartaraf qilishda dual ta'lim sub'ektlarining barchasi bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, samarali qarorlar qabul qilish muhim ekanligini ko‘rsatishimiz mumkin.

2) Dual ta'limni tashkil qilishdan maqsad fan, oliy ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlash, kadrlar tayyorgarlashda jamiyatning zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishlarini inobatga olishdan iborat. Shunday ekan, dual ta'lim sharoitida mutaxassis kadrlar tayyorgarligi bilan bog‘liq tashkiliy, didaktik, shaxsiy-psixologik omillarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf qilish oliy ta'lim boshqaruvining dolzarb vazifalaridan hisbolanadi.

3) Bu sohada eng muhim muammolardan yana biri oliy ta'limning ilm-fanda erishilgan innovasiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilinishida integrativ vazifani bajarishi kutilmoqda. Qachonki oliy ta'limda boshqaruv innovasiyalarga ochiq bo‘lgan taqdirdagida bu masalalarni bajarishda yaxshi natijalarga erishish mumkin. Ilmiy tadqiqot natijalarining ishlab chiqarishga jadal joriy qilinishi oliy ta'limning innovasion mobilligini hamda pedagogik tizim samaradorligini belgilaydi.

Pedagogik tizim ko‘rsatkichlari iqtisodiyotning turli sohalarida faoliyat olib borayotgan kadrlar salohiyati kesimida baholanadi hamda oliy ta'lim boshqaruvi natijadorligini, innovasiyalarga qanchalik ochiq ekanligini belgilaydi. Pedagogik tizim boshqaruvi qanchalik samarali tashkil qilinsa, natijadorlik jamiyatimiz hayotida aks etadi. Dual ta'limni samarali tashkil qilish bilan bog‘liq muammolar oliy ta'limda pedagogik tizim boshqaruvining innovasion-tashkiliy hamda ijtimoiy-psixologik jihatlarini tahlil qilishni taqazo qiladi.

A.Abdurasulov, Yu.V.Vasileva, G.L.Ilin, A.Karimjonovlarning fikricha, pedagogik tizim – bu o‘sib kelayotgan yosh avlod, shuningdek, katta yoshdagilar ta'lim-tarbiyasi maqsadlariga moslashtirilgan o‘zaro bog‘liq unsurlardan tarkib topgan tuzilmadir. [3,7,11,13] Pedagogik tizimning muhim unsuri bo‘lgan dual ta'lim boshqaruvi samarali bo‘lishi ko‘p jihatdan tizimning barcha qatnashchilari bilan qaytma aloqaning izchil yo‘lga qo‘yilganligiga bog‘liq.

V.M.Filippovning fikricha, pedagogik tizim o‘zida uzviylikni aks ettiradi va ijtimoiy muhit hamda pedagogik jarayon qatnashchilarining moddiy va ma'naviy qadriyatlariga tayanadi hamda shaxs kamolotini ta'minlovchi ijtimoiy hodisa hisoblanadi. [12]

Shunday ekan, zamonaviy fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasi sharoitlarida pedagogik tizim ijtimoiy hayot qonun-qoidalari va tamoyillariga binoan o‘z faoliyat yo‘nalishini belgilab oladi. Pedagogik tizim o‘zida jamiyat rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbolini aks ettiradi va o‘z navbatida uning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYaSI

Pedagogik tizimni boshqarishga bir qancha ilmiy yondashuvlar mavjudki, tadqiqotchilar tomonidan quyidagi tavsif keltiriladi. Boshqaruvga tizimli yondashuv. P.I.Tretyakovning fikricha, boshqaruv o‘zaro uzviylikni hosil qiluvchi yaxlit tizimdir va uning unsurlari bir-birini taqazo qiladi. Boshqaruvga tizimli yondashuvdan maqsad pedagogik jarayon qatnashchilarining hamkorligiga, qabul qilinayotgan qarorlar natijadorligi erishishdan iboratdir.[13, 46 b.]. Bizning fikrimizcha, dual ta'lim sharoitida ishlab chiqarish ob'ektida mavjud didaktik muhit pedagogik tizimning muhim unsurlaridan biri hisoblanadi.

Ko‘pgina tadqiqotchilar tomonidan pedagogik tizim boshqaruviga faoliyatli yondashuvning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati alohida e'tibor qaratilgan. Bunda boshqaruvning barcha funksiyalari, ya'ni maqsadni belgilash, dual ta'lim sharoitida pedagogik tizim ishtirokchilari va ularning tashkiliy, ta'limiy-didaktik vazifalarini muvofiqlashtirish, faoliyatini rejalashtirish, tashkillashtirish, motivasiya, yo‘naltirish, kommunikasiya, axborot ta'minoti, nazorat, qarorlar qabul qilish, tahlil, tashxis, faoliyatni baholash, inson resurslarini kasbiy-intellektual salohiyatidan kelib chiqib tanlash kabi jihatlarini inobatga olish nazarda tutildi. Dual ta'lim maqsadlarining jarayon ishtirokchilari tomonidan to‘liq anglanishi, rahbarlar tomonidan ularni amalga oshirish mexanizmlarini puxta rejalashtirish orqali yakuniy natijalar samaradorligi ta'minlanadi.

Boshqaruvga motivasion yondashuvda mutaxassislar tayyorlash jarayonlariga dual ta'limni tadbiq qilishdan ko‘zlangan stretegik maqsadlarga erishishda inson omilini inobatga olgan xolda ish olib borish nazarda tutiladi. Diqqat markazda jarayon qatnashchilari, rahbar kadrlar, ta'lim oluvchilar, pedagog-xodimlarning boshqaruvga bo‘lgan munosabati yoki ularda muayyan qarorlar ijrosiga nisbatan motivasiyaning mavjudligi hisobga olinadi. Bunda dual ta'lim maqsadlarini ro‘yobga chiqarishi lozim bo‘lgan pedagog-xodimlarda faoliyatda yuzaga kelgan tashkiliy-didaktik muammolarni bartaraf qilishga nisbatan motivasiyani yuzaga keltirish muhim hisoblanadi. Motivasiya rahbarning muayyan vakolatlari ko‘rsatgichi bo‘lib, xodimlarning shaxsiy va ijtimoiy-psixologik sifatlarini qanchalik to‘g‘ri anglay olishini bildiradi.[13, 67 b.]

Xodimlar motivasiyasi muayyan maqsadga erishishga yo‘naltirilgan, biror shaxs (ayrim shaxs yoki shaxslar guruhi)ni faoliyatga rag‘batlantirish jarayonidir. Rag‘batlantirish xodimlarda ijodiy mehnatga, yuqori samaradorlik ko‘rsatkichlariga qiziqish uyg‘otishga qaratilgan. Bu ularni moddiy ta'minlash va o‘zlarida hamda jamoada mehnat munosabatlarida ishchanlikni ta'minlovchi kuchli omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshqaruvga sinergetik yondashuvda dual ta'limda pedagogik tizim ishtirokchilari o‘zaro hamkorligini ta'minlash, o‘z mehnatlarini oqilona tashkil qilish, o‘z-o‘zlarini boshqarish orqali jarayondan ko‘zlangan natijalarga, ya'ni talabalarning ishlab chiqarish muhitida o‘z bilim va malakalarini namoyon qilishlari, kasbiy o‘zlikni anglashlariga yordam berishni nazarda tutiladi.

Boshqaruvga vaziyatli yondashuv rahbarlik faoliyatini muayyan vaziyatlardan kelib chiqqan xolda olib borilishini nazarda tutadi. Boshqaruvchilik faoliyati aniq vaziyatlarga qarab rejalashtiriladi va amalga oshiriladi. Buning uchun dual ta'limni amaliyotga tadbiq qilishda vujudga kelgan vaziyatlarni tahlil qilish va yuzaga kelgan muammolarni aniqlash, turli o‘quv-tarbiyaviy vaziyatlar negizida pedagogik tizimning rivojlanishini bashorat qilish, muammoning echimini taklif qilish, nizolarni bartaraf etish va qo‘lga kiritilgan natijalarni tahlil qilish lozim bo‘ladi.

Boshqaruvga refleksiv yondoshuv rahbarning o‘zining boshqaruvchilik faoliyatini tahlil qilishi, baholashi va tashxislashi nazarda tutiladi.

Rahbarga refleksiv faoliyat boshqaruv natijalarini tahlil qilish, baholash va muammolarni hal qilishda juda zarurdir. Malakali rahbar kengroq fikrlashga, muammoga turli nuqtai-nazardan yondashishga va kutilmagan echimlarni topishga harakat qiladi. Boshqaruvga refleksiv yondashuv rahbarga o‘zaro aloqasi bo‘lmagan hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni topishga yordam beradi. Bunday rahbar keng fikrlaydi, nostandart echimlar taklif qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mavhum fikrlashga to‘sqinlik odatda yangi, o‘ziga xos echimlarni topishga xalaqit beradigan perseptiv, hissiy, axloq me'yorlari bilan bog‘liq to‘siqlardir. Ko‘pincha rahbarlar muammolarni hal qilish va vazifalarni bajarish uchun belgilangan me'yorlarni chetlab o‘tishlari qiyin, shuning uchun yangi g‘oyalar rad qilinishidan qo‘rqadilar.

Boshqaruvga milliy-hududiy yondashuv dual ta'lim imkoniyatlaridan keng fodalanishda muhim ahamiyatga ega. Bunda boshqaruvchilik faoliyatini amalga olirishda har bir hududning

va o‘sha joy aholisining milliy xususiyatlarini hisobga olish nazarda tutiladi. Milliy-hududiy boshqaruvda mahalliy aholining ijtimoiy-madaniy rivojlanish darajasi, oliy ta'lim muassasasining fan, ta'lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integrativ vaziflarni hal qilishda qo‘llayotgan boshqaruvning innovasion mexanizmlariga bo‘lgan munosabati, ma'muriy-hududiy, demografik omil, ijtimoiy infratuzilma, aholi bandligi, migrasiya xamda iqtisodiy ho‘jalik faoliyat turlari inobatga olinishi kerak bo‘ladi. Bularning barchasi muayyan hududning o‘zigagina xos bo‘lgan qirralarini ochib beradi, ya'ni pedagogik tizimni rivojlantirish, dual ta'limni tashkil qilishda mahalliy sharoitlar hisobga olinadi.

Boshqaruvda natijalarga asoslanganlik. Bunda boshqaruv natijalari asosida faoliyatga vaqti-vaqti bilan o‘zgarishlar kiritiladi. Boshqaruv jarayoni qatnashchilari o‘z faoliyatini samarali amalga oshirish maqsadida kelgusi harakatlarini tizimli tahlil qiladilar hamda muvofiqlashtirib boradilar. Natija sifatida talabalarning kasbiy bilim darajasi, ko‘nikma va malakalari, tarbiyalanganligi, shuningdek mehnat bozorida ular egallagan kompetensiyalarga ehtiyojning ortishi, ish beruvchi tomonidan yosh kadrlar kasbiy kompetensiyalariga bo‘lgan talablar nazarda tutilsa, o‘qituvchining ish sifati darslar samaradorligi, kasbiy mahorati kabilarda namoyon bo‘ladi.

Ta'lim muassasasi rahbarining tadqiqotchilik faoliyati refleksiv jarayonlarga asoslanadi, ya'ni dual ta'limda pedagogik jarayon ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirish va zarur sharoitlarni yaratish, natijalarni baholash va qarorlar qabul qilish, tahlil va baholashni o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'lim muassasalari boshqaruv faoliyatining ijtimoiy funksional xususiyatlari, oliy ta'lim muassasalarini boshqarishning strategik maqsadlari, uslublari, vazifalari va amalga oshirish yo‘llari ilmiy asoslangan. Oliy ta'lim muassasalarining rahbarlari boshqaruv faoliyatining modeli, zamonaviy rahbar qiyofasi ishlab chiqilgan, uni tashkil etuvchi komponentlar asosida baholash mezonlari, ish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari belgilangan hamda mazkur model va mezonlardan oliy ta'limni boshqarishdagi ahamiyati asoslangan.[14,15,16]

Oliy ta'limni boshqarishni rejalashtirishda faoliyat maqsadi, mazmuni va vazifalari inobatga olinadi. Umumiy maqsadlarga erishishda vazifalarni bajarishning ketma-ketligi belgilanadi hamda qo‘llaniladigan boshqaruv metodlari tanlab olinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshqaruv vositalarining nazariy-metodologik asoslari pedagogik jarayonlarning yangi shaklini vujudga keltiruvchi, ta'lim jarayonining tarkibiy tuzilishining sifatlarini belgilovchi yangi g‘oyalar hisoblanadi. Ta'lim muassalari rahbarlari o‘z faoliyatini innovasion tashkil qilishi uchun quyidagi shart-sharoitlarning mavjud bo‘lishi talab qilinadi:

1) Professor-o‘qituvchilar jamoasida jamiyatimiz uchun yangi bo‘lgan dual ta'limni tashkil qilish va amalga oshirish bilan bog‘liq o‘z kasbiy-kompetensiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish bilan bog‘liq g‘oyalar, motivasiyaning mavjudligi;

2) Dual ta'lim vazifalarini amalga oshirishda pedagog hamda talabalarning yangi tajribalarga ochiqligi;

3) Mutaxassislar tayyorgarligi jarayonida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiya ta'minlanganligi, ish beruvchilar bilan faol hamkorlikning yo‘lga qo‘yilganligi va uning natijadorligi;

4) Ish beruvchilar tomonidan yosh mutaxassislar kasbiy kompetensiyalariga bo‘lgan talablar mazmuni va ularning amaldagi xolati;

5) Ijtimoiy tuzilma sifatida dual ta'lim ishtirokchilarining hamkorlikda faoliyat yuritishga tayyor ekanliklari, tashabbuskor pedagogik jamoaning shakllanganligi;

6) Mehnat bozori talablariga mos xolda dual ta'lim mazmunining to‘g‘ri belgilanganligi, integrativ o‘quv dasturlarining ishlab chiqilganligi va amaliyotga tatbiq etish sharoitlarining mavjudligi;

7) Dual ta'lim sharoitida pedagogik tizim sub'ektlarining ijodiy rivojlanishlari uchun sharoitlarning mavjudligi;

8) Ta'lim muassasida psixologik xizmatning samarali tashkil etilganligi;

9) Yagona ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishda ishlab chiqarish ob'ektida didaktik jarayon qatnashchilari, professor-o‘qituvchilar, tyutorlar, talaba va ota-onalar, jamoat tashkilotlari ijodiy hamkorligining mavjudligi.

Oliy ta'lim muassasi rahbarining innovasion faoliyati ijodiy, tahliliy va tadqiqotchilik jihatlarini o‘z ichiga oladi. Zamonaviy ta'lim muassasining rahbari ijodiy faoliyati pedagogik ijodkorlikda, ilmiy-ijodiy fikrlashga moyillikda namoyon bo‘ladi.

Innovasion faoliyatning yana bir jihati tahliliy faoliyat bo‘lib, zamonaviy ta'lim muassasi bajarishi zarur bo‘lgan nostandart masalalarni hal qila olish, jamoa faoliyatida ijodiylikni qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish, vaziyatli yondoshuv hamda amalga oshirilgan tahlillar asosida boshqaruv texnologiyalarini yangilab borish zarur hisoblanadi.

Boshqaruv ko‘nikmalari rahbarning psixologik xususiyatlari, xissiy-irodaviy sifatlari, ijodiy fikrlashi, intellektual qobiliyati bilan ham uzviy bog‘liq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqorida keltirilgan fikrlar va qarashlar asosida quyidagi xulosalarni bildirishimiz mumkin. Birinchidan,zamonaviy sharoitlarda oliy ta'lim boshqaruvi vazifalarini bajarishda innovasion metod va vositalarga ijodiy yondashish orqali bo‘lg‘usi mutaxassislar kasbiy tayyorgarligini sifatli tashkil qilishga erishish mumkin. Ikkinchidan, boshqaruv metodlari va rahbarlik uslublaridan foydalanishda jamiyat talablarini inobatga olish, fan, oliy ta'lim, ishlab chiqarish va ijtimoiy muhit munosabatlarida integrasiyani ta'minlash muhim hisoblanadi. Uchinchidan, dual ta'lim sharoitida ish beruvchilar, pedagogoglar va talabalar o‘rtasida boshqaruv jarayoni natijalarini baholash maqsadida ijtimoiy so‘rovnomalarni o‘tkazib turish boshqaruvdagi xato va kamchiliklarni o‘z vaqtida bartaraf qilish va faoliyatga zarur o‘zgarishlarni kiritishga yordam beradi. To‘rtinchidan, moliyaviy va akademik mustaqillik sharoitida dual ta'lim vazifalarini amalga oshirishda integrativ ta'lim dasturlarining amaliyotga tatbiq qilinishi bo‘yicha monitoringni yo‘lga qo‘yish hamda rivojlangan davlatlar tajribasidan samarali foydalanish strategik maqsadlarga erishishda muhim ahamiyatga ega. Beshinchidan, dual ta'lim muhitida hamkor ishlab chiqarish ob'ektida zamonaviy texnologiyalarning mavjudligi, soha yo‘nalishi bo‘yicha jahon standartlari talablariga mosligi, yosh kadrlar kasbiy salohiyatini oshirishda innovasion omilkorligini tahlil qilish va baholab borish lozim.

Darhaqiqat, Yangi O‘zbekistonni, Uchinchi Renessansni bunyod qilishdek ijtimoiy muhim ahamiyatga ega bo‘lgan vazifalarni ro‘yobga chiqarish bugungi kun ta'lim tizimi rahbarlaridan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda tashabbuskorlikni, tizimlilikni, kreativlikni hamda faoliyatga innovasion yondashuvni talab qiladi.

Manba va adabiyotlar:

1. ПҚ-61-сон, 24.12.2021 й. “Давлат таълим муассалаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида” .-Тошкент, 2021 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори- 163-сон, 29.03.2021 й. “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида”.- Тошкент, 2021 й.
3. Abdurasulov A.A., Baratbayev B.B. Ta'limda korporativ boshqaruv.- Toshkent, 2020, 226 b.
4. Ashurov Z.A., Jalilov F.A., Urinov B.N. Zamonaviy korporativ boshqaruv (xorijiy tajriba).- Toshkent, 2022,
5. Боймуродов Н.«Раҳбар психологияси». «Янги аср авлоди», 2007 йил.
6. Демин Г.А. Методы принятия управленческих решений.-Пермь, 2019.
7. Karimjonov A. Pedagogik tizimni boshqarish asoslari.-T., TPU, 2009.
8. Ильин Г.Л. Инновациии в образовании. –М.: “Прометей”, 2015
9. Махмудов И.И. Бошқарув профессионализми: психологик таҳлил.-Тошкент, "Academya", 2011.
10. Менеджмент в образовании / под ред. С.Ю.Трапицина.-Москва, «Юрайт», 2021.
11. Практикум по теории управления. Учебное пособие./ Под ред. Ю.В.Васильевой – М.: “Финансы и статистика”, 2005 г.
12. H.Rasulov Yangi O'zbekiston: davlat va jamiyat boshqaruvining g'oyaviy-mafkuraviy asoslari.-Toshkent, 2023, 182 b.
13. Шамова Т.И., Третьяков, Капустин Н.П.Управление образовательными системами.-М.: “Владос”, 2002.
14. Шипилина Л.А. Менеджмент в образовании.-Омск, “Издательство ОмГПУ”, 2017.
15. Филиппов В.М. Управление высшей школой: опыт, тенденции, перспективы.-Москва, “Логос” 2016.
16. Hayitov O.E. Boshqaruv psixologiyasi.Toshkent, 2020, 251bet.
17. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. вузов / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова ; под ред. Т. И. Шамовой. - 5-е изд., стер. - М. : Академия, 2008.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

ФАРИДА АБДУРАХИМОВА

Педагогика фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин қизлар қўмитаси ҳузуридаги
Оила ва гендер илмий тадқиқот институти бўлим бошлиғи

Taqrizchi p.f.d., professor
O.Musurmonova

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

ЎЗБЕКИСТОН ЖАМИЯТИДА МИЛЛИЙЛИК ВА ДИН УЙҒУНЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотатция. Мазкур мақолада миллий ва диний қадриятларнинг тикланиши ва ривожланиши хақида сўз юритилади. Муаллиф конфессияларо уйғунликни таъминлашда “Ўзбекистон тажрибаси”, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясида миллий қадриятлар ва диний анъаналар, маънавий-ахлоқий тарбия ва имон-эътиқод уйғунлиги тахлил қилинган .

Таянч тушунчалар. Нация, миллий маънавият, секляризм, скуляризм, дунёвийлик, миллий қадрият.

НАЦИОНАЛЬНОСТЬ И РЕЛИГИЯ В УЗБЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ ВАЖНОСТЬ ГАРМОНИИ

Абстрактный. В статье рассматриваются вопросы восстановления и развития национальных и религиозных ценностей. Автор анализирует «узбекский опыт» в обеспечении межконфессионального согласия, гармонии национальных ценностей и религиозных традиций в духовно-нравственном воспитании молодежи, духовно-нравственном воспитании и вере.

Основные понятия. Нация, национальная духовность, секуляризм, светскость, мирской образ жизни, национальные ценности.

THE IMPORTANCE OF NATIONAL AND RELIGIOUS HARMONY IN UZBEK SOCIETY

Abstract. This article discusses the restoration and development of national and religious values. The author analyzes the "Uzbek experience" in ensuring interfaith harmony, national values and religious traditions in the spiritual and moral education of young people, spiritual and moral education and the harmony of faith and belief.

Key word. Nation, national spirituality, secularism, secularism, secularism, national value.

Кириш. .Миллийлик ҳақида фикр юритар эканмиз, бу тушунчани билиб олишни “миллат” тушунчасини изоҳлашдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

“Миллат” сўзи “ўзак”, “туб моҳият”, “негиз” деган маънони билдиради. “Миллат” сўзи араб тилида қуйидаги уч маънони англатади: биринчи –дин, мазҳаб; иккинчи – уммат;, учинчи – халқ, қавм. Миллат сўзи Қуръони Каримда ҳам қўлланилган. Қуръонда ҳар бир миллат вакили ўз миллий қадриятларини ривожлантириши савобли иш, ўз миллатидан, қавмидан кечиб, бошқа миллатга ўтиб олиши эса гуноҳ деб таърифаланган.

Европа адабиётида қўлланиладиган “нация” сўзи эса қабила, халқ деган маънони билдиради.

Миллийликка таҳдид-миллатга таҳдид.

Юрт борки ўз тарихи бор. Миллат борки, ўз қадрияти, урф-одати, анъана ва маданияти бор. Бу урф-одатлар, қадрият ва маданиятлар миллатнинг савиясини, заковат ва фаросатини, эътиқоди ва ишончини ўзида акс эттириб туради. Бу иборалар қисқа қилиб миллийлик деб аталади.

Миллийлик – муайян халққа, миллатга хос бўлган, уни бошқалардан фарқини кўрсатувчи хусусиятлар мажмуи. Миллийлик миллатнинг тарихи, қадриятлари, анъаналари, маданияти, яшаш тарзида яққон намоён бўлади.

Биз фарзандларимизнинг баркамол руҳий дунёси учун, уларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, жисмонан соғлом бўлиши учун доимо қайғуришимиз, курашмоғимиз даркор. Ана шу жараёнда халқимизнинг миллийлик қиёфаси, руҳияти, дунёқараши, қадриятлари, бир сўз билан айтганда миллийлиги яққол намоён бўлади.

Инсон маънавияти учта асосни ўз ичига олади.

Маърифий, эстетик, ахлоқий.

Миллий маънавият-муайян элат, миллатга унинг аждодларига хос бўлган ғоят қимматли маънавий бойликдир. Миллий маънавиятда-миллий ҳис, туйғу, руҳият ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Миллий манфаат ҳам муҳим роль ўйнайди. Унинг асосий белгиси ва ўзаги-миллий ахлоқдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. 2023 йилда Ўзбекистон Республикаси Референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган Ўзбекистон Ресубликаси Конституциясининг 1-боб, 1-моддасида Ўзбекистон-бошқарувининг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат деб белгиланган.

Дунёвийлик-Аллоҳга имон келтирган холда, уни қалбда сақлаб, Яратган инъом этган ақл-заковат, билим ва тажрибани ишга солиш, эл-юртни обод қилишга ҳисса қўшиш, халқнинг ҳурматини қозонишдир. Зеро, “Халқ рози бўлса, Холиқ рози бўлади”, дейди улуғ мутафаккиримиз Алишер Навоий.

Дунёвийлик дахрийлик эмас. Ўзбекистонда “дунёвийлик”нинг мазмун-моҳияти тўғри англаб етилган. Виждон эркинлиги таъминланишининг ўзи дунёвийликдир. Шунга кўра, бугунги кунда секуляризм-мустақил Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва Констутциявий маслагидир.Тўғри йналтирилса у жамиятни кўпроқ толерантликка ва барча сохаларни тенг англашга бошлайди. Дунёвийлик тамойили бир-биридан ажралмас уч қадриятга асосланади.

1. Виждон эркинлиги;

2. Барча динлар ва диний ташкилотларнинг қонун олдида тенглиги;

3. Дин давлатдан ажратилганлиги.

Ўзбекистонда динга бўлган муносабат муайян меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва қонунлар орқали тартибга солинади. Конунлар фуқароларнинг динга муносабатини белгилаши хуқуқларини таьминлайди хамда ижтимоий адолат, тенгликни химоя қилинишини таьминлайди.Мустақиллик эса ислом маданиятининг ривожланиши учун янада шароит яратдию Юртимизда дунёвийлик ва динийлик ўртасида бошқалар учун андза қилиб кўрсатишга арзигулик янги нисбат ва боғлиқлик шаклланди , натижада динлараро бағрикенглик ва толерантлик шаклланди.

Ислом дини диний ва дунёвий илмга умумий даъват қилган. Масалан, Занжий Ибн Холид айтади: “Болалик пайтимизда Зуҳрийнинг ҳузурига кирган эдик. У Зот бизга: “Илм талаб қилинглар. Шунда сиз дунёни истасангиз ҳам унга етишасиз, охиратни истасангиз ҳам унга етишасиз”-дедилар”. Аммо динда фақиҳ бўлишга алоҳида урғу берган. Расулуллрҳ Соллаллоҳу Алайҳи Васаллам: “Аллоҳ кимга яхшиликни ирода этса, уни дин ишида фақиҳ қилиб қўяди”-дедилар. Бу ҳадис Муовия Розияллоҳу Анҳудан ривоят бўлган. Муттафакун Алайҳ.

Ушбу ҳадисга биноан илм эгалари улуғ фазилат эгаси эканликлари маълум бўлади.

Бугунги кунда кенг тарқалган талқинга кўра, секуляризм-барча динлар ҳамда турли қарашларни тенг ҳурмат қилиш, барча фуқароларнинг қонун олдида тенглигидир. Айни вақтда, “секуляризм” атамаси бир маъноли тушунча бўлмай, вақт, минтақа ва мамлакатга қараб тинимсиз ривожланиб боради.

Дунёвийлик ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт эҳтиёжлари ҳамиша ҳамоҳанглик касб этиб келган. Яъни дунёвийлик қотиб қолган догма эмас. Аксинча, у мунтазам равишда такомиллашиб борувчи ҳодисадир.

Қадрият дейилганда – инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва шу туфайли улар тамонидан баҳоланиб қадрланадиган табиат ва жамият неъматлари, ҳодисалари мажмуини тушунмоғимиз лозим. Қадриятлар категорияси одамлар қадрлайдиган нарсаларга ва фикр ва воқелик ўртасидаги муносабатларга боғлиқ. Қадриятлар амал қилиш доирасига кўра 3 га бўлинади: миллий, минтақавий ва умуминсоний.

Таҳлил ва натижалар . Шарқ халқларининг бир неча минг йиллар мобайнида яратган шундай бебаҳо одоб-ахлоқ қоидалари,жаҳонга кўз-кўз қилса арзийдиган қадриятлари борки, уларни унутиш ўтган авлодлар хотираси олдидагина эмас, ҳозирги ва келажак насл-насабларимиз олдида ҳам кечирилмайдиган энг катта гуноҳи азимдир.

Мустақиллик йилларида хам Ўзбекистонда миллий қадриятларни тиклаш ва ривожлантириш , уларни келажак авлод учун сақлаб қолиш борасида кўп ишлар амалга оширилди. Бу жараён орқали ёшларимизда ватанпарварлик, миллиё ғурур ва ижтимоий бирдамлик хисси мустахкамланмоқда.Таьлим ва тарбия жараёнида ёшларга ахлоқий бузулишлврдвн сақланиш , ижтимоий маьсулиятни ошириш ва миллий қадриятларимизга хурмат кўрсатишка ўргатилмоқда.

Миллий қадриятларимиз ҳаётнинг барча жаҳаларида намоён бўлади. Халқимизнинг миллий тартибатига хос бўлган меҳр-оқибат, мурувват, андиша, ор-номус, меҳнатсеварлик, оққўнгиллик, бағрикенглик фазилатлари жамиятнинг юксак қадрияти даражасига кўтарилишда бевосита миллий ғоянинг тарғиботи, ғоявий тарбиянинг таъсири каттадир.

Миллий қадриятларнинг тикланиши ва ҳаётга кенг тадбиқ этилиши давлат ва жамиятимиз томонидан амалга оширилган кенг ислоҳатларда яққол намоён бўлмоқда. Агар уларга эътибор берсак, барчасининг замирида инсон қадри, меҳр-саҳоват, буюк аждодлар меросига ҳурмат каби қадриятларни кўришимиз мумкин.

Одоб-аҳлоқ, таълим-тарбия соҳасидаги қадриятларимиз бизлар учун фақат миллий меросгина эмас, балки инсоният маънавий ҳаёти борасида катта ўрин олиши мумкин бўлган маънавий бойлик ҳамдир. Ана шу миллий қадриятларимизни тиклаш, улардан тўла баҳраманд бўлиш, ёш авлодни улар билан таништириш мустақиллигимизни мустаҳкамлашда, одамларда инсонпарварлик, ватанпарварлик сингари фазилатларни қарор топтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қлади.

Маънавий ва ахлоқий поклик, ҳаё, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат, меҳмондўстлик, инсонпарварлик ва бошқа умуминсоний ва миллий қадриятлар жамият тарққиётида муҳим ўрин тутади.

Ота-онани қадрлаш, уларнинг беминнат хизматини унутмаслик, дуоларини олиш – болаларнинг фарзандлик бурчи. Бу миллий қадриятларимизнинг энг муҳим талабларидан биридир. Буюк боболаримиз айтганидек, ота-она учун хизмат қилмоқ фарзандлар учун мажбуриятдир.

“Ота-она иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам кам деб бил. Икки дунёинг обод бўлишини истасанг, шу икки одамнинг розилигини ол! Туну кунинга нур бериб турган-бирисини ой деб бил, иккинчисини қуёш. Уларнинг сўзларидан ташқари бир нарса ёзма, улар чизган чизиқдан ташқарига бир қадам ҳам босма. Ҳамма хизматни сен одоб билан бажар, “адаб” сўзидаги “дол” каби қоматингни хам қил”.

Катталарга иззат-икром, кичикларга меҳр-шафқат, ота-оналарга эъзоз, фарзандларга меҳр-садоқат – булар инсонни инсон сифатида улуғлайдиган, ахлоқий, маънавий жиҳатдан гўзал ва баркамол қиладиган қадриятлардан бўлиб ҳисобланади.

Миллий тарбия – у ёки бу миллатни, элатни ташкил қилувчи кишиларнинг миллий маданиятни, меросни, қадриятларни, урф-одатларни, анъаналарни ўзлаштиришдаги фаолиятини ривожлантириш бўлиб, у миллий онг ва миллий ўзликни англашнинг суъектидир.

Миллий тарбиянинг асосий йўналишлари-миллатпарварлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, юксак инсонийлик, меҳнатсеварлик, меросни, урф-одатни, қадриятларни, фан, техника, технологияларни ўзлаштириш ва ривожлантириш, меҳр-оқибат, иймон-эътиқод, ор-номус, инсоф-диёнат, миллий ва умуминсоний қадриятларни моҳиятини тушуниб етиш ва унга амал қилиш руҳиятини шакллантириш кабилардир.

Миллий ва диний қадриятларнинг тикланиши жамиятда ижтимоий баркрорлик ва маънавий етуклик бўлишини таьминлаб беради, ёшлар тарбиясида қадриятларни кенг

тарғиб этиш уларни интеллектуал етук бўлишига ёрдам беради. Қадриятлар ва мўлжалларни йўқотиш ёки вужудга келган қадриятлар тизимидан воз кечиш-муқаррар тарзда жамиятнинг таназзулга юз тутиши ва парчаланишига олиб келади.

Хулоса ва таклифлар. Жамиятни қадриятлар билан таништириш нафақат таълим тизимидан бали оиладан хам бошланади. Мухтарам Президентимиз айтганларидек: “Одамларимиз билиши керак, оила биз учун муқаддас. Оилани сақлаб қолмасак биз ўзлигимизни йўқотамиз. Оила кичик ватан, оила тинч бўлса, бахтли бўлса ватан тинч бўлади”.

Оиланинг муқаддас вазифаси-қобилиятли фарзандларни ўстириш, уларни жисмоний, интеллектуал ва маънавий томондан етук қилиб ота-онасига, Ватанга садоқатли инсонлар қилиб тарбиялашдан иборат.

Мақсад: диний ва унёвий билимлар уйғунлигини ривожлантириш асосида таълим сифатини ошириш.

Бу борада барча соҳада малакали кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг яхлит, самарали тизимини яратиш энг асосий масалалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. https://lex.uz/docs/6445145.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi» 699-son qonuni. https://lex.uz/docs/5491534.
3. Мирзиёев Ш.М.-Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2019. -Б. 376.
4. Ibrohim U. Dunyoviylik — dinsizlik emas-“Yangi O‘zbekiston” gazetasi ; 2021 yil 3 iyul, № 135 (391)
5. Қуронов М. Миллий тарбия. Монография. − Т.: 2004. – 210 б.
6. Макбрайен Д. От секуляризма к исламу: религия в современном Кыргызстане. - Санкт-Петербург: Библиороссика; Бостон: Academic Studies Press, 2023. - 341 с.
7. Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Т., Шарқ, 2000. – 318 б
8. Назаров Қ.-Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. Тошкент. “Академия”. 2011.137б
9. Рафикова, Д. К., & Каримова, Г. Й. (2020). Ёшларни ижтимоий фаоллигини оширишда қадриятларнинг аҳамияти. перекрёсток культуры, 2(1).
10. Ёвқочев Ш.-Сиёсат ва дин. Ўқув қўлланма. Тошкент. 2011. –Б. 98.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Tukhtamurodov Azizbek
Doctoral Student of Namangan State University
email: tuxtamurodovazizbek@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc),
professor X.Najmiddinova

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

IMPROVEMENT OF THE ERGONOMIC COMPETENCE OF THE STUDENTS OF PEDAGOGY IN RELATION TO DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract: Teachers of general educational institutions should act rationally based on the requirements of pedagogical ergonomics in order to increase the effectiveness of training and education, they should be fluent in all aspects of organizing a safe and comfortable educational process in an educational institution, they should be extremely responsible for their duties, they should have the qualities capable of ensuring the safety and comfort of the educational process.

Key words: ergonomics, pedagogical ergonomics, informatics, ergonomic competence, student and educational tools.

PEDAGOGIKA YO‘NALISHI TALABALARINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARGA OID ERGONOMIK KOMPOTENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Ta’lim muassasalari o‘qituvchilari ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish borasida pedagogik ergonomika talablariga asosan oqilona faoliyat yuritishlari, ta’lim muassasasida xavfsiz va qulay o‘quv jarayonini tashkil etishning barcha jabhalarini mukammal egallashlari, o‘z lavozim vazifalariga nisbatan o‘ta mas’uliyatli bo‘lishlari, ta’lim jarayoni xavfsizligi va qulayligini ta’minlay olish sifatlarining ularda mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: ergonomika, pedagogik ergonomika, informatika, ergonomik kompetentlik, o‘quvchi va ta’lim vositalari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭРГОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К ЦИФРОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Аннотация: Педагоги общеобразовательных учреждений должны действовать рационально исходя из требований педагогической эргономики в целях повышения эффективности обучения и воспитания, должны в совершенстве владеть всеми аспектами организации безопасного и комфортного образовательного процесса в образовательном учреждении, должны быть чрезвычайно ответственно относятся к своим обязанностям, они должны обладать качествами, способными обеспечить безопасность и комфортность образовательного процесса.

Ключевые слова: эргономика, педагогическая эргономика, информатика, эргономическая компетентность, студенческий и образовательный инструментарий**.**

Introduction. Modernization of the education system today, the structural aspect of it, from re-building, education, science, engineering and technology, economics and culture of the modern

world achievements education programs in the community considering changing update is planned to go.

Be associated with the extensive development of advanced technologies in the economy, positive changes in the scope of the expansion of foreign investment, entrepreneurship, the development of small and private business, as well as continuous education and production integration of science, education and real opportunities reflect the skills of interaction in the teaching of ergonomics approach to education, in accordance introduction of advanced technologies, modern educational-methodical complex would create, pedagogical and pedagogical process organization in accordance with the requirements of the management system will be a basis for the improvement of ergonomics.

This, in turn, ergonomic kompetentlik secondary teacher education institutions for the improvement of education, science, engineering and technology achievements in the world community of science-based innovation that without the implementation of pedagogical on the basis of ergonomics requirements for the organization, as well as the positive solution of problems of ensuring the effectiveness of the pedagogical process on the issues of new tasks towards the direction installs.

Literature review. The direction of pedagogy students haveto prepare an ergonomic business. Higher education pedagogical potential of the students in the process of the direction of the direction of ergonomic education to prepare the content of the activities of the teachers in the preparation and the level of development that is necessary to push the level of knowledge and qualification requirements of higher education institutions to prepare graduates who put business general ergonomic to create the content of the process, further improvement of the teaching methods and content of education, advanced technology, innovative technologies of education requires us to apply the most effective. Student teaching pedagogy in the direction of ergonomics in the direction of the necessary knowledge, skills and qualifications for the formation of the urgent need remains.

A number of ergonomic principles and recommendations of the authors technique of the production process of the pedagogical process that can be transferred over the long run. In particular, v. p. Zinchenko: “there is a need to create pedagogical ergonomics” that's very proper, it was noted[4]. “Ergonomics” man-machine system tekshir though, many of its conclusions and recommendations can be used to improve the educational process and education.

“The achievements of the science of ergonomics and work on a number of technical sciences relevant to the subject synthesized by the process itself can contribute to good relations and educational organization”[4]. “Working with one of the methods to solve the problems of complex modern technology in a comprehensive approach, the main focus were protected from the use of this ergonomic”[3].

“Ergonomic requirements, taking into account the recommendations of the school from taking advantage of this science equipment, visual aids in designing to create a comfort in the desired class, obviously by the students knowledge, abilities and skills to master the process has a positive effect on the educational system in general will improve”[3].

High quality and rational in the current period to give knowledge to the organization of the education process is required. Separate entities participating in this process can show the following: the production process of any of the producers and as consumers, first – knowledge of the preparation for the process of obtaining the source department(teachers, scientists), the latter – those who made istemol sources(students, professional development, researchers), and are the subjects of the educational process and organization of the executive management(the head of the teachers and staff).

Teaching and educational process in higher education to include the following processes takes time. Education, education, the formation and development of the person qualified personnel and the

like. Prepare competitive, highly qualified personnel and teachers and students of all of these activities, its social and healthy environment between students and teachers of educational institutions of the material-technical supply, and installed a number of other factors due to cooperation is achieved.

Also, in the organization of modern educational process it is necessary to consider the following factors:

- change the fact that the method of obtaining knowledge;
- art introduction to educational technology, teaching methods and content of the drop down to change your;
- be changing the role of teachers in the educational process;

distance learning and education going to the wide opening.

Education is the emergence of the new concept of the source to an increasing number of education: education during the whole life, take continuing education and others. In this connection one of the requirements to increase the quality and effectiveness of the education process radically modern, ergonomic aspects of the education process of the study, and the subjects of the educational process of higher education institutions integrativ you will need to approach the issues of quality and efficiency. As a result, “Pedagogical” in the category of science and ergonomics(the creation of safe and comfortable learning environment), ekonomika(identify the development of education in the process of designing economic needs and resources), psychology(spiritual readers getting into situations), sociology(social identify the needs in education), medicine(the study of the health status of students, physical development, health and pathologies of the students in the special conditions to create), physiology(to take into account the age and physiological characteristics of readers), philosophy(philosophical approach and the use of the concept national), mathematics(mathematical calculation methods in diagnostic research and pedagogical pedagogical apply)history(the study of the historical experience of education and application), anthropology(culture as the subject of an integrated approach to the human sciences that are closely related in the case study, the goal is to manifest compatibility across.

Research Methodology. The subjects in pedagogical sciences program, although some partial, eye, and their mutual relations, and the purpose of science cited in the coverage of the task.

In our opinion, the study of this subject the subject of the relations implied in supporting the provision of education for the students of higher education in pedagogy of “theory and history of pedagogy” on the subject of ergonomic concepts developed in the program of education and to give to the students on the bachelor in this section come to be particular to the education system to overcome the problems of psychological-pedagogical sign to teach you the basics, as well as “teaching ergonomics” on the subject of the training provided did not, considering we can get organized.

“Ergonomics teaching” teachers and pupils activities, teaching tools, didactic tools, the education and training of educational technology environment in schools is associated with the field of science without comprehensive scientific studies[5].

Pedagogical ergonomics – safe and comfortable learning environment of the mastering process in order to establish the human and technical training and the creation of options and considering the effects of their interaction, introduction, detection, teachers and reader relieve labor, to reduce the incidence of mental strain, to eliminate the problems of the education system[2].

Opinion in pedagogical science read rejalashtiriladigan ergonomics: ergonomic education and the educational environment, education and training of the labour process, which is related to man biomexanik, physiological, antropometrik, the issues associated with the anatomical description plays an important role. The ergonomics of the student pedagogical pedagogical direction to eliminate the problems of the education system plays a specific role in the preparation of rational activity.

Also, listed in the educational program of pedagogical theory and the history of science the purpose of education, tarbiy in the purpose and content of a person's intellectual, civil, spiritual,moral, physical, labor, economic, environmental, ergonomic aesthetic to give about the concepts of education and training on the concepts of its specific features to give; ta'lim evaluate the results and check out the requirements, education effective for control and evaluation of results of psychological-pedagogical conditions at the concept of a spectrum, ergonomic planning, organizational and execution, we have control-specific properties diagnosis function, the uniqueness of concepts about the control be given to the person the teacher and its requirements, the quality of teachers ' professional and ergonomic, ergonomic and culture of the teacher of the teachers kompetentlik understanding of the person and his professional, spiritual, and personal attributes and qualities to be connected with the read worthwhile.

Come to above, the teaching of ergonomics theory and history of pedagogy of science teaching of the subject in the process of the provision of the relations, that is, the topics that teach a reasonable direction to eliminate the problems with the understanding of the education system towards the direction of the student in the preparation of pedagogical activity to be bound plays an important role.

This, in turn, in order to improve students for the direction of his kompetentlik ergonomic pedagogy, pedagogical theory and the teaching of history teaching ergonomics science concepts to give a reasonable direction to eliminate the problems of the education system, and ensure that the interaction of the subject associated, that is, on this subject and defines the approach based on the learning process integrativ androgogik the opportunity to establish necessary.

I can say it is based on the idea above, pedagogy of the students in the direction ergonomic kompetentlik areas of improvement, and an ergonomic approach in concluding androgogik sciences working on the program, the distribution of hours according to the essence of the subject, as well as the interaction of the subject in the design and organization of the educational process and associated to ensure that the goals and aims of the science curriculum and in turn on the subjects of mutual coordination refers to the efficient use of allocated hours, to give a wider coverage of the importance of the subject, the teacher of science to the expansion of worldview and understanding on them serves to increase the quality and efficiency of the education process in preparation to practical activities.

Ergonomic ergonomic students to know the direction of improve pedagogy through technology and educational activity kompetentlik ta'minlanuvchi kompetentsiyaga dependence and interaction of the system components directly connected features such as considering a number of components.

Ergonomic ergonomic kompetentlik pedagogy for the direction of his students in the process of improving knowledge, skills, thinking, as a component of direction should be to control the level of the formation of go. You control the educational process in different types, if you held the presentation of ergonomic knowledge and skills, pedagogical direction in the educational activities of his students, the timely detection and elimination of the gaps in knowledge if, in our opinion, the students will go in the direction of improving pedagogy kompetentlik ergonomic, improve the health of school pupils and teachers, reader and teacher of life and health, providing a safe, comfortable and effective training to the process of generating knowledge, skills formation and development is achieved.

Our ergonomic pedagogy students the direction of his knowledge, professional skills and practice to create a learning environment in the process of training for mastering you know we have launched a comfortable, ergonomic ergonomic formed at the minimum level of education for future teachers of culture without it leading the development of the condition becomes. In this respect, of the modern school, which is an integral part of teachers ' professional and pedagogical kompetentlik

“ergonomic kompetentlik” the essence of the phenomenon it is necessary to identify new ergonomic ergonomic kompetentlik educational components and to create an environment.

Analysis and results. The conceptual approach for the improvement of ergonomic kompetentlik – between teachers and students convenience, efficiency and the formation of a culture of safety, ergonomic and consistent improvement of teacher kompetentlik the integrity of the process with a focus on the process of training for the ministry; and his teaching of the school education environment to create opportunities to know new ergonomic use. The ergonomic ergonomic kompetentlik of our conceptual idea of our teachers with the knowledge, skills, thinking and structural parts such as orientation, modern ergonomic components that are leading the improvement of school teacher that provides the basis of kompetentlik. The methodological basis of psychology and cognitive ergonomics of labor based on Krilov, a. a., e. a. Klimov, b. f. Lomov, s. v., Merlin, v. m. Munipov, d. v. l. parondjanovning the job are listed. Some ergonomic aspects in the education system a. a. Belova, E. V. voronin, p. C. Gershunskaya, p. l. Okulova given in the game. The physiological and ergonomic factors of the activity school pupils Alishev v. n., m. v. Antropova, c. a. Egorova, v. i. Rojdestvenskaya works cited [1].

The problem of improving the study of subjects of the educational process personal characteristics of teachers kompetentlik readers kompetentlik ergonomic ergonomic, education and the environment as a means of integration of a study would require. Ergonomic the ergonomic requirements and understands the need of knowledge and therefore suitable teachers in the educational process does business in accordance with the principles and guidelines recommended on labor protection.

The teacher instructs students to create a learning environment is comfortable and safe for the reader the ability to use as a tool to study the development of personality, ergonomic, ergonomic organization of the educational environment is through the development of methods to know. Teachers and readers in intellectual work, innovative research has particular importance in the context of ergonomic knowledge for teachers. The successful solution of these problems in the first place, by the students of the pedagogical teaching the scientific direction direction features specific ergonomics - ergonomic ergonomic computer teacher education master's assignments was associated with improvement of kompetentlik the fact that doubt does not leave.

Ergonomic ergonomic improvement for the direction of his pedagogy students, teachers koptetentligini occurs only at the minimum level if appropriate pedagogical and ergonomic kompetentsiyasi be able to prepare from them can happen.

Ergonomic ergonomic deyilganda kompetentlik of teacher knowledge, qualifications and skills, as well as “teacher - reader - educational environment educational tool” on the sum of ergonomic factors such as system activity that could be manifested in its actions to the conclusion that we can come.

The direction of the teacher information where and how to take the information, analyze it, and re-performance (xissiy organs, characters, images, sounds and others) appears in the form of. To know the educational environment in the context of technological planning and the gradual improvement of teachers kompetentlik full ergonomic safety, comfort, performance optimization and intellectual work indicates the need to increase the effectiveness of ergonomic requirements kompetentlik.

His pedagogy of the problem of improving their professional preparation of students for the direction kompetentlik ergonomic ergonomic requirements we have considered from the standpoint of the necessity of coordination of the educational process improvement, it should be noted the importance of ergonomic problems to solve. Pedagogika the direction of ergonomic factors in the complex interplay of many of the activities of students is carried out. With this connection, one of the conditions for the success of the teacher's professional activity actively ergonomic, ergonomic

knowledge and skills to master the effectiveness of the educational process, safety and convenience to them to increase ergonomic knowledge, qualifications and skills. Not enough kompetentlik the direction of ergonomic pedagogy students of the ministry of education leads to a serious gap between the goals and the results of your activities. The consequences of this process of education, the effectiveness, safety and ease in the decline of human, technical, intellectual resources, supporting spending significantly, ergonomic knowledge, qualifications and skills of the reach appears.

The analysis of professional standards for teachers, as well as e-learning and distance learning technologies in the learning environment as the introduction of modern pedagogical ergonomic kompetentlik showed the need for improvement in the direction of his students.

Conclusion/Recommendations. Education for the students of the pedagogy of higher education “Teaching ergonomics”refers to the organization of lessons from. Educational activity of students through pedagogy for the direction of his kompetentlik ergonomic ergonomic kompetentsiyaga to know ta'minlanuvchi is associated with.

Ergonomic literacy, including school of computer science and role in society and the importance of pedagogical training programs for students of pedagogical potential on the computer using the direction of research and design team, teachers and students in the school of adult and mutual relations of the system of research and design, comfortable and safe labor on the organization of knowledge, and this knowledge is the ability to use the tools directly productive in their business.

Kompetentsiya out on ergonomic principles, criteria, stages, aspects of the approach, methods, conditions, and expected results of the components of the shape.

References.

1. Abdullaev S.X. O‘qituvchilar ergonomik madaniyatini takomillashtirishning nazariy-metodik asoslari(Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimida) // Monografiya. – GlobeEdit is a trademark of international Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group 17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius 2020. – 121 b. ISBN:978-620-0-60756-0.

2. Abdullaev S.X. Ergonomika, malaka oshirish ta’lim tizimining ergonomik muammolari // Наука, просвещение и культура в системе непрерывного образования: проблемы и решения по реализации государственной программы. Ташкент, 2015. Б.48-53

3. Воронина Е.В. Научная организация педагогического труда. Педагогическая эргономика. Учебное пособие для академического бакалавриата. Москва-Юрайт-2017г.

4. Зинченко В.П., Мунипов В.М. Основы эргономики. - М.: 2001. -356 с.

5. Окулова Л.П. Педагогическая эргономика: монография. – М. Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2011. – 200 с.

6. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Талабаларни бошқарув фаолиятига тайёрлашга тизимли ёндашув // Халқ таълими журнали. – Тошкент, 2008.

7. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида бошқарувининг ўзига хос хусусиятлари // Касб-ҳунар таълими журнали. – Тошкент, 2008.

8. Эргономика: Учебное пособие для вузов / В.В.Адамчук, Т.П.Варна, В.В.Воротникова и др.;Под ред. В.В.Адамчука. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 1999.-254 с.

9. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в управлении педагогическими системами. - М.: Педагогическое общество России, 1999.-430 с.

10. Штофф, В.А. Проблемы методологии научного познания / В.А. Штофф. – М.: ВШ, 1978. – 269 с.

11. Кузьмина, Н.В. Методы системного педагогического исследования / Н.В. Кузьмина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 311 с.

12. Педагогика: учебник/Л.П. Крившенко [и др.]; под ред. Л.П. Крившенко. – Москва:Проспект, 2012. - с.254.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Dovidxonov Mahmudxon Muhriddinxon o‘g‘li
Doctoral student
Uzbek State Institute of Arts and Culture
mahmudxondovidxonov1@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Pedagogycal Science, Associate Professor
Davlatov Oybek G'aniyevich

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

MADANIYATLARARO INTEGRATSIYANING KUCHAYISHIDA MADANIY DIPLOMATIYANING AHAMIYATI

Annotatsiya: Globallashuv va davlatlararo, madaniyatlaro integratsiya jarayonlari fonida migratsiya to‘lqinlari hajmi kengayib bormoqda. Kishilar yashash, turmush-tarzi, iqtisodiy-ijtimoiy shartlari, e’tiqodi bir-biriga yaqin yoki mutlaqo qarama-qarshi bo‘lgan yangi jamiyatlarga borib qo‘shilmoqdalar, u yerga moslashmoqdalar. Biroq, bunda muhojirning o‘zi yerlashgan mamlakatning milliy madaniyatiga assimilatsiya bo‘lib singib ketishi yoki u jamiyatda diaspora shaklida uyushib multikulturalizm (madaniy turfa xillik) yaratish kabi ikki tanlovdan birini amalga oshirish bilan yuzma-yuz keladi. Bunday holatda, madaniy diplomatiya yordamga kelib, xorijdagi vatandoshlarning tili, milliy madaniyat ufr-odat va an’analarini saqlab qolishni ta’minlash bo‘yicha strategik chora-tadbirlar belgilaydi.

Kalit so‘zlar: Madaniy diplomatiya, Migratsiya, Madaniyatlaro ingegratsiya, Multukulturalizm, Diaspora, Xalqaro aloqalar.

ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация: На фоне глобализации и межгосударственных, межкультурных интеграционных процессов объем миграционных волн увеличивается. Люди вливаются и адаптируются к новым обществам, условия жизни, образ жизни, экономические и социальные условия, убеждения которых близки друг другу или совершенно противоположны. Однако в этом случае перед иммигрантом стоит один из двух вариантов: ассимиляция в национальную культуру страны, в которой он поселился, либо он может влиться в общество в форме диаспоры и создать мультикультурализм (культурное разнообразие). В этом случае на помощь приходит культурная дипломатия, определяющая стратегические меры по обеспечению сохранения языка, национальной культуры, обычаев и традиций соотечественников за рубежом.

Ключевые слова: Культурная дипломатия, Миграция, Межкультурная интеграция, Мультикультурализм, Диаспора, Международные отношения.

THE IMPORTANCE OF CULTURAL DIPLOMACY IN ENHANCING INTERCULTURAL INTEGRATION

Annotatsiya: Against the background of globalization and interstate, intercultural integration processes, the volume of migration waves is expanding. People are joining and adapting to new societies whose living conditions, lifestyle, economic and social conditions, beliefs are close to each other or completely opposite. However, in this case, the immigrant is faced with one of two choices: assimilation into the national culture of the country in which he settled, or he can join the society in the form of a diaspora and create multiculturalism (cultural diversity). In this case, cultural diplomacy comes to the rescue and determines strategic measures to ensure the preservation of the language, national culture, customs and traditions of compatriots abroad.

Keywords: Cultural diplomacy, Migration, Intercultural integration, Multiculturalism, Diaspora, International relations.

Kirish (Introduction). Madaniy va irqiy farqlarga ega bo‘lgan jamoalar tarix davomida birga yashashga harakat qilib, turli muammolarga duch kelishgan. Davlatlar ushbu muammolarni hal qilish uchun turli usullarni qo‘lladilar. Bu usullar ba’zan farqlarni bartaraf etishga yoki bu farqlarni jamiyatdan chiqarib tashlashga qaratilgan. Ba’zan esa bu farqlar birgalikda va uyg‘unlikda yashashni ta’minlash uchun siyosat ishlab chiqish ehtiyojini vujudga keltirdi.

Integrasiya atamasi turli ma’noda qo‘llanilsa-da, u ijtimoiy jipslik, xilma-xil aholi tarkibini birlashtirish orqali umumiy o‘ziga xoslik, identiklikni shakllantirish, turli jamoalarning fuqarolik ishtiroki institutlari va asoslarini shakllantirish[1] degan ma’noni anglatadi.

So‘nggi yillarda ortib borayotgan global iqlim o‘zgarishlari, ochlik, urush va iqtisodiy salbiy holatlar butun dunyo bo‘ylab migratsiya harakatining kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Bu migratsiya harakatlari muhojirlarning o‘zlari kelgan yangi jamiyatga moslashish bilan birga madaniy o‘zligini saqlab qolishdek murakkabliklarni yuzaga keltirishi ham tabiiy. Immigrantlarning mezbon mamlakatlarga ijtimoiy-siyosiy va madaniy integratsiyalashuvi siyosatchilar uchun “umumiy maqsad” sifatida qaraladi. Biroq, bu umumiy maqsadga qanday erishish mumkinligi haqida konsensus yo‘q. Tarix davomida immigrantlarning ijtimoiy va siyosiy integratsiyasi uchun qo‘llanilgan siyosat strategiyalari odatda ikkita qarama-qarshi qutb, ya’ni assimilyatsiya va multikulturalizm (ko‘pmadaniyatlilik) o‘rtasidagi bahs-munozaralar atrofida kechadi.

Madaniyatlararo integratsiya jarayoni qanday sodir bo‘lishini bilib olish uchun bir-biriga qarama-qarshi ikki tushunchalar assimilyatsiya va ko‘pmadaniyatlilik tushunchalarini yaxshi tushunib olishni taqazo qiladi. Assimilyatsiya – bu kelib chiqishi turli bo‘lgan etnik guruhlarning dominant etnik guruhning madaniy kelib chiqishi va o‘ziga xosligiga singdirib, eritib yuborish orqali yo‘q qilishdir. Madaniy assimilyatsiya bir madaniy tizim asta-sekin boshqa madaniy tizimni o‘ziga o‘xshatib, bir xillashtirib, uni madaniy hukmronlik ostiga olishi[2] sifatida ham ta’riflanishi mumkin. Assimilyatsiya siyosatini amalga oshirayotgan mamlakatlar, o‘z yurtiga kelgan xorijliklar yoki mahalliy boshqa etnik ozchilik guruhlardan milliy, etnik madaniy merosini chetga surib, hukmron madaniy unsurlariga moslashishi kerak. Natijada etnik va madaniy farqlar yo‘qoladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Milliy, irqiy, diniy yoki jinsiy jihatdan farqli guruhlar uchun teng huquqlarni izlash va tan olinishi sifatida tavsiflangan multikulturalizm yoki ko‘madaniyatlilik zamonaviy demokratik jamiyatlarda eng keng tarqalgan, bahsli intellektual va siyosiy harakatlardan biridir. Charlz Teylorning ta’kidlashicha, madaniy aloqalarni e’tiborsiz qoldiradigan, boshqa madaniyatlarni assimilyatsiya qiladigan va e’tiborsiz qoldiradigan siyosatlar kutilgan samarani bermaydi. Chunki, deydi u, ular tarixiy ofatlar va undan keyin kelib chiqqan xorlangan va nafratlangan shaxslarni tan olishni o‘z ichiga olmaydi[3].

Madaniyatni tarixiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida yaratilgan barcha moddiy va ma’naviy qadriyatlar deb qarasak, uning ma’lum unsurlari bor. Bular din, til, teri rangi va tarix kabi elementlardir. Madaniyatning xilma-xilligi haqida gapirganda, uni ushbu elementlari orqali aniqroq ajratish mumkin bo‘lgan jamoalarga (etnik yoki milliy guruhlarga) tegishli turmush tarzi sifatida belgilashimiz mumkin. Madaniy plyuralizm esa ushbu elementlarning farqi va bu farqga qaramay birga yashaydigan jamiyat tushunaladi. Aslida ko‘pmadaniyatlilik siyosiy birlikni yaratadi. Ko‘pmadaniyatlilik esa tabiiy ravishda amalga oshadigan madaniyat integratsiya natijasida yuzaga keladi.

Konseptual jihatdan ko‘pmadaniyatlilik (multikulturalizm) yangi tushuncha. U globallashuv jarayonlari fonida vujudga keldi. Biroq, turli madaniyatlarga mansub odamlarning birgalikda yashashi

yangi holat emas. Tarixga nazar solinsa, odamlar faqatgina bir etnik yoki madaniy guruhda yashamadilar. Turli davrlarda turli sabablarga ko‘ra turli etnik va madaniy guruhlar bilan birgalikda yashagan yoki doimiy aloqada bo‘lganligini ko‘ramiz. Shu tariqa ko‘p etnoslik jamiyatlar shakllanadi.

Davlatlar integratsiyani rag‘batlantiradigan va ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlaydigan siyosatni belgilashi va qo‘llab-quvvatlashi kerak. Aks holda, hukmron jamiyatning mulohazalari bilan marginallashtiruvchi va bezatilgan siyosatlar immigrantlar va boshqa madaniyatlarni e’tiborsiz qoldiradi, madaniyatlararo integratsiya jarayonlariga to‘sqinlik yaratadi.

Ko‘pmadaniyatlilik jamiyat bilan bog‘liq siyosiy, madaniy integratsiyaning ko‘plab nazariyalari mavjud. Masalan; Habermas multikulturalizm muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun fuqarolik huquqlari tan olinishini tavsiya qiladi. Habermasning fikricha, jamoalar tenglikda birga yashashlari uchun jamiyat huquqlarini tan olish kifoya. Jamoalar huquqlari barcha shaxslarning huquqlarini alohida-alohida diversifikatsiya qilishi shart emas. Bu yerda u ushbu jamoaning madaniy tuzilmasini himoya qilish va tan olish allaqachon shaxsni madaniy kontekstda himoya qilish va tan olishni anglatadi[4], deb ta’kidlaydi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Multikulturalizm nazariyasi turli madaniyatlarning birgalikda va teng sharoitda yashashiga qaratilgan. Biroq, bu nazariya ozchilikni siyosiy maydondan chetlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Agar multikulturalizm mafkuraviy tarzda qo‘llanilsa, u jamoalarga o‘z madaniyatlarini yanada qulayroq yashashga imkon beradi, bu jamoalarning o‘z madaniyatlarini yetishtirishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Bu jamoalar o‘rtasida to‘siq yaratishi, madaniyatlararo o‘zaro ta’sirni kamaytirishi mumkin. Multikulturalizm hodisa sifatida turli madaniyatlarning birga yashashini ko‘rsatsa, markaziy yoki mahalliy siyosiy hokimiyat tomonidan amalga oshirilayotgan mafkura sifatida namoyon bo‘ladi.

Multikulturalizm odamlarga o‘zlari yashayotgan jamoalarda turli madaniyatlar mavjudligini anglash imkonini beradi. Bu xabardorlik insonga boshqa madaniyatlarni o‘rganishga va ushbu madaniyatlarga nisbatan adolatliroq harakat qilishga imkon beradi. O‘rnatilgan madaniy ko‘priklar muloqotni yaxshilaydi, boshqa madaniyatlarni o‘rganish imkonini beradi va o‘zaro bag‘rikenglik muhitini yaratadi[5].

Karl Deutch integratsiya quyidagi maqsadlarni o‘z oldiga qo‘yishini ilgari suradi. Bular:

1) ijtimoiy tinchlik doimiy bo‘lishini ta’minlash;

2) ko‘p maqsadli imkoniyatlarga erishish;

3) aniq vazifalarni bajarish;

4) yangi o‘ziga xoslik va ko‘rinishga ega bo‘lish[6].

Darhaqiqat, bugun migratsiya masalasi globallashuv jarayonlari uchun noodatiy hol emas. Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi 2022-yil 13-dekabrda o‘tkazgan matbuot anjumanida O‘zbekistondan xorijiy davlatlarga ishlash uchun chiqib ketgan migrantlar soni 2 mln 346 ming nafar kishini tashkil qilishi ma’lum qilinadi[7]. Aholi soniga nisbati hisoblanganda, migrantlar soni aholining qariyb 10 foizini tashkil qiladi. Aholining qariyb 10 foizi xorijda istiqomat qilishi globallashgan dunyo uchun normal holat hisoblanadi. Bunday holda davlat o‘zining diplomatik vakolatxonalari orqali xorijdagi fuqarolarining huquqlarini himoya qilish bilan birga, madaniy ehtiyojlarini qondirishlariga ham sharoit yaratib berishi choralarini ko‘rishi, madaniy diplomatiyani amalga oshirishini taqazo qiladi.

Xorijga migratsiya qilgan vatandoshlar boshqa davlatda yashab boshlaganlarida muayyan muammolarga duch keladilar. Xorijdagi muammolarni yechish uchun mezbon mamlakat qonunlarini

bilishi, siyosatini tushunishi lozim, zero, muhojir siyosatdan qocha olmaydi. Xorijdagi vatandosh duch keladigan kundalik muammolar borki, uni diplomatik vakolatxonalar ko‘magisiz mustaqil yechish taqazo qiladi. Buning uchun vatandosh tayana oladigan, tezkor ma’lumot, maslahat bera oladigan, mahalliy siyosatga ta’sir o‘tkaza oladigan nodavlat muassasalar kerak, uni esa muhojirlar o‘zi yaratadi. Xorijdagi O‘zbeklar jamiyati, o‘zbekistonliklar kabi o‘zbek diasporalar shular jumlasidandir.

Xorijdagi o‘zbeklar diasporaga aylanishi uchun muayyan maqsadlar ostida birlashish va amalga oshirish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Chunki, millatdoshlarning xorijda birlashishi o‘z so‘ziga ega bo‘lishi, o‘z manfaatlari uchun kurasha olishi, o‘zlari hozir bo‘lib turgan jamiyatning bir bo‘lagiga aylanish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, o‘z vatani bilan ham bog‘lari uzilmasligini ta’minlaydi. Istaymizmi yo‘qmi, ona vatanlarida ularning qon-qarindoshlik bog‘lari mavjud va bu ularga vatandagi hayotlarida ham bevosita ishtirok etishni ta’minlaydi. Bundan tashqari, ular xorijda milliy madaniyatning saqlovchisi, tashuvchisi, bevosita targ‘ibotchisi sifatida madaniy diplomatiyaning hamda madaniy turfa xillikni ta’minlovchi muhim figurasiga aylanadilar.

Globallashuv sharoitida madaniy turfa xillikni saqlab qolish, madaniyatlararo integratsiya jarayonlari uchun hukumatlar barcha etnik va madaniy jamoalar mavjudligini saqlab qolishi uchun har tomonlama ularga yetarli sharoit yaratib berishlari kerak bo‘ladi. Bu borada O‘zbekistonda bir qator amaliy faoliyatlar yo‘lga qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi qoshida AQSH, Belgiya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vyetnam, Germaniya, Gretsiya, Gruziya, Isroil, Indoneziya, Iordaniya, Italiya, Koreya, Latviya, Litva, Malayziya, Misr, Ozarbayjon, Pokiston, Polsha, Rossiya, Slovakiya, Tailand, Turkiya, Turkmaniston, Ukraina, Fransiya, Xitoy, Shveysariya, Eron, Yaponiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Hindiston, jami 34 ta xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik jamiyatlari faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, qo‘mita qoshida Toshkent shahrida 23 ta, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 6 ta, viloyatlarda 95 ta, jami 138 ta milliy madaniy markazlar faoliyat olib bormoqda[8]. Mazkur markazlar xorijda istiqomat qilayotgan o‘zbek vatandoshlari hamda O‘zbekistonda istiqomat qilayotgan xorijliklar yoki milliy ozchiliklarning madaniy ehtiyojlarini qondirish, milliy madaniyatlarini saqlab qolish, rivojlantirish, kelgusi avlodlarga yetkazish, pirovardida madaniy turfa xillikni saqlab qolishga xizmat qilishdir.

Dunyo bo‘yicha eng katta o‘zbek diasporasi Rossiya Federatsiyasida joylashgan. Rossiya Prezidenti Vladimir Putinning O‘zbekistonga davlat tashrifi davomida Rossiyadagi o‘zbekistonlik mehnat migrantlarning soni 1 million nafarni tashkil etishi ma’lum qilindi[9]. Rossiyaning 13 ta viloyati diasporalarini “Butunrossiya o‘zbeklar va o‘zbekistonliklar kongressi” birlashtiradi. Bundan tashqari, regional darajada “Moskva o‘zbeklar hamdo‘stligi”, “O‘zbekiston” Astraxan o‘zbek madaniyati jamiyati kabilar ham faoliyat ko‘rsatadi.

Rossiyaning Yekaterinburg shahrida O‘zbekiston Bosh konsulligi tashabbusi bilan o‘zbek tilini o‘rgatish maqsadida maktab tashkil etildi[10]. Maktabdagi darslar Ural federal okrugida tug‘ilgan, lekin ona tilini bilmaydigan o‘zbek bolalari o‘zbek tili, madaniyati, qadriyatlari va tarixini o‘rgatish uchun mo‘ljallanganligi matbuotda aytilgandi. Rossiya O‘zbekiston fuqarolari uchun vizasiz rejimdagi davlatlar qatoriga kirganligi sababli, aksariyat o‘zbekistonlik migrantlar Rossiyaga oilalari bilan birga ketishadi. Ko‘pchilik o‘zbekistonlik bolalar rus ta’lim muassasalariga borishi, Rossiyada o‘zbek maktablari mavjud emasligi, Bosh konsullikning mazkur tashabbusi madaniyatlararo integratsiya jarayonlari uchun dolzarbdir. Biroq, o‘zbek tili o‘rgatadigan maktablarning keyingi faoliyatiga oid

matbuotda biror xabar berilmadi. Bizningcha, Rossiyada o‘zbekistonlik mehnat migrantlari farzandlari uchun ayni shu kabi nodavlat o‘zbek maktablari yoki o‘zbek tili kurslari tashkil etish maqsadga muvofiq.

Rossiyadan keyingi eng katta o‘zbek diasporasi Amerika Qo‘shma Shtatlarida mavjud. AQSHga “Green Card” deb ataluvchi immigratsiya lotoreyasi yutish orqali, ishchi viza orqali yoki ta’lim olishga borib, ta’limdan so‘ng o‘sha yerda ishlab qolgan o‘zbeklar ko‘pchilikni tashkil qiladi. “Pew Search Center” tadqiqot markazining ma’lumotlariga ko‘ra, AQSHda 50 milliondan ortiq muhojirlar istiqomat qiladi, bu dunyodagi eng katta migrantlar guruhlarini tashkil qiladi. AQSHdagi o‘zbeklar soni taxminan, 60 mingdan ortiq kishini tashkil qiladi[11]. AQSH va Kanadada yashovchi o‘zbeklarning 15 ta diaspora tashkilotlari mavjud. “Mahalla USA”, “Chikagodagi O‘zbekiston-Amerika birlashmasi”, “AQSH va Kanadaning Buxoro yahudiylari kongressi”, “Turkiston-Amerika uyushmasi”, “Atlantadagi o‘zbeklar jamiyati”, “Katta Filadelfiyadagi o‘zbeklar hamdo‘stligi”, Sietildagi “O‘zbeklar mahallasi” jamiyati, “Amerikadagi o‘zbeklar uyushmasi”, “O‘zbekiston-Amerika vatandosh uyushmasi”, “San-Fransisko ko‘rfazidagi o‘zbeklar jamiyat markazi”, “Pitsburgdagi o‘zbeklar jamiyati”, “Yangi Angliyadagi o‘zbeklar madaniyat markazi”, “Amerikadagi Samarqand forumi”, “Floridadagi O‘zbekiston-Amerika assotsiatsiyasi”, “Vatandoshlar bilan aloqalar” jamiyatlari faoliyat ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, qo‘mita 19 ta mamlakatda 29 ta o‘zbek diasporalari bilan aloqalar yo‘lga qo‘yilgan. Biroq, xorij yoki mahalliy matbuotda xorijdagi o‘zbek diaspora vakillari, xorijdagi o‘zbeklar, ularning farzandlarini milliy madaniy ehtiyojlarini qondirishga oid ishlar yetarlicha yoritilmaydi yoki yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan degan xulosaga kelishga sabab bo‘lmoqda.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagilarni inobatga olib, Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasining faoliyatiga qo‘shimcha quyidagi ishlarni amalga oshirish kerak:

Birinchidan, xorijdagi o‘zbek milliy madaniy markazlari, o‘zbeklar jamiyati o‘zbek diasporasi bilan ishlaydigan nodavlat notijorat tashkilotlarining yagona davlat reestrini yuritish, ularning yuridik manzili, aloqa ma’lumotlarini shakllantirish, ularni qo‘mitaning rasmiy veb saytiga joylashtirish, xalqaro qidiruv platformalarida oson izlab topish imkoniyatlari kengaytirish;

Ikkinchidan, xorijda tashkil etiladigan “O‘zbekiston madaniyati kunlari” milliylikni namoyish etuvchi ko‘rgazmalar, o‘zbek milliy bayramlarini keng nishonlash, xorijdagi o‘zbeklar va ularning oila a’zolari, farzandlarini milliy madaniyati, ona tili va o‘zligini saqlab qolish bilan bog‘liq chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun o‘zbek diasporasi bilan ishlovchi barcha nodavlat tashkilotlarni xalqaro pul o‘tkazmalarini amalga oshirishga imkon beruvchi hisob raqamlarini shakllantirish, hisob raqamlarga kelib tushgan mablag‘lar va ularni oqilona foydalanilayotganligiga oid ma’lumotlar keng jamoatchilikka, xususan, diaspora vakillariga shaffof tarzda e’lon qilib borish tizimini yo‘lga qo‘yish;

Uchinchidan, xorijdagi o‘zbek diasporasi nodavlat tashkilotlari hisob raqamlariga tizimli ravishda davlat byudjeti mablag‘laridan muayyan miqdorda mablag‘ ajratish;

To‘rtinchidan, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarni va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo‘llab-quvvatlash jamoat fonida tomonidan e’lon qilinadigan grant tanlovlarda ishtirok etishlarini huquqiy asoslarini ishlab chiqish va ular ishtirokini ta’minlash;

Beshinchidan, xorijdagi o‘zbek diasporasi nodavlat tashkilotlarda faollik, tashabbus ko‘rsatgan vatandoshlarni davlat mukofotlariga tavsiya qilish tizimini joriy qilish.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, madaniy diplomatiya sohasini takomillashtirish mamlakatimizning zamonaviy tajribasi va boy madaniy merosini, shuningdek, so‘nggi paytlarda global va mintaqaviy siyosatda ortib borayotgan ta’siri bilan tashqi siyosatdagi O‘zbekistonning o‘ziga xosligini ifodalash, ko‘p tomonlama aloqa o‘qida faoliyat olib borish va turli segmentlar bilan muloqot yaratish istiqbollarini tashkil etadi. Madaniy diplomatiyani amalga oshiradigan davlat muassasalari, nodavlat tashkilotlar, jamiyatlar va uyushmalarining missiyasi tashqi siyosatining eng muhim vositalaridan biri bo‘lgan yumshoq kuch salohiyatini kuchaytirish va O‘zbekistonning xalqaro jamoatchilik fikrida imijini yaxshilashda, yuksaltirishni ham o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gülay Uğur Göksal, Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019 s. 19. https://www.bilgi.edu.tr/en/academic/staff/gulay-goksel/publications/?rref= olingan sana: 02.12.2024.
2. Bozkurt Güvenç. İnsan ve Kültür. Boyut Yayın, İstanbul, 2010. s.46. https://www.kitapyurdu.com/kitap/insan-ve-kultur/566846.html olingan sana: 03.12.2024.
3. Charles Taylor, Çokkültürlülük Ve Tanınma Politikası, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul,2018,s,46. http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/4582/1/3314.pdf olingan sana: 02.12.2024.
4. Hacer Çelik. Çokkültürlülük ve Türkiye’de ki Görünümü. Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal bilimler Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 15, 2008/2. s.320. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214917 olingan sana: 03.12.2024.
5. Milena Doytcheva. Çokkültürlülük. Çeviren: Tuğba Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.12. https://openaccess.sirnak.edu.tr/xmlui/handle/11503/969?locale-attribute=ar olingan sana: 03.12.2024.
6. Merve İrem Yapıcı,UlusIararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 3, 2007, s.136. https://www.academia.edu/32024632/Merve_%C4%B0rem_Yap%C4%B1c%C4%B1_Uluslararas%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkiler_Disiplininde_Entegrasyon_Teorilerinin_Yeri_ve_Etkinli%C4%9Fi olingan sana: 02.12.2024.
7. Xorijda bo‘lib turgan o‘zbekistonlik migrantlar soni ma’lum qilindi. 13.12.2022. https://kun.uz/news/2022/12/13/xorijda-bolib-turgan-ozbekistonlik-migrantlar-soni-malum-qilindi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2022%2F12%2F13%2Fxorijda-bolib-turgan-ozbekistonlik-migrantlar-soni-malum-qilindi olingan sana: 23.09.2024.
8. Qo‘mita faoliyati. http://interkomitet.prepod.uz/qomita-haqida/?lang=uk#1519648197274-a65c8478-a0fc olingan sana: 23.09.2024.
9. Rossiyada o‘zbekistonlik mehnat migrantlari soni keskin kamaydi. 03.06.2024. https://daryo.uz/2024/06/03/rossiyada-ozbekistonlik-mehnat-migrantlari-soni-keskin-kamaydi olingan sana: 05.12.2024.
10. Rossiyada o‘zbek tilini o‘rgatadigan maktag tashkil etildi. 23.11.2022. https://qalampir.uz/uz/news/rossiyada-uzbek-tilini-urgatadigan-maktab-tashkil-etildi-72610 olingan sana: 05.12.2024.
11. In some countries, immigration accounted for all population growth between 2000 and 2020. 08.04.2024. https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/07/08/in-some-countries-immigration-accounted-for-all-population-growth-between-2000-and-2020/ olingan sana: 23.09.2024.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Tukhtamurodov Azizbek
Doctoral Student of Namangan State University
email: tuxtamurodovazizbek@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc),
professor X.Najmiddinova

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

IMPROVEMENT OF THE ERGONOMIC COMPETENCE OF THE STUDENTS OF PEDAGOGY IN RELATION TO DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract: Teachers of general educational institutions should act rationally based on the requirements of pedagogical ergonomics in order to increase the effectiveness of training and education, they should be fluent in all aspects of organizing a safe and comfortable educational process in an educational institution, they should be extremely responsible for their duties, they should have the qualities capable of ensuring the safety and comfort of the educational process.

Key words: ergonomics, pedagogical ergonomics, informatics, ergonomic competence, student and educational tools.

PEDAGOGIKA YO‘NALISHI TALABALARINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARGA OID ERGONOMIK KOMPOTENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Ta’lim muassasalari o‘qituvchilari ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish borasida pedagogik ergonomika talablariga asosan oqilona faoliyat yuritishlari, ta’lim muassasasida xavfsiz va qulay o‘quv jarayonini tashkil etishning barcha jabhalarini mukammal egallashlari, o‘z lavozim vazifalariga nisbatan o‘ta mas’uliyatli bo‘lishlari, ta’lim jarayoni xavfsizligi va qulayligini ta’minlay olish sifatlarining ularda mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: ergonomika, pedagogik ergonomika, informatika, ergonomik kompetentlik, o‘quvchi va ta’lim vositalari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭРГОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К ЦИФРОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Аннотация: Педагоги общеобразовательных учреждений должны действовать рационально исходя из требований педагогической эргономики в целях повышения эффективности обучения и воспитания, должны в совершенстве владеть всеми аспектами организации безопасного и комфортного образовательного процесса в образовательном учреждении, должны быть чрезвычайно ответственно относятся к своим обязанностям, они должны обладать качествами, способными обеспечить безопасность и комфортность образовательного процесса.

Ключевые слова: эргономика, педагогическая эргономика, информатика, эргономическая компетентность, студенческий и образовательный инструментарий**.**

Introduction. Modernization of the education system today, the structural aspect of it, from re-building, education, science, engineering and technology, economics and culture of the modern

world achievements education programs in the community considering changing update is planned to go.

Be associated with the extensive development of advanced technologies in the economy, positive changes in the scope of the expansion of foreign investment, entrepreneurship, the development of small and private business, as well as continuous education and production integration of science, education and real opportunities reflect the skills of interaction in the teaching of ergonomics approach to education, in accordance introduction of advanced technologies, modern educational-methodical complex would create, pedagogical and pedagogical process organization in accordance with the requirements of the management system will be a basis for the improvement of ergonomics.

This, in turn, ergonomic kompetentlik secondary teacher education institutions for the improvement of education, science, engineering and technology achievements in the world community of science-based innovation that without the implementation of pedagogical on the basis of ergonomics requirements for the organization, as well as the positive solution of problems of ensuring the effectiveness of the pedagogical process on the issues of new tasks towards the direction installs.

Literature review. The direction of pedagogy students haveto prepare an ergonomic business. Higher education pedagogical potential of the students in the process of the direction of the direction of ergonomic education to prepare the content of the activities of the teachers in the preparation and the level of development that is necessary to push the level of knowledge and qualification requirements of higher education institutions to prepare graduates who put business general ergonomic to create the content of the process, further improvement of the teaching methods and content of education, advanced technology, innovative technologies of education requires us to apply the most effective. Student teaching pedagogy in the direction of ergonomics in the direction of the necessary knowledge, skills and qualifications for the formation of the urgent need remains.

A number of ergonomic principles and recommendations of the authors technique of the production process of the pedagogical process that can be transferred over the long run. In particular, v. p. Zinchenko: “there is a need to create pedagogical ergonomics” that's very proper, it was noted[4]. “Ergonomics” man-machine system tekshir though, many of its conclusions and recommendations can be used to improve the educational process and education.

“The achievements of the science of ergonomics and work on a number of technical sciences relevant to the subject synthesized by the process itself can contribute to good relations and educational organization”[4]. “Working with one of the methods to solve the problems of complex modern technology in a comprehensive approach, the main focus were protected from the use of this ergonomic”[3].

“Ergonomic requirements, taking into account the recommendations of the school from taking advantage of this science equipment, visual aids in designing to create a comfort in the desired class, obviously by the students knowledge, abilities and skills to master the process has a positive effect on the educational system in general will improve”[3].

High quality and rational in the current period to give knowledge to the organization of the education process is required. Separate entities participating in this process can show the following: the production process of any of the producers and as consumers, first – knowledge of the preparation for the process of obtaining the source department(teachers, scientists), the latter – those who made istemol sources(students, professional development, researchers), and are the subjects of the educational process and organization of the executive management(the head of the teachers and staff).

Teaching and educational process in higher education to include the following processes takes time. Education, education, the formation and development of the person qualified personnel and the

like. Prepare competitive, highly qualified personnel and teachers and students of all of these activities, its social and healthy environment between students and teachers of educational institutions of the material-technical supply, and installed a number of other factors due to cooperation is achieved.

Also, in the organization of modern educational process it is necessary to consider the following factors:

- change the fact that the method of obtaining knowledge;
- art introduction to educational technology, teaching methods and content of the drop down to change your;
- be changing the role of teachers in the educational process;

distance learning and education going to the wide opening.

Education is the emergence of the new concept of the source to an increasing number of education: education during the whole life, take continuing education and others. In this connection one of the requirements to increase the quality and effectiveness of the education process radically modern, ergonomic aspects of the education process of the study, and the subjects of the educational process of higher education institutions integrativ you will need to approach the issues of quality and efficiency. As a result, “Pedagogical” in the category of science and ergonomics(the creation of safe and comfortable learning environment), ekonomika(identify the development of education in the process of designing economic needs and resources), psychology(spiritual readers getting into situations), sociology(social identify the needs in education), medicine(the study of the health status of students, physical development, health and pathologies of the students in the special conditions to create), physiology(to take into account the age and physiological characteristics of readers), philosophy(philosophical approach and the use of the concept national), mathematics(mathematical calculation methods in diagnostic research and pedagogical pedagogical apply)history(the study of the historical experience of education and application), anthropology(culture as the subject of an integrated approach to the human sciences that are closely related in the case study, the goal is to manifest compatibility across.

Research Methodology. The subjects in pedagogical sciences program, although some partial, eye, and their mutual relations, and the purpose of science cited in the coverage of the task.

In our opinion, the study of this subject the subject of the relations implied in supporting the provision of education for the students of higher education in pedagogy of “theory and history of pedagogy” on the subject of ergonomic concepts developed in the program of education and to give to the students on the bachelor in this section come to be particular to the education system to overcome the problems of psychological-pedagogical sign to teach you the basics, as well as “teaching ergonomics” on the subject of the training provided did not, considering we can get organized.

“Ergonomics teaching” teachers and pupils activities, teaching tools, didactic tools, the education and training of educational technology environment in schools is associated with the field of science without comprehensive scientific studies[5].

Pedagogical ergonomics – safe and comfortable learning environment of the mastering process in order to establish the human and technical training and the creation of options and considering the effects of their interaction, introduction, detection, teachers and reader relieve labor, to reduce the incidence of mental strain, to eliminate the problems of the education system[2].

Opinion in pedagogical science read rejalashtiriladigan ergonomics: ergonomic education and the educational environment, education and training of the labour process, which is related to man biomexanik, physiological, antropometrik, the issues associated with the anatomical description plays an important role. The ergonomics of the student pedagogical pedagogical direction to eliminate the problems of the education system plays a specific role in the preparation of rational activity.

Also, listed in the educational program of pedagogical theory and the history of science the purpose of education, tarbiy in the purpose and content of a person's intellectual, civil, spiritual,moral, physical, labor, economic, environmental, ergonomic aesthetic to give about the concepts of education and training on the concepts of its specific features to give; ta'lim evaluate the results and check out the requirements, education effective for control and evaluation of results of psychological-pedagogical conditions at the concept of a spectrum, ergonomic planning, organizational and execution, we have control-specific properties diagnosis function, the uniqueness of concepts about the control be given to the person the teacher and its requirements, the quality of teachers ' professional and ergonomic, ergonomic and culture of the teacher of the teachers kompetentlik understanding of the person and his professional, spiritual, and personal attributes and qualities to be connected with the read worthwhile.

Come to above, the teaching of ergonomics theory and history of pedagogy of science teaching of the subject in the process of the provision of the relations, that is, the topics that teach a reasonable direction to eliminate the problems with the understanding of the education system towards the direction of the student in the preparation of pedagogical activity to be bound plays an important role.

This, in turn, in order to improve students for the direction of his kompetentlik ergonomic pedagogy, pedagogical theory and the teaching of history teaching ergonomics science concepts to give a reasonable direction to eliminate the problems of the education system, and ensure that the interaction of the subject associated, that is, on this subject and defines the approach based on the learning process integrativ androgogik the opportunity to establish necessary.

I can say it is based on the idea above, pedagogy of the students in the direction ergonomic kompetentlik areas of improvement, and an ergonomic approach in concluding androgogik sciences working on the program, the distribution of hours according to the essence of the subject, as well as the interaction of the subject in the design and organization of the educational process and associated to ensure that the goals and aims of the science curriculum and in turn on the subjects of mutual coordination refers to the efficient use of allocated hours, to give a wider coverage of the importance of the subject, the teacher of science to the expansion of worldview and understanding on them serves to increase the quality and efficiency of the education process in preparation to practical activities.

Ergonomic ergonomic students to know the direction of improve pedagogy through technology and educational activity kompetentlik ta'minlanuvchi kompetentsiyaga dependence and interaction of the system components directly connected features such as considering a number of components.

Ergonomic ergonomic kompetentlik pedagogy for the direction of his students in the process of improving knowledge, skills, thinking, as a component of direction should be to control the level of the formation of go. You control the educational process in different types, if you held the presentation of ergonomic knowledge and skills, pedagogical direction in the educational activities of his students, the timely detection and elimination of the gaps in knowledge if, in our opinion, the students will go in the direction of improving pedagogy kompetentlik ergonomic, improve the health of school pupils and teachers, reader and teacher of life and health, providing a safe, comfortable and effective training to the process of generating knowledge, skills formation and development is achieved.

Our ergonomic pedagogy students the direction of his knowledge, professional skills and practice to create a learning environment in the process of training for mastering you know we have launched a comfortable, ergonomic ergonomic formed at the minimum level of education for future teachers of culture without it leading the development of the condition becomes. In this respect, of the modern school, which is an integral part of teachers ' professional and pedagogical kompetentlik

“ergonomic kompetentlik” the essence of the phenomenon it is necessary to identify new ergonomic ergonomic kompetentlik educational components and to create an environment.

Analysis and results. The conceptual approach for the improvement of ergonomic kompetentlik – between teachers and students convenience, efficiency and the formation of a culture of safety, ergonomic and consistent improvement of teacher kompetentlik the integrity of the process with a focus on the process of training for the ministry; and his teaching of the school education environment to create opportunities to know new ergonomic use. The ergonomic ergonomic kompetentlik of our conceptual idea of our teachers with the knowledge, skills, thinking and structural parts such as orientation, modern ergonomic components that are leading the improvement of school teacher that provides the basis of kompetentlik. The methodological basis of psychology and cognitive ergonomics of labor based on Krilov, a. a., e. a. Klimov, b. f. Lomov, s. v., Merlin, v. m. Munipov, d. v. l. parondjanovning the job are listed. Some ergonomic aspects in the education system a. a. Belova, E. V. voronin, p. C. Gershunskaya, p. l. Okulova given in the game. The physiological and ergonomic factors of the activity school pupils Alishev v. n., m. v. Antropova, c. a. Egorova, v. i. Rojdestvenskaya works cited [1].

The problem of improving the study of subjects of the educational process personal characteristics of teachers kompetentlik readers kompetentlik ergonomic ergonomic, education and the environment as a means of integration of a study would require. Ergonomic the ergonomic requirements and understands the need of knowledge and therefore suitable teachers in the educational process does business in accordance with the principles and guidelines recommended on labor protection.

The teacher instructs students to create a learning environment is comfortable and safe for the reader the ability to use as a tool to study the development of personality, ergonomic, ergonomic organization of the educational environment is through the development of methods to know. Teachers and readers in intellectual work, innovative research has particular importance in the context of ergonomic knowledge for teachers. The successful solution of these problems in the first place, by the students of the pedagogical teaching the scientific direction direction features specific ergonomics - ergonomic ergonomic computer teacher education master's assignments was associated with improvement of kompetentlik the fact that doubt does not leave.

Ergonomic ergonomic improvement for the direction of his pedagogy students, teachers koptetentligini occurs only at the minimum level if appropriate pedagogical and ergonomic kompetentsiyasi be able to prepare from them can happen.

Ergonomic ergonomic deyilganda kompetentlik of teacher knowledge, qualifications and skills, as well as “teacher - reader - educational environment educational tool” on the sum of ergonomic factors such as system activity that could be manifested in its actions to the conclusion that we can come.

The direction of the teacher information where and how to take the information, analyze it, and re-performance (xissiy organs, characters, images, sounds and others) appears in the form of. To know the educational environment in the context of technological planning and the gradual improvement of teachers kompetentlik full ergonomic safety, comfort, performance optimization and intellectual work indicates the need to increase the effectiveness of ergonomic requirements kompetentlik.

His pedagogy of the problem of improving their professional preparation of students for the direction kompetentlik ergonomic ergonomic requirements we have considered from the standpoint of the necessity of coordination of the educational process improvement, it should be noted the importance of ergonomic problems to solve. Pedagogika the direction of ergonomic factors in the complex interplay of many of the activities of students is carried out. With this connection, one of the conditions for the success of the teacher's professional activity actively ergonomic, ergonomic

knowledge and skills to master the effectiveness of the educational process, safety and convenience to them to increase ergonomic knowledge, qualifications and skills. Not enough kompetentlik the direction of ergonomic pedagogy students of the ministry of education leads to a serious gap between the goals and the results of your activities. The consequences of this process of education, the effectiveness, safety and ease in the decline of human, technical, intellectual resources, supporting spending significantly, ergonomic knowledge, qualifications and skills of the reach appears.

The analysis of professional standards for teachers, as well as e-learning and distance learning technologies in the learning environment as the introduction of modern pedagogical ergonomic kompetentlik showed the need for improvement in the direction of his students.

Conclusion/Recommendations. Education for the students of the pedagogy of higher education “Teaching ergonomics”refers to the organization of lessons from. Educational activity of students through pedagogy for the direction of his kompetentlik ergonomic ergonomic kompetentsiyaga to know ta'minlanuvchi is associated with.

Ergonomic literacy, including school of computer science and role in society and the importance of pedagogical training programs for students of pedagogical potential on the computer using the direction of research and design team, teachers and students in the school of adult and mutual relations of the system of research and design, comfortable and safe labor on the organization of knowledge, and this knowledge is the ability to use the tools directly productive in their business.

Kompetentsiya out on ergonomic principles, criteria, stages, aspects of the approach, methods, conditions, and expected results of the components of the shape.

References.

1. Abdullaev S.X. O‘qituvchilar ergonomik madaniyatini takomillashtirishning nazariy-metodik asoslari(Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimida) // Monografiya. – GlobeEdit is a trademark of international Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group 17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius 2020. – 121 b. ISBN:978-620-0-60756-0.

2. Abdullaev S.X. Ergonomika, malaka oshirish ta’lim tizimining ergonomik muammolari // Наука, просвещение и культура в системе непрерывного образования: проблемы и решения по реализации государственной программы. Ташкент, 2015. Б.48-53

3. Воронина Е.В. Научная организация педагогического труда. Педагогическая эргономика. Учебное пособие для академического бакалавриата. Москва-Юрайт-2017г.

4. Зинченко В.П., Мунипов В.М. Основы эргономики. - М.: 2001. -356 с.

5. Окулова Л.П. Педагогическая эргономика: монография. – М. Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2011. – 200 с.

6. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Талабаларни бошқарув фаолиятига тайёрлашга тизимли ёндашув // Халқ таълими журнали. – Тошкент, 2008.

7. Абдуллаев С.Х., Шодманов Қ.О. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида бошқарувининг ўзига хос хусусиятлари // Касб-ҳунар таълими журнали. – Тошкент, 2008.

8. Эргономика: Учебное пособие для вузов / В.В.Адамчук, Т.П.Варна, В.В.Воротникова и др.;Под ред. В.В.Адамчука. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 1999.-254 с.

9. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в управлении педагогическими системами. - М.: Педагогическое общество России, 1999.-430 с.

10. Штофф, В.А. Проблемы методологии научного познания / В.А. Штофф. – М.: ВШ, 1978. – 269 с.

11. Кузьмина, Н.В. Методы системного педагогического исследования / Н.В. Кузьмина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 311 с.

12. Педагогика: учебник/Л.П. Крившенко [и др.]; под ред. Л.П. Крившенко. – Москва:Проспект, 2012. - с.254.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage
Volume: 5 Issue: 01 | 2025
ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314
http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich

Dovidxonov Mahmudxon Muhriddinxon o‘g‘li
Doctoral student
Uzbek State Institute of Arts and Culture
mahmudxondovidxonov1@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Pedagogycal Science, Associate Professor
Davlatov Oybek G'aniyevich

Received 30th January 2025, Accepted 11th February 2025, Online 28th February 2025

MADANIYATLARARO INTEGRATSIYANING KUCHAYISHIDA MADANIY DIPLOMATIYANING AHAMIYATI

Annotatsiya: Globallashuv va davlatlararo, madaniyatlaro integratsiya jarayonlari fonida migratsiya to‘lqinlari hajmi kengayib bormoqda. Kishilar yashash, turmush-tarzi, iqtisodiy-ijtimoiy shartlari, e’tiqodi bir-biriga yaqin yoki mutlaqo qarama-qarshi bo‘lgan yangi jamiyatlarga borib qo‘shilmoqdalar, u yerga moslashmoqdalar. Biroq, bunda muhojirning o‘zi yerlashgan mamlakatning milliy madaniyatiga assimilatsiya bo‘lib singib ketishi yoki u jamiyatda diaspora shaklida uyushib multikulturalizm (madaniy turfa xillik) yaratish kabi ikki tanlovdan birini amalga oshirish bilan yuzma-yuz keladi. Bunday holatda, madaniy diplomatiya yordamga kelib, xorijdagi vatandoshlarning tili, milliy madaniyat ufr-odat va an’analarini saqlab qolishni ta’minlash bo‘yicha strategik chora-tadbirlar belgilaydi.

Kalit so‘zlar: Madaniy diplomatiya, Migratsiya, Madaniyatlaro ingegratsiya, Multukulturalizm, Diaspora, Xalqaro aloqalar.

ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация: На фоне глобализации и межгосударственных, межкультурных интеграционных процессов объем миграционных волн увеличивается. Люди вливаются и адаптируются к новым обществам, условия жизни, образ жизни, экономические и социальные условия, убеждения которых близки друг другу или совершенно противоположны. Однако в этом случае перед иммигрантом стоит один из двух вариантов: ассимиляция в национальную культуру страны, в которой он поселился, либо он может влиться в общество в форме диаспоры и создать мультикультурализм (культурное разнообразие). В этом случае на помощь приходит культурная дипломатия, определяющая стратегические меры по обеспечению сохранения языка, национальной культуры, обычаев и традиций соотечественников за рубежом.

Ключевые слова: Культурная дипломатия, Миграция, Межкультурная интеграция, Мультикультурализм, Диаспора, Международные отношения.

THE IMPORTANCE OF CULTURAL DIPLOMACY IN ENHANCING INTERCULTURAL INTEGRATION

Annotatsiya: Against the background of globalization and interstate, intercultural integration processes, the volume of migration waves is expanding. People are joining and adapting to new societies whose living conditions, lifestyle, economic and social conditions, beliefs are close to each other or completely opposite. However, in this case, the immigrant is faced with one of two choices: assimilation into the national culture of the country in which he settled, or he can join the society in the form of a diaspora and create multiculturalism (cultural diversity). In this case, cultural diplomacy comes to the rescue and determines strategic measures to ensure the preservation of the language, national culture, customs and traditions of compatriots abroad.

Keywords: Cultural diplomacy, Migration, Intercultural integration, Multiculturalism, Diaspora, International relations.

Kirish (Introduction). Madaniy va irqiy farqlarga ega bo‘lgan jamoalar tarix davomida birga yashashga harakat qilib, turli muammolarga duch kelishgan. Davlatlar ushbu muammolarni hal qilish uchun turli usullarni qo‘lladilar. Bu usullar ba’zan farqlarni bartaraf etishga yoki bu farqlarni jamiyatdan chiqarib tashlashga qaratilgan. Ba’zan esa bu farqlar birgalikda va uyg‘unlikda yashashni ta’minlash uchun siyosat ishlab chiqish ehtiyojini vujudga keltirdi.

Integrasiya atamasi turli ma’noda qo‘llanilsa-da, u ijtimoiy jipslik, xilma-xil aholi tarkibini birlashtirish orqali umumiy o‘ziga xoslik, identiklikni shakllantirish, turli jamoalarning fuqarolik ishtiroki institutlari va asoslarini shakllantirish[1] degan ma’noni anglatadi.

So‘nggi yillarda ortib borayotgan global iqlim o‘zgarishlari, ochlik, urush va iqtisodiy salbiy holatlar butun dunyo bo‘ylab migratsiya harakatining kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Bu migratsiya harakatlari muhojirlarning o‘zlari kelgan yangi jamiyatga moslashish bilan birga madaniy o‘zligini saqlab qolishdek murakkabliklarni yuzaga keltirishi ham tabiiy. Immigrantlarning mezbon mamlakatlarga ijtimoiy-siyosiy va madaniy integratsiyalashuvi siyosatchilar uchun “umumiy maqsad” sifatida qaraladi. Biroq, bu umumiy maqsadga qanday erishish mumkinligi haqida konsensus yo‘q. Tarix davomida immigrantlarning ijtimoiy va siyosiy integratsiyasi uchun qo‘llanilgan siyosat strategiyalari odatda ikkita qarama-qarshi qutb, ya’ni assimilyatsiya va multikulturalizm (ko‘pmadaniyatlilik) o‘rtasidagi bahs-munozaralar atrofida kechadi.

Madaniyatlararo integratsiya jarayoni qanday sodir bo‘lishini bilib olish uchun bir-biriga qarama-qarshi ikki tushunchalar assimilyatsiya va ko‘pmadaniyatlilik tushunchalarini yaxshi tushunib olishni taqazo qiladi. Assimilyatsiya – bu kelib chiqishi turli bo‘lgan etnik guruhlarning dominant etnik guruhning madaniy kelib chiqishi va o‘ziga xosligiga singdirib, eritib yuborish orqali yo‘q qilishdir. Madaniy assimilyatsiya bir madaniy tizim asta-sekin boshqa madaniy tizimni o‘ziga o‘xshatib, bir xillashtirib, uni madaniy hukmronlik ostiga olishi[2] sifatida ham ta’riflanishi mumkin. Assimilyatsiya siyosatini amalga oshirayotgan mamlakatlar, o‘z yurtiga kelgan xorijliklar yoki mahalliy boshqa etnik ozchilik guruhlardan milliy, etnik madaniy merosini chetga surib, hukmron madaniy unsurlariga moslashishi kerak. Natijada etnik va madaniy farqlar yo‘qoladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Milliy, irqiy, diniy yoki jinsiy jihatdan farqli guruhlar uchun teng huquqlarni izlash va tan olinishi sifatida tavsiflangan multikulturalizm yoki ko‘madaniyatlilik zamonaviy demokratik jamiyatlarda eng keng tarqalgan, bahsli intellektual va siyosiy harakatlardan biridir. Charlz Teylorning ta’kidlashicha, madaniy aloqalarni e’tiborsiz qoldiradigan, boshqa madaniyatlarni assimilyatsiya qiladigan va e’tiborsiz qoldiradigan siyosatlar kutilgan samarani bermaydi. Chunki, deydi u, ular tarixiy ofatlar va undan keyin kelib chiqqan xorlangan va nafratlangan shaxslarni tan olishni o‘z ichiga olmaydi[3].

Madaniyatni tarixiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida yaratilgan barcha moddiy va ma’naviy qadriyatlar deb qarasak, uning ma’lum unsurlari bor. Bular din, til, teri rangi va tarix kabi elementlardir. Madaniyatning xilma-xilligi haqida gapirganda, uni ushbu elementlari orqali aniqroq ajratish mumkin bo‘lgan jamoalarga (etnik yoki milliy guruhlarga) tegishli turmush tarzi sifatida belgilashimiz mumkin. Madaniy plyuralizm esa ushbu elementlarning farqi va bu farqga qaramay birga yashaydigan jamiyat tushunaladi. Aslida ko‘pmadaniyatlilik siyosiy birlikni yaratadi. Ko‘pmadaniyatlilik esa tabiiy ravishda amalga oshadigan madaniyat integratsiya natijasida yuzaga keladi.

Konseptual jihatdan ko‘pmadaniyatlilik (multikulturalizm) yangi tushuncha. U globallashuv jarayonlari fonida vujudga keldi. Biroq, turli madaniyatlarga mansub odamlarning birgalikda yashashi

yangi holat emas. Tarixga nazar solinsa, odamlar faqatgina bir etnik yoki madaniy guruhda yashamadilar. Turli davrlarda turli sabablarga ko‘ra turli etnik va madaniy guruhlar bilan birgalikda yashagan yoki doimiy aloqada bo‘lganligini ko‘ramiz. Shu tariqa ko‘p etnoslik jamiyatlar shakllanadi.

Davlatlar integratsiyani rag‘batlantiradigan va ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlaydigan siyosatni belgilashi va qo‘llab-quvvatlashi kerak. Aks holda, hukmron jamiyatning mulohazalari bilan marginallashtiruvchi va bezatilgan siyosatlar immigrantlar va boshqa madaniyatlarni e’tiborsiz qoldiradi, madaniyatlararo integratsiya jarayonlariga to‘sqinlik yaratadi.

Ko‘pmadaniyatlilik jamiyat bilan bog‘liq siyosiy, madaniy integratsiyaning ko‘plab nazariyalari mavjud. Masalan; Habermas multikulturalizm muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun fuqarolik huquqlari tan olinishini tavsiya qiladi. Habermasning fikricha, jamoalar tenglikda birga yashashlari uchun jamiyat huquqlarini tan olish kifoya. Jamoalar huquqlari barcha shaxslarning huquqlarini alohida-alohida diversifikatsiya qilishi shart emas. Bu yerda u ushbu jamoaning madaniy tuzilmasini himoya qilish va tan olish allaqachon shaxsni madaniy kontekstda himoya qilish va tan olishni anglatadi[4], deb ta’kidlaydi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Multikulturalizm nazariyasi turli madaniyatlarning birgalikda va teng sharoitda yashashiga qaratilgan. Biroq, bu nazariya ozchilikni siyosiy maydondan chetlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Agar multikulturalizm mafkuraviy tarzda qo‘llanilsa, u jamoalarga o‘z madaniyatlarini yanada qulayroq yashashga imkon beradi, bu jamoalarning o‘z madaniyatlarini yetishtirishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Bu jamoalar o‘rtasida to‘siq yaratishi, madaniyatlararo o‘zaro ta’sirni kamaytirishi mumkin. Multikulturalizm hodisa sifatida turli madaniyatlarning birga yashashini ko‘rsatsa, markaziy yoki mahalliy siyosiy hokimiyat tomonidan amalga oshirilayotgan mafkura sifatida namoyon bo‘ladi.

Multikulturalizm odamlarga o‘zlari yashayotgan jamoalarda turli madaniyatlar mavjudligini anglash imkonini beradi. Bu xabardorlik insonga boshqa madaniyatlarni o‘rganishga va ushbu madaniyatlarga nisbatan adolatliroq harakat qilishga imkon beradi. O‘rnatilgan madaniy ko‘priklar muloqotni yaxshilaydi, boshqa madaniyatlarni o‘rganish imkonini beradi va o‘zaro bag‘rikenglik muhitini yaratadi[5].

Karl Deutch integratsiya quyidagi maqsadlarni o‘z oldiga qo‘yishini ilgari suradi. Bular:

1) ijtimoiy tinchlik doimiy bo‘lishini ta’minlash;

2) ko‘p maqsadli imkoniyatlarga erishish;

3) aniq vazifalarni bajarish;

4) yangi o‘ziga xoslik va ko‘rinishga ega bo‘lish[6].

Darhaqiqat, bugun migratsiya masalasi globallashuv jarayonlari uchun noodatiy hol emas. Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi 2022-yil 13-dekabrda o‘tkazgan matbuot anjumanida O‘zbekistondan xorijiy davlatlarga ishlash uchun chiqib ketgan migrantlar soni 2 mln 346 ming nafar kishini tashkil qilishi ma’lum qilinadi[7]. Aholi soniga nisbati hisoblanganda, migrantlar soni aholining qariyb 10 foizini tashkil qiladi. Aholining qariyb 10 foizi xorijda istiqomat qilishi globallashgan dunyo uchun normal holat hisoblanadi. Bunday holda davlat o‘zining diplomatik vakolatxonalari orqali xorijdagi fuqarolarining huquqlarini himoya qilish bilan birga, madaniy ehtiyojlarini qondirishlariga ham sharoit yaratib berishi choralarini ko‘rishi, madaniy diplomatiyani amalga oshirishini taqazo qiladi.

Xorijga migratsiya qilgan vatandoshlar boshqa davlatda yashab boshlaganlarida muayyan muammolarga duch keladilar. Xorijdagi muammolarni yechish uchun mezbon mamlakat qonunlarini

bilishi, siyosatini tushunishi lozim, zero, muhojir siyosatdan qocha olmaydi. Xorijdagi vatandosh duch keladigan kundalik muammolar borki, uni diplomatik vakolatxonalar ko‘magisiz mustaqil yechish taqazo qiladi. Buning uchun vatandosh tayana oladigan, tezkor ma’lumot, maslahat bera oladigan, mahalliy siyosatga ta’sir o‘tkaza oladigan nodavlat muassasalar kerak, uni esa muhojirlar o‘zi yaratadi. Xorijdagi O‘zbeklar jamiyati, o‘zbekistonliklar kabi o‘zbek diasporalar shular jumlasidandir.

Xorijdagi o‘zbeklar diasporaga aylanishi uchun muayyan maqsadlar ostida birlashish va amalga oshirish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Chunki, millatdoshlarning xorijda birlashishi o‘z so‘ziga ega bo‘lishi, o‘z manfaatlari uchun kurasha olishi, o‘zlari hozir bo‘lib turgan jamiyatning bir bo‘lagiga aylanish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, o‘z vatani bilan ham bog‘lari uzilmasligini ta’minlaydi. Istaymizmi yo‘qmi, ona vatanlarida ularning qon-qarindoshlik bog‘lari mavjud va bu ularga vatandagi hayotlarida ham bevosita ishtirok etishni ta’minlaydi. Bundan tashqari, ular xorijda milliy madaniyatning saqlovchisi, tashuvchisi, bevosita targ‘ibotchisi sifatida madaniy diplomatiyaning hamda madaniy turfa xillikni ta’minlovchi muhim figurasiga aylanadilar.

Globallashuv sharoitida madaniy turfa xillikni saqlab qolish, madaniyatlararo integratsiya jarayonlari uchun hukumatlar barcha etnik va madaniy jamoalar mavjudligini saqlab qolishi uchun har tomonlama ularga yetarli sharoit yaratib berishlari kerak bo‘ladi. Bu borada O‘zbekistonda bir qator amaliy faoliyatlar yo‘lga qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi qoshida AQSH, Belgiya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vyetnam, Germaniya, Gretsiya, Gruziya, Isroil, Indoneziya, Iordaniya, Italiya, Koreya, Latviya, Litva, Malayziya, Misr, Ozarbayjon, Pokiston, Polsha, Rossiya, Slovakiya, Tailand, Turkiya, Turkmaniston, Ukraina, Fransiya, Xitoy, Shveysariya, Eron, Yaponiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Hindiston, jami 34 ta xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik jamiyatlari faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, qo‘mita qoshida Toshkent shahrida 23 ta, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 6 ta, viloyatlarda 95 ta, jami 138 ta milliy madaniy markazlar faoliyat olib bormoqda[8]. Mazkur markazlar xorijda istiqomat qilayotgan o‘zbek vatandoshlari hamda O‘zbekistonda istiqomat qilayotgan xorijliklar yoki milliy ozchiliklarning madaniy ehtiyojlarini qondirish, milliy madaniyatlarini saqlab qolish, rivojlantirish, kelgusi avlodlarga yetkazish, pirovardida madaniy turfa xillikni saqlab qolishga xizmat qilishdir.

Dunyo bo‘yicha eng katta o‘zbek diasporasi Rossiya Federatsiyasida joylashgan. Rossiya Prezidenti Vladimir Putinning O‘zbekistonga davlat tashrifi davomida Rossiyadagi o‘zbekistonlik mehnat migrantlarning soni 1 million nafarni tashkil etishi ma’lum qilindi[9]. Rossiyaning 13 ta viloyati diasporalarini “Butunrossiya o‘zbeklar va o‘zbekistonliklar kongressi” birlashtiradi. Bundan tashqari, regional darajada “Moskva o‘zbeklar hamdo‘stligi”, “O‘zbekiston” Astraxan o‘zbek madaniyati jamiyati kabilar ham faoliyat ko‘rsatadi.

Rossiyaning Yekaterinburg shahrida O‘zbekiston Bosh konsulligi tashabbusi bilan o‘zbek tilini o‘rgatish maqsadida maktab tashkil etildi[10]. Maktabdagi darslar Ural federal okrugida tug‘ilgan, lekin ona tilini bilmaydigan o‘zbek bolalari o‘zbek tili, madaniyati, qadriyatlari va tarixini o‘rgatish uchun mo‘ljallanganligi matbuotda aytilgandi. Rossiya O‘zbekiston fuqarolari uchun vizasiz rejimdagi davlatlar qatoriga kirganligi sababli, aksariyat o‘zbekistonlik migrantlar Rossiyaga oilalari bilan birga ketishadi. Ko‘pchilik o‘zbekistonlik bolalar rus ta’lim muassasalariga borishi, Rossiyada o‘zbek maktablari mavjud emasligi, Bosh konsullikning mazkur tashabbusi madaniyatlararo integratsiya jarayonlari uchun dolzarbdir. Biroq, o‘zbek tili o‘rgatadigan maktablarning keyingi faoliyatiga oid

matbuotda biror xabar berilmadi. Bizningcha, Rossiyada o‘zbekistonlik mehnat migrantlari farzandlari uchun ayni shu kabi nodavlat o‘zbek maktablari yoki o‘zbek tili kurslari tashkil etish maqsadga muvofiq.

Rossiyadan keyingi eng katta o‘zbek diasporasi Amerika Qo‘shma Shtatlarida mavjud. AQSHga “Green Card” deb ataluvchi immigratsiya lotoreyasi yutish orqali, ishchi viza orqali yoki ta’lim olishga borib, ta’limdan so‘ng o‘sha yerda ishlab qolgan o‘zbeklar ko‘pchilikni tashkil qiladi. “Pew Search Center” tadqiqot markazining ma’lumotlariga ko‘ra, AQSHda 50 milliondan ortiq muhojirlar istiqomat qiladi, bu dunyodagi eng katta migrantlar guruhlarini tashkil qiladi. AQSHdagi o‘zbeklar soni taxminan, 60 mingdan ortiq kishini tashkil qiladi[11]. AQSH va Kanadada yashovchi o‘zbeklarning 15 ta diaspora tashkilotlari mavjud. “Mahalla USA”, “Chikagodagi O‘zbekiston-Amerika birlashmasi”, “AQSH va Kanadaning Buxoro yahudiylari kongressi”, “Turkiston-Amerika uyushmasi”, “Atlantadagi o‘zbeklar jamiyati”, “Katta Filadelfiyadagi o‘zbeklar hamdo‘stligi”, Sietildagi “O‘zbeklar mahallasi” jamiyati, “Amerikadagi o‘zbeklar uyushmasi”, “O‘zbekiston-Amerika vatandosh uyushmasi”, “San-Fransisko ko‘rfazidagi o‘zbeklar jamiyat markazi”, “Pitsburgdagi o‘zbeklar jamiyati”, “Yangi Angliyadagi o‘zbeklar madaniyat markazi”, “Amerikadagi Samarqand forumi”, “Floridadagi O‘zbekiston-Amerika assotsiatsiyasi”, “Vatandoshlar bilan aloqalar” jamiyatlari faoliyat ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, qo‘mita 19 ta mamlakatda 29 ta o‘zbek diasporalari bilan aloqalar yo‘lga qo‘yilgan. Biroq, xorij yoki mahalliy matbuotda xorijdagi o‘zbek diaspora vakillari, xorijdagi o‘zbeklar, ularning farzandlarini milliy madaniy ehtiyojlarini qondirishga oid ishlar yetarlicha yoritilmaydi yoki yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan degan xulosaga kelishga sabab bo‘lmoqda.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagilarni inobatga olib, Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasining faoliyatiga qo‘shimcha quyidagi ishlarni amalga oshirish kerak:

Birinchidan, xorijdagi o‘zbek milliy madaniy markazlari, o‘zbeklar jamiyati o‘zbek diasporasi bilan ishlaydigan nodavlat notijorat tashkilotlarining yagona davlat reestrini yuritish, ularning yuridik manzili, aloqa ma’lumotlarini shakllantirish, ularni qo‘mitaning rasmiy veb saytiga joylashtirish, xalqaro qidiruv platformalarida oson izlab topish imkoniyatlari kengaytirish;

Ikkinchidan, xorijda tashkil etiladigan “O‘zbekiston madaniyati kunlari” milliylikni namoyish etuvchi ko‘rgazmalar, o‘zbek milliy bayramlarini keng nishonlash, xorijdagi o‘zbeklar va ularning oila a’zolari, farzandlarini milliy madaniyati, ona tili va o‘zligini saqlab qolish bilan bog‘liq chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun o‘zbek diasporasi bilan ishlovchi barcha nodavlat tashkilotlarni xalqaro pul o‘tkazmalarini amalga oshirishga imkon beruvchi hisob raqamlarini shakllantirish, hisob raqamlarga kelib tushgan mablag‘lar va ularni oqilona foydalanilayotganligiga oid ma’lumotlar keng jamoatchilikka, xususan, diaspora vakillariga shaffof tarzda e’lon qilib borish tizimini yo‘lga qo‘yish;

Uchinchidan, xorijdagi o‘zbek diasporasi nodavlat tashkilotlari hisob raqamlariga tizimli ravishda davlat byudjeti mablag‘laridan muayyan miqdorda mablag‘ ajratish;

To‘rtinchidan, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarni va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo‘llab-quvvatlash jamoat fonida tomonidan e’lon qilinadigan grant tanlovlarda ishtirok etishlarini huquqiy asoslarini ishlab chiqish va ular ishtirokini ta’minlash;

Beshinchidan, xorijdagi o‘zbek diasporasi nodavlat tashkilotlarda faollik, tashabbus ko‘rsatgan vatandoshlarni davlat mukofotlariga tavsiya qilish tizimini joriy qilish.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, madaniy diplomatiya sohasini takomillashtirish mamlakatimizning zamonaviy tajribasi va boy madaniy merosini, shuningdek, so‘nggi paytlarda global va mintaqaviy siyosatda ortib borayotgan ta’siri bilan tashqi siyosatdagi O‘zbekistonning o‘ziga xosligini ifodalash, ko‘p tomonlama aloqa o‘qida faoliyat olib borish va turli segmentlar bilan muloqot yaratish istiqbollarini tashkil etadi. Madaniy diplomatiyani amalga oshiradigan davlat muassasalari, nodavlat tashkilotlar, jamiyatlar va uyushmalarining missiyasi tashqi siyosatining eng muhim vositalaridan biri bo‘lgan yumshoq kuch salohiyatini kuchaytirish va O‘zbekistonning xalqaro jamoatchilik fikrida imijini yaxshilashda, yuksaltirishni ham o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gülay Uğur Göksal, Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2019 s. 19. https://www.bilgi.edu.tr/en/academic/staff/gulay-goksel/publications/?rref= olingan sana: 02.12.2024.
2. Bozkurt Güvenç. İnsan ve Kültür. Boyut Yayın, İstanbul, 2010. s.46. https://www.kitapyurdu.com/kitap/insan-ve-kultur/566846.html olingan sana: 03.12.2024.
3. Charles Taylor, Çokkültürlülük Ve Tanınma Politikası, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul,2018,s,46. http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/4582/1/3314.pdf olingan sana: 02.12.2024.
4. Hacer Çelik. Çokkültürlülük ve Türkiye’de ki Görünümü. Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal bilimler Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 15, 2008/2. s.320. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214917 olingan sana: 03.12.2024.
5. Milena Doytcheva. Çokkültürlülük. Çeviren: Tuğba Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.12. https://openaccess.sirnak.edu.tr/xmlui/handle/11503/969?locale-attribute=ar olingan sana: 03.12.2024.
6. Merve İrem Yapıcı,UlusIararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 3, 2007, s.136. https://www.academia.edu/32024632/Merve_%C4%B0rem_Yap%C4%B1c%C4%B1_Uluslararas%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkiler_Disiplininde_Entegrasyon_Teorilerinin_Yeri_ve_Etkinli%C4%9Fi olingan sana: 02.12.2024.
7. Xorijda bo‘lib turgan o‘zbekistonlik migrantlar soni ma’lum qilindi. 13.12.2022. https://kun.uz/news/2022/12/13/xorijda-bolib-turgan-ozbekistonlik-migrantlar-soni-malum-qilindi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2022%2F12%2F13%2Fxorijda-bolib-turgan-ozbekistonlik-migrantlar-soni-malum-qilindi olingan sana: 23.09.2024.
8. Qo‘mita faoliyati. http://interkomitet.prepod.uz/qomita-haqida/?lang=uk#1519648197274-a65c8478-a0fc olingan sana: 23.09.2024.
9. Rossiyada o‘zbekistonlik mehnat migrantlari soni keskin kamaydi. 03.06.2024. https://daryo.uz/2024/06/03/rossiyada-ozbekistonlik-mehnat-migrantlari-soni-keskin-kamaydi olingan sana: 05.12.2024.
10. Rossiyada o‘zbek tilini o‘rgatadigan maktag tashkil etildi. 23.11.2022. https://qalampir.uz/uz/news/rossiyada-uzbek-tilini-urgatadigan-maktab-tashkil-etildi-72610 olingan sana: 05.12.2024.
11. In some countries, immigration accounted for all population growth between 2000 and 2020. 08.04.2024. https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/07/08/in-some-countries-immigration-accounted-for-all-population-growth-between-2000-and-2020/ olingan sana: 23.09.2024.